

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Науково-дослідний центр огієнкознавства

ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія філологічна

Випуск XII

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
2015

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58
I-18

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №20173-9973 ПР від 5.07.2013 р.

Постановою Президії ВАК України від 14 квітня 2010 р. №1-05/3
збірник зараховано до наукових фахових видань України.

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 11 від 26 листопада 2015 р.).

Рецензент:

С. Т. Шабат-Савка, доктор філологічних наук, доцент.

Головний редактор:

Л. М. Марчук, доктор філологічних наук, професор.

Відповідальний редактор:

В. П. Атаманчук, кандидат філологічних наук, доцент.

Відповідальний секретар:

Т. О. Джурбій, кандидат філологічних наук, старший викладач.

Редакційна колегія

С. Д. Абрамович, доктор філологічних наук, професор;

Н. І. Бернадська, доктор філологічних наук, професор;

О. С. Волковинський, доктор філологічних наук, професор;

О. В. Кеба, доктор філологічних наук, професор;

І. О. Кучинська, доктор педагогічних наук, професор;

І. Й. Набитович, доктор філологічних наук, професор;

Г. Й. Насмінчук, кандидат філологічних наук, професор;

О. А. Рарицький, кандидат філологічних наук, доцент;

Н. П. Шеремета, кандидат філологічних наук, доцент.

I-18 **Іван Огієнко і сучасна наука та освіта** : науковий збірник : серія філологічна / [редкол.: Л. М. Марчук (гол. ред.), В. П. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. — Вип. XII. — 512 с.

Матеріали збірника репрезентують неповторний феномен державницької, духовно-культурної, наукової діяльності Івана Огієнка. Статті присвячені осмисленню, інтерпретації, дослідженню та розвитку наукових і творчих концепцій Івана Огієнка та їх проєкцій на сучасний освітній простір.

Збірник адресовано науковцям, учителям, студентам, усім, хто цікавиться проблемами української духовності та культури.

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58

Ministry of Education and Science of Ukraine
Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University
Ohienko Research Centre

IVAN OHIENKO
AND MODERN SCIENCE
AND EDUCATION

SCIENTIFIC COLLECTIONS

Philological Series

Issue XII

Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University
2015

Critics:

S. T. Shabat-Savka, Doctor of Philological Sciences, Docent.

Chief Editor:

L. M. Marchuk, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Executive Editors:

V. P. Atamanchuk, Candidate of Philological Sciences, Docent.

Executive Secretary:

T. O. Dzhurbij, Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer.

Editorial Board

S. D. Abramovich, Doctor of Philological Sciences, Professor;

N. I. Bernadska, Doctor of Philological Sciences, Professor;

O. S. Volkovynskyi, Doctor of Philological Sciences, Professor;

O. V. Keba, Doctor of Philological Sciences, Professor;

I. O. Kuchynska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;

I. Y. Nabytovych, Doctor of Philological Sciences, Professor;

G. Y. Nasminchuk, Candidate of Philological Sciences, Professor;

O. A. Rarytskyi, Candidate of Philological Sciences, Docent;

N. P. Sheremeta, Candidate of Philological Sciences, Docent.

Ivan Ohienko and modern science and education : Scientific Journal : Philological Series / [editorial board: L. M. Marchuk (chief editor), V. P. Atamanchuk (executive editors). — Kamianets-Podilsky : Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, 2015. — Issue XII. — 512 s.

The collection contains researches that present the personality of Ivan Ohienko on the background of epoch, highlights different aspects of his political, creative, scientific (historical, philological, pedagogical) activity. The articles are dedicated to comprehension, interpretation, research and development of Ivan Ohienko scientific concepts and their influence on modern educational sphere.

The collection is addressed to scientists, teachers, students, people interested in the issues of the spirit and culture of Ukraine.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Підготовка дванадцятого випуску збірника «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» збіглася з важливою подією – закладенням пам'ятної Алеї на честь фундатора університету і його першого ректора Івана Огієнка.

19 листопада 2015 року з ініціативи ректора Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, професора Копилова С.А. та за його безпосередньої участі викладачі і студенти висадили молоді дуби біля університетського стадіону. Цією важливою і символічною подією було пошановано ім'я першого ректора університету, увіковічено пам'ять про його сподвижницьку працю у творенні української нації.

ХІІ випуск збірника розкриває нові грані в осмисленні наукової і творчої спадщини Івана Огієнка: релігієзнавчий аспект (Вознюк В.А., Гринів О.І.), філософські ідеї (Тіменик З.І.), діяльність Івана Огієнка в Кам'янець-Подільському державному українському університеті (Адамський В.Р., Преловська І.М.), його державницька діяльність (Завальнюк О.М.).

У матеріалах збірника проаналізовано наукову методологію Івана Огієнка (Марушкевич А.А.), його культурно-освітні погляди (Авраменко В.І., Вітюк В.В., Гайдаєнко І.В., Ковальчук Г.П., Кучинська І.О., Пентиліок М.І., Присакар В.В., Франчук Т.Й.), фольклористичний дискурс (Оверчук О.Л., Шуляк С.А.), міфологічний дискурс Івана Огієнка (Солецький О.М.), ораторську майстерність (Білоусова Т.П.), мовознавчі концепції (Видайчук Т.Л., Воропаєва Т.С., Домилівська Л.В., Калита О.М., Колібаба Л.М., Кульбабська О.В., Ладиняк Н.Б., Маркітантов Ю.О., Монастирська Р.І., Олексенко В.П.), погляди на національну ідею (Святненко В.Г., Святненко С.В.), художню творчість митрополита (Атаманчук В.П., Біляцька В.П., Марченко Н.В., Мозолук О.М., Поворознюк С.І., Роспопа Т.В.).

Дослідники простежують стан розвитку огієнкознавчих студій (Беценко Т.П.), вплив ідей Івана Огієнка на формування сучасної наукової парадигми (Гудима Н.В., Козак Р.В., Литвинюк О.М., Марчук Л.М., Попович А.С., Степаненко М.І., Тимкова В.А., Чопик Я.М., Шевчук З.С., Шеремета Н.П., Яценко Н.О. та ін.).

Розділ «Першоджерела» містить документи з Державного архіву Хмельницької області та лінгвістичну працю Івана Огієнка в журналі «Slavia» (1934-35 pp.).

Міркування лауреатів Огієнківської премії різних років про їхнє світовідчуття, позначене впливом творчої енергії Івана Огієнка, подаються у розділі «З редакційної пошти».

Розділ «До історії Огієнківського руху» присвячений оглядові знаменних подій, зокрема в Брусилівському історичному музеї імені Івана Огієнка, відображенню творчої спадщини Івана Огієнка в навчальному процесі Житомирського коледжу культури і мистецтв імені Івана Огієнка, створенню Алеї на честь Івана Огієнка в м. Кам'янець-Подільському, окресленню творчих та громадянських інтенцій лауреатів Огієнківської премії 2015 року Валерія Радецького і Григорія Цимбалюка, присудженню Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка за 2015 рік (м. Житомир).

«Художня Огієнкіана» представляє мистецькі інтерпретації образу Івана Огієнка: у прозовій (Красуцький М.І.) та поетичній (Сташук В.Ф.) творчості, у скульптурному (Негода Б.М.) та образотворчому (Радецький В.О.) втіленні.

Дванадцятий випуск збірника визначає шляхи поглиблення та інтенсифікації досліджень огієнкознавчої проблематики.

Вікторія Атаманчук,
керівник науково-дослідного центру огієнкознавства
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНА ГУМАНІТАРНА НАУКА

СЕКЦІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

УДК 378.4(477.43/44)КПДУУ(093.3)(045)

В. Р. Адамський

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ЛІТОПИСІ ЙОГО СУЧАСНИКІВ

У статті аналізуються спогади державних та громадсько-культурних діячів, які особисто були причетними до заснування та становлення Кам'янець-Подільського державного українського університету. Особливе значення серед них посідають матеріали І. Огієнка, котрий крізь призму автобіографічної хронологічної канви аналізує різні аспекти функціонування навчального закладу. У полі зору професора перебувають питання, пов'язані із заснуванням вищої школи на Поділлі, формуванням її професорсько-викладацької корпорації, участі у цих процесах державних та науково-освітніх діячів. До групи спогадів державно-політичних діячів слід віднести доробки голови Подільського губерніального земства В.К. Приходька, голови Кам'янець-Подільського повітового земства О.М. Пашенко та представника від Національного Союзу на святі відкриття навчального закладу М.Ю. Шаповала.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, спогади, національне університетське будівництво, вища школа, професорсько-викладацька корпорація, І. Огієнко, В. Приходько, О. Пашенко, В. Біднов, Д. Дорошенко, Л. Білецький.

Упродовж своєї майже 100-річної історії Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка переживав різні періоди, що в значній мірі залежали від викликів відповідної доби та визначених стратегій органів державної влади у провадженні освітньої політики. Відтак змінювалась структура навчального закладу, система управління, методологічне та методичне забезпечення навчального процесу, матеріальне становище професорсько-викладацького складу, службовців і студентства та ін. Змістовний аналіз пройдених етапів уже проведено у науковій літературі в узагальнюючих працях з історії освітньої інституції [1-2] або її окремих структурних підрозділів [3-6]. Крім того, на сьогодні існують й спеціальні історіографічні дослідження, автори яких прямо або опосередковано розглядають питання, що становлять предметне поле даної статті [7-11].

Однак проблема далеко не вичерпана. Особливо, коли йдеться про знаковий для усієї подільської громади період, пов'язаний з процесом становлення в краї національної вищої школи.

Між тим, чимало важливих фактів, що проливають світло на початковий період в організації та діяльності Кам'янець-Подільського університету містяться у працях сучасників українських визвольних змагань 1917-1921 рр., котрі представляли почасти різні політичні табори і відповідно мали відмінне бачення шляхів розв'язання державотворчих проблем. У той же час є всі підстави стверджувати, що проблема культурно-освітнього відродження становила в цьому відношенні певний виняток і виступала чи не єдиним чинником, що об'єднувала усі національно-визвольні сили. Тому й не дивно, що у своїх повідомленнях і спогадах, де йшлося про значимі події революційної доби, тема Подільської вищої школи стає об'єктом уваги таких різних постатей української історії як П. Скоропадський, Д.І. Дорошенко, І.І. Огієнко, С.Ф. Русова, О.М. Пащенко, В.К. Приходько, Г. Костюк та ін.

У даній статті автор ставить за мету розглянути початковий період у становленні університету через призму аналізу документальних творів сучасників. При цьому він свідомо залишає поза своєю увагою доробки і публічні виступи репрезентантів радянської моделі державності, оскільки цей аспект проблеми заслуговує окремишого дослідження.

Одним із перших, хто спробував здійснити концептуальний аналіз загальноукраїнського постулу освітньої справи за гетьманських часів, був видатний український історик Д.І. Дорошенко. В «Історії України 1917-1923 рр.» [12], уникаючи певних категоричностей в судженнях, попри виразну симпатію до ідеологічних засад, які були покладені в основу будівництва Української держави П. Скоропадського, він поставив за мету подати читачеві якомога більшу кількість фактичного матеріалу, документальних і цифрових даних та надважливих документів, зокрема й тих, що відносилися до культурно-освітнього сегменту державотворчої практики.

На думку автора, розвій вищої школи становив особливий предмет уваги міністра Народної освіти та мистецтва М.П. Василенка. Саме з його ініціативи при міністерстві була заснована комісія в справі вищих шкіл і наукових інституцій, яку очолив академік В.І. Вернадський. Основним завданням останньої виступала практична діяльність з реалізації двох посутніх проблем: посутнєвої українізації російських вищих шкіл та відкриття національних науково-освітніх інституцій. В результаті наполегливої роботи у цій царині уряду вдалося заснувати два українських державних університети – у містах Києві та Кам'янець-Подільському.

У панорамному творі Д.І. Дорошенко подає повний зміст закону про відкриття вищої школи на Поділлі та фрагмент промови, яку виголосив товариш міністра освіти П. Холодний під час урочистого відкриття навчального закладу 22 жовтня 1918 р., як відповідь на оголошену генералом Лібовим грамоту Гетьмана.

Наразі автор знайомить читача з персональним складом професорсько-викладацької корпорації, котрий був запрошений до роботи в університеті та окреслює репрезентовані ними наукові осередки України. Географія не може не вражати своєю масштабністю: В. Біднов (Катеринослав), І. Любарський (Київ), М. Васильківський (Київ), М. Хведорів (Катеринослав), М. Столяров (Харків), П. Клименко (Київ), П. Клепатський (Одеса), К. Широцький (Петербург), Л. Білецький (Київ), М. Чайківський (Львів), М. Плевако (Харків), А. Малиновський (Київ), П. Бучинський (Одеса) [12, с.248].

Самобутніми і визначальними для розуміння тогочасних явищ і процесів наукового життя на Поділлі є також мемуари Дмитра Івановича «Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки)» [13]. Висвітлюючи у них свій життєвий

і творчий шлях, політичний та державотворчий досвід, автор вважав необхідним окрему увагу присвятити КПДУУ, аби відтворити в пам'яті українства образ неповторної інституції у часи її становлення, коли він особисто на початку 1919 р. вступив до викладацького цеху навчального закладу. Цей період життя Д. Дорошенка вже став предметом наукового аналізу [14].

У контексті нашого дослідження слід наголосити, що спогади Дмитра Івановича важливі тим, що належать перу саме історика, й події та явища подані в них крізь призму історичної значущості, блискуче вписані у структуру історичних першоджерел.

Крім іншого, мемуарист розповів також про перебіг засідання Ради міністрів, на якому обмірковувалося питання щодо відкриття університету в Кам'янці, зупинився на забезпеченості установи необхідними приміщеннями, укомплектуванням бібліотеки.

Велике значення у відтворенні латентних сторінок історії Кам'янець-Подільського державного українського університету відіграв варшавський науково-літературний місячник «Наша культура», редагований І.І. Огієнком. Започатковуючи нове видання, що ставив своїм основним завданням провести «всебічне й глибоке наукове висвітлення нашої духової й матеріальної культури», редакційний колектив особливої ваги надавав добрим споминам «зі світлих і героїчних моментів нашого творчого життя, що бадьорять нам духа й заохочують до будівництва» та «мають велике виховне національне значення» [15, с.3-4]. У відповідності до цих завдань спогади про український університет мали неабияке значення. Тому І.І. Огієнко особисто звернувся із сердечним проханням до професорів, доцентів, асистентів й урядовців університету присилати різні матеріали про життя навчального закладу (фотографії, газетні статті, біографії і т. ін.) [16].

Відтак впродовж двох років на сторінках часопису побачили світ оригінальні спогади представників подільської інтелігенції О. Пашенко [17-19] та В. Приходька [20-25], котрі брали безпосередню участь в реалізації важливого освітянського проекту в Кам'янці-Подільському, лікарського помічника й скарбника університету Ю. Гудзія [26-27] та самого І. Огієнка, який, крім «Мого життя», помістив на сторінках журналу уривок споминів, пов'язаний з урочистим в'їздом С. Петлюри до міста над Смотричем 1 травня 1920 року [28].

Приступаючи до написання споминів про свою культуру й громадську діяльність, що відносилася до «часів нашого найбільшого піднесення», І.І. Огієнко усвідомлював об'єктивність вимог українського громадянства почути публічну і неупереджену розповідь про те, «що ж саме робив я, будши ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920)...» [29, с.69]. Тому дана тема рефреном проходить через усю автобіографічну хронологічну канву. Огієнкові записи мають виняткову цінність, оскільки належать перу одному з очільників освітньої справи в Україні, котрий безпосередньо був обізнаний з проблемами вищої і середньої школи і, крім того, стояв біля витоків заснування вищого навчального закладу на Поділлі, був його першим ректором.

Активна діяльність Івана Огієнка з розбудови національної вищої школи розпочалася в Комісії з вироблення нового статуту для українських університетів [29, с.89]. Розроблений проект враховував устремління професорської корпорації до облаштування вищої школи на засадах омріяної і вистражданої автономії і відповідно співвіднісися з європейською практикою у цій сфері [30]. Даний документ професор І.М. Ганицький передав кам'янчанам, коли у квітні 1918 р. з повноваженням делегацією відвідав місто у справі організації університету [31, с.94]. Спеціальна комісія, яка була утворена при Кам'янецькій міській управі, розмножила в друкарні «Св.-Гр. Брацтва» перших два розділи «Проекту

статуту Державних Українських Університетів», в яких окреслювалися завдання національних вищих шкіл та регламентувалася структура організаційно-самоврядних органів управління навчальними закладами, і розповсюдила його серед місцевого населення для ознайомлення і публічного обговорення [32].

П'ятий розділ «Мого життя» автор власне назвав «Іван Огієнко – ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету». В ньому крок за кроком описано увесь непростий процес становлення вищої школи на Поділлі, починаючи з часу заснування спеціальної комісії [29, с.90], яка опікувалась усіма організаційними питаннями і завершуючи святом відкриття навчального закладу [29, с.104-106]. Однак, на цьому автор не завершив свою університетську хронологію. Аналізуючи різні державотворчі аспекти за доби Директорії, він чимало уваги продовжував приділяти важливим процесам, що відбувалися у рідній школі.

Особливе місце в загальній палітрі мемуарної літератури про період заснування Кам'янець-Подільського університету посідає праця Олімпіади Пашенко. Вона одна із перших здійснила спробу подати вичерпний перелік обставин, що уможливили появу вищої школи на Поділлі. У цьому контексті автор велику роль відводить Кам'янецькій міській думі [17, с.336] та товариству «Просвіта» [17, с.338]. Свято відкриття університету, так само як і його подальші робочі будні, універсальна бібліотека і зразкове господарство, навчання студентства та його побутове становище, О.М. Пашенко виокремилася в окремі розділи, не уникаючи при аналізі на авторську оцінку [18, с.413-417; 19, с.671-674].

Завершуючи працю «про найсвітліше культурне діло нашого зриву 1917-1920 років», Олімпіада Михайлівна з упевненістю констатувала: «Коли б так само, як будувалася цей Університет, будували були й цілу Українську Державу всіма силами Нації – від найбільших починаючи, а найменшими кінчаючи, – вона б повстала була, міцна й світла, й не було б того, що маємо тепер...» [19, с.676].

Низку цікавих і змістовних фактів про початковий етап в діяльності університету подав В.К. Приходько. Передусім він відзначав, що заснування вищої школи на Поділлі – це справа усіх національних сил. А той факт, що університет постав саме в Кам'янці-Подільському, автор вважав заслугою трьох небайдужих людей: голови повітової земської управи О. Пашенко, голови міської управи О.П. Шульмінського та голови Подільської губернської «Просвіти» К.Г. Солухи [20, с.308].

Досить ґрунтовно В. Приходько описав події, пов'язані з перебігом заслуховування аргументів на користь відкриття вищої школи в самоврядних органах краю та Міністерстві освіти [21, с.366-367], приділяючи при цьому значну увагу особистісному фактору – відношення до проекту М.П. Василенка, І. Огієнка та ін.

Не обійшов увагою автор й важливого питання щодо діяльності університетської комісії, яка долучилася не лише до вирішення матеріально-побутових проблем у становленні університету (пошук відповідного приміщення, його умебловання тощо), а й до забезпечення навчального закладу фаховими спеціалістами [23, с.576].

Лікарський помічник і скарбник науково-освітньої інституції Ю. Гудзій, долучаючись до запрошення «Нашої культури» розповісти про навчальний заклад, поставив за мету «подати дещо й про роллю урядовців Університету, що теж в організації й діяльності його за цілий час від 1918 до кінця 1920 року брали участь, і своєю скромною працею, хоч і в маленькій мірі, але теж спричинилися до розвитку цього Університету» [26, с.229].

Досить побіжно автор спогадів описав процес становлення різних структурних підрозділів навчальної установи, які, втім, мали важливе значення для нормального забезпечення функціонування закладу (організація роботи бухгалтерії, бібліотеки, надання медичної допомоги тощо). Зокрема, він особис-

то допомагав М. Грінченку доправити до Кам'янецькі цінні книги, що їх подарувала університету Київська Духовна Академія, зокрема повний комплект власних академічних видань [33, арк.3].

Однак найбільше уваги Ю. Гудзій приділив проблемі професійної організації службовців. Завдяки їхнім старанням було засновано «Спілку служачих Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету» [26, с.232]. Основною причиною, що спонукала до заснування профспілки автор спогадів називає прихід у місто більшовиків та їхнє ставлення до професорської корпорації і навчального закладу. Вважаючи університет «контрреволюційним кублом», комуністи неодноразово вдавалися до обшуків помешкань, де проживали співробітники навчального закладу, так само як і до реквізицій різного майна. Загальну картину тогочасної дійсності доповнювала «дорожнеча харчових продуктів», «відірваність Кам'янець» та загалом «тяжкі матеріальні умовини» [26, с.232]. Створюючи «Спілку» організатори подбали про юридичне і організаційне забезпечення нової структури.

Крім вирішення матеріальних та побутових проблем, професійна організація влітку 1920 р. приступила й до видання власного часопису «Наше життя». У першому випуску редакція вмістила важливий фактичний матеріал з життя університету, подавши різноманітні цифрові дані станом на перше липня 1920 р. щодо професорсько-викладацького складу, службовців та студентства.

Унікальним мемуарним джерелом з історії Української революції, яке має особливе значення для розуміння проблем державно-освітнього будівництва періоду гетьманату є спогади П. Скоропадського [34; 35]. Основна їхня особливість полягає в тому, що вони висвітлюють епоху і діяльність автора з відмінної порівняно з іншими зразками української мемуарної літератури політичної перспективи – з позицій поміркованого консерватизму, культурного і політичного елітаризму та аристократизму [36, с.11].

Гетьман не приховував, що його співробітникам доводилося вести постійну боротьбу в питанні впровадження у життя українських культурних планів. Основними опонентами виступали соціалісти, що репрезентували різні відтинки лівого спектру національного політикуму. П. Скоропадський категорично заперечував тезу останніх, що «честь заснування Української Академії Наук та двох українських університетів не може належати Гетьманщині 1918 року» лише через ту обставину, що «ініціатива цього й деякі підготовні в цім напрямі праці належать Центральній Раді». Він був упевнений: «Такі твердження не витримують критики: мало того, що така думка була – треба було її реалізувати» [35, с.370].

Впровадження багатьох наукових і освітніх проектів, на думку Гетьмана, – це «наслідки відданості українській культурі багатьох українських діячів, на чолі яких стояли такі люди, як Василенко, Стебницький, Науменко, П.Я. Дорошенко, І. Огієнко». «Ці люди блискуче проводили в життя ті загальні директиви, що я спільно з ними опрацьовував. Такі директиви легко було давати, та в хаотичних умовах 18-го року в Україні – дуже трудно було їх здійснити, одначе ці люди зуміли це зробити». В цьому сенсі П. Скоропадський особливо виділив постать міністра освіти М. Василенка, котрий визначив розвиток вищих шкіл як пріоритетний для очолюваного відомства і «взявся за цю справу рішуче, майже з юнацьким, можна сказати, запалом» [34, с.232] та І. Огієнка, котрий «зміг зовсім тихо цілий університет створити» [35, с.370]. Щоправда, Гетьман зізнавався, що у випадку з Кам'янець-Подільською інституцією справа значно полегшувалася тим, що «там і місто, і вся громадськість пішла назустріч» [34, с.232-233].

Не менш значимі нариса мемуарного жанру, в яких зафіксовано чимало цінних фактів з життя вищого навчального закладу, що готував для України національні кадри, належать українському історичному В.О. Біднову [37]. Крім на-

сиченої хроніки подій революційної доби, спогади містять важливі спостереження та влучні узагальнення, зокрема з діяльності богословського факультету, деканом якого був Василь Олексійович.

Не меншої уваги заслуговують характеристики викладацької корпорації, які подав автор. Проте, високо оцінюючи професорський склад з вирішення організаційних питань щодо створення навчальних підрозділів університету, він водночас не приховував і наявність різних думок та підходів щодо вирішення низки інших університетських проблем [37, с.72].

Окремим пластом в документальному джерелі виступає оцінка автором більшовицького режиму загалом та відношення комуністів до вищої школи зокрема. Щодо загального враження, то В. Біднова найбільше вразили масові арешти, пояснення яким або зовсім не знаходилися, або вони були надто сумнівними і непереколивими. Як приклад останнього він наводить факт, коли йому доводилося клопотатися за О. Пашенку та М. Широцького, котрих затримали надзвичайні органи. Один з представників радянської влади причиною їхніх арештів назвав неприхильне відношення до вечірки, організованої в навчальному закладі більшовиками з нагоди святкування 1-го травня. При цьому додав: «Вас треба наполовину перестріляти або перевішати! Я – теж українець, тільки федераліст, а ви самостійники...» [37, с.70]. Що ж до інших фактів, пов'язаних з арештами без пред'явлення жодних звинувачень, то й тут В. Біднову непотрібно було вишукувати певних прикладів, позаяк він особисто з колегою Л. Білецьким став об'єктом політичних переслідувань.

Додаткову інформацію про богословський факультет можна знайти і в спогадах П. Білона [38], куди він записався на навчання восени 1919 р. після зайняття міста польськими військами. Автор надзвичайно високо оцінив організаційні та адміністративні здібності ректора І. Огієнка та з теплотою згадав своїх викладачів, лекції котрих відвідували не тільки молоді люди, а й «старі, сиві священики м. Кам'янець» [38, с.50]. На окремих з них П. Білон подав лапідарні характеристики (В. Біднов – «професор великої ерудиції»; Й. Оксінок – «симпатична людина, не горда»), а про Ю. Сіцинського, одного з «найбільших організаторів новітнього українського культурно-національного руху» – навіть короткий життєпис [38, с.50-51].

Оригінальні спогади про Кам'янець-Подільський державний український університет належать видатному педагогу, фундатору українського національного дошкільного виховання Софії Русовій [39]. Розповідаючи про свою діяльність на ниві відродження духовності народу, вона, що особливо важливо, значну увагу приділила подвижникам культурно-освітньої справи, змальовуючи їхні неповторні образи. Причому у поле її спостережень потрапляють діячі усіх політичних таборів. Попри суб'єктивне сприйняття дійсності, ці свідчення є надзвичайно цінним матеріалом для об'єктивного сприйняття подій і процесів того часу.

Чимало уваги автор приділяє дню відкриття університету. Найбільше її вразила «цілком соціалістична» промова М. Шаповала, до чого тоді не звикли. З великою симпатією С. Русова говорить про ректора, котрий не жалів ані своїх сил, ані сил усіх співробітників для піднесення авторитету інституції [39, с.184].

Згаданий С. Русовою Микита Шаповал особисто не був причетним до становлення навчального закладу. Але у своїх спогадах він детально описує 22 жовтня 1918 р., день, коли урочисто відкривали університет. Організоване свято, на думку автора, було більш демократичне ніж аналогічні урочистості в Києві, позаяк «не було дипломатів, генералів і дійсних міністрів» [40, с.94]. М. Шаповал виступав на відкритті як представник Головної ради Українського Національного Союзу. Свою власну промову він оцінив наступним чином: «Мені довелось сказати про науку

менше, ніж про політику. Науки для того й треба, щоб добре вести політику, щоб-то будувати нашу дійсну народно-трудова республіку, за яку бореться все чесне і сміле на Україні. Натякаючи на живий (вух?) вибух народної стихії, вказівка на вищий принцип боротьби викликали довгу овацію. Я помітив, що якісь іскри «божевілля» миготіли в очах, відчув екстаз, великий святий — психоз ідеї боротьби і подвигу. Очевидно, маса мала вже добрий «заряд електрики» [40, с.95].

Перекоаний соціаліст, М. Шаповал і факт відкриття вищого навчально-го закладу на Поділлі сприймав через призму державотворчої проблематики. «Університет — гарна річ, — з упевненістю констатував він, — але при певних умовах. Коли цей університет буде виховувати буржуазних ворогів народу, то для чого він? Яка радість з його? Чому ми радіємо з одного факту — університет?... Пройдуть роки, в йому будуть педелі і поліція, що говоритимуть українською мовою і робитимуть неволю народові панською рукою. Це щось дике — українська мова, мова працюючих стане ще мовою і гнобителів!» [40, с.97].

Не обійшов увагою Кам'янець-Подільський державний український університет у своїх споминах й Л. Биковський. Найбільше місця він відводить організаційній діяльності бібліотеки, де йому довелося працювати з вересня 1919 р. по травень 1920 р. На час прибуття Л. Биковського в місто остання нараховувала уже біля 30000 томів. «Всі стіни в два поверхи від гори до долу, довкруги бібліотечної залі (колишньої церкви) були вщерть виповнені полицями з книгами на них, — констатував автор. — Вони вже там не містилися й почали обсновувати полицями мури-стовпи, що стояли серед приміщення, підпираючи стелі. Окрім того в окремі залі була уряджена студентська читальня з підручною книгозбірнею. Абетковий каталог був почасти зладжений і давав доступ до більшої частини книжок» [41, с.45].

Одночасно з повсякденною роботою з організації фундаментальної бібліотеки, Л. Биковський зосередив увагу й на теоретичних аспектах діяльності, пов'язаних з бібліотекознавчою та бібліографічною царинами. З метою систематизації цього напрямку було засноване «Кам'янець-Подільське Бібліотечне Товариство», яке очолив С. Сірополко. Своє основне завдання товариство вбачало у вивченні і пропагуванні бібліотекознавства та в організації допомоги університетській бібліотеці [41, с.49].

Досить зворушливо звучить розповідь автора про спробу доправити до Кам'янця-Подільського приватної книгозбірні графа А. Холоневського з його маєтку, що йому особисто доручив ректор І. Огієнко. Однак намагання Л. Биковського не увінчалися успіхом. Не маючи змоги відправити причепний вагон із Жмеринки, він домовився з дирекцією місцевої української гімназії про передачу їм цінного вантажу.

Врешті, заслугоує на увагу й подана Л. Биковським інформація щодо заснування навесні 1920 р. при кафедрі історії українського письменства «Бібліографічного семінару» під керівництвом професора М. Плевако. Завдяки діяльності семінару вдавалося закривати як теоретичні прогалини, шляхом опанування студентами даної дисципліни як науки, так і вирішувати суто практичні завдання — складання різних бібліографічних покажчиків [41, с.52].

«Кам'янецькій добі» присвятив цілий розділ у своїх спогадах Г. Костюк. Зосереджуючи увагу на загальних тенденціях культурного і мистецького життя міста, він, зрозуміло, не міг мовчки пройти повз діяльність університету. Досить високу оцінку автор дав І. Огієнку. Однак не тільки за те, що саме за його керівництва навчальний заклад «став справжнім першим великим розсадником української науки». Ректор дивився на справу надто глибше. Він розумів, що для національної вищої школи потрібно вже тепер готувати українські кадри. Оскільки, з одного боку, селянським дітям з об'єктивних причин було важ-

ко отримати середню освіту, а з іншого – «розбуждена революцією, ця молодь рветься тепер до науки», то для неї необхідно було створити новий тип підготовчої школи. Такими закладами стали чотирирічні гімназії для дорослих [42, с.42].

Занепад університету Г. Костюк пов'язував із процесом зниження загально-го рівня культурного життя міста після проведених каральними органами у 1920-21 рр. «кількох хвиль масового терору» та проведеною реорганізацією навчального закладу в Інститут народної освіти і Сільськогосподарський інститут [42, с.74].

Таким чином, мемуарна література про становлення і діяльність Кам'янець-Подільського державного українського університету вочевидь допомагає дослідникам об'єктивному вивченню тих процесів, що відбувалися як в самій вищій школі, так і цілому комплексу проблем, які доводилося розв'язувати органам державної влади спільно з професорсько-викладацькою корпорацією з організації національної системи освіти. Авторські тексти сучасників революційних подій в Україні, попри певний суб'єктивізм їхніх доробків, водночас позбавлені догматичних схем і стереотипів, так властивих радянській літературі. Крім того, в ній міститься чимало цікавого фактологічного матеріалу, пояснень та свідчень, які проливають світло на багато важливих та втаємничених питань, що не знайшли належного з'ясування в інших матеріалах, допомагають зрозуміти причини та взаємозв'язки деяких подій, уточнюють окремі деталі, відроджують атмосферу взаємин і настроїв, що панували серед професури. Врешті, подані у мемуарах характеристики видатних державних, партійних, культурних та освітніх діячів, котрі стояли біля витоків творення національної системи вищої освіти, суттєво доповнюють розуміння ролі особистісного фактору в історії.

Список використаних джерел:

1. Кам'янець-Подільський університет: минуле і сучасне / за заг. ред. О.М. Завальнюка. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. – 305 с.
2. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський національний університет (1918-2008 рр.): Історичний нарис / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарніцький. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 296 с.
3. Маркітантов Ю.О. Факультет української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету: поступ вперед / Ю.О. Маркітантов, В.Б. Стецок // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету». – С. 80-97.
4. Копилов С.А. Історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету: збереження історичних традицій – запорука успішного поступу в майбутнє / С.А. Копилов, В.В. Газін // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету». – С. 98-119.
5. Лозовий В.С. Фізико-математичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету: курсом зростання (1918-2008 рр.) / В.С. Лозовий, В.С. Щирба // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету». – С. 120-135.
6. Каньоса П.С. Педагогічний факультет: кроки зростання / П.С. Каньоса, А.Ф. Суrowsий // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу «Культура,

- освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету». – С. 155-179.
7. Завальнюк О.М. Емігрантська мемуарна література 20-70-х рр. XX ст. про Кам'янець-Подільський державний український університет / О.М. Завальнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Українська історіографія на рубежі століть : матеріали міжнародної наукової конференції, 25-26 жовтня 2001 р. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т. 7. – С. 490-501.
 8. Стопчак М.В. Діяльність Директорії УНР у галузі культури в 1918-1920 роках (Історіографія проблеми) / М.В. Стопчак // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Українська історіографія на рубежі століть : матеріали міжнародної наукової конференції, 25-26 жовтня 2001 р. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т. 7. – С. 502-510.
 9. Тюрменко І. Відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету в спогадах Микити Шаповала / І. Тюрменко // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: Наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 18-19 лютого 1997 року. До 115-річчя від дня народження / відп. ред. С. Сохацька. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут ; К. : Всеукраїнське товариство Івана Огієнка, 1997. – С. 93-97.
 10. Чирва Ю.І. Розвиток народної освіти України (1917-1932 рр.): історіографія проблеми : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ю.І. Чирва. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет, 1995. – 18 с.
 11. Ситніков О.П. Освіта в Українській СРР (1920-ті роки): історіографія : автореф. дис. ... канд. іст. наук / О.П. Ситніков. – К. : Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2003. – 20 с.
 12. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. : в 2-х т. / Д. Дорошенко ; упоряд.: К.Ю. Галушко. – К. : Темпора, 2002. – Т. 2: Українська гетьманська держава 1918 року. – 352 с.
 13. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки) / Д. Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – 632 с.
 14. Завальнюк О.М. Д.І. Дорошенко: 75 днів у Кам'янці-Подільському / О.М. Завальнюк // Краєзнавство. – 2001. – №1-4. – С. 145-148.
 15. Редакція. Національна освіта й наші завдання // Наша культура (Варшава). – 1935. – Кн. 1. – С. 3-6.
 16. О-ко І. Від редакції й адміністрації. Кам'янець-Подільський Державний Український Університет / І. О-ко // Наша культура (Варшава). – 1935. – Кн. 5. – С. 336.
 17. Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету / О. Пащенко // Наша культура (Варшава). – 1936. – Кн. 5. – С. 332-346.
 18. Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету / О. Пащенко // Наша культура (Варшава). – 1936. – Кн. 6. – С. 413-420.
 19. Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету / О. Пащенко // Наша культура (Варшава). – 1936. – Кн. 10. – С. 671-676.
 20. Приходько В. Повстання українського державного університету в Кам'янці на Поділлі / В. Приходько // Наша культура (Варшава). – 1935. – Кн. 5. – С. 305-316.
 21. Приходько В. Повстання українського державного університету в Кам'янці на Поділлі / В. Приходько // Наша культура (Варшава). – 1935. – Кн. 6. – С. 364-378.
 22. Приходько В. Повстання українського державного університету в Кам'янці на Поділлі / В. Приходько // Наша культура (Варшава). – 1935. – Кн. 7. – С. 439-444.
 23. Приходько В. Повстання українського державного університету в Кам'янці на Поділлі / В. Приходько // Наша культура (Варшава). – 1935. – Кн. 9. – С. 572-581.
 24. Приходько В. Повстання українського державного університету в Кам'янці на Поділлі / В. Приходько // Наша культура (Варшава). – 1936. – Кн. 1. – С. 34-42.

25. Приходько В. Повстання українського державного університету в Кам'янці на Поділлі / В. Приходько // Наша культура (Варшава). – 1936. – Кн. 2. – С. 115-126.
26. Гудзій Ю. З життя Кам'янець-Подільського державного українського університету. (Спомини лікарського помічника й скарбника університету) / Ю. Гудзій // Наша культура (Варшава). – 1936. – Кн. 3. – С. 229-233.
27. Гудзій Ю. З життя Кам'янець-Подільського державного українського університету. (Спомини лікарського помічника й скарбника університету) / Ю. Гудзій // Наша культура (Варшава). – 1936. – Кн. 4. – С. 290-295.
28. Огієнко І. Урочистий в'їзд С. Петлюри до Кам'яця-Подільського 1-го травня 1920 р. (Уривок споминів) / І. Огієнко // Наша культура (Варшава). – 1936. – Кн. 5. – С. 321-331.
29. Огієнко І. Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва / І. Огієнко // Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рятуння України. – К. : Наша культура і наука, 2006. – С. 67-172.
30. Статут державних українських університетів (проект) // Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917-1920 рр.). – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 454-478.
31. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.) / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 632 с.
32. Проект статута Державних Українських Університетів: Від Кам'янецької університетської комісії. – Кам'янець-Подільський, 1918. – 28 с.
33. Редакція журналу «Труды Киевской Духовной Академии». Список книг, що передані в бібліотеку Кам'янець-Подільського університету // Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф.160, №2698, арк.1-4 зв.
34. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918) / П. Скоропадський. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Інститут східноєвропейських досліджень НАН України ; Філадельфія : Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського, 1995. – 493 с.
35. Скоропадський П. Українська культурна праця за гетьманщини 1918 р. Сторінка споминів / П. Скоропадський // ALMA MATER: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917-1920 : матеріали, документи, спогади : у 3 кн. – К. : Прайм, 2001. – Кн. 2: Університет Св. Володимира за доби Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. – С. 368-372.
36. Пеленський Я. Передмова. Спогади Гетьмана Павла Скоропадського (кінець 1917 – грудень 1918) / Я. Пеленський // Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Інститут східноєвропейських досліджень НАН України ; Філадельфія : Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського, 1995. – С. 11-34.
37. Біднов В. Перші два академічні роки українського державного університету в Кам'янці-Подільському. (Уривок із спогадів) / В. Біднов // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – №69-70. – С. 64-74.
38. Білон П. Спогади / П. Білон. – Пітсбург, 1952. – Ч. 1. – 164 с.
39. Русова С. Мемуари (1856-1925) / С. Русова // Русова С. Мемуари. Щоденник. – К. : Поліграфкнига, 2004. – С. 9-242.
40. Шаповал М. Уривок з «Гетьманщини» / М. Шаповал // Тюрменко І. Відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету в спогадах Микити Шаповала // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження : наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 18-19 лютого 1997 року. До 115-річчя від дня народження / відп. ред. Є. Сохачька. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут ; К. : Всеукраїнське товариство Івана Огієнка, 1997. – С. 94-97.

41. Биковський Л. Книгарні – бібліотеки – академія. Спомини (1918-1922) / Л. Биковський. – Мюнхен : Видавництво «Дніпрова хвиля», 1971. – 153 с.
42. Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади / Г. Костюк. – Едмонтон : Канадський інститут українських студій ; Альбертський університет, 1987. – Книга перша. – 743 с.

The article analyses the recollections of state and public-cultural figures, who personally were involved into the foundation and forming of Kamyanets-Podilskyi State Ukrainian University. Among them the materials of I. Ohiyenko, who through the prism of autobiographic chronological canvas analyses different aspects of functioning of the educational establishment, are of special importance. The questions, connected with the foundation of high school in Podillia region, forming its professors and teachers corporation, participation in these processes of the state and scientific-educational figures are in professor's eyesight. To the group of recollections of the state-political figures should be referred the works of the head of Podillia province district council V.K. Prykhodko, the head of Kamyanets-Podilskyi district council O.M. Pashchenko and the representative from the National Union at the celebration of educational institution opening M.Y. Shapoval.

Key words: Kamyanets-Podilskyi State Ukrainian University, recollections, national university forming, high school, professors and teachers corporation, I. Ohiyenko, V.K. Prykhodko, O.M. Pashchenko, V. Bidnov, D. Doroshenko, L. Biletskyi.

Отримано: 04.10.2015 р.

УДК 821.161.2-23.09(092)

В. П. Атаманчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДУХОВНИЙ ІДЕАЛ У МІСТЕРІЇ ІВАНА ОГІЄНКА «ДО ЩАСТЯ!»

У статті проаналізовано особливості ідейно-художнього змісту твору Івана Огієнка «До Щастя!», досліджено основні художні проблеми твору, визначено філософські виміри їх інтерпретації, простежено основний конфлікт у містерії, окреслено своєрідність світовідчуття та духовного пошуку дійових осіб.

Ключові слова: ідеал, ідея, духовність, конфлікт, художня умовність.

Ідея духовності у творчому доробку Івана Огієнка є однією із визначальних: «Різноманітна жанрово й тематично, а також концептуально Огієнкова спадщина свідчить, що тема духовності народу, проблема душі є однією з головних» [1, с.128]. Він замислюється над проблемами універсального характеру, зміщуючи увагу до духовної сутності людини: «Огієнків екзистенціалізм щодо обоження людини – то системний підхід до особливого внутрішнього світу її, світу багатшарового, багатгранного, особливо коли йдеться про вирівнювання неоплатонівських рівнів буття (Єдиного, Розуму, Душі)» [1, с.125].

У творі «До Щастя!» Іван Огієнко постає як філософ і аналітик, він замислюється над найгострішими проблемами людського буття, простежує його універсальні закономірності: «Синтетизм Огієнкового осмислення поняття «душі» впливав із його глибокого знання «Старого Світу», сутності біблійних ідей і пізніших філософських епох – Середньовіччя, Відродження, Нового Часу, новітніх напрямів і течій – аж до екзистенціалізму» [1, с.128].

Іван Огієнко використовує у творі засоби художньої умовності: показує складові частини людської сутності: Серце, Розум, Душу, Волю, Тіло, які з'являються тоді, коли старий хворий чоловік Василь засинає. Василь замис-

люється про своє життя, про різні прагнення, розмірковує про те, куди його завели хибні уявлення про життя:

У вас шукав собі Спасіння,
Життєві Ідеали, –
А ви, як мрячна ніч осіння,
Всі Зірочки покрали...[2, с.111-112].

В уявленні Василя ідеал і дійсність протиставляються, ідеал – омана, яка зникає:

І тихо квіточка зів'яла
Й спустила крилонька спроквола, –
Й листки опали з Ідеала,
І зуби щирить дійсність гола...[2, с.115].

Він жахається від того, як усе змінюється і втрачає свою первинну подобу:

Коли оглянусь на минуле,
В очах аж темно стане:
Щасливе все – тепер нечуле,
Й бридке – колись кохане...[2, с.112].

Шукав я Щастя спраглим скоком,
Воно ж втікало, мов та тінь,
Й пізнав на старість, що під боком,
В мені самім його глибінь...[2, с.116].

Прикметна назва другої дії «Щастя людини – в гармонії її духових сил». Автор стверджує врівноважене співіснування різних частин, які разом складають цілісність нерозривну. Протиборство цих частин неминуче призводить до страждань. Розум Василя говорить про це:

Чого ви завжди, як ті півні?
Без сварки вам немає й дня, –
У бога всі ми милі й рівні,
Галузки всі одного пня [2, с.122].

Іван Огієнко визначає основне людське прагнення і показує різні рівні його осягнення, тлумачення та втілення: «... Душа, Серце, Тіло й Розум...проводять дискусію про найголовніше в житті своєї Людини – про Щастя.» ...[2, с.117].

Тіло Василя проголошує ідею незнищенності, перетворень і колообігу, про рівноцінність усього створеного:

Я невмируще, як тварина,
Міняю тільки форму в творі,
Сестра мені – ніжна билина,
Брати мої – пташки та Зорі...
Ніщо безслідно не зникає
У цілім Божім Свіготворі,
Тому й мені кінця немає
В біжучім вічному перетворі [2, с.121].

У житті людини відбувається постійне протиборство різних начал, це призводить до сумного закінчення, про що говорить Ангел-охоронець:

І завжди так ведеться звіку:
Душа та Тіло йдуть невраз,
А це загибель Чоловіку,
Й в незгоді Дух йому погас...
.....

Погляньте, – онде ваша жертва,
Що Щастя прагла цілий вік, –
Лежить безсила, напівмертва:
Це гордий Божий Чоловік! [2, с.125].

Сам Василь також усвідомлює причини своїх страждань – постійну роздвоєність. Щастя у єдності та узгодженості, про це говорить Тіло:

Ми мусим жити тільки в згоді,
І Зло з Землі тоді мине,
Сваритись нам безкарно годі, –
Хай світить Щастя нам ясне! [2, с.130].

Та Душа, Серце і Розум прагнуть високостей Духу, але не можуть досягнути і не знають як це зробити. У кожного з них є власні сподівання на омріяне Щастя, але Ангел-охоронець вказує їм на примарність і хибність їхніх уявлень, знову говорить про єдність:

Бо тільки в згоді Духа й Тіла
Засяє щедро Щастя нам,
Й тоді Господня думка сміла
Відкриється Його синам [2, с.132].

Щастя у творчій праці і у служінню народів. Це взагалі одна із основоположних ідей у творчості Івана Огієнка, він став одним із пристрасних захисників української ідентичності. Він дуже глибоко розумів важливість кристалізації національної першооснови: «І тоді вже Пророки воздвигли програму спасіння, – національну ідею: берегти свою Віру, свої звичаї, свою мову і тим зберегти національну істоту свою» [3, с.9].

І. Огієнко простежує зв'язок індивідуального буття людини і буття народного, стверджує його внутрішню органічність і неперервність: «Так і кожна людина виявляє на собі і в собі все, що складає культурне вікове багатство народу, який його породив» [3, с.10].

Ангел-охоронець показує правильний шлях через об'єднання у єдине ціле:

Хай Розум, Воля й Серце в Тілі
З Душею в злагоді живуть,
Тоді Сини ви орлокрилі,
Й щаслива буде ваша путь! [2, с.137].

Воля говорить про невлімові внутрішні відчуття, невіддільні від самої людини: «Немов той легіт на озерці». Ангел вказує на щастя у самій людині, якого вона не помічає у боротьбі, і шукає по світах:

Бо Щастя правдиве лиш в тому,
Щоб чутись щасливим самому! [2, с.145].

Він говорить про відносність принад зовнішнього світу, які відволікають увагу від головного – внутрішніх відчуттів, від того, що визначається Серцем. Внутрішні поривання, мрії потребують втілення, яке саме по собі прекрасне, але людині не дано пізнати, до чого це призведе. «Взагалі, за Огієнком, душа – явище багатомірне, як і сам світ, складність її взаємин із матеріальним світом пояснюється складністю самого світу, створеного Богом» [1, с.129].

Міркування про щастя відзначаються філософічністю, широким охопленням різних аспектів людського життя, показом явищ і процесів з різних точок зору і непізнаваністю та невизначеністю їх:

Дорога до Щастя простора,
Та часто воно – лиш омана,
Й сміється з нас дійсність сувора,
Що пестила нас, як кохана [2, с.143].

Ангел говорить про переходи від безмежної радості до безмежного горя у людському житті. Врівноваженість різних начал, які не протистоять одне одному, а правильно взаємодіють, структурує мінливе земне життя, являє собою те, що триватиме, коли все закінчиться:

Все Щастя Людини в спокої,
В гармонії Духа та Тіла... [2, с.154].

Щастя складається з Божественного осягнення єдності у творчій праці:

Найбільше Щастя – жити з Богом
Усе життя у згоді повній, –
Щоб пахло Райським нам Чертогом
У праці відданий, любовній! [2, с.156].

«Одушевлення людини, стабільність повнокровного душевного життя асоціюється з усім рідним і самою тривкістю цього рідного (з огляду на його збереження і розвиток)» [1, с.125-126].

Іван Огієнко у своєму творі говорить про духовне начало, яке робить можливим існування людини і Всесвіту. Одна з важливих складових на шляху до щастя – жертвовність як здатність розчинитися в єдиному цілому і здійснити щось заради цього цілого. Правильність обраного шляху і відчуття єдності дає сили пройти крізь страждання. В образі ангела втілюється та внутрішня сила, яка направляє людину і не дає сплутати справжнє щастя з оманами.

Василь у старості приходиться до розуміння людського життя як постійної боротьби між тілом і душею, між небесним і земним, що призводить до роздвоєння, робить людину слабкою. Він і говорить про щастя у спокої, коли збирається його родина. Кожен з них, Василь, Марина, Іван шукали щастя, якогось їм було замало, розтративши при цьому внутрішню силу на омани. Але їхні життєві перипетії привели до розуміння справжніх цінностей – тих, якими нехтували, у зовнішніх пошуках.

Список використаних джерел:

1. Тіменник З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Життєписно-бібліографічний нарис. Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Визначні діячі НТШ, №6 / З. Тіменник. – Львів, 1997. – 230 с.
2. Митрополит Іларіон. Твори. Філософські містерії / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Trident Press Ltd, 1957. – Т. 1. – 336 с.
3. Митрополит Іларіон. Книга нашого буття на чужині. Бережимо все своє рідне! Ідеологічно-історичні нариси / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Українське Наукове Богословське Товариство, 1956. – 169 с.

Aesthetical peculiarities of Ivan Ohienko' play «To Happiness!» are analyzed in the article, main problems are investigated, philosophical aspects of its interpretation are defined/ The main conflict in the play is analyzed and specifical features of characters' spiritual ideals and search are shown.

Key words: ideal, idea, spirituality, conflict, aesthetical peculiarities.

Отримано: 01.10.2015 р.

Т. П. Беценко

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

ОГІЄНКОЗНАВСТВО ЯК НОВИЙ НАПРЯМ НАУКОВИХ СТУДІЙ: МЕТА, ЗАВДАННЯ, ПРОБЛЕМАТИКА

У статті запропоновано виділити комплексний напрям дослідження наукової (мовознавчої), біографічної, громадської, педагогічної, публіцистичної, професійної тощо діяльності Митрополита Іларіона. Окреслено здобутки в різних галузях наукової діяльності вченого. З'ясовано специфіку розвитку кожної сфери, що пов'язана з іменем генія української наукової думки.

Ключові слова: мовознавчий напрям досліджень, публіцистична спадщина, педагогічна діяльність, богословські студії, громадська діяльність.

Постать митрополита Іларіона – знакова не лише в українському, а й світовому просторі. Ідеї, думки, погляди Івана Огієнка воістину потужні, вагомі і такі, що з часом не втрачають своєї значущості. Означене ім'я повернулося на терени рідномовної науки та культури відносно недавно. Відтоді інтерес до спадщини мислителя незаперечно послідовний. На сьогодні окреслилися галузі вивчення у різних ракурсах теоретико-практичних праць Івана Огієнка. У зв'язку з цим постала проблема узагальнення здобутків у сфері огієнкознавчих досліджень.

Мета статті: окреслити напрями досліджень різногалузевої діяльності Івана Огієнка, схарактеризувати ракурси огієнкознавчих студій, з'ясувати ключові проблеми означеної науково-дослідної сфери.

Об'єктом нашого спостереження обрана наукова діяльність та наукова спадщина Івана Огієнка.

Інтерес до особистості Івана Огієнка і його масштабного доробку повсякчас привертає увагу до себе з часу повернення імені митрополита Іларіона в Україну. Це переконливо засвідчують розвідки вчених, які й започаткували огієнкознавчі студії в Україні. Науковий доробок ученого, його різнобічну діяльність вивчали А. Алексюк, О. Біла, А. Білан, С. Білокінь, А. Богущ, С. Болтвінець, Л. Бондарчук, А. Бурячок, С. Вардеванян, С. Гальченко, Я. Ганіткевич, С. Генік, І. Гирич, В. Головченко, О. Гривнак, Т. Грищенко, Н. Дічек, Н. Жук, М. Жулинський, Завальнюк О., В. Задорожний, А. Качкан, Т. Ківшар, Ю. Ковалів, В. Коваль, О. Ковтун, А. Колодний, Б. Кобзар, І. Кубинська, Л. Кудрик, І. Кучинська, М. Левківський, Л. Ляхощка, В. Ляхощкий, В. Майборода, Г. Макренко, С. Мартиненко А. Марушкевич, В. Мацько, О. Мишанич, О. Музичук, Н. Ничкало, О. Новак, М. Онуфрійчук, Г. Опанасюк, Л. Орехова, О. Пальоха, В. Пащенко, Л. Підвисоцька, Л. Полюга, Ф. Погребенник, В. Постовий, Л. Рева. Т. Роняк, Г. Сагач, М. Скалецький, Є. Сохацька, Д. Степовик, М. Тимошик, З. Тіменник, І. Тюрменко, І. Федоров, Л. Федорова, Л. Філіпович, І. Шоробура та ін. На підставі різновекторних розвідок, присвячених життєдіяльності гіганта наукової думки, пропонуємо виокремити напрями огієнкознавчих студій.

Метою огієнкознавчих досліджень, як підтверджують численні розвідки, є діяльність митрополита Іларіона в науковій, урядовій, громадсько-політичній, культурно-просвітницькій, релігійній сферах; характеристика цілісної мовнокультурної, мовнополітичної, державотворчої особистості митрополита Іларіона як духовного зодчого української нації; аналіз спадщини Івана

Огієнка – громадсько-політичного діяча, історика, лінгвіста, богослова, культуролога, педагога, книговидавця.

До основних завдань огієнкознавчих студій належить:

- з'ясування сутності філософії І. Огієнка як науковця;
- вивчення державотворчої, урядової діяльності І. Огієнка, осмислення його історичної ролі в тодішньому політичному житті країни; оцінка внеску І. Огієнка як політика, державотворця в розбудову майбутнього України;
- розгляд богословської, релігійно-просвітницької діяльності митрополита Іларіона, осмислення його внеску в розвиток Української Церкви, ідеї національно-релігійної згуртованості народу;
- аналіз, різнорівнева та докладна характеристика мовознавчої спадщини І. Огієнка: вивчення особливостей мовного світогляду вченого, характеристика складників його мовнокультурної особистості; дослідження специфіки мовомислення науковця; з'ясування засадничих положень його мовознавчої парадигми; осмислення сутності лінгвістичного вчення І. Огієнка в царині фонетики, культури мови, граматики, лексикографії, історії мови та ін.; спостереження за перекладацькою практикою вченого;
- характеристика книговидавничої діяльності подвижника української науки, осмислення його ролі в розбудові друкарсько-видавничої справи в Україні;
- аналіз публіцистичної спадщини І. Огієнка: тематики та проблематики праць науковця, визначення провідних ідей, висловлених ученим; встановлення специфіки публіцистичного ідіолекту; з'ясування ролі публіцистичного мовистилу І. Огієнка в розбудові стилістичної системи української мови;
- вивчення літературної діяльності; різнорівневий аналіз літературної творчості І. Огієнка;
- аналіз громадсько-політичної діяльності І. Огієнка, вивчення специфіки його світогляду, з'ясування громадянської позиції, осмислення політичних поглядів, характеристика та оцінка політичної діяльності на теренах України та в світовому масштабі;
- розгляд педагогічної діяльності митрополита Іларіона: з'ясування системи його педагогічних поглядів, орієнтирів виховання;
- аналіз культурологічної діяльності І. Огієнка; вивчення його поглядів стосовно специфіки формування культурного континууму нашої нації;
- вивчення епістолярію І. Огієнка як оригінального мовнокультурного явища за змістом і формою, стилетворенням;
- з'ясування внеску І. Огієнка в розбудову етнографічних, фольклористичних студій в Україні;
- різнорівнева характеристика особливостей мовомислення науковця, специфіки його ідіостилу;
- здійснення порівняльних студій – на прикладі різнобічного аналізу інтелектуальної спадщини І. Огієнка і його визначних сучасників, послідовників, єдинокорців тощо;
- розбудова лінгвокраєзнавчих студій, пов'язаних з іменем митрополита Іларіона.

Вважаємо, що вже чимало зроблено в царині огієнкознавчих досліджень за незначний час, відколи це славне ім'я повернулося на Батьківщину. Суттєвими є монографія М. Тимошика, кандидатські дисертації І. Кучинська, Л. Ляхощка, В. Мацька, А. Марушкевич, Г. Опанасюк, О. Гривнак, Т. Роняк, С. Сохацька, З. Тіменник.

Треба віддати належне землякам – ученим, краєзнавцям, які широко пропагують ідеї митрополита Іларіона і шанують його пам'ять.

Лінгвокраєзнавчий напрямок, пов'язаний з іменем Івана Огієнка, репрезентований у розвідках таких дослідників, як М. Атаманчик, Ю. Багінська, Л. Баженов, Г. Бухало, В. Голубєв, К. Гудзик, Н. Дорошук, О. Завальнюк, О. Климчук, А. Копилов, М. Костриця, В. Костюкевич, В. Лозовий, Ю. Липа, Я. Підвисоцька, Є. Сохацька, І. Сюддюков, М. Тимошик, З. Тіменник та ін.

Життєпис Івана Огієнка спробували предствити О. Будзей, Л. Гайдай, Л. Кушнір, М. Тимошик

Осмилення величі особистості вченого, його життєвого подвигу, розгляду граней багатомірної високодуховної та високоінтелектуальної постаті митрополита Іларіона засвідчено в розвідках А. Байцаря, І. Головай, С. Гончаренка, Ю. Липи, Л. Мовчун, І. Нагорної, Я. Поліщук, А. Фасолі, В. Федорович.

Звернена увага на складання бібліографічних покажчиків (Л. Березнюк, Т. Опря, Л. Оленич, В. Пархоменко, О. Трончук, В. Чупрова).

Показово, що у бібліотечній галузі також засвідчений інтерес до постаті Івана Огієнка. Підтвердження цьому – різні бібліографічні описи.

Увага до мовознавчої діяльності Івана Огієнка засвідчена у розвідках лінгвістів. Так, предметом спостереження були обрані дослідження вченого з фонетики (А. Кононенко, Й. Якимович), діалектології (Й. Дзєндзелівський), культури мови (Н. Захлюпана). Мовна особистість, мовна свідомість, мовний світогляд вченого, система його лінгвістичних поглядів, положень, переконань стали предметом наукових роздумів таких мовознавців, як Ф. Бацевич, А. Богущ, С. Болтвівець, М. Іваник, В. Калашник, Т. Олещук, М. Тимошик та ін. Різноманітні теоретико-практичні проблеми, порушені в працях І. Огієнка, аналіз його мовознавчої діяльності засвідчені у розвідках В. Задорожного (питання акцентології; загальний огляд мовознавчої діяльності вченого), Л. Полюга, Й. Якимович (мова церкви), Л. Шевченко (історія української літературної мови), О. Біла, А. Білан, С. Болтвівець, Я. Ганіткевич, І. Кучинська, В. Ляхоцький, М. Тимошик (проблеми мовної освіти). Особливу цінність, на нашу думку, становить перекладацька діяльність вченого. Питанням перекладу І. Огієнком Святого Письма займалася В. Рожко. Сьогодні виникає потреба деталізувати та конкретизувати дослідження, присвячені вивченню суто лінгвістичної концепції вченого, окремих питань цієї концепції, водночас – систематизувати та узагальнити такі розвідки, представивши цілісні уявлення про мовнокультурну особистість Івана Івановича Огієнка як унікального, всебічно обдарованого вченого, патріота рідного народу.

Можливості використання ідей, роздумів, напрацювань мислителя у педагогічній практиці, зокрема на уроках української мови, репрезентували В. Клименко, Л. Мовчун, Є. Сохацька, М. Пентилюк, М. Тимошик та ін. Подібні дослідження складають міцний ґрунт для розбудови національної системи навчання та виховання на рідномовній основі і є продовженням, конкретним втіленням у життя ідей І. Огієнка.

Урядова, державницька діяльність митрополита Іларіона знайшла відображення у працях таких учених, як С. Грабовський, Ю. Липа, В. Лучук, М. Остерська, М. Тимошик, І. Тюрменко, В. Шпак та ін.

Актуальні, злободенні для українського політичного, духовного простору проблеми націєтворення, розвитку національної ідеї, формування національної свідомості, осмилені в працях І. Огієнка, розглядали А. Марушкевич, С. Махун, М. Онуфрійчук та ін. Водночас варта уваги громадська та політична діяльність І. Огієнка (розвідка В. Цехан).

Видавничо-редакційну, архіво-археологічну, бібліотечно-бібліографічну діяльність І. Огієнка висвітлювали у своїх розвідках Т. Ківшар, М. Лозинський, В. Ляхоцький, Ф. Погребенник, Є. Сохацька, М. Тимошик.

Педагогічні погляди І. Огієнка, його науково-педагогічна спадщина склали предмет зацікавлення та різнобічного вивчення таких дослідників, як П. Гусак (національно-мовне виховання), О. Гривнак (лінгводидактика), Н. Волошиної (оцінка життєвої та педагогічної діяльності), Н. Дічек (аналіз педагогічних ідей), О. Драч (методика аналізу літературного твору), М. Ковальський (використання теоретично-богословських матеріалів у вихованні), О. Коркішко (патріотичне виховання), І. Кубинська (духовне виховання, духовне відродження нації), М. Лемківський (значення педагогічних ідей), О. Любар (педагогічні ідеї вченого), В. Майборода (освітні проблеми), А. Марушкевич (християнське виховання; значення науково-педагогічної діяльності), Т. Роняк (роль сім'ї вихованні; основи християнської моралі і виховання), Г. Опанасюк (питання освіти), А. Фасоля (значення педагогічних ідей та педагогічної діяльності), Г. Черненко (ідеї вченого у початковій школі). Педагогічну діяльність І. Огієнка розглядали А. Бойко, В. Барвінова. Вважаємо, що постала потреба вивчити педагогічний дискурс великого вченого комплексно. Особливо варто звернути увагу на методiku викладання мови, яку виробив учений. Адже, як стверджують дослідники діяльності І. Огієнка, «він – педагог універсального плану, що зробив вагомий внесок в теорію національного виховання, головними чинниками якого вважав сім'ю, мову, церкву, культуру. Розглядаючи мову як найсуттєвіший засіб виховання дітей, учений вважав її унікальним інструментом пізнання навколишнього світу» [3, с.407]. Незаперечно, що «педагогічна спадщина І.І. Огієнка має великий виховний, методико-лінгвістичний і духовний потенціал. Його життя – це урок працелюбності, беззастережного служіння Батьківщині, науці, гуманізму й патріотизму» [3, с.407].

Різновекторний аналіз мовно-освітніх питань, порушених та розглянутих у працях І. Огієнка, засвідчений у наукових роздумах А. Білан, О. Білої, С. Болтвіця, Я. Ганіткевич, І. Кучинської, В. Ляхощького, М. Тимошика та ін.

Релігійно-просвітницька, богословська діяльність Івана Огієнка є не менш важливою у парадигмі його життєвого покликання. Цій сторінці життєпису генія української нації присвятили свої розвідки І. Братусь, І. Гирич, А. Денисенко, А. Колодний, П. Кралюк, А. Марушкевич, М. Онуфрійчук, М. Подворняк, І. Стус, М. Сирник, С. Сохацька, М. Тимошик, З. Тіменник, А. Фігус-Ралько, Л. Філіпович. Конфесійна діяльність митрополита Іларіона нерозривно пов'язана з мовознавчою та просвітницькою. Слушно щодо цього аспекту діяльності богослова зауважив Микола Тимошик, «Огієнкова Біблія, як і десятки інших його перекладених і виданих за кордоном богословських книг, виконує і сьогодні, окрім релігійної, ще одну важливу місію – забезпечення українському народові його невід'ємного права читати і пізнавати Святе Письмо своєю рідною мовою» [6, с.37]. Отже, вчений виробив свою релігійну концепцію, що обов'язково контамінувала державотвірний, власне мовний та педагогічний аспекти тощо.

Епістолярій митрополита Іларіона є не менш вагомим доробком, аніж, скажімо, публіцистичний спадок. У цьому переконують С. Гальченко В. Ляхощький.

На культурно-просвітницьку діяльність І. Огієнка звернула увагу Є. Сохацька. Національна культура для І. Огієнка була найвищим мірилом та найдосконалішим еталоном буття людини. Але вчений мислив не вузько. Навпаки, він вважав, що українська культура – відкрита за своєю суттю, вона поєднує пізнання історичного досвіду рідного народу з усвідомленням його належності до загальнолюдського культурологічного процесу. Вчений високо поціновував вартість української культури, розглядаючи її досягнення в світовому вимірі.

Цінне надбання в українському культурному континуумі становить літературний доробок І. Огієнка. Це відзначили у розвідках про літературну ді-

яльність митця І. Братусь, В. Лавренчук, Н. Лютко, В. Мацько, О. Мишанич, О. Опанасюк, Є. Сохацька та ін.

Етнокультурний нарбок, народознавчу та етнокультурну діяльність І. Огієнка схарактеризовано у розвідці В. Качкан, етнографічний та фольклористичний внесок – у працях Р. Кирчіва, Н. Данилюк. Питання культури у працях І. Огієнка також з'ясовували В. Бурбан, Н. Гудзик, В. Ляхоцький.

З огляду на вищевикладене можемо стверджувати, що культурологічний аспект діяльності Івана Огієнка – теж своєрідний та оригінальний, по своєму глибокий і різноплановий. Культурологічний дискурс Митрополита Іларіона – синтез національного (насамперед) та загальнолюдського, поєднання духовного і матеріального в життєдіяльності індивідів, раціонального та чуттєвого. Фактично, І. Огієнко сформулював цілісне містке уявлення про українську культуру як монолітне явище в світовому континуумі. Тому культурологічний дискурс ученого потребує різновекторних фахових узагальнень.

Показово, що повсякчас виникають різноаспектні інтереси до вивчення, поглибленого чи оновленого осмислення інтелектуального надбання вченого-історика, вченого-політика, вченого-богослова. вченого-митця. Скажімо, питання етики, духовної свідомості у розумінні І. Огієнка (І. Кульчинська), питання культури (О. Пальоха, М. Феллер), духовної культури (Л. Кудрик).

Отже, вивчення мовнокультурної, політичної, богословської особистості Івана Огієнка розпочато плідно і широкомасштабно. Напрацювання в галузі огієнкознавства суттєві та фундаментальні. Окреслені напрями наукових розвідок визначають ступінь розвитку української науки, зокрема її гуманітарної сфери. Подальша розбудова огієнкознавчих студій, втілення ідей вченого в розвиток мовно-освітнього процесу сприятиме зміцненню національної школи, зростанню її потужного впливу в державі та в державотворчому процесі.

Список використаних джерел:

1. Болтівець С.І. Психологічні чинники розвитку мовної свідомості у науковій спадщині Івана Огієнка / С.І. Болтівець // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – №5. – С. 66-67.
2. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні / Н. Данилюк. – Луцьк, 2010. – 512 с.
3. Дічек Н.П. Іван Іванович Огієнко. Українська педагогіка в персоналіях : в 2 кн. : навч. посібник / Н.П. Дічек ; за ред. О.В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – 552 с.
4. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд / С. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
5. Калашник В. Духовність рідної мови у концепції Івана Огієнка / В. Калашник // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2006. – №3. – С. 9.
6. Огієнко І. Історія української літературної мови / Іван Огієнко ; упоряд., авт. істор.-біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик. – К. : Либідь, 1995. – 294 с.
7. Огієнко І. Рідна мова / І. Огієнко. – К., 2010. – 435 с.
8. Пентиліук М. Рідномовний кодекс Івана Огієнка / М. Пентиліук // Дивослово. – 2007. – №12. – С. 38-40.
9. Сохацька Є. Огієнко-літературознавець / Є. Сохацька // Дивослово. – 2003. – №10. – С. 63-66.
10. Тимошик М. Життєвий подвиг Івана Огієнка як взірець для наслідування / М. Тимошик // Дивослово. – 2007. – №1. – С. 40-44.

The article offers a comprehensive line of research highlight the scientific (linguistic), biographical, social, educational, journalistic, religious etc. of Metropolitan

Hilarion. Outlined the achievements in various fields of scientific activity of the scientist. From found out the specifics of each area that fl 'connected with the name of the genius Ukrainian scientific thought.

Key words: linguistic area of research, journalistic heritage, educational activities, theological studies, social activities.

Отримано: 26.10.2015 р.

УДК 94:631.527(477.43)«18/19»

П. М. Білецький

*Департамент спеціалізованої підготовки
та кінологічного забезпечення Державної фіскальної служби України*

УЧАСТЬ ІНОЗЕМНИХ ПІДПРИЄМЦІВ У НАСІННЕВО-СЕЛЕКЦІЙНИХ ДОСЛІДАХ НА ПОДІЛЛІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізовано участь іноземних підприємців-аграріїв в організації та діяльності насінневих господарств Подільської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Відзначено їх важливу роль у становленні сільськогосподарської дослідної справи в подільському регіоні й на Правобережній Україні.

Ключові слова: іноземні підприємці, насінневі господарства, Подільська губернія.

Внутрішня аграрна криза в Російській імперії у другій половині ХІХ ст., зростаюча конкуренція з боку північноамериканських і західноєвропейських виробників аграрної продукції зумовили необхідність реформування галузей сільського господарства та впровадження в аграрне виробництво досягнень вітчизняної селекції, адаптованої до регіональних природно-кліматичних умов. До селекційно-дослідної роботи в галузі виведення нових сортів долучалися науковці й іноземці – власники аграрних господарств на теренах Правобережної України, зокрема Поділля. Завдяки їх діяльності у цій сфері в аграрне виробництво регіону впроваджувалися досягнення європейської науки селекції, нові технології вирощування сільськогосподарських культур.

У пореформений період важливе значення в Подільській губернії мав розвиток зернових господарств і буряківництва, що дало підстави відомому досліднику аграрного ринку назвати Південно-Західний регіон буряківничо-пшеничним виробничим середовищем [1, с.4]. Чималі капіталовкладення, порівняно дешева робоча сила, надання урядом різноманітних пільг цукровам, висока концентрація виробництва, сприятливі кліматичні та ін. позитивно вплинули на розвиток буряківництва в регіоні, а за обсягами збору цукрових буряків Поділля посідало друге місце в імперії. За спостереженням українського історика П. Теличука, Подільська губернія разом з сусідніми регіонами утворювала область капіталістичного цукробурякового господарства як один з економічних районів торгівельного землеробства [2, с.11].

У другій половині ХІХ ст. більшість цукробурякових господарств Правобережної України користувалася насінням французького та німецького походження, але його висока ціна та не завжди якісний сортовий матеріал підвищували зацікавленість аграріїв до селекції, хоча в цей період лише 8 із 60 насінневих станцій імперії займалися дослідженнями в галузі селекції [3, с.142].

Одне з перших на території Російської імперії насінневих господарств, що займалося виведенням нових сортів цукрового буряка, було створено в 1860-х роках у маєтку графа Л. Валькова у с. Калинівка Подільської губернії [4, с.23; 3, с.139-155]. За допомогою селекції тут отримали місцеві сорти Калинівка біла 1, Калинівка рожева 2 і Калинівка 3, які мали більшу врожайність, ніж західноєвропейські сорти, але поступалися їм за цукристістю. Середньорічне виробництво насіння цукрового буряка у цьому господарстві складало 3200 пудів і займало 40 десятин землі. Власник господарства видавав деталізовані каталоги власних сортів насіння, які культивувалися у господарствах Російської імперії, у країнах Західної Європи та Північної Америки; також результати подібних посівів оприлюднювалися в іноземних виданнях [5, с.227].

Наприкінці XIX ст. до селекційно-насінневих дослідів у власних господарствах на теренах Подільської губернії долучилося кілька соціальних груп іноземних підприємців, які керувалися власною мотивацією. Першу групу серед них складала польські поміщики, у яких сформувалося дивне поєднання батьківщини і чужини відносно південно-західних губерній Російської імперії. Здебільшого вони залишалися підданими Австро-Угорщини (граф В. Скибневський, граф Б. Старорипинський, граф Р. Потоцький, їх нащадки та ін.), але зберегли свою внутрішню або й зовнішню відданість національним і культурним традиціям. У 1890 р. в краї їм належало 1257 маєтків загальною площею 942593 десятин [6, с.61-63]. У зв'язку з тісним взаємозв'язком сільського господарства та основної галузі промисловості краю, харчової, ця національна спільнота володіла значною кількістю підприємств регіону й була зацікавлена в отриманні високих врожаїв у своїх маєтках.

Другу групу складають перше або друге покоління промисловців і купців іноземного походження – князь П. Вітгенштейн, граф П. Раллі, барон А. Маас та ін., які володіли чималими маєтками на Поділлі й були мотивовані бажанням отримати високі врожаї зернових культур, цукрового буряка, що перероблялися на їх борошномельних і цукрових підприємствах. Ці підприємці навряд чи задовольняли мінімальним вимогам до культурної компетенції – керівний склад їх підприємств і частина службовців були іноземними фахівцями.

Третю групу презентують іноземні пайовики акціонерних товариств, які володіли Ялтушківським, Степанівським, Уладівським, Чечельницьким та ін. цукровими заводами. Склад їх правління, директорський корпус, провідні фахівці (механіки, хіміки) й ін. спеціалісти були іноземними громадянами. Вони, як носії прискороженого розгортання економічних змін, ініціювали створення при цих промислових підприємствах допоміжних сільських господарств, де проводилася селекційна робота задля отримання насіння високоврожайних і цукристих сортів буряка.

Четверту групу складали німецькі власники спеціалізованого насінневого заводу «Товариства на вірі Раббетке і Гізике. Вінниця», заснованого для чистення, зберігання та реалізації насіння цукрового буряка.

Усі названі насінневі господарства існували за кошти їх власників – іноземних підприємців – і, як правило, реалізовували їх бачення майбутнього в селекційному процесі. Унаслідок цього не всі з них здійснювали селекційну роботу на достатньому науковому рівні, а тому їх здобутки мали різний вплив на становлення дослідництва на Правобережній Україні.

Важливий внесок у розвиток селекції на Поділлі було зроблено на базі Уладівської селекційної станції, заснованої у 1888 р. при однойменному цукрово-рафінадному заводі родини Потоцьких. Її організатором і завідувачем упродовж 10 років був відомий агроном і ботанік, доктор Ф. Куделька, а з 1898 р. – доктор Л. Семполовський. Головним завданням станції було виведення місцевих сортів буряка врожайно-цукристого напрямку, пристосованих до кліматичних і ґрунтових умов регіону. У 1910 р. один із нововиведених сортів станції посів перше

місце з урожаю коренів у правобережних губерніях імперії. Водночас у 1901 р. для вивчення насіння «уладівської еліти» в інших кліматичних і ґрунтових умовах, зокрема в Східній Галичині (Австро-Угорщина), у маєтку адміністратора Уладівського цукрово-рафінадного заводу К. Романського в с. Гусятичі поблизу м. Ходорів було організовано самостійне селекційне відділення [7, с.5-13].

Дослідна робота на високому рівні була організована в Деревчанському маєтку барона А. Мааса. Її головним напрямом було селекційне розведення насіння цукрового буряка, а також ячменю та картоплі. Селекційні роботи з цукровим буряком проводилися індивідуальним методом задля отримання більшої цукристості, а для швидкого розмноження використовували новітній спосіб Новачека. Селекція пивоварного ячменю мала завдання вивести сорти з максимальною врожайністю та найменшим вмістом азотистих речовин. У 1886 р. для потреб господарства було збудовано селекційну лабораторію та спеціальні складські приміщення. У 1888 р. барон А. Маас підтримує ініціативу Київського товариства сільського господарства (далі – КТСГ) щодо заснування спеціалізованої дослідної установи в Деревчанському господарстві [8, арк.1-11]. Він також відгукнувся на пропозицію завідувача відділу землеробства цього товариства професора С. Богданова створити дослідні поля у краї, що мали обслуговувати не лише його господарство, але й різні регіони Правобережної України.

У 1900 р. КТСГ порушило клопотання перед Департаментом землеробства про щорічні субсидії у розмірі 300 руб., що призначалися частково на оплату праці завідувача і на проведення дослідів [9, арк.2-3 зв.]. Клопотання було задоволено, і субсидія надсилалася через КТСГ. Особистий контроль за облаштуванням поля та аналізом результатів дослідів узяв на себе професор агрономії Університету Св. Володимира С. Богданов. Під його керівництвом на дослідному полі випробовувався метод сидерації, для чого висаджувалися люпин та червона конюшина. За досягнуті результати це господарство А. Мааса неодноразово відзначали на сільськогосподарських виставках: у 1892 і 1897 рр. – золотими медалями Київського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, у 1895 р. – золотою медаллю Імператорського Московського товариства сільського господарства, у 1901 р. – почесною грамотою Подільського товариства сільського господарства та сільськогосподарської продукції.

Землевласники краю співпрацювали зі створеними в регіонах сільськогосподарськими товариствами. У 1896 р. подільські землевласники, зокрема польські поміщики та західноєвропейські підприємці-аграрії, долучилися до проведення в м. Проскурів з'їзду сільських господарів Подільської губернії. Одним із результатів роботи цього форуму стало створення Подільського товариства сільського господарства (далі – ПТСГ) [10, с.3, 142]. Його секретарем було обрано Ф. Любанського, який до цього отримав навички дослідної справи у Деревчанському господарстві барона А. Мааса. Набутий досвід він спрямував на організацію й розвиток дослідної справи в структурі ПТСГ, а отримані результати селекції картоплі узагальнив у низці опублікованих праць.

Важливу роль в організації насіннево-селекційних дослідів на Поділлі, й Правобережній Україні загалом, відіграв насінневий завод фірми «Рабетте і Гізеке. Вінниця», що була філіалом Акціонерного товариства Цукрового заводу в Клейнванцлебен. Ряд обставин змусив німецьких власників відмовитися від фірми «Клейнванцлебен» і заснувати у 1899 р. товариство на вірі «Рабетте і Гізеке. Вінниця». Його було створено з метою розширення використання насіння цукрового буряка Оригіналь-Клейнванцлебен на теренах Російської імперії. Місцем розташування нового заводу (складу-елеватору) стало м. Вінниця як центр регіону, де вирощувався цукровий буряк на насіння. Засів останнього давав 80-92% сходів і лише в 1912 р, завдяки дощовому літу, лише насіння Мішанка 1 мала 92% сходів [11, с.5].

Напередодні світової війни його виробничі потужності збільшилися до 84 полотнянок Ребера (у 1900 р. їх було лише 12), кількох сушильних апаратів, двох парових котлів Вольфа і 3 динамо-машини. Елітне насіння для посіву на плантаціях фірма Рабетте і Гізеке отримувала з-за кордону. Спостереження за плантаціями, таксування врожаю проводили уповноважені фірмою фахівці-ревізори, в обов'язки яких входив нагляд за орендаторами для захисту інтересів фірми. Новий врожай надходив на завод від плантаторів, які за договором отримували безкоштовно від фірми насіння для сівби (еліту) і зобов'язані були обробляти орендовану ділянку без права власності на отриманий врожай коренів. На початковому етапі світової війни насіннєвий завод фірми «Рабетте і Гізеке. Вінниця» було секвестровано і в 1915 р. він відновив свою діяльність [11, с.9].

Отже, у другій половині XIX – на початку XX ст. іноземні землевласники й підприємці Поділля були одними з ініціаторів зародження сільськогосподарської селекційної дослідної справи в регіоні. Інвестуючи кошти в насіннєву селекцію та запрошуючи висококласних фахівців для проведення дослідів, вони сприяли поширенню найновіших досягнень європейської агрономії, активізації наукових пошуків вітчизняних фахівців.

Список використаних джерел:

1. Ярошевич А.И. Юго-Западный край в экономическом отношении / А.И. Ярошевич. – К. : Тип. Ун-та св. Владимира, 1913. – 180 с.
2. Теличук П.П. Економічні основи аграрної революції на Україні / П.П. Теличук. – К. : Вид-во КДУ, 1973. – 189 с.
3. Елина О.Ю. От развлечения аристократов до декретов большевиков: вехи российской селекции. Конец XIX – 1920-е гг. / О.Ю. Елина // Нестор №9. На переломе. Отечественная наука в конце XIX-XX века: источники, исследования, историография. – СПб., 2005. – Вып. 3. – С. 139-155.
4. Слезкин П.Р. Сахарная свекла и ее культура / П.Р. Слезкин. – СПб. : Журнал «Хозяйство», 1908. – 167 с.
5. Богданов С.М. Русские свекловичные семена / С.М. Богданов // Сельское хозяйство и лесоводство. – 1887. – Ч. CLIV. – С. 219-229.
6. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914: поляки в соціально-етнічних конфліктах / Д. Бовуа. – К. : Критика, 1998. – 410 с.
7. Семполовский Л.Л. Исторический очерк Уладово-Люблинецкой селекционной станции / Л.Л. Семполовский // Труды Уладово-Люблинецкой селекционной станции (1888-1928 гг.). – К., 1930. – Вып. 1. – С. 5-13.
8. Протоколы заседаний Киевского общества сельского хозяйства, 1888 г. // Центральный державный историчний архів в м. Києві, ф.731, оп.1, спр.1, 107 арк.
9. Протоколы заседаний Киевского общества сельского хозяйства, 1901 г., ЦДАК, ф.731, оп.1, спр.73, 123 арк.
10. Труды первого съезда сельских хозяев Подольской губернии в г. Проскурове 1896 г. – К., 1897. –145 с.
11. Б/а О складе-элеваторе свекловичных семян фирмы «Рабетте и Кизеке. Винница» // Подольский хозяин. – 1915. – №3-4. – С. 5-9.

The article is devoted to the analysis of foreign entrepreneurs and farmers participation in the organization and activity of seed farms in Podilska province in late XIX – early XX century. Their important role in the agricultural research business in Podilskiy region and the Right-Bank Ukraine has been defined.

Key words: foreign entrepreneurs, seed farms, Podilska province.

Отримано: 24.10.2015 р.

В. П. Біляцька

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ІВАН СІРКО ЯК КОД НАЦІОНАЛЬНОГО ГЕРОЯ (на матеріалі поеми І. Огієнка та історичних романів у віршах)

У статті досліджується трансформація образу кошового Івана Сірка в історичній поемі «Туми» І. Огієнка та історичних романах у віршах Л. Горлача «Чисте поле», М. Тютюнника «Іван Сірко» як втілення національного буття народу. Акцентовано на його сміливості, вільнолюбивій, непокірній удачі, надприродних здібностях та патріотизмі й любові до України.

Ключові слова: Іван Сірко, історична поема, історичний роман у віршах, типологія, фольклор, проблема.

Козаччина подарувала Україні чимало яскравих історичних постатей, яких шанували не тільки на рідній землі, а й далеко за її межами. Серед них і козак-характерник, людина-легенда, кошовий отаман Запорозької Січі Іван Сірко, якому доводилось долати гетьманський розбрат, старшинські інтриги, і майже чверть століття, у добу Руїни, разом із побратимами боронити нашу землю від спустошливих набігів. Недарма в народі говорили: «Історію України Нестор писав пером, а Іван Сірко шаблею і списом» [16, с. 11].

Художнім словом митці завжди звертаються до непересічних особистостей, які є взірцем боротьби за волю, духу й моралі, любові до Батьківщини на ментальному рівні. Інтерпретація образу Івана Сірка почалася ще за його життя в усній народній творчості, яка «виконувала функцію живого літописця, несвідомо фіксуєчи ті чи інші факти реального життя» [18, с. 204]. Образ національного героя в художній літературі інтерпретований в різних жанрах, перевага, звісно, надається репрезентації його в історичній прозі, адже це відома неординарна постать: романі В. Веретенникова «Запороги», повістях М. Горбань «Козак і воевода», А. Кащенко «Запорозька слава», В. Кулаковського «Іван Сірко», тетралогії В. Малика «Темний посол», романі Ю. Мушкетика «Яса», трилогії А. Химка «Засвіти», «Між орлом і півмісяцем», «Під Савур-Могилою», романі В. Чердниченко «Фастів», С. Черкасенка «Про що тирса шелестіла», повісті М. Чхана «Чортомлицькі легенди» та інших.

Значно менше інтерпретований образ Івана Сірка в ліро-епосі. Тому мета нашої статті – розглянути історичну поему «Туми» Івана Огієнка в типологічному зіставленні історичних романів у віршах Леоніда Горлача «Чисте поле», Миколи Тютюнника «Іван Сірко», у яких головний герой постає відважним воїном, вдумливим стратегом, людиною з надприродними здібностями, а головне – патріотом України, її духовно-ментальним символом. Твори, обрані для аналізу, об'єктом наукового дослідження не були, лише роман у віршах «Чисте поле» (В. Біляцька, І. Закутна, І. Кропивко, Л. Миронюк, Н. Мисливець) і то в інших аспектах.

Буття українського народу в XVII-XVIII століттях асоціюється з феноменом Івана Сірка, подвиги якого оспівано в народнопоетичних творах, особливо в героїчному епосі. П. Охріменко писав, що лише згадка того часу про народного улюбленця «козаків робила орлами, погоничів волів ніби кидала на бойових скакунів, кашоварів ставила до гармат, а козачки по паланках і зимівниках хапалися за рогачі, от що значить ім'я кошового Сірка!» [11, с. 3]. На думку В. Проппа, кожен жанр усної словесності характеризується особливим ставленням до дійсності й засобом її художнього зображення, бо склалися вони в різні епохи, мають різну історичну долю,

переслідують різні цілі й відтворюють різні сторони політичної, соціальної й побутової історії народу. В одних жанрах історична дійсність відображена лише в загальних рисах поза волею виконавця, в інших – цілком конкретно, «у них описуються історичні події, місцезнаходження, персонажі» [13, с.121].

В основу історичної поеми «Туми» І. Огієнка покладено похід вже старого Івана Сірка в Крим 1675 року, як відповідь на напад на Січ на Різдво 1674 та численні «хижі наскоки». Заголовок твору акцентує на темі зради, адже туми – це діти, народжені серед татар, одним з батьків яких був християнин, але вони:

Забули свою рідну мову,
І їм Україна не мати,
Покинули віру Христову
Й ходили вже Січ воювати [10, с.5].

Загалом, поема І. Огієнка написана в народнопоетичному стилі, події подано узагальнено, багато повторів, наприклад, «І вийшов Сірко на високу могилу, / І в тумів уп'яв скорбні очі» [10, с.8]; «Й завмерло стоїть, мов стрільчасть тополя / Сірко на високій могилі» [10, с.13]; своєрідним обрамленням у першій частині, у першій і останній строфі є рядки: «Й де ступить козак – повно крові та диму, / І тісно татарам як в жорні!...» [10, с.4]; переповнена фольклорними тропами: «Печаль невимовна б'є чола» [10, с.12]; «І вкрилися сумом доволішні далі, / І тирса спинилась шуміти» [10, с. 12], бранка «в розпачі витягла руки, / Й звалилась додолу, підбита пташина, / І б'ється об землю з розпуки» [10, с.7] та інші.

У душі героїчного епосу подано й повернення з походу кошового й козаків, коли «слава плететься Сірку», він гарцює «на огерці баскому, / І стелиться пісня під хмари / І степом спішається козакі додому, / А з ними і тумів отари» [10, с.6], що асоціативно переносить реципієнта у світ народної пісні, у якій сконцентровано погляди на події і діяння Івана Сірка, особливо його патріотизмі та героїзмі: «Очерет шумить, верболіз гуде» (про обрання його кошовим), «Гей, тай схопивсь Сірко за шаблюку» (про боротьбу кошового Січі Запорозької проти гетьмана-зрадника Виговського), «А в Очакові турки плакали» (про зруйнування козаками на чолі із Сірком міста Очакова), «Гей, рубали козаченьки!» (про спільний похід, очолюваний кошовим, українських козаків і російського війська проти кримських татар), «Та ой як крикну вже та козак Сірко», «Гей, та то ж не грім в степу гуркотає» (про відважність та сміливість отамана та його війська).

Кращі риси запорожців – безстрашність у боях і походах, добродушність, вірність рідній землі – репрезентовано в образі легендарного кошового за допомогою народнопісенних паралелізмів, де «орли» і «сонечко» – військо, а «сизий орел» і «місяць» – ватажок: «Та ми ж думали, ой, та ми ж думали, / Та що сизий орел по степу лігає, – / А ж то Сірко на конику виїжджає. / Гей, ми ж думали, ой, та ми ж думали, / Та що над степом та сонечко сяє, – / А ж то військо та славне запорозьке / Та на вороних конях у степу виграває» [15, с.145]. Пісня гучним захликом пронизана зверненням Сірка до козацтва сідаги на «вороненьких» і їхати до хана «в гості», щоб «наварити кривавого пива!» [15, с.146].

Багато паралелей народнопоетичної оцінки образу Івана Сірка можна навести і в історичних романах у віршах Л. Горлача «Чисте поле» та М. Тютюнника «Іван Сірко». Наскрізною темою історичної поеми «Туми» Івана Огієнка та романів у віршах є героїзм і патріотизм Івана Сірка, який є уособленням національно-культурного героя – «це антропологічний символ, що виражає головні ідеї національного буття (походження, розвитку, цінності нації тощо), персоніфікація культурної творчості як упорядкування власного культурного космосу, ідеалізована людина, яка діє в межах національної історії, простору і часу» [5, с.83].

Літературні інтерпретації видатних осіб тією чи іншою мірою торкаються багатоаспектної проблеми ідеалу, особливо стосовно відповідності дійсності. Справедливим є твердження Г. Гегеля, що ідеал завжди реалізується в чуттєвому, людському образі. У культурологічному енциклопедичному словнику зазначено, що: «Призначення героїв шляхетне; їх ціль – постійна боротьба з хаосом, невпорядкованістю, стихійністю життя; вони виступають як захисники справедливості, законів, міри і т.п. Герої відрізняються від богів одним – смертністю» [17, с.100].

У словнику актуальних термінів і понять за редакцією Н. Татарченка переваги героїчного вбачаються в особистості, яка «горда своєю «славою і пошаною» як формою причетності до понад особистісного змісту світопорядку й байдужа до особистої самотності. Героїчна цінність характеру визначається «змістом, який він намагається здійснити у якості мети» [12, с.42]. Яскравим підтвердженням героїчного буття Івана Сірка є слова з однойменного роману у віршах М. Тютюнника: у нього «походів / як у Москві на рік всіляких свят» [14, с.29]; «Дванадцять раз вручали булаву / І не за повні винами підвали – / за те, що, кажуть, правдою живу, / До того ж маю голову й сміливість» [14, с.33]; «за те, що Україну, / Як матір свою рідну бач люблю?» [14, с.39]. «Мені в боях допомагала віра. / А воював же сорок літ підряд!» [14, с.94].

Духовний батько України, Іван Огієнко, протягом усього життя переймався долею Батьківщини, долучався до процесів формування української державності. Тому для нього Іван Сірко – це втілення національної ідеї, символ відродження нації. До цієї постаті він звертався як в історичних працях, так і в художніх творах. «Туми» написана ще в 1916, хоча надрукована в 1947 році й увійшла до циклу драматичних поем у третю книгу епопеї «Наш бій за Державність», героями яких є такі історичні постаті, як Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Іван Виговський, Іван Сірко.

У романі у віршах Л. Горлача «Чисте поле» в ретроспекції подано буття Івана Сірка на схилі літ, перед дорогою «до «Бога» він хоче висповідатись пам'яттю-чистилищем: «Вона єдина зради не несе, / від неї не сховаєшся нікуди,... / як вузлики на вимоклих словах, / зав'яже і повертає душі / і образи усіх, кого ти знав / з ким хліб ділив, кому прощав провину, / кого по смерті чесно поминав / за добрим звичаєм, а не для чину?...» [1, с.480]. Становлення, формування історичної особистості, автор розкриває під впливом подій, тому в пам'яті героя постає далеке й близьке: прихід на Великий Луг, вибори кошовим на Січі, взяття Перекопа, дотримання козацьких звичаїв і традицій, зустріч із Степаном Разним, звістка про смерть сина Петра, зрада та заслання в Тобольськ, розмови в Москві з царем, прийом послів на Січі тощо. Безперечно, у спогадах Сірка переважають найбільш важливі події, про козацьку звитягу, героїчні й трагічні сторінки Запорозької Січі, яка визначила сенс його буття, і в старості дала сили подумки «ширяти чистим полем».

Сірко в І. Огієнка не тільки хоробрий козак-охоронець, він і дбайлива, чуйна людина, у «душі його батько з козаком у герці» [10, с.6]. Коли кошовий побачив сум в очах молодих тумів, яких взяли в полон, вирішив запропонувати їм вибрати «дорогу життя»: вертатись до татарської брами або йти на Запоріжжя і стати «названим братом», але вони всі «у Крим подалися статарчені туми» [10, с.7]. Це викликало сум, розчарування і біль у серці головного героя. У тумях уособлено зрадників рідного краю, Юдів усіх часів, хто за гроші ладен служити ворогові. І Сірко приходиться висновку, що в нас тому й немає згоди, зрадливці Україні на шкоду, їх не можна жаліти: «Хто раз служив ляху, / Москві, татарваху, – / не вірте тому вже довіку: / Такому лиш гроші / Для серця хороші, – / Їм тільки могила в опіку!...» [10, с.9] і дає наказ: «Рубайте усіх до одного!» [10, с.11].

Підтверджено документально, що в 1675 році Іван Сірко під час походу в Крим звільнив 13 тисяч людей, серед яких були ті, хто потрапив у полон ра-

ніше, але не всі хотіли повертатись в Україну (три тисячі), бо в Туреччині вже мали сім'ї, господи, і таких кошовий наказав убивати, про що неоднозначна художня оцінка. А в основу деяких літературних творів покладено саме цей похід (зокрема, поеми «Туми» І. Огієнка, «Чорна Долина» О. Веретченка).

Епізодично ці події подаються і в спогадах головного героя в романах у віршах, наприклад, у М. Тютюнника «Іван Сірко»:

Колись отак орда та нетямуща
Надумала напасти знов на Січ.
Прийшли морози, ціла тьма та тьмуща,
Та ще й коли – саме в Різдвяну ніч!...
Коси їх хлопці, ік такої мами!–
Й пішли косить, перехрестивши лоб.
Лежали, кляті, точно що снопами.
Місцями навіть схожі на той горб.
Було й побито, і в полон узято.
Б'ємо, б'ємо, а ви все за своє?...[14, с.94].

Наскрізною в аналізованих творах є й проблема зради, зречення своєї землі українцями. Якщо І. Огієнко акцентує на тумах-зрадниках, які служили татарам у XVI-XVII, то в романах у віршах це ті, хто виріс на рідній землі, але за найменшу вигоду ладен продати кращого друга, рідних і близьких, навіть Україну. І в «Чистому полі» Л. Горлача, й «Івану Сірку» М. Тютюнника розповідається, що кошового було заслано в Тобольськ, бо його підступно схопив і здав полковник Жученко той, кому Сірко довіряв. Роман М. Тютюнника навіть розпочинається розділом «Зрада», описом схоплення кошового:

Зв'язали – й на підводу, як вовка!
Й Жученко, гад, на кожному кроці гирка
Й дорогою весь час не замовка.
Радіє, бач, що встиг мене впіймати.
Аж труситься цареві догодить.
А що ж тепера скаже твоя мати?
Як стріне на порозі таку гидь? [14, с.3].

Подібну картину схоплення зображує й Л. Горлач. У роздумах Івана Сірка автор передає занепокоєння долею народу й України, де «розплодились» такі «хрещені земляки»:

О господи, спаси і сохрани
народ від отаких христопродавців!
Бодай би поздыхали десь вони
аж у Криму в волосяній удавці.
Ростуть жученки, як їх не губи,
і робляться великими жуками,
творці умілі зради і злоби
з обагненими кровію руками [14, с.595].

І. Огієнко протягом життя переймався долею українського народу й рідної землі, і проблема зрадництва неодноразово порушувалась ним не тільки в художніх творах. В автобіографічній студії «Рятування України» митрополит Іларіон чергово застерігає від тумів, яких в Україні стає все більше й більше: «Туми руйнували Україну і ставали їй юдами. Вони вірно служили татарам, полякам, москалям, туркам, але не Україні. Туми були слухняні й старанні під рукою кожного чужака-пана, але не під рукою українця: у себе були вони руйнниками...

Зрада – найбільший гріх супроти свого народу й своєї віри, і весь народ мусить пильнувати, щоб до останку вивести тумів із свого оточення. Сам Христос наказував: «Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас в одежі овечій, а всередині – хижі вовки (Матвія 7.15)» [3, с.449].

Україну в історичній поемі «Туми» І. Огієнка уособлено в образі матері: «І Мати безсила / Ламає вже крила / І гине в самоті, кохана» [10, с.8], автор від імені Сірка звертається до неї з надією-впевненістю про зміни:

Краю милий, Краю Рідний,
Святий огню душі моїй,
Я вірю: буде завжди плідний
За тебе з ворогом най *бій!*
Душа живе лише Тобою,
Лише в Тобі життєвий чар –
За тебе сміло йду до *бою*,
Бо ти для мене Божий дар! [10, с.9].

Як бачимо, неодноразово згадується про *бій*, як перегук із назвою третьої книги епопеї «Наш бій за Державність» та передмовою автора: «...Ідея Бою за свою Державність стала найголовнішою в Українського Народу, яка палочим полум'ям горить від давнини аж до наших часів. Горить у нас от уже більше 700 літ (1240-1961), то сильно спалахуючи, то трохи затихаючи, але ніколи не погасаючи! І найголовнішим Провідником нашого Бою за Державність завжди був сам Український Народ, який ні на одну мить не забуває своєї найголовнішої мети й найголовнішої цілі життя – Самостійної Української Держави! Не забував і кілька разів відновлював її» [9, с.12].

Думками про непросту долю України, її майбутнє переймається і головний герой історичних романів у віршах:

М. Тютюнник «Іван Сірко»:
І зрадити мій любий край, Вкраїну,
Без котрої мені як без води.
Я ладен з нею бути до загину,
Аби лише вона жила завжди! [14, с.61].

Вкраїна, котру любимо до болю,
Народжує і Байд, і Павлюків.
І здатися – це зрадити і волю,
І Віру Православну, і батьків[14, с.68].

Л. Горлач «Чисте поле»:
Живу лиш для святої України,
яка ніколи в серці не вмира [1, с.493].

Іван Сірко – національний герой, який все життя вів сміливу і нелегку боротьбу, вселяв у кожного дух вольниці і непокори, терпів муки й наруги за свободу свого народу. Саме з таких «несмертельних типів», на думку Д. Донцова, які втілюють «вічні ідеї», «в основі якої – філософсько-інтелектуальне, світоглядне мислення автора твору» [4, с.164], необхідно брати приклад. Науковець у статті «Криве дзеркало нашої літератури» зупиняється на образі Івана Сірка у творі С. Черкасенка «Про що тирса шелестіла» як героїчному символі українського народу.

Взагалі поняття *геройчного* є головним у концепції Д. Донцова, у якій провідну роль він відводив феномену козацтва. Козацтво, за його висновками є носієм «джерел нашої традиції», «нашими предками по крові й духу», «нашими

святими і героями» [2], є героїчним символом, ціннісно осмисленим зразком, пов'язаним з фактами реального розвитку України. «Донцов осмислює традиційні образи українського культурного героїзму, додаючи до сформованих типів (зокрема, й до образу варяго-руської князівської касті) риси власного світогляду, чим робить великий внесок у традицію української героїки» [5, с.84].

В історичних романах у віршах Л. Горлача, М. Тютюнника й поеми І. Огієнка неодноразово підкреслюється ментально-духовна роль Івана Сірка в бутті українців, й пов'язується це з його *надприродними* здібностями, його характерництвом, вороги його називали «*Урус-шайтаном*», одна згадка про нього викликала в них страх: «Ім'я його – жах для невіри!» [10, с.4].

За переказами Іван Сірко народився із зубами, і як тільки повитуха підняла його до столу, то він тут-таки схопив зі столу пиріг з начинкою і з'їв його. Це й було пророчим знаменням, що він увесь вік гризтиме ворогів [7, с.19].

Про незвичайне народження Сірка писав і митрополит Іларіон у «Дохристиянських віруваннях українського народу» у розділі «Народження людини»: «Славний запорозький кошовий отаман Іван Сірко (+1690) народився на світ з зубами, і з цього пророкували, що він буде гризти все своє життя ворогів, головню татар та турків» [8, с.208].

Цікава художня версія легенди про народження запропонована в романі у віршах М. Тютюнника:

Колись казали, нібито зубатим
І я родився, в празник, як на гріх.
Й сусіди довго заглядали в хату,
А я лежав і гриз собі поріг [14, с.2].

Про надприродну силу й походження національного улюбленця часто йдеться в легендах і переказах, які сприяли кращому розумінню історичних подій, народ його хотів бачити нездоланим, тому й приписував силу навіть після смерті. Наприклад, переказ «Сила Сіркової руки», «Заповідь Сірка», «Сірентій Праворучник» про відтяти руку, що сім літ козакам допомагала ворогів перемагати («... одкопають та понесуть вперед війська: неприятель сам себе порубає!») [6, с.129]; «Коли я вмру, то одніміть у мене праву руку і возіть її з собою сім год. І куди ви будете повертати, там буду й я воювати. А як сім год пройде, то ви одкопайте мене та приложіть мою руку мені ... Тако то він через те не Сірко, а Сірентій Праворучник» [6, с.137].

У творі «Іван Сірко» М. Тютюнника інтерпретовано легенди й перекази про силу Сіркової руки в останній, дев'ятій частині «Рука отамана Сірка», яку зберіг отаман Неклипа (був колись джурою у кошового), козаки возили її, «Тримаючи в бою, як корогву» [14, с.101], а вороги при цьому «Втікали, як від полум'я вошва» [14, с.102].

Важливого значення Д. Донцов надавав містиці козацтва й пов'язував її з його розумінням нації як самостійної, вольової спільноти, відзначав «містичний характер зв'язку людини з її пращурами через образ козацьких могил, – місця, де «похована разом з козаками свобода вільної колісь України, з якою встане дух лицарства нашого», місця, що репрезентує «вмерлих наших, котрі з Мазепою, Орликом, Полуботком і Гордієнком ідуть поруч з нами», будучи основою національної ідеї як реалізації колективного ідеалу, світового завдання нації» [5, с.84].

Про містичність Сірка-характерника багато народних легенд і переказів, зібрав і записав Д.І. Яворницький (як і теоретично обґрунтував козацьке характерництво): «Його жахались вороги», «Як Сірко переміг татар». В останній описано перевітлення кошового: «Зіскочив з коня, дав його другому козакові, а сам

кувирдь – та й зробився хортом і побіг до татар... Як стали ті татари відпочивати, то той хорт поробив їм так, що всі вони послули. Тоді він назад до козаків та знову ж кувирдь – і зробився чоловіком! Кинувся тоді з козаками до татар, усіх їх вирубав, а християн вернув назад» [6, с.139]. Козацького отамана не брала ворожа шабля («Великий воїн»): «... його як хто шаблею ударить по руці, так і кожї не розруба, – тільки сине буде. ... татари його шайтаном так і прозвали» [7, с.25].

Про характерництво Сірка неодноразово згадується і в романах у віршах:

Про це все знають й ляхи, і татари,
Й прокляття шлють на голову мою.
А ще, мовляв, я зупиняю хмари
І ротом кулі на льоту ловлю!
Ну що ж, ті хмари йшли на Запороги
Й несли, було, до біса чорних злив.
А кулі я випльовував під ноги,
Мов кісточки від вишень чи від слив [14, с.6].

Хоча романи у віршах «Чисте поле», «Іван Сірко» написані через багато років по тому, як побачила світ історична поема «Туми» митрополита Лларіона, проте вони мають багато типологічно спорідненого в розкритті образу Івана Сірка. У досліджуваних творах він є уособленням національного героя-ідеалу, втіленням провідних ознак українського менталітету – патріотизму, волі, свободи, почуття власної гідності. Репрезентуючи події того нелегкого для України часу, автори акцентують на проблемі зради, не як поодинокого конкретно-особистісного випадку, а головної біди нації.

Список використаних джерел:

1. Горлач Л.Н. Чисте поле / Л.Н. Горлач // Слов'янський острів: Історичні романи у віршах. – К. : КП «Редакція журналу тому «Дніпро» 2008. – С. 477-662.
2. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій: Дух нашої давнини / Д. Донцов. – К. : МАУП, 2005. – 568 с.
3. Іван Огієнко (митрополит Лларіон). Рятуння України / упоряд., авт. передм. і комент. М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2005. – 464 с.
4. Колкутіна В.В. Шляхи трансформації понять «вічний образ» та «вічна ідея» в рецепції Дмитра Донцова: історичний модус / В.В. Колкутіна // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Луганськ : ЛНУ, 2010. – №4 (191). – С. 162-168.
5. Комаров Р.В. Культурний героїзм у контексті української філософської традиції (концепції Д. Донцова та В. Липинського) / Р.В. Комаров // Наукові записки. – 2005. – Том 37. Філософія та релігієзнавство. – С. 83-86.
6. Кошові Запорозької Січі. Іван Сірко / за ред. В.Л. Чуйка. – К. : Веселка, 1992. – 289 с.
7. Матющенко І. «Забутою Україною». Нариси і нотатки / І. Матющенко, Ю. Мицик. – Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2008. – 328 с.
8. Митрополит Лларіон. Дохристиянські вірування українського народу / Митрополит Лларіон. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 424 с.
9. Митрополит Лларіон. Твори / Митрополит Лларіон. – Вінніпег, 1962. – Том III. «Наш бій за Державність»: Історична епопея. – Ч. I. – 224 с.
10. Митрополит Лларіон. Туми : поема / Митрополит Лларіон. – Париж : Наша культура, 1947. – Ч. – 4. – 16 с.
11. Охріменко П. Морально-етичні ідеали героїв українських народних дум та пісень про козаків / П. Охріменко // Народна творчість та етнографія. – 1992. – №3. – С. 3-8.
12. Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н.Д. Тамарченко]. – М. : Издательство Кулагинной, Intrada, 2008. – 358 с.

13. Пропп В.Я. Об историзме фольклора и методах его изучения / В.Я. Пропп // Фольклор и действительность. — М. : Наука, 1976. — 326 с.
14. Тютюнник М. Иван Сірко: історичний віршований роман / М. Тютюнник // Архів письменника. — 2013. — 112 с.
15. Українські народні думи та історичні пісні / за ред. М.О. Кучеренка. — К. : Веселка, 1990. — 239 с.
16. Федоренко Д.Т. Кошовий лицарів чубатих / Д.Т. Федоренко. — Кривий Ріг : Видавничий дім, 2000. — 138 с.
17. Хорунженко К. Культурологи. Энциклопедический словарь / К. Хорунженко. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. — 640 с.
18. Чорі Ю. Жива історія / Ю. Чорі. — Мукачеве : Елара, 2000. — 444 с.

The article scrutinizes the transformation of ataman Ivan Sirko's image in historical poem «Tumu» by I. Ohienko and historical novels in verse «Open field» by L. Horlatch, «Ivan Sirko» by M. Tiutiunyk as the embodiment of national existence of people. It is accented on the courage, love of freedom, rebellious character, supernatural abilities, patriotism and love to Ukraine.

Key words: Ivan Sirko, image, national hero, historical poem, historical novel in verse, typology, folklore, problem.

Отримано: 26.10.2015 р.

УДК 811.161.2(092)

Т. Л. Видайчук

Київський університет імені Бориса Грінченка

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРСОНАЛІЗМ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовані погляди вченого-енциклопедиста Івана Огієнка на українську літературну мову та її історію. Констатується провідне значення рідної мови у формуванні особистості, нації, культури, держави. Обстоюється триєдиний антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ: людина – мова – світ.

Ключові слова: Іван Огієнко, лінгвістична концепція, антропоцентризм, український персоналізм, літературна мова, мовна особистість.

Із значного і різноманітного наукового доробку професора І. Огієнка (більше ніж півтори тисячі статей, монографії, проповідей, листів ...) постає наукове, викладацьке, загальношкільське і водночас глибоко національне уявлення про мову. Поборник самобутності українського етносу, його культури і мови доводить, що мова є не лише знаряддям комунікації, а й засобом світосприйняття: вона є картиною світу і водночас світоглядним орієнтиром народу. Такими переконаннями просякнуті насамперед праці «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» (1918), «Українська мова в Києво-Печерській лаврі в XVII ст. (1924), «Український стилістичний словник» (1924), «Сторінки історії української мови як мови богослужбової» (1926), «Розмежування пам'яток українських і білоруських» (1926), «Нарис з історії української мови. Система українського правопису» (1927), «Історичний словник української мови» (1930), «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» (завершений у 1934, а вперше виданий 1961), «Історія української літературної мови» (1950), «Етимологічно-семантичний словник української мови (1975-1995).

Метою цієї статті є вивчення антропоцентричного підходу І. Огієнка до виявлення особливостей української мови та аналізу її історії.

І. Огієнко працював у таку історичну епоху, коли у філологічній науці панувала ідея осмислення мови через призму культури народу та його історії. Цей підхід був започаткований батьком лінгвістики В. фон Гумбольдтом, підтриманий представниками порівняльно-історичного мовознавства, розвинутий прихильниками психологізму в теорії про мову Г. Штейнталем, В. Вундтом, О. Потебнею [1, с. 9]. І в лоні цих ідей сформувались самотутні погляди українського етнопсихолога, лінгвіста, історика мови професора І. Огієнка.

На думку вченого, мова подібна до окулярів, через які людина бачить навколишній світ; різні мови дають не просто різні позначення одного й того самого предмета, а й формують різні його бачення, бо «мова – найясніший вияв нашої психіки, це найперша сторона нашого психічного «Я»» [2, с. 239-240]. Провідне значення національної мови у процесі формування особистості ґрунтується на самій сутності мовної діяльності як способу пізнання дійсності, способу мислення, основі світосприйняття. Рідна мова, яка діє через систему національно-мовних категорій, переконаний І. Огієнко, є вирішальним чинником буття нації, упровадження національної ідеї, важливою умовою становлення і зміцнення такого явища, яке О. Кульчицький назвав «українським персоналізмом», структурування української душі, національного менталітету. Тому в усіх своїх працях учений розглядав мову як «серце народу», його «душу», «головний двигун розвитку української культури».

Лінгвістичний доробок І. Огієнка відзначається фундаментальністю досліджень та чіткістю віднайдених закономірностей розвитку української мови.

Його перші наукові розвідки у галузі українського мовознавства та історії мови побачили світ у 1908 р. у Записках наукового товариства Т. Шевченка: «Історія граматичної літератури» та «Огляд українського язикознавства». У 1915 р. у Києві виходить друком праця «Иноземные элементы в русском языке. История проникновения заимствованных слов в русский язык», у якій поряд з історією запозичень до російської мови дослідник розкриває аналогічні процеси української мови, розрізняючи запозичення стародавніх часів: східні (іранські, арабські, тюркські), західні (германські, литовські, кельтські, угорські), південні (грецькі, латинські, старослов'янські), та більш сучасні європейські – польські, німецькі, англійські, голландські та інші. Підсумком у дослідженні стала думка про те, що запозичення є фактором розвитку кожної культурної мови, а засвоєні слова відображають історію зв'язків народу з іншими культурами.

Наступним етапом наукової діяльності І. Огієнка стало вивчення мови стародавніх українських писемних пам'яток («Пам'ятки старослов'янської мови X-XI віків» (1929), «Українська літературна мова XVI-го століття і Крехівський «Апостол» 1560 року» (1930), «Сербська Євангелія 1560 року» (1930), «Псалтир половини XVIII віку в Лемківському перекладі» (1931), «Лисевська тріодь 1734 року» (1931) та інших. Ґрунтовний аналіз значної кількості першоджерел («Збірника Святослава», «Остромирового Євангелія», «Чуднівського псалтиря», «Казань Григорія Богослова» та інших) дозволив ученому констатувати, що після прийняття Руссю християнства старослов'янська мова утверджується на цій території як священна літературна мова. На Західну Україну, зокрема в Закарпаття, вона прийшла ще раніше, під час діяльності Кирила і Мефодія, тобто в другій половині IX ст. [3, с. 110]. Поряд із канонічною існувала і юридично-ділова мова, що мала в своїй основі місцеві східнослов'янські мовні риси, але не була позбавлена і старослов'янських слів і форм. Такі спостереження сприяли визначенню часу виникнення української мови як однієї зі слов'янських мов, при чому, не порушуючи істини, дозволили зробити її на одне-два століття старшою, пам'ятаючи про те, що

найперші пам'ятки могли й не зберегтись; вони окреслили актуальний і сьогодні лінгвістичний дискурс давньоруської народності та давньоруської мови.

Теоретичні узагальнення результатів багатолітніх досліджень історії української акцентології були викладені у статтях «Український наголос у XVI віці» (1928), «Акцентні значки в наших писаних пам'ятках» (1937) та у монографії «Український літературний наголос» (1951). Важливим став висновок про те, що вже у XV ст. українська мова мала успадковану з праслов'янського мовного періоду власну систему наголосу, відмінну від польської та російської мов, а характер наголошування у південно-західних говорах уможливив проведення типологічної паралелі між українською та сербською мовами.

Такі висновки сприяли утвердженню повноцінної мовної свідомості українців як одного із слов'янських народів, розумінню української мови як національної з тривалою історією, а не окремого нарідчя.

За І. Огієнком – народ без мови – не є повноцінним народом. Тому ідея мовної соборності, об'єднання нації лежала в основі започаткування часопису «Рідна мова». Протягом 1933-1939 рр. учений був редактором цього популярного щомісячника, який поширював у західноукраїнських землях норми української літературної мови, засновані на середньонаддніпрянських говорах. 91 випуск журналу подав нові емпіричні і практичні відомості з української фонетики, діалектології, лексикології та лексикографії, граматики, ономастики, психолінгвістики та лінгводидактики, послідовно відстоював ідею єдиної літературної мови для всіх українських земель як запоруки міцної національної свідомості й самостійної державності. У цей період І. Огієнко сформулював 10 мовних заповідей свідомого громадянина, які демонструють нерозривну єдність антропоцентричної тріади в розумінні мови: людина – мова – світ. Заповіді виклав у настигній таблиці «Шануймо рідну мову!» для шкіл, читалень, установ:

1. Мова – то серце народу: гине мова – гине народ.
2. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ.
3. Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її.
4. Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.
5. Народ, що не створив собі соборної мови, не може зватися свідомою нацією.
6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.
7. Головний рідномовний обов'язок свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови.
8. Стан літературної мови – то сутність культурного розвою народу.
9. Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.
10. Кожний свідомий громадянин мусить свідомо практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу.

Практичне здійснення цих заповідей сам І. Огієнко розпочав набагато раніше безпосередньою участю в створенні єдиного українського правопису: очолив правописну комісію. Під його впливом були внесені окремі зміни у «Правописні правила», прийняті науковим товариством імені Т. Шевченка у Львові, що базувались на основі правописної системи С. Желехівського. Це було перше в історії української літературної мови запровадження на більшій частині України єди-

них загальнообов'язкових норм (циркуляр «Про головні правила українського правопису для обов'язкового шкільного вжитку по всій Україні» (1919)).

З метою подолати мовну байдужість та виробити і апробувати єдині норми літературної мови редакція «Рідної мови» вирішила видавати «Мовний порадник для редакторів, видавців і робітників пера». «Адресата такого порадника було обрано не випадково, адже саме від тих, хто редагує й випускає українськомовні періодичні органи, книги, значною мірою залежало те, на які правописні норми орієнтуватимуться читачі. Випуски «Мовного порадника» – це своєрідний журнал в журналі», в якому всі мовні питання подавались лаконічно і з конкретними прикладами. До речі, саме «Мовний порадник» запропонував усім видавцям вживати державотворче словосполучення «в Україні», замість колоніального і принизливого для всіх українців «на Україні» [4, с.40-41]. Така порада підкріплювалась аргументованою статтею самого редактора, де переконливо доводилась причина багатолітнього вживання словосполучення «на Україні» як ознаки невизнання України самостійною державою [5]. Ця стаття й сьогодні не втратила своєї актуальності, адже й досі чимало мовців користуються цим мовним стереотипом.

Редакція «Рідної мови» за безпосередньої участі Івана Огієнка, як пише М. Тимошик, «на фоні переорієнтації зусиль офіційних радянських мовознавців (під тиском кремлівської влади) на зближення лексичних і правописних норм української мови з російською, об'єктивний процес відродження української мови, очищення її від ідеологічних нашарувань сміливо перебрала на себе після Українського інституту наукової мови в Києві» [4, с.49] і зажила репутації солідного друкованого органу і своєрідної наукової інституції, яка сприяла формуванню адекватного уявлення українців про їхню мову.

У контексті Огієнкових зусиль щодо захисту й утвердження наукової, політично незаангажованої концепції походження української літературної мови, що бере початок з IX століття, значний інтерес для нашої мовознавчої науки має «Історія української літературної мови», яка вперше була надрукована у 1949 році у Вінніпезі і стала однією з найбільш урадованих за радянських часів праць, оскільки повертала пам'ять, глибинне усвідомлення мови своїх пращурів як стрижня ствердження своєї держави. До написання цієї праці автор ішов десятиліттями, прагнув у історичному розрізі показати непростий шлях, який пройшла українська мова, ствердити її окремішність, самобутність, відкинути псевдонаукові твердження про українську мову як «чисте наріччя».

Антропологічна тріада лінгвістичної концепції І. Огієнка «людина – мова – світ» повною мірою розкривається у його «Грамагічно-стилістичному словнику Шевченкової мови» (1961).

Мовотворчість народу органічно переплітається з мовотворчістю індивідів, оскільки будь-який індивідуальний акт мовлення – це активний процес самовираження мовця. Інакше кажучи, індивідуальне слововживання є індивідуальним осмисленням буття через усталені в мовленнєвій дійсності та колективні мовні форми. Отже, мова як творіння нації, є водночас і витвором окремих індивідів. Усвідомлюючи той факт, що мова Т. Шевченка «стала наріжним каменем дальшої нашої літературної мови» [6, с.5]. І. Огієнко заглиблюється у виточки мовної свідомості поета, у особливості його індивідуального слововживання, у національно-мовну специфіку Шевченкового вірша. Учений наголошував, що «народний елемент, головню пісенний, став основним у Шевченковій мові» [6, с.5], проте в неї органічно вплетена церковнослов'янська стихія, підґрунтям якої було добре знання великим Кобзарем Біблії та Псалтиря [6, с.13-14]. Про «чистоту» літературної мови, про захоплення мовною особистістю Т. Шевченка

свідчить той факт, що І. Огієнко пише про свідоме уникання поетом «дрібного-віркових місцевих виразів» та «розговірного селянського жаргону [6, с.18, 20]. Мовознавець дає високу оцінку новотворам Т. Шевченка, які відповідають духу і традиціям української мови та відбивають українську мовну картину світу: *лани широкополі, широколисті тополі, Дніпро крутоберегий, недвига* «інертна людина», *одіна* «самотність», *сніва* «спів» та іншим. «Велика заслуга І. Огієнка полягає в тому, що у «Граматично-стилістичному словнику Шевченкової мови» він навів і прокоментував з погляду історії української літературної мови українську лексику «Кобзаря», яка лягла в основу формування української літературної мови» [7, с.103]. Образно кажучи, словник Т. Шевченка значною мірою засвідчує те, що народ знає про світ. Це не просто набір впорядкованих слів, а чітко організований мовний механізм, що слугує нескінченим творчим процесам.

І. Огієнко звертав особливу увагу й на Шевченкові наголоси як цінний матеріал для вивчення історії української літературної мови. Зафіксовані дослідником у Кобзаревому слововживанні форми *конець, кончати, война, вольний, гость, Запорожжя, оегот, Трахтемиров, якор* [6, с.65, 72, 97, 195], де в народній мові в закритому складі ще не відбулось переходу [о] в [і], рідковживані, але наявні старослов'янськими *враг, врем'я, год, город, дер, злато, костер, красота, лати, минута, малодушіє, плам'я, прісносуций, прозябати, хранити, чаяти, язык* «мова» демонструють характерні ознаки мови українця першої половини XIX ст., у якій відбивались деякі риси староукраїнської мовної свідомості, органічно пов'язані зі староукраїнською книжною традицією. Таким чином І. Огієнко констатує тенденцію української літературної мови і мовної свідомості зберігати зв'язок з попередньою книжно-писемною практикою й стилістично урізноманітнювати новачіями засоби індивідуальної художньої мовотворчості.

Дослідник вважав мову поета еталоном, найвищим виявом вербалізації національно-мовної свідомості й широко використовував тексти Т. Шевченка як ілюстративний матеріал у лексикографічних працях. Але творчість Т. Шевченка привернула увагу І. Огієнка ще й тому, що вона торкалась актуальних суспільних ідей та проблем, які турбували і самого мовознавця. До таких належить і відстоювання права українського народу мати свою літературну мову.

І. Огієнко – це одна з найпомітніших постатей в українській культурі, яка переймалась глибочинні та глибинними дослідженнями української мови. У своїх наукових пошуках учений спирався на психологічну теорію О. Потебні про утворення й сприйняття слова, а також про роль мови у пізнанні зовнішнього світу, про її зв'язок з психологією і культурою народу. Як наслідок діяльності І. Огієнка, українські мовознавці активно працюють у різних галузях лінгвістики, сповідуючи триєдиний антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ: людина – мова – світ.

Список використаних джерел:

1. Саєвич І. Роль людського чинника в мові: людина – мова – світ / І. Саєвич // Українська мова і література в школах України. – 2014. – №7-8. – С. 9-12.
2. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Видавництво книгарні Є. Череповського, 1918. – 272 с.
3. Огієнко І. Українська літературна мова XVI-го століття і Крехівський «Апостол» 1560 року; Літературно-лінгвістична монографія / І. Огієнко. – Варшава, 1930. – 520 с.
4. Тимошик М. Мова – душа нації. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) поборник української мови [передне слово] / М. Тимошик // Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Історія Української літературної мови. – К. : Наша культура і наука, 2001. – С. 8-62.

5. Огієнко І. В Україні, а не на Україні / І. Огієнко // Рідна мова. – Ч. 7. – С. 67-72.
6. Лларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови / Митрополит Лларіон ; [перевид., передм.: Н. Захлюпана, В. Будний]. – Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2011. – 217 с.
7. Єрмоленко С. Мовотворчість Тараса Шевченка у слов'янській рецепції XIX-XXI ст. / С. Єрмоленко, А. Мойсієнко, Л. Гнатюк // Мовознавство. – 2013. – №2-3. – С. 100-112.

T.L. Vydaychuk's article, «Anthropocentrism and Ukrainian personalism of Ivan Ohienko's linguistic concept», focuses on Ukrainian literary language and its history of scholar encyclopedist Ivan Ohienko. The leading role of native language in the development of human personality, nation, culture, state is noted in the article. The ternary anthropocentric approach to the study of linguistic phenomena is asserted: human – language – world.

Key words: Ivan Ohienko, linguistic concept, anthropocentrism, Ukrainian personalism, literary language, language personality.

Отримано: 02.10.2015 р.

УДК 811.161.2:101.2(092)

В. А. Вознюк

Чернівецький літературно-меморіальний музей Ольги Кобилянської

ЖИВИМО ЗА ЗАПОВІТАМИ ІВАНА ОГІЄНКА

Стаття присвячена окресленню основних віх творчого сходження Івана Огієнка як поета, прозаїка, літературознавця, культуролога, педагога, бібліотекаря, редактора і видавця, публіциста і оратора, проповідника, автора перекладів богослужбових книг і повного перекладу Святого Письма українською мовою, організатора культурного, освітнього і церковного життя.

Ключові слова: Іван Огієнко, духовність, український народ, українознавчі праці.

«Я наш нарід цілим серцем люблю і душа моя віщує, що його велика доля жде» [3, с.159], – ці слова Юрія Федьковича іноді видаються мені моїми власними, начебто не поет так сказав, а вони визріли в мені і назавше вкорінилися в пам'яті. Принаймні таке відчуття вселилося в душу ще понад п'ять десятиліть тому, коли навчався в молодших класах сільської восьмирічки. Саме тоді, довідавшись, що я постійно читаю книги, наш даскал, як тоді у селі називали дяка, Василь Фошка запропонував мені томик творів Юрія Федьковича: «Читай! Написано дуже файно. Написано так, ек є у нас, ек у гуцулів ведетси». Прочитав книгу з захопленням, у правдивості слів пана Василя мене найбільше переконав твір «Люба – згуба». «А чи я сам не був свідком всього того, про що написав наш земляк?» – запитував сам себе. Повірів написаному, запишався навіть по-дитячому, що я живу за кілька кілометрів, де народився і мешкав цей великий чоловік. Запам'ятав назавше і принагідно хизувався тим фактом, що якраз початкову освіту він здобував у нашому селі Киселиці у домі свого рідного дядька Івана Ганицького, настоятеля Свято-Духівської церкви. До речі, настоятелем цієї церкви з березня 1947 року по липень 2012 року був і мій тато – митрофорний протоієрей Аксентій.

Шанувальники творчості Буковинського Соловія згадані слова Ю. Федьковича сприймають як слова щирого серця, їм вірять. Природні також його поетичні рядки, створені ним як відповідь на запитання «Що я люблю, в що вірю, на що надіюсь»:

Я люблю мою Русь-Україну;
Я вірую в її будучину;
В тій-то надії я живу і умру.

Віриш, коли читаєш, але якось, коли ці слова Федьковича почув зі сцени після звучання трембіт, сприйняв їх як фарс. Виглядало гарно, але якщо по правді, то фальшиво. Так, трембіта – гуцульський музичний інструмент, яким колись передавали один одним мешканці гір певну інформацію, здебільшого сигнал тривоги, найчастіше попереджали про небезпеку неочікуваного нападу або повідомляли про упокій людини. Насамперед такі функції вона виконує упродовж останнього часу. Саме через це трембітарів застерігають, що ні в якому випадку не можна спрямовувати трембіту, коли вона звучить, на якусь конкретну домівку – мовляв, цим можна накликати біду туди.

Ю. Федькович, найімовірніше, свої слова супроводив би попередньою грою на сопілці чи денцівці або ж грою на лірі, про що доволі часто писав своїм адресатам. А використання трембіт з цитуванням слів поета зі сцени, хутчіше всього, ініціатива якогось культпрацівника-зайди. Хоч у наші дні чимало чого відбувається, так би мовити, догори дригом. Видатна українська письменниця Ольга Кобилянська у своєму творі «Битва», котрий вважають найпершим закликом у вітчизняній літературі захищати, берегти природу, писала, що правічні карпатські ліси вирубували робітники-найманці, себто чужинці. Гуцули за це не бралися, бо праліси були їхньою родиною. Нині ж навпаки: саме гуцули і вирубують Карпати. Приміром, лише в одному із гуцульських сіл Путильського району рідної мені Буковини функціонує двадцять дев'ять лісопилот. Хіба сучасне покоління гуцулів не сприяє тому, щоби в Червоній книзі було заповнено якомога більше сторінок?

Згадав про Ю. Федьковича, про вплив його творів на моє формування, бо, очевидно, це й спричинило те, що своє життя присвятив роботі зі словом і над словом. Є щось символічне і в тому, що навчаючись у дев'ятому класі Путильської середньої школи став позаштатним екскурсоводом Путильського музею-садиби Ю. Федьковича, а по закінченні університету почав працювати в Чернівецькому літературно-меморіальному музеєві О. Кобилянської.

Уже сорок три роки опікуюсь меморіальним будинком письменниці, вивчаю її життєвий і творчий шлях. Мала підстави Гірська Орлиця в автобіографії в листах до Степана Смаль-Стоцького писати: «Одна праця, одне перо, ба власне моє я зробило мене тим, чим я – *є робітницею свого народу*» [2, с.239]. Слова письменниці – істина з істин, а не самохизування.

Про її життєвий і творчий шлях написав десятки статей та книги «Про Ольгу Кобилянську. Нові матеріали. Роздуми. Знахідки», «Чернівецький літературно-меморіальний музей Ольги Кобилянської», «Буковинські адреси Ольги Кобилянської», «Ольга Кобилянська і згуртування українців», «Іванна Блажкевич – духовна донька Ольги Кобилянської». За поданням Всеукраїнського товариства «Просвіта» за ці книги, а також за книги прози «Між мовчанням і словом» і «Між іконами і пріаніями» я став лауреатом Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка в галузі освіти 2015 року. Зрадів цьому, безперечно, адже те, що ти в когорті огієнківських лауреатів – свідчення того, що твій творчий доробок помічений, що не марно працював на ниві художньої літератури. Премія імені Івана Огієнка (митрополита Іларіона) – одна з найпрестижніших відзнак в сучасній Україні. Вона зобов'язує працювати, не покладаючи сил, во славу рідного народу, Вітчизни, ніколи і ні за яких обставин не забувати один із головних заповітів І. Огієнка: «Бережіть все своє, рідне, українське».

Цього видатного сина нашого народу доволі часто називають Велетнем українського духу. Він – поет, прозаїк, літературознавець, культуролог, педагог, бібліотекар, редактор і видавець, публіцист і оратор, проповідник, автор перекладів богослужбових книг і повного перекладу Святого Письма українською мовою, організатор культурного, освітнього і церковного життя, ієрарх церкви – відійшов у вічність митрополитом Вінніпегу та всієї Канади. Якимось він зауважив: «Доля судила мені немало працювати в таких умовах і на таких посадах, коли моя діяльність не належала тільки мені – я працював для цілого українського народу. Як я працював – судити не мені».

Вітчизняні та зарубіжні науковці у своїх працях про життєвий і творчий шлях, архіпастирську діяльність І. Огієнка (митрополита Іларіона) стверджують, що на яких посадах він би не працював, куди б доля не закидала його як цивільного громадянина і як духовну особу, він завжди свої вчинки, свої дії спрямовував на благо людей, сприяв взаєморозумінню не тільки між співвітчизниками, а й між різними народами, важливу роль у цьому відіграли його мудра виваженість, толерантність.

Доцільно скористатися інформацією, поданою у збірникові «Іван Огієнко: «Я все зробив, що міг зробити...»»: «У серпні 1951 року на Надзвичайному Соборі УГПЦ у Вінніпезі обраний главою Української греко-православної церкви в Канаді та митрополитом Вінніпегу.

Авторитет митрополита Іларіона був настільки високий, що саме його запросили відслужити молебень під час освячення в 1962 році першого пам'ятника Т. Шевченку за межами України, встановленого неподалік парламенту провінції Манітоба в м. Вінніпезі.

Іван Огієнко доклав чимало зусиль для організації та розбудови культурного й релігійного життя українських емігрантів. Він не переставав дбати про розвиток української мови на далекому континенті, писати українознавчі праці та видавати їх для українського читача.

Помер Іван Огієнко в 1972 році у Вінніпезі. На превеликий жаль, місце вічного спочинку одного з найвеличніших українців виявилось далеко від рідної землі, про повернення до якої він не переставав мріяти до останніх хвилин свого земного життя. Єдиною розрадою в ту мить для його душі могло бути те, що канадська земля запричастилася грудочкою української землі, вкладеною під голову покійного перед опущенням домовини в могилу. Так, тлінне тіло митрополита Іларіона вже стільки літ перебуває на чужині, а душа його, чиста й чесна, напевно ж, далеко за океаном, над рідною Україною, якій він залишився вірним до кінця.

Спадщина Огієнка-науковця, за свідченням деяких дослідників, становить близько 2000 наукових праць. Найбільш вагомими є «Українська культура» (1918), «Історія українського друкарства» (1924), «Сучасна українська літературна мова» (1935), «Українська церква» (Т. 1-2, 1942), «Історія української літературної мови» (1950) та інші.

Досконало володіючи багатьма мовами, професор Огієнко не лише дослідив десятки, сотні різноманітних рукописних і друкованих книг, а й багато з них переклав на українську мову. Особливо інтенсивною, довготривалою та плідною була його праця над перекладом різноманітної богословської літератури. Усього ж митрополит Іларіон здійснив і видав близько п'ятдесяти перекладів богослужбових книг рідною мовою. Та найбільшим його подвигом в цій справі є перекладена зі староврейської та грецької мов Біблії [1, с.8-9].

Загальновідомо, що Іван Огієнко не був піонером щодо трактування Біблії українською мовою. До нього бралися за це Пантелеймон Куліш та Іван

Полюй. Побутує версія, що саме працюючи над українським варіантом Біблії, Пантелеймон Куліш і відійшов у вічність.

Іван Огієнко працював над перекладом Біблії не менше десяти років. Вважають, що від часу, коли він почав цю титанічну і своєрідну працю (дуже часто окремі фрагменти перекладів навіть сам собі наспівував, аби переконатися, чи звучить мелодійно українською мовою) аж до тих пір, коли було віддруковано необхідну кількість примірників цього унікального видання, минуло десь зо сорок років, себто стільки ж часу, скільки Мойсей виводив іудеїв до Землі Обітованної. Зрозуміло, що справжнім святом для митрополита Іларіона було 12 червня 1962 року – того дня з лондонської друкарні на його адресу у Вінніпезі надійшов ошатно виданий том – повний канонічний переклад українською мовою Біблії.

Нині ним користуються православні, греко-католики, протестанти. В оселях багатьох українців звичною стала книга у чорній палітурці з такою назвою: «Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена. 988-1988. Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства».

Коли вже не було проблеми з вільним придбанням цієї книги, мої батьки подарували спочатку мені з дружиною і моїй сестрі Валентині та її чоловікові Михайлові, відтак і моїм та сестри дітям, себто своїм онукам, по примірникові з дарчими автографами, зі своїми родинними побажаннями.

Почанування у нашій родині Біблії не дивина, а природне явище, адже мій батько, як було сказано, небавом по завершенню Другої світової війни з березня 1947 року до липня 2012 служив священником у селі, де я народився і виріс, тобто в селі Киселиці Путильського району Чернівецької області. Опікувався також парафією у сусідньому селі Дихтинці. Люди, котрі знали тата, котрі зверталися до нього як до душпастиря, вважали його священником від Бога.

Якось у Почаєві один з монахів сказав нашим односельчанам-паломникам: «Затягте і перекажіть іншим, що у вашому селі є священник, який молиться не менш добросовісно, аніж наша монастирська братія. Це ваш митрофорний протоієрей Аксентій Вознюк».

Батькова доля склалася так, що духовну освіту він здобував саме у Почаєві – навчався на пастирських курсах при Свято-Успенській Почаївській Лаврі (одним із ініціаторів створення пастирських курсів, як відомо, став Іван Огієнко), а народився і долучився до церкви у селі Залісцях Кременецького району (нині – Збарзького) Тернопільської області. А до вересня 1939 року там панувала Польща. На території цієї держави опинився в еміграції також Іван Огієнко (очевидно, необхідно нагадати про деякі факти з його тогочасного життя і побуту: з 1920 року жив у Тарнуві, 1921-го був членом Ради Республіки і до 1924-го – міністр і справах віровизнання уряду УНР в екзилі; з 1924 року викладав українську мову та літературу у Львівській учительській семінарії, 1926-1932 – професор церковнослов'янської мови на богословському факультеті Варшавського університету, заснував видавництво «Українська автокефальна церква», ініціював створення при Синоді Православної Церкви Польщі комісії з перекладу Святого Письма та богослужбових книг українською мовою, працює над перекладом Біблії, тривалий час редагує часописи «Рідна мова» і «Наша культура», які сприяли популяризації української культури, норм єдиної літературної мови серед українців за межами УСРР, виступав проти русифікаторської політики тогочасного керівництва радянської України; у червні 1940 року очолив Головну церковну православну раду; згодом, після того, як овдовів, приймає рішення про постриг у ченці з чернечим іменем Іларіона, що стало підтвердженням спад-

коємності духовного подвигу першого митрополита Київського часів Ярослава Мудрого Іларіона, у жовтні 1940 року на Соборі українських православних єпископів висвячений архієпископом Холмським і Підляським; здійснював українізацію церкви на Холмщині шляхом запровадження української мови в богослужінні, з березня 1944 року він – митрополит Холмський і Підляський).

Нині, коли мої знання про І. Огієнка як про одного з найпопулярніших, найнаполегливіших і найпродуктивніших світочів української духовності значно збагатилися, переконаний, що і мій тато і кілька його щирих друзів, колег-священиків – Георгій Бучинський та Філарет Білоцерківський, – котрі здобували духовну освіту в Польщі в 1930-х роках, а також Стахій Волинець, Федір Швець, Андрій Кебало, татові односельчани й однокурсники під час навчання в Почаєві, були справжніми учнями і послідовниками митрополита Іларіона щодо богослужіння рідною мовою, щодо твердого переконання про те, що українська церква врешті-решт повинна стати автокефальною. Тато, приміром, часто вів про це розмови зі своїми прихожанами.

Упродовж п'ятнадцяти років мені довелося викладати у вузах Буковини курс «Культурологія». Готуючись до занять, обов'язково користувався науковими працями І. Огієнка, а на семінарських заняттях ми зі студентами аналізували Книги навчальні поетичні, а якщо точніше, то Книгу Псалмів, Книгу приказок Соломонових, Книгу Еклезіаста, Пісню над піснями у перекладі митрополита Іларіона. Неодноразово звучала в аудиторії думка про їхню високу художню вартість, а Пісню над піснями називали і зразком, а то й вершиною любовної лірики.

І ще одне, що стосується Біблії, перекладеної І. Огієнком: минулого року я був приємно здивований, гортаючи примірник цієї книжки, котрий побачив на книжковій полиці старшого внука Володі у Нідерландах. Натрапив на автограф: «Дорогому внукові Володі – від бабусі Людмили і дідуся Володимира. Пам'ятай, наш любий, що ти з України! Хай береже тебе Бог! 26 серпня 2006 року, м. Чернівці». Той напис я та моя, на жаль, нині покійна дружина зробили на книзі-дарункові, випроводжаючи внука до Нідерландів.

Із внукових слів постає, що він бере цю книжку до рук і тоді, коли хоче заглибитись у біблійні тексти, і тоді, коли згадує про дорогу бабусю та про Чернівці. Слава Богу, що й таким чином він долучається до заповіту Івана Огієнка: «Бережіть все своє, рідне, українське». У святкові для нас, українців, дні на флагштокові, що на рівні третього поверху котеджу між вікнами внукової кімнати, обов'язково майорить наш національний прапор. Не цурається мій внук ні українських вишиванок, ні футболок із тризубом. Переконає мене, що студіює правознавство в університеті Амстердама, сподіваючись набутими знаннями скористатися на вітчизняних теренах. Неодмінно бере участь у диспутах, де є можливість висвітлити своє бачення нинішньої ситуації в Україні, адже і в Нідерландах є чимало колишніх наших співвітчизників, котрі розділилися на «януচারів» і «бандерівців». Себе вважає, звичайно, європейськи налаштованим українцем.

Можливо, хтось сприйматиме мене відсталою людиною або диваком, бо нині я щасливий з того, що читаю книгу Павла Штепи «Українець і москвин: дві протилежності» саме за порадою свого внука.

Прикро, але тепер те, про що мовиться в книзі, доводиться спостерігати в реальному житті, стикатися з цим безпосередньо. Маю на увазі насамперед облудну поведінку наших північних сусідів-росіян, котрі донедавна називали себе старшими братами, а ми, здебільшого, щиро вірили в це. У «москвинів», як їх іменує П. Штепа, давним-давно вироблений стратегічний принцип «розділяй і владарюй». Задля цього замість модного у кінці XIX – на почат-

ку ХХ століть москвофільства нині запанувало поняття «русского мира», метастази котрого проникають у різні куточки нашої вітчизни. Мені розповідали про поведінку одного священика на Буковині. Він – гуцул із гуцулів. Батьки його мешкають на Карпатському високогір'ї, де люди, здебільшого, розмовляють хіба-що з художобою і Всевишнім, при потребі перекинуться словом-другим у сім'ї, спілкуються, зрозуміло, гуцульським діалектом. Очевидно, той священик уже геть забув, хто він і звідки, бо з церковного амвона доволі часто проголошує, що українська мова не благодатна для богослужіння. За його твердженням, у Божому храмі повинна звучати церковнослов'янська або ж російська мова. Від нього можна почути, що на Донбасі та в Луганську не воюють росіяни з українцями, а то росіяни протистоять іновірцям, захищають православні землі від засилля ісламу, католицизму, протестантизму. Можна таке називати переплутуванням грішного з праведним, а можна і маячнею хворого, але насправді це цілеспрямовані ідеологічні диверсії представника п'ятої колонії.

Задля утвердження російського православ'я на Україні кілька років тому відбувалися справжні, як видається, дива.

Буковинці були приємно подивовані, коли у 2011 році перед приїздом російського патріарха Кіріла до монастиря в селі Банчени Герцаївського району області було незвично швидко і високоякісно відремонтовано дорогу Чернівці-Банчени. Європейська автомагістраль! Патріарх із Росії приїжджав освячувати новозбудований Троїцький собор. Храм надзвичайної краси, фахівці кажуть, що розмірами не поступається Володимирському собору в Києві, можна пишатися, що не перевелися у нас ні архітектори, ні митці, але ж там, у Банчанах, у 2011 році доводилося переконуватися й у бездумному прислужництві окремих буковинців. Принаймні така думка виникла після уважного огляду обочин під'їзної дороги до собору. Помітно, що там з обох боків росли невисокі берези, однак комусь, очевидно, видалося, що їх там замало, отож досадили десятків зо два нових саджанців. Мабуть для того, щоби Кіріл міг уявити, що перед ним «земля русская», а це ж за якийсь десяток кілометрів од кордону з Румунією. У цьому випадку необхідно згадати мудру приказку: людина планує, а Бог керує або ж іншу: брехнею світ обійдеш, та назад не повернешся, бо більшість новопосаджених дерев уже за пару днів пригнічено зав'яли, навіть почали засихати. Це стало свідченням чого? Безглузлого господарювання? Запопадливого прислужництва? Очевидно, і того, і того. Що ж, небезпідставно кажуть: нема села без болота.

Проте переконаний, що більшість сучасних українців живуть так, як їхні славетні попередники Ю. Федькович, О. Кобилянська та інші видатні сини і дочки нашого народу, дбаючи про славу його у наступних поколіннях. Вірю, що більшість наших співвітчизників дотримується заступів митрополита Іларіона, продиктованих його неординарним життєвим досвідом і виплеканих його праведною душею та серцем. Принаймні намагаюсь так чинити повсякденно.

Список використаних джерел:

1. Іван Огієнко: «Я все зробив, що міг зробити...»: бібліогр. покажчик / уклад.: Л. Оленич, В. Чупрова. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 112 с. – (Родом з України; вип. 2).
2. Кобилянська О. Про себе саму. Твори : в 5 т. / О. Кобилянська. – К. : Держлітвидав України, 1963. – Т. 5. – С. 225-243.

3. Лист Федьковича до К. Горбала // Писання Осипа Юрія Федьковича: Перше повне і критичне видання. – Т. 4: Матеріали до життєпису Осипа Юрія Гординського-Федьковича / З першодруків і автографів зібрав, упорядкував і пояснив др. Осип Маковей. – Львів, 1910. – С. 158-160.
4. Огієнко Іван Іванович // Довідник з історії України (А-Я) : посібн. для серед. загальноосв. навч. закл. / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К. : Генеза, 2001. – С. 523-524.

The article is devoted to outlining the major milestones of creative Ivan Ohienko convergence as a poet, novelist, literary critic and culture expert, teacher, librarian, editor and publisher, publicist and speaker, preacher, author of translations liturgical books and complete translation of Bible, organizer of cultural, educational and church life.

Key words: Ivan Ohienko, spirituality, ukrainian people, ukrainian proceedings.

Отримано: 18.10.2015 р.

УДК 329(477)17(09)

Г. Б. Вонсович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КОНЦЕПТ «ДЕРЖАВА» У ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ОУН

У статті проаналізовано зміст, сутність та роль для майбутнього державного устрою політичного концепту «держава»; розкриті основні підходи щодо розуміння зазначеного концепту; зазначено, що розуміння суті держави націоналістами йшло в річищі теорій патерналізму; акцентовано увагу на аксіологічних аспектах формування державотворчого світогляду.

Ключові слова: націоналізм, політична думка, ідеологія українського націоналізму, політична теорія, держава, ОУН.

Тривала державна і громадянська діяльність, якій присвятив себе І. Огієнко, сприяла формуванню власного бачення творення засад самостійної, суверенної української держави. Зокрема, він зазначав, що «найголовніша і найсвятіша Ідея Українського Народу, від довгих віків унаслідувана, це: Незалежна Українська Держава» [1, с.5]. Тому не випадково носіями ідеї національної, соборної, суверенної держави Україна стали представники визвольних змагань.

Проблемі місця і ролі держави в ідеології українського націоналізму присвячено ряд праць як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників: істориків, етнологів, політологів. Це стосується, зокрема, досліджень Я. Дашкевича, В. Маркуся, П. Мірчука, С. Мечніка, Я. Гайваса, О. Бойдуника, О. Мотилія, Т. Кузьо, Т. Андрусіяка, К. Бондаренка, В. В'ятровича, А. Рибак та ін. Автори досліджень, по-різному підходячи до предмету теоретизування, відзначають вмотивованість постановки питання та способи його вирішення. Нас цікавитиме ретроспекція на державу як політичний інститут представників різних течій ОУН із врахуванням можливих ідейно-світоглядних відтінків, тональностей, які були наявними в українському націоналізмі міжвоєнного і повоєнного періоду.

Актуальність зазначеної проблеми полягає в тому, що, по-перше, концепт розглядається нами у аксіологічному контексті, запропонованим теоретиками українського націоналізму; по-друге, є затребуваними на етапі збереження і виборювання територіальної цілісності; по-третє, формування провідної верстви і держави за екстремальних умов сьогодення.

На час виникнення ОУН (1929 р.) до основних питань, які стояли на порядку денному перед рухом була, у першу, чергу проблема здобуття незалежності. Проте, націоналізм проголосив себе «універсальним фактором національної розбудови», тобто його завданням є не лише боротьба за суверенітет, але й місія «суспільного конструївизму», під якою малася на увазі розбудова державного апарату [1, с.9]. Важливою обставиною є те, що потреба у власній державності вже не дискутувалася українською елітою. Відкритим залишалось питання лише про способи її осягнення. Саме це члени ОУН вважали основними здобутками політичної думки міжвоєнного періоду. Очевидно, що жоден з українських ідеологів націоналізму не наблизився до створення цілісної державної системи. Тому чітке визначення планів ОУН на майбутнє вимагає аналізу сукупності їх праць.

Відмінність у поглядах на майбутню державу була як часова – у різні періоди змінювалися ті чи інші положення, постулати, погляди на сутність держави, так і організаційна – у багатьох аспектах різнилися погляди діячів ОУН мельниківського, бандерівського середовищ, а також групи ОУН «за кордоном». Щодо ряду моментів, особливо це стосується питань формування державного апарату, не було абсолютної єдності думок навіть серед членів однієї організації. А тому всі теоретичні та публіцистичні напрацювання окремих авторів в сумі творять ідеологічну основу українського націоналізму [2, с.73].

В одній із статей членів ОУН кінця 1940-х років йшлося про те, що у пошуках нових форм та змісту державності, Україна опиняється перед величезними труднощами. Причиною цього є те, що вона не мала безпосередніх державно-політичних традицій, ні належним чином підготовлених для цього діячів. Відповідно, відсутність емпіричного досвіду вимагала розробки теорій та їх обґрунтування. Причому, вони повинні були охоплювати усі сфери державного життя.

Уніфікованими документами ОУН були офіційні матеріали Зборів та Конференцій. Вони відображали узагальнене бачення суспільно-політичних процесів. Але, зважаючи на суть та форму програми будь-якого політичного руху, її постулати не вичерпували усієї повноти позицій оунівців щодо тих чи інших процесів. Уточненнями, доповненнями були теоретико-публіцистичні праці діячів трьох середовищ ОУН. Саме вони дають змогу краще зрозуміти сутність майбутньої української держави з точки зору організованого націоналізму.

Офіційні документи та публіцистика середовища ОУН відображали бачення сутності категорії «державна», її завдань умов, ефективного функціонування, місця та ролі у системі міждержавних відносин, впливу на стабільність чи дестабілізацію міжнародного життя.

У «Постановах Великого Збору ОУН» (1929р.) та «Політичній програмі ОУН» (1939 р.) було тотожне трактування ролі держави. Вона виступала умовою, забезпечення активної участі нації у системі міжнародних відносин. За своєю суттю держава, в трактуванні ОУН – це політична організація, яка забезпечує належний розвиток усіх елементів суспільства у всіх його виявах. Виключно за умови наявності суверенної держави нація стає повноцінним суб'єктом міжнародних відносин [3, с.4; 1, с.24-27]. У цьому ж річичі були викладені положення програми іншого середовища ОУН під керівництвом С. Бандери на Великому Зборі у Кракові (1941 р.): лише незалежна суверенна держава може забезпечити всебічний розвиток українського народу [4, с.12].

Глибше та повніше суть держави, її виникнення, значення та функції розкривають теоретичні й публіцистичні праці діячів Організації. Зокрема, член Проводу ОУН на українських землях П. Федун писав, що держава виникла як природна форма організації спочатку родів, пізніше – племен, а ще пізніше –

народів, в результаті природної потреби організації життя в середині спільноти та оборони перед зовнішнім ворогом [5, с. 72].

Саме в державній стадії розвитку, на думку представника ОУН(м) [мельниківці – Г.В.] Є. Онацького, народ вже починає усвідомлювати себе, як відокремлений від інших колектив, як своєрідна цілісність, що відрізняється від інших подібних організацій [6, с. 21]. Ось чому націоналісти, даючи визначення нації, гостро ставлять питання державної незалежності.

Підкреслюючи велике значення держави, один з цільних представників ОУН(з) Л. Ребет зазначав, що недержавна нація не має можливості повноцінно розвиватися; вона не є творцем історії, а лише її учасником. Як організація, держава відрізняється від інших «суверенністю», тобто реальною легітимною можливістю підпорядковувати собі інші складники суспільного життя. Відповідно, головною відмінною ознакою держави від інших організацій є сила, примус та можливість їх легально застосовувати [7 с. 73]. Варто уточнити, що в сучасній теорії теж визнається виключне право держави на використання примусових засобів щодо громадян, яке вирізняє її від інших соціальних інституцій.

До основних атрибутів-ознак держави Є. Онацький відносив територію, населення і владу. Населення, яке заселяє територію країни – це нація або народ [6, с. 21, 25]. Держава може націю, наприклад, захищати, охороняти, підтримувати, але може й гальмувати її розвиток, проте вона не може самовільно творити націю чи знищити її. З цієї причини бувають бездержавні нації і «безнаціональні» (насправді багатонаціональні) держави. Остання, як організація, на думку Л. Ребета, ніколи не вичерпує змісту нації [7, с. 79]. Іншими словами, держава не є самостійним, незалежним ні від кого елементом – це організаційна форма народу, яка є залежною від нього. Мета держави полягає у збереженні нації та організації її духовного і фізичного існування.

Таким чином, розуміння суті держави націоналістами йшло в річищі теорій патерналізму: її призначення – вирішувати загальносоціальні потреби, здійснення яких не підвладне будь-якій іншій організаційній структурі. Однією з таких потреб є забезпечення внутрішньої єдності суспільства. Виконуючи цю функцію, вона (державна – Г.В.) виступає виразником інтересів не лише однієї домінуючої частини населення, а й всього соціуму.

Щодо походження держави, то український націоналізм відкидав класову теорію, яку відстоювали представники соціалістичних рухів. Оунівці вважали, що держава виникла не внаслідок боротьби класів та організації владного механізму як апарату насильства, як це подавала марксистська теорія, а в результаті «природної необхідності упорядкування життя спільноти та оборони перед зовнішнім ворогом». З часом дійшло до розподілу населення на класи, і одні стали підпорядковувати владний апарат собі. Лише з цього часу можна говорити про державу, як знаряддя класового гноблення [8, с. 72].

Діячі і теоретики ОУН не просто відкидали марксистську теорію походження держави, але також протиставляли розуміння природи останньої соціалізмом, як форми панування насилля й визиску одного класу над іншим, що потребує знищення [9, с. 87].

Отже, український націоналізм у питанні генезису держави був близьким до договірних теорій, суть яких полягає в тому, що держава виникає на певному етапі історичного розвитку людства, як результат укладення певних умовних «угод». Внаслідок останніх люди передали апарату влади ряд прав та повноважень взамін на захист їх життя та координацію колективного існування.

Надзвичайно важливе місце в теорії націоналізму займало питання «національної держави». В переважній більшості праць ми зустрічаємо твердження, що

український націоналізм відстоює принцип «одна нація – одна держава». У постановах III НВЗ ОУН зазначалося, що спроби побудови міжнародного устрою на інших, а не національних основах ніколи не призводили до позитивних результатів [10, с.62]. Теоретики націоналізму із середовища ОУН(б) – [бандерівців], відстоюючи принцип «національних держав» зазначали, що народи, які мали і мають свої держави є розвиненими в технічному, культурному, науковому плані, виступають впливовими суб'єктами на міжнародній арені. І навпаки – бездержавні нації фактично позбавлені всього цього. Власна національна держава, навіть із недемократичним режимом, є кращим з позиції позитиву явищем для нації, аніж бездержавність. Останнє аргументувалося тим, що внутрішнє визволення є більш безболісним та ймовірним аніж зовнішня. Аргументація, на наш погляд, більш ніж переконлива.

Питання суті національної держави та доведення її переваг перед багатонаціональними було одним з тих, яке фактично не викликало дискусій. Трагування залишалися подібними в соціально-політичній думці ОУН як в 1930-і, так і в 40-і та 50-і роки. Один з провідних діячів ОУН (з [за кордоном – Г.В.] А. Камінський зазначав, що лише національні держави здатні: по-перше, забезпечити належну матеріальну базу для народу; по-друге, запобігати конфліктам на національному ґрунті; по-третє, створити збалансовану, ефективну міжнародну систему, на противагу до існуючої, яка характеризується поляризацією двох блоків [11, с.19].

Важливо зазначити, що у поняття «національної держави» не вкладалося розуміння «держави для однієї нації». Малася на увазі ідея соціальної рівності національних меншин в межах державного механізму, але останній повинен утворюватися на території, яка збігається з кордонами однієї чисельно домінуючої нації.

Націоналістична ідеологія висвітлювала питання національної держави з точки зору інтересів усього людства. Зокрема, зазначалося, що інтернаціональні держави завжди є результатом насильства одних народів над іншими. Рано чи пізно вони розпадаються, спричиняючи при цьому міжнаціональні конфлікти. В силу цього, модерна світова політика повинна підтримувати утворення виключно національних держав.

Зауважимо, що проблема ланцюгової реакції етнічних конфліктів залишається предметом обговорення сучасної етнополітики та інших суміжних наук. Факт висвітлення цього питання в 1940-х роках минулого століття є ще одним підтвердженням того, що багато аспектів соціально-політичної думки ОУН того часу перебували на досить високому рівні і залишаються актуальними ще й сьогодні.

Таким чином, одним з головних завдань український націоналізм проголосив утворення «Української Самостійної Соборної Держави». Це означало повний суверенітет і незалежність України в системі інших держав. Причому, оунівці виступали проти обмеження національного суверенітету на користь міжнародних утворень. Вони були переконані, що рівноправне міжнародне співробітництво може існувати якраз при збереженні абсолютного суверенітету країни. Члени ОУН різко заперечували висловлювання про кризу системи національних урядів та потребу утворення світового парламенту, світової союзної держави [12, с.9-15]. Свою позицію вони цілком аргументовано обґрунтовували тим, що навіть найбільш демократична форма об'єднання буде не в змозі протидіяти політиці великих держав, спрямованій на задоволення в першу чергу своїх інтересів. Отже, рано чи пізно такі об'єднання перетворяться у приховану форму імперіалізму, причому – легітимну і легальну. У цьому контексті один з теоретиків націоналізму Ю.Бойко стверджував, що «Великопростірні концепції політичних утворень можуть існувати лише доти, доки дають можливість повного розвитку окремих націй» [13, с.72].

Бачення функцій держави збіглося з теоретичними моделями, що розглядали суспільство як сукупність індивідів, відносини та виникаючі суперечності між якими потребують впорядкування. Регулювати взаємовідносини між громадянами та спрямувати в одне русло їх розрізнені егоїстичні інтереси вважалося найважливішими завданнями держави на внутрішньополітичній арені [14, с.19-24].

Один з теоретиків бандерівської гілки ОУН Д. Мирон до основних державних функцій відносив: політично-організаційну; правову; культурно-цивілізаційну; виховну; соціальну; економічну; мілітарну; зовнішньополітичну [9, с.110]. Так, у статті «Наш погляд на національну державу» було влучно підкреслено, що важливість держави для кожного народу зростає через те, що її функції значно розширилися. Вона стала керівником фактично усіх ділянок життя народу, сторожем та охоронцем прав, майна і життя своїх громадян. Такі позиції йшли в руслі передових тенденцій розвитку політичних вчень того часу. В Європі, лише в 1930-х роках кардинально змінилися погляди на роль і місце держави в системі суспільства. До цього часу держава виконувала функції «нічного сторожа», її роль вважалася цілком пасивною щодо соціальних, економічних процесів, що відбувалися у суспільстві, координуюча та регулююча функції фактично не застосовувалися. З поширенням ідей кейнсіанства було переглянуто позиції щодо розуміння ролі держави. Тепер вона повинна була стати формою «загального благоденства», координатором усіх сфер життя суспільства, у тому числі економічної.

Причому, держава, на думку члена мельниківської ОУН І. Сагайди, не має права втручатися в особисте життя громадян до тих пір, поки не трапляється порушення закону [15, с.101].

Отже, ми бачимо, що оунівська теорія передбачала певний мінімальний набір невідчужуваних прав громадян. З іншого боку, піддаючи критиці ліберальну теорію держави, теоретики ОУН резюмували, що остання захищає інтереси одиниць, їх майно і життя навіть якщо вони йдуть всупереч інтересів певної частини суспільства. Оунівці вважали, що держава повинна дбати про благо (за аристотелівським трактуванням – Г.В.) усієї нації та у першу чергу її майбутніх поколінь, навіть якщо для цього потрібно пожертвувати певними матеріальними інтересами сьогодення. Теоретики націоналізму, скажімо, М. Сціборський, заперечували ставлення до державності як до чогось на кшталт крамнички, «до якої ходять тільки за потребою». А тому громадяни зобов'язані виконувати на її користь ряд обов'язків, та обмеження певних свобод, у разі потреби [16, с.104].

Таке бачення державних функцій, по суті, було тотожним як серед діячів ОУН(б) так і ОУН(м) і в 1940-х роках, і в 50-х. Відмінними були лише погляди ОУН(з). Це виходило з того, що вони поставили у центр своїх концепцій людину. Відповідно, мова йшла про максимальний захист окремого індивіда, що було близьким до ліберального розуміння суті держави.

Предметом розгляду політичної думки ОУН були також питання історичних, економічних, культурних і інших передумов української незалежності. В програмових документах та працях членів ОУН переконливо було доведено, що українці є самодостатньою нацією у господарсько-економічній сфері, а також мають історичні традиції державотворення. А національно-визвольна боротьба є підтвердженням беззаперечного прагнення нації жити в самостійній незалежній державі. Показовим тут є «Меморандум Проводу ОУН до райхканцлера А. Гітлера» від 23 червня 1941 р., у якому обґрунтовувалася користь для Німеччини відновлення української держави. Особливий акцент робився на захисній геополітичній ролі України для Європи та економічній самодостатності [17, с.72-74].

Предметом гострих суперечок серед націоналістів стало питання юридичного статусу УРСР. Так, лідер ОУН(з) Л. Ребет писав, що хоча її уряд і зміст

нав'язані Москвою, проте членство в ООН є корисним для українців, оскільки дає їм формальне становище державної нації [18, с.132].

На діаметрально-протилежних позиціях стояла група С. Бандери: «...УСССР не є ніякою українською державою, це тільки вивіска, за якою Москва намагається приховати перед зовнішнім світом імперіалістичне поневолення і колоніальну експлуатацію України». С. Бандера вважав, що будь-яка інша позиція щодо цього питання веде до визнання УРСР реально незалежною державою у світі [19, с.146].

Такими ж були і думки ОУН в Україні: УРСР не є самостійною державою, тому що вона немає найвищої суверенної влади. Її уряд – філія центрального уряду Москви, він юридично та фактично позбавлений суверенних прав. Офіційні документи та публіцистика ОУН повсюдного часу висловлювали спротив щодо прийняття УРСР до складу ООН і тим самим фактично визнання її незалежності та суверенітету [20, с.338]. Щоправда, дещо пізніше Провід ОУН(б) зайняв таку позицію: вимагаємо збереження за Україною місця в ООН, але за усунення уряду УРСР [21, с.51].

Члени ОУН(м) теж піддали критиці ООН за прийняття до своїх лав країн, які фактично позбавлені навіть автономії. Український публіцист М. Троцький (М. Брадович) вважав це порушенням основних принципів Організації Об'єднаних Націй. Лідер Організації А. Мельник навіть направив лист-протест до Державного секретаря США Стетініуса, де висловив невдоволення з приводу прийняття УРСР в ООН [22, с.162].

Таким чином, одним з питань, яке стало предметом напрацювань теоретиків ОУН було бачення сутності категорії «держава», її завдань, умов ефективного функціонування тощо. За своєю суттю держава, в трактуванні ОУН – це політична організація, яка пристосована до всебічних інтересів національного життя, забезпечує належний розвиток усіх елементів нації, уможливлене її нормальне повноцінне існування. Держава, як соціальна організація громадян, повинна виступати виразником інтересів не лише однієї домінуючої частини населення, а всього суспільства. Її головною відмінною ознакою від інших організацій є можливість легально застосовувати силу та примус. В переважній більшості праць ми зустрічаємо твердження, що український націоналізм стоїть на позиціях національних держав, тобто відстоює принцип «одна нація – одна держава». Але це зовсім не означає дискримінації національних меншин. Національній державі, на думку членів ОУН, протиставляється багатонаціональна (типу СРСР), у якій завжди домінує якась одна нація – імперський народ – над іншими.

Список використаних джерел:

1. Митрополит Іларіон. Твори. Т.3. Наш бій за державність. Ч.1 / Іларіон Митрополит. – Вінніпег, 1962. – 224 с.
2. Передмова до політичної програми й устрою ОУН (1939 р.) // Політична Програма й Устрій ОУН. – 1940. – 64 с.
3. Андрусак Т. Політична і правова думка українського національно-визвольного руху 40-50 рр. / Т. Андрусак // Республіканець. – 1995. – №1-2. – С. 72-77.
4. Постанови Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в дні 28.1. до 2.2.1929 р. // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби. – 1929-1955. – С. 3-16.
5. Постанови Другого Великого Збору ОУН, що відбувся в квітні 1940 року // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби. – 1929-1955. – С. 24-48.
6. Полтава П. Наше вчення про національну державу / П. Полтава // Збірник підпільних писань. – Мюнхен : Видавництво «Український самостійник», 1959. – С. 71-79.

7. Онацький С. Основи суспільного ладу / С. Онацький. – Буенос-Айрес, 1949. – 71 с.
8. Ребет Л. Теорія нації / Л. Ребет. – Львів : Державність, 1997. – 191 с.
9. Полтава П. Наше вчення про національну державу / П.Полтава // Збірник підпільних писань. – Мюнхен : Видавництво «Український самостійник», 1959. – С. 71-79.
10. Орлик М. Ідея і Чин України / М. Орлик. – К. : Українська видавнича спілка, 2001. – 216 с.
11. Матеріали III Надзвичайного Великого Збору Організації українських націоналістів (С. Бандери) // Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9-ти т. – К. : Дніпро, 2001. – Т. 8: 40-ті – 80-ві рр. XX ст. – С. 56-72.
12. Камінський А. Національна держава як основний елемент міжнародного ладу / А. Камінський // Український самостійник. – 1958. – Ч. 13. – С. 11-19.
13. Камінський А. Чи криза нації і національної держави? / А. Камінський // Український самостійник. – 1957. – Ч. 4. – С. 9-15.
14. Бойко Ю. Проблеми історіософії українського націоналізму / Ю.Бойко. – 1950. – 72 с.
15. Стерчо П. До ідеологічних основ Української Держави / П.Стерчо. // Самостійна Україна. – 1955. – Ч. 10-11. – С. 19-24.
16. Сагайда І. Великі питання / І. Сагайда. – Регензбург, 1947. – 135 с.
17. Кучер В. Державотворчі погляди Миколи Сціборського / В. Кучер, М. Обушний // Розбудова держави. – 1998. – №5-6. – С. 101-107.
18. Меморандум Проводу ОУН до райхканцлера А.Гітлера в Берліні про необхідність утворення незалежної Української держави // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів / упор. Орест Дзюбан. – Львів ; К., 2001. – С. 67-75.
19. Панченко О. Лев Ребет: нація і держава, демократія і право / О. Панченко. – Гадяч : Видавництво «Гадяч», 2003. – 207 с.
20. Бандера С. Українська Національна Революція, а не тільки проти режимний резистанс / С. Бандера // Перспективи Української Революції. – С. 130-171.
21. Дяків О. Ганьба ХХ-го сторіччя / О.Дяків // Ідея і Чин Повна збірка творів. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1968. – С. 337-406.
22. Сосновський М. Україна на міжнародній арені 1945-1965. Проблеми та перспективи української зовнішньої політики / М. Сосновський. – Торонто ; Оттава, 1966. – 272 с.
23. Андріївський Д. Міжнародня акція ОУН / Д. Андріївський // ОУН 1929-1954. – 1955. – С. 141-167.

The article analyzes the content, nature and the future role of government political concept «state»; The basic approaches to understanding the given concept; stated that the understanding of the state nationalists went to Wake theories paternalism; The attention to axiological aspects of formation of state building philosophy.

Key words: nationalism, political thought, ideology of Ukrainian nationalism, political theory, state, OUN.

Отримано: 28.10.2015 р.

Т. С. Воропасва

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СЕМАНТИКА НАЗВИ «УКРАЇНА» У КОНТЕКСТІ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті аналізуються праці Івана Огієнка, в яких розглядаються фольклорні, міфологічні й архетипові засади, необхідні для сучасного дослідження семантики назви «Україна». В дослідженні використовується комплексний підхід.

Ключові слова: Україна, українці, етнонім, топонім, архетип.

Відомо, що проблемі походження назви «Україна» було присвячено цілу низку досліджень відомих учених (див. праці М. Грушевського, С. Шелухіна, С. Рудницького, М. Брайчевського, О. Братка-Кутинського, В. Барана, Е. Ігнатовича, С. Наливайка, П. Толочка, Н. Яковенко та багатьох інших), але для з'ясування глибинної сутності топоніма й етноніма «Україна» необхідно звернутися також до наукової спадщини Івана Огієнка, яка презентує унікальні матеріали з історії української народної культури й давнього українського письменства, дохристиянських вірувань праукраїнців та української міфології.

Грунтовний розгляд даної проблеми передбачає виклад основних теоретико-методологічних положень, на яких має базуватися дане дослідження: 1) при вивченні давніх етнонімів з використанням комплексного підходу тісно переплітаються етнолінгвістика, психолінгвістика, етнологія, етногеографія, етнопсихологія, соціокультурна антропологія; 2) сучасна культурна антропологія й етнологія підкреслюють «особливий зв'язок корінних народів із землею» [18, с.7], який завжди є міфологізованим і сакралізованим; 3) реконструкція міфологічної системи українського народу дозволяє розкрити *глибинне архетипне підґрунтя*, на основі якого формувався етнонім «Україна»; оскільки міфологічна історія майже завжди є історією творення *космосу з хаосу*, то смисли, які презентуються міфами й архетипами, є доволі наочними і переконливими для давньої людини; 4) українці в ході свого історичного розвитку змінили власний етнонім (подібно, як відомо, траплялось із багатьма народами), у зв'язку з цим Іван Огієнко називав нашу державу і країну «Русь-Україна» [11, с.343]; зміна етнонімів найчастіше відбувається саме в межах *усталених* етнічних спільнот, коли народ знаходиться на *порозі націєтворення* і шукає *найдавніші й найглибинніші* підстави для своєї національної самоназви, наприклад, білоруси й росіяни, «не маючи глибшого коріння, ніж назва «Русь» [1, с.218], змушені були використовувати саме цей екзоетнонім як базовий для своєї національної самоназви; 5) процес українських етнонімичних трансформацій був дуже подібним до таких самих процесів у італійців, адже сучасна назва їхньої країни – Італія (яка походить від топоніма «Країна телят») – спочатку стосувалась лише півдня Апеннінського півострова (поступово поширюючись на північ), але саме Італія в імперську епоху стала «центром римського світу», «осердя Римської держави» та «її втіленням» [10, с.31, 230], те ж саме можна сказати і про «внутрішню» (або українську) Русь стосовно держави Руська земля; отже, ні національна самоназва українців не базується на етнонімі «Русь», ні національна самоназва італійців не базується на назві «Рим», оскільки у цих народів є давніший етнонімичний фундамент; тому назва «Україна» підкреслює *глибокі історичні витоки українського народу*; 6) дослідження фонологів

та етнопсихолінгвістів довели, що фонема «у» співвідноситься з уявленнями давніх землеробів про щось «внутрішнє» й «глибинне», такі уявлення репрезентовані і в назві Русь (та внутрішня Русь), і в назві Україна, оскільки в них сполучаються морфеми «Ур» і «Ру» (міфологізована Вертикаль «Верх – Низ»), «Ук» і «Ут» (міфологізована Горизонталь (соціально-антропологічна Утіленість – геокультурна Утіленість)); 7) в українській мові до наших часів збереглися два різних поняття – Україна (з наголосом на «ї») як назва нашої країни і «Україна» (з наголосом на «а») як означення «території вздовж меж держави, біля її краю» [3, с. 1291], що допомагає краще зрозуміти давні архетипи, представлені в нашому етнімі; 8) оскільки основними елементами знаково-символічних систем культури є знак, слово, символ, міф, а українська культура є однією з найвиразніших «межових» (або «порубіжних») культур, то універсальна картина світу праукраїнців є своєрідним «перехрестям» різних знаково-символічних систем (іранської, європейської, індійської, слов'янської, середземноморської), а також різнопланових архетипів, що й відбилося у етнімі «Україна».

Дослідження Івана Огієнка підтверджують, що людина первісної культури відображала, структурувала й усвідомлювала світ за допомогою архетипів, що архаїчні уявлення давніх українців репрезентували міфологічну модель світу [11, с. 83-120]. Аналіз української міфології та фольклору показує, що *власний життєвий простір* в уявленнях праукраїнців мав бути скінченим, дискретним, упорядкованим, замкненим, заповненим, внутрішнім, своїм, захищеним, добрим, життєдайним. Метафізичний зв'язок автохтонів з власною територією чітко виражений у загальнолюдських архетипах *Впорядкованості* та *Життєтворення*, поєднання яких підтверджує наявність глибинної закоріненості автохтонної спільноти та її культури. Загальнолюдські архетипи (Світового дерева, Великої матері, Священного шлюбу, Мудрого старця, Хаосу, Космосу, Гори, Дому, Впорядкованості, Життєтворення) набули в межах української культури свого *етноспецифічного звучання* [5, с. 480-528]. Зокрема, загальнолюдський архетип Впорядкованості розгортається в українській культурі як архетип *Вкрайності* (який репрезентує захищеність, оборожненість, відмежованість, відокремленість своєї території від «чужих») та *Утіленості* (який репрезентує внутрішній центр, заповнений солярним, життєтворчим началом, втілення сонячної енергії), а загальнолюдський архетип Життєтворення розгортається в українській культурі як архетип *Священного Шлюбу* (репрезентує шлюб Води й Вогню як жіночої й чоловічої енергії) та архетип *Матері-землі* (репрезентує енергію животворящого лона, родючість, ідею безперервності життя). Ці архетипи української культури репрезентовані в етнімі «Україна», що підтверджує належність України до ареалу давньої хліборобської культури.

Реконструювання глибинного смислу поняття «Україна» дозволяє правильно зрозуміти *етнімічну основу української ідентичності*. Відомо, що деякі журналісти інколи розкладають слово «Україна» на дві частини: «країна У», і в такому підході є раціональне зерно. При цьому необхідно враховувати, що кирилична літера «У» писалась як «оу», а промовлялась як «Ук», а слово «країна» було поширене практично на всьому слов'янському ареалі, оскільки в процесі Великого розселення слов'ян (V-VII ст.) племена, які входили до складу племінних союзів склавинів та антів, «понесли» на нові терени і слово «країна» (що репрезентує архетип *Вкрайності*), і морфему «Ук» (що репрезентує архетип *Утіленості*) [4, с. 119-126].

Наприклад, на теренах південних слов'ян із VI-VII ст. активно поширюються територіальні одиниці з назвою «країна» («krajina») – Сербська, Славонська, Біла, Неготинська та інші країни (з наголосом на «а»). Саме в цей час дане сло-

во запозичили від південних слов'ян і албанці. В албанській мові слово «krahina» означає територіальну спільноту, яка утворилася природним шляхом [9, с.85]. (Відомо, що країни – це територіально організовані системи суспільних відносин, це єдність народу, природи і культури). Таким чином, терміни «Країна» і «Країна» в добу Середньовіччя поширилися практично по всьому слов'янському світу (від Одера й Західної Двіни до Балкан), а архетип Вкрайності був репрезентований не тільки у слові «країна», але й у назві польської річки Вкра (Wkra), правої притоки Нарева (численні містечка й села Мазовії, розташовані упродовж р. Вкра, мають цікаві історичні пам'ятники сакрального характеру).

Морфема «Ук» представлена не тільки в етнімі «Україна», але й у назві річки *Ukrina* (територія сучасної Боснії), в назві західнослов'янського племені *ukriv* (україв, украин, Ukranen, Ukrer, Vukraner, Vucrani, Ucrani), які входили у племінний союз лютичів і мешкали на *крайньому сході* цього союзу, а також у назві річки *Uker* (нім. «Ucker»), на узбережжі якої жили укри (у межиріччі Ельби і Заале на заході, Прип'ятських боліт на сході, і вище, аж до Щециньської лагуни, тобто у тих районах Померанії та Пруської Німеччини, які сьогодні мають найменування Уккермарк). У цьому регіоні укри відомі з VI до XII ст. [20, р.29]. Укрів згадували, зокрема, Відукінд Корвейський (934 р.), єпископ Брандербурга (947 р.) та ін. Центром укрів був Пренцлау (який сьогодні входить до складу району Уккермарк), а головними містами – Пазельвак та Іккермюнде [19, с.619].

Тут необхідно зазначити, що морфема «Ук» (яка стала базовою для утворення назви «Україна») утворилася на основі більш давньої морфеми «Ур», котра мала виразну солярну семантику [5, с.500]. Дослідження Г. Вайцваг, а також А. Бусел, С. Багракова, В. Войханського, Р. Рудзитіса, Л. Шкільної, О. Юматової, Б. Юсова та інших вчених доводять, що найперші інтерпретації слів «натура» і «культура» базувались на релігійно-етимологічних підставах. Слово «натура» (від лат. «nat» – породжувати, народжувати) тлумачилось як «породження Ура» (або «народжене Уром»), а слово «культура» (від лат. «cultus» – поклоніння, пошанування) – як «культ (шанування) Ура» (при цьому латинське поняття «культ» виводилось із друдичного терміна «пошанування», а «Ур» – із санскриту – «Світло», «Бог Світла (Вогню)»). Трохи пізніше слово «культура» почало тлумачитись як «догляд», «турбота», «обробіток», з урахуванням санскритського слова «Ур» – «світло, творчий принцип Всесвіту» [2, с.24]. Отже, це було не тільки пошанування Світла (Бога Світла) у двох його проявах (*природному* та *неприродному* (саме на таких уявленнях ґрунтується філософська традиція розгляду культури як другої природи)), але й утвердження світлоносного начала в Людині (як «одиниці культуротворення»). Відомо, що терміни «натура» і «культура» протиставлялись вже у античні часи, що поняття «культура» вперше було використано у праці Марка Порція Катона-старшого «De agri cultura» (III ст. до н. е.), яка присвячувалась турботам землевласника, що займався обробітком землі.

А. Бусел, Р. Рудзитіс, В. Жикаренцев довели, що в багатьох індоєвропейських мовах тісно пов'язані давні морфеми «Ур» і «Ру» (ці морфеми репрезентують міфологізовану Вертикаль). Перша означає сонячне світло, творчий принцип Всесвіту і репрезентує «Верх», Схід і потенційну реалізованість (тут варто згадати також німецькі слова: «úrahne» – пращур, «úralte» – найдавніший, «úrei» – зародок, «úrbar» – орний, «úrwelt» – первісний світ), а друга морфема пов'язана із утіленням сонячного начала, сакральними видами і репрезентує «Низ», Захід і дійсну реалізованість. Діада «Ур – Ру» представляє сакральну оберненість Верху й Низу, Сходу й Заходу, а також протилежні функції Сонця (Небесного Вогню) і Землі (Води). Зокрема, В. Жикаренцев у книзі «Дорога додому» зазначає, що

морфема «Ур» і «Ру» можуть означати не тільки співвідношення «верху» (Сонця (або Неба)) й «низу» (Землі (або Води)) [7, с.170, 346, 370]), але й стають своєрідними маркерами «солярного начала» та його «утіленості», яка може бути виражена, наприклад, як країна втіленого Світла (Розуму). У цьому випадку архетип Утіленості може репрезентувати як морфема «Ук» (і топонім «Україна»), так і морфема «Ру» (і топонім «Руська земля»). Морфема «Ук» представляє тут міфологізовану Горизонталь (соціально-антропологічну Утіленість сонячного начала).

Г. Гачев підкреслював у своїй книзі «Національні образи світу. Космо-Психо-Логос», що *голосні букви є координатами просторово-часового континууму*, зокрема, голосна «у» співвідноситься не тільки із семантикою глибини й внутрішності (наприклад, з материнською утробою), але й із семантикою розуму як «внутрішнього світла». Саме тому у давніх землеробських народів поширена еротична символіка Матері-Землі, пов'язана із заплідненням [13, с.664], а боги-громовержці виконують при цьому важливі функції (див. дослідження цього питання у Івана Огієнка [11, с.31-34, 97-101]).

У міфологіях багатьох народів світу морфема і слово «Ук» репрезентують семантику родючої землі. У тюркських мовах слово «Ук» перекладається як стріла (з чіткими солярними конотаціями), а у старослов'янській та церковнослов'янській мовах слово «Ук» тлумачиться як наука, учіння, навчання, антонімом цього слова є поняття «неук». Зрозуміло, що таке тлумачення є дуже давнім, а смисл слова «Ук» пов'язаний із сакралізованими магічними землеробськими практиками, із знанням сільськогосподарських циклів і технологій (тут йдеться про відповідні знання, уміння і навички). У писемних пам'ятках Київської Русі аж до XI ст. зустрічається слово «укъ» – «вчення», яке походить від загальноіндоєвропейського «ouk» – «наука». Останнє слово і його праслов'янський відповідник спочатку вживались у значенні «примушувати набувати землеробських навичок» [14, с.60]. Отже, вираз «країна У (Ук)» є семантичним відповідником поняття «країна навчених (грамотних) землеробів», країна втіленого Світла (Розуму), «країна мудреців», а антонімічним до нього може бути вираз «країна неуків (невігласів)». Відомо, що слова «неук» і «невіглас» використовувались не лише давніми літописцями, але й вільно вживаються сучасними українцями. Українські прізвища із патронімічним суфіксом «-ук» (що інтерпретується і як «син», і як «учень», наприклад, Боднарук, Гончарук, Майструк, Сторожук, Шинкарук та ін.) можуть стати *антропонімічним підтвердженням* наших висновків.

Якщо врахувати, що в українській мові звуки «к» і «т» є взаємоперехідними (напр., тісто – кісто, руські – русьтії тощо), то зрозуміло, що кириличну букву «Оу» («Ук») можна вважати семантичним відповідником морфема «Ут» (що репрезентує міфологізовану Горизонталь (та геокультурну Утіленість), яка скоротилась до сучасного «У»). Необхідно врахувати також, що буква «У» мала сакральне значення і була в кирилиці 21-ою (відомо, що порядок літер у кирилиці не є випадковим), а число «21» (тобто 3×7) означає *поєднання часу* (з його трьома вимірами – минуле, сьогоднішнє і майбутнє) і *простору* (з його сімома вимірами – верх, низ, середина (Центр), Схід, Південь, Захід і Північ).

Відомо, що окрім України у світі існують й інші країни «У». Зокрема, відомі дослідники індоіранських племен М. Боголюбов, Ю. Рапопорт та інші зазначають, що для багатьох країн цього ареалу властиві такі назви: «Країна, що годує», «Низька країна (земля)», «Країна Благої Вари», «Країна, створена Вайу» тощо. І всі ці хороніми також мають давню архетипну та міфологічну основу. Дуже подібним до тлумачення хороніму «Україна» (як «країни У») є тлумачення хороніму «Хорезм» («Hu-wara-zam»; «Hu-wara-zmi»), запропоноване видатним іраністом Рональдом Кентом, який перекладає морфему «U (Hu)» як «good», а

морфему «zmi» – як «land». Отже, виходячи з цих позицій, хоронім «Україна» може тлумачитися як *хороша (родюча, корисна, благодатна) країна* [21, р.177] або як «країна втіленого Сонця» («країна землеробів-сонцепоклонників»).

Дослідження Івана Огієнка дозволяють нам віднайти *теоморфні й орнітоморфні репрезентації* морфем «Ук» і «Ур» в українській етнокультурі. Теоморфними репрезентаціями є ті сакральні постаті, які є доволі помітними в українській міфології та фольклорі. Передусім, це – *Хорс і Св. Юрій*. Відомо, що Хорс – це сонячне божество іранського походження (на південних теренах України досить довгий час тривала слов'яно-сармато-аланська взаємодія, що й обумовило «вростання» божеств іранського походження в язичницьку свідомість праукраїнців). Хорс – це бог сонця, «око неба», він символізує обожене сяюче сонце, перемогти його ніхто не може, адже він піднімається вище за всіх на Небі. Він потрапив на Русь через сарматські впливи, був відомий у Тмуторокані та в інших місцевостях Русі (на теренах сучасної Центральної та Східної України є багато географічних назв, пов'язаних з цим божеством). Іван Огієнко абсолютно справедливо зазначає, що ім'я Хорс походить від середньоперського «хуршед» [11, с.104], адже теонім «Хорс» є близьким до осетинського божества Хура, мансійського божества «Корс-Торум», до інгуського «кур-харс» (жіночий головний убір), до грузинського слова «хварсаки» (спека), – все це іранізми з явними солярними конотаціями [13, с.599]. Аналізуючи роль Св. Юрія, Іван Огієнко зазначає, що раніше існувало дохристиянське свято Юрія, який був символом сонця, поборником злої сили, богом світла, родючої сили землі, плодючої сили тварин, ключником (що відмикав ключем весняне Небо, щоби йшло тепло, відмикав Землю на дощі та роси), сурмачем (який сурмив, щоб усе навколо зеленіло), володарем полів, урожаїв, бджолиного медозбору. Іван Огієнко підкреслює, що Юрія називають Юр, Юрай, Урай, а в народних піснях він постає як «син Божий» [11, с. 283-284]. Отже, морфема «Ур» представлена в іменах відомих в українській культурі божеств з виразними солярними функціями.

Однією з орнітоморфних репрезентацій морфем «Ук» і «Ур» в українській етнокультурі є кур (півень), який вважається сонячним птахом, «звіщає світові воскресення» і «кричить «кукуруку!», що значить «Світлодавец Господи, подай мирові Світло!» [11, с.76-77]. Іван Огієнко тут абсолютно правий, тому що слово «кукуруку» звучить майже однаково у багатьох індоєвропейських мовах, а його семантика (завдяки поєднанню морфем «Ук» і «Ур») також є подібною. Для того, щоб подібні знання передавалися від покоління до покоління, Іван Огієнко закликав дбати про розвиток рідної мови українського народу шляхом навчання, виховання й повсякденного спілкування [16, с.35], а також підкреслював виховний зміст українського фольклору, народних традицій і звичаїв як важливої підвалини, «на якій стоїть наш народ як окрема нація» [12, с.23, 123].

Методи сучасної етнопсихолінгвістики дозволяють реконструювати слов'янський відповідник іраномовного етноніма «анти», яким є «ут» (або «ути») [17, с.261]. Якщо етнонім «анти» передусім уособлює *кордон* між кочовиками та землеробами (і архетип *Вкраяності*), то морфема «Ут» – *сакралізує* цей кордон (відображаючи архетип *Утіленості*). Морфемі «Ут» і «утич» репрезентують те *сакральне відчуття свого стільного походження*, на основі якого праукраїнці відмежовувалися від оточуючих народів, передусім, від номадів. Відомо, що у віруваннях праукраїнців чітко домінувала «сонячна орієнтація» (достатньо згадати пантеон князя Володимира «Красне Сонечко», у якому із семи божеств трое – Хорс, Дажбог і Перун – репрезентували Сонце та сонячне начало).

Е. Ігнатович наводить твердження російських мовознавців В. Кобичева та Ф. Філіна про те, що з етноніма «анти» могло утворитися лише східносло-

в'янське «утичі» [8, с.3]. Ця морфема зафіксована і в давньоруських літописах («словутний співець Митуса»), і в «Слові про Ігорів похід», і в працях відомих істориків, і в українському фольклорі, і в українських топонімах і гідронімах: це назва племенного союзу антів (слов'янське – «ути»), назва племені уличів (яке часто називають улутичі), поетична назва Дніпра – Словутич (Славутич), топоніми й гідроніми (Славута, Славутка, Слаутне тощо).

Для повноцінного розуміння семантики морфemi «утич» потрібно розділити її на дві частини: корінь «ут» і суфікс «ич». Відомо, що серед праслов'янських власних назв найстарішими є назви на «-ич(і)» (в'ятичі, радимичі, уличі, лютичі), що ці назви пов'язані з родовим ладом, що суфікс «ич» є патронімічним і вказує на походження по батьківській лінії певного кола родичів. Етнопсихолінгвістичний і порівняльно-етимологічний аналіз показує, що корінь «ут» може походити від прадавнього «Ут» (або «Ук»), що репрезентує персоніфікацію давнього сонячного божества (пізніше – божества вогню), а також архетипну ідею *Утіленості солярної сутності, солярного начала* у багатьох давніх народів (як індоєвропейських, так і неіндоєвропейських).

Міфологічні тексти показують, що в багатьох народів процес життєтворення відбувається після того, як праматір «поглинає» сонячний промінь, або сонячний промінь «входить в утробу матері й запліднює її» [13, с.15], пізніше подібні уявлення переносяться на божества родючої землі. Такі уявлення свідчать про наявність у світогляді давньої людини архетипної ідеї Утіленості. І саме за допомогою поняття *утіленості сонячного начала і сонячної енергії* фіксуються уявлення давнього землеробського населення про можливість активізації плодоносних сил землі.

Окремі вчені вважають, що практично у всіх народів світу існувала «система давніх релігійних уявлень», яку супроводжувала «наддіалектна сакральна мова, що підтримувалась на всьому ареалі індоєвропейського мовлення особливою кастою жреців» [15, с.182-183]. Ці тези можна підтримати, оскільки еволюція міфологічного світогляду різних народів у давні часи була доволі подібною. Із давніх часів існував інтенсивний культурний обмін між країнами Сходу й Заходу, і українські терени були одним із вузлових центрів таких контактів (тут залишили свої сліди давні іранці, давні греки й давні германці, кельти та фракійці, сюди доходив вплив Риму, через народи Кавказу інфільтрувався вплив єгипетської культури). Відомо, що за допомогою морфem «Ук» і «Ут» (які в багатьох народів світу використовувались у назві *божества сонця, вогню і провідників солярного начала*) та архетипної ідеї Утіленості сонячного (животворящого) начала відбувалась *сакралізація та міфологізація* Сонця в багатьох давніх народів. Порівняльний аналіз показує, що архетипна ідея Утіленості пов'язана з багатьма міфологічними персонажами (шумерський бог сонця Уту («світлий», «сяючий»); єгипетська богиня Уто («берегиня сонця Ра»); давньоіндійська богиня Ушас («ранкове світло»); давньоримські Патер Матутінус («батько раннього ранку») і Матер Матута (богиня ранкової зорі); латиські божества Усіньш («запалювач і охоронець вогню»), Аусекліс («втілення ранкової зірки») та Аустра («ранкова зоря»), імена яких семантично пов'язані зі словом «схід»; литовські богині Аушра («зоря») й Аушріне («ранкова зірка»); фінський бог-громовержець Укко й інші [13, с.71-72, 351, 561-565]). Отже, за допомогою подібних міфологем формується семантика світлоності, сонце- та світлопородження; утверджується ідея утіленості сонячного начала в народжуючому лоні; поширюються ідеї життєтворення, родючості й творчої продуктивності й небесного походження вогню.

Аналіз української міфології показує, що: а) сонячне та світлоносне начало є зряддям творення; б) сонячне проміння має чоловічу (стріла) та жіночу

(веретено) репрезентації, що чітко відобразилось у київському Пантеоні в постанях Стрибога й Мокоші; в) небо є джерелом благодатної сили, а найкращими провідниками цієї благодатної сили є птахи, як «*двічі народжені*» (найчастіше втіленням сонячного начала стають сокіл, орел, лебідь, качка (утиця, вутка)). Сонцепоклонницькі традиції українського народу простежуються не лише в хліборобській культурі, але й у: 1) типах зачісок, наприклад, «хухоль» князя Святослава та «оселедці» козаків є давньою ознакою сонцепоклонників і свідчать про фізичну й духовну силу, благородне походження й сакральне призначення носія такої зачіски (стрижене волосся, навпаки, вважалося ознакою рабства); 2) типах традиційного житла, наприклад, козацький курінь і курінна (кругова) побудова козачих поселень чітко пов'язані з язичницькою символікою сонця й неба; 3) розташуванні входу до хати, який має бути зі сходу або з південного боку [5].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що морфема «Ук» і «Ут» поєднують семантику *сакралізації* солярного начала з семантикою *втілення* сонячної енергії як благодатної небесної сили, що забезпечує життєтворення, родючість і продуктивність. Отже, слово «утичі» може тлумачитись як «сонцепоклонники», «нащадки давніх землеробів-сонцепоклонників», «нащадки східних європейців», «сини неба» тощо. Тут неможливо не згадати про те, що кримськотатарське слово «хохол» перекладається як «син неба», а також дослідження Е. Ігнатовича, за підрахунками якого, у словнику української мови Б. Грінченка зустрічається 789 випадків вживання етноніма «ут» [8, с.3].

Відомо, що М. Грушевський вважав, що етнонім «анти» є своєрідним етимологічним попередником етноніма українці. І це повністю підтверджують сучасні дослідження. Етнонім «анти» має іранське походження й більшістю дослідників тлумачиться як «край», «рубіж», «кінець», «крайній», «окраїнна територія», що у смислово-розумінні означає порубіжних жителів (слов'яни-землероби були для іраномовних скіфів і сарматів окраїним народом). Саме в такій формі й перейняли цей етнонім візантійці у VI-VII ст. Проте антські терени і для скіфо-сарматів, і для слов'ян були «окраїніми», але для слов'ян вони були крайніми східними теренами, а для іранців – крайніми західними теренами. Таким чином, етнонім «анти», який постав на подвійно порубіжних теренах (де сходяться кінець Сходу (тобто Азії) і початок Заходу (тобто Європи)), уособлює не тільки споконвічну межу між земле-робським і кочовим світом, але й європейський цивілізаційний кордон.

Н. Яковенко підкресливала, що в кінці XVI – на початку XVII ст. довкола київської доміанти оберталась вся історія «Імперії Русів», що Київ був ядром (серцем) цієї імперії, а сама «Імперія Русів» у сприйнятті автора «Дніпрових Камен» (1620 р.) була квінтесенцією «християнського передмур'я». Саме слово «передмур'я» (*antemurale*) виразно окреслює порубіжність України-Руси з азійським, номадським світом. Ще одним доказом важливості слова «передмур'я» є категорія «*Nomo antemurale*», яка опрацьовується сучасним польським філософом С. Симолюком і пов'язується з історичним простором Центральної та Східної Європи. Вчений доводить, що на теренах «передмур'я» Європи існує інший тип екзистенції та креативності, він надає терміну «*antemurale*» характеру метафори, яка пояснює специфічне «буття на передмур'ї», де «*ante*» має три значення: 1) просторове («біля»), 2) часове («раніше»), 3) аксіологічне («перед», тобто краще, передове, більш цінне місце) [22, s.152]. Відомо, що в міфологічній системі мислення центр (який репрезентується архетипом Утіленості) завжди передбачає наявність кола (яке репрезентується архетипом Вкраяності). С. Шелухін абсолютно вірно пояснював цей аспект семантики слова «Україна», згадуючи при цьому ритуальний процес «укроювання» весільного короваю (символу землі, поля, хліборобства), адже «украяти» (коро-

вай чи землю) – це значить відрізати від цілого шмат, який після цього буде окремим, самостійним об'єктом зі своїми межами, кордонами, краями. При цьому первісний смисл слова «украяти» означав «різати по колу».

У цьому контексті дуже важливою є не тільки перша літописна згадка терміна «Україна» у 1187 р., але й перша писемна згадка слова «україни» (з наголосом на «а»), що містилася в давньоруському творі «Слово, як погани кланялися ідолам» (бл. 1060), який Іван Огієнко подав у своєму творі «Дохристиянські вірування українського народу». І. Огієнко вважав, що цей твір є перекладом грецького «Слова на Богоявлення», написаного Григорієм Богословом у IX ст. і перекладеного близько 1060 р. Перекладач трохи скоротив оригінал і додав до нього вставки, які мали місцевий характер. Можна стверджувати, що слова «і нині по українам моляться ему, проклятому богу Перуну, Хорсу, Мокоші» є саме такою вставкою. Фразу «по українам» Іван Огієнко перекладає як «на границях» [11, с.94, 104, 109, 373-376]. Всесвітньо відомий історик Норман Дейвіс також підкреслював, що ім'я України дуже близьке за своїм смислом до англійського слова «frontier» («порубіжжя»), що слова з морфемою «front» мають у германських мовах ще одне значення – «перед», «передня частина» [6].

Отже, в імені України зафіксовано, що вона представляє *передове, східне порубіжжя Європи*. Це підтверджують і дослідження Івана Огієнка, який системно вивчав пошанування Сходу праукраїнцями [11, с.27-30, 170, 240, 242, 329-331]. Оскільки анти справді заселяли південно-східну частину слов'янських (а також європейських) теренів, то саме в кореневій частині їхнього ендотоніма («ути», «утичі») та в самоназві їхніх нащадків («українці»), які залишилися на цих самих теренах, і мусили були виявитися принципи сакрально-міфологічної «утіленості» (сонячного начала) та цивілізаційно-географічної «вкрайності» (як територіальної окресленості й порубіжності з номадським світом), що, власне, і відбулося.

Таким чином, у назвах «анти», «Україна» та «українці» *інтегровані як архетип Вкрайності, так і архетип Утіленості*, чого немає в етноніміях багатьох інших народів, де присутній лише один із цих двох архетипів. Глибинні витоки архетипу Утіленості простежуються в індоіранській міфологічній системі, де Східні рубежі маркувалися як «перед» (тобто зверненість обличчям до Сходу Сонця), а також в міфологічних уявленнях східних слов'ян (де термін «східний» здавна співвідносився зі словом «передній», тобто той, що найбільш наближений до Сходу Сонця).

Отже, Іван Огієнко зробив значний внесок у справу відновлення давньої семантики назви «Україна», стимулюючи подальші дослідження цієї проблеми.

Список використаних джерел:

1. Баран В.Д. Давні слов'яни / В.Д. Баран. – К. : Видавничий дім Альтернативи, 1998. – 336 с.
2. Вайцваг Г.П. Десять заповідей творческой личности / Г.П. Вайцваг ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1990. – 192 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Воропаєва Т. Етнонім «Україна» як консолідаційно-згуртувальний концепт: етнопсихолінгвістичний аналіз / Т. Воропаєва // Українознавство-2007. Календар-щорічник. – К. : УВС, 2006. – С. 119-126.
5. Воропаєва Т. Етнопсихолінгвістичний аналіз назв «Русь» і «Україна» / Т. Воропаєва // Походження, становлення та розвиток українського народу. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – С. 480-528.
6. Дэвис Н. История Европы / Н. Дэвис ; пер. с англ. Т.Б. Менской. – М. : АСТ: Транзиткнига, 2005. – 943 с.
7. Жикаренцев В. Дорога домой / В. Жикаренцев. – М. : ООО Астрель, 2011. – 1020 с.

8. Ігнатювич Е. Корені слова «Україна» / Е. Ігнатювич // Вечірній Київ. — 15 квітня 1992 р.
9. Иванова Ю.В. Этнические процессы на западе Балканского полуострова / Ю.В. Иванова // Этнографическое обозрение. — 1999. — №5. — С. 82-97.
10. История Древнего Рима. — М. : Высшая школа, 1982. — 337 с.
11. Митрополит Лларіон. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія / Митрополит Іларіон — 2-ге вид. — К. : Обереги, 1994. — 424 с.
12. Митрополит Лларіон. Книга нашого буття на чужині. (Бережимо все своє рідне: Ідеологічно-історичні нариси) / Митрополит Іларіон. — Вінніпег, 1956. — 164 с.
13. Мифологический словарь. — М. : Изд-во «Советская энциклопедия», 1991. — 736 с.
14. Мовчун А.І. У світі етимології / А.І. Мовчун, Л.О. Соловєць. — К. : КІМО, 1987. — 191 с.
15. Общее индоевропейское языкознание. — М. : Наука, 1956. — С. 182-183.
16. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. — Жовква, 1936. — 72 с.
17. Серебренников Б.А. Родство языков / Б.А. Серебренников // Русский язык. Энциклопедия. — М. : Наука, 1979. — 432 с.
18. Соколовский С.В. Корни и крона / С.В. Соколовский // Этнографическое обозрение. — 2000. — №3. — С. 3-10.
19. Encyklopedia Szczecina. — Szczecin : Uniwersytet Szczeciński, 2000. — Т. II. P-Z. — 780 s.
20. Ingo M. Brandenburgische Geschichte / M. Ingo. — Berlin : Akademie Verlag, 1995. — 320 p.
21. Kent R.G. Old Persian. Grammar, texts, lexicon / R.G. Kent. — New Haven, 1953. — 340 p.
22. Narody slowianskie wobec globalizacje / pod red. A. Zachariasza. — Rzeszow, 2003. — 320 s.

This article analyzes the work of Ivan Ohienko, which consider folkloric, mythological and archetypal frameworks needed for the contemporary study of semantics of the name «Ukraine». In the study is used a comprehensive approach.

Key words: Ukraine, Ukrainian, ethnonym, toponym, archetype.

Отримано: 03.10.2015 р.

УДК 811.162.1'.42

О. В. Галайбіда

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

О. М. Задорожна

*Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦІ ІВАНА ОГІЄНКА «УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА»

У статті проаналізовано працю Івана Огієнка «Українська церква» з погляду виявлення особливостей її синтаксичної будови, виявлено характерні синтаксичні конструкції та їхнє стилістичне навантаження, з'ясовано можливості використання результатів цієї розвідки у підвищенні експресивної сили науково-популярних текстів.

Ключові слова: «Українська церква», синтаксичні конструкції, науково-популярні твори, вплив на читача, образність та емоційність оповіді, інтенсифікатори мовлення.

Науково-популярні твори Івана Огієнка – видатного українського державного і церковного діяча, науковця, етнографа, перекладача, письменника – вражають простотою та доступністю викладу матеріалу, чітким структу-

руванням синтаксичних одиниць, здатністю здійснювати вплив на читача. Він не тільки мав енциклопедичні знання, але володів мистецтвом слова, вмів використовувати риторичні засоби задля посилення переконливості сказаного.

Метою нашої розвідки є дослідити особливості використання автором мовних (синтаксичних) засобів, щоб виявити характерні риси його науково-популярних творів, які уможливають не тільки донесення потрібної інформації, але й здійснення впливу на читача. Матеріалом дослідження слугувала науково-популярна праця І. Огієнка «Українська церква».

Працюючи над проблемами унормування української мови, І. Огієнко твердо вірив, що «найміцніша основа й найважніший ґрунт літературної мови – мова народна, що завжди править для літературної за найперше джерело» [2, с. 106]. І. Огієнко послуговувався загальноживаною лексикою: *окремність, потроху, поміч, спершу, позоставався, стала школа* (у значенні постійно діюча), *позоставий віск* (той, що залишився), *звичай позостався аж до сьогодні* (залишився), *вчачали до церкви* (часто ходили), *винародовлення* (знищення народу) та ін. Він уникав безпідставного використання запозичень, складних наукових термінів.

Використання фразеологізмів, афоризмів наповнює тексти І. Огієнка живою розмовною мовою: ... з того часу Рим навіки **забив собі памороки** нехристиянською ідеєю [4, с. 65]; Таким способом **крок за кроком і рік за роком** силою відбирали від Української Церкви її національні права [4, с. 208]; Монастирські землі й усі їхні достатки завжди **муляли очі** Катерині [4, с. 203]; ... українське духовенство **міцно стояло на своєму** [4, с. 223].

Саме опирання на живу українську мову робить його твори доступними та легкими для сприйняття. Ось як сам учений визначив основні вимоги до гарного письма у праці «Наша літературна мова. Як писати й говорити політературному»: 1) потрібно вживати слова у властивому їм значенні; 2) слід уникати складних конструкцій, тобто дотримуватись ясності у викладі думок; 3) зайвим є використання непотрібних архаїзмів, локалізмів, варваризмів, невдалих неологізмів та ін.; 4) треба дбати про збагачення власного словника, використовувати слова-синоніми для уникнення одноманітності викладу думки; 5) не виправдані є непотрібні повторення слів [1, с. 25-55].

Щоб надати своїм творам більшої переконливості, письменник використовує інтенсифікатори мовлення, які підкреслюють висловлену думку. Серед них є прислівники *надзвичайно, особливо*, вставні слова на вираження упевненості у висловленій думці (*безумовно, звичайно* та ін.). Взагалі науковим творам І. Огієнка властива констатуюча модальність, оскільки автор постійно опирається на архівні джерела, усі свої думки підтверджує історичними фактами, тому впевнений у достовірності повідомлення. Мовними засобами її вираження є вставні слова, наприклад: *Безумовно, племена ці замешкували свої землі з найдавнішого часу* [4, с. 16]; *Звичайно, літописне оповідання про Андрія не подобалося новгородцям* [4, с. 114].

Праця І. Огієнка «Українська церква» наповнена метафорами, епітетами, гіперболами, що створює образність та емоційність оповіді: *Християнство серед слов'янських народів на перших порах ширилося виключно в грецькому обряді... І тільки пізніше латинська навала знищила в цих краях працю св. братів* [4, с. 65]; *Це був болючий удар для Української Церкви, і його грізне значення відразу відчуло й зрозуміло духовенство* [4, с. 134]; *Сила українських книжок була в бібліотеках царів, патріархів, єпископів, бояр, як була їх сила й у простих грамотних людей* [4, с. 242].

Нагромадження метафоричних структур у поєднанні з інверсією та гіперболою створює градаційний ланцюг та передає особливу значущість повідомлення: *Ще більше за людей посунули на Москву українські книжки. Своім зміс-*

том вони були в Москві великою новиною й тягли до себе всіх цікавих та освічених людей. І книжки наші хутко розійшлися по всім Московським царстві, вкрили всю велику державу. Книжки для читання, книжки церковні, шкільні підручники, наукові твори – все це сунуло на Москву з України. Книжки наші на одправу Служби Божої широко розплилися по різних церквах. І навіть і зараз сліве, що й не знайдете Росії архіва, чи бібліотеки, чи просто церкви, де б не було якоїсь старої української книжки. А коли придивимось до записів на цих книжках, то побачимо, що наша книжка вкрила всю Росію від Вологди до Астрахані [4, с.241]. Яким актуальним є це повідомлення у світлі теперішніх подій у Росії, де нищаться українські книжки та українські бібліотеки. Точність думки супроводжується використанням поетичних засобів, які посилюють вплив на читача.

Але особливо дієвим є синтаксис творів І. Огієнко. Вважаючи складною (синтаксис) найголовнішою частиною граматики, І. Огієнко приділяв особливу увагу побудові речень, використанню риторичних фігур. На його думку, об'єктом синтаксису є слово, бо воно актуалізується саме у реченні. Науковець брав до уваги і змістове, і граматичне оформлення речення [3]. У змістовому плані він наголошував на цілісності речення. Тому у його творах майже немає неповних або усічених речень. Переважають складнопідрядні речення, що є властивим для наукового стилю, який прагне до повноти викладу думки та її обґрунтування. Усі речення чітко структуровані:

- логічно упорядковані частини повідомлення: По-перше, наші джерела ніде ані словом про це нічого не говорять... По-друге, нема й латинських правдивих джерел про охрещення українського народу посланцями папи [4, с.66];
- задля узагальнення та підсумовування сказаного І.Огієнко вводить узагальнювальні конструкції: Отож, як бачимо, на початку не було мирного поширення християнства [4, с.64]; Одним словом, з половини XVI віку, спершу під впливом протестантським, а потім під впливом єзуїтської акції, жива українська мова стає літературною [4, с.122];
- для змалювання цілісної картини використано уточнення: Старі джерела наші, головним чином літописи, не люблять розповідати про боротьбу народу проти християнства [4, с. 63];
- часто використано безсполучникові конструкції з пояснювальним та уточнювальним зв'язком між частинами: До оборони батьківської віри в першу чергу стало українське міщанство – воно організовується в церковні братства й потроху бере церковну справу в свої руки [4, с.120].

Стилістично активним є послуговування інверсованими конструкціями. Здебільшого в ініціальну позицію І.Огієнко виносить присудкову групу: В новій ролі – в ролі оборонців батьківської віри – українські та білоруські церковні братства виступають поволі ще в першій половині XVI віку [4, с.126]. Нагромадження присудків у препозиції у суміжних реченнях створює підсилювальний ефект і градаційні відношення між цими реченнями: Розпочинаються в нас з того часу церковні проповіді українською мовою – мовою, яку розумів той народ, що боронив тепер цілу справу. Розпочинаються ясні цитати текстів Св.Письма українською мовою, а це потроху приводить до думки перекласти цілу Біблію на українську мову. З'являється спеціальна полемічна література українською мовою [4, с.122].

Чергування у препозиції підмета і присудка у суміжних реченнях зміщує логічний наголос, змінює смислові і стилістичні відтінки, акцентує найважливішу частину повідомлення: Найперш організовувалися братства по великих містах – у Львові та Вільні, а незабаром за ними закладаються церковні

братства й по інших містах. Братства звертаються до короля й просять від нього привілеїв [4, с.126].

Повтор тієї самої обставини на початку суміжних речень акцентує час або обставини перебігу подій: Особливо врочисто святкували братчики своє храмове свято: на цей день варився мед, до церкви сходилися не тільки члени братства, але й сила гостей. По врочистім богослужінні зачинався бенкет, випивався наварений мед... У цей же день братство роздавало старцям щедру милостиню [4, с.127].

Непоодинокими в ініціальной позиції є додатки: На виховання молоді братства звертали велику увагу [4, с.127]; Про книжку Могиллину «Лифос» митрополит Сочавський Досифей писав ось так... [4, с.242]; Нашу українську книжку в Москві шанували й охоче читали [4, с.242]; Але мову нашу не всі розуміли [4, с.128]; Це зумовлено або необхідністю актуалізації інформації, яку містить додаток, або особливостями темо-ремаτικού членування, як у наступному прикладі: Українське патріотичне духовенство весь час переслідували – і подинці, і всіх разом. Переслідування українського духовенства московський уряд та св. Синод робили насамперед в оцих трьох напрямках [4, с.209].

Частою є позиція підрядного речення перед головним, унаслідок чого воно виступає у логічно підкресленій позиції: Щоб посміятися над своїм духовенством, він видав був наказ, щоб воно поголило бороду й зодягнуло коротку одежу [4, с.209].

У тексті подибуються не тільки проспективні, але й ретроспективні зв'язки: Московське духовенство віддавна не мало прав і віддавна підпало в повну залежність від світської влади. Як ми бачили, воно не співчувало новим реформам Петра I ... Як знаємо, Петро I заснував при своєму дворі скандальну пародію на Святійший Синод ... [4, с.209]. Принцип повернення викликає мультиплікаційний ефект, коли на первісне сприйняття нашаровуються наступні, що розширює семантичний обсяг повідомлення.

Повторювані слова та групи слів також сприяють зв'язності тексту та актуалізації повтореної інформації: З того часу не стало навіть видимої єдності в слов'янському світі; з того часу Рим навіки забив собі памороки нехристиянською ідеєю [4, с.65].

Особлива роль у створенні емоційного повідомлення у праці І.Огієнка «Українська церква» належить підсилювальним та обмежувальним часткам. Їх використання стало особливістю науково-популярного стилю письменника, наприклад: ось так ширилося християнство [4, с.65], і тільки пізніше латинська навала знищила в цих краях працю св. Братів [4, с.65], уже з VIII-IX віків [4, с.71], і вже звідси [4, с.71], Рим обмежився поки що бодай тим [4, с.65]; і вони ж таки були його найближчими помічниками [4, с.252]. Найуживанішим є вживання підсилювальної частки *і*.

Для підкреслення контрастності подій Огієнко вводить дієприслівникові конструкції і допустові речення: І не дивлячись на це все... [4, с.65], Хоч головні завдання їхньої праці скрізь були однакові... [4, с.126].

Характерною рисою праці І. Огієнка «Українська Церква» є її діалогічний характер, який виявляється у використанні звертань до читача, риторичних запитань: ...і коли ми відкидаємо легенди власних істориків XI віку, чому мусимо вірити чужим? [4, с.67].

Для І. Огієнка синтаксичні конструкції були не лише одиницями формування, вираження і повідомлення думки, але й продуктом інтелектуально-комунікативної діяльності мовця, який за своєю інтуїцією, відповідно до лінгвістичних та комунікативних знань, використовував той чи інший виражаль-

ний засіб з арсеналу співвідносних форм і конструкцій, щоб здійснити інтелектуальний та емоційний вплив на реципієнта.

Отже, опирання на живу українську мову, чітке структурування синтаксичних одиниць робить твори І. Огієнка доступними та легкими для сприйняття. Послугування риторичними засобами та фігурами посилює вплив на читача.

Список використаних джерел:

1. Лларіон (Митрополит). Наша літературна мова: Як писати й говорити політературному / Лларіон (Митрополит). – Вінніпег, 1959. – 463 с.
2. Огієнко І.І. (Митрополит Лларіон). Історія української літературної мови / І.І. Огієнко; упор., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Либідь, 1995. – 388 с.
3. Огієнко І.І. Складня української мови. Ч.2. Головні й пояснювальні члени речення / І.І. Огієнко. – Жовква : Друкарня о. Василян, 1938. – 239 с.
4. Огієнко І.І. Українська Церква. Нариси з історії Української православної церкви / І.І. Огієнко. – К. : Україна, 1993. – 284 с.

The article analyses the work by Ivan Ohienko «Ukrainian Church» from the point of studying peculiarities of its syntactic structure and usage of expressive syntax units. The author defines characteristic syntactic constructions and their stylistic role, points out the possibilities of using the results of the research in enhancing expressive role of scientific-popular works.

Key words: «Ukrainian Church», syntactic constructions, scientific-popular works, influence on the reader, imagery and emotions of the narration, speech intensifiers.

Отримано: 07.10.2015 р.

УДК 811.161.2'282.2(477.43):81.373

Ю. С. Головатюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ АГЕНТІВ МЛИНАРСТВА У ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті описано склад, структуру, семантичну організацію, варіативність та просторове розміщення однієї з лексико-семантичних груп млинарства на позначення найменувань ремесла, майстра, найближчого родинного оточення тощо у західноподільських говірках; з'ясовано поширення досліджуваної лексики в інших діалектних регіонах; встановлено особливості словотворення окремих найменувань ремесла.

Ключові слова: західноподільські говірки, лексико-семантична група, лексема, сема, млинарство.

Розвиток млинарського промислу, його давня і стала традиція привели до виникнення окремої професії мельника (мірошника). Варто звернути увагу на те, що цей фах, як зазначає В. Масненко, стає прерогативою чоловіків, на відміну від обслуговування зернотерок та ручних жорен – жіночої домінації [6, с.18]. Формування млинарської професії збігається з часом появи самого промислу. Так, О. Компан серед трьохсот виробничих та ремісничих професій, які існували в Україні кінця XVII ст. називає «млинарів» та «мірошників» (мірошників) [5, с.174]. Праця на млині отримала й окремий соціальний статус. У народі поважали гончара, теслю, коваля, та чи не найбільше – мірошника (мельника). Найвні джерела

підтверджують спадковість заняття млинарським промислом, формування династий мельників. Етнічна належність мельників – переважно українська.

Робота в млині вимагала достатніх професійних навичок, знання механіки, розважливого і ретельного виконання своїх обов'язків. Як правило, процес помелу відбувався неквапливо, бо мірошник прискіпливо перевіряв зерно, щоб було чистим. Кожну партію зерна він молот окремо і тільки з нього видавав борошно.

Заробіток мірошника визначався «мірчуком» (залежно від території плата варіювала у межах 10% – 1/8 від зерна, призначеного для помелу).

Дослідження млинарської лексики, яка функціонує в говорах, – актуальне завдання української діалектології, оскільки допомагає створити належну емпіричну базу діалектної лексикографії та лексичної ареалогії, що є важливим для вивчення історії формування лексики української мови.

Першими спробами зібрати млинарську термінологію української народної мови були невелика замітка Я. Миколаєвича [7], написана на матеріалах колишнього Кам'янецького повіту, та коротка етнографічна стаття І. Панькевича [9] за даними Закарпаття. Дослідження терміносистеми млинарства говірок Закарпатської області знаходимо у статті Й. Дзензелівського [1].

Зуважимо, що назви на позначення ремесла, майстра, найближчого родинного оточення на матеріалі західноподільських говірок спеціально не вивчалися, що зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Предметом пропонованої статті є номени агентивів млинарства, зафіксовані в діалектному мовленні мешканців Західного Поділля.

Мета статті – подати лексико-семантичну характеристику назв осіб, які мають відношення до сфери млинарського промислу на території Західного Поділля, визначити функціональну активність зазначених номенів у досліджуваних говірках, установити лексико-семантичні паралелі з іншими українськими діалектними континуумами.

Матеріалом для дослідження послуговували польові записи автора в 11-ти населених пунктах Чемеровецького, Дунаєвецького, Кам'янець-Подільського та Городоцького районів Хмельницької області.

Група агентивів на досліджуваній території представлена незначною кількістю семем: 'працівник / господар млина'; 'син мельника'; 'дружина мельника'; 'людина, яка привозить / приносить молоти в млин'. Для повноти опису до групи внесено семи на означення дії 'бути / перебувати мельником' та явища 'коли до млина навезено багато збіжжя'.

Сема 'працівник / господар млина' в усіх досліджуваних говірках репрезентована однотипно – *мел'ник* (Ан., Гол., Дер., Зар., Коч., Кр., Куп., Ліс., Рач., Рих., Сат.). В окремих досліджуваних говірках мельника жартома називали *Йіван Ђ'ілії циган* (Гол., Рач.), мотивуючи це тим, що в 'ін [мельник] *вес' час буу' у му'ц'і і хот' іу' ко'гос' обма'нути / мати вигоду з' помолу*.

Назва *мел'ник* і паралельно *м'ірошник* з таким же значенням широко відомі в літературній мові [12, IV, с.671, 746; 3, с.367] та українських говорах [10, II, с.416, 432]. У бойківських говірках на означення 'мірошника' знаходимо номен *мел'ничейко* [8, I, с.436], у говірках Закарпаття фіксуємо *мелник* і рідше *мелн'ік, млінар'*. Територіальне поширення слова *млінар'*, на думку Й. Дзензелівського, перекожливо вказує на те, що це словацизм (словацьке *mlynár* – мельник). Науковець доводить, що у ряді говірок слово *мелник* виявляє асиміляцію **н** до **л**: *меллик* (род. відм. *мел:лика*) і на відміну від літературної мови звук **л** у цьому слові, як і в деяких інших говірках, диспалаталізував-

ся (пор. укр. *мельник*, рос. *мельник*, білор. *мельнік*), й аналізує слово *мельник* як спільносхіднослов'янське утворення [1, с.74]. Зауважимо, що у літературній мові паралельно до *мельник* фіксуємо і *млинар* з ремаркою *díal*. [12, IV, с.764], у буковинських говірках 'мірошник' *млинар*' [11, с.293].

Інформанти так характеризують нелегку роботу мельника: в'їд 'сорок ди'їйого року було ш'іс'т' ме^л'нік'і'ї' // було три зм'їни // два чолов'їки на ден' / з во^с'ми ранку до во^с'ми 'вечора / по'тому другі'ї вечір при'ход'ат заступайут два чолов'їки з во^с'ми 'вечора до во^с'ми ранку / це друга зм'їна // і трета зм'їна(Куп.);даже^м 'ї ни^д'їл'у приходи'ї / йак було зав'їзно // 'можі^т на Паску і на Р'їздво шо н'е / а то прамо тра було грїз'ти // става'ї / 'їдос'їта ішо'ї і 'їно'чи приходи'ї // і н'їч / і ден' там бу'ї // йа дужи^т л'уби'ї ту роботу // йа ше би р'їк / а ни^т'мож^т 'їже // там 'їже і ни^т'ма чо 'їти // л'уді'ї ни^т'ма(Коч.).Процес помелу в млині вимагав взаємодопоміжної праці. Мельник уважно наглядав за проходженням процесу, решту роботи виконували «завізники» під його контролем:так // кожні'ї с'ївоє // йа йо'му ка'за'ї коли вибїрати і шо робити і во'ни сам'ї 'їс'о робили // вибїрали 'ї м'їшок // п'їдсували 'їа'їку / к'їлали на 'їей м'їшок / шо би ни р'ївало / ч'їпл'їли на круч'їки // наби'рали со'ї'ком(Куп.).

На означення 'дії бути / перебувати мельником' у досліджуваних говірках вживається словосполучення *робити мел'ником* (Ан., Гол., Дер., Зар., Коч., Кр., Куп., Ліс., Рач., Рих., Сат.). У СУМ фіксуємо *мельникувати* 'бути мельником' [12, IV, с.671], у говірках Закарпаття спостерігаємо вживання лексем *мельничити* і зрідка *млинарити*, що походить, очевидно, зі словацької мови (пор. словацьке *mlynarit* – бути мельником) [1, с. 75].

Сему 'дружина мельника' позначають описовими словосполученнями *мел'никова 'їж'їнка* (Ан., Гол., Дер., Зар., Кр., Куп., Ліс., Рач., Рих., Сат.), *'їж'їнка того / шо в мли'ні* (Коч.). В інших говірках зустрічаємо *мел'ничка* [10, II, с.416; 11, с.285]. У закарпатських говірках фіксуємо *мелничка*, *мел'їчка* (як похідні від *мельник*, *мел'їк*) [1, с.75].

Семі 'син мельника' у досліджуваних говірках відповідає словосполучення *мел'ник 'їусин* (Ан., Гол., Дер., Зар., Кр., Коч., Куп., Ліс., Рач., Рих., Сат.). Натомість у «Словарі ...» Б. Грінченка фіксуємо *мел'ні'їчук* зі значенням 'син мельника, помічник мельника' [10, II, с.416].

Сема 'людина, яка привозить / приносить молоти в млин' репрезентована лексемою *зав'їзник* (здебільшого вживається множинна форма *зав'їзники*) (Ан., Гол., Дер., Зар., Кр., Куп., Ліс., Рач., Рих., Сат.). З аналогічним значенням це слово зафіксоване в літературній мові [12, III, с.51] і «Словарі ...» Б. Грінченка [10, II, с.18]. У СУМ *зав'їзник* наведено також із загальним значенням 'людина, яка постійно завозить куди-небудь предмети постачання'. У говірках Закарпаття цьому означенню відповідає лексема *мелничанин* (мн. *мелничане*) [1, с.75].

У млинарській термінології побутує лексема і на позначення дії «коли до млина навезено багато збіжжя». Це поняття передається безособово-предикативним словом *зав'їзно* (Ан., Гол., Дер., Зар., Кр., Ліс., Рач., Рих., Сат.), *зав'їзне* (Куп.). Лексема *зав'їзно*, крім описаної реалії, відома в літературній мові зі значенням 'важко, повільно' [12, III, с.51] і досить активно вживається в інших українських говірках [10, II, с.18; 4, с.73; 13, с.118; 1, с.91], походить від кореня *віз* (<вез-, воз-); *зав'їзно* – багато завезено (збіжжя, млива і т. ін.). Наприклад, у говірках Закарпаття паралельно вживаються і лексеми *занусно* (*зан'усно*), *занус*, що етимологічно пов'язується з коренем *ніс-* (<нес-, нос-); *занусно*, *занус* – багато занесено (збіжжя до млина). Використання кореня *ніс-* (пор. *носити*, *нести*) в цьому випадку й. Дзедзелівський пояснює двобічно: по-перше, збіжжя до млина, особливо в гірських місцевостях, носили, як правило, в клунках чи мішках на плечах

(бо його взагалі було мало), і, по-друге, в закарпатських говірках дієслово нести (носити) означає не лише «переміщати» (в руках, у корзині, мішку, на плечах і т. ін.), а й «везти» (тобто нести на возі, велосипеді, автомашині, поїзді тощо [1, с.91]).

Факультативно в закарпатських говірках на позначення зазначеної реалії вживаються і номени гл'їтно або гл'утно ігло'та. Слово гл'ота означає 'натовп, тиснява, тіснота' [2, I, с.528] і вживається не лише стосовно млина; у такому значенні воно відоме в літературній мові та інших говірках [10, I, с.290; 8, с.174]. Те ж саме можна сказати про похідне гл'їтно, яке властиве не тільки закарпатським діалектам [1, с.91; 10, I, с.290; 4, с.46]. Слова ж зав'їзно, за'їнусно і 'занус уживаються лише стосовно вказаного стану в млині.

Отже, аналіз зазначеної ЛІСГ засвідчує, що зафіксовані у західноподільських говірках лексеми побутують і в інших діалектних ареалах, що підтверджено лексикографічними джерелами, але, зважаючи на занепад ремесла, переходять у пасивний склад лексики.

Список використаних джерел:

1. Дзендзелівський Й.О. Млинарська лексика українських говірок Закарпатської області / Й.О. Дзендзелівський // Діалектологічний бюлетень. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – Вип. VIII. – С. 72-93.
2. Етимологічний словник : [в 7 т.]. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.
3. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Закревська Я. Гуцульські говірки. Короткий словник / Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
5. Компан О.С. Міста України в другій половині XVII ст. / О.С. Компан. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 388 с.
6. Масненко В. Млинарство, млини, мельники в часопросторі української традиційної етнокультури: перспективи для дослідження / В. Масненко // Український млинологічний журнал. – 2011. – Вип. 1. – С. 14-19.
7. Миколаєвич Я. Народні назви предметів, дотичних млина водяного / Я. Миколаєвич // Зоря. – 1893. – №24. – С. 480-481.
8. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : [у 2 ч.] / М.Й. Онишкевич. – К., 1984. – 439 с.
9. Панькевич І. Водяні млини на Підкарпатській Русі / І. Панькевич // «Підкарпатська Русь». Річник XI. – Ужгород, 1934. – С. 66-70.
10. Словарь української мови : [в 4 т.] / [за ред. Б.Д. Грінченка]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958-1959. – Т. 1-4.
11. Словник буковинських говірок / [за ред. Н.В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
12. Словник української мови : [в 11 т.]. – К. : Наукова думка, 1970-1980.
13. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

Список умовних скорочень обстежених населених пунктів Хмельницької області

Крас. – с. Красноставці Чемеровецького р-ну
Коч. – с. Кочубіїв Чемеровецького р-ну
Зар. – с. Зарічанка Чемеровецького р-ну
Дер. – с. Держанівка Дунаєвецького р-ну
Ант. – с. Антонівка Дунаєвецького р-ну
Гол. – с. Голозубинці Дунаєвецького р-ну

Рач. – с. Рачинці Дунаєвського р-ну
Ліс. – с. Лісківці Кам'янець-Подільського р-ну
Рих. – с. Рихта Кам'янець-Подільського р-ну
Куп. – с. Купин Городоцького р-ну
Сат. – смт. Сатанів Городоцького р-ну

The development of grinding trade, its ancient and constant tradition caused the appearance of separate profession – miller. It is worth to mention that this specialty, according to researchers' testifies was the men's prerogative.

Studying of the grinding vocabulary, which functions in dialects – is a topical task of Ukrainian dialectology, as it helps to create a specific empiric base of dialectal lexicography and lexical arealogy, and that is important for studying the history of Ukrainian language vocabulary formation.

In the article the structure, semantic organization, variability and space location of one of lexical-semantic group of grinding for denotation of trade, master, the closest family surrounding etc. denominations in Western-Podillian dialects; it is specified that expansion of the researched vocabulary in other dialect regions; the peculiarities of word formation of separate trade denominations are proved.

Denomination of trade, master, the closest family surrounding in grinding vocabulary on the material of Western-Podillian dialects were not specially studied and that caused the topicality of our research.

Key words: Western-Podillian dialects, lexical-semantic group, lexical unit, seme, grinding.

Отримано: 09.11.2015 р.

УДК 266

О. І. Гринів

Львівський державний університет фізичної культури

КИЇВСЬКЕ ХРИСТІЯНСТВО ПРОТИ МОСКОВСЬКОГО ЦАРЕСЛАВ'Я: ОБҐРУНТУВАННЯ ІВАНА ОГІЄНКА В КОНТЕКСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАКОРДОННИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Формальна приналежність до однієї християнської течії приховує проти-лежність мети українського і російського православ'я. Її витoki обґрунтував Іван Огієнко. Українське православ'я, або київське християнство, орієнтоване на особисте спасіння вір'ян, що наближає його до західної Церкви. Російське православ'я – це насправді московське цареслав'я, побудоване на ідеологемі «Москва – третій Рим». Нерозуміння цієї протилежності обернулося трагедією для України. Її наслідки відчутні ще в наші дні.

Ключові слова: православ'я, цивілізація, київське християнство, спасіння, миро-любність, толерантність, московське цареслав'я, ксенофобія, загарбницька політика.

У реваншистській політиці кремлівського керівництва особлива увага приділяється релігійному чиннику. Вигаданий термін «*правороссы*» має, відповідно до імперіалістичного задуму, об'єднати три народи – росіян, білорусів і українців. Та тут формальна перешкода: значну частину українців (приблизно 5 мільйонів) становлять греко-католики, що визнають зверхність Папи Римського. Виходить, що вони не можуть належати до «правороссов», хоч до-тримуються візантійського обряду. Окрім того, треба звернути увагу, що укра-

їнці належать і до інших християнських конфесій. Чимало з них дотримується латинського обряду. Останнім часом розповсюдився протестантизм. Нарешті, не варто забувати про дохристиянські вірування серед нашої людності.

Саме православ'я на українських землях не монолітне. Як засвідчують соціологічні дослідження, найбільше українців належить до Української Православної Церкви Київського Патріархату. Водночас у нашій державі діє Українська Автокефальна Православна Церква. Як філія Російської Православної Церкви виступає Українська Православна Церква Московського Патріархату, діяльність якої на наших землях суперечить не лише інтересам України як незалежної держави, а й канонам світового православ'я. Безумовно, створення Української Помісної Православної Церкви було б на користь українського народу, сприяло б його консолідації. Водночас єдина православна Церква на наших землях докорінно змінила б православний світ, адже вона за кількістю вір'ян вийшла б на перше місце в ньому. Окрім того, Російська Православна Церква втратила б свій нинішній статус, а разом з ним – претензії на Україну як начебто канонічну територію Московського Патріархату, що безпідставні з погляду історії.

Заглиблення в нашу церковну історію дає змогу збагнути шкідливість для українського народу московського православ'я. Такому розумінню сприяє відома праця вітчизняного церковного діяча й ученого Івана Огієнка «Дохристиянські вірування українського народу» [1]. У ній розкривається процес християнізації наших предків і населення на північних землях Київської великокняжої держави, що фактично була давньоукраїнською імперією.

Прийняття християнства мало для наших предків доленосне значення. Намагання модернізувати поганство зазнали невдачі: як релігія, воно вичерпало себе. У відомому «Слові про закон і благодать» митрополит Іларіон Київський наголошує, що прийняття християнства устанавлювало рівність русичів з еллінами і римлянами, утверджувало славу землі «Руської, про яку відати і чути на всі чотири кінці землі» [2, с. 176, 174]. Історик В. Ричка зазначає: «Християнізація Русі означала входження її до світової християнської спільноти, знаходження нею свого місця у співдружності християнських народів» [3, с. 29]. Однак слід наголосити на наслідках вибору християнської релігії у візантійському варіанті. По-перше, треба мати на увазі, що християнство у Візантії було знесилене після тривалого іконоборства у VIII – 1-й пол. IX ст. По-друге, такий вибір не відповідав тодішнім геополітичним тенденціям нашої середньовічної імперії. Як пише І. Сюдюков, «хай би яку вагу мали для Ярослава відносини з Царгородом – «західний вектор» у його політиці був усе ж таким вагоміший, часом взагалі домінував» [4, с. 66]. Нарешті, по-третє, християнізація нашої людності від Візантії певною мірою узалежнювала Київську великокняжу державу від південної сусідки. Безумовно, йдеться насамперед про церковну залежність, адже Царгород нав'язував грецьке очільництво для нашої Церкви, що негативно впливало на державні справи через візантійський цезаропапізм, який після падіння тамтешньої імперії перейшов до Москви і його вплив відчувається до нашого часу.

Подібна практика не відповідала амбіціям наших володарів, що претендували на самостійну роль на континенті. Уже в «Житті Володимира Святого» наш Київ був названий «Другим Єрусалимом», сам Володимир Святий схарактеризований як «другий Мойсей», а київські Золоті Ворота символізували відкритість для другого приїзду Месії, бо в аналогічні єрусалимські ворота, через які Ісус Христос урочисто в'їжджав у Святе Місто, були зруйновані чужовірцями [4, с. 61].

Іван Огієнко обґрунтовує особливості поширення християнства на південних і північних землях нашої великокняжої держави. Вчений пояснює причини:

«Стародавня віра давала нашим предкам усю реальну філософію всього біжучого життя, навіть її поезію, усе повне розуміння – хоч і неправдиве з нового погляду, – життя й довоколишніх явищ природи; ця народна філософія вироблялася довгими віками, увійшла в плоть і кров наших предків, а тому легко й відразу забутилася не могла» [1, с.313]. Християнство утверджувалося насамперед у великих містах. Митрополит Іларіон зазначає, що насамперед охрестилася знать, цебто «дружина, бояри, збирачі данини, певне й купці» [1, с.314]. Простий народ ще упродовж тривалого часу не міг позбутися стародавніх релігійних традицій. Зрештою, Іван Франко в повісті «Захар Беркут» привертає увагу, що карпатські верховинці навіть за часів монгольської навали дотримувалися дохристиянських вірувань. Безумовно, треба зважати, що йдеться про людиність у віддаленій гірській місцевості. З цього стає зрозуміле «повільне поширення Християнства по Русі» [1, с.313].

Як наслідок «духовенство ширило Християнство головню зовнішню, полишаючи науку на дальший час» [1, с.315]. З цим пов'язується феномен *двоєвір'я*, що позначилося насамперед на традиціях, обрядовості, назвах релігійних свят і на певних нюансах мови. До нашого часу дійшли дохристиянські традиції, що стосуються давнього свята Купала, а використовуються на християнське свято Різдва Івана Хрестителя. Ще й нині українці зберегли давні назви християнських свят: Різдво називають Колядою, свято Святої Трійці – Зеленими Святами, свято Богоявлення – Водохрещею тощо.

Якщо на наших землях християнство утверджувалося *повільно*, то на північних землях нашої імперії, які були фактично колоніями Київської великокняжої держави, йдеться про «кволе поширення Християнства» [1, с.316]. Іван Огієнко пише, що на півночі, «в землях Новгородській, Ростовській й ін., воно сприймалося дуже неохоче й дуже поволі, і народ часом і збройно боронив свою стару віру. Волхви тут сильно бунтували народ проти Нової Віри» [1, с.317]. Цікаво, що мешканці міста Мценськ, що тепер у Орловській області, були наведені в християнство лише за допомогою значних військових сил тільки в XV столітті [1, с.317]. Навіть у XVII столітті у віруваннях московитів було «дуже багато живого поганства» [1, с.331].

Християнізація наших предків і населення північного Залісся відрізнялася не лише особливостями утвердження нової віри. Докорінну релігійну протилежність між ними підтверджує погром нашої золотоверхої столиці військами князя Андрія Суздальського у березні 1169 року. Нападники не лишу знущалися з християн, убивали їх, а й запалили Печерський монастир, «церкви оголили, зірвали з них ікони, і рози, і дзвони, узяли книги» [5, с.139]. Цікаво те, що літописець називає нападників *поганими*, а так наші предки звали тільки тих, хто не визнавав Христової віри.

Справжню причину руйнування Києва розкриває Л. Гумільов: «Наказ Андрія Боголюбського показує, що для нього і його дружини в 1169 р. Київ був таким же чужим, як який-небудь німецький чи польський замок» [6, с.87]. Безумовно, говорити після цього про якийсь братерство українців і москвинів (росіян) нема жодних підстав.

Як зазначає митрополит Іларіон, християнство на наших землях не відкидало повністю попередніх вірувань, бо воно «принесло найважливіше: розуміння єдиногобожжя, Віру в Єдиного Бога, Творця й Опікуна людства й вселенної», а «дохристиянські руси-українці сприймали це легко ще далеко до свого офіційного Охрещення, і воно – основа нашої народної української культури» [1, с.404]. Обґрунтовуючи далі таку думку, наш митрополит наголошує, що «Українська Православна Церква довгими віками виробляла свою власну православу ідеологію з відміннами супроти церковної ідеології інших народів, напр. російського, де старе поганство все було сильним, а в новітньому комунізмі воно відродилося з глибокою руйнуючою силою, як пожега у сухому лісі» [1, с.405].

Наше православ'я орієнтувалося на те, щоб допомогти особистому спасінню своїх вір'ян, чим наближалося до західного християнства. Нині вітчизняні релігієзнавці небезпідставно називають українське православ'я **кнївським християнством**, що докорінно протилежне російському православію, яке відоме як **московське цареслав'я** з його візантійським цезаропалізмом.

Така протилежність двох конфесій під назвою *православ'я*, як уже зазначалося, мало трагічні наслідки для українського народу. Як пише митрополит Іларіон, підпорядкування нашої церкви Московському Патріархату було спрямоване на змосковщення українського народу. 26 жовтня 1784 року московський прислужник на посаді кнївського митрополита Самуїл Миславський «видав суворий наказ навчати студентів Київської академії чистої російської вимови вогослужбових текстів» [7, с.125]. До речі, ще за Петра I становище було зовсім інше. Г. Флоровський пише: «Петрівська реформа означала саме «українізацію», в прямому і буквальному сенсі» [8, с.98]. Він згадує слова Н.С. Трубецького про те, що українські («черкаские») вчителі в Росії користувалися українською мовою, «навіть явно ставилися з презирством до великоросів, як дикунів, з усього сміялися і все ганили, що було неподібно до їхнього малоросійського, а все своє виставляли й нав'язували як єдино добре» [8, с.98-99].

Митрополит Самуїл Миславський «провадив русифікацію Академії, Лаврської друкарні і взагалі церковно-релігійного життя Київської митрополії» [9, с.2703]. Як відомо, 1863 року Священний Синод Російської Православної Церкви заборонив друкувати переклад Євангелій українською мовою, який здійснив подвижник Пилип Морачевський. Тоді ж був виданий відомий Валуєвський циркуляр, який зазначав, ніби «більшість малоросів самі вельми ґрунтовно доводять, що ніякої малоросійської мови не було, нема й бути не може і що наріччя їх, вживане простолюддям, є та сама російська мова, тільки зіпсована впливом на неї Польщі» [10, с.204].

Спростовуючи подібні заяви, Іван Огієнко розглядає порушене питання ширше. Він пише: «Антропологія ясно й докладно довела, що расово українці, росіяни й поляки – це різні окремі народи. Так само різні в них мови, кожна сама в собі самостійна, а для досвіду цього треба брати мову в цілому: в фонетиці, в формах, в складні, словнику, наголосі й т. ін., – тоді тільки впливе перед нами кожна мова, як цілість у самій собі, як мова самостійна» [7, с.67].

У такому контексті доцільно трактувати Берестейську унію, яка аж ніяк не означала капітуляції нашої Церкви перед Римом. А.Г. Великий пише: «Тодішній український єпископат поставив свої конкретні вимоги, умовини характеру дисциплінарного, обрядового, адміністративного, а навіть економічного та репрезентативного. Умовини ті були розглянуті і прийняті Римом та підтверджені торжественно папськими буллами» [11, с.114]. Такий підхід докорінно відрізняється від того, що утверджував у 1946 році Львівський лже-собор, який просив «його святість Алексія, щоб нас прийняв до Всеруської Православної Церкви», не висуваючи жодних попередніх умов [11, с.115].

Подібне підпорядкування чужій Церкві не було нічим оправдано, адже українці й росіяни належать до різних цивілізацій. Після розпаду СРСР митрополит Кирил як керівник відділу зовнішніх церковних зносин Московського Патріархату категорично заперечував проти інтеграції Росії в Західну Європу, бо «Росія – колосальна євразійська спільнота» [12, с.242]. Висновок однозначний: Росія належить до євразійської цивілізації, що протилежна цивілізації західній.

Цивілізаційна унікальність дає змогу визначити «витоки двох, західного і східного, шляхів цивілізаційного розвитку людства, як і підвалини подальшої цивілізаційної специфіки окремих регіонів світу», а також «перехід від ран-

ньоцивілізаційних систем до так званих традиційних регіональних цивілізацій, здебільшого пов'язаних із певними світовими релігіями» [13, с.13].

Українська Греко-Католицька Церква чимало спричинилася до того, що людинність Галичини беззастережно визнає цінності західної цивілізації і впливає на населення цілої України. Як відомо, до початку Другої світової війни галицькі українці могли пізнати переваги громадянського суспільства, боротися за свої права в умовах чужоземного поневолення. У підрадянській Україні про таке не могло бути мови.

Саме на релігійному чиннику спекулюють нинішні російські реваншисти. На території України безперешкодно діє Російська Православна Церква, що засвідчує колоніальне панування московських клерикалів на наших землях. Причини її існування пояснює релігієзнавець А. Зінченко: «Громади зі зруйнованою або розмитою ідентичністю, підлеглі тиску старої компартійної номенклатури та російської пропаганди, опинилися в структурі УПЦ Московського Патріархату» [14, с.327]. Звісно, після проголошення незалежності України автокефалія Української Православної Церкви мала стати доконаним фактом, адже «в історичному плані претензії на «материнство» РПЦ є цілком безпідставною, бо саме Київ вважається носієм апостольської традиції Св.Андрія Первозваного, і саме тут було охрещено Русь у X ст.» [14, с.328]. До речі, Константинопольська Церква ще 1924 року не визнала легітимності підпорядкування Київської митрополії Московському Патріархату в 1686 році, а канонічну територію його обмежила теренами 1593 року, що залишає поза її юрисдикцію Україну, Білорусь і країни Балтії. Проте Священний Синод РПЦ використав досвід традиційного російського рейдерства, що підтверджують слова його заяви від 22 жовтня 1991 року: «Межі Патріархату не обов'язково мають збігатися з державними кордонами. Більше того, в історії ніколи не вдавалося штучно привести ці кордони у відповідність... Московський Патріархат і далі буде йти шляхом зміцнення єдності й соборності єпархій та об'єднань, що входять до нього» [14, с.314].

Доцільно зазначити, що навіть серед російського духовенства вже давно проявлялося незадоволення політикою керівництва РПЦ. Воно стосувалося навіть церковної догматики. А. Волконський зазначав: «Істинність вчення визначається його відповідністю тому, що Бог відкрив нам про об'єктивну Істину. Істина незмінна, єдина,-- значить істинним ученням може бути тільки вчення у своїй суті незмінне, що не суперечить собі. Таке, як ми бачили, вчення католицької Церкви і в «суперечних» догматах» [15, с.436].

Реваншистська політика Московського Патріархату аналогічна мілітаристським планам тамтешньої воячини. Відразу після розпаду СРСР один з російських генералів заявив, що «Україна, або радше Східна Україна, повернеться до нас через п'ять, десять чи п'ятнадцять років. Західна Україна може котитися під три чорти» [16, с.207]. На Заході не беруть до уваги того, що під російським православ'ям насправді приховується цареслав'я, яке злутувало візантійський деспотизм із ординськими порядками. Приміром, С.П. Гантінгтон радив керівництву США і Європейського Союзу «прийняти Росію у ролі стрижневої держави православ'я і найбільшої регіональної держави із законними інтересами у підтриманні безпеки її південних кордонів» [16, с.403].

Подібна позиція не бере до уваги особливостей Росії, керівництво якої має інші інтереси. По-перше, як переконує президентство Путіна, Росія ніколи не погодиться навіть на статус *найбільшої регіональної держави*, адже вона має намір відновити статус світової держави, що втрачений з розпадом СРСР. По-друге, російське православ'я завше мало політичне забарвлення, що засвідчує ще ідеологема Філофея, висловлена приблизно 1510 року: «Два Рими впали,

третій стоїть, а четвертому не бути!»). У ній висловлена не просто ідея панування Москви над православним світом, а ще більші претензії. Як відомо, царська Росія вступила в Першу світову війну, маючи на меті загарбати протоки Боспор і Дарданели, що забезпечувало б панування на Середземному морі. Радянський Союз як різновид російської імперії навіть на конституційному рівні поставив домагання світового панування, підмінивши ідею «Третього Риму» комуністичною ідеєю Третього Інтернаціоналу. По-третє, російське імперське керівництво ніколи не погодиться із втратою України, без володіння якою ідея імперії залишається примарною. З. Бжезінський писав: «Україна – це велика європейська держава, в якій проживає близько 45 мільйонів людей, яка має потужну промисловість і потенційно продуктивне сільське господарство. Союз із нею збагатив би Росію і став величезним кроком до відновлення колишніх меж імперії, за чим тужать деякі державні діячі» [17, с.80]. Його співвітчизник Т.Снайдер йде далі: «Президент Путін нині представляє Росію «оточеною батьківщиною» не революції (як колись казали комуністи), а контрреволюції. Він представляє Росію як особливу цивілізацію, яку треба захистити за будь-яку ціну, хоча вона накопичує силу в Європі та світі завдяки доволі типовому наборові реакційних гасел і щасно отриманим нею покладам вуглеводів» [18, с.169].

Тепер російські клерикали разом з відвертими імперіалістами, що прагнуть реваншу, експлуатують ідею «русского мира», який переносять не лише на Білорусь і Україну, а й на православну Молдову. Вітчизняний соціолог Є. Головаха застерігає, що «можливий «русский мир» з українською мовою і в вишиванках. Це ті, хто проти НАТО, проти ЄС і стверджують, що нам треба жити лише на нашій Богом даній землі. Таким чином ізоляція від світу й стане одним з чинників нашої стратегічної поразки» [19]. Звісно, така позиція мимоволі підштовхує Україну до Росії, цебто до цивілізації, що не відповідає нашій релігійності й нашій ментальності.

Треба зважати, що наша людність утвердилася на хліборобстві, яке визначає ритм праці упродовж цілого року. Цим вона споріднена з європейськими народами і належить до однієї з ними західної (окцидентальної, атлантичної) цивілізації. На противагу українцям росіяни традиційно займалася збиральництвом, ловецтвом, риболовлюю, а також грабежами поневолених народів. Як наслідок вони спроможні до швидкої мобілізації зусиль, особливо міліарних, після чого настає період апатії. Така амплітуда властива російській (російсько-православній, євразійській) цивілізації.

Цілком зрозуміло, що під назвою *православ'я* приховуються протилежні цінності, що підтверджують тривалі українсько-російські відносини. Їхній аналіз спонукає звертатися до праць наших духовних провідників, серед яких почесне місце належить Іванові Огієнку, подвижникові на церковній і науковій царинах.

Список використаних джерел:

1. Лларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : іст.-реліг. моногр./ Лларіон, митрополит. – К. : АТ «Обереги», 1992. – 424 с.
2. Лларіон Київський. Слово про закон і благодать / Лларіон Київський // Давня українська література : хрестоматія. – К. : Рад. шк., 1991. – С. 166-182.
3. Ричка В. Тисячолітній Володимир. Великий хреститель України-Руси та його слід в історії / В. Ричка // Повернення в Царгород / за заг. ред. Л. Івшиної. – 1-ше вид. – К. : ТОВ «Українська прес-група», 2015. – С. 24-47.
4. Сюдюков І. Світло й тіні Другого Риму. Ярослав Мудрий та Візантія: відповідь на виклики історії / І. Сюдюков // Там само. – С. 48-67.
5. Рижков В. Крах нашої імперії. Як сепаратисти Київську Русь погубили / Вадим Рижков // Там само. – С. 131-141.

6. Гумилев Л.Н. От Руси к России: очерки этнической истории / Л.Н. Гумилев. — М. : Экспрос, 1992. — 336 с.
7. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І.І. Огієнко. — К. : Либідь, 1995. — 296 с.
8. Флоровский Г. Пути русского богословия / Г. Флоровский. — 3-е изд. — Париж, 1983. — 600 с.
9. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. — Львів : НТШ, 1998. — Т. 7. — С. 2405-2800.
10. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. — Львів : НТШ, 1993. — Т. 1. — 400 с.
11. Великий А.Г. Світла і тіні української історії. Матеріали української церковної думки / А.Г. Великий. — 2-е вид. — Львів : Місіонер, 2007. — 204 с.
12. Гринів О. Україна і Росія: партнерство чи протистояння? (Етнополітологічний аналіз) / О. Гринів. — Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1996. — 384 с.
13. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства : навч. посібник / Ю. Павленко. — 2-ге вид. — К. : Либідь, 1999. — 360 с.
14. Зінченко А.Л. Новітня історія релігійних спільнот в Україні : навч. посіб. для студ. Спец. «Історія» / А.Л. Зінченко. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. — 408 с.
15. Волконский А. Католичество и священное предание Востока / А. Волконский. — Париж, 1933. — 438 с.
16. Гантінгтон С.П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / С.П. Гантінгтон. — Львів : Кальварія, 2006. — 474 с.
17. Бжезінський Б. Стратегічне бачення: Америка й криза глобальної влади / Б. Бжезінський ; перекл. з англ. Г. Лелів. — Львів : Літопис, 2012. — 168 с.
18. Снайдер Т. Українська історія, російська політика, європейське майбутнє / Т. Снайдер. — К. : Дух і літера, 2014. — 232 с.
19. Головаха Є. Як правильно протидіяти / Є. Головаха// День. — 2015, 22 жовтня.

Despite the fact that Ukrainian and Russian orthodoxy formally belong to the same Christian branch, they pursue quite opposite aims. The origin of this fact was justified by Ivan Ogiienko. Ukrainian Orthodoxy, or Kyivan Christianity is oriented on personal salvation of believers, which makes it closer to the Western Church. Russian orthodoxy is in reality glorification of Moskovian tsar, based on the notion of «Moscow as the third Rome». Non-comprehension of this contradiction led to a tragedy for Ukraine, whose consequences can be felt until now.

Key words: orthodoxy, civilization, Kyivan Christianity, salvation, tolerance, Moskovian tsar glorification, xenophobia, aggressive politics.

Отримано: 24.10.2015 р.

Н. В. Гудима

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПРОЦЕС СЕМАНТИЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ЗАПОЗИЧЕНИХ ЛЕКСЕМ У КОНЦЕПЦІЯХ ІВАНА ОГІЄНКА ТА СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МОВЗНАВЦІВ

Стаття присвячена вивченню лінгвістичної спадщини українського вченого Івана Огієнка, зокрема процесу адаптації запозичених лексем. Розкрито погляди відомого лінгвіста та сучасних українських мовознавців на адаптацію лексичних запозичень, визначено особливості процесу адаптації іншомовних слів у науковій спадщині Івана Огієнка й українських лінгвістів та встановлено диференційні лінгвальні ознаки кожного з етапів адаптації іншомовних запозичень на різних рівнях мовної системи. Значення поглядів Івана Огієнка вбачається в цінності його методологічних розвідок, у важливості поглядів, отриманих лінгвістом, що використовуються для подальших узагальнень сучасними мовознавцями.

Ключові слова: процес адаптації, лексичні запозичення, словниковий склад, мова-джерело, екстралінгвістичні та лінгвістичні причини.

Проблема доцільності запозичення та використання іншомовної лексики завжди посідала і посідає важливе місце у лінгвістичних дослідженнях. Процес адаптації іншомовних слів розглянуто в роботах багатьох учених (Ш. Баллі, В. Богородицького, Р. Брандта, Ф. Брюно, Л. Булаховського, Ф. Буслаєва, Ж. Вандрієса, Г. Винокура, Я. Грота, В. Жирмунського, Є. Карського, А. Мейє, І. Огієнка, В. Пізані, М. Савінова, В. Самійленка, Р. Смаль-Стоцького, О. Соболевського, І. Шаровольського, Г. Шухардта та ін.). Для лінгвістичних праць цього періоду одним із найголовніших завдань був аналіз словникового складу мови з етимологічного погляду.

У російському та українському мовознавстві останніх років це питання віддзеркалено в роботах Б. Ажнюка, В. Арістової, Л. Архипенко, Н. Ашиток, О. Біржакової, Я. Голдованського, С. Гриценко, Л. Єфремова, І. Кочан, М. Кочергана, Л. Крисіна, О. Лисенко, О. Мороховського, О. Муромцевої, О. Пономаріва, С. Семчинського, Г. Сергєєвої, В. Сімонок, О. Степанюк, О. Стишова та ін., у яких були створені передумови для розуміння процесу адаптації іншомовних слів на семантичному рівні за законами мови-реципієнта. Вперше питання адаптації лексичних запозичень знайшло наукове розв'язання в працях українського лінгвіста Івана Огієнка. Однак на сьогодні існує низка дискусійних питань. Адже вивчення семантичної адаптації іншомовних слів має величезне як практичне, так і теоретичне значення, що і зумовлює актуальність нашої статті.

Метою статті є розкрити погляди Івана Огієнка та сучасних українських мовознавців на адаптацію лексичних запозичень, визначити особливості процесу адаптації іншомовних слів у науковій спадщині Івана Огієнка та встановити диференційні лінгвальні ознаки кожного з етапів адаптації іншомовних запозичень на різних рівнях мовної системи.

Іван Огієнко визнавав, що специфіка появи іншомовних слів завдяки соціальним і культурним змінам є неодмінною. За мовознавцем, невід'ємною частиною вивчення процесу лексичних запозичень є встановлення причин їх виникнення, зокрема з'явилися нові поняття й предмети, які вимагали відповідних слів для їх позначення, для точнішого визначення наукових понять. Відомий лінгвіст убачав, що «...зародження так званих варваризмів у російській мові стає цілком зрозумілим фактом зумовленим історичним ходом нашої культури» [10, с.353].

О. Біржакова відзначає, що семантичне освоєння запозичень – це «...питання про включення їх у лексико-семантичну систему мови-реципієнта, встановлення різноманітних зв'язків із питомими елементами словника, включення в різноманітні ряди і ланцюги залежностей, про віднесення (належність) нового слова до синонімічного ряду слів із подібним значенням і розмежування його – смислове чи стилістичне – з іншими елементами цього ряду; поява в ньому антонімічних опозицій на ґрунті нової мови; посідання ним певного місця в семантичних структурах і мікроструктурах нової зміни і зміни в них, викликані його входженням...» [3, с.13].

Зазначимо, що Іван Огієнко є автором «Словаря неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи» [8]. Не менш важливою у теорії процесу запозичень лексичних одиниць є монографія «Иноземные элементы в русском языке. История проникновения заимствованных слов в русский язык» (1915 р.). У зазначеній розвідці не тільки історична перспектива дослідження набуває особливого значення, але й досить широкий хронологічний аспект дослідження запозичених слів, який включає розвиток мови в ХІХ ст. Іван Огієнко писав: «...у світі немає такої мови, де не було б запозичень, немає такої мови, яка б складалася виключно тільки з туземних слів» [9, с.18].

У роботі велика увага приділяється впливу мови-джерела та мови-посередника на російську мовну систему, зокрема на словниковий склад, семантику та синтаксис, процес запозичення вивчається на основі декількох положень, а саме: класифікація визначення причин, джерела та ступінь освоєності запозичення іншомовних слів.

У кожній мові, за Іваном Огієнком, особливо в літературній, багато чужомовних слів. Лінгвіст виокремив запозичені лексеми на дві групи: («...а) слова давнотуземні, сильно в мові засвоєні й загальнознані, – це активні чужомовні слова; б) слова нові, в мові малознані й легко заступлювані своїми словами, – це слова ялові» [11, с.81].

Іван Огієнко розглядав процес лексичного запозичення як один із головних чинників у розвитку мови і як результат міжмовної інтерференції. Зважаючи на це, лінгвіст уважав соціологічні причини проникнення нових слів у склад російської мови найважливішими. Цьому сприяють, на думку вченого, такі чинники: 1) торговельні, культурні (подорожі, міграції); 2) наслідування моди (місцевий колорит); 3) різноманітні відкриття й винаходи потребують у найменуванні нового слова; 4) військово-політичні відносини між народами, які потребують у найменуванні нового слова чи поняття.

Учений не виокремлює чітко причини запозичення, але вже трапляються у його роботі методичні засади ознак адаптації лексичного запозичення, зокрема морфологічні, фонетичні, семасіологічні, етимологічні. Фонетичні й етимологічні причини є, за Іваном Огієнком, основоположними.

Відомий мовознавець класифікує лексичні запозичення за ступенем засвоєння, виокремлюючи три види:

1. Слова, запозичені давно й цілком засвоєні у мові-реципієнті; їх іншомовне походження не відчувається, лексеми швидко адаптуються і мають свої похідні. Таку групу слів Іван Огієнко визначає як *Lehnwörter* – слова запозичені, закріплені в мові, за зразком класифікації німецьких лінгвістів, що була прийнята в дослідженнях багатьох мовознавців зазначеного періоду [3, с.13].
2. Слова суто іншомовні, але які вживаються в мові-реципієнті часто, внаслідок чого вони проникли до складу розмовної мови.
3. Слова суто іншомовні, що вживаються дуже рідко, так звані варваризми: слова, які можуть бути легко замінені російськими відповідниками і вжива-

ються серед представників інтелігенції. Задекларована група відповідно має назву *Fremdwörter* – іншомовні слова [9, с.1-20].

Важливим чинником Іван Огієнко вважав сутність запозиченого матеріалу та він наводить декілька міркувань щодо різноманітності матеріалу для запозичення запозичується іншомовний елемент корінь і на його основі утворюється нове слово; запозичується семантика слова й за його зразком створюється нове слово; морфологічний принцип – слова складаються за допомогою іншомовних елементів: суфіксів, закінчень, префіксів; запозичуються не тільки окремі слова, але може запозичуватися й одне із значень, головне чи другорядне; часто запозичуються сталі фрази на мову-реципієнт має вплив синтаксичні форми, зокрема німецька мова мала вплив на латинську і французьку, французька мова вплинула на російську.

Іван Огієнко особливо наголошував на дослідженні способів визначення джерела запозичених слів, зокрема це є необхідним критерієм для аналізу й характеристики процесу засвоєння лексичного запозичення у різні періоди розвитку російської мови. За Іваном Огієнком, філологу варто зупинитися на принципі встановлення джерела запозичень, оскільки значна їх кількість має інтернаціональний характер.

Визначення джерела запозиченого слова становить певні труднощі. Учений виокремив певні методичні критерії під час ідентифікації джерела іншомовного слова. Розглянемо деякі з них: слово вважається запозиченим, якщо корені слів двох неспоріднених мов збігаються; не можна поклатися тільки на фонетичне співзвуччя у словах – іноді воно може випадковим; необхідно, щоб значення слів цілком збігалося, тільки у такому випадку слово вважається запозиченим; труднощі розпізнавання джерела запозичених слів ускладнюються тим фактом, що іншомовні слова, зокрема варваризми, не залишаються у мові-реципієнті в чужій формі, а пристосовуються до всіх фонетичних змін; звукові особливості відіграють першочергову роль у процесі визначення джерела запозичення; рідне слово може збігатися з коренем та значенням іншомовного слова; проте, беручи до уваги принцип, якщо у складі інших споріднених (слов'янських мов) є таке слово, вимагає філолога сумніватися, що дійсно йдеться про запозичене слово; якщо структурна форма слів збігається, виникає питання, яке слово є запозиченим, особливо, коли мова йде про походження слова. Рішення зазначеного принципу підтверджується історичними, історико-культурними фактами; запозичення не завжди буває прямим, дуже часто опосередкованим, при посередництві третьої мови, яка впливає на форму слова; визначаючи запозичене слово, треба відрізнити дійсні запозичення від слів, які вважаються індоєвропейськими чи від слів споконвічно споріднених якої-небудь слов'янської мови; слова, які мають фонетично структурні ознаки – слова, що є результатом звуконаслідування, лексика, яка прямо пов'язана з істотами або предметами – джерелами звука.

Деякі принципи пізніше знайшли свої підтвердження у роботі російського лінгвіста Л. Крисіна [4, с.53-54]. Питання про місце і роль лексичних запозичень, про межі її уживання, зокрема в українській літературній мові неодноразово обговорювали впродовж задекларованого періоду, обумовлюючись історичною проблемою цього часу: створення такої літературної мови, яка б, не втрачала національної єдності та змогла стати інструментом науки, освіти. Проблема створення літературної мови вимагала створення корпусу наукової термінології, яка в силу своєї специфіки – обслуговувати спілкування в науковій сфері, що має інтернаціональний характер, – вимагала розв'язання питання про міру використання у ній лексики іншомовного походження [7, с.70-71].

Мовознавець розглядає *n'ять етапів освоєння іншомовного слова*:

1. Уживання іншомовного слова у тексті в орфографічній і граматичній формі мови-джерела (а в усному мовленні – у фонетичній), без транслітерації, як своєрідне вкраплення.
2. Пристосування його до системи мови-рецептора: транслітерація або транскрипція, віднесення до конкретної частини мови; вживання іншомовного слова у тексті в лапках, з коментарем.
3. Період, коли носії мови не відчувають незвичності іншомовного слова, воно втрачає супровідні сигнали та коментарі й починає вживатися поряд з іншими лексичними одиницями рідної мови; але в цьому вживанні можуть зберігатися жанрово-стилістичні, ситуативні й соціальні особливості.
4. Етап утрати жанрово-стилістичних, ситуативних і соціальних особливостей; етап стабілізації значення, що передбачає семантичну диференціацію власних і запозичених слів, які близькі змістом і вживанням. Це явище відбувається не завжди. Багато іншомовних елементів є спеціальними термінами і відповідно зберігають достатньо вузьку сферу вживання, крім того, іншомовні слова можуть залишатися ознаками слововживання відповідного соціального середовища. І все ж такі перепона ситуативно-стилістичних та соціальних перешкод є однією із характерних тенденцій у процесі засвоєння слів іншомовного походження.
5. Реєстрація іншомовного слова у тлумачному словнику. Факт фіксації у словнику вказує на те, що слово вже належить до лексико-семантичної системи певної мови [5, с.75-78].

О. Лисенко, в свою чергу, виокремлює в процесі запозичення три етапи: *входження* – включає зміни, які відбуваються в іншомовних словах під час їх входження у мову-одержувач; *освоєння* – охоплює перетворення, які мають місце при подальшому функціонуванні запозичень у новій мовній системі; *укорінення* – відбувається укорінення іншомовної одиниці в систему мови-одержувача – запозичення вже повністю відповідає нормам нової мовної системи [6, с.6].

О. Біржакова в процесі адаптації запозиченої лексики виокремлює кілька етапів. Це *фонетично-графічне освоєння*; *фонетичне*; *граматичне*; виявлення *словотвірної активності іншомовних елементів та семантичне освоєння* [3, с.105].

О. Муромцева аналізує такі етапи засвоєння іншомовної лексики: фонетична адаптація; морфологічна; семантична [7, с.37].

Отже, для входження іншомовного слова в систему мови-реципієнта необхідні такі умови: передача іншомовного слова фонетичними і графічними засобами мови-джерела; співвіднесення слова з граматичними класами і категоріями мови-реципієнта; фонетичне освоєння іншомовного слова; граматичне його освоєння; словотвірна активність; семантичне освоєння іншомовного слова; регулярне використання у мові (для слова, не прикріпленого до якої-небудь спеціальної стилістичної сфери, – у різних жанрах літературної мови; для терміна – усталене вживання у тій термінологічній галузі, яка його запозичила).

В. Арістова, характеризуючи процес входження іншомовної лексики до лексичного складу мови-реципієнта, виокремлює три основні етапи: *Проникнення*. Спочатку слова співвідносяться тільки з чужою дійсністю, багато слів зберігають чужомовне написання. При фонемно-графічному оформленні виникають певні коливання в написанні, вимові й акцентуації. Відбувається освоєння іншомовного слова в писемному та усному мовленні. *Період запозичення*. Характерними є семантичний вплив мови-джерела, стабілізація значення, активне вживання в усному і писемному мовленні. *Прискорення*. Характерним є повне підпорядкування слова нормам мови, що запозичує, використання широких можливостей внутріш-

ньомовної еволюції (словотвір, абревіація, розвиток внутрішньої і зовнішньої валентності, семантичні й стилістичні зрушення) [1, с.8].

Л. Архипенко, досліджуючи адаптацію на лексико-семантичному рівні мовної системи, виокремлює такі етапи:

- *початковий етап* – втрата екзотизмом чи варваризмом стилістичного відтінку. На думку лінгвіста, всі слова, які потрапляють до мови-рецептора, тією чи іншою мірою проходять стадію варваризму чи екзотизму, оскільки запозичуються поняття, реалія, нові для мови-рецептора й характерні тільки для країни джерела. Необхідні певний час, причини і чинники, які роблять слово «своїм»; невизначеність меж значення, легкість семантичних зміщень; пояснення значення слова у формі розгорнутого речення подається в дужках; використання у мові-рецепторі двох однакових за значенням слів: одне – запозичене, друге – власне, перевага власного слова або звороту над запозиченим словом;
- *поглиблений* – перетворення нейтральних екзотизмів на запозичені слова; відсутність у дужках, лапках пояснення значення запозиченого слова; визначеність значення, семантична точність; перерозподіл значень іншомовного запозичення; відсутність однослівного власного синоніма (не завжди); можливість семантичної дублетності при кількісній перевазі запозиченого слова над власним; зміна стилістичного відтінку слова;
- *етап повного освоєння* – зникнення зі вживання рідного слова, відсутність дублетності запозиченого і власного слова; набуття запозиченим словом нового значення – прямого чи переносного, якого немає у мові-джерелі, кожному з яких відповідає певний ступінь адаптації: низький, середній та найвищий [2, с.6-7].

О. Степанюк моделює дві групи запозичених слів за характером адаптації в українській мові: *однозначні запозичення*, що не мають змін у граматичній структурі; *багатозначні слова*, семантична структура яких зазнає певних змін [12, с.12]. При запозиченні слова з іншої мови, на думку мовознавця, на ґрунті мови-реципієнта може відбуватися розширення його значення, коли в новому вживанні слово охоплює більше коло понять (уявлень), тобто може бути вжите як засіб називання ширше, ніж раніше. При семантичній адаптації іншомовні слова також підпорядковуються законам мови-реципієнта, внаслідок чого стають здатними розвивати свої значення [12, с.11].

Отже, розглядаючи наукову спадщину Івана Огієнка, робимо висновок, що для лексикологічних праць кінця XIX ст. – початку XX ст., у яких трактувалися проблеми міжмовних контактів, характерним є розгляд лінгвістичних явищ у тісному зв'язку з явищами культури. При цьому менша увага приділялась динаміці процесу запозичень та аналізу семантичних зрушень, зокрема, не було чіткого поділу на причини екстралінгвальні та лінгвільні, не було чіткої деталізації кожного з типів причин, функціонуванню та процесу адаптації іншомовних слів у мові-реципієнті. Ці проблеми стали предметом досліджень сучасних українських мовознавців. Перспективи подальших вивчень полягають у детальнішому вивченні положень лінгвістів щодо досліджуваної проблеми.

Список використаних джерел:

1. Аристова В.М. Англо-русские языковые контакты / В.М. Аристова. – Л., 1978. – 150 с.
2. Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.М. Архипенко. – Х., 2005. – 20 с.

3. Биржакова Е.Э. Очерки по исторической лексикологии XVIII в.: Языковые контакты и заимствования / Е.Э. Биржакова, Л.А. Войнова, Л.Л. Кутина. — Л. : Наука, 1972. — 431 с.
4. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л.П. Крысин. — М. : Наука, 1968. — 207 с.
5. Крысин Л.П. Этапы освоения иноязычного слова / Л.П. Крысин // Русский язык в школе. — 1991. — №2. — С. 75-78.
6. Лисенко О.А. Освоєння німецькомовних запозичень в українській нвуково-технічній термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.А. Лисенко. — Х., 1999. — 21 с.
7. Муромцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX — на початку XX ст. / О.Г. Муромцева. — Х. : Вища школа, 1985. — 152 с.
8. Огиенко И.И. Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи / И.И. Огиенко. — К., 1914. — 287 с.
9. Огиенко И.И. Иноземные элементы в русском языке. История проникновения заимствованных слов в русский язык / И.И. Огиенко. — К., 1915. — 136 с.
10. Огиенко И.И. К вопросу об иностранных словах, вошедших в русский язык при Петре Великом / И.И. Огиенко. — С. 352-369.
11. Огієнко І. (митрополит Іларіон) Рідна мова / І. Огієнко ; упор., авт. пер. та комент. М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — 436 с.
12. Степанюк О.В. Стилiстичнi функцiї запозичень у поетичнiй творчостi Л. Костенко : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.В. Степанюк. — К., 1997. — 20 с.

The article deals with the linguistic heritage of the Ukrainian scientist Ivan Ohienko, in particular the study of the process of borrowings adaptation. The author reveals the known linguist and modern Ukrainian linguists' ideas on the borrowings adaptation, defines the peculiarities of the process of borrowings adaptation in the scientific works of Ivan Ohienko and Ukrainian linguists and gives the differential lingual signs of each stage of foreign borrowings adaptation at different levels of the language system. The importance of Ivan Ohienko's views is in the value of his methodological studies which are used for further generalization by modern linguists.

Key words: adaptation process, lexical borrowing, vocabulary, source language, extra-linguistic and linguistic reasons.

Отримано: 07.10.2015 р.

Д. В. Гурська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

БІБЛІЙНІ ПАРЕМІЇ У МОВОТВОРЧОСТІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ ЯК КОГНІТИВНИЙ ЗАСІБ ОСМИСЛЕННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті описано когнітивні особливості функціонування біблійних паремій у мовотворчості Мирослава Дочинця. Зазначено, що паремійні одиниці є акумулюванням форм розумової діяльності людини, засобом розкриття та осмислення нею мовної картини світу. Підкреслено, що когнітивна структура паремій біблійного походження у мовному тлі художніх текстів Мирослава Дочинця є задовольним образним втіленням уявлень людини про світ і своє місце у ньому.

Ключові слова: когнітивний засіб, мовна картина світу, українська фразеологія, прислів'я, приказка, паремія, Святе Письмо.

*Господь Людині дав дві Мови,
Душевну вічну й змінну Словни
Іван Огієнко*

«Духовною сув'язю землі та неба є рідномовне слово, ритмічний світ біблійної мови», – підкреслює Зиновій Тіменик, розкриваючи розмаїте багатство творчої діяльності Івана Огієнка [11, с.95]. А мовознавець Н.В. Гуїванюк зазначає: «Віра людини в Бога, як і в магію молитвеного слова, є складовою української ментальності, глибокої релігійності української душі» [2, с.35]. Такий духовний світ українського народу найчіткіше закарбований у фразеологічній системі мови.

Українська фразеологія як незаперечна народна мудрість сягає своїм корінням Біблії. Завдяки вірі українців, їхній набожності біблійне слово завжди звучало і звучить як переконання, застереження, благословення, або й як прокляття тощо. Ні у якому іншому жанрі, як у фразеологізмах, прислів'ях, приказках, для яких функціонує узагальнювальний термін *паремії*, не вербалізовано так коротко і чітко розмаїття цього напрямку ментальності українського народу. Мабуть, саме тому сучасна лінгвістична наука спрямована на когнітивні дослідження паремій, що указує на системний характер мовної картини світу. Паремії, які долучають нас до «духу язика, до психології народу» [12, с.19], вважаємо концентрацією усталених форм розумової діяльності етносу, тому тему, обрану для дослідження, вважаємо *актуальною*.

Паремійні фонди цікавлять нас не лише як результат акумулювання та систематизації соціокультурного досвіду, але й основа соціальної адаптації найрізноманітніших виявів конвенційних норм культурного регулювання, що виявляються на ментальному рівні: панівної моралі, цінностей та оцінних критеріїв, норм етикету, звичаїв, обрядів, побутової ерудиції в соціально-гуманітарних і природничо-наукових знаннях [8, с.92]. На необхідність проведення досліджень такого спрямування указує О.О. Селіванова: «... дослідження фразем і паремій як репрезентант колективного досвіду народу і його культури в синергії дискурсивного простору мови може пояснити і процеси боротьби й зміни ідеологій та дискурсивних практик» [9, с.213].

Функціонування релігійної лексики, релігійного дискурсу та їхніх елементів в оповіді художнього твору вивчали зарубіжні й вітчизняні лінгвісти: О. Бірюкова, Н. Гуїванюк, Н. Журавльова, О. Котяш, О. Селіванова, Н. Сологуб,

С. Єрмоленко, О. Тележкіна тощо, але дотепер розгляд цього важливого для сучасної мовознавчої науки питання – релігійної лексики та фразеології – на матеріалі мови творів Мирослава Дочинця не проводився. Тим часом в оповіді цього художника слова вони посідають значне місце. З огляду на це *метою* нашого дослідження є аналіз когнітивних зв'язків паремій релігійного змісту, вербалізовані у мовотворчості Мирослава Дочинця, що ще не було об'єктом спеціального фразеологічного опису. У зв'язку із задекларованою метою уможлиблюється розв'язання таких *завдань*: – закартковати із творів Мирослава Дочинця методом суцільної вибірки паремії релігійної семантики; – подати когнітивну характеристику закарткованих паремій; – окреслити перспективи дослідження.

Паремії біблійного походження, вербалізуючись в українському мовному просторі, передавались із вуст в уста, інколи зазнавали трансформації: скорочувались, чи навпаки, доповнювались новими словами, але принципово не змінювали свого значення та повчального змісту. Фразеологія Святого Письма є універсальною, але піддається своєрідній індивідуально-народній та авторській інтерпретації. Актуальним є один із критеріїв аналізу паремій, постульований Е.Я. Кокаре: «Досліджувати паремії кожного народу ізолювано, не беручи до уваги паралелі у фольклорі інших народів, означало б описувати лише зовнішній бік специфічних явищ культури, не торкаючись їх по суті» [5, с.6]. Такий компаративний аналіз ми і хочемо провести у майбутньому. Хоча, з іншого боку, й універсальні паремійні одиниці можуть бути релевантними для характеристики особливостей національного світобачення, адже «своєрідність національної ментальності кожного народу – це цілісна система, де дуже часто важить не стільки абсолютна її специфічність, – в кожній-бо її рисі можна знайти ті чи інші аналоги з-поза даного етносу, – скільки неповторне поєднання свого і спільного з іншими народами, а нерідко з огляду на це й своєрідна питома вага, сприйняття й розвиток у ній спільного з іншими народами» [7, с.36]. Важливо також ураховувати й те, що паремії належать до групи тих мовних знаків, що репрезентують інформацію, яка є результатом тривалої культурно-ціннісної обробки, тому дослідження паремійних текстів доцільно проводити в синхронічно-діахронічному аспекті, адже «аналіз культурного в мові має ретроспективний та історичний характер; він подібний до пригадування» [7, с.37]. Пошуки образних втілень народних уявлень про світ і людину в ньому, закодованих у пареміях, у сучасних лінгвістичних студіях здійснюються через методику реконструкції гештальтових метафор, результати яких підтверджують думку про те, що концептуальне осмислення категорій культури знаходить своє втілення у системі образів, які є своєрідною полицею для узагальнення світогляду народу [10, с.247]. Образна структура паремій як когнітивне джерело пізнання етнічних особливостей свідомості є об'єктом наукового зацікавлення етнопсихологів, оскільки вони, як і лінгвісти, вбачають у пареміях знаряддя етнопсихогенезу, адже «народнопоетичні образи визначають наше сприйняття світу значно сильніше, аніж нам звичай здається...» [6, с.3].

У сучасній українській літературній мові зафіксовано близько двохсот стійких висловів, які так чи так пов'язані з текстом Біблії, сюжетні лінії якої виявились настільки універсальними, всеосяжними, що й донині побутують у повсякденному нашому слововжитку як текстові ремінісценції [3, с.617]. Біблійні фразеологічні одиниці становлять вагомий пласт фразеологічної системи української мови, є активною складовою художнього дискурсу, в тім числі й сучасних українських письменників. Адже саме сьогодні, у XXI столітті, українська література й українська літературна мова знаходяться у процесі інтеграції у світовий духовний простір. Важливого значення набуває проблема

мова – художня мова – релігія. Хоча Святе Письмо як спільна правова людства переосмислюється українськими письменниками упродовж багатьох століть, і сьогодні воно є невичерпним джерелом збагачення мови. До нього активно звертаються сучасні письменники.

Як ми уже зазначали вище, наша розвідка спрямована на дослідження паремій біблійного походження на матеріалі творів Мирослава Дочинця. Це «сповнена християнського духу книга, якої в нас не було» [4, с.5]. Євген Сверстюк, письменник, доктор філософії, зазначає, що «книга Мирослава Дочинця учительна в євангельському сенсі цього слова» [4, с.7].

Наш аналіз ґрунтується на 300 прикладах, дібраних із творів письменника, прочитання яких переконує, що вони передають читачеві народну та Божу мудрість через прислів'я, приказки, умовиводи, зроблені з допомогою спостережень та безперервного читання Письма.

Універсальною характеристикою більшості зафіксованих паремій є їх цитатний характер, а за допомогою цитати, вирваної з контексту, як відомо, можна довести багато. Тому в паремійному аналізі мікроконтекстом, що визначає статус прислів'я чи приказки у мовній системі, виступає паремійний фонд мови, а макроконтекстом – увесь історико-культурний фонд мови, на якому творилася й побутувала дана паремія [7, с.43]. Біблійні паремії в аналізованих контекстах використовуються з метою впливу на читача, привернення уваги до нагальних проблем, уможливають реалізацію цілей релігійного дискурсу.

Досліджуючи дібраний із мовотворчості Мирослава Дочинця матеріал, виділяємо дві групи паремій: паремії власне біблійного походження та паремії релігійного змісту з прямим та опосередкованим покликанням на Святе Письмо.

Стійкі вислови біблійного походження передають майже дослівно слово Боже, але зустрічаємо й перефразовані автором вислови, які мають релігійний зміст та біблійне підґрунтя, як от: *Найбільші чудеса – Божі дари* (М. Дочинець) [4, с.19]; *І отож як котрий чоловік їсть та п'є і в усім своїм труді радіє добром, – це дар Божий!* (Біблія, кн. Еклезіястова 3:13) [1, с.624]; *Лікують люди – виліковує Господь* (М. Дочинець) [4, с.19]; *І сказав Він: «Коли дійсно будеш ти слухати голосу Господа, Бога твого, і будеш робити слушне в очах Його, і будеш слухатися заповідей Його, і будеш виконувати всі постанови його, то всю хворобу, що я склав був на Єгипет, не покладу на тебе, бо я – Господь, Лікар твоїй!* (Біблія, кн. Вихід 15:26) [1, с.76]. Прослідковуємо чітку приналежність авторського вислову до біблійного *Господь – Лікар твоїй; І ти завжди муши віддати Богу те, що від нього одержав* (М. Дочинець) [4, с.21]; *Тож віддайте кесареви – кесареви, а Богові – Боже* (Біблія, Єв. від св. Матвія 22:21) [1, с.915]. Автор перефразовує, пояснює біблійний вислів і подає його як власне повчання. До опосередкованих паремій біблійного походження можемо віднести вислів із творів М. Дочинця: *Відкрий серце Духові, і Він допоможе тобі в немогах* [4, с.24]. Порівняймо авторське судження зі Святим Письмом: *Хто має вухо, хай чує, що Дух промовляє...* (Біблія, Об'явлення 2:11) [1, с.1136]. *Дух* в обох варіантах читаємо як *Бог, Господь*, спираючись на Письмо: *Господь же – то Дух, а де дух господній, – там воля* (2-ге до коринтян 3:17) [1, с.1076]. Авторські паремії цікаві своїм суголоссям із Божими заповідями, як-от: *Не проси мале, проси велике, і матимеш понад мале* [4, с.24]; *Не хитруй з усю мати користь, а опікуйся щоб самому бути корисним* [4, с.24]; *Лоза, що не родить, скоро всихає* [4, с.24]; *Не будь зубоскалом і пересмішником. Бог любить радісних вірників* [4, с.24]; *Все – гра... Не граються лише з Богом* [4, с.61]; *Через поле смирення прийдеши до тихої води* [4, с.19].

У мовотворчості М. Дочинця віднаходимо вислови власне біблійного походження. Так відомий біблійний вислів *Ваше ж слово хай буде «так-так», «ні-ні»*. А що більше над це, то те від лукавого (Біблія, Єв. від св. Матвія 5:37) [1, с.895], який забороняє давання клятви, письменник осмислює по-своєму та дещо скорочує: *На все май свій погляд, свою думку. На всі запитання відповідай «так» або «ні»* [4, с.24]; або у автора читаємо: *Бо як вчить святий Павло: «Коли Бог за нас, то хто проти нас»* [4, с.24] та порівняємо з Біблією; *Що ж скажем на це? Коли за нас Бог, то хто проти нас?* (Римлянам 8:31) [1, с.1054].

Паремійне наповнення мови творів Мирослава Дочинця вражає активністю функціонування. Крім паремій біблійного походження, автор повчає й народної мудрості, як-от: *Де вродився, там знадобився* [4, с.22]; *Бадиллина там найліпше росте, де впала насінина* [4, с.22]; *Камінь, що котиться, мохом не поростає* [4, с.21] та багато інших.

Простежуємо певну трансформацію паремій біблійного походження в усному мовленні і в авторській інтерпретації. У цьому зв'язку З.Г. Коцуба підкреслює, що характер паремій є універсальним, а варіативність паремійних образів є етнічно зумовленою [7, с.47]. А Е.Я. Кокаре стверджує щодо подібності основних принципів виникнення образів, указує на можливість незалежного виникнення паремій, які мають подібну або ідентичну структуру. Тому й не дивно, що письменник пристосовує біблійні вислови до власних суджень, переживань [5, с.250].

Дослідження паремій (прислів'їв, приказок, авторських фразеологізмів) уможливує розуміння особливостей національної специфіки світогляду народу, нації, загальнолюдських особливостей мислення й універсальної здатності людини образно передавати уявлення про світ.

Отож, аналіз паремій релігійного змісту мовотворчості Мирослава Дочинця є підставою для заперечення думки окремих лінгвістів про те, що сучасні паремійні ряди втратили певною мірою можливість розширювати свої тематичні і семантичні групи якісно новими за структурою й змістом паремійними одиницями. Спростовуємо судження на тій підставі, що письменник не тільки використовує у мовній палітрі своїх творів зафіксовані раніше релігійні паремії з когнітивною метою, описує духовні скорби Святого Письма, але й намагається дати життя новим, трансформованим паремійним одиницям. У перспективі доцільно використати компаративний аналіз чи то мовотворчості одного автора, чи то різних авторів для глибшого аналізу між концептуальних зв'язків у межах релігійної концептосфери української наївної картини світу.

Список використаних джерел:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської і грецької на українську наново перекладена. – 1988. – 1523 с.
2. Гуйванюк Н.В. Слово – Речення – Текст : вибр. праці / Н.В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
3. Денисюк В. Біблійні фразеологічні одиниці з компонентом Око в українській мові / В. Денисюк // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2007. – Вип. XV-XVIII. – С. 617-620.
4. Дочинець М. Лад: трилогія / М. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2014. – 561 с.
5. Кокаре Э. Интернациональное и национальное в латышских пословицах и поговорках / Э. Кокаре. – Рига : Рижский университет, 1978. – 294 с.
6. Костомаров В.Г. Современный русский язык и культурная память / В.Г. Костомаров, Н.Д. Бурвикова // Этнокультурная специфика речевой деятельности :

- сб. обзоров. – М. : Рос. акад. наук. Ин-т науч. информации по обществ. наукам, 2000. – С. 23-36.
7. Коцюба З.Г. Паремії як об'єкт етнолінгвопсихологічного дослідження З.Г. Коцюба // Мовознавство. – 2009. – №2. – С. 34-47.
 8. Морозов А.В. Фольклор в духовной культуре восточных славян: ментальные предпосылки функционирования / А.В. Морозов. – Вильнюс : Ксения, 2005. – 195 с.
 9. Селіванова О.О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке : монографічне видання / О.О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
 10. Теля В. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Теля. – М. : Шк. «Языки рус. культуры», 1996. – С. 247-250.
 11. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон); життєво-бібліографічний нарис / З. Тіменик. – Львів : Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка. 1997. – 230 с.
 12. Франко І. Передмова до першого тому (видання «Галицько-руські народні приповідки») / І. Франко // Етнографічний збірник – Львів : Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка, 1905. – Т. XVI. – С. V-XXV.

The author of the article exposes the important value of faith in God, magics of biblical language for the Ukrainian people, underlines that these are constituents of Ukrainian mentality, religiousness of the Ukrainian soul, means of forming language picture of the world. It is stressed that irrefutable folk wisdom arrives at to root of the Bible. It is formed in the phraseological system of the Ukrainian language as paremiaes of biblical origin.

The article deals with cognitive features of functioning of biblical paremiaes in the Myroslav Dochynets' works. It is marked that units of paremiaes are the accumulation of intellect forms of a man, the means of language picture of the world. It is underlined, that a cognitive structure of paremiaes of biblical origin in the language background of Myroslav Dochynets' texts is the coded vivid embodiment of the idea of a man about the world and his place in it. They have cognitive sense.

Key words: cognitive means, language picture of the world, Ukrainian phraseology, proverb, saying, paremiaes, Scripture.

Отримано: 12.02.2015 р.

УДК 94(477)

Р. П. Давидюк

Рівненський державний гуманітарний університет

УЧАСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА У ДОПОМОЗІ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ ЕМІГРАНТАМ УНР

У статті на основі критичного аналізу архівних матеріалів, спогадів, міжвоєнної періодики, досліджується організація матеріальної допомоги українському населення Волинського воєводства політичним емігрантам та їх родинам. Прослідковано збірки коштів, вшанування пам'яті загиблих воєнків, охарактеризовано діяльність Українського громадянського комітету допомоги емігрантам.

Ключові слова: українська політична еміграція, міжвоєнний період, Волинське воєводство, Іван Огієнко, Український центральний комітет, Український громадянський комітет допомоги емігрантам.

Після поразки Української національно-демократичної революції на еміграції опинилися десятки тисяч її найактивніших учасників: політичних діячів, військовослужбовців, працівників державного апарату, інтелігенції. В

силу об'єктивних та суб'єктивних обставин її головна хвиля спрямовувалася до Польщі. Незважаючи на перешкоди та складності, багато емігрантів селилося на території Волинського воєводства, а їх інтеграція у західноволинське суспільство залежала від багатьох чинників, одним з яких була допомога і підтримка з боку місцевого українського населення.

Становище української політичної еміграції у Польщі досліджували як вітчизняні (В. Івашук, В. Піскун, А. Портнов, І. Срібняк, Я. Тинченко, В. Трощинський), так і польські вчені (Я. Бруський, О. Вішка), праці яких стали підґрунтям для вивчення поставленої проблеми. Однак, перебування та взаємовідносини емігрантів з населенням Західної Волині залишаються недослідженим сюжетом в історіографії проблеми. Джерельною базою наукової статті стали документи, що зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, Центральному державному історичному архіві України у Львові, Державних архівах Рівненської, Тернопільської, Волинської областей, а також спогади та матеріали тодішньої преси.

Метою наукової статті є аналіз взаємовідносин між емігрантами УНР та місцевим українським населенням Волинського воєводства, позначених справами матеріальної підтримки та діяльністю допомогивих інституцій.

Політичні причини залишення УНР десятками тисяч найактивніших учасників подій 1917-1920 рр., характер та цілі їх діяльності за кордоном обумовили національно-політичний статус української еміграції міжвоєнного періоду. Головним завданням еміграції було збереження власного національного відчуття, своєї культури і вільного життя [40, арк.28]. У надзвичайно складних умовах, оминаючи перешкоди та заборони з боку польської влади, українські політичні емігранти намагалися знайти роботу на території Волинського воєводства. Хоча, «Українська трибуна» у 1921 р. писала: Умови життя і тут нічим не кращі за цілу Польщу. Хіба що в кого є знайомі чи рідня. А без цього зовсім зле, бо сливе що жадних запомогових інституцій для емігрантів тут немає» [30, с.4]. Та все ж окремим емігрантам вдавалося влаштуватися у кооперативах, тартаках, каменоломнях, цукровнях, інші працювали на землі. Андрій Дідковський у спогадах писав: «Працювала еміграція по каменоломнях та на різних роботах, що траплялися, і часто бігала від однієї роботи до другої, міняючи місце осідку» [23, с.51].

У таких умовах надзвичайно важливою була допомога з боку місцевих українців та їх доброзичливе ставлення до емігрантів. Голова Українського центрального комітету (УЦК) у Варшаві Андрій Лукашевич наголошував: «Більшість української еміграції, яка не інтернована (як військо) міститься на східних теренах Речі Посполитої, де працює чи служить... Українське і білоруське населення східних теренів ставиться до емігрантів цілком прихильно, як до рідних братів. Емігранти провадять своє життя настільки скромно і поводять себе настільки тактовно, що досі ніде не було чути про якісь поважні непорозуміння чи конфлікти між емігрантами і місцевим населенням» [41, арк.113 зв.].

Зусиллями УЦК на Волині проводилися збірки пожертв серед українського населення. У жовтні 1922 р. у Володимир-Волинському повіті збирали найнеобхідніші речі і продукти для емігрантів з Великої України. Для прийому пожертв були відряджені уповноважені від УЦК [38, с.6]. Однак такі «збірки коли й дадуть що, то лише харчами, бо білизни, одежі і взуття село заофірувати не може» – казав Андрій Лукашевич [41, арк. 112]. Зрозуміло, що основною причиною цього була бідність українського місцевого населення, переважно малоземельних селян.

Емігранти до 1924 р. перебували у спеціальних таборах на становищі інтернованих та військовополонених. Побутові умови в таборах були дуже важкі: «Уявіть собі цілком обдертих, навіть у багатьох випадках без шинелі чи пальто, босих людей, що spacerують по такому холоді і дощі. Годуються мізерним таборовим козацьким пайком» – зазначалося на сторінках «Вістей Українського Центрального Комітету в Польщі» [5, с.13]. Відтак, у складному становищі опинялися родини емігрантів, особливо потерпали діти.

Через такі нагальні проблеми, професор Огієнко, міністр віросповідань уряду УНР в екзилі, закликав православний і греко-католицький єпископат організувати збірки по церквах на користь дітей емігрантів. У відповідь єпископ кременецької Діонісії у своєму розпорядженні «До Всечестивого Духовенства Волині в межах Польщі» писав: «Матеріальний стан дітей емігрантських страшний: всі вони не взуті, не одягнені; тепер зима, діти емігрантів не мають потрібного вбрання і сидять в нетоплених хагах... фізично виснажені, заморені, бо постійно не доїдають... Сердечно прошу все чесне духовенство прихильно віднестися до жалкого положення бідних наших українських дітей на еміграції і влаштувати в свято Нового Року і в день Богоявлення Господнього церковний збір на користь українських малих емігрантів» [21, арк.4]. Священники сільських парафій мали у тижневий термін після свят доставити зібрану допомогу благочинним, а ті, також за тиждень, передати її до єпархіального управління [21, арк.4]. Зібрані кошти передавалися Міністерству віросповідань на чолі з І. Огієнком, після чого спеціально скликаний громадський комітет їх розподіляв [21, арк.5-5 зв.].

У грудні 1921 р. Іван Огієнко листовно звертався із проханням до єпископа Діонісія «благословити по православних церквах на Волині збір на користь українських дітей і калік» [22, арк.2-2 зв.]. З таким же проханням у жовтні 1922 р. звернулася до єпископа Діонісія та «До українців, по всіх українських землях та по всіх країнах світу сущик» Всеукраїнська спілка військових інвалідів УНР у м. Тарнів [22, арк.5-5 зв., 6-6 зв.].

Переписка митрополита Діонісія та міністра Огієнка засвідчує, що у січні-лютому 1922 р. було зібрано 195.939 польських марок (пм), у березні 26.093 пм, у квітні – 5.838 пм, у травні – 5.345 пм. [21, арк.7, 14-15, 34, 38]. За перші два дні Різдва прихожани Святотроїцької церкви с. Тростянець Луцького повіту на користь дітей емігрантів зібрали 655 пм [21, арк.41, 43]. На вересень 1922 р. було зібрано 398.758 пм, з них на Волині зібрано 233.215 пм, решту дала Галичина [25, с.7]. Жителі Білокриницької гміни Кременецького повіту пожертвували 17.521 пм [21, арк.28]. Священий Синод 18 вересня 1922 р. благословив проведення збірок на свято Миколи Чудотворця, а всі зібрані кошти мали передаватися через благочинних до консисторії [22, арк.3-4, 7-7 зв.]. До березня 1923 р. було зібрано на користь українських інвалідів 476.474 пм пожертв [22, арк.12-12 зв.].

До українського громадянства була звернена Відозва загального зібрання української емігрантської колонії у Варшаві (10 листопада 1922 р.), де наголошувалося, що емігрантські колонії з малими дітьми «живуть у тимчасових дерев'яних бараках, мало пристосованих до умов життя зимою» [42, арк.1-1 зв.]. Справа допомоги емігрантам і їх родинам не обмежилася церквою, а стала справою широких кіл громадянства і у наступні роки. Незважаючи на безробіття, економічну скруту місцеві українці допомагали нужденним. Петро Білон згадував, що інтерновані вояки отримали через священника Івана Губу 152.000 пм, зібраних парафіянами с. Красне на Волині, які були роздані 54 інвалідам [2, с.144].

Управа Українського товариства допомоги емігрантам з України та їх родинам у Каліші звітувала, що за період від 30 листопада 1926 до 30 листопада

да 1927 р. отримано допомогу від сіл Полонка – 800 зл., Тростянець – 150 зл., Олика – 100 зл., Торчин – 100 зл., Несвіж – 200 зл., Почаїв – 100 зл. від магістрату м. Луцьк – 298,7 зл., від Володимир-Волинського повітового сеймику – 50 зл. пожертви: від Бичківського – 10 зл.; за період від 1 листопада 1927 до 1 жовтня 1928 р.: Тростянець – 200 зл., Межиріч – 200 зл., Медвеже – 50 зл., Кримне – 100 зл., Сильне – 200 зл., Поричк – 100 зл., Грибовиця – 200 зл., Рожище – 400 зл., Полонка – 500 зл., Олика – 100 зл., Брани – 50 зл., пожертви від П. Певного (збірки) – 56 зл. [9, арк.3 зв., 4]. Емігранти, що поселилися на Волині, спільно з місцевим населенням віддавали шану померлим побратимам, допомагали в організації поховання, адже багато з них були самотніми, залишили родини на Великій Україні. Хвороби, старі рани, важкі умови життя та праці вкорочували вік емігрантів: «Замість радості, утіхи, все частіше лунають похоронні дзвони, відправляють панахиди, улаштовуються жалібні академії» – писала газета «Тризуб» [36, с.11-13].

Важливою справою для емігрантів, що жили на Волині, було впорядкування могил загиблих побратимів, вшанування їх пам'яті. У Корці, Межирічах, Тучині, Здовбиці, Острозі, Глинську, Ульбарові, Дермані активісти опоряджали військові могили. За ініціати́ви Семена Новака у с. Данічів Рівненського повіту було впорядковано поховання українських вояків. Пам'ятник загиблим було встановлено у Косто́полі, а у Рівному поставили пам'ятник Василю Тютюнику [39, с.34]. Крім того, збиралися кошти на встановлення надгробків померлим побратимам Б. Магеровському, О. Алмазову, К. Вротновському-Сивошапці та іншим. Ініціатором відновлення могил загиблих українців на цвинтарі у Сарнах став емігрант Василь Раєвський [14, арк.123]. У братській могилі на місцевому цвинтарі поховано більше 245 українських юнаків, що загинули у боях з більшовиками у 1919 р. за станцію Сарни. У 1924 р. до дерев'яного хреста прикріпили відповідний напис, місцеві жителі впорядкували могилу за козацьким звичаєм, насипали високий курган [37, с.2]. Мешканці с. Любиковичі Сарненського повіту у 1932 р. встановили на сільському цвинтарі пам'ятник у вигляді хреста на могилі українських козаків, загиблих у 1918 р. [6, с.7]. Урочище посвячення хреста на могилі 28 козаків Армії УНР, яких розстріляли більшовики, відбулося у м. Ланівці Кременецького повіту у присутності більше 1.500 осіб [29, с.6].

Залучалася до вшанування пам'яті загиблих українських вояків місцева молодь. Так, учні Кременецької української гімназії 14 жовтня 1929 р. прибирали на місцевому цвинтарі та поклали на могили жовто-блакитні стрічки, вінки [26, с.25-26]. Українська молодь м. Турійська зібрані кошти за проведені вистави передала на пам'ятник українському воякові, який планували встановити на цвинтарі [31, с.2]. Освячення пам'ятника на могилі вояка армії УНР, який загинув від більшовиків у 1920 р., відбулося 17 травня 1936 р. за великої кількості населення і священників у м. Гоща. Причому місцеві українці поставили цей пам'ятник за власний кошт [32, с.8].

З ініціативою відзначити 10-у річницю утворення Першого гайдамацького куріня ім. Отамана Кармелюка (виник у січні 1918 р.) виступив емігрант, уродженець с. Жванець, що працював адвокатом у Луцьку, Григорій Степура. Плануючи написати бойову історію, укласти «Пом'яник» полеглих, він звернувся через пресу до командирів, старшин, козаків надсилати йому спомини, фотографії, автобіографії тощо [24, с.4].

Системну допомогу емігрантам надавали організації, утворені у Східній Галичині, зокрема «Український Горожанський Комітет» у Львові [43, арк.3-8]. У кінці червня 1921 р. при ньому почала діяти секція допомоги емігрантам з Наддніпрянської України, яка намагалася налагодити контакти із Західною Волинною,

про що свідчить надання нею Кременецькій «Просвіті» 10.000 марок для сиріт і бідних дітей трьох притулків. Крім того, для 57 старших дітей 20 червня була організована подорож, де дітей тричі годували та роздали подарунки [27, с.4].

Український Горожанський комітет на початку жовтня 1921 р. надіслав привітання президії Волинського єпархіального з'їзду, що відбувався 3-10 жовтня 1921 р. у м. Почаєві, у якому зазначалося: «Автокефалія української церкви, народна виборність духовенства паствою, служба на рідній народній українській мові, наближення церковного обряду і релігійних культів до традицій і звичаїв давньої української церкви – це конкретна праця, яка лежить на обов'язкові реальній праці сучасного Волинського православного духовенства і його з'їзду» [46, арк.26-26 зв.].

У листопаді 1921 р. у Львові було зареєстровано філію «Українського Товариства допомоги емігрантам (біженцям) з України та їх родинам у Польщі». Такі ж філії функціонували у Каліші, Тарнові, Ченстохові [44, арк.37; 48, с.45-47]. Були спроби залучити до роботи ковельську і кременецьку філії [44, арк.66 зв.]. Товариство звернулося з проханням до голови Українського парламентарного клубу Самійла Підгірського опікуватися ув'язненими у Луцьку емігрантами з Великої України полковниками Михайлом Палій-Жуковським та Павлом Кравченком, хорунжим Павлом Паламарчуком, сотником Бондаренком, дяконом І. Вербенком, п. Грабовським та посприяти їх звільненню [45, арк.69].

Незважаючи на окремі контакти, утворені у Львові допомогіві організації не поширювали свою діяльність на Волинь, що ускладнювало тут ситуацію із захистом прав емігрантів. Подекуди їхні інтереси намагалися захищати українські послі, обрані до польського парламенту у 1922 р. Вони включилися у роботу, пов'язану із розселенням емігрантів, забезпечення їх роботою у Польщі чи виїздом для працевлаштування у інші країни.

У першій половині 20-х рр. на території Волині допомогу емігрантам розгорнув колишній командувач Північною групою військ УНР, уродженець с. Городок Рівненського повіту Володимир Оскілко. Сотник армії УНР Петро Філоненко згадував: «До Оскілка зверталися наші бідолашні вояки, що вирвалися на Волинь з-за дротів у Польщі. Поляки забороняли їм жити на Волині, тому вони зверталися до Оскілка з проханням, щоб він допоміг їм дістати працю й дозвіл жити на Волині. І Оскілко завжди ті справи полагоджував» [39, с.22]. У 1924 р. за протекції В. Оскілка отримали карти азілю полковники української армії, уродженець Поділля Ананій Волинець [19, арк.103 зв.] та житомирянин Йосип Біденко [19, арк.128]. У 1923 р. влаштувався фельдшером у с. Оржів Рівненського повіту інтернований з Каліша уродженець Полтавщини Микола Новицький, який згодом працював фельдшером на цементному заводі у Здолбунові. За дорученням Оскілка квартира Новицького слугувала місцем перебування українських емігрантів: тут постійно проживало кілька людей, окремі з них жили по 2-3 місяці, а пізніше виїжджали [20, арк.4-4 зв., 26-27].

На сторінках рівненського «Дзвону», контрольного В. Оскілком, вміщувалася спеціальна рубрика «До організації української еміграції», в опублікованих статтях наголошувалося на трагічному становищі української еміграції в Польщі: «Українська еміграція в Польщі (голодна, кинута), щоб врятуватися, почала розбігатися в Чехію, на роботу у Францію, дехто, навіть, повертається додому, в лапи «Чека». Але тих, хто лишився досить багато (кілька тисяч). Українська громадськість Волині мусить рятувати тих кілька тисяч чоловік» [33, с.1].

Зусиллями колишнього отамана у м. Рівному 16 березня 1924 р. виник Український громадянський комітет допомоги емігрантам в Польщі [16, арк.22]. Появу комітету дозволила польська влада, але поліція постійно нагля-

дала за діями В. Оскілка [16, арк.25] та новоутвореного комітету [16, арк.69]. Проти соратника В. Оскілка, емігранта Ананія Волинця поліція розпочала слідство з приводу, виданої у жовтні 1924 р., відозви до українського населення «Громадяни» [19, арк.102].

Члени комітету постійно проводили збірки, зокрема під час двохтижневої збірки у Пасхальні дні, «з 18 квітня Вербної неділі до 28 квітня світлої неділі», закликалося приносити продукти харчування, одяг, білизну, гроші до приміщення редакції «Дзвону» з припискою інтернованим [7, с.1; 8, с.3; 28, с.3-4]. У Рівному 22 вересня 1924 р. стараннями комітету була проведена вулична акція під гаслом «Волинь – емігранту», а від 21 до 27 вересня такі акції проводилися на території повіту. У результаті у Рівному зібрали 310 злотих 92 гроші, у повіті 792 злотих 48 грошей, з врахуванням організаційних витрат прибуток склав 877 злотих 94 гроші [35, с.3-4].

На заходах комітету поширювалися відозви до українського населення із закликом допомоги емігрантам [17, арк.279], які друкувалися у редакції газети «Дзвін» у Рівному. Однак, оскільки влада дозволила лише проведення збірки, і у дозволі не йшлося про намір поширювати відозви, то всі вони були зірвані з подальшою заборною розкльовання [15, арк.116]. Під час організованої емігрантом, членом УНП Д. Романенком із 13 по 19 жовтня 1924 р. збірки у Ковелі та Ковельському повіті, було отримано 470 злотих і 02 грошів чистого прибутку [34, с.3-4]. Проте, подібні збірки не дали очікуваних результатів, а члени комітету бачили вихід у закладанні кооперативів і торгівельних спілок [15, арк.1, 6].

Стараннями членів комітету закладалися бібліотеки, організовувалися аматорські вистави, розважальні вечори [11, арк.87, 255; 12, арк.97; 13, арк.5]. На заклік Управи комітету про пожертви книжок для бібліотек низку видань надіслала адміністрація еміграційного видавництва «Чорномор» [3, с.4], а професор Іван Огієнко надіслав як власні твори, так і ним редаговані [4, с.4]. Незважаючи на подібні заходи, В. Оскілко визнавав, що зацікавленість української громади роботою комітету погана, тому «без матеріальної допомоги держави комітет далі існувати не зможе» [10, арк.42].

Значної шкоди спільній українській справі завдавало відкрите чи приховане суперництво у еміграційному середовищі, що ускладнювалося особистісними вадами, озлобленістю, неприйняттям іншої думки. Власне емігранти зауважували; «Еміграція складається з різної категорії людей. Є такі, які без задуми й розрахунку на матеріальну користь віддавали своє життя за Батьківщину; є такі, які завжди йшли в життю чесною дорогою і нею йдуть, безкорисно працюють для свого народу і своєї еміграції, а є такі, які завжди виляли хвостом на всі боки, не мали свого власного обличчя і на імені еміграції жирують. Є такі, у яких болять кости від незагоєних ран і вони гинуть у злиднях, а є такі, яким розриває боки, вони гуляють і п'ячать на рахунок нещастя тих попередніх» [47, арк.3-4].

У першій половині 20-х років суперечності у середовищі української еміграції на Волині пов'язувалися з діями згаданого вище В. Оскілка, який постійно боровся з Рівненською «Просвітою» [12, арк.154]. У донесенні керівника експозитури політичної поліції у Здолбунові 25 квітня 1925 р. повідомлялося, що «Оскілко обіцяв надавати компрометуючий матеріал» на просвітян Антона Нивинського і Галину Домбровську (емігрантка, письменниця Галина Журба) [18, арк.68-68 зв.], постійно критикував генерала Євгена Білецького, уповноваженого трудової колонії емігрантів на цукроварні с. Бабин [48, s.593; 1, с.3-4].

Таким чином, емігранти, що опинилися на території Західної Волині, зустрілися з багатьма проблемами і труднощами, що ускладнювалися внутрішніми суперечностями. Незважаючи на це, їм вдалося адаптуватися до волин-

ських умов життя впродовж міжвоєнного двадцятиліття, що було наслідком як їх працездатності, терпіння, так і допомоги та доброзичливого ставлення з боку місцевої української спільноти.

Список використаних джерел:

1. Бабинський. Інтерновані вояки армії У.Н.Р. в Бабинській цукровні // Дзвін. – 1923. – 1 грудня. – Ч. 36.
2. Білон П. Спогади. Частина перша / П. Білон. – Пітсбург, 1952. –164 с.
3. Від Управи «Українського Громадянського Комітету у Польщі» // Дзвін. – 1925. – 1 січня. – Ч. 2.
4. Від Управи «Українського Громадянського Комітету у Польщі» // Дзвін. – 1924. – 16 грудня. – Ч. 7.
5. Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі. –1923. – 1 листопада. – Ч. 2.
6. Вшанування пам'яті українських козаків // Українська нива. – 1933. – 7 січня. – Ч. 1-2 (362-363).
7. Громадяне! // Дзвін. – 1924. – 13 вересня. – Ч. 71.
8. Громадяне! // Дзвін. – 1924. – 19 квітня. – Ч. 52.
9. Держархів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф.60, оп.1, спр.3.
10. Держархів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), ф.33, оп.4, спр.15.
11. Держархів Рівненської обл., ф.30, оп.18, спр.550.
12. Держархів Рівненської обл., ф.33, оп.1, спр.256.
13. Держархів Рівненської обл., ф.33, оп.4, спр.18.
14. Держархів Рівненської обл., ф.33, оп.4, спр.19.
15. Держархів Рівненської обл., ф.33, оп.4, спр.20.
16. Держархів Рівненської обл., ф.33, оп.4, спр.26.
17. Держархів Рівненської обл., ф.33, оп.4, спр.6.
18. Держархів Рівненської обл., ф.33, оп.4, спр.3.
19. Держархів Рівненської обл., ф.33, оп.4, спр.7.
20. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.2, спр.4361.
21. Держархів Тернопільської обл., ф.148, оп.2, спр.138.
22. Держархів Тернопільської обл., ф.148, оп.2, спр.739.
23. Дідковський А. Спогади / А. Дідковський. – 1961. – 82 с.
24. До 10-ої річниці відродження укр. армії // Українська нива. – 1927. – 15 листопада. – Ч. 62 (67).
25. До українського громадянства // Діло. – 1922. – 29 вересня. – Ч. 22.
26. З українського життя // Тризуб. – 1929. – 10 листопада. – Ч. 45 (201).
27. Зелене свято бідним дітям м. Кременця // Українська трибуна. – 1921. – 26 червня. – Ч. 44.
28. Інструкція по збору жертв на фонд Українського Громадянського Комітету допомоги емігрантам в Польщі – «Волинь-емігранту» // Дзвін. – 1924. – 13 вересня. – Ч. 71.
29. На Брацькій Могилі // Українська нива. – 1933. – 13 червня. – Ч. 21-22 (382-383).
30. На Волині та Холмщині // Українська трибуна. – 1921. – 13 липня. – Ч. 57.
31. Пам'ятник українському козакові // Українська нива. – 1927. – 19 червня. – 28 (33).
32. Посвячення пам'ятника на могилі українського вояка // Діло. – 1936. – 21 травня. – Ч. 112 (14.361).
33. Спасаймо еміграцію! // Дзвін. – 1924. – 22 березня. – Ч. 48.
34. Справоздання // Дзвін. – 1924. – 30 грудня. – Ч. 91.
35. Справоздання Управи Українського громад. Комітету // Дзвін. – 1924. – 19 грудня. – Ч. 88.
36. Тризуб. – 1932. – 3 липня. – Ч. 27 (335).
37. Увіковічення пам'яті // Українська нива. – 1926. – 24 травня. – 22 (27).

38. Український Центральний Комітет в Річі Посполитій Польській // Діло. — 1922. — 24 вересня. — Ч. 19.
39. Філоненко П. Збройна боротьба на Волині (Спомин учасника) / П. Філоненко — Вінніпег : Накладом Волинського Видавничого фонду, 1958. — 60 с.
40. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф.1, оп.20, спр.1311.
41. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОУ), ф.3327, оп.1, спр.22.
42. ЦДАВОУ, ф.3508, оп.1, спр.2 а.
43. ЦДАВОУ, ф.3366, оп.1, спр.1.
44. ЦДАВОУ, ф.3366, оп.1, спр.2.
45. ЦДАВОУ, ф.3366, оп.1, спр.15.
46. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДАІЛ), ф.462, оп.1, спр.186.
47. ЦДАІЛ, оп.1, спр.4.
48. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939 / E. Wiszka — Toruń : MADO, 2004. — 752 s.

On the basis of critical analysis of archival materials, memoirs, interwar periodicals researched organization of material support of population of the Volyn province for Ukrainian political emigrants and their families. Followed the collection of funds, commemorating fallen soldiers, described the activities of Ukrainian civil committee help immigrants.

Key words: Ukrainian political emigration, the interwar period, Volyn Voivodeship, Ivan Ogienko, Ukrainian central committee, Ukrainian civil committee help emigrants in Rivne.

Отримано: 25.10.2015 р.

УДК 94:343.264(=161.2)(477.81)«1941/1944»

В. Р. Данильчук

Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

**«БАТЬКІВЩИНА — НАШЕ НАЙМИЛІШЕ...» (І. ОГІЄНКО)
ПОВСЯКДЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРИМУСОВИХ
РОБІТНИКІВ В УМОВАХ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ
(на прикладі вивезених з території Рівненської області)**

У науковій статті на основі архівних документів та матеріалів, спогадів простежено повсякденне життя вивезених на примусові роботи до Третього рейху мешканців Рівненщини. Розглянуто фактори впливу на морально-психологічний стан оstarбайтерів та можливості їхньої соціальної адаптації у чужорідному соціумі.

Ключові слова: німецький окупаційний режим, Третій рейх, оstarбайтери, повсякдення, соціальна адаптація, Рівненська область.

Вивезення українського населення на примусові роботи до Німеччини в період Другої світової війни не лише змінило звичний життєвий ритм мільйонів людей, порушило усталені соціальні зв'язки, але й, багатьох із них, переорієнтувало на нові цінності. Повсякдення в умовах чужорідного середовища пронизувала туга за рідними і домівкою, загострювалися патріотичні почуття. Як засвідчують архівні документи й матеріали, спогади, примусове відчужен-

ня від батьківщини подекуди завдавало оstarбайтерам значно більшого болю, ніж виснажлива фізична праця.

Аналіз стану наукового розроблення теми засвідчив, що в сучасній історіографії, попри наявність значної кількості праць, присвячених різним аспектам вивчення населення України на примусові роботи до Німеччини [1; 2; 33; 36], питанням повсякденного життя оstarбайтерів приділено недостатньо уваги, зокрема, дослідження потребує розгляд регіональної специфіки проблеми. З огляду на це, основою наукової статті стали документи Державного архіву Рівненської області [4-31] та спогади очевидців – жителів Рівненщини, примусово вивезених на роботу в Німеччину [34; 36-37].

З кінця літа – початку осені 1941 р. до березня 1944 р. з території Рівненської області на примусові роботи до Третього рейху було вивезено не менше як 28 783 особи, з яких приблизно 65% складали чоловіки та 35% – жінки. Оstarбайтери з Рівненщини були задіяні до праці у промисловості, дрібному приватному секторі, сільському господарстві, на залізничних станціях, на будівництві оборонних укріплень, бараків, при таборах, у шахтах, у закладах охорони здоров'я, у якості домашніх робітниць, вони приводили до ладу вулиці міст і сіл, які зазнавали руйнувань унаслідок військових дій тощо [3, с.67-69, 86].

Особливо важкими були умови праці робітників промислового сектору. Жителька м. Рівного Є. Мордюк, яка потрапила працювати у гальванічний цех заводу електроприладів, згадувала: «...робота на заводі була у дві зміни, по 12 годин. Умови у «гальваніці» дуже тяжкі. Цілу зміну, взимку, – в гумових чоботах, скрізь кислоти – і у ваннах, і на підлозі. Кислота роз'їдала тіло, її ми вдихали з повітрям, від чого часом паморочилася голова...» [34, с.63-67]. Важку трудомісну роботу змушені були виконувати і чоловіки, і жінки.

На одній із ткацьких фабрик, де працювала В. Федюшко із с. Муравин Зарічненського району, робочий день починався з 6 години ранку і тривав до 18 години 30 хвилин. О 9 годині ранку була 15-хвилинна перерва, а з 12 до 13 години – перерва на обід. У вихідний день практикували відробіток за тижневі провину або ж без усяких пояснень змушували працювати [27]. У разі відмови від роботи у неділю обов'язково відбували покарання. Для прикладу, І. Покидьку із с. Бережки Дубровицького району за такий вчинок довелося відбутися 3 місяці у штрафтаборі [26].

Система оплати праці здебільшого не відповідала тій роботі, яку виконували примусові робітники. Втім, обсяги заробітної плати робітників оstarбайтерів різнилися. Так, на металургійному заводі український робітник отримував 30-40 марок на місяць [11; 19], прибиральниця цехів на металевотрубному заводі заробляла 20-30 марок на місяць [15], на хімічному заводі оstarбайтери отримували від 12 до 20 марок на місяць [12; 16], на електричному заводі чорноробочі на місяць отримували по 50 марок [13], на заводі з виготовлення добрива пакувальники заробляли 70 марок щомісяця [14]. Шкала заробітної плати відчутно коливалася і під час її нараховання ступінь важкості роботи, яку виконувала людина, враховували нечасто.

Від жорстокої реальності перебування за кордоном певною мірою рятувало листування, яке було чи не єдиною формою комунікації оstarбайтерів з рідними, а його обмеження чи відсутність, в умовах примусової праці, ставало черговим викликом. Підтвердження цього знаходимо у листах такого змісту: «...Тяжко мені в чужій стороні, як згадаю, що в мене така велика родина і кожен уміє писати, а я нещасна в чужій стороні вже 8-й місяць не маю жодного листа...» [5, арк.1]. Тому будь-які, навіть найменші, вісточки з дому приносили оstarбайтерам «силу терпіти холодну чужанину і давали їм міць» [32, с.443].

Окрім того, за словами І. Огієнка, «згадування свого, рідного, на чужині завжди бадьорить духа, тішить серце й відсвіжує всю людську істоту...» [32, с.443]

У листі до брата Михайла у с. Бондарі, що на Рівненщині, Л. Пелех писала: «...поки що жива, здорова, не знаю, як буде далі, працюю на цій самій фабриці (очевидно консервній), дуже важка робота, возимо яблука і носимо великі мішки, уже подвигалися, ви повинні знати, як дівчина подвигасться, то яке їй життя уже. Бог знає, коли повернем додому, а якщо повернемось, то уже нікуди не будемо потрібні до життя... Не забувайте мене...» [6, арк.1]. Поряд із описом надзвичайно складних реалій життя української робітниці за кордоном, простежується туга за рідною домівкою, зневіра, невпевненість, відчуття невідомості, хоча глибоко в її душі все ще жеврів вогник надії на повернення додому. Дівчину огортає почуття жалю до себе, розпач, а шемне прохання не забувати про неї лише підкреслює важкий психологічний стан остарбайтерки.

Сум, спричинений розлукою з рідними і перебуванням на чужині значного болю завдавав і Є. Мальчук із с. Малинськ Березнівського району. В одному із своїх листів вона писала: «... Тато і мамо, дуже за вами скучаю, не можна тут видержати, так кортить додому. Якби мала крила, то полетіла б до вас, мамочко...» [4, арк.1]. Епістолярій остарбайтерів є важливим джерелом вивчення їх повсякденності в умовах рейху, оскільки, окрім повідомлень про різноманітні аспекти свого перебування на примусових роботах, певною мірою можна простежити внутрішній стан людини, деякі її емоційні реакції.

Складні умови перебування українських примусових робітників за кордоном доповнювалися надзвичайно низькокалорійним та одноманітним харчуванням. Для прикладу, на лісопильному заводі добовий раціон остарбайтера складав: 250 г хліба і двічі на день борщ з брукви [22, арк.9]. Про схоже недостатнє забезпечення харчами та предметами одягу повідомляла М. Гетьманенко із Млинівського району своєму дядькові Трифону: «...знаходжусь в Німеччині уже 4 місяці, працюю з 7 години ранку до 8 вечора, вихідний – неділя, їжу отримую вранці 4 куски хліба (300 г), в обід і ввечері суп. Одягу поки що не дали ніякого, а з дому взяла 2 пари білизни і туфлі, то вже порвала, а поладити ніде... Всі дома, я одна в Німеччині...» [7, арк.1].

У ході перевірки німецькими чиновниками влітку 1943 р. окремих робітничих таборів у Берліні, де працювали остарбайтери, було виявлено, що «керівництво таборів на власний розсуд (усіма можливими способами) знижувало встановлені норми харчування. Частина продуктів, призначених для східних робітників, нелегально продавали» [38, s.159]. У результаті, остарбайтери страждали через постійне недоїдання, а табірне керівництво збагачувалося за їхній рахунок.

Обмежений та збіднілий раціон харчування був мотиваційним чинником розгортання остарбайтерами різноманітних акцій протесту з вимогами його покращення. Втім, керівництво як засіб припинення згаданих виявів непокори і попередження наступних застосовувало силу та численні покарання. Так, за те, що у 1942 р. через погане харчування робітники однієї з хімічних фабрик, де виготовляли протигazi, серед яких була жителька с. Морозівка Корецького району В. Шокур, влаштували страйк, після допитів гестапо їх ув'язнили [20].

Проживали українські робітники у спеціальних таборах, часто дуже переповнених, огорожених колючим дротом і під охороною німецької поліції. Здебільшого табори розташовувалися неподалік від місця роботи, однак були і такі, що знаходилися за декілька кілометрів. Житлові бараки були мінімально обладнані меблями, будь-які окремі зручності не було передбачено. Стали на дерев'яних нарах у кілька ярусів, на яких лише іноді клали солом'яні матраци. Незадовільний санітарно-гігієнічний стан побутових приміщень та дефі-

цит предметів індивідуальної гігієни призводили до поширення різноманітних інфекцій та хвороб, що часто закінчувалися летальними наслідками.

Члени німецької відомчої комісії економічного штабу «Схід», які досліджували умови життя робітників із східних окупованих територій, після робочої поїздки у листопаді 1943 р. через промислові райони рейху для розроблення способів підвищення продуктивності праці остарбайтерів зазначили: «... керівники підприємств не виявляють жодного інтересу у питаннях утримання і працевикористання східних робітників. Характерними особливостями є погане харчування, антисанітарія. Робітники знесилені, занедбані і брудні». Знаковим було зауваження про те, що: «остарбайтери дуже стійкі, вони працюють до того часу, поки не впадуть на робочому місці і не помруть» [38, с.158].

У тих людей, які потрапили на роботу до німецьких закладів охорони здоров'я, спогади про «німецький період» свого життя менш болісні. Так, О. Соловей із Межирицького району працювала санітаркою у дитячій лікарні м. Веймар та доглядала 6 дітей різних національностей (німці, українці, росіяни, поляки). «Умови праці санітарки-остарбайтера не відрізнялися від умов роботи німкенів-санітарок: робочий день тривав з 6 години ранку до 22 години, а у вихідний – з 6 до 14 години; заробітна плата складала 24 марки на місяць. Продукти харчування отримувала такі, як і німкені: 200 г хліба на добу, 500 г масла і стільки ж маргарину та ковбаси на місяць, щоранку і щовечора – кава. Проте зберігалися обмеження у дозвіллі, зокрема не дозволяли відвідувати кінотеатри [23].

К. Кричильська із с. Гута Степанського району, котра працювала на кухні госпіталю у м. Майнц, пригадує: «робочий день тривав із 7 до 19 години, отримували 28 марок на місяць. Жили при кухні, видавали взуття і халат для роботи, носили знак «OST», охорони не було. Працювали разом з німцями. Завідувач госпіталем ставився до нас погано» [31]. Як засвідчують розповіді жінок, порівняно із працею на великих заводах, фабриках і шахтах робота у медичних закладах була легшою і давала шанси на виживання.

Однак у будь-якій сфері господарства остарбайтери зобов'язані були працювати сумлінно та виконувати приписи влади, адже будь-який супротив детермінував жорстокі покарання. Так, німецька влада постійно контролювала примусових робітників з приводу наявності у них визначеного розпізнавального знаку і номера. За вихід без знака «OST» східного робітника могли затримати, стягнути штраф (розмір якого був змінним) чи ув'язнити. Наприклад, за те, що М. Крупач із Костопільського району вийшов без вказаного знака на роботу, його оштрафували на 20 марок [29]. Якщо подібне повторювалося неодноразово, то покарання могло бути значно суворішим.

Попри жорстокі покарання остарбайтерів за спроби втечі, примусові робітники все-таки на них наважувалися. Так, Н. Степанюк із с. Пустоїванне Радивилівського району за втечу з табору гестапо відправило до штрафтабору, де вона пробула 7 тижнів, після чого її було переведено до концтабору, у якому після допитів вона постала перед судом, який визначив як покарання 6 тижнів важкої праці, до того ж її жорстоко били (по 25 гумових палиць щодня) [18]. Т. Верес із с. Берестя Дубровицького району, який працював двірником в одному з німецьких таборів, де проживали закордонні робітники, за спробу втечі був заарештований на 7 діб [25]. Я. Сорока із Степанського району, який працював на шахті, за втечу отримав 50 гумових палиць і 14 днів карцеру, де на добу видавали лише по 100 г хліба і склянку води [30]. Незважаючи на суворість очікуваного, в разі невдалої втечі, покарання, серед остарбайтерів були такі, які тікали неодноразово. Про високий рівень втеч у середовищі іноземних робітників дають змогу зробити висно-

вок дані, наведені У. Гербертом, який зазначає, що у 1943 р. у Німеччині кількість заявлених втеч іноземних робітників за місяць сягала 33 000 [38, s.291].

Неодноразовими були випадки безпричинного переведення остарбайтерів з одного місця роботи на інше. Для прикладу, Д. Савчука із с. Будараж Здолбунівського району після праці упродовж 7 місяців пакувальником на одному із німецьких заводів з невідомих йому причин було переведено працювати у сільське господарство [21]. Таку тактику, очевидно, застосовували для того, щоб люди не могли адаптуватися до середовища, не мали друзів, знайомих. Іншою причиною був періодичний перерозподіл резерву робочої сили: на зимовий період багатьох сільськогосподарських робітників залучали до праці у промисловості; остарбайтерів з одних підприємств направляли на роботу у місця з відчутним дефіцитом людських ресурсів.

У сільському господарстві працювати було дещо легше, оскільки тут умови перебування здебільшого залежали від уміння і можливості налагодження людських міжособистісних стосунків. В окремих випадках між остарбайтерами і німецькими господарями складалися доброзичливі взаємини. Таке можна простежити на прикладі долі жительки с. Липа Дубенського району О. Гук, яку разом із односельчанами 5 березня 1942 р. вивезли у Німеччину. Спочатку, близько трьох місяців, вона працювала на одному з хімічних заводів, а потім її забрали на роботу до сільського господарства (околиці Ганновера). Вірогідно, через зміну місця роботи їй вдалося зберегти життя, адже умови роботи на заводі були надзвичайно важкими. Нові господарі були людьми приємними і між ними й Оксаною склалися достатньо теплі стосунки, у травні 1945 р. вони не хотіли відпускати її додому, пропонували залишитися, однак туга за рідною домівкою взяла гору [37].

Працювати у бауера довелося Г. Мельничуку, жителю с. Молодаво-2 Дубенського району, якому також поталанило з роботодавцями: «господар і його сім'я ставилися до мене непогано, їв те ж, що й вони. Працював на польових роботах. У неділю мав вільний час, ходив до інших остарбайтерів, що працювали в господарствах, або вони приходили до мене. Хазяїн не забороняв цього – аби тільки ми поводитися пристойно» [34, с.52-56].

Про лояльність німецьких господарів до східних робітників розповідає О. Андрощук, житель с. Кунин Здолбунівського району, якого з літа 1942 р. примусили працювати у господарстві Юліуса Пангульцера у с. Гаспах. Перший тиждень Олексій Трохимович жив у столярні, а потім – разом із господарями. Ставилися до нього добре, давали їсти 5 разів на день, не примушували носити знак «OST», у вихідний день дозволяли провідувати знайомих чи ходити до церкви, яка знаходилася за 2 км., на рік видавали робочий і святковий костюми, а на свята дарували подарунки [36].

У сільському господарстві остарбайтери працювали, в основному, без охорони, однак деякі господарі з превентивною метою закривали їх на ніч або обмежували у пересуванні. Зокрема, такі факти зі свого життя пригадує М. Ксьондзик із с. Пляшева Радивилівського району [17]. П. Королюку, Я. Шкробі із с. Башарівка Радивилівського району та багатьом іншим рівнянам не дозволяли виходити за межі господарств, у яких вони працювали [8, арк.268-269].

Як засвідчують архівні документи і матеріали, небагато жінок-остарбайтерів з Рівненщини працювали у якості домашньої прислуги. Попри те, що робота домашньою робітницею не була привілейованою, причиною полегшеного становища на цій роботі окремих жінок можна назвати особистісний фактор. Так, С. Гаврилук, уродженка с. Батьків Радивилівського району, у квітні 1942 р. була вивезена до Німеччини й працювала у сім'ї бауера, доглядаючи за

трирічною донькою господарів і виконуючи хатню роботу. З її слів дізнаємося, що «до неї ставилися як до члена сім'ї, ніколи не примушували виконувати непосильну роботу» [34, с.86]. Однак доброзичливе ставлення до оstarбайтерів не було поширеним явищем, більшість німців не виявляли жодного інтересу до долі іноземних робітників.

На протигагу описаним вище прикладам достатньо багато із примусово вивезених до рейху людей у своїх спогадах відзначали, що німці-господарі не вважали їх за людей. Так, П. Королук із Радивилівщини зауважує, що «з боку господаря завжди відчувалася неприязнь, жив у сараї, призначеному для худоби, часто не давали їсти, але не били» [8, арк.207-208]. У. Наливайко із с. Кричильськ Степанського району пригадує, що «господарі, у яких вона працювала, на день давали лише склянку молока і скибку хліба» [9, арк.15-18]. Я. Ковальська, уродженка с. Нова Любомирка Олександрійського району, яку забрали на примусові роботи від немовляти, писала, що за добу має лише 4 години відпочинку, «а увесь час їх гонять до роботи, навіть їсти не дають, одяг, який взяла з собою, увесь порвала, а на зиму залишилася гола і боса» [10, арк.3, 21]. Коли О. Пінчук із с. Степань Сарненського району поскаржився господареві, у якого працював, що його одяг зносився і йому не має що одягти, той відповів – «то пошій з газети» [9, арк.27-28].

Негативні моменти пригадує і К. Федюшко із с. Муравин Зарічненського району: «ставлення господаря було погане. За те, що одного разу я нібито погано подоїла корову, він мене побив. Зневажливо відносився до мене і його син» [28]. Г. Савицька із містечка Висоцьк відзначала, що «дружина господаря ставилася до неї дуже погано, часто була, а її діти кидали камінням у спину» [9, арк.251-252].

В умовах нівелювання людських цінностей можливості культурного та духовного життя оstarбайтерів були надзвичайно обмеженими. Забороненим було відвідування церкви, користування громадським транспортом, походи в кіно тощо. Так, за те, що Н. Бігун із Володимирецького району, який працював у сільському господарстві, у вільний час скористався громадським транспортом, його на 3 місяці посадили у штрафтабір [24]. Загалом необхідно підкреслити, що дискримінаційні стандарти життя примусових робітників негативно впливали на можливості їхньої соціалізації в чужорідному середовищі.

На початковому етапі перебування у Німеччині був відчутним і значно ускладнював оstarбайтерам процес адаптації мовний бар'єр. Нерідко господарів драгувало нерозуміння або перекручення робітниками їхніх вказівок, і вони вдавалися до «пояснення» шляхом побиття чи відправляли до штрафного табору. Схожі випадки пригадують А. Никодимова, В. Малько, Л. Муха, Х. Сидорук, І. Смородський із Висоцького району [9, арк.133-136, 143-146, 309-310] та багато інших рівнян.

Таким чином, реалії повсякдення українських примусових робітників в умовах Третього рейху були надзвичайно складними. Стандартизована одноманітність у поєднанні із загальним фізичним виснаженням, постійним недоїданням, дискримінацією, жахливими побутовими умовами значною мірою впливала на морально-психологічний стан оstarбайтерів, загострюючи деякі емоційні реакції, пов'язані із сумом за рідними і батьківщиною.

Список використаних джерел:

1. Гальчак С. На узбіччі суспільства: Доля українських «оstarбайтерів» (Поділля, 1942-2007 pp.) / С. Гальчак. – Вінниця, 2009. – 768 с.
2. Грінченко Г. Між визволенням і визнанням: примусова праця в нацистській Німеччині в політиці пам'яті СРСР і ФРН часів «холодної війни» / Г. Грінченко. – Х., 2010. – 336 с.

3. Данильчук В. Рейхскомісаріат – Рейхові: українці з Рівненщини на примусових роботах в Австрії та Німеччині / В. Данильчук. – Рівне, 2013. – 282 с.
4. Держархів Рівненської обл., ф.Р-24, оп.2, спр.28, арк.1.
5. Держархів Рівненської обл., ф.Р-24, оп.2, спр.39, арк.1.
6. Держархів Рівненської обл., ф.Р-24, оп.2, спр.45, 1 арк.
7. Держархів Рівненської обл., ф.Р-24, оп.2, спр.82, 1 арк.
8. Держархів Рівненської обл., ф.Р-204, оп.9, спр.9, 317 арк.
9. Держархів Рівненської обл., ф.Р-204, оп.9, спр.12, 354 арк.
10. Держархів Рівненської обл., ф.Р-534, оп.1, спр.4, 259 арк.
11. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.2, 4 арк.
12. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.25, 5 арк.
13. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.38, 5 арк.
14. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.45, 6 арк.
15. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.46, 4 арк.
16. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.51, 7 арк.
17. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.61, 6 арк.
18. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.95, 7 арк.
19. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.208, 7 арк.
20. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.249, 9 арк.
21. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.293, 5 арк.
22. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.1121, 9 арк.
23. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.1131, 5 арк.
24. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.1320, 4 арк.
25. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.1350, 8 арк.
26. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.1360, 9 арк.
27. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.1630, 5 арк.
28. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.2150, 6 арк.
29. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.2320, 5 арк.
30. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.3160, 12 арк.
31. Держархів Рівненської обл., ф.Р-2771, оп.1, спр.3381, 6 арк.
32. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Рятуння України / упоряд., авт. передм. і комент. М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2005. – 464 с.
33. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939-1944 рр.): за матеріалами української легальної преси / К. Курилишин. – Львів, 2010. – 328 с.
34. Остарбайтери: спогади жителів Рівненщини, вивезених гітлерівцями на каторжні роботи до Німеччини / упоряд. О. Царик ; ред. В. Яшук. – Рівне : Азалія, 1996. – 113 с.
35. Пастушенко Т. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953) / Т. Пастушенко. – К., 2009. – 282 с.
36. Спогади Андрощука Олексія Трофимовича, 1925 р.н., жителя с. Кунин Здолбунівського району Рівненської області, записані автором 07.03.2010 р.
37. Спогади Гук Оксани Семенівни, 1921 р. н., жительки с. Липа Дубенського району Рівненської області, записані автором 02.06.2009 р.
38. Herbert U. Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland: Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter, Flüchtlinge / U. Herbert. – München : Beck, 2001. – 442 s.

Everyday life of forcefully exported to the Third Reich labor residents of Rivne is analyzed in the scientific article. The facts are based on archival documents, materials, and memories. The factors of influence on the moral and psychological state of Ostarbeiteren and opportunities of their social adaptation in alien society are also highlighted.

Key words: the German occupational regime, The Third Reich, ostarbeiters, everyday life, social adaptation, Rivne region.

Отримано: 17.11.2015 р.

Н. І. Дворницька

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

АНАЛІЗ ДЕЯКИХ ЗАПОЗИЧЕНИХ ЛЕКСЕМ В СВІТЛІ ІДЕЇ ІВАНА ОГІЄНКА ПРО САМОДОСТАТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

В статті аналізується історія деяких українських лексем, запозичених в російську мову періоду становлення. Історико-лінгвістичний екскурс, зроблений на основі багатого ілюстративного матеріалу, підтверджує ідею І. Огієнка про самобутність та самодостатність української мови.

Ключові слова: запозичені лексеми, ідейно-державні перетворення, російська освіта, самодостатність української мови.

Коло наукових інтересів Огієнка-мовознавця було надзвичайно широким. Воно охоплювало проблеми не тільки українського правопису, будови, стилістики та культури української мови, але й складні питання кириличної палеографії, історії старослов'янської та української мов.

Окрім аспекти лінгвістичних проблем, висвітлені І. Огієнком, достатньо мірою продовжували вивчатися в працях вітчизняних істориків і мовознавців. Зокрема, окреслені І. Огієнком питання вивчення української мови як вираження національної психіки, душі й свідомості народу, значення рідної мови в духовному формуванні особистості; соборності української мови; українознавчі аспекти державотворчої, наукової діяльності досліджували М. Тимошик, В. Ляхощкий, Я. Ганіткевич, І. Кучинська, О. Біла, А. Білан, С. Болтівець та ін.

Проте ціла низка лінгвістичних питань, поставлених І. Огієнком, чекають глибокого та аргументованого дослідження. В першу чергу це стосується проблеми формування, розвитку та утвердження української мови, її зв'язків з іншими лінгвосистемами.

Як відомо, видатний науковець звертав велику увагу на необхідність вивчення явища засмічування української мови полонізмами, русизмами, грецизмами. Наполягав на необхідності аргументованого дослідження впливу української мови на мову «московську», особливо впродовж XVI-XVIII ст., заперечуючи зворотній процес і акцентуючи увагу на самодостатності, колориті, надзвичайному багатстві української мови.

Мета даної статті – висвітлити, дослідивши історію деяких лексем, особливості впливу української мови, українського просвітництва на формування нормативної мови Московської держави, російської літературної мови.

Доведено і визнано міжнародною науковою спільнотою, що вже на початку XVII ст. у Москві поширювались книжкові видання переважно українських типографій. Даний процес, що дуже активізувався у другій половині століття, був історично обумовленим соціально-економічними та ідеологічними змінами в Росії, що ставала на шлях «буржуазних преобразований, стремясь к познанию достижений других стран» [2, с.259]. Як свідчать відповідні документи, в цей період, період занепаду Речі Посполитої, у Москві перебувало багато освічених переселенців з українських та білоруських земель, які проводили навчання латини та польської мови, так необхідних московським чиновникам для державної служби за кордоном, перекладали іноземні книги, наглядали за певною нормативністю текстів, що видавалися Московським Печатним

двором. Критерієм правильності і нормативності служила уже видана на той час Граматика киянина Мелетія Смотрицького.

Зацікавленою у використанні знань освічених переселенців з України виявилась і значна частина вищого духовенства. Коли Никон вирішив провести виправлення богослужбових книг, то уряд звернувся до київського митрополита Петра Могили із проханням направити до Москви учених монахів з Києва. Прохання було виконано й до Москви, зокрема, прибув Єпіфаній Славинецький. В 1664 р. у Москві розпочав просвітницьку та наукову діяльність білоруський учений та поет Самуїл Петровський-Ситніанович (Симеон Полоцький).

Слід відзначити, що частина московського духовенства та знаті негативно поставились («грекофіли») до поширення «латинства», вбачаючи у будь-якому відході від давніх традицій велику небезпеку. Московські церковні власті почали забороняти поширення «литовських» книг (тобто надрукованих в Білорусі та в Україні). Суперечки та дискусії різних рівнів були відображенням великої ідейно-політичної боротьби прибічників європейських державних перетворень та «ревнителів старини», боротьби, що особливо загострилась наприкінці XVII ст.

Протиріччя в питанні про шляхи розвитку освіти та спротив консервативно налаштованій знаті далися взнаки під час організації перших шкіл у Москві, для викладання у яких один з видатних урядових діячів Ф.М. Ртицев запросив з Києва 30 учених монахів. Молоді московські дворяни навчалися у школах Андріївського, Чудова монастиря, при Введенській церкві. У 1665 р. відкрилась школа в Заїконоспаському монастирі, на чолі якого став Симеон Полоцький. У цій школі навчали латини, польської та «руської» мовам. У 1667 р. було відкрито «гімнасіон» при церкві Іоанна Богослова. В 1680 р. була заснована школа при Печатному дворі, де 30 кращих учнів вивчали мову, риторику, правопис під керівництвом київських монахів. Перші приватні школи у Москві підготували заснування в 1687 р. Слов'яно-греко-латинського училища. Це був перший навчальний заклад, що ставив за мету широку загальну освіту. Академія, де викладали учені греки та монахи з Києва, відіграла значну роль у розвитку російської освіти та науки к. XVII ст. – першої половини XVIII ст., зробила величезний внесок у розвиток нормативної писемної мови Московської держави.

Проблема взаємовпливу слов'янських мов, зокрема, в аспекті особливостей становлення нормативної російської лінгвосистеми, завжди цікавила видатних лінгвістів. Глибокі наукові дослідження демонстрували важливу роль українського просвітництва, а, відтак, української мови в даному процесі. Академік В.В. Виноградов зауважував: «Язyki единой восточно-славянської ветви (...) находились на протяженнии всей своей истории в самом блиском культурном взаимодействии. Для истории русского языка это живое общение с родственными славянскими языками было в высшей степени плодотворно. В словарную сокровищницу русского литературного языка внесли свой вклад и украинский, и белорусский языки» [3, с.37]. Аналіз деяких лексем вочевидь доводить дану сентенцію.

Так, сучасна російська лексема *зав'язаний*, властива розмовному стилю, функціонує в значенні: «настоящий, истый, страстный, с увлечением предающийся чему-нибудь, отчаянный». Наприклад, *зав'язаний игрок, зав'язая сплетница, зав'язатый спорщик*. Слово *зав'язаний* використовується в російській мові у певному колі фразеологічних сполучень в якості емоційно-посилювального епітету тих іменників, які мають якісно-характеристичне значення, наприклад, *театрал, балетоман, шахматист* тощо. За своєю морфемною структурою лексема *зав'язаний* могла б сприйматися як дієприкметникова форма дієслова *зав'язать* (пор. *забрать, снять*). Але такого дієслова в російській літературній мові немає. Між тим в українській та білоруській мовах дана лексема входить у велике гніздо споріднених утворень.

Наприклад, в «Словаре белорусского наречия» І.І. Носовича знаходимо дану лексему та споріднені їй утворення, зафіксовані, відповідно, в білоруській мові: «*Завзяты́й*, прил. «Гордый, заносчивый, неуступчивый». – *Який ты завзяты́й, тебе и слова не скажи*.

Завзято, нареч. «Заносчиво, отважно, гордо». *Завзято поступив*.

Завзятоць, и. с. ж. «Заносчивость, смелость, дерзость». Откуль у его така завзятоць берецца, што никого не боицца.

Завзяты́й, прил. «Чванный, дерзкий, заносчивый». Завзятому нечего и говориць гэтаго. Завзяты́й тольки себе видзиць.

Завзяценький, прил. смягч. «Щекотливенький». Завзяценький норовець.

Ср. укр. *Завзятий* «смелый, решительный, упорный», *завзяття* «смелость, упорство, выдержка» [7, с.162].

Лексема *завзятий* не була зареєстрована жодним словником російської літературної мови до словника В. Даля. Даль наводить дане слово як південно-західне, тобто таке, що функціонує в говірках, близьких до української мови. Значення даної лексеми зафіксоване Далем як властиве переважно українській мові: «бойкий, предприимчивый, который постоит за себя» [5, Т.1, с.576]. Зауважимо, що в російській розмовній мові лексема *завзятий* з'являється ще на початку XVIII ст. В літературній мові фіксується вперше у письменників українського походження в значенні «бесстрашный, отважный, настойчивый, упорный». Так, у В.Т. Наріжного в повісті «Бурсак» читаємо: «Он в жару восторга обещался приготовить еще человек пять, шесть из самих *завзятых*». В повісті О.М. Сомова «Гайдамак»: «Какой *завзятый* чумак! Какой лихо́й парень, какой статный и пригожий мужчина! Какой богатый и тароватый!», – раздавалось отовсюду». У Голяя в «Тарасе Бульбе»: «Демид Попович тоже перешел туда, потому что был сильно *завзятого* нрава козак – не мог долго выси́деть на месте». У М.І. Костомарова в «Богдане Хмельницком»: «...сам Хмельницкий, проезжая по рядам своїх *завзятых* молодцов, говорил им не длинные речи, а коротко напоминал им, что они воюют за веру».

Ввійшовши до словникового складу російської мови, лексема *завзятий* в стилістичному аспекті сприймається як елемент народного мовлення, отримує іронічне забарвлення і поступово розширює контексти свого функціонування. Відповідно до нової експресії змінюється й загальне значення слова. Воно стає в один синонімічний ряд з такими словами, як *отъявленный, суицид, настоящий*. Наприклад, у Салтикова-Щедріна: «Все наклонности *завзятой* приживалки: празднословие, льстивая угодливость ради подачки, прожорливость – росли с изумительной быстротой» («Господа Головлевы»). У Тургенева: «Обхватив помодною большой белый хлеб обеими руками и переламывая его пополам над тарелкой супа, как это делают *завзятые* парижане в «Caferіca»...» («Ночь»). У Станюковича: «С опытом *завзятого* дипломата он не показывал и вида, что замечает перемену» («Омут»). Експресивно-семантичні зміни у використанні лексеми *завзятий* проходили в російській літературній мові поступово, фіксуючись контекстуально, що врешті привело лексему до статусу нормативної одиниці.

Цікавим видається аналіз лексеми *никчёмный*, що за очевидними дери-ваційними ознаками на синхронному рівні є іменником займенникового походження. Співвідносним із ним є абстрактний іменник *никчёмность*.

У словнику В. Даля читаємо: «*никчёмный* – человек никуда не годный, ни к чему не полезный: *никчёмность*, негодность; вероятное заимствование из украинского языка» [5, с.173].

Дослідники доводять, що дана лексема запозичена з української мови і активізується перш за все в творах М. Горького. Наприклад, в опублікованих у 1912 р. рецензіях М. Горького на «Рассказы» М. Криницького читаємо: «Акцизные и гимназисты, учителя и просто люди, все они – по Криницкому – прячут свою *никчемность* в туманах метафизики». «Впрочем, ему, видимо, понята горестная *никчемность* этих людей и, кажется, он чувствует глубину их душевной пустоты».

Дослідники російської мови доводять, що семантико-дериваційне підґрунтя для створення, закріплення та активного функціонування даної лексеми було підготовлене активним поширенням в московській, загальноміській мові розмовних виразів великої кількості переселенців з України та Білорусії в к. XVII – першій половині XVIII ст. Зокрема, розмовне сполучення *ни к чому* в значенні «зря, попусту, бесполезно» досить активно почало поширюватись (як свідчать писемні пам'ятки) в діловій та розмовній сфері Московської держави к. XVII ст. Активізуються в цей період умосковському розмовному мовленні й споріднені лексеми *некчема, некчемный, никчемность*, відзначені ще в Лексиконі Памви Беринди: «Авель – *никчемность*» [1, с. 171].

В «Синониме славеноросской», виданої у додатку до дослідження П.І. Житецького «Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII в.» розміщені наступні слова: «*Некчемная* – растленная, гнилая. *Некчемно* – суетно, мерзко, мерзостно. *Некчемнейше* – гнуснее, гнюшше» [6, с.151].

Зазначимо, що академік Є.Ф. Карський звертав увагу на наявність лексеми *никчемность*, що відповідала старослов'янську *суета* в західно-південних (іншими словами, українських) перекладах псалтирі XVI-XVII ст. Підкреслимо, що саме ці псалтирі, як і багато інших перекладів, зроблених київськими монахами з благословення Петра Могили, використовувалися на Москві означеного періоду. Очевидно, що лексика перекладних творів ставала рідною для жителів «стольного града».

Видатні науковці, що займалися дослідженням історії слов'янських мов, констатували великий вплив української писемної мови на формування російської нормативної лінгвосистеми. Так, академік М.М. Шанський звертав увагу на активізацію, як результат цього процесу, ряду дериваційних абстрактних афіксів в російській мові. XVI ст. – першої половини XVII ст. В.В. Виноградов визначав велику кількість лексем, серед яких, наприклад, лексеми: *подлый, вкус, участие, честь, человечность, вещь, личность* та багато інших, походження яких, на думку дослідника, веде до українських джерел. Подібні висновки видатних науковців цілком співпадають із твердженням І. Огієнка про те, що велика кількість слів були занесені до Росії з України впродовж XVI-XVIIст., бо з'явилися в Україні на 100-200 років раніше, ніж в Росії. Вивчаючи історію української мови, науковець наполегливо підкреслював ідею її надзвичайного багатства і краси. Учений стверджував, що великі потенції української мови з її унікальною історією дають можливість збагачувати лексичний склад інших мов, а не запозичувати: «Наша власна українська мова в її численних говірках така багата і колоритна, що просто гріх перед своїм народом поповнювати літературну мову непотрібними позичками з мов чужих: польської чи московської» [8, с.37].

Список використаних джерел:

1. Берында П. Лексикон славеноросский Памвы Берынды / П. Берында. – Кутеин, 1653.
2. Будде Е.Ф. Очерки истории современного русского литературного языка (XVII-XVIII в.в.) / Е.Ф. Будде. – СПб., 1908. – 737 с.
3. Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В.В. Виноградов. – М. : Наука, 1975. – 786 с.

4. Виноградов В.В. Проблемы литературных языков и закономерностей их образования и развития / В.В. Виноградов. – М. : Прогресс, 1976. – 387 с.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В.И. Даль. – М. : Изд-во иностранных и национальных словарей, 1863 – 1865. – Т. 1. – 317 с.
6. Житецкий П.И. Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII в. / П.И. Житецкий. – К., 1889. – 319 с.
7. Носович И.И. Словарь белорусского наречия / И.И. Носович. – СПб., 1870. – 537 с.
8. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Львів : Фенікс, 1995. – 44 с.
9. Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський апостол : літературно-лінгвістична монографія / І. Огієнко. – Варшава, 1930. – Т. 1. – 520 с.
10. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2004. – 412 с.
11. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / Д.Н. Ушаков. – М. : Изд-во иностранных и национальных словарей, 1935-1940. – Т. 2. – 1039 с.
12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1964-1973. – Т. 1-4.

The article deals with the analysis of the Ukrainian lexemes borrowed into Russian language in the period of its formation. Based on great illustrative material of historical and linguistic excursus it confirms Ivan Ohienko's idea about originality and self-sufficiency of the Ukrainian language.

Key words: borrowed lexemes, ideological state transformations, Russian education, self-sufficiency of the Ukrainian language.

Отримано: 29.10.2015 р.

УДК 811.111'373+811.161.2'373

І. М. Діяконович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДЕКОРАТИВНЕ МОВНЕ ПЛЕТИВО

Мовлення, як живе функціонування мови має свої, притаманні кожній мові вирази, які є відтворенням глибинного розвитку мови, як елемента культури того, чи іншого народу. Дослідження подає окремі скорочення в українській та англійській мовах на прикладах з літератури; демонструє мовленнєві скорочення у здрібнених власних назвах української мови.

Ключові слова: мовлення, здрібнення, скорочення, редукція, покутсько-буковинський говір.

Мову, як систему звукових і графічних знаків, що виникла на певному рівні розвитку людства, вивчали здавна у стародавніх країнах: Греції, Китаї, Індії, Римській імперії. Перші мовознавчі дослідження припадають на 4 століття до нашої ери. Так, індійське мовознавство розвинулось з потреби плування священних гімнів Індуїзму – вед. Уже в самих гімнах предметом дискусії постають деякі мовознавчі питання, зокрема питання фонетики, орфографії, граматики та лексики. Рівень наукового дискурсу тієї епохи був таким високим, що вплинув на розвиток порівняльно-історичного мовознавства в XIX ст. Автором першої граматики санскриту є Паніні, котрий вже на той час використовував мовні терміни: «фонема», «морфема», «корінь», «суфікс», «частини мови» [2]. «Українці здавна любили філологію і кохалися в язикоз-

навстві. Перші граматики нашою мовою з'явилися дуже давно це були віленська граMATика 1585 р. та львівський «Адельфотес» 1591 р. А р. 1596 вийшли українською мовою граMATика та словник Лаврентія Зизанія; того ж року і того ж автора була надрукована і найперша наша Азбука» [3, с.50].

На мапі світової лінгвістики є такі відомі вчені, як Франц Бопп, дослідник індоєвропейських мов; Якоб Грім, основоположник порівняльної граматики германських мов; Фердинан де Сосюр, засновник структуралізму в мовознавстві ХХ століття; Іван Огієнко, український мовознавець і лексикограф; Зарицький Микола Степанович, український мовознавець, спеціаліст у галузі словотвору, лексикології, психолінгвістики.

Функціональність сучасної мови вивчають різні галузі загального мовознавства: фонетика, граMATика, морфологія, синтаксис, лексикологія, етимологія, фразеологія, семантика, а також етнолінгвістика. Етнолінгвістика започаткувалась у США й синонімічно заміняється терміном «культурна лінгвістика», позаяк досліджує мову з точки зору сприйняття світу певним етносом, що й є відбитком культури у мові. Іван Огієнко у своїй праці «Українська культура. Коротка історія культурного, життя українського народу» демонструє відмінність в українській та російській мовах культуру ставлення до шлюбу, що й відображено в мові: «Або наш вираз: ми кажемо «одружитися з нею», або «оженитися з нею»: Тут жінка зразу стає рівноправно поруч з чоловіком; цей вираз – «оженитися з нею» далеко культурніший од московського: «женитися на ней» [3]. Цікавим культурологічним порівнянням слугуватиме подібне висловлювання в покутсько-буковинській говірці української мови, де поширений вираз «утримувати жінку». Так, серед людей середнього й старшого віку прикарпатської Буковини (Кіцманський, Сторожинецький Вижницький райони) можна й досі почути: *він тримає Одарку Матяшову* (він одружений з дочкою Матяша, Одаркою). Зважаючи на спорідненість європейських мов, знаходимо у семантиці англійського слова 'keep' значення «тримати», «зберігати», «взяти собі назавжди»: «You can keep the book, if you like it», що в перекладі на українську: «Можеш абрати собі книжку, якщо вона тобі до вподоби». Тобто «тримати Одарку», значить бути з нею назавжди й берегти її. Ще один приклад галицько-буковинської говірки «вважати». Це слово є вжитковим у різних життєвих ситуаціях в імперативі. Так, відправляючи рідних у дорогу, мати, або батько каже: «вважай», що значить «будь обережним». Коли треба застерегти когось при небезпечній роботі з гарячим посудом, чи при проходженні небезпечної ділянки дороги, також можна почути «вважай». Слово вживається в абсолютній формі, тоді як в еквіваленті англійської мови «mind» потребує прямого додатку, або підрядного речення: «mind your grammar» (зверни увагу на свою граматику), «mind your hot tea! (обережно: чай гарячий), «mind where you put your foot» (дивись, куди йдеш/ступаєш). Звернімо увагу, в літературній українській мові «mind» перекладається по-різному, в залежності від мовленнєвого контексту, тоді як в галицько-буковинській говірці можна у всіх перелічених вище прикладах просто сказати: «Вважай!»

Торкаючись модальної (експресивної) функції мови, цікавим з точки зору етнолінгвістики можна вважати здрібнілі назви імен. У Івана Огієнка знаходимо здрібнілі ім'я від жіночого давньоєврейського імені Єлізавета (у перекладі: обітниця Богу); «В ХVІІІ віці геть усі чисто вищі посади не тільки в себе на Україні, але й по всій Росії прибрали до рук своїх самі українці, і вони тягли за собою теж українців. Дойшло до того, що московське духовенство почало хвилюватись і найсв. Синод мусів заступитись за права великоросів і 17 апр. 1754 р. за царичі Лисавети видано було Височайшого наказу про те, що на архієреїв та на архимандритів можна висвячувати і москалів [3, с.93]. У буковинській говірці це ім'я має пестливу здрібнілу

форму Саветка. В українській мові дуже багато здрібнілих пестливих імен. «Існує поважна небезпека, що ці здрібніння та скорочення часто не в душі української мови, а ще трапляються наслідування та кальки із російської мови: Каті, Саші, Віті тощо. Їх треба остерігатися, беручи, зокрема, до уваги, що в українській мові, звичайно, залишається більша частина імені. Наприклад, кінцевий приголосний кореня звук «р» у здрібненні імені Катерина зберігається: Катря, Катруся, а не лише Кат-, як в російській мові: Катя, Катюша (відома воєнна назва пісні, znana у світі). Чоловічі ж імена не мають у нас здрібніння із жіночим закінченням на -а, -я (Вова, Толя) хіба що в іменах, які самі так закінчуються (Микола – Коля, Микита – Мітя), але таких імен небагато» [5]. Наведемо декілька цікавих здрібнень імен: Євдокія – Явдошка, Вівдя; Євгенія – Генця, Івга; Ксенія – Ксеня, Сяня; Лариса – Риска, Ляля, Леся; Пелагія – Палазя, Стефанія – Стефця, Фунця, Стеха; Адам – Адьо, Антоній – Антошко, Тосько; Йосиф – Осипко, Ілля – Ілько, Іляш, Ілашко; Мілентій – Мільо, Мирон – Миросьо, Мирошко, Мірко; Михайло – Михась, Місько; Октавіан – Тавчик, Яків – Яцко, Яць.

Мовні «фігілі» простежуються й в розмовній мові у формі скорочень. В лексиці англійської мови таких скорочень в рази більше, ніж в українській. В англійській мові скорочення можуть носити двоякий характер. За однією мовленнєвою тенденцією, яка називається ілізією, відбувається випадіння головної, приголосної, або й обидвох в кінці складу, або слова. Такий процес є природнім, і при штучних спробах іноземців, такі випадки скидаються на мовленнєві химери. Наведемо приклад ілізії в англійській мові: important→importan, lastyear→lasyear, the frontdoor→the frondoor, to me→t me. Інший вид скорочень англійської мови має також природне, але й історичне походження, – редукцію. Приданому виду скорочень випадати може й початкова приголосна, зазвичай, -h-, наприклад: I know her→ainqu:, and tell them→qntelqm. Редукуються (скорочуються) й дифтонги та голосні в ненаголошеному складі: survey [bV] але to survey [b], escort [k] але to escort [k], face [f] але як другий склад у слові surface [fV] (брит. варіант), чи [fV] (ам. варіант), lenient [h] – [h], diagram [d] – [d], nowadays [d] – [d] [1, с.20-21]. Типові скорочення розмовної англійської мови, про що дізнаємось із творів літератури, можна трактувати, як певну неграмотність певної категорії людей. При читанні твору в оригіналі, такі скорочення обтяжують, а в певних ситуаціях унеможливають розуміння прочитаного. Наведемо декілька прикладів з гумористичного оповідання Марка Твена «Що спантеличило голубу сойку». «Ignorant people think it's the noise that fighting cats make that is so aggravating, but it ain't so» [6, с.9], замість «...it isn't so». В перекладі такий розмовний «викрутас» може звучати: «але то не бути так», де інфінітив дієслова «бути» не узгоджується із вказівним займенником «то», який вимагає вживання дієслова «бути» в 3-ій особі однини. Інший приклад: «I ain't got no time to fool around here» [6, с. 10]. Знову ж таки, ain't неправильне скорочення дієслова зв'язки *to be* при першій особі однини. Однак, Марк Твен відтворює реалістичну мовленнєву ситуацію, адже замість дієслова *am not* мало б бути *haven't*, й наступний заперечний займенник *no* порушує правило вживання одного заперечення в простому реченні англійської мови. У двох прикладах: «...if I can see a sign of one of 'em» та «...till pretty so on this whole region 'peared to have a blue flush about it...» [6, с. 11] спостерігається редукція перших звуків в особовому займеннику *them* та у словому дієслові *appear*. Цікавим на наш погляд є ще одне скорочення *hang'd* у цьому ж оповіданні Марка Твена: «Come here, everybody; hang'd if this fool hasn't been trying to fill up a house with a corns!» [6, с.11] Зважаючи на значну лояльність ужиткової граматики у розмовній мові попередніх століть, робити

мо припущення, що *hang'd* є скороченою формою присудка, що замінює все головне речення умовного способу: I'll be hanged...

Цікаві дослідження подібних скорочень в англійській мові робить Отто Джесперсен. Так, він наводить приклад скороченого заперечення *Bettern 'you?* замість *had you not better*, вказуючи на походження такої аббревіатури з дитячого мовлення [7, с. 66]. Посилаючись на спогади однієї пані із США, Джесперсен демонструє ще одне мовленнєве скорочення, яке вже не вживається дорослими, а лише дітьми, попри широкий вжиток цієї ж фрази в Англії: *usen't* (замість правильного *didn't use to*). Такий мовленнєвий архаїчний викрутас, за ствердженням Джесперсена, розповсюджений не лише в розмовній, а й в літературній мові: «My face is covered with little shadows that usen't to be there» (Артур Пінеро); «I usen't to be one of her admirers, but I am now» (Уайлд); «Usen't it to be a lark?» (Б. Шоу); «Usen't we to be taught that it was our duty to love enemies?» (Генкін); «Usen't the monks to keep pears in their boots?» (Д. Бенсон) [7, с.66].

Попри значно меншу поширеність, українське мовленнєве «плетиво» теж декороване скороченнями. Прикладом кількісної редукції можна навести діалектичні слова *ялко* (яблуко), *курудза* (кукурудза), з'ява (поява). А щодо літературної мови, то знахідкою на цій ниві можна вважати повість подольського письменника Богдана Радиш-Маринюка «Той, що хмари молотить». Співвідносно скороченням англійської мови (особовий займенник + дієслово зв'язка *tobe*: I'm, we're, you're, it's, he's, she's, they're), відслідковуємо тенденцію до скорочень особових займенників української мови *вона, воно, вони, йому, мені, його, її*: «Й'му треба було зо штири таких печі...», «А ви й'го виділи, того, що хмари молотить?» [4, с. 38], «А таки.. Шьос в'но є...» [4, с.41], «В'на не видит...» «—Звут і'Калинков» [4, с.46], « Натєгнеси нам шия, доки в'нипідут вид нас...» [4, с.58], «Голову м'ні змиють дощі майовії» [4, с.59] «В'ниоба... В'ниоба, товаришу начальник, чийсь сини» [4, с.106].

Описані вище мовленнєві явища скорочення, здрибнення імен, вживання різних прийменників за однакових лексичних інгредієнтів фрази у мовач споріднених груп, свідчить про значущий культурологічний аспект, який є невід'ємною частиною мови. Широкий пласт гуманітарних знань слід вивчати з метою розуміння філософії мови, яка проявляється у різних мовленнєвих зворотах. Адже, як стверджує український мовознавець Іван Огієнко, «мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомости. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова, як певний орган культури, традиції. В мові – наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання. Мова – це найясніший вираз нашої психики, це найперша сторожа нашого психичного я... І поки живе мова – житиме й народ, яко національність. Не станемови – не стане й національності: вона геть розпорухиться поміж дужчим народом...» [3, с.239-240].

Список використаних джерел:

1. Діяконович І.М. Практична фонетика. Інтонація : навчально-методичний посібник для студентів II курсу / І.М. Діяконович. – Кам'янець-Подільський : ПП Міркотан А.Г., 2013. – 149 с.
2. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / М.П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2005. – 463 с.
3. Огієнко Іван. Українська культура. Коротка історія культурного, життя українсько-го народу / Іван Огієнко – К. : Видавництво книгарні О. Череповського, 1918. – 275 с.

4. Радиш-Маринюк Б. Той, що хмари молотить/ Б. Радиш-Маринюк. – Косів : Писаний камінь, 2012. – 183 с.
5. Храплива-Щур Л. Словничок давніх українських імен [Електронний ресурс] / Л. Храплива-Щур. – Режим доступу: http://abetka.ukrlife.org/schur_dict.htm.
6. Diyakonovych I.M. Unfinished Message to Your Heart. The twentieth century anthology of a short story / I.M. Diyakonovych. – Kamyanets-Podilski : PE Mirkotan, 2014. – 214 p.
7. Jespersen Otto. Selected Writings of Otto Jespersen [Electronic Resource] / Otto Jespersen. – https://books.google.com.ua/books?id=RqOLAgAAQBAJ&pg=PA66&lpq=PA66&dq=hang%27d+contracted+form+of+what?&source=bl&ots=cxYJpsPChc&sig=vXv1rJj2jRqvmwTg6wun_sxWwSE&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwia5LjXqLjKAhUCEXIKHaYUAFMQ6AEIHDA#v=onepage&q=hang%20contracted%20form%20of%20what%3F&f=false
8. Myers S. Phonology: case studies / S. Myers, M. Crowhurst. – Austin : The University of Texas, 2006. – 304 p.

Speech is one of language functioning, as well as writing, signing or gestures. Spoken word expresses not just the idea the speaker wants to deliver to the listener but the way of life of an entire community, compressed by history in one small word.

The research presents examples of different types of reduction and other contractions in English and Ukrainian languages; demonstrates some Ukrainian personal names in contracted forms with a diminutive suffix; explains the difference in the word combination 'marry somebody' in Ukrainian and Russian as to the use of a proposition on the ground of various cultural consciousness. The parallel comparison is made between the Ukrainian verb 'mind' in the Imperative Mood, which can be used absolutely, and the English 'mind' that always takes the direct object. In the absolute form the verb is used in Pokutsko-Bukovenian talk though.

Key words: speaking, names softening, contraction, reduction, Pokutsko-Bukovenian speech

Отримано: 28.10.2015 р.

УДК 811.161.2

Л. В. Домилівська

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Інститут філології*

ПАРАДИГМА МОВОЗНАВЧИХ ПОШУКІВ ІВАНА ОГІЄНКА

Стаття присвячена аналізу мовознавчих ідей І. Огієнка, які не втратили своєї актуальності й нині. Увага зосереджена на з'ясуванні основних фахових інтересів ученого, відображених у його працях. Наголошується на синкретизмі наукових поглядів І. Огієнка, що дозволило порушити питання «мова-нація», «мова-культура». Також з'ясовано роль наукової діяльності І. Огієнка в подальшому розвитку української лінгвістики.

Ключові слова: Іван Огієнко, українська лінгвістика, історія української літературної мови, історія українського мовознавства, науковий синкретизм.

Наукова діяльність будь-якого дослідника, зазвичай, характеризується визначенням професійних інтересів, у колі яких розгортаються подальші студії з осмисленням нової інформації, пошуком відповідей на дискусійні питання

ня. Такий процес (у більшості випадків) обмежується кількома науковими напрямками діяльності. Утім, Іван Огієнко (далі – І. Огієнко, **Л.Д.**) є винятковою постаттю в означеній парадигмі, адже з іменем ученого пов'язано безліч відкриттів у гуманітаристиці: це і мовознавство, і літературознавство, і фольклористика, й історія, культурологія тощо. Його праця, без перебільшення, вистачила б на цілу наукову інституцію. Важливо й те, що І. Огієнко впродовж усього життя не зраджував своїм принципам, щоразу залишаючись максимально вимогливим до зроблених наукових спостережень. Так, повертаючись до попередніх напрацювань, дослідник шукає незаповнені лакуни, вразливі моменти висновків, яких дійшов, поглиблює фактичний матеріал, що забезпечує аргументованість його праць. Як додатковий аргумент наведених тверджень сприймаються зауваження М. Тимошика щодо мовознавчої діяльності митрополита Іларіона [Іван Огієнко – **Л.Д.**]: «Синтетичний огляд слов'янської писемності, зацікавлене і неупереджене з'ясування на основі багатющого джерельного матеріалу його витоків, оригінальність авторських думок, сміливість гіпотез, популярний і ненав'язливий тон викладу вигідно вирізняє цю працю, ставить її в перший ряд світових надбань наукової як славистичної, так і українознавчої науки» [7].

У мовознавстві вже традиційним став підхід, за якого будь-яке явище розглядається у взаємозумовленості екстра- й інтралінгвальних чинників, і ширше – з урахуванням критеріїв різних галузей знання. Такий дослідницький синкретизм характеризує і наукову діяльність І. Огієнка, який, наприклад, у мовознавчих працях не обмежується власне лінгвістичними фактами. До аналізу залучено культурологічний, суспільно-політичний контекст періоду, що став об'єктом студювання. Історична спрямованість наукових пошуків І. Огієнка є виразною і в мовознавчих спостереженнях, адже «історичний підхід дає дослідникові найбільше об'єктивності» [7].

Так, досить показовим у такому разі є врахування історичного критерію І. Огієнком при розробці періодизації історії української літературної мови. Звернімо уваги на назви розділів: «Княжа доба», «Литовська доба», «Польська доба», «Московська доба» [3] тощо. Апеляція вченого до історичних фактів є підставою для об'єктивності зроблених висновків, ґрунтовнішого розуміння передумов виникнення лінгвістичного явища.

Незважаючи на те, що «постать Івана Огієнка вже реабілітована історією, але вона ще не пізнана, глибинно не поцінована в Україні» [7]. Сьогодні можна з упевненістю говорити про вагомий вплив мовознавчої діяльності І. Огієнка на подальший розвиток не лише української, а й слов'янської лінгвістики. Безапеляційно сприймається факт про врахування концепції І. Огієнка, присвяченій аналізу постання й розвитку української літературної мови у сучасній лінгводидактиці. Цілком справедливо можна відзначити її оригінальність, сміливість й новизну на час розробки. На особливу увагу заслуговують спостереження І. Огієнка щодо входження народнорозмовних елементів у конфесійні тексти. Так, рубіконом у періодизації вченого між староукраїнською та новою українською літературною мовою стає «Пересопницьке Євангеліє», що засвідчує ідеї дослідника про функціональні межі тексту Святого Письма (принягідно слід звернутися і до іншого дослідження – «Крехівський Апостол»).

Також присутній є внесок І. Огієнка у розвиток української лексикографії. Як відомо, перші шість словників ученого з'явилися ще в «київський період» життя, коли І. Огієнко був аспірантом, а потім працював на посаді приват-доцента у Київському університеті Св. Володимира. Зокрема, йдеться про такі праці (1910-1914 рр.): «Словарь неправильных, трудных и сомнитель-

ных слов», «Словарь ударений в русском языке и правила русского ударения», «Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи», «Словарь общеупотребительных иностранных слов в русском языке», «Орфографический словарь», «Словарь военно-исторических терминов». Усі зазначені лексикографічні роботи виконані, звісно, на дуже високому фаховому рівні, а крім того, засвідчують розуміння вченим необхідності кодифікації літературної мови (нехай навіть на матеріалі російської мови), розробки наукової мови, мови за фаховим спрямуванням – коло питань, що для сучасної української літературної мови залишаються актуальними й досі.

Особливе захоплення у колі науковців викликає «Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови» (1961). Невипадково Яр Славутич, «автор першого в світі мартирологу української літератури «Розстріляна муза» назвав його «золотою короною шевченкознавства» [7]. Усім відома трагічна доля цього видання, коли кілька десятирічна праця, розпочата в Кам'янець-Подільському, не завершилася логічним результатом, адже дослідник не зміг забрати з собою матеріали, які мали увійти до словника, у Польщу, а тому мусив починати все спочатку. Утім, не в характері І. Огієнка поступатися життєвим труднощам: словник усе ж таки побачив світ, і в «Передмові» автор зазначає: «Ця моя праця виходить до вшанування столітньої (1861-1961) пам'яті з дня смерті нашого великого національного поета й борця за волю України і українського народу. І я щиро прагну, щоб ця праця ширше пішла серед українського народу і допомогла розростові української літературної мови, бо цього прагнув і великий наш Кобзар» [7].

Окрім того, дослідника, який осмислює тенденції «розвою» української мови, не полишає ідея створення діалектологічного словника: «Усього словника народної мови ми ще не знаємо, бо не маємо його. На жаль, і Академія наук у Києві, а особливо Наукове Товариство у Львові мало зрозуміли велике значення повного Словника живої української мови, і такого нам ще не дали, хоч потрібних матеріалів зібрано вже немало. Народний словник, як цілість, надзвичайно багатий, і дуже прислужився б розвоєві нашої літературної й фахової мови, бо їхні ж словники ще остаточно в нас не усталені. Народна мова ховає в собі силу найрізніших мовних перлин, часом навіть на означення тонких духових переживань та *найрізніших термінів* [курсив наш – Л.Д.]. Так, словник окремої особи з народу або навіть словник окремого села може бути вбогий і може не мати нічого показнішого, але народний словник, як цілість, був і буде найцінніше джерело для мови літературної» [3]. При цьому, наголосимо, не йдеться про обстоювання вченим крайніх пуристичних тенденцій: мається на увазі визначення магістральних шляхів розвитку української літературної мови, одним із яких стала «жива народна мова». У такий спосіб І. Огієнко вкотре намагається аргументувати важливість врахування діалектологічних даних при вивченні стану мови як у синхронії, так і в діахронії: «Взагалі, діалектологія ще дуже мало вивчена в нас, а те, що подається в наших курсах діалектології, не показує глибшого вивчення» [3]. Про слушність однієї з настанов І. Огієнка «Треба завжди пам'ятати, що хто знає тільки місцеву говіркову мову, той не може сказати, що тим самим знає й мову літературну. Добре знання літературної мови набувається повсякчасним її вивченням та глибоким знанням мови народної» свідчить наукова діяльність нашого сучасника, одного з найвидатніших істориків української мови – В. Німчука, для якого означений вектор пошуків став дороговказом у справі всього життя.

Логічним продовженням зацікавлень І. Огієнка у галузі історії мови, діалектології став чотиритомний «Етимологічно-семантичний словник української мови», повного видання якого сам дослідник не побачив: «Після його смерті, згід-

но із заповітом, уся рукописна спадщина, у тому числі й теки з «Етимологічно-семантичним словником української мови» передавалися Інституту дослідів Волині у Вінніпезі. Через різні обставини рукопис словника виявився далеко не готовим для друкування» [7]. У сучасній мовознавчій науці означена праця вченого цілком виправдано прирівнюється до аналогічних видань, розроблених академічними установами. На нашу думку, все це є безумовним свідченням наукової вартості словника і фахової компетентності його укладача.

У дослідницькій діяльності І. Огієнка помітним є також інтерес до питань стилістики української літературної мови, питань культури мови. Принагідно слід згадати про «Український стилістичний словник» (1924), що увиразнює аспекти лексикографічних пошуків науковця, «Чистота і правильність української мови» (1925) «Наша літературна мова. Як говорити й писати по-літературному» (1954) – своєрідний довідник із культури мови.

Широта дослідженого матеріалу, ґрунтовність викладу дозволяють говорити про фундаментальність лінгвістичних праць І. Огієнка, присвячених насамперед питанням історії української літературної мови. На думку вченого, «Глибше знання цього життя ясно покаже нам не тільки повчальні минулі шляхи розвою нашої літературної мови, але відкріє також ті нові дороги, якими ця мова завжди намагалася йти й мусить йти в своєму дальшому житті» [3]. Зокрема, йдеться про дослідження: «Нариси з історії української мови. Система українського правопису» (1927), «Крехівський Апостол» (1930), «Історія української літературної мови» (1950, 1995, 2001) [3] та ін. Заслужує на увагу те, що дослідник враховує не лише історичний критерій, культурно-естетичну парадигму, при розробці періодизації української мови: до аналізу залучені також роль історичних постатей (наприклад, структурні частини у сучасному розумінні підручника «Історія української літературної мови» «Шевченко як творець української літературної мови», «Роль Івана Франка в розвії літературної мови», «Куліш як ідеолог і творець української літературної мови» та ін. [3]), суспільно-політичний фактор (структурні частини «Українська літературна мова під Советами» із підрозділами «Доба русифікації», «Доба українізації», «Доба комунізації» та ін. [3]). Наприклад, аналізуючи внесок М. Максимовича, І. Огієнко зазначає: «Михайлові Максимовичу в розвії української літературної мови належить почесне місце, а то за його вікопомного збірника «Малоросійскія п'ѣсни» 1827 року. До збірника дана була передмова, що на довгий час стала маніфестом українського народництва; про нашу мову він писав, що вона не тільки рівноправна з польською та російською, але своєю ніжністю та гармонією, скажемо в піснях, переважає російську» [3]; або ж інша оцінка діяльності першого ректора Київського університету: «Офіційно Максимович мав катедру «російської словесности», але він перетворив її на катедру українознавства; за словами Драгоманова, Максимович став для України цілим ученим історико-філологічним факультетом» [3]. Як бачимо, аналіз діяльності М. Максимовича підпорядкований утвердженню провідної ідеї досліджень І. Огієнка про самотність і «давність» української мови. Цікаво й те, що термінологічний інструментарій ученого є уніфікованим: І. Огієнко воліє вживати поняття «українська мова» навіть щодо віддалених у часі періодів, уточнення здійснюється за допомогою утворених словосполучень, що окреслюють відповідний період існування мови.

Нині вважаємо за потрібне переосмислення ролі мовознавчих праць в історії українознавства, адже дослідження І. Огієнка визначили основні напрями українських лінгвістичних студій як в Україні, так і поза її межами. Більше того, варто наголосити і на освітній ролі цих праць. Так, наприклад, «Огляд українського

язикознавства» (1907) став теоретико-методологічною базою для розробки академічного курсу «Історія українського мовознавства», що є нормативним у класичних українських університетах сьогодні. Посутніми в такому разі є й інші праці: «Сучасна українська літературна мова» (1935), «Грамаітичні основи української літературної мови» (1951), «Український літературний наголос» (1952) тощо.

Обстоюючи державницькі ідеї, І. Огієнко неодноразово наголошував на унікальності української мови, культури, їх відмінності від російської та білоруської відповідно: «Антропология ясно й докладно довела, що расово українці, росіяни й поляки – це різні окремі народи. Так само різні в них мови, кожна сама в собі самостійна, а для досліду цього треба брати мову в цілому: в фонетиці, в формах, в складні, в словнику, в наголосі й т. ін. – тоді тільки впливе перед нами кожна мова, як цілість у самій собі, як мова *самостійна* [курсив наш – Л.Д.]. Початок багатьох мовних явищ треба шукати не з впливу панівної мови, а ще на прабатьківщині» [3]. Така дослідницька парадигма принципового щодо доказової бази проведених наукових студій визначила звернення І. Огієнка до аналізу текстів давньоукраїнського періоду («Слово о полку Ігоревім», 1949; 1967), текстів, написаних старослов'янською мовою («Пам'ятки старослов'янської мови 10-11 ст.», 1929) та ін. Зважаючи на синкретичний характер студій І. Огієнка (традиційний для вченого), цілком вмотивованим є поява праць, у яких мовний матеріал став додатковим аргументом доведень ученого: «Історія української культури» (1918) [6] («Кирило і Мефодій: їх життя і діяльність» (тт. 1-2, 1927-1928), «Князь Костянтин Острозький і його культурна праця» (1958), «Історія українського друкарства» (1925) [2] та ін. Майже аксіоматичним твердженням для І. Огієнка є взаємозумовленість мови й культури, а відтак – і ролі мови у збереженні національних традицій. Учений, покликаючись на опрацьовані у європейському мовознавстві ідеї В. фон Гумбольдта, розуміє, що «мова – це душа народу» – ключові тези у парадигмі лінгвістичних пошуків І. Огієнка.

Утім, повернімося до наведеної на початку нашої статті думки М. Тимошка про об'єктивність оцінки наукової спадщини І. Огієнка. Відомо, що вчений заповів повернення праць на територію України за умови здобуття нею цілковитої незалежності. До цього часу воля І. Огієнка не була виконана. Відтак, сьогодні існує нагальна потреба вкотре переосмислити ідеї видатного вченого, що дозволить (ми впевнені!) гідно представити українську науку на світовій арені, а отже, вивіщити національну ідею, підняти імідж України в цілому на якісно інший рівень.

Список використаних джерел:

1. Лларіон. Грамаітично-стилістичний словник Шевченкової мови = Grammatical and stylistic lexicon of Shevchenko's poetry / Лларіон. – Вінніпег : Волинь, 1961. – 256 с.
2. Огієнко І.І. Історія українського друкарства / І.І. Огієнко. – К. : Либідь, 1994. – 448с. – (Пам'ятки історичної думки України).
3. Лларіон Історія української літературної мови / Лларіон ; упор. М.С. Тимошук. – К. : Наша культура і наука, 2001. – 440 с. – («Запізніле вороття»; Видавничий проєкт фундації ім. Митрополита Лларіона (Огієнка) ; 2; Канадські першодруки І. Огієнка) [Електронний ресурс]. – Режим доступу; <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm>.
4. Лларіон. Наша літературна мова; Як писати й говорити по-літературному; Мовні нариси / Лларіон. – Вінніпег : Наша культура, 1958. – 424 с.
5. Огієнко І. Професорська праця в Києві. 1914-1918 / І.І. Огієнко // Рятуння України. – К. : Наша культура і наука, 2005. – С. 82-90.
6. Огієнко І. Українська культура; Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко // Репринтне відтворене видання 1918 року. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.

7. Тимошик М. Передне слово / М. Тимошик // Ларіон Історія української літературної мови / Ларіон ; упор. М. С. Тимошик. — К.; Наша культура і наука, 2001. — 440 с. — («Запізніле вороття»; Видавничий проект фундації ім. Митрополита Ларіона (Огієнка) ; 2; Канадські першодруки І. Огієнка) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu01.htm>

The article is dedicated to the analysis of Ivan Ohijenko's linguistic ideas. His scientific thoughts are extremely relevant today. Attention is focused on clarifying the main professional interests of scientist. It is noted the syncretism of Ivan Ohijenko's scientific views. All these factors enabled to raise the questions «language-nation», «language-culture» in Ivan Ohijenko's research papers. Also the role of Ivan Ohijenko's scientific activities defines in further development of Ukrainian linguistics.

Key words: Ivan Ohijenko, Ukrainian linguistics, History of Ukrainian Literary Language, History of Ukrainian linguistics, scientific syncretism.

Отримано: 02.10.2015 р.

УДК 37(477)(092+94(477)«1917/1920»

О. М. Завальнюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІВАН ОГІЄНКО І КЕРІВНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У 1917-1920 рр.: СПІВПРАЦЯ НА НИВІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

На основі архівних і опублікованих джерел, а також праць українських істориків досліджується різноманітна співпраця Івана Огієнка з керівниками України — Михайлом Грушевським, Павлом Скоропадським і Симоном Петлюрою в державному управлінні й культурно-освітній галузі, що прислужилося справі національного відродження в добу Української революції.

Ключові слова: Іван Огієнко, Михайло Грушевський, Павло Скоропадський, Симон Петлюра, співпраця, державне управління, культурно-освітня галузь, національне відродження.

Видатний український діяч І.І. Огієнко, реалізуючи свій великий організаційний, науковий, державотворчий і громадський потенціал в революційні 1917-1920 рр., успішно співпрацював з великим колом учасників національного відродження, передусім його лідерами, керівниками української держави і уряду, яким підпорядковувався за посадовим становищем і з якими склалися загалом дружні, конструктивні стосунки, що певною мірою характеризує тодішню українську політичну еліту, її внутрішній світ.

Питання, пов'язані із висвітленням співпраці І.І. Огієнка з державними діячами доби національного відродження, знайшли певне висвітлення у доробку сучасних українських дослідників (В.І. Ульяновський [1], Б.І. Андрусинин [2], І.І. Тюрменко [3], В.П. Ляхоцький [4], О.М. Завальнюк [5], А.А. Трембіцький [6] та ін.). Утім вони лише частково висвітлюють підняте питання і, на жаль, не дають повного уявлення про стосунки І.І. Огієнка з лідерами українського державного життя, що мали вплив на склад керівної команди та її політику у зазначений період. Власне, це спонукає до продовження дослідження теми і досягнення мети, яка полягає в розкритті усіх складових співпраці та взаємин

між І.І. Огієнком, з одного боку, і представниками найвищого ешелону державної влади в Україні, з іншого, на двосторонньому рівні.

Перемога лютневої революції спричинила потужний український національно-визвольний рух. У суспільно-політичному, освітньо-культурному житті Києва і регіонів задекларували себе сотні представників української інтелігенції, які прагнули до позитивного вирішення українського питання в складі демократичної Росії. На арені боротьби за кращу долю українства цілком прогнозовано з'явився 35-річний, до того не досить знаний в широких громадських колах, І.І. Огієнко, який ще за царату отримав клеймо «патентованого українця». Його професійна біографія творилася на науково-педагогічному поприщі, переважно у київських приватних гімназіях, де йому, випускнику історико-філологічного факультету університету св. Володимира, доводилося викладати російську державну мову. Також працював приват-доцентом в *alma mater*.

У квітні 1917 р., після всеукраїнського учительського з'їзду, який закликав викладачів вишив перейти на україномовне навчання студентів, одним із перших розпочав свої виклади українською. Згодом вніс пропозиції до Центральної Ради щодо творення українських кафедр у вищих школах, взяв активну участь у заснуванні Київського народного українського університету (КНУУ), у якому працював секретарем історико-філологічного факультету і викладав кілька українознавчих дисциплін. Досліджуючи історію української церкви (опрацьовував літературу в бібліотеці Києво-Печерської лаври), співпрацював з окремими церковними ієрархами, долучився до роботи Всеукраїнського Православного Собору у січні 1918 р., представляючи українську течію церковного руху. Його запитали виступити з доповіддю про українізацію літургії 13 січня 1918 р. У підсумку вона викликала великий успіх серед українських делегатів і сприяла росту авторитету молодого вченого [1, с.164-165]. Напередодні Собору, за свідченням І.І. Огієнка, делегація Всеукраїнської Церковної Ради на чолі з архієпископом Олексієм Дородницею запропонували Голові Центральної Ради створити Генеральне секретарство ісповідань на чолі з І.І. Огієнком, утім той не прийняв такої ідеї і заявив, що соціалістична влада «обійдеться без попів» [7, с.87-88, 179-180]. Після Другого Всеукраїнського учительського з'їзду (серпень 1917 р.), де молодий вчений виступив на секціях із змістовними доповідями «Рідна мова в школі» і «Найперші завдання української філології» [7, с.86], з чим був обізнаний присутні на форумі М.С. Грушевський, для керівника УНР це була ще одна гарна нагода почути про потенціал Огієнка і можливість використати його у сфері державного управління (для Грушевського це ім'я, як свідчить сам Огієнко, було відоме ще з 1908-1909 рр., коли той друкувався у «Наукових записках Товариства імені Шевченка», що видавалися у Львові [7, с.77]; у 1913 р. М.С. Грушевський письмово запрошував І.І. Огієнка, як співробітника Українського наукового товариства, на засідання, де розглядалися поточні питання, зокрема і вибори нових членів [8, с.107]; сам І.І. Огієнко неодноразово направляв голові товариства листи, що стосувалися друку своїх статей у науковому органі, певний час працював у його редакції [9; 10, с.57-58]).

За доби Центральної Ради І.І. Огієнку і М.С. Грушевському не довелося тісно працювати над спільними національними проектами. Хоча, коли було відкрито КНУУ, була надія, що маститий історик, який мав професорське звання Львівського університету, викладатиме історію України студентам цього неофіційного вишу. Зрештою, що кафедру посів його брат – С.О. Грушевський. Коли у травні 1918 р. на засіданні ради лекторів цього університету розглядалося питання про можливість відставку ректора І.М. Ганицького і обрання на його місце М.С. Грушевського, І.І. Огієнко не підтримав цієї пропозиції, натомість вніс іншу – «вшанувати ве-

личесні заслуги професора Грушевського в справі розвитку української науки і української культури» і обрати його почесним членом вишу, що і було підтримано абсолютною більшістю присутніх. Подібне рішення ректор І.І. Огієнко ініціював у березні 1919 р. на засіданні ради професорів Кам'янець-Подільського державного українського університету, після того як М.С. Грушевський, який прибув до Кам'янця-Подільського, відмовився викладати у цьому виші (вважав цей виш, як і Українську Академію наук, гетьманським творінням) [11, с.19]. Ініціюючи вказані рішення, І.І. Огієнко вважав за необхідне широко вшанувати цю видатну особистість не за політичні, а наукові здобутки (останні він цінував дуже високо). Щодо його державної діяльності, то лекторський загал КНУУ, до якого у свій час входив й І.І. Огієнко, не міг зрозуміти і сприйняти, зокрема, той факт, що звернення їх ректора у березні 1918 р. до Ради Народних Міністрів УНР виділити 200 тис. крб. на облаштування кількох лабораторій і кабінетів залишилося без відповіді. Не допоміг при цьому і М.С. Грушевський, і це тоді, коли уряд без проблем профінансував потреби Київської політехніки на суму майже 150 тис. крб. [12; 13, с.284]. Після березня 1919 р. життєві шляхи обох діячів більше не пересікалися, хоча їх імена іноді з'являлися поруч. Так, 22 червня 1919 р. Подільське історико-археологічне товариство обрало своїми почесними членами двох уславлених діячів української науки і національного відродження – М.С. Грушевського та І.І. Огієнка [14, с.94]. Працюючи в еміграції видавцем і редактором науково-літературного часопису «Наша культура», в одному із його чисел, І.І. Огієнко вмістив незадоволю після смерті М.С. Грушевського статтю про нього, автором якої був відомий історик освіти С.О. Сірополько [15].

Після повалення Центральної Ради в уряді Ф.А. Лизогуба з'явилася посада міністра культів. Утім І.І. Огієнка ніхто не кликав працювати в уряді (не підходив за досвідом і політичними поглядами). І все ж, кілька контактів з гетьманом Павлом Скоропадським у нього були. Спершу, 23 липня 1918 р. у складі офіційної делегації Міністерства освіти і КНУУ (загалом 7 осіб), яка поставила перед керівником держави питання про необхідність виділення Київському державному українському університету (КДУУ), який ось-ось мав постати як юридична особа, у тимчасове використання будинку Володимирського кадетського корпусу для навчальних цілей і студентської бурси [16]. Як повідомляла «Робітнича газета», «гетьман обіцяв зробити все можливе для процвітання українського університету» [17]. Утім, через демарш, який вчинила адміністрація цього військового вишу, Павло Скоропадський дав згоду на вселення КДУУ до недобудованих будинків Миколаївського артилерійського училища [18]. Наступні візити І.І. Огієнка до першої особи держави припали на 1 і 2 жовтня 1918 р., на цей раз вони були одноосібними. Розмовляли про невіршені проблеми, пов'язані з відкриттям Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ). В.о. ректора подякував гетьманові за скріплення закону про заснування вишу, вручив йому запрошення на свято відкриття, яке запланували на 22 жовтня 1918 р. Крім того, звернувся до Скоропадського з проханням допомогти вирішити низку гострих матеріально-технічних питань, пов'язаних із завершенням підготовки навчального корпусу до навчальної праці, після чого були дані кілька важливих доручень – міністрові земельних справ В.В. Колокольцову (щодо виділення вишу частини Довжоцького лісу Кам'янецького повіту для заготівлі дров), Головноуповноваженому з управління й ліквідації інституцій і організацій воєнного часу Р.Г. Молочу виділити з складів колишньої російської армії, що знаходилися у Кам'янці-Подільському, необхідні матеріали і устаткування для обладнання навчального закладу і будівництва сво-

їх приміщень (електропроводка, лампочки, колючий дріт тощо) [19]. Згодом, візитер напише: «Вистарався наказа гетьмана вільно брати для потреб університету необхідне майно з демобілізаційних військових складів у Кам'янці. Екзекутор о. Д. Чирський, з наказу ректора, забирає до університету все, що можна взяти» [7, с.97-98]. У спогадах І.І. Огієнка також зазначено, що ще до 17 серпня 1918 р., коли було затверджено закон про заснування К-ПДУУ, він разом з ректором КДУУ Ф.П. Сушицьким мали двохгодинну аудієнцію у Павла Скоропадського і доповіли йому про «сильне незадоволення українського громадянства через «антиукраїнську» гетьманську політику». Гетьман довго й докладно вяснює, як його бойкотують українські партії, не хочучи йти на відповідальну працю, через що Українська держава помітно обезсилюється, бо провінціалне життя не налагоджене відповідно» [7, с.96]. На жаль, інші джерела не зафіксували цього факту, то ж однозначно стверджувати про таку розмову навряд чи можна.

Відгукуючись на запрошення ректора прибути на свято відкриття українського університету, яке мало стати яскравою подією національного відродження, гетьман дав вказівку готувати свій візит до Кам'янця-Подільського на 22 жовтня 1918 р. За тиждень до запланованих урочистостей гетьманська управлінська вертикаль, зокрема губернський і повітові старости, отримала відповідний сигнал. Візит готували як «можливий». Приймались безпрецедентні заходи для охорони залізниці і забезпечення порядку у Кам'янці-Подільському (міську державну варту підсилили 66 осіб із сусідніх повітів). За розробленим сценарієм, Павло Скоропадський мав оголосити у вищі свою жаловану грамоту, присвячену цій події, амністію подолянам, які перебували під адміністративним арештом, позбавити кримінального переслідування учасників аграрного руху. Власне, на цьому і мало завершитися його перебування в університеті. Однак навіть такого короткого візиту не відбулося. За день до цієї події губернський староста отримав телеграму про те, що гетьман відмінив свій приїзд. Як згадував І.І. Огієнко майже через два десятиліття після того, ще до відміни візиту він знав, що гетьман не приїде, бо у них була відповідна таємна домовленість, про яку нікого третього не посвятали [7, с.100-101]. Скоріш за все, це твердження не відповідає дійсності, адже гетьман навряд чи міг так просто довіряти людині, яка не належала до його кола. У своїх споминах Павло Скоропадський взагалі оминає цей факт. Також не підтверджується іншими джерелами твердження В.К. Приходька про те, що І.І. Огієнко, дізнавшись про підготовку замаху на гетьмана в день його можливого приїзду на свято відкриття вишу, напередодні надіслав до столиці шифрограму, у якій попереджав керівника держави про небезпеку і просив не приїжджати [20, с.51-52].

В еміграції І.І. Огієнко листувався з відставним керівником Української держави, зокрема, замовив у нього статтю для «Нашої культури» про культурно-освітню справу за його гетьманування, яка побачила світ 1936 року [21]. Тут гетьман згадав про свою допомогу К-ПДУУ, ректорську працю І.І. Огієнка, дав їй високу оцінку. На думку одного із авторитетних дослідників, ці слова належать не автору, а редактору, який готував текст до друку [1, с.164-165; 22, с.163]. Підтвердити чи спростувати це, на жаль, немає змоги.

Набагато більше організаційні здібності І.І.Огієнка виявилися затребуваними в добу Директорії УНР. Передусім, від керівного органу антигетьманського повстання його запросили до праці в уряді В.М. Чехівського, де доручили керувати освітньою і культурною сферами. Особисте знайомство міністра освіти з С.В. Петлюрою відбулося після приїзду до Києва, після того як 18 січня 1919 р. уряд доручив І.І. Огієнку організувати свято злуки УНР і ЗУНР. Ним було вироблено проект закону, ухвалений урядом і затверджений Головою та всіма члена-

ми Директорії, про оголошення 22 січня днем соборності українських земель [23, с.197; 7, с.114]. Зустрічалися і у Вінниці, де у лютому – березні 1919 р. вимушено працювали вищі державні органи Української Народної Республіки. Утім до безпосередньої співпраці між двома діячами поки не доходило. 11 червня 1919 р. у кам'янець-подільській квартирі ректора І.І. Огієнка державні і громадські діячі влаштували урочистий обід на честь приїзду до міста Головного Отамана військ УНР С.В. Петлюри. У своєму вітальному слові господар наголосив, що керівникам країни треба прислухатися до голосу діячів, які трудяться на ниві національно-культурного відродження України [24]. Це була ніби увертюра, яка проклала шлях до колективної заяви групи громадських діячів краю, що появилася на сторінках місцевої преси наприкінці червня під гучною назвою «Меморандум до Високої Директорії Української Народної Республіки». Серед 20 осіб, які його підписали, був й І.І. Огієнко. Підписанти пропонували керівництву країни провести низку політичних і соціальних реформ [25]. На перший погляд, складалося враження, що ректор К-ПДУУ, донедавна міністр освіти УНР, став в опозицію до соціалістичного уряду Б. Мартоса, до якого його не запросили після відставки кабінету С.С. Остапенка. Утім, як свідчив І.П. Мазепа, під час колективного обіду, на якому були представники і групи-20, останні заявили, що не думаютъ «боротися з правительством» [26, с.267]. Попри ці та деякі інші малозначущі непорозуміння з владою, яка влаштували обшуки у будинку університету і квартирі ректора, С.В. Петлюра призначив колишнього міністра радником Міністерства освіти IV-го, найвищого, класу [7, с.122], як вияв його великого внеску у розбудову національної освіти. З боку І.І. Огієнка більше не помічалось випадів проти влади, скоріш навпаки. У вересні керівник вишу заявив С.В. Петлюрі, що його (Петлюри) моральна підтримка «дає університетові сили, не покладаючи рук і з вірою в кращу будучину нашого народу, працювати на користь рідного краю» [27].

Коли постало питання про заміщення посади міністра культів (ісповідань), Директорія, на прохання керівництва Кирило-Мефодіївського братства, звернула увагу на І.І. Огієнка. Нову посаду він посів 15 вересня 1919 р. Довір'я керівництва держави міністр відпрацьовував надзвичайно активно – вперше серйозно вироблялася і частково упроваджувалася політика українізації православної церкви. Цей інститут поступово ставав на Поділлі осередком підтримки української держави, що формувало новий характер відносин між ними. Хоча невирішених питань, пов'язаних із залежністю православ'я в Україні від московського патріарха, було дуже багато. Директорія, уряд, особисто С.В. Петлюра підтримували різні ідеї і пропозиції І.І. Огієнка, матеріалізуючи частину з них у ті чи ті закони. Так, було вироблено і прийнято урядом закон про заснування Українського Священного Синоду, який 14 жовтня 1919 р. затвердив Голова і члени Директорії УНР, виділивши на його утримання і її канцелярії 300 тис. грн. [23, с.548]. У грудні того ж року С.В. Петлюра надав юридичної сили урядовій постанові (її ініціював І.І. Огієнко) про усунення єпископа Подільського і Брацлавського Пимена (у миру – росіянина Пегова), який очолював антиукраїнські клерикальні сили у регіоні, від посади «за руйнування Української автокефальної церкви, за непослух законам Української Народної Республіки, за втручання в компетенції цивільної влади й за агітацію в церквах на користь Денікіна» [7, с.146-147, 204]. В наступному році він подав на розгляд уряду і Директорії проект «Закону про перетворення шкіл Духовного відомства в загальноосвітні і про передачу їх з 1 липня 1920 р. Міністерству народної освіти». Урядовці внесли до нього незначні зміни, схваливши його в цілому [28, с.92]. Чи встигли передати цей акт на розгляд Директорії, наразі невідомо, оскільки 8 липня 1920 р.

вищі органи УНР покинули Кам'янець-Подільський через наступ Червоної армії. Під керівництвом І.І. Огієнка було підготовлено ще низку важливих документів («Статут Міністерства ісповідань», «Статут Українського Найсвятішого Синоду», «Тимчасовий статут православної парафії в Українській Православній Автокефальній Церкві»), які через погіршення політичної ситуації, на жаль, не вдалося затвердити вищою українською владою.

Міністр ісповідань запропонував С.В. Петлюрі і главі уряду провести публічну офіційну обітницю вищої української влади, держслужбовців різного рангу і військовиків на вірність УНР. Відповідне внесення він зробив на засіданні Кабінету Народних Міністрів 10 жовтня 1919 р. Тут було створено комісію із 7 міністрів (увійшов й І.І. Огієнко) для «переробки форми присяги і універсала згідно з думками висловленими Кабінетом» [23, с.545]. Саме свято відбулося 14 жовтня. А 22 жовтня, на запрошення ректора, С.В. Петлюра, члени Директорії, прем'єр-міністр та інші високопосадовці взяли участь у святкуванні першої річниці відкриття К-ПДУУ. Керівник держави прибув на урочистості, коли вони вже розпочалися. Наступного дня преса повідомляла: «О 1 год. дня на свято прибув п. Головний Отаман. Всі присутні зустріли його криками «Слава!». Хор на зустріч Отаману проспівав пісню, присвячену йому – «Покинь, мій синочку, ридати», муз. К. Стеценка» [29]. Симону Васильовичу, якому через різні обставини жодного разу не довелося бути на відкритті київських українських університетів чи на якихось урочистих подіях вищої школи, крім зазначеної, слова не брав, хоча його виступу чекали присутні. Очевидно, візит ввічливості в той день був для нього непротокоальним (привітання від Директорії УНР зачитав на зібранні один із двох присутніх її членів – Ф.П. Швець). Участю в заході він продемонстрував свою повагу до єдино діючого упродовж 1919-1920 рр. українського національного університету, його керівника, професури, студентської молоді. Напередодні свята уряд на пропозицію глави держави виділив кошти на 10 підвищених стипендій імені Директорії УНР для студентів-незможників. А 23 жовтня від імені С.В. Петлюри преса опублікувала надзвичайно теплий текст привітання К-ПДУУ з нагоди його перших роковин [29; 30].

25 жовтня І.І. Огієнко на запрошення Директорії і уряду взяв участь в роботі Державної наради, скликаній з метою «ознайомлення про найважливіші справи нашого державного життя». Міністр ісповідань слухав виступи С.В. Петлюри, прем'єр-міністра, дискусії різних політичних діячів щодо оцінки міжнародного становища УНР, внутрішньої політичної ситуації, пропозицій щодо творення парламентської республіки тощо, але до виступу не записався. Тим самим він продемонстрував лояльність до керівника держави, тих політичних сил, які його підтримували, даючи зрозуміти, що, попри намагання кілька місяців раніше змінити державну політику, його влаштує Кабінет міністрів соціал-демократа І.П. Мазепи. Таку позицію схвально сприйняли перші особи республіки, і 15 листопада 1919 р., коли напередодні їхнього від'їзду на засіданні уряду під головуванням С.В. Петлюри вирішувалося питання, кого із офіційних осіб залишити у Кам'янці-Подільському, який ось-ось мало зайняти польське військо, для організації роботи кількох тисяч державних чиновників, опіки над усіма українськими громадянами та державними і приватними інституціями, що залишалися на «опущеній урядом території», різними громадськими організаціями, шпиталями, хворими, захисту їхніх інтересів та фінансування потреб тощо [3, с.260]. Вибір було зроблено на користь І.І. Огієнка, якому надали статус Головноуповноваженого міністра уряду УНР (ці обов'язки виконував до жовтня 1920 р.). З поставленими завданнями справився загалом добре. Виконуючи нові обов'язки, не раз спілкувався з С.В. Петлюрою, посилав йому до

Варшави свої звіти, донесення, отримував від керівника держави різні настанови і вказівки, зокрема, щодо виплати у грудні 1919 р. додаткової державної допомоги через інфляцію присутнім у Кам'янці-Подільському державним службовцям, виділення коштів на допомогу українським військовим, що були на території Галичини, на підтримку Дипломатичної місії у Варшаві, які вчасно виконував. 19 і 26 грудня 1919 р. Головний отаман пише Огієнкові два листи. В одному з них він ділиться своїм розумінням шляхів розв'язання проблеми організації української державної церкви, інший стосувався збереження української держави. Головноуповноваженому належало «утримати політико-державну рівновагу і не робити нерозважливих кроків». С.В. Петлюра мав на увазі необхідність балансування з опозицією Директорії, яку представляла створена у Кам'янці з числа відомих політичних і державних діячів Українська Національна Рада (вона закликала до укладення союзу з Антантою і всіма антибільшовицькими силами Росії). У листі також вказувалося на потребу збереження всього державного майна, містилися міркування щодо реформування системи державного управління (формування уряду з числа представників усієї нації, зменшення кількості міністерств тощо), йшлося про відносини між УНР і Річчю Посполитою, плани збільшення українського війська, розгортання народного повстання на захист України [5, с.72-73].

І.І. Огієнко організував документування державного і громадського майна, яке поляки масово вилучали на Поділлі у свою власність. Через ад'ютанта Головного отамана сотника О. Доценка, який прибув до Кам'янця-Подільського у січні 1920 р., а також через інших осіб вони потрапили до Варшави, де Дипломатична українська місія узагальнила їх у «Меморандумі Голови Директорії УНР до Пана Начальника Польського Панства в справі вোধження польських військових властей на території України, зайнятій польським військом на пропозицію Головного Отамана України». Цей документ, адресований Юзефу Пілсудському 22 січня 1920 р., містив найголовніші факти порушення польською стороною суверенітету УНР, що надзвичайно вразило С.В. Петлюру, брав під захист Головноуповноваженого міністра І.І. Огієнка, якому погрожував начальник штабу Галицького фронту підполковник Кесслер [31, с.139].

З прогресом на польсько-українських переговорах у Варшаві щодо укладення міждержавного політичного і військового союзу, виникло питання апробації найбільш гострих положень майбутнього договору в українському політикумі. Щоб завоювати більше прихильників такого союзу, за завданням С.В. Петлюри з Варшави до Кам'янця-Подільського 13 квітня 1920 р. прибув голова Української дипломатичної місії А.М. Лівіцький. Він зустрівся, зокрема, з членами опозиційної Української Національної Ради і домігся від них, як згадує І.І. Огієнко, схвалення змісту конвенції, яку мали ось-ось підписати [32, с.556]. У тому ж джерелі не висловлено особистого ставлення автора до договору Пілсудського-Петлюри, укладеного 21 квітня 1920 р. Утім у другому доповненому виданні тих спогадів, які появились не у Польщі, а Канаді, І.І. Огієнко оприлюднив нові дані, пов'язані із ситуацією напередодні укладання конвенції. Зокрема, він засвідчив, що голова дипмісії зустрічався перш за все з міністрами, які тоді перебували у Кам'янці-Подільському, і намагався переконати їх дати письмову згоду на вироблені умови українсько-польського союзу. Це видання, очевидно, врахувавши настрої канадських українців, підкреслює, що «Огієнко угоди не підписав і закликав до того всіх міністрів...» (його не влаштовували вчинки української сторони щодо державних кордонів УНР) [32, с.69].

Коли 1 травня 1920 р. до Кам'янця-Подільського прибув найбільший прихильник українсько-польського зближення С.В. Петлюра, І.І. Огієнко як

Головноуповноважений міністр влаштував йому пишний і на вокзалі, і в університеті. В актовому залі, де зібралися професура, студентство, представники державних, політичних і громадських кіл, керівник держави обґрунтував необхідність укладеного з поляками союзу, закликав усіх будувати «власну хату» (українську державу). Вийшовши на майдан перед університетом, він виголосив коротку промову серед кількатисячним зібранням кам'ячан, після чого відбулася велелюдна демонстрація за участю усіх шкільних колективів, держслужбовців і національних громад на підтримку української держави і особисто С.В. Петлюри. Під час обіду на квартирі ректора, на який прибули 25 державних, військових, політичних і громадських діячів, лунали різні промови на честь високого гостя і народної республіки. Не обійшлося і без опозиційної речі від голови Української Національної Ради М.А. Корчинського. Наступного дня під час зустрічі тет-а-тет С.В. Петлюра з гіркотою сказав І.І. Огієнкові: «... Конечну потребу такого союзу [України і Польщі. – Авт.] Ви віддавна визнаєте. Розходимося тільки в методах досягнення мети» [33, с.330]. Головний Отаман не прийняв відставки І.І. Огієнка з посади Головноуповноваженого міністра, націлив його на подальшу державну працю, яка в Україні припинилася в середині листопада 1920 р. через поразку революції.

З С.В. Петлюрою член українського уряду І.І. Огієнко зустрічався ще не раз – у Вінниці, Кам'янець-Подільському, в еміграції. Стосунки між ними, попри різну викривлену інформацію про діяльність Головноуповноваженого, яку «щиросердно» переказували до Варшави «пильні українці» наприкінці 1919 – на початку 1920 рр., залишалися діловими, приязними, пронизаними відповідальністю за долю української держави і церкви. Перебуваючи у Тарнові, отримав від Головного Отамана лист, датований 10 грудня 1920 р., у якому йшлося про церковну політику, зокрема, встановлення зв'язку з Британською Церквою. З цього приводу він просив висловити свої міркування [8, с.132-133]. Ще одного листа І.І. Огієнкові С.В. Петлюра написав 28 жовтня 1921 р. На цей раз він спростував тезу про митрополита УГКЦ Андрея Шептицького як захисника українських державних інтересів, і просив міністра ісповідань в екзистенції «виявити особливу чуйність, відповідаючи інтересам нашої Держави і Церкви» [8, с.177-178]. Кореспонденція про різні питання церковного життя, на яку І.І. Огієнко відповідав ретельно, надходила від керівника держави і пізніше (у листопаді (двічі), грудні (тричі) 1921 р., січні 1922 р.). Надалі він листувався через довірених осіб.

Отже, революція 1917-1921 рр., яка пробудила величезну творчу енергію українства, творилася багатьма яскравими особистостями, інтелігентами, до яких належав й науково-педагогічний працівник І.І. Огієнко. Йому доводилося співкуватися і співпрацювати на полі державотворення з лідерами українського національно-визвольного руху, керівниками державних утворень. Якщо відносини з М.С. Грушевським були у якійсь мірі дистанційними, то вже з гетьманом Павлом Скоропадським молодий керівник українського університету обговорював різні питання освітньої політики, матеріально-технічного забезпечення і обстоював його приїзд на свято відкриття вишу. Найбільше І.І. Огієнко співпрацював з Головою Директорії, Головним Отаманом військ УНР С.В. Петлюрою. Очільник держави погодив призначення успішного ректора, экс-міністра освіти на посаду міністра ісповідань, де розкрилися його великі організаційні якості, потужна діяльність у творенні національної Православної Церкви. Велику роль І.І. Огієнко відіграв на посаді представника українського уряду з особливими повноваженнями в Подільському регіоні, де доводилося упродовж тривалого часу обстоювати національні інтереси в умовах своєрідного українсько-польського двовладдя.

Виконуючи письмові доручення і різні настанови С.В. Петлюри й І.П. Мазепи, Головноуповноважений міністр, в міру своїх можливостей, розв'язував усі ті проблеми, що виникали в умовах польської окупації, впевнено захищав українські інтереси, пізніше назвавши цю складну і непосильну роботу рятуванням України.

Попри різні критичні оцінки діяльності керівників української держави в ході революції і в еміграційний період, І.І. Огієнко не дозволяв собі гострих випадів проти них, як це робили представники різних політичних таборів, намагався дотримуватися урівноваженої позиції і, вже постійно перебуваючи на території Речі Посполитої, епізодично підтримував з ними (Симон Петлюра, Павло Скоропадський) цілком рівні людські стосунки, позитивно згадував їх у свої мемуарних працях 1930-х років.

Список використаних джерел:

1. Ульяновський В.І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради) : навч. посібник / В.І. Ульяновський. — К. : Либідь, 1997. — 200 с.
2. Андрусишин Б.І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР) : навч. посібник / Б.І. Андрусишин. — К. : Либідь, 1997. — 176 с.
3. Тюрменко І.І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) : монографія / І.І.Тюрменко ; передм. Н.І. Миронець. — К., 1998. — 282 с.; Вона ж. Іван Огієнко — Головноуповноважений уряду УНР (листопад 1919 — жовтень 1920 рр.) / І.І. Тюрменко // Укр. іст. журн. — 1999. — №5. — С. 101-109; №6. — С. 101-111; Вона ж. Іван Огієнко та його сучасники / І.І. Тюрменко // Наук. записки Національного ун-ту «Києво-Могилянська академія». — 1999. — Т.14. — С. 130-138.
4. Ляхощкий В. Їх імена приречені на вічність: [С. Петлюра та І. Огієнко: шкідливі до порівняльної біографії] / В. Ляхощкий // Київська старовина. — 2006. — №1. — С. 154-167; Він же. З Україною в серці (Симон Петлюра та Іван Огієнко — праведники нації, подвижники духовного ренесансу, будівничі державності) / В.П. Ляхощкий // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. Сер.: Іст. та філол. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділь. держ. ун-т, 2005. — Вип. 2. — С. 119-138.
5. Завальнюк О.М. Державна співпраця І. Огієнка і С. Петлюри у 1919-1920 рр. / О.М. Завальнюк // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження : наук. доповіді другої Всеукраїнської наук.-теорет. конф. (18-19 лют. 1997 р.). До 115-річчя від дня народження. — Кам'янець-Подільський, 1997. — С.75-85; Він же. І.І. Огієнко і польське адміністрування на території Поділля (листопад 1919 р. — липень 1920 р.) / О.М. Завальнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділь. держ. пед. ун-т, 1997. — Т. 1 (3). — С. 143-158; Він же. Українська влада і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Історія України: Маловідомі імена, події, факти : зб. ст. — К. : Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 1999. — Вип. 9. — С. 200-214; Він же. Прем'єр-міністр І.П. Мазепа і Кам'янець-Подільський державний український університет (1919-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Вісник Черкаського університету. Серія: іст. науки. — Черкаси, 2004. — Вип. 61. — С. 112-120; Він же. Гетьман Павло Скоропадський і Кам'янець-Подільський державний український університет / О.М. Завальнюк // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету: іст. науки. — Кам'янець-Подільський, 2008. — Т. 1. — С. 161-181; Він же. Симон Петлюра і Кам'янець-Подільський державний український університет: підтримка національної університетської освіти (1919-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Симон Петлюра в історії та національній пам'яті: матеріали всеукр. наук. конф. (20-22 травня 2009 р.). — К. : ПЦ «Фоліант», 2009. — С. 41-51 та ін.

6. Трембiцький А.А. З епiстолярної спадщини Iвана Огiєнка / А.А.Трембiцький // Iван Огiєнко i сучасна наука та освiта: Наук. зб. Сер.: iст. та фiлол. – Кам'янець-Подiльський : Кам'янець-Подiл. нацiональний ун-т iменi Iвана Огiєнка, 2010. – Вип. VII. – С. 282-286.
7. Огiєнко Iван (Митрополит Iларiон). Рятування України / I. Огiєнко ; упоряд., авт. передм. i комент. М.С. Тимошик. – К. : Наша культура i наука, 2005. – 464 с.
8. Листування Iвана Огiєнка (1909-1921) / упоряд. та автор передм. В.Р. Адамський. – Кам'янець-Подiльський : Медобори-2006, 2014. – 687 с.
9. Листи I. Огiєнка до М. Грушевського / публiкацiя Ольги Музичук // Старожитностi. – К., 1993. – №18-19. – С. 4.
10. Ляхоцький В.П. Просвiтитель. Видавничо-редакцiйна дiяльнiсть Iвана Огiєнка (митрополита Iларiона) / В.П. Ляхоцький. – К. : Вид-во iменi Олени Телiги, 2000. – 528 с.
11. Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будiвничi (1917-1920 рр.) / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подiльський : Абетка-НОВА, 2005. – 496 с.
12. Державний архiв мiста Києва (далi – ДАМК), ф.Р-936, оп.1, спр.1, арк.3.
13. Українська Центральна Рада: док i матерiали : у 2 т. / [упоряд. В. Верстюк та iн.; вiдп. ред. В.А. Смолiй]. – К. : Наук. думка, 1997. – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – 424 с.
14. Завальнюк О.М. I. Огiєнко – органiзатор, ректор i обронець Кам'янець-Подiльського державного українського університету: хронiка дiяльностi (1919 р.) / О.М. Завальнюк // Освiта, наука i культура на Подiллі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подiльський : Оіом, 2006. – Т. 6. – С. 80-121.
15. Сiрополко С. Михайло Грушевський як iсторик освiти в Україні та освiтнiй дiяч / С. Сiрополко // Наша культура: лiтературно-науковий часопис. – Варшава ; Львiв, 1935. – Кн. 2. – С. 91-98.
16. ДАМК, ф.Р-936, оп.1, спр.8, арк.61.
17. Делегацiя Київського Укр[аїнського] Унiв[ерситету] // Робiтнича газета. – К., 1918, 25 липня, с.3.
18. ДАМК, ф.Р-936, оп.2, спр.17, арк.8.
19. Державний архiв Хмельницької обл., ф.Р-582, оп.1, спр.163, арк.10-10 зв.
20. Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янцi на Подiллі: вiдбитка з «Нашої Культури» 1935 р. / В. Приходько. – Варшава : Друкарня синодальна, 1936. – 60 с.
21. Скоропадський П. Українська культурна праця за Гетьманщини 1918-го року / П. Скоропадський // Наша культура. – Варшава, 1936. – Кн. 4 (13). – С. 241-246.
22. Ляхоцький В. Дiяльнiсть I.Огiєнка по формуванню національних університетiв / В. Ляхоцький // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. Присвячується 125-рiччю вiд дня народження П.П. Скоропадського та 80-рiччю утворення Української гетьманської Держави / Студiї з архiвної справи та документознавства. – К., 1999. – Т. 5. – С. 157-163.
23. Директорiя, Рада Народних Міністрiв Української Народної Республiки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. i матерiали. У 2 2-х томах, 3-х частинах / [упоряд.: В. Верстюк (керiвник) та iн.]. – К. : Вид-во iменi Олени Телiги, 2006. – Т. 1. – 688 с.
24. Обiд в честь Головного Отамана вiйськ У.Н.Р., Голови Директорiї С.В. Петлюри // Новий шлях. – Кам'янець-Подiльський, 1919. – 13 червня. – С. 2.
25. Меморандум гром[адських] дiячiв Подiлля // Трудовий шлях. – Кам'янець на Подiллі, 1919. – 29 червня. – С. 2.
26. Мазепа I.П. Україна в огнi й бурi революцiї: документ. Видання / I.П. Мазепа. – Днiпропетровськ : Сiч, 2001. – Т. II. – 415 с.
27. До смерти проф. Широцького // Україна. – 1919. – 26 вересня. – С. 4.

28. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і Матеріали : у 2-х томах, 3-х частинах / [упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін.]. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2006. – Т. 2. – 744 с.
29. Свято річниці Кам'янецького Державного Університету // Україна. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 23 жовтня. – С. 3.
30. Подяка // Україна. – 1919, 29 жовтня. – С. 4.
31. Доценко О. Літопис Української революції: Матеріали й документи до історії Української революції. 1917-1922. / О. Доценко. – Тарнів ; Львів, 1924. – Т. II. – Кн. 5. – 400 с.
32. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва / І. Огієнко // Наша культура. – Варшава, 1936. – Кн. 7 (16). – С. 554-557.
33. Огієнко І. Рятуння України. На тяжкій службі своєму народові / І. Огієнко. – 2-е вид., доп. – Вінніпег : Тов-во «Волинь», 1968. – 94 с.
34. Огієнко І. Урочистий в'їзд С.Петлюри до Кам'янець-Подільського 1-го травня 1920 р. / І. Огієнко // Наша культура. – Варшава, 1936. – Кн. 5 (14). – С. 321-333.

Based on the archival and published sources, as well as the works of Ukrainian historians the author investigates the diverse cooperation of Ivan Ohienko with the Ukrainian leaders – Mykhailo Hrushevsky, Pavlo Skoropadsky and Symon Petliura – in governance and cultural and educational field, which served the act of national revival in times of Ukrainian revolution.

Key words: Ivan Ohienko, Mykhailo Hrushevsky, Pavlo Skoropadsky, Symon Petliura, cooperation, governance, cultural and educational field, national revival

Отримано: 01.10.2015 р.

УДК 811. 161. 2'367. 625

К. М. Іваночко

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

АДАПТАЦІЯ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ВЕРБАТИВІВ НА ОЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ ПЕРЕМІЩЕННЯ В ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГОВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано лексико-семантичні, фонетичні, морфологічні й наголосові особливості німецькомовних вербативів на означення процесів переміщення у південно-західному наріччі української мови.

Ключові слова: говори, говірка, вербативи, лексико-семантична, фонетична, морфологічна й наголосова адаптація.

Основу сучасної української літературної мови, як й інших слов'янських, становлять її діалектні одиниці, що зберігають закоріненість у праслов'янську чи прайндоевропейську спільноту. У цьому плані вирізняються південно-західні говори, що успадкували особливості антської й словенської праслов'янських мовних груп. Лексичний склад означеного наріччя, як й інших, характеризується безперервністю динаміки. І. Огієнко дослідив, що мова (і система наголосу) українських пам'яток дуже близька до живої народної мови, особливо до її західних говорів [8, с.211]. Крім спільнослов'янського фонду чи запозичень із слов'янських мов, у лексичній системі української мови, зокрема південно-західному її наріччі, помітне місце займають германізми. Їх поява зумовлена конкретними істо-

ричними причинами, в основі яких – довготривалі контакти українців з носіями німецької. Уплив на українську мову німецької, польської, як і російської, «був природно неминучим, оскільки вони мали за собою тривалу традицію офіційно-адміністративного вживання і виступали провідниками-посередниками в засвоєнні українською мовою нових реалій і понять, пов'язаних із культурними здобутками сусідніх народів» [3, с. 88]. Правда, не всі дослідники беззастережно приймають твердження щодо обов'язковості посередництва польської чи іншої слов'янської мов при запозиченні німецької лексики в українську мову [10].

Різномасштабні наукові студії над германізмами південно-західних говорів української мови здійснювали: А. Рот [11], Д. Костюк [4], М. Кочерган [5], В. Лопушанський й Т. Пиц [6], О. Гвоздяк і Г. Меліка [2], О. Майор [12], Т. Пиц [9; 10], О. Огуй [7], Х. Вільперт [1], О. Гаврилів [13] та інші. У роботах лінгвістів порушуються проблеми фонетичної, морфологічної й семантичної адаптації запозичень у мові-реципієнті.

Хоча українська германістика відзначається здобутками, однак характеризується й низкою лакун. Оскільки об'єктом значної кількості попередніх досліджень ставав один з говорів чи локальна говірка, і лише зрідка – група говорів, а предметом – переважно їх субстантиви, то лінгвістичний аналіз стосувався саме їх. Мало є праць, присвячених системній характеристиці цілого наріччя, тим більше кільком, у зіставленні з варіантами літературної мови, сучасною українською, іншими слов'янськими й німецькою мовами. Неповнота картотеки вербативів-германізмів південно-західних говорів, як й української мови в цілому, нез'ясованість місця й ролі досліджуваного наріччя у збагаченні лексичного складу сучасної української літературної мови, малокоректність тверджень українських, і не тільки, мовознавців щодо функції посередництва польської чи російської мов при запозиченні германізмів посилюють актуальність дослідження. Метою студії є: виявлення лексико-семантичної, фонетичної, морфологічної й наголосової адаптації вербативів-германізмів на означення процесів переміщення в говорах південно-західного наріччя, у тім – і їх лінгвістичної специфіки, у зіставленні з варіантами української літературної, сучасною українською, іншими слов'янськими й німецькою мовами; потвердити продуктивність, порівняно з мовою-позичальницею, лексико-семантичної деривації аналізованих запозичень у досліджуваних говорах. Реалізація мети зумовлює розв'язання завдань: проаналізувати лексико-семантичні, фонетичні, морфологічні й наголосові особливості означених вербативів у зіставленні з мовою-основою та говірковими системами мови-реципієнта; виявити співвідносні й відмінні в них мовні ознаки, пояснивши причини останніх; закладати підвалини для об'єктивного висвітлення місця й ролі південно-західного наріччя, як і галицького варіанта української літературної мови, у формуванні української мови, у тому числі й сучасної літературної.

Деривати на означення процесів переміщення в південно-західних говорах української мови становлять незначну групу. У процесі проникнення в говіркові системи вони не тільки зберігали лінгвальні особливості мови-основи, але й зазнавали впливу мови-реципієнта. Більшість з них на ґрунті досліджуваних говорів розширили, порівняно з етимомом, семантичний обсяг, зумовлений низкою чинників. Найтиповіші з них: а) перенесення ознак за функціями, унаслідок чого відбувся перехід вербатива з термінової сфери до загальноживаної; б) метафоризація; в) метонімічне перенесення. У літературній мові зазначені вербативи відзначаються звуженістю семантики.

Серед них переважають німецькі запозичення, хоча трапляються й утворення, для яких німецька мова є посередницею. У ній вони отримали відмінне від мови-джерела графемне вираження звукової оболонки, з яким і проникали в українську. Такі запозичення прийнято вважати також німецькими. Південно-

західні говори, як і сучасна українська літературна мова, відзначаються здатністю графемного відтворення німецьких фонетичних одиниць, окрім лабіалізованих голосних *đ, ï*. Засвоєння німецьких елементів досліджуваними говірками супроводжувалося й субституцією звуків, позбавлених закономірностей. До таких належать: заміна дифтонгів монофтонгами (*au – у, ai – о*), голосних голосними (*o – а, i – и*), приголосних приголосними (*r – к*); відмінність в акцентуації, що мотивується аналогією до наголошування українських вербативів з тотожною морфологічною структурою (*wändern – вандровати – працювати*: 1. «*прямувати, іти навпростець*». 2. «*ходити (про дитину)*» [СГГ: 156]).

З граматичного аспекту означені вербативи характеризуються однотипністю морфологічної структури – суфіксами *-ува-*, рідше *-а-* (*с(и)пацєрувати, (швєндати)ся*), що слугують маркерами ітеративності. Утворення з першим афіксом відзначаються семантикою одновекторності, що, за аналогією до українських вербативів з тотожним суфіксом, мають рухому акцентуацію. Деривати з другим афіксом відзначаються багатовекторністю процесу й збереженням кореневої акцентуації їх автохтонів. Перехід дериватів з термінної лексики у побутову міг супроводжуватися набуттям семантики багатовекторності й конотативності.

Південно-західні говори засвідчують дієслівні утворення, запозичені українською мовою ще в староукраїнський період. До таких належать два фонетичні дієслівні варіанти, спричинені безпосередніми стосунками носіїв мови-позичальниці (німецької) чи мови-посередниці (польської) з носіями мови-реципієнта (української): *вандровати*, нім. *wandern* «*мандрувати, подорожувати пішки; тинятися по світі, подорожувати*» [Тимч. I: 214].

Південно-західні говори української мови представлені кількома його фонетико-морфологічними варіантами. У галицько-буковинській і карпатській підгрупах вербатив виявився найбільш актуалізованим. Наддністрянські говірки репрезентують його з лексико-семантичною й фонетичною варіантністю (реляційного суфікса): *вандровати, вандрувати* «*подорожувати, утікати*». 2. «*іти в похід*» [Голов.: 382].

Буковинські, гуцульські й локальна мараморська говірки репрезентовані єдиним фонетичним варіантом, який потверджує семантичну співвіднесеність з покликаними вище говірками: *вандрувати*: 1. «*ходити без діла, тинятися*». 2. «*мандрувати*» [СБГГ: 47]; *вандрувати* «*мандрувати*» [МСГГ: 20]; *вандровати, -руйу, -йеш* «*мандрувати*» [Саб.: 29]. З усіх говорів української мови бойківські вирізняються палітрою фонетико-морфологічних його варіантів: *вандрушити* «*мандрувати*» [Кміт 2: 22], *вандрувати, мандрувати* «*мандрувати*». Ще *ваньдэжарувати, ванэжирувати, вандрушити*, див. *вандровати, ванэжирувати*, див. *вандровати, ван'дэжарувати, ван'дэжарувати*, див. *вандровати* [СБГ I: 83]; *мандрувати, вандрувати* «*мандрувати*» [СБГ I: 429]. У галицькому варіанті української літературної мови представлені обидва його основні фонетичні варіанти, другий з яких (з ініціальною графемою *м*) може завдячувати впливові лексикографічної традиції: *вандрувати* [Жел.: 55], *мандрувати* [Жел.: 426].

У південноукраїнських говорах (новоукраїнського періоду) означений вербатив теж репрезентований фонетичними варіантами, другий, з початковою графемою *м*, під впливом російської мови (*мандровать*, юж. запд. нѣмц. *wandern*) «*путничать, странствовать, идти въ путь*, бол. нѣши» [Даль II: 296]) витіснив староукраїнський: *вандровати* «*бродяжничати, кочувати, подорожувати*», *вандри* (Австр. Укр.) «*бродяжництво, вештання, кочування, по-іншому по-українськи – мандри*» [Пі: 29], *вандровати = мандрова́ти* [Б. – Нос.: 68], *мандровати* «*скитатися, бродяжити (волочитися); втікати від свого керівництва*». По-нім. *wandern* [Б. – Нос.: 219].

Південно-східний варіант української літературної мови потверджує обидва фонетичні варіанти, зрозуміло, з перевагою другого (під впливом російської лексикографічної традиції), за яким закріплюються два значення: *вандрува́ти, -рую, єш* «мандрувати» (Жел., Фр. Пр.: 136) [Грінч. I: 125], *мандрувати, -рую, єш*: 1. «подорожувати, їздити». 2 «відправлятися, їхати, відбувати» [Грінч. II: 404], *вандрувати* «літ. мандрувати» [Голоск.: 37], *мандрувати, -рую, єш* [Голоск.: 206]. Одинадцятитомовий «Словник української мови» фонетичний варіант з початковою графемою *в* фіксує з ремаркою «діал.», що забезпечило йому, як і похідним із зазначеною графемою, мовну периферію. Зате російськомовний варіант з ініціальним консонантом *м* фіксує як нормативний і полісемантичний: *вандрува́ти, -ую, уєши, діал. «мандрувати»* [СУМ I: 289]; *мандрува́ти, -ую, -уєш*: 1. «здійснювати мандрівку» // перен. «переноситися думками». 2. розм. «іти, їхати» // жарт. «іти, ходити на незначну відстань» // «відправлятися, вирушати в дорогу». 3. перен. «передаватися (про предмети)» [СУМ IV: 618].

Укладачі лексикографічних джерел сучасної української мови, у тому числі й «Етимологічного словника української мови», під впливом позамовних чинників, але всупереч західнослов'янській й романо-германській лінгвальній традиції відтворювати покликуваний вербатив з початковою графемою *в*, що й засвідчено в більшості говорів української мови, за означеним варіантом закріплюють стилістичну маркованість і звуження семантичної структури. А субституцію графеми *в* на *м* мотивують асиміляційними процесами: *мандріу', [вандри], мандрівець, [вандрівець]* (Г, Ж), *мандрува́ти, [вандрува́ти, ваньгровату]* (ВеДо, *ведровати* (Пі)); – р. [*мандриха*] «волоцюга», *мандровать* «мандрувати, тинятися, швендяти», бр. *вандрованне*, п. *wędrawanie*, ч. *vandr*, слл. *vandry*, вл. *wandrak* «блукач», нл. *wadrowanie*; – запозичення з німецької мови; н. *wandern* «бродити, блукати, мандрувати», як і *wandeln* «блукати, прогулюватися», споріднене з снідерл. *wanderen*, дфриз. *wondria*, дангл. *wandrian*, англ. *wander*, дат. *vandre*, шв. *vandra* «тс.», дангл. *wendan* «обертатися, обходити», *windan* «крутити, обходити», нвн. *winden* «вити»; укр. форми з початковим *м* виникли, очевидно, внаслідок регресивної асиміляції (?) у дієслівній основі *вандрува-*. [ЕСУМ III: 380]; *вандри, вандрува́ти*, т. ін. див. *мандрі, мандрува́ти* [ЕСУМ I: 308]. У польській мові германізм функціонує з аналогічними лексичними значеннями. Його ініціальна графема відповідає консонантові *w*, сонантно-консонантне сполучення *-an-* зазнало заміни на носовий *ę*: *wędrować «iść na wędę»* [Brückne: 608]; *wędrować* «мандрувати, подорожувати» [ПУС: 550]; *wędrować*: 1. «odbywać pieszo daleką drogę; chodzić, podróżować». 2. «iść, zmierzać w określonym kierunku albo w określonym celu»: *Wędrowała do domu* 3. «być przekazywanym, przesyłanym, przewożonym» [PSJP: 1111].

Досліджувана лексико-семантична група дериватів у південно-західних говорах української мови репрезентована й германізмом *с(и)націрува́ти*, закоріненням у латинську мову. У галицько-буковинській й карпатській групах він характеризується співвіднесеністю лексичного значення й фонетичною варіантністю, що зумовлена історичним розвитком німецької мови (діахронією). Давнішими, на думку В. Лопушанського й Т. Пица, є варіанти з ініціальною графемою *s-*: «Свідченням цього може слугувати поступовий перехід свн. [s] > [ʃ] з XIII ст. на початку слова перед *p, t, l, m, n, w*, а також перед голосними та в інтервокальній позиції» [6, с. 111]: *инацірува́ти* «прогулюватися», пор. н. *spazieren* [СГГ: 219]; *инацірува́ти* «гуляти, прогулюватися» [МСГГ: 228]; *снацірува́ти* (п. *spacerować*, н. *spazieren*) «гуляти, походжати» [ДССР: 83]; *снацірува́ти* «проходжуватися, прогулюватися» [Лесюк: 119], *инаці́ривати [инаці́ривати], -руйу,*

-рүйеи «те саме, що *шійталювати*». Пор. нім. *spazieren* «гуляти, прогулюватися (пішки)» [Саб: 423]; *спацирувати, -ую, -єи* «прогулюватися, проходжуватися» [КСЛГ: 287]. У західнополіських говорах він представлений з аналогічною семантикою: *ипацірвати* [*ипац'іровати, ипац'іро'вати*], *-рүйу, -рүйиш* «нічого не робити, ходити без будь-якої мети» [СЗГ 2: 274].

Відсутність означуваного дієслова в «Малорусько-німецькому словарі» С. Недільського мотивується або локальністю його вжитку на час виходу в світ джерела, або недоглядом у роботі укладача, а чи відсутністю в «Толковом словаре» В. Даля (!). Укладачі «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка аналізований дериват подають з пізнішим фонетичним варіантом й тотожністю семантики: *ипацірувати, -рюю, -єи* «прогулюватися» (Котл.) [Грінч. IV: 509]. Фіксація «Правописним словником» Г. Голошкевича аналізованого деривата з трьома фонетичними його варіантами може слугувати маркером темпорально-локальних їх ознак: *спацирувати, ипаци(і)рувати* [Голоск.: 376].

Шеститомовий «Українсько-російський словник» подає лише новітній фонетичний варіант з ініціальною графемою *ш-*, до того ж стилістично маркований: *ипацірувати, -ую, -єи, розм. «прогулюватися»* [УРС VI: 519]. Укладачі одинадцятитомового «Словника української мови» фіксують два варіанти, теж марковані, перший з яких (з початковою *с*), будучи давнішим, відтворює особливості лемківських, наддністрянської й покутсько-гуцульської локальних говірок: *спацирувати, -ую, -єи, діал. «прогулюватися»* [СУМ IX: 494], *ипацірувати, -ую, -єи, розм. «те саме, що прогулюватися»* [СУМ XI: 581].

При з'ясуванні етимології значної кількості вербативів чи шляхів проникнення в українську мову запозичених усталілася думка про «обов'язковість» посередництва однієї із слов'янських мов. Щодо аналізованого дієслова, то його запозичення пов'язують з польською. Однак аналіз ілюстративного матеріалу покликуваних вище джерел, як й «Етимологічного словника української мови», не потверджує цього: [*спацир*] «прогулянка», [*спацира, ипацир*] «тс.»; [*спацирувати*] «прогулюватися», [*спацирувати*] «гуляти» (Ба), [*спацирувати*] (Куз), [*ипацірувати, ипацирувати*] «тс.»; – бр. [*спацир*] «прогулянка», [*ипацыр*] «тс.»; – запозичення з польської мови; п. *spacer* «прогулянка», *spacerować* «гуляти, прогулюватися», походять від нім. *spazieren* «тс.», яке зводиться до лат. *spatiati* «тс.», похідного від *spatium* «простір; місце для гуляння», спорідненого з дінд. *spharah* «просторій, великий», псл. *spěti* «мати успіх» [ЕСУМ V: 367].

У сучасній німецькій та польській мовах зазначене утворення засвідчує лише давніший фонетичний варіант і потверджує продуктивність лексико-семантичної деривації: *spazieren* «тинятися, вецятися; прогулюватися, гуляти» [ВНУС: 563]; *spacerować* «гуляти; прогулюватися, проходжуватися» [ПУС: 466], *spacerować* «przechadzać się» [PSJP: 939].

Лексико-семантична група переміщення у досліджуваних говорах представлена й германізмом-вербативом, що характеризується локальністю вжитку – бойківськими й гуцульськими говірками: *райзувати* «їздити», «подорожувати». Пор. н. *reisen* «подорожувати» (Ред.) [СБГ II: 166]; *райзувати* «подорожувати»; пор. н. *reisen* [СГГ: 161]. У сучасній локальній гуцульсько-покутській говірці семантична структура наведеного деривата репрезентує конотативну навантаженість: *райзувати* «з н. їздити туди сюди (без потреби)» [Лесюк: 116]. Південно-західні говори української мови й сучасна німецька мова характеризуються семантичною й фонетичною співвіднесеністю аналізованого утворення: *reisen* «їздити, подорожувати» [ВНУС: 500]. Незафіксованість його в лексикографічних джерелах, що репрезентують пів-

денні говори української мови, як і обидва варіанти української літературної, забезпечили йому позанормативність у сучасній українській літературній мові.

У південно-західному наріччі української мови, як і південно-східному, засвідчується германізм з кількома фонетичними варіантами, у морфемній структурі яких наявний тематичний суфікс *-a-*. Він, попри незначні семантичні відмінності, характеризується співвіднесеністю лексичного значення, з деяким конотативним нашаруванням, ітеративністю й різновекторністю процесів й збереженням кореневої акцентуації автохтона: *швиндантис'ї* «плентатися по під ноги, заважати», пол. *szwankować* «заточуватися, хрматити, блукати», нім. *schwenken* [ДССР: 98]. Субституція кореневої німецької графеми *-e-* на *-u-* в локальній надністрирській говірці репрезентує фонетичні особливості останньої. Укладок покликуваного джерела польський його відповідник подає через *-a-*, що відбиває специфіку словацької мови. У буковинських говірках в аналізованому запозиченні засвідчується поглиблення субституційних процесів (консонант [-*n-*] набуває палатальної вимови [-*n'*], а *k-* змінюється на *-z-*) та зміщення наголосу з кореня на тематичний суфікс. До речі, субституцію кореневого німецького сонанта *-e-* на *-a-* в аналізованому вербативі означених говірок можна мотивувати, відповідно до ілюстративного матеріалу «Етимологічного словника української мови», похідністю деривата від форми минулого часу (*schwand*): *шваньгати*, знев. «швендяти» [СБГГ: 660].

Наявність позначуваної графеми в означеному дієслові локальної сучасної покутсько-гуцульської говірки, як і лемківських та бойківських, потверджує співвіднесеність з мовою-позичальницею: *швендати* «швендяти, ника-ти» [Лесюк: 126], *швенда́тися, -енда́мся, -а́шся* «швендя́тися, тиня́тися, ходи́ти без мети́» [КСЛГ: 346]. У бойківських говірках аналізований дериват виокремлюється суфіксальним комплексом *-лі-*, що може слугувати дериваційним засобом семантики стану: *швенделіти* «швендяти» [СБГ II: 380].

Фонетична варіантність означеного дієслова в «Малорусько-німецькому словарі» С. Недільського (твердість / палатальність кінцевого кореневого сонанта) репрезентує взаємодію південно-східної й галицької правописної традиції української мови: *швенд(а)ються* [Жел.: 1085].

Південно-східні говори засвідчують низку фонетичних його варіантів: *швиндати* «ходить проворно взад і вперед» [Б.-Нос.: 397], *швандяти* «тиня-тися, веитатися» [Пі: 293], *швенда(я)ти, -да(я)ю, -си* «плентатися, тиня-тися, бродити» [Грінч. IV: 489].

Аналізоване дієслово зафіксоване одинадцятимовим «Словником української мови» з одноваріантним фонетичним оформленням, що, попри незначні семантичні й фонетичні відмінності, характеризується співвіднесеністю семантики. Проте палатальність кінцевого кореневого його консонанта ([-*d'*]) зумовлена не фонетичними особливостями говірок, а згадуваною вище лексикографічною традицією: *швендіти, -яю, -си, розм.* «ходить туди-сюди (переважно без певної мети, без потреби), тиняється» // «бродити, блукати де-небудь» // «бувати де-небудь з певною метою» // «повільно рухатися; йти, ходити, не поспішаючи»; до кого «приходить до кого-небудь» // «іти кудись, прямувати, рухатися в певному напрямку» [СУМ XI: 428 – 429]; *швендіються, -яюся, -сиця*, розм., «те саме, що швендяти» [СУМ XI: 429].

Етимологічний аналіз зазначеного деривата потверджує його малопродуктивність у більшості слов'янських мов, крім української, білоруської, польської й російської, що мотивується безпосередністю їх контактів: *швендяти* (розм.) «веитатися, тиняється», *швендятися* (розм.) «швендя-

ти», [шв'єндати, шв'яндати, шв'їндати], [шв'єндьовати] «тс.» (Пі), шв'єнді справляти «тинятися»; — р. [швиндаты] «ходить по гостях», бр. (розм.) шв'єндаць «швендяты», шв'єндацця «тс.», п. szwendac się (розм.) «швендяты; шастаты, вистежуючы», (розм.) szwendalski «нероба, витрогон», слц. švandra «швендя-жінка; повія»; — не зовсім ясне; можливо, виникло на основі запозичення німецьких слів *verschweden* «марнувати (у тім числі час)», *Verschwender* «марнотрапець» і *schwinden* (мін. ч. *schwand*) «убувати, зникати» [ЕСУМ VI: 397]; *szwendac się, szwedrac się* «waleścac się» [Brückn: 559].

У сучасній німецькій мові означений вербатив, єдиний з аналізованих вище, репрезентує, на відміну від української й польської, продуктивність лексико-семантичної деривації: *schwanken*: 1. «гойдатися, хитатися». 2. «йти хитаючись». 3. «коливатися, змінюватися (про ціни тощо)». 4. «вагатися» [ВНУС: 544]; *szwendac się* розм. «швендяты, веитатися, шлятися, таскатися» [ПУС: 494], *szwendac się* «chodźć bez celu, waleścac się, włóczyć się» [PSJP: 999].

Отже, носії південно-західних говорів української мови на різних етапах свого історичного розвитку перебували в безпосередніх чи опосередкованих стосунках з носіями слов'янських (польської, словацької, чеської та ін.), германських (німецькою) і романських (румунською) мов, як і їх говорів. Понад тисячу років досліджуване наріччя зазнавало впливів і з боку угорської мови.

У розвідці з'ясовано генезу німецькомовних вербативів на означення процесів переміщення, проаналізовано їх адаптацію до системи української мови на семантичному, фонетичному, морфологічному й наголосовому рівнях. Більшість з них, порівняно з етимологом, на ґрунті південно-західних говорів зазнала розширення семантики, у тому числі з конотативним нашаруванням, що завдячує метафоризації чи метонімізації. Поодинокий дериват засвідчує регіональність вжитку. У літературних мовах вони, окрім *швендяты*, характеризуються звуженістю семантичної наповнюваності. Проникнення аналізованих вербативів-германізмів у південно-західні говори української мови завдячує безпосереднім контактам їх носіїв з німецькомовними, що потверджує лінгвальна характеристика.

Хоча укладачі етимологічних джерел української мови, як й інших слов'янських, при дослідженні етимології значної кількості дієслів, навіть закорінених у праслов'янську спільноту, часто виводять їх з польської мови, однак ілюстративний матеріал, що репрезентує досліджувані говори, варіанти української літературної мови, сучасну українську літературну й слов'янські мови (польську, російську, чеську й інші), цього не потверджує. Незважаючи на те що носії південно-західних говорів української мови й інших слов'янських на різних етапах свого історичного розвитку перебували в тісних стосунках, проте цього ще недостатньо для визнання польської чи інших слов'янських мов посередницями, принаймні при запозиченні аналізованих германізмів. А висліди укладачів лексикографічних джерел щодо порушеної проблеми видаються не завжди коректними. Тому при дослідженні лексико-семантичної адаптації полісемантичних німецьких запозичень в українській мові слід враховувати, що їх лексико-семантичні варіанти можуть мати різні джерела й хронологію запозичення [7, с.108-109]. При характеристиці фонетичної адаптації доцільно «ретельно дослідити варіантність слів у німецьких діалектах на різних часових періодах розвитку німецької мови» [7, с.112], виявити в них фонетичні процеси й порівняти їх з аналогічними процесами в мовах-реципієнтах та мовах-посередниках.

Список умовних скорочень:

1. Б.–Нос. – Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко ; підготував до видання В.В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1966. – 424 с.

2. ВНУС – Мюллер В. Великий німецько-український словник / В. Мюллер. – К. : Чумацький Шлях, 2008. – 792 с.
3. Голов. – Матеріали для словаря Малорусского нарѣчія // Мовознавство – першоджерела : науковий збірник Музею української культури в Свиднику / упоряд.: Й.О. Дзендзелівський, З. Ганудель. – Пряшів, 1982. – Т. 10. – С. 311-612.
4. Голос. – Голоскевич Г. Правописний словник / Г. Голоскевич. – Лондон : Вид-во Союзу українців у Великій Британії, 1961. – 451 с.
5. Грінч. – Грінченко Б. Словарь української мови : у 4-х томах / Б. Грінченко. – К. : В-во АН УРСР, 1958.
6. Даль – Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. / В.И. Даль. – М. : Русский язык, 1978. – Т. I. – 699 с.; 1979. – Т. II. – 779 с.; 1980. – Т. IV. – 683 с.
7. ДСР – Горбач О. Словник діалектної лексики північно-наддністрянської говірки сіл Романів, Підсоснів, Підберізці й Лагодів / О. Горбач // Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області. Відбиток з «Наукових Записок» Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені. – 1965. – Т. VII (X). – 103 с.
8. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7-и т. – К., 1982. – Т. I. – 631 с.; 1989. – Т. III. – 549 с.; 2006. – Т. V. – 703 с.; 2012. – Т. VI. – 568 с.
9. Жел. – Желеховський Є. Малоруско-німецький словар : у II-х т. / Є. Желеховський, С. Недільський. – Мюнхен : Monachii, 1982. – Т. I-II. – 1117 с.
10. Кміт – Кміт Ю. Словник бойківського говору / Ю. Кміт // Літопис Бойківщини : записки, присвячені дослідям історії, культури й побуту бойківського племені / упор. Р. Данчич. – Львів : Каменяр, 2007. – С. 17-218.
11. КСЛІГ – Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок / П. Пиртей ; упорядк. й підготовка до друку С. Турчин. – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.
12. МСГГ – Піпаш Ю. Матеріали до Словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. Піпаш, Б. Галас. – Ужгород : Графіка, 2005. – 266 с.
13. ПІ – Словник живої народної, письмової і актової мови руських югівчань Російської і Австро-Венгерської царії. – Київ : Типографія Е.Я. Федорова, 1882. – 309 с.
14. ПУС – Польсько-український словник / У.В. Житар, С.А. Пікуль, Є.Ф. Попов, Д.Ф. Слободян. – К. : Чумацький шлях, 2010. – 672 с.
15. Саб. – Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
16. СБГ – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : у 2-ох ч. / М.Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч. 1. – 496 с.; Ч. 2. – 516 с.
17. СБГГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
18. СРЯО – Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов ; главный ред. С.П. Обнорский. – М. : ГИИ и НС, 1949. – 968 с.
19. СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. I. – 799 с.; 1973. – Т. IV. – 840 с.; 1978. – Т. IX. – 916 с.; 1980. – Т. XI. – 700 с.
20. Тимч. – Історичний словник українського язика / під ред. проф. Є. Тимченка. – Харків : УРЕ, 1932. – Т. I. – С. 529-943.
21. УРС – Українсько-російський словник. – К. : АН УРСР, 1958. – Т. II. – 768 с.; 1963. – Т. VI. – 620 с.
22. Brücken. – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1970. – 808 s.
23. ISJP – Ilustrowany słownik języka polskiego / pod redakcją E. Sobol. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004. – 1160 s.
24. PSJP – Podręczny słownik języka polskiego / Opracowanie Elżbieta Sobol. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. – 1304 s.

25. SH – Janów Jan. Słownik huculski [text] / Jan Janów ; Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. – Krakow : Wyd-wo naukowe DWN, 2001. – 302 s.
26. SPP – Słownik poprawnej polszczyzny / Opracowanie Lidia Drabiak, Elżbieta Sobol. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. – 1162 s.

Список використаних джерел:

1. Вільперт Х. Німецькі запозичення в гуцульських говірках / Х. Вільперт // Діалектологічні студії 1: Мова в часі та просторі / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 282-290.
2. Гвоздяк О.М. Запозичення лексики німецького походження в українській говірці Ужгородщини / О.М. Гвоздяк, Г.І. Меліка // Проблеми романо-германської філології. – Ужгород : Ужгородський державний університет, 1998. – С. 33-38.
3. Євтушок О. Будівельна лексика в говірках Ровенщини / О. Євтушок. – К., 1984. – Вип. 12. – С. 87-90.
4. Костюк Д.В. Польська мова – посередник германізмів в українській мові у XVI ст. / Д.В. Костюк // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези доп. / відп. ред. Й.О. Дзендзелівський. – Ужгород, 1982. – С. 131-132.
5. Кочерган М. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говірках української мови / М. Кочерган // Мовознавство. – 1997. – №1. – С. 19-24.
6. Лопушанський В.М. Німецькомовні лексичні запозичення в південно-західних говорах України : навчальний посібник для студентів ВНЗ / В. Лопушанський, Т. Пиц. – Дрогобич : ПП «Посвіт», 2011. – 122 с.
7. Огуй О. Міжмовна інтерференція на Буковині початку XX ст. / О. Огуй // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Мовознавство : збірник наукових статей. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 209-214.
8. Огієнко І. Наголос, як метод означення місця наголосу стародруківаних книжок. Замітки з історії наголосу на послугах палеотипії / І. Огієнко // Записки НТШ. Праці фольклоричної секції. – СXXXVI-СXXXVII. – Львів, 1925. – С. 197-224.
9. Пиц Т.Б. До проблеми адаптації німецьких слів південно-західними говорами української мови / Т.Б. Пиц // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2011. – Вип. 58. – С. 17-20.
10. Пиц Т.Б. До проблеми посередництва польської мови у запозиченні німецьких слів українською мовою / Т.Б. Пиц // Наукові записки. Сер.: Філологічна. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Вип. 119. – С. 63-68.
11. Рот А.М. Германские заимствования в лексике украинских говоров Карпат / А.М. Рот // Тезисы докладов, предназначенные для обсуждения на I Всесоюзной конференции по вопросам славяно-германского языкознания. – Минск, 1961. – С. 59-69.
12. Major O. Germanische Interferenzen in den ukrainischen Mundarten (Sprachraum der Karpato-Ukraine) / O. Major // Studien zu deutsch-ukrainischen Beziehungen. – München : UFU, 1999. – Bd. 3. – S. 59-68.
13. Navryliv O. Germanismen im Ukrainischen in Galizien / O. Navryliv // Топоси культур і спогадів. – Львів : ВНТЛ – Класика, 2008. – С. 129-139.

The giving article deals with the lexical-semantic, phonetic, morphological and stressing features of German verbatives on determination of moving processes in the south-west dialects of the Ukrainian language. The analysis is done on the basis of the comparison of the noted features of the verbatives with the South dialects of the Ukrainian language, variants of literary Ukrainian language, Slavonic languages and modern German language.

Key words: dialects, speech, lexical-semantic, phonetic, morphological and stressing adaptation.

Отримано: 20.02.2015 р.

О. М. Калига

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

СИНТАКСИЧНІ СТРУКТУРИ З ЕКСПРЕСИВНИМ КОМПОНЕНТОМ У НАУКОВОМУ ТЕКСТІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті розглядаються найбільш характерні для індивідуального стилю Івана Огієнка синтаксичні структури з експресивним компонентом на матеріалі його наукового тексту «Українська культура». Вони тлумачаться як індивідуально-авторський спосіб передавання комунікативно-прагматичних намірів та здійснення цілеспрямованого впливу на читача. Серед таких структур виділено риторичне питання, інверсію, стилістичні фігури на основі ампліфікації та лексичного повтору, період.

Ключові слова: експресивний синтаксис, експресема, науковий стиль, індивідуальний стиль, ідіолект, стилістична фігура.

У сучасній лінгвостилістиці вивчення індивідуальних стилів займає одну з чільних позицій, при чому дослідження їх ведуться в основному в межах художнього та публіцистичного функціональних стилів. Незважаючи на достатню кількість робіт з синтаксичної ідіостилістики, в сучасному мовознавстві практично відсутні праці, присвячені аналізу індивідуального синтаксису в науковому стилі. Вважаємо, що мовознавці оминають цей аспект наукового стилю незаслужено, адже загально визнаним є той факт, що «саме в синтаксичній будові мови закладені особливо великі можливості для стилістики» [1, с.134]. Крім того, синтаксис можна вважати організуючою частиною вираження думки в словесній формі, тобто можна говорити про залежність синтаксичних форм від способу мислення автора, а відтак – й про вираження в синтаксисі його мовної індивідуальності. Виявлення особливостей індивідуального синтаксису того чи іншого автора навіть дає можливість віднести до його творів текст з невстановленим авторством.

Особливо інформативними в аспекті ідіостилістики є синтаксичні структури в науковому стилі, адже основним завданням цього стилю є оформлення у словесній формі та передача реципієнтові логічної, значимої для науки та суспільства інформації. Синтаксис наукового стилю сучасної української літературної мови досліджували М. Гінзбург, М. Жовтоброух, А. Коваль, П. Селігей та низка інших мовознавців. Проте експресивним елементам на рівні синтаксису в науковому стилі увага, фактично, не приділялася, а стилістика Івана Огієнка на цьому мовному рівні взагалі не була предметом наукових пошуків. Хоча варто зазначити, що постать Івана Огієнка досить повно й докладно була описана в наукових розвідках як мовознавців, так і журналістів, релігієзнавців, літературознавців, культурологів (що пов'язано із широким полем діяльності самого Митрополита Іларіона). Велике значення для повернення наукової та публіцистичної спадщини Івана Огієнка сучасникам мали праці й видавнича діяльність М. Тимошка, досліджували різні аспекти наукових і літературних праць українського мислителя Ф. Бацевич, І., Братусь, В. Калашник, В. Качкан, І. Кучинська, А. Копилов, В. Ляхощький, В. Мацько, М. Пентилюк, Є. Сохаська та інші.

Метою пропонованої статті є з'ясування стилістичного навантаження синтаксичних структур з експресивним відтінком у наукових текстах Івана Огієнка як його індивідуально-авторського способу передавання комунікативно-прагматичних намірів та здійснення цілеспрямованого впливу на читача.

Для цього насамперед потрібно з'ясувати, які екстралінгвальні чинники вплинули на формування мовної особистості Митрополита Іларіона. Адже, за твердженням М. Тимошика, «свій природжений хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного і культурного діяча він однаковою мірою успішно застосовував і як мовознавець та літературознавець, і як редактор та видавець, і як перекладач та поет, і як ректор та міністр, і як православний митрополит та історик Української церкви» [2, с.9]. Об'єднавчим центром усіх цих іпостасей мислителя було його життєве кредо, яке визначило напрям та мету всієї його діяльності, і, відповідно, вплинуло на його ідіолект. Таким життєвим кредо для Івана Огієнка було «служити Богові та Україні», і, власне, усе його життя є прикладом жертвовного служіння національній українській ідеї на ґрунті християнських моральних цінностей. Своєрідність його індивідуального мовостилю значною мірою зумовлена отим синтезом, поєднанням багатьох сфер діяльності в одній особі, множинністю соціальних ролей, які доводилося виконувати Іванові Огієнку впродовж життя. Проте дві з них найбільш виразно відобразилися на синтаксичному рівні його наукових праць, зокрема в експресивному синтаксисі, — це педагогічне, викладацька діяльність та діяльність релігійна. Обидві ці сфери об'єднує дидактизм, настанова на виховний вплив на реципієнта, які й відобразилися на індивідуальному синтаксисі українського мислителя.

Варто зазначити, що під індивідуальним синтаксисом автора будемо розуміти сукупність часто застосовуваних у різних його текстах, улюблених, іноді специфічних за формою, за функціональним використанням синтаксичних побудов. А під експресивним синтаксисом — синтаксичні структури зі зміщеним смисловим центром, які спрямовані на досягнення виразності й певного додаткового, афективного впливу на адресата [3, с.40]. Також варто звернути увагу на думку, висловлену засновником стилістичної науки Ш. Баллі, який розрізняв у афективному факторі два завдання: вираження суб'єктивного світу мовця і використання мовних засобів для впливу на адресата. Функціональний аспект експресивності полягає у створенні зображально-виражальних ознак тексту, у збільшенні сили його впливу на уяву адресата.

Простежимо, які експресивні синтаксичного рівня найбільш виразні й характерні для наукових текстів Івана Огієнка та якими є їх прагматика й функціонально-стилістичне навантаження (на матеріалі праці «Українська культура»). При цьому зазначимо, що саме цей текст Митрополита Іларіона за мовностилістичними ознаками та цільовою аудиторією належить до науково-популярного підстилю наукового стилю.

Зокрема, було виділено такі типи синтаксичних експресивних: 1) риторичні питання; 2) інверсія; 3) стилістичні фігури розгортання: а) на основі ампліфікації; б) на основі лексичного повтору; в) період. При чому найбільш експресивно виразним синтаксичним прийомом у Івана Огієнка є різні типи лексичного повтору, який часто поєднується з іншими експресивними засобами синтаксичного рівня.

Риторичне питання є засобом ораторського мовлення, яке допомагає утримувати увагу аудиторії й акцентувати її на певних проблемах. У Івана Огієнка ця фігура використовується лише у вступній частині з тією ж функцією — привернути увагу читача до основної проблеми, яка буде висвітлюватися на сторінках праці, зацікавити цією проблемою й наголосити на її важливості: *Чи народ наш — окремих народ, чи він же має свою культуру — культуру оригінальну, своєрідну?* [4, с.54]. В основному тексті «Української культури» риторичних запитань автор не використовує.

Інверсія — це одна зі стилістичних фігур мови, яка полягає в незвичному розташуванні слів у реченні з метою підкреслити найбільш значуще слово чи вираз,

звернути на них увагу. Іван Огієнко досить часто послуговується цим стилістичним прийомом, і у нього можна навіть виділити його «улюблені» способи інверсії. Насамперед це розташування означення у постпозиції до означуваного слова, при цьому саме означення набуває додаткового експресивного відтінку, оскільки на нього падає логічний наголос: *Вплив український на московську церкву був таким великим, що на Москві по церквах скрізь запанувала українська вимова...* [4, с.136].

Найчастіше в ролі логічно наголошеного означення у постпозиції в досліджуваному тексті виступає прикметник «український»: *народ український, правопис український, література українська, одіж українська, мова українська* тощо. Також часто в ролі такого означення вживаються присвійні прикметники «наш», «свій» як синоніми до лексеми «український»: *культура наша, люди наші, література наша, віра своя*. Це ще раз доводить висловлену вище тезу про те, що в усіх своїх працях, включно з цитованою, Іван Огієнко прагне наголосити на особливій вазі українського народу в історії Європи, його унікальності та визначних культурних здобутках.

Інверсія є частотною також у конструкціях типу «рік/вік+число»: *На Україні в віки XVI та XVII була сила друкарень, і вони книжками своїми вкрили увесь наш край* [4, с.112]. Усталеним у науковому стилі є порядок «число+рік/вік»: *1995 року, у XX столітті* тощо. Використовувана Іваном Огієнком конструкція є нормативною для релігійного стилю, реалізуючи таку його ознаку, як урочистість, піднесеність. Очевидно, що тут ми спостерігаємо вплив релігійної діяльності й свідомості Івана Огієнка на стилістику його світських творів, яка, втім, відбувалася цілком осмислено. Доказом цього може бути те, що автор вживає обидва варіанти для позначення дати, проте у певних випадках перевагу надає експресивно високому варіанту, щоб підкреслити значущість події, про яку він пише.

За кількісним складом синтаксичної конструкції (ступенем її повноти, наповнення) і тенденціями до його збільшення або, навпаки, зменшення виділяють фігури *розгортання* (асиндетон, полісиндетон, ампліфікація, повтори) і фігури *згортання, скорочення висловлення* (еліпсис, умовчання). Особливістю індивідуального мовостилу Івана Огієнка є те, що він практично не послуговується фігурами другого типу, натомість широко використовує фігури розгортання, серед яких виділяємо дві основні групи: побудовані на основі *ампліфікації* і побудовані на основі *лексичного повтору*. Крім того, до фігур розгортання, які активно використовує автор, належить період, але його розглянемо окремо, оскільки він має специфічні правила побудови.

Ампліфікація (лат. *amplificatio* буквально – поширення, збільшення) – стилістична фігура, що полягає в нагромадженні синонімів і взагалі слів з близьким значенням, однотипних висловів і синтаксичних конструкцій, однорідних членів речення і т. п. для підсилення експресивності висловлення [5, с.145]. Іван Огієнко найчастіше використовує ампліфікацію для вираження великої кількості, при чому перелік часто залишає відкритим, незавершеним, іноді ставлячи у кінці такого речення розділовий знак «три крапки» і даючи реципієнтові можливість продовжити його подумки: *Коли сюди добавимо, що українці були приходськими, придворними, військовими та закордонними священиками, працювали місіонерами, законовчителями світських шкіл, екзаменаторами, перекладачами, іконописцями, граверами, то це буде охоплювати ту велику культурну роботу, що її вели в Росії українці...* [4, с.172]. Також автор «Української культури» часто будує ампліфікаційний ряд у порядку його наростання, тобто використовує таку стилістичну фігуру на основі ампліфікації, як *градація*. При цьому прагне бути максимально адекватно декодованим читачем, тому використовує лек-

сичні маркера висхідної градації, наприклад, слово «і навіть»: Він одбився на будівлі, на малюванні, на одезі, на співах, на музиці, на звичаях, на праві, на літературі і навіть на самій московській мові [4, с. 133]. У наведеному прикладі градаційний ряд побудований таким чином, що висуває на перше місце в націєтворчих та культуротворчих процесах окремого народу його національну мову (ідея, яка є основною в праці Івана Огієнка «Рідна мова»). Градаційний ряд у досліджуваній праці може складатися із синонімів, які різняться відтінками значення, розташованих у порядку більш інтенсивного вияву ознаки, на яку автор хоче звернути увагу читача: А візьмімо духовні вірування нашого народу: скільки тут оригінального, своєрідного, такого, чого не стрінемо у інших народів [4, с. 73]. Для підсилення експресії, враження великої кількості й незавершеного переліку автор послуговується ще однією стилістичною фігурою на основі ампліфікації – *полісиндетоном* (фігурою, що полягає у такій побудові фрази, при якій всі або майже всі однорідні члени речення зв'язані між собою одним і тим самим сполучником (найчастіше сполучником «і»)): Україніям прийшлося тоді боронити свою старобатьківську віру од нападу іунії, і католицизму, і соцініанства, і кальвінізму, і од іншого такого, що сунуло тоді на Україну [4, с. 88]. Варто звернути увагу на те, що в структурі наукового тексту Івана Огієнка фігури на основі ампліфікації часто займають місце висновкової частини, коли автор формулює «проміжний» висновок до викладеного раніше. Таким чином, увага читача звертається на найбільш суттєві, вагомні, на думку автора, аспекти його тексту.

Найбільш широко й різноманітно у науковому тексті Івана Огієнка представлений такий засіб експресивного синтаксису, як *повтор* та стилістичні фігури, які будуються на його основі. Повтор ґрунтується на «дво- або кількаразовому використанні в межах контексту в певній послідовності тотожних чи подібних (як у формальному, так і в семантичному аспектах) звуків, слів або їх частин, синтаксичних конструкцій, ужитих компактно або дистантно, для досягнення відповідного виражального чи виражально-зображального ефекту» [6, с. 496]. Тобто основною метою повтору є передача не лише логічної, а й експресивної інформації, власне, акцентуація цієї експресивної інформації. Про це неодноразово писали дослідники, які досліджували цю стилістичну фігуру. Так, особливе значення повтору теоретично обґрунтував ще О. Потебня, наголосивши на тому, що збільшення частоти вживання того самого слова надає йому нового значення, об'єктивного або суб'єктивного. Цікавим є зауваження Ю. Лотмана про те, що повтор як фігура мови нічого не додає до змістовно-фактуальної інформації, але як експресивний стилістичний прийом допомагає адресату сприймати глибинний пласт тексту, його змістовно-концептуальну інформацію [7, с. 165]. У сучасних дослідженнях повтор розглядається як засіб посилення емоційності та експресивності оповіді. Дослідниця Ю. Волянська зазначає, що на основі повтору мовних одиниць у тексті формуються так звані «ключові» слова чи фрази [8].

Розглянемо, які види лексичного повтору наявні в науковому тексті Івана Огієнка і які функції вони виконують. Найбільш поширеним різновидом у його текстах є лексичний повтор із уточнювальним значенням, коли лексема, повторюючись удруге, супроводжується атрибутивом або атрибутивною конструкцією: Скрізь, на всьому поклав цей народ свою ознаку, ознаку багатой культури й яскравої талановитости [4, с. 58]. Як бачимо у наведеному прикладі, такий повтор не тільки розширює, доповнює логічну інформацію повідомлення, а й експресивно виділяє «ключове» слово у реченні, привертає до нього увагу й надає всьому реченню експресивності.

У повторі такого типу Іван Огієнко часто використовує вказівні займенники, які підсилюють уточнювальне значення і ще більше виділяють (інтонаційно,

логічно й експресивно) повторюване слово. Переважно це займенник «той» у формах чоловічого, жіночого, середнього роду чи множини: *Український народ витворив і своє оригінальне право, те право, що його не змогли знести ніякою російською нівеліровою* [4, с.67]; *Проте ж земля ця дала родючі соки народу-велетню, тому народу, що виріс тут своєрідним, великим та дужим, талановитим та тямучим* [4, с.57]; *Краці люди на Москві, ті люди, що визначались освітою, що не цурались західної культури, завше дружились з українцями, шанували й боронили їх* [4, с.127]. Як демонструють наведені приклади, такий повтор, окрім іншого, забезпечує зв'язність вислову, полегшує його сприймання читачем та розкриває авторську концепцію вислову. Варто зауважити, що цей тип повтору є частим прийомом ораторського мовлення, використовується в усних виступах для ефективного сприймання й запам'ятання слухачами почутої інформації. Можна припустити, що на цю особливість ідіолекту Івана Огієнка вплинула його ораторська та викладацька діяльність, яка примушувала його стежити за доступністю й логічністю викладу.

Ораторським прийомом є й інший вид лексичного повтору, який часто подибуємо у науковому тексті Івана Огієнка, – *емфаза*. Основна функція, яку виконує ця стилістична фігура, – створення й підсилення емоційної виразності як в усному, так і в писемному мовленні: *XVII вік – це золотий вік нашого письменства, нашої культури* [4, с.85]. У наведеному прикладі спостерігаємо відразу два емфатичних повтори, завдяки яким речення сприймається як емоційне, експресивне, з оцінним значенням. Емфаза, крім підсилення експресивності висловлення, може виражати багатократність, тривалість чи повторюваність дії: *Так Україна спадала з обіймів в обійми, йшла без сточивку, йшла без змоги спинитись і утворити собі по серцю вільне життя...* [4, с.55], – або інтенсивність вираження певної дії: *І коли ми читаємо українські книжки XVII віку, нас дивує величезна ерудиція її авторів, дивує справжній науковий метод, дивує чистота логіки думок* [4, с.87].

Ще один вид лексичного повтору, який характерний для індивідуального стилю Івана Огієнка і яскраво проявляється в його праці «Українська культура», – це *анадиплосис* (повторення слова або групи слів одного речення на початку наступного): *І такою ж солодкою, чарівною та привабливою зосталася пісня наша це й досі. Зосталася такою, хоч останніми часами забороняли нам співати...* [4, с.62]. Ця фігура виконує функцію зв'язування в одну цілість окремих думок та виокремлення ключових слів, передаючи водночас і наростання емоційного настрою: *...скрізь, по всьому слов'янському миру запанував той правотис, що подав його Смотрицький. Запанував він і на Москві...* [4, с.14].

Зафіксовано кілька випадків, коли Огієнко використовує лексичний повтор для протиставлення, надаючи таким чином вислову емоційності й експресивності: *Широкою річкою пливають ці книжки з-за кордону, не меншою ж річкою пливають вони і з своїх друкарень, яких тоді зародилася сила* [4, с.87].

Загалом прийом лексичного повтору в науковому тексті Івана Огієнка сприяє кращому розумінню закладеного в тексті повідомлення, оскільки читач насамперед звертає увагу на нову інформацію, а вже відоме виступає фоном, необхідним для кращого сприйняття нового матеріалу [8]. Крім того, він завжди підвищує емоційність й експресивність вислову, акцентуючи увагу на ключових словах, у яких закладено концептуальну інформацію.

На окреме дослідження заслуговує *період* у науковому доробку Митрополита Іларіона. Ця стилістична фігура відома з часів грецької античності й використовується ораторами насамперед для створення урочистості, піднесеності, активного впливу на реципієнта, надання думці вагомості, переконливості, а також для ритмізації мови. У науковому тексті Івана Огієнка функціонують як класичний пері-

од, який складається з протазису та апозису: *Не можу не згадати нашого вертепа, що появився на Україні ще в XVI віку, прибрав собі дуже гарних форм, зробився живою ходячою сатирою, і широко не дійшов до нашого часу тільки через те, що уряд вживав проти його всяких засобів* [4, с. 103], — так і обернений період: *Іми бачимо, що мова українська зробилась тоді державною мовою — нею вчили по школах, нею вчили по церквах, нею суд вели і нашою мовою балакали тоді і вища старшинґа і в королівськiм дворці* [4, с. 83]. У його текстах є всі типи періодів за структурною організацією: еквівалентні простому, складнопідрядному і складносурядному реченню. Часто, як у наведених прикладах, період будується на лексичному повторі, ампліфікації чи градації, поєднує інші стилістичні фігури. Дослідження індивідуальних особливостей періоду Івана Огієнка та його функцій в науково-популярному тексті — перспективна тема подальших наукових досліджень.

Загалом можна підсумувати, що синтаксис як частина форми наукового тексту є інформативним в аспекті індивідуального мовостилю, оскільки будова синтаксичної конструкції відбиває авторське світосприйняття через специфічне розташування окремих структурних елементів. А експресивний синтаксис, зокрема такі прийоми ораторського мовлення, як риторичні питання, інверсія, стилістичні фігури ампліфікації та повтору, період, є виразною ознакою ідіолекту Івана Огієнка не лише як оратора, педагога, громадського діяча, а й науковця. Зумовлюється така особливість ідіостилю Митрополита Іларіона його діяльністю, світобаченням та розуміння своєї місії для популяризації та піднесення української культури та українського народу.

Список використаних джерел:

1. Ващенко В.С. Стилістичні явища в українській мові / В.С. Ващенко. — Харків : Вид-во ХДУ, 1958. — Ч. 1. — 228 с.
2. Тимошик М. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) у боротьбі за українську Україну / М. Тимошик // Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Українська культура. — К. : Наша культура і наука, 2002. — С. 9-52.
3. Завальнюк І. Експресивний синтаксис прози Михайла Стельмаха / І. Завальнюк // Українська мова. — 2012. — №3. — С. 39-47.
4. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Українська культура / І. Огієнко ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2001. — 342 с.
5. Калита О. Ампліфікація в системі стилістичних фігур / О. Калита // Збірник наукових статей НПУ ім. М.П. Драгоманова / укл. П.В. Дмитренко, Л.Л. Макаренко, О.П. Симоненко. — К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. — Вип. 5. — С. 143-145.
6. Українська мова: Енциклопедія / редкол. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. — 2-ге вид., випр. і доп. — К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. — 824 с.
7. Лотман Ю.М. Про поетів та поезії / Ю.М. Лотман // Аналіз поетичного тексту. Статті, і дослідження. Нотатки. Рецензії. Виступи. — СПб., 1996. — 846 с.
8. Волянська Ю. Основні критерії укладання типології повтору [Електронний ресурс] / Ю. Волянська. — Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=19726>.

In the article the most typical for Ivan Ogiyenko's individual style syntactic structures with expressive component are studied (on the material of his scientific text «Ukrainian culture»). They are interpreted as individual author's way of transmission of pragmatic and communicative intentions and implementation of targeted influence on reader. Among such structures rhetorical question, inversion, stylistic figures based on amplification and lexical repetition, period were singled out.

Key words: expressive syntax, expressive unit, scientific style, personal style, idiolect, stylistic figure.

Отримано: 27.10.2015 р.

Б. О. Коваленко

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЛЕКСИКА ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ В «СЛОВАРІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ» М. УМАНЦЯ І А. СПІЛКИ

У статті проаналізовано найбільший перекладний російсько-український словник кінця XIX ст., упорядкований М. Уманцем і А. Спілкою щодо використання у ньому лексики подільського говору. Показано, що частина цієї лексики кодифікована сучасною українською літературною мовою й стала загальноживаною, частина – належать до історичного фонду, але більшість – зафіксована як діалектна, або ж сучасними тлумачними словниками взагалі не фіксується.

Ключові слова: лексикографія, перекладні словники, подільський говір, діалект.

Великого значення лексикографічній праці надавав Іван Огієнко, який у передмові до свого стилістичного словника писав: «Для практичного вивчення літературної української мови, крім коротких граматичних відомостей, ми майже нічого не маємо, тому давно вже я бажав заповнити цю помітну прогалину і скласти для вжитку нашого широкого громадянства підручного Українського Стилістичного словника» [4, с.3].

Українська лексикографія має свою давню традицію, що нерозривно пов'язана з історією літературної мови, суспільно-історичними й культурними умовами життя народу.

Із появою перших художніх творів, написаних новою мовою, що стала базуватися на живій народній основі, з'явилася, за переконливим свідченням В.В. Німчука, і нова українська лексикографія. Першою словниковою працею з новою літературною українською мовою в реєстрі був доданий до «Енеїди» І.П. Котляревського (1798 р.) українсько-російський словник «Собрание Малороссійскихъ словъ, содержащихся въ Энеидѣ, и сверхъ того еще весьма многихъ иныхъ, издревле вошедшихъ въ Малороссійское нарѣчіе съ другихъ языковъ, или и коренныхъ Россійскихъ, но не употребительныхъ» (972 реєстрових слова). «Краткій малороссійскій словарь» (1131 слово) додав до своєї «Граматики малороссійскаго нарѣчія» (1818 р.) О. Павловський. Великі словнички додали М. Цертелев («Словарь малороссійскаго языка» – 218 слів) до збірки «Опыт собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсней» (1819 р.) та І. Кулжинський («Изъясненіе малороссійскихъ словъ...» – 62 слова) до праці «Малороссійская деревня» (1827 р.). Окремо в збірнику «Труды Общества любителей россійской словесности» (1823 р.) І. Войцехович надрукував «Собрание словъ Малороссійскаго нарѣчія» (1173 слова). «Словарь» (453 реєстрових слова) додав О. Максимович до першого видання українських народних пісень «Малороссійскія пѣсни» (1827 р.) [3, с.5-6]. У 30-40-х роках XIX ст. продовжувалася робота над укладанням праць такого типу, хоча деякі з них так і не були надруковані, серед них словники Л. Боровиковського, А. Метлинського, П. Білецького-Носенка та ін.

У середині XIX ст. з'являються такі тлумачні словники, як «Словарь малорусскаго нарѣчія» О.С. Афанасьєва-Чужбинського, «Український словник» П. Куліша, «Опытъ южнорусскаго словаря» К. Шейковського, «Словарь малороссійскихъ ідіомовъ» Миколи Закревського, «Словниці української (або югової-руської) мови», праця Ф. Піскунова та ін.

Друга половина і кінець XIX ст. позначилися й тим, що у Східній, і в Західній Україні, значно більше стало виходити книжок (оригінальних і перекладних) українською мовою, збільшилося коло читачів української книги, виникла необхідність у перекладах українською з інших мов. Це спричинило появу словників перекладного типу, серед них: «Нѣмецко-русский словарь» О. Партацького, «Опыт русско-украинскаго словаря» М. Левченка, «Малорусско-німецкий словарь» Є. Желехівського та С. Недільського, «Русько-мадярський словарь» Ласлова Чопея, «Словарь російсько-український» М. Уманця та А. Спілки, «Русско-малоросійський словарь» Є. Тимченка та ін. Однак, на думку мовознавців, що далі загальнішою стає суспільно-культурна потреба у великому українсько-російському, а також у російсько-українському словниках, заходи до складання яких уживалися ще на початку 60-х років XIX ст. [2].

Звичайно, першочерговим завданням було укладання українського словника, який би якнайширше подав лексику української мови і став би основою для укладання російсько-українського словника.

Збирання лексичних матеріалів для великого українського (або українсько-російського) словника, як зауважував П.Й. Горещкий [2, с.115], розпочалося в Східній Україні ще з середини 50-х років, і ці матеріали щодалі збільшувалися, але через політичні умови видання такого словника не могло здійснитися. Тому виникла думка раніше укласти російсько-український словник, використавши для цього матеріал, зібраний для словника українського. Наслідком такого перепланування лексикографічних завдань став другий в Україні російсько-український словник М. Уманця і А. Спілки.

Мета нашої розвідки – проаналізувати словник М. Уманця і А. Спілки, зокрема використання у ньому лексики подільського говору. Ця лексикографічна праця має такий заголовок: «Словарь російсько-український. Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка», т. I, А – К (Львів, 1893); т. II, К – П (1894); т. III, П – С (1896); т. IV, С – Я (1898). Матеріалом нашого дослідження слугуватиме фототипічне перевидання, здійснене видавництвом «Українського слова» у Берліні в 1924 році.

У передмові укладач, Михайло Комаров, який крився під псевдонімом А. Уманець, так визначає практичну мету словника: «Давно вже почувается потреба в такій книжці, як російсько-український словарь. Потреба ся, що здавна чула ся не то що в Галичині, а й на Україні, стала найпильнішою останніми часами, коли російська література придбала собі таку славу й стала ся чималим чинником в просвіті словянських народів, а разом з тим що разу більше стає вона по мові народною й більше московською, коли користування нею для всіх словянських народів, хоч би навіть і таких близьких родичів, як ми Русини, викликає ще більшу потребу в словарі. Тим часом ми, Русини, поки що маємо в сім разі єдиний словарь Левченка (Опыт русско-украинскаго словаря. Київъ 1874.), але словарь сей, зложений, як видно, на швидку руку, вийшов надто коротенький і дуже мало запмагає при потребі, та й сього словаря давно вже не можна добути по книгарнях» (правопис збережено – Б.К.) [СУіС, с.7]. Далі упорядник зауважує, що з того часу, як вийшов словник М. Левченка, він почав робити до нього додатки, «дописуючи цікаві слова, які доводилось нам почути з уст народа або вчитати з якої книжки», зазначаючи, що «в основу словника ліг лексичний матеріал, який, на початку 80-х років, перебував у розпорядженні одного київського філологічного гуртка і зібраний був протягом 20 років сільськими учителями, священиками, спеціалістами етнографами та інш. безпосередньо з уст народу, в різних

місцях України, Галичини, Буковини і Угорської Русі». Матеріал був багатий, ілюстрований прикладами. Призначалось все це, власне, для словника українсько-російського, але, як зауважує А. Кримський, «п. Уманець використав цей матеріал для складання російсько-українського словника, але не встиг тоді ж позначити місцевість, де кожне слово було записане, так само як не встиг переписати ті фрази, в яких це слово вживається і які дозволяють судити, про правильність його тлумачення. Між тим лексичний матеріал, який мав гурток, кудись зник, і п. Уманцю довелось постачати свій словник прикладами, вибраними уже з інших джерел: друкованих збірників української народної словесності, творів українських письменників, «Малорусько-німецького словаря» Желехівського, українського словника Шейковського, Манджури та інш. і, нарешті, із новіших, невиданих лексичних матеріалів, які для нього спеціально збирались особами, що співчували задуманій справі. Поповнивши свій словник найпотрібнішими посиланнями і прикладами, упорядник надав йому більш науковий характер, а новими матеріалами встиг його поширити до такого ступеня, що майже жодне з російських слів, вміщене в словнику Академічному і в «Толковом словаре» Даля, не лишилось без українського перекладу» [цит. за 2, с.83].

Сучасна лексикографія має традицію позначати слово, вживане на певній території ремаркою – *діалектне*. Зрозуміло, що наприкінці XIX – поч. XX ст. такої ремарки бути не могло, натомість вказувався ареал, де слово було зафіксовано, наприклад: ВИН. = виницкое, ВОЛ. = вольнское, ГАЛ. = галицкое, ЕКАТ. = екатеринославское, ДОДН. = додніпровское, ЖИТ. = житомирское та ін. у словнику К. Шейковського [СШ, с. XII], або Черн. – Черниговская губ., Полт. – Полтавская, Харьк. – Харьковская, Херс. – Херсонская, Под. – Подольская та ін. у словнику М. Левченка [СЛ, с. II – III]. Словник М. Уманця і А. Спілки теж має схожий перелік скорочень: Гал. – галицьке слово, Вол. – Волинь, Лів. – Лівобережна Україна, Под. – Подольське, Полт. – Полтавщина та ін. [СУіС, с.13-16].

Майже сто слів у словнику М. Уманця і А. Спілки мають покликання на територію Поділля, наприклад: **Заплётка** = 1. заплітання. 2. кісник, виплітка (Под.) [СУіС, с. 273]; **Ладь** = 1. лад. – Добрий вечер, нене, чи є лад без мене, чи заметені двори, чи застеляні столи, н. п. Под. – Погано сьпівають – зовсім ладу нема. 2. лагода, згода, злагода, С. Л. – Живуть у добрій злагоді. – А вже тій сварці годі. Дай рученьку, жиймо в згоді, н. п. Под. [СУіС, с. 399]; **Ломоть**, ломтиць, поб. ломтище = скибка, скибочка, скиба, шматок, шматочок, шмат, лустка, лусточка, луста (С. Пав.), лупета (С. Пав.), лутка (Лен), кусок, кусочок, кус, кусман, байда (С.Ш.), байдиця (Фр.), кавалок, кавалочок (Под. і Гал.) <...> [СУіС, с. 411]; **Ложка** = 1. ложка. – Разливальная, разливная (велика, що нею розливають страву на тарілці) – ополовик, полоник (С. З.), хохля, що нею мішають вариво – вареха, варэжка (Под.) [СУіС, с. 410]; **Медвѣдокъ** – 1. = ведмедка, ведмедчук (С. Жел.), медведик (Под.) [СУіС, с. 430].

Серед слів із покликанням на Поділля можемо виділити такі, що:

1. У сучасній українській літературній мові зберігають своє значення: **Крыса**, *Mus ratlus* = Пацюк, на Подолі і в Галичині – Щур. [СУіС, с.388]; **Лѣкарство** = лік, частіше мн. ліки, лікарство. – Ой ходила дівчинонька по крутій горі та збирала тронкого зілля на ліки міні. п. п. Под. – О ліки ся поста-раю, щоб тя ратувати, н. п. Под. [СУіС, с.416]; **Ломоть**, ломтиць, поб. ломтище = скибка, скибочка, скиба, шматок, шматочок, шмат, <...> кавалок, кавалочок (Под. і Гал.) [СУіС, с.411]; **Положительный**, но = сталий (С. З.), статечний, но, (С. Жел.), статечний; рішучий, рішущий, ще. – Ой зажурив ся ста-

течний старостонько – з чого ми будем вінки вити, за що будем мід-горівку пити. н. п. Под. [СУіС, с.713]; **Потеряць**, ся = загубити, згубити, ся (С. Аф. 3. Л.), утратити (С. Ш.), страгити, утеряти, ся (С. Ш.), потеряти, посяяти, рішити ся (С. Л.), стеряти ся. – Місяцю з раю, сьвіти нашому короваю, абисьмо не збудили, коровай не згубили. н. п. Под. [СУіС, с.752]; **Наклонь** = 1. похилість. – Похилість скелі. 2. похил, похилина (Вол.), схил (Под.) [СУіС, с.482].

2. У сучасній українській літературній мові мають інше значення: **Возврать** = зворот, поворот, відворот, вороття, звертання, вертання, повертання. С. Л. – 3 того сьвіту нема извороту. н. пр. – Не сьмії міні рушити ся, поки з поворотом не надійду сюди. Фр. – Є каяття, та вороття не має. н. пр. – Щоб тобі не було ні путти, ні вороття! н. пр. – Піду і на відворот швидко буду. Под. [СУіС, с.104]; **Вперёдъ** = 1. вперед, уперед, поперед, наперед, з гори. – Він усі гроші з гори дає. Под. [СУіС, с.117]; **Лещица**, рос. Isorigum L. = пукалка (Под. С. Ан.). [СУіС, с.404]; **Людный**, но = людний, но, велелюдний мирний, но. – В корчмі було мирно, як і що неділі. Под. Коцюбинський [СУіС, с.420].

3. Зафіксовані сучасним академічним словником української мови (СУМ) із ремаркою *діалектне*: **Волдырь** = 1. пухирь (С. 3. Л), міхур. (Под. С. Л.) [СУіС, с.109] – міхур – 2. діал. Пухир. [СУМ, IV, с.757]; **Доёнка** = дійниця (С. Аф.), скопець. (Под.) [СУіС, с.202] – скопець², діал. Дійниця. [СУМ, IX, с.296]; **Лопата** = (дерев'яна) – лопата, (що віють хліб) – віячка, (з залізним наконешником) – заступ, рискаль (Под.) [СУіС, с.412] – рискаль, діал. Заступ [СУМ, VIII, с.539]; **Лотокъ**, лоточекъ = 1. ночовки (С. 3.), ваганки (С. 3.), нецьки (Под.) [СУіС, с.412] – нецьки, діал. Ночви [СУМ, V, с.402]; **Мелкій**, ко = <...> 3. мілкий, здр. мілкенський, ко, не глибокий, не глибоко, про посуду то-що – плескатий, плиткий. – Плитка тарілка. Под. [СУіС, с.432] – плиткий, діал. 1. Мілкий, неглибокий [СУМ, VI, с.584]; **Налъво** = у ліву руку, ліворуч, у ліворуч, на ліво, (переважно на волів) – соб, цоб, ко собі, (на коней) – вістя, віштя (Под.) [СУіС, с.486] – вісьта, виг. діал. Соб [СУМ, I, с.686]; **Рубаха, рубашка**, здр. – **рубашечка**, рубашёнка = сорочка (С. 3. Л.), кошуля (С. 3. Л.), здр. – сорочина, сорочечка, кошулька (С. 3. Л.), дітська – льоля (С.Л.), цільна – додільна (Ман.), верхня частина жіночої сорочки – стан, спідня – підтичка (Ман.), передній спід – пелена, під руками – ластівка, плечі – уставка (С. Ш.), підшивка на грудях і на плечах – підоплічки (Ман.), вишивка на рукавах – полики, в низу – листва, сорочка молоді покрівавлена – покраса. – На нїм кошулька, як біль біленька, як папір тоненька, н. п. Под. [СУіС, с.896] – кошуля, діал. Сорочка [СУМ, IV, с.318]; **Сирень**, рос. Syringa vulgaris L. = бузок (С. Аф. Ан. Ш.), бузочок (С. Аф. Ш.), буз (С.Л.), без (Под. С. Ш.), [СУіС, с.931] – без², діал. Бузок. [СУМ, I, с.119]; **Перловый** = перловий. – п. каша = пинцак, логаза (Под.) [СУіС, с.652] – логаза, діал. Ячна каша з салом або олією [СУМ, IV, с.539].

4. Зафіксовані СУМ із ремаркою *застаріле*: **Дубить** = чинити, вичиняти (шкурри), гарбарювати (Под.) [СУіС, с.219] – гарбарювати, заст. Кушнірувати [СУМ, II, с.29]; **Посидѣлки** = вечерниці (С. Аф. 3. Л.), рано удосьвіта – досьвітки (С. Аф. 3.), у день – оденки (Под.) [СУіС, с.741] – оденки² мн., заст. Спільна робота заміжніх жінок (прядіння, вишивання і т. ін.) у зимові дні [СУМ, V, с.624]; **Приданое** = посаг (С. 3. Л.), віно (С. 3. Л.), придане. – Не в тебе зьялю, але твоя маги, що не каже тобі без посагу брати, н. п. Под. [СУіС, с.784] – посаг, заст. 1. Майно, гроші, що їх дають батьки або родичі нареченій, коли вона виходить заміж; віно [СУМ, VII, с.305]; **Фунтъ** – 3 фунта = око. – У вас око винограду 10 копійок (Под.) [СУіС, с.1143] – око², заст. 1. Одиниця ваги, що приблизно дорівнює 1,2 кг [СУМ, V, с.672].

5. У СУМ відсутні: **Заплѣтка** = <...> виплітка (Под.) [СУіС, с.273]; **Каша** = <...> густа яшна з горохом – пенцак (Под.) [СУіС, с.346]; **Литейщикъ** = <...> гісер

(Под.) [СУіС, с.406]; **Маковникъ** = <...> макогига (Под.) [СУіС, с.422]; **Одурникъ** = покшик (Под.) [СУіС, с.566].

Зауважимо, що важливий матеріал для істориків мови та діалектологів містить як українська ресстративна частина словника, так й ілюстративна. Серед визначальних рис подільського говору тут спостерігаємо такі: а) поширеність іменникових утворень із суфіксом -иско (-исько) відповідно до утворення з суфіксом -ишче: **Кнутовище** = пужално, пужально (С. З. Л.), пужало (С. З. Л.), *бичисько* (Под.) [СУіС, с.355]; **Конный** = кінний; кінський. – Конное ристалище, конная скачка = *біговисько* (Под. С. Ш.) [СУіС, с. 366]; **Костёръ** = 1. огнище, *огнисько* (Под.) [СУіС, с.374]; **Нива** = нива, здр. нивка, ... *житнисько* (Под.) [СУіС, с.531]; **Оговоръ** – обмова, *обмовисько* (Под.) [СУіС, с. 561]; б) форми дієприкметників з заміною передсуфіксального [е] на [а]: **Ладъ** = 1. лад. – Добрий вечер, нене, чи є лад без мене, чи заметені двори, чи *застеляні* столи. н. п. Под. <...> [СУіС, с.399]; в) у слові *цілувати* [і] внаслідок асиміляції до [у] в наступному складі переходить в [у]: **Ланита**, ланити = щока, <...> лиця, <...> – Поки була молодиця, *цілували* мене в лице. н. п. Под. <...> [СУіС, с.400]; г) форми *мя, тя, ся* у мові східних слов'ян дописемного періоду, як відомо, були основними формами знах. відм. однини і дотепер вони широко представлені в південно-західних говорах: **Лѣчить**, ся = 1. лічити, ся, лікувати, гоїти, ся, курувати, ся. – Ой ходила дівчинонька по крутій горі та збирала тронкого зілля на ліки міні. Лікуй, лікуй, молода дівчино, ой лікуй гаразд, а як вижду я з сії причипи, візьму *тя* зараз. н. п. Под. [СУіС, с. 418]; д) діалектне чергування [е] з [і]: *мед – мід*; перехід серединного [л] після голосних в [ў]: **Медъ** = 1. мед, <...> мід (Гад. і Под.) <...> 2. (напиток з меду з хмелем) = мед, медок, мід (Гал. і Под.). – З чого ми будем вінки вити, за що ми будем *мід-горівку* пити. н. п. Под. [СУіС, с.431]; е) форми числівника *один* з початковим *є* і його рефлексом *і* (*едь->ід-*) поширені в багатьох південно-західних говорах: **Одинъ** = один, єдин, іден (Под.) [СУіС, с.564]; є) у більшості говірок, зокрема й подільських, і досі вживаються вставні [л], [н] після губних: **Поздравлять**, поздравить = поздоровляти, віншувати (С. З.), поздоровити, повіншувати, на Різдво віршами – віршувати (С. Аф. З.), на Новий Рік, посипаючи зерном – посипати, засівати. – Віншуємо вас сею колядою, віншуй вас Боже щастям *здоровлям*. н. п. Под. [СУіС, с.702]; ж) поширеність складених форм мин. часу типу *абисьмо*: **Потеряът**, ся = загубити, згубити, ся (С.Аф. З. Л.), утратити (С. Ш.), страгити, утеряти, ся (С. Ш.), потеряти, посяти, рбішити ся (С. Л.), стеряти ся. – Місяцю з раю, сьвіти нашому короваю, *абисьмо* не зблудили, коровай не згубили. н. п. Под. [СУіС, с.752]; з) у формах вищого й найвищого ступенів порівняння широко знані утворення з суфіксами -ішч-, -ч-: **Худшіи** = гірший (С. Л), поганчий, поганіший (С. Л.). – Минаєш мої ворота, до иньшої йдеш, до иньшої, до поганчої – мед-горівку пьєш. н. п. Под. [СУіС, с.1093].

Отже, серед словників кінця XIX ст. помітну роль у лексичній нормалізації української літературної мови відіграв «Словарь російсько-український» М. Уманя і А. Спілки. Цей словник і досі має значення великого і цінного довідника – збірки матеріалів лексики живої народної української мови і літературної мови другої половини XIX ст. і може слугувати джерелом діалектологічних досліджень.

Список умовних скорочень:

1. СЛ – Опыт русско-украинскаго словаря / составилъ М. Левченко. – К., 1874.
2. СУМ – Словник української мови / за заг. ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. I-XI.
3. СУіС – Словарь Російсько-український / зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка // Додадок до «Зорі» 1893 року. – Берлін, 1924.

4. СШ – Опыт южнорусского словаря. Трудь К. Шейковского. Въ четырехъ томахъ. Томъ первый: А – З. Выпускъ первый; А – Б. – К., 1861.

Список використаних джерел:

1. Горещкий П.Й. Історія української лексикографії / П.Й. Горещкий. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 244 с.
2. Москаленко А.А. Нарис історії української лексикографії / А.А. Москаленко. – К. : Рад. школа, 1961. – 163 с
3. Німчук В.В. Перший великий словник української мови Павла Білецького-Носенка / В.В. Німчук // Білецький-Носенко П.П. Словник української мови. – К. : Наукова думка, 1966. – С. 5-37.
4. Огієнко І.І. Український стилістичний словник / І.І. Огієнко. – Львів, 1924.

In the article the biggest Russian-Ukrainian translating dictionary of the end of XIX thecentury, compile by M. Umanets and A. Spilka, is analyzed from the point of view of using vocabulary of Westrn-Podillian dialectinit. It is researched that the part of this vocabulary is codified by modern Ukrainian language and became a common one and the other part belongs to historical fund, but the majority is fixed as a dialect or is not fixed in modern explanatory dictionaries.

Key words: lexicography, translating dictionary, dialect features, Podillian dialect.

Отримано: 09.10.2015 р.

УДК 811.161.2'28(477.8)

Н. Д. Коваленко

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДІЄСЛОВО ЗБИРАТИ В ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГОВОРАХ

У мовознавчих працях І. Огієнко наголошував на особливій цінності вивчення українських діалектизмів, локалізмів та етнографізмів у дослідженні історії становлення та розвитку української літературної мови. Актуальним для сучасної української діалектології залишається систематизація та опис лексико-фразеологічного складу говіркового мовлення, особливо на матеріалі текстів мовлення.

У статті на прикладі дієслова *збирати* проаналізовано особливості розвитку/втрати семантики слова у діалектному мовленні, зафіксованому на території південно-західного наріччя української мови, виявлено ареальні кореляції, коли територія побутування фрази та її компонента збігається повністю або частково.

Ключові слова: дієслово *збирати*, південно-західні говори, діалектний текст, семантика, фразеологізм.

Актуальними для сучасної діалектології залишається дослідження лексико-фразеологічного складу говірок, розв'язання проблем осмислення видів взаємозв'язку територіального та загальнонародного. Теоретичні напрацювання та лексикографічний опис українських говірок уможливають порівняльний аналіз різних українських та слов'янських діалектних зон як крок до вирішення питань про своєрідність, етимологію, генезу мовних явищ.

Взірцем наукового опрацювання живого народного мовлення, розуміння цінності українських регіоналізмів і розмовної лексики у дослідженні історії становлення та розвитку української літературної мови є матеріали та статті з проблем діалектології, подані на сторінках періодичного видання «Рідна мова» (1933-1939 pp.), редактором якого був І. Огієнко.

Серед визначених найголовніших завдань науково-популярного місячника – роз'яснювальна й навчальна робота, публікація матеріалів до словників. Винятково важливого значення укладачі надавали дослідженням українського діалектного мовлення; «... ми ще гаразд не дослідили й не знаємо, які мовні скарби ховаються в тих ріжних діалектах, які там мовні перлини, що їх тільки брати б повинні пригорщами до нашої літературної мови... треба подбати про те, щоб ті діалекти спрямувати в одне велике мовне річище, з якого треба виловити ті перлини...» [15, с.6]. Автори журналу закликають збирати й публікувати вислови з говіркового мовлення, оприлюднювати відомості й навіть цілі оповідання, які фіксують певну говірку з обов'язковою паспортизацією матеріалу, створювати «Гуртків Плекання рідної мови» (серед основних завдань таких гуртків – «дослід місцевої української говірки»).

Мета періодичної рубрики І. Огієнка «Життя слів» – не тільки подати історії походження окремих слів, розвиток їх значень та особливості вживання, а й насамперед зацікавити й спонукати читачів до самостійних пошуків і пізнання постання та розвитку слів, тим самим вчитися розуміти їх семантику, правильно вживати. Підкреслюючи важливість для таких студій знань побутування слів у діалектному мовленні, вчений наголошує: «Розвій значіння слів у мові літературній усе йде швидше, ніж у мові народній, живій; тому не рідко знаходимо в говорах слова ще зо старим значінням, якого ми, не знаючи цього початкового значіння, часто зовсім не розуміємо» [8, с.62]. У розвідках про особливості вживання слів, деяких форм роз'яснення історії питання та обґрунтування літературної норми (бажаної для вживання) обов'язково ґрунтується на даних українського діалектного мовлення із ілюстраціями зразків того часу. Тлумачення архаїзмів, наприклад, здійснюється переважно через ілюстративний матеріал з різних говірок, які мають здатність довше зберігати стародавні слова й вирази. Безсумнівно, що цінність таких матеріалів для діяхронної діалектології з часом лише зростатиме.

Метою нашої статті є дослідження особливостей вживання дієслова *збирати* (зібрати) у сучасних говірках південно-західного наріччя української мови.

Словник української мови подає до дієслова *збирати* 12 значень, серед яких одне має ремарку *розмовне* (Готувати чемодан, рюкзак і т. ін. для дороги, вкладаючи які-небудь предмети, речі // кого. Робити необхідні приготування, виряджаючи кого-небудь кудись // Готуючи, подавати їжу) і 2 *рідковживаних* значення: Знімати з полів, городів, садів те, що вродило; знімати урожай. Брати що-небудь, охоплюючи цілком; ремарку *діалектне, переносне* має значення Охоплювати (про почуття) [12, III, с.435].

У більшості словників говорів української мови не знаходимо статей з фіксацією дієслова *збирати*, що пояснюється насамперед принципами укладання лексикографічних праць такого типу. Укладачі, як правило, у передмові зауважують про мету зареєструвати слова, що відсутні в літературній мові як нормативні (наприклад, словники волинських [5], гуцульських говірок [7]). Деякі словники доповнені відомими в літературній мові словами, але вживаними в говірках з іншою семантикою. Наприклад, укладачі «Словника буковинських говірок» [11] в одній словниковій статті подають форми Збирати (-си, -са), док. Зібрати (-си, са) і фіксують такі значення: 1. одягати (ся), взувати (ся). 2. Готувати (ся), наміряти (ся). Загальноживане значення 3. Нагромаджувати (ся), скопчувати (ся) [11, с.152]. Фонетичні риси буковинських говірок «застигли» і в сталих виразах: *збирати сметанку* (*смитану*), перен. Мати якусь додаткову вигоду, зиск; *збиратися* (-са) *на веримє* (погоду). Випогоджуватися; *збиратися* (-са) *на дощ*. Хмаритися [11, с.152-153].

І. Огієнко в «Українському стилістичному словнику» (1923) подає лексеми *збирати*, *зберу* та її західноукраїнський варіант *збирати*, *зберу* [10, с.148]. Автор коментує: «західноукраїнське – це Галичина, Буковина, Угорська Русь, частина Поділля та Басарабії, Підляшша і Західна Волинь». Джерелами такої інформації слугували: давня українська мова, сучасна жива народна мова, українська літературна мова за творами письменників Великої України (східної частини України, що була під Росією) й Галичини. Наприклад, у рукописах творів М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», «У грішний світ» виявляємо ненормативне вживання ненаголошених голосних: *збiрався*, *збiрали*, *збiрав*.

У «Словнику слів, у літературній мові не вживаних» (1934) І. Огієнко подає першою форму *збирати*, а другою *збiрати*, зазначаючи, що основою словника всеукраїнської літературної мови став словник східноукраїнський, але «український нарід ще не виробив собі усталеної всеукраїнської літературної мови, – в нашій мові повно подвійних та потрійних форм» [9, с.4]. У сучасній українській літературній мові зрештою утвердилися форми – західноукраїнська *збирати* та східноукраїнська *зберу*.

За матеріалами текстів «Говорів української мови» [3], сучасних збірок зразків зв'язного мовлення, фіксуємо вживання дієслова *збирати* (*збiрати*) з такими значеннями:

1. Складати що-небудь до купи, в одне місце: подільські – але праўда ми **з'iбрали** то'то ў че^модан / бо 'мама прiвезла 'яблука / го'р'іхи ше то'там шо / ў тої че^модан то мн'асо / пороскладали то 'сало (с. Кізя-Кудринецька Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.); ми г'рабали / с'терн'і г'рабали // поўн'у / 'перше^м не^м так / 'як 'зара пал'ат соломи // **з'iбрали** т'і'ї'і купи / со'лому / 'пот'ім пускайт грабарку / з'грабували / то'ди з'граб'ки 'тожи збiрали / і ў с'тиргу ўс'о / і на зиму худоб'і (с. Залучча Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.) // Складаючи що-небудь, брати з собою: 'пот'ім мо'лода 'як' іде за не^м'істку / то шеї ве^м'дут' ідут' по господарств'і і **збi'райут** п'тиц'у / курку 'якус' / ше 'гуску / ўсе шчо 'бачут' то ха'пайут (с. Увисла Гусятинського р-ну Тернопільської обл.).

2. Скликати, зганяти, зводити до купи (людей, тварин): подільські – коли Спас'іт'ел' наро'диўс'а / ўже п'ідр'іс / стаў хо'дити по 'л'уд'ох // **з'iбраў** со'б'і 'луч'іў / то ўже 'бачат шо се Бог (с. Варварівка Дунаєвського р-ну); сус'іц'к'і 'хлопц'і **з'iбрали** с'вою кум'пан'і'ю і ўно'ч'і / коли ўс'і с'пали / витаскали 'воза на 'хату (с. Маків Дунаєвського р-ну); ви'ходили кал'іки / ўс'іг' **з'iбрали** на 'с'уйу пл'ощад' коло ц'винтара (с. Січинці Дунаєвського р-ну); наддністрянські – мо'лодiй **збi'раіе** с'воїй гост'і і іде до мо'лодой // збiраіе там чи сто / чи сто п'іде'с'ет' / ба'гато л'удеї і іде до мо'лодой по мо'лоду (с. Волиця Підгаєцького р-ну Тернопільської обл.); буковинські – таї худобу з'найеш **з'iбрала** і п'іг'нала д'удому (с. Рашків Хотинського р-ну Чернівецької обл.); волинські – і 'робл'ет' во'не ва'с'іл'е / **зб'і'райут'** ро'дену [3, с.14].

3. Готувати чемодан, рюкзаки т. ін. для дороги, вкладаючи які-небудь предмети, речі // кого. Робити необхідні приготування, виряджаючи кого-небудь кудись: західноподільські – то 'банка са'ма 'ишла та'к'іво рука'ви / а с'уда то 'вит'ала з'робила та'кiй фартуш'ку / то 'яа ўт'ім фартуш'ку / бо ўже в'ін ка'заў / жи хо'д'іт' ўже / бо в'ін хт'іў п'л'онку 'вифотografувати // то 'яа ўіх обо'ўіх **з'iбрала** / а са'ма ўже так хо'дила / жи тої / 'як то таї 'д'іти (с. Швайківці Чортківського р-ну Тернопільської обл.); наддністрянські – нам 'дали шос' чо'тири 'ф'ір'і і **з'iбрали** 'мама сiх п'іете'ро д'ітеї і по'вези нас // нас так по'вези до 'Пшиков'ц' / і так ми там 'були шос' дв'і не^м'д'іли / ба'гато нас / поч'т'і о'динац'іт' хат / ми там

були (с. Стінка Бучацького р-ну Тернопільської обл.); подільські – ми *приб'їгли до^ддому / чи йїли чи ми ни йїли // йа ни з'найу чи йа йїла чи йа ни йїла // но йа с'ї скоро з'їбрали і гаїда на музику* (с. Клинове Горолицького р-ну Хмельницької обл.); *скликала зо дв'ї ж'їнки / во'ни прийїли / по'мили йїйї / з'їбрали / поло'жили на ката'фалку* (с. Теремківці Чемеровецького р-ну Хмельницька обл.).

Чітке розрізнення значень дієслів *вбирати* – *збирати* спостерігаємо у діалектному тексті «Про весілля» (с. Ігровиця Тернопільського р-ну): *ну і збирайут там моло'ду / вел'он / сукенку б'їлу / там йа'кес'ї з'їзут'а чи б'їли чи чорни йак хто там йа'ке майи / та'ке з'їз'вайут // ну і збирайут / чи'кайут / т'їди приходит молодий* [3, с.256].

Отже, обрядовий фразеологізм *збирати молоду* в говорах південно-західного наріччя активно побутує на позначення дійства, коли молоду *збирають* – прикрашають віночком (вельоном, веліном, короною, коруною, фатою), стрічкою (лентою, биндою), нагрудним букетом (букетиком, квіткою): *наддністрянські – ї тої ден' / ичо с'вад'ба / ї нас іе така ж'їнка / во'на ходи і збирайє молодих // во'на приходи ї тої ден' збирати молоду // кла'дут кр'їсло / поду'їрку на кр'їсло / с'їдаїє молода і в'їходи йїйї р'їдний брат // хтос' з ро'дини росл'ї тайїт'а косу / а ї т'її ко'с'ї по'вина бути к'в'їточка і то'та хто росл'ї тайїє / забирайє // і ўже йїйї збирут моло'ду / то'ди во'на ўстаїє с кр'їсла і поду'їрки* (с. Заставці Монастириського р-ну Тернопільської обл.); *колис' молоду зби'рали не^т так йак те^тпер / да'вали рин'тух н'їд вел'он* (с. Голгоче Підгаєцького р-ну Тернопільської обл.). Підтвердженням такої семантики є вживання антонімічного обрядового фразеологізму *розбирати молоду* у текстах про весільний обряд усіх говорів досліджуваного наріччя: *подільські – а ко'рона і так мо'жна по'думати і так // ко'рона і йак моло'да / і йак пере'їзл'ї уїут ко'рону / фа'та // ка'же ўже моло'ду розбе'райут / пере'їзл'ї уїут ко'рону* (с. Бережанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); *наддністрянські – а так с'їдаїє молода на ст'її / молодиї с'їдаїє на поду'їрку і моло'да на кол'їна молодому / і молодого ма'ма йїйї розбирайє // йак йїйї розбирайє / з'доїми з'ниїї ўже ви'нец / то'ди за'їїезуїє ї хус'їтину / а молодий хус'їтини не^т хочи / ичоб йїйї ма'ма за'їїезала* (с. Заставці Монастириського р-ну Тернопільської обл.); *забава була до са'мого ран'є / а рано розби'рали моло'ду // с'їдала моло'да на кр'їсло і на поду'їрку // ма'ма розби'рала моло'ду і за'кр'учуїє ї хус'їтину / моло'да с'ї не^т хоче да'ти за'кру'тити ўхус'їтину* (с. Волиця Підгаєцького р-ну Тернопільської обл.).

4. Значення дієслова *збирати* 'з'єднуючи окремі частини, складати машини, механізми і т. ін.', що фіксує СУМ, не поширено в мовленні діалектноносіїв. Натомість спостерігаємо вживання у подільських говірках досліджуваної лексики зі значеннями 'будувати; створювати': *і то'д'ї наїї і по'чали брати на роботу аж н'їд са'му гра'ниц'ї / зби'рати л'їт'єйний за'вод н'їд пол'с'ї ку гра'ниц'ї / і танки / ўс'о ўс'о там // йак прийїшло ў'ремїа / з'їбрали за'вод / йа так два м'їс'їац'ї поро'била / і нас в'їд'везли до'дому ўже* (с. Голозубинці Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.); *опше^тм ц'їле з'оре нам було / по'том ферми з'їбрали // хто на ферму ходи'ї // а тут були ї нас / де сеї жи'їє / йак в'їн? / за'ра Лукаш'чук / тут була ферма / са'м'ї бич'ки / са'м'ї те^тл'їта* (с. Дерев'яне Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.).

5. Поступово приєднувати, складати що-небудь одне: до одного, частину до частини; нагромаджувати: бойківські – *даїє^т мо'же^т з'рош'ї / і кол'адни'кам з'рош'ї да'їут / бо ўс'о їде на цєр'кву / то'ти з'рош'ї ўс'ї їдут на цєр'кву // вир'їтени мо'же^т зби'райут з'рош'ї / мо'же^т да'їут до цєр'кви^т* (Глібчук, 50); *східноподільські – приход'ят н'їд в'їк'ном / кол'а'дуйут і по'тому зби'рут дл'а то'го по'па і там піут* [3, с.382].

6. Брати що-небудь з різних місць, від різних осіб і т. ін.: подільські – і тут *вес'ден' ро'били на робот'і / а на 'вече'р приб'іжиши / а са'ма б'іжиши по ха'тах і гори'ка т'реба / і лож'ки т'реба / і та'р'ілки т'реба / ус'о'го ус'о'го з'ібра'ти / бо ж на в'іс'іл'а* (с. Кізя-Кудриницька Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.); *ко'лис' з' такоїу' торбоіу' ходили л'уди по 'селам і зби'рали со'б'і харч'і* (с. Чаньків Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.); *і тут вес'ден' ро'били на робот'і / а на 'вече'р приб'іжиши і то роск'лала 'сере'д' хати / сохнути / а са'ма б'іжиши по ха'тах і гори'ка т'реба / і лож'ки т'реба / і та'р'ілки т'реба / ус'о'го ус'о'го з'ібра'ти / бо ж на в'іс'іл'а* (с. Кізя-Кудриницька Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.); *бойківські – у нас йе коВе'к'тиу' так'ий фол'клорний у се'лі / 'Фес'ці'а / іа ным доушиі час ке'рува'а // і ми тоі 'од'ах' зби'ра'ви / пов'ідо'ноу'лу'ва'ви н'іс'н'і / об'ра'ди 'наш'і і 'їізди'ви по Укр'аїн'і [4, с.53].*

7. Відділяючи, знімати верхній шар з чого-небудь (сметану, піну і т. ін.): волинські – *за'била каба'на / ішла роз'лила ж'ир / і він га'р'ечий був / во'на ни зоб'рала [1, с.65].*

8. Зриваючи або піднімаючи з землі, набирати чого-небудь у якійсь кількості: подільські – *ну гри'би зби'ра'ють / зби'ра'ють / во 'зара 'нав'іт' не'сла пе'че'риці'і* (с. Вікторівка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); волинські – *так ходила і зб'ірала жура'їлини [3, с.25] // рідко також без додатка. Знімати з полів, городів, садів те, що вродило; знімати урожай: подільські – 'їашичик тїі шо 'їаблука зби'ра'ти / і 'їашичик 'може' 'бути ше на шос' 'б'іл'ше' (с. Вікторівка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); і так ми з'ібрали ус'і хл'і'би мо'ло'д'і / і нам хва'лили аж у райком 'парт'їїі* (с. Зеленець Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.); *'с'їянку чи та'ка ци'бул'а кушчо'ва / то са'дили у 'бере'зні' у м'іс'аці'і / шо'би скоро з'ібра'ти* (с. Лошківці Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.); наддністрянські – *ше шос'но'с'їйати / при'їдес'е з'ібра'ти / зноу'бра'ти* (с. Ставки Заліщицького р-ну Тернопільської обл.).

9. Підбирати що-небудь розкидане, розсипане: подільські – *м'їшок зби'ра'ти туго'во / а'во зби'ра'ти см'їт'а* (с. Романівка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); *у сп'ідниці'і бу'вайе 'пеле'на / ус'о'у' 'пеле'ну зби'ра'ють' гри'шки / 'їаблука* (с. Івча Літинського р-ну Вінницької обл.) // також без додатка. Прибирати, приймати що-небудь: надсянські говірки – *'с'ілі до' ве'чер'і / ус'іі пуве'чер'ілі / зно'ва тумулилис'і // з д'їте'і / хто бы'у' зби'рали 'лошк'і / виделка і 'їйа'зали 'с'їно'м до'купи / на та'ку уста'ноу' / жи 'їар' 'буде 'пастис'і' і 'ї'поли ху'доба / 'жиби ху'доба не' л'ї'тала / 'жиби 'ї'куп'і 'паслас'і [4, с.33].*

10. діал., перен. значення Охоплювати (про почуття), що фіксує СУМ, у сучасних текстах зв'язного мовлення досліджуваних говорів не зафіксовано. В унікальному виданні «Лексикон Львівський: поважно і на жарт», що фіксує лексико-фразеологічний фонд мовлення львів'ян, де відбито зразки південно-західного наріччя, впливів споріднених і неспоріднених мов [6], подано лише один фразеологізм *збирати дух у груди*, що передає певні почуття.

11. Стягуючи, робити зморшки, складки і т. ін.: *бойківські – ж'ін'к'и'е но'си'ви та'ку сп'ідниці'у / фар'тук назива'йе'ц'а / по'се'ре'д'ин'і 'вышита / зарука'ї'че'і 'обши'їу'к'Ва'ви / на 'бо'ї' 'розсп'їрка / то назива'вос'а 'Выства / роз'Ва'мами / то не' 'кожна 'ї'м'і'ва 'роз'Ва'ми 'шити / роз'ла'ми / то та'к'ий у'з'їр // зби'ра'ви 'ї'її і фа'їду'ва'ви і по'том 'її'з'Во'ї ро'би'ви та'к'і 'в'ізе'рунк'и'е / на'носи'ви / і то 'дуже фа'їно вигл'а'да'є [4, с.53].*

Отже, за матеріалами текстів, у говорах південно-західного наріччя фіксуємо варіантні вияви дієслова *збирати* (*зібра'ти*), наприклад: лемківські –

збе^лрати, закарпатські – ізоб^лрати, збе^лрати, волинські – зби^лрати, зобр^лрати, соби^лрати, збе^лрати, зб^лірати, уби^лрати, подільські, буковинські – зби^лрати.

Прагнення людини оцінити певне явище, образність мислення та висока емоційність відбилися в численних фразеологізмах, що характеризуються різноманітністю внутрішньої форми та структури. Дієслово *збирати* (*зібрати*) у складі фразеологізмів може утримувати літературну форму, наприклад, у західноподільських говірках: *зби^лрати гни^лли^лчки* 1. ‘лінуватися’. 2. ‘хотіти спати’; *зби^лрати їжеч^л і на плеч^л і* ‘тікати’; *з ір^лки зби^лраїє* ‘щасливий’; *зби^лрати кле^лн^лки* ‘почати думати’. У лемківських говірках спостерігаємо збереження фонетичних діалектних рис у фраземах із компонентом *збирати*: *їгли бы збер^лав* ‘дуже гарно видно’ [2, с.62], *так шобы і мак збер^лати* ‘дуже світло’ [2, с. 80]. Форма на -ть властива середньонаддніпрянським говіркам і застигла у сталих виразах: *іти* (*їти*) *на Кудикіні гори збирать помідори* – вживається в жартівливій відповіді на недоречне запитання «Куди ти (ви) йдеш (їдете)?» [14, с.63], *крючки збирать* ‘лягаються’ [14, с.72], *сумки збирать* ‘готуватися в дорогу’ [14, с.134], *зібрать нерви в тряпочку* ‘стримати себе’ [14, с.50]. На відміну від ареалогічних досліджень лексики українських говорів, ареальний опис фраземіки перебуває поза увагою діалектологів насамперед через відсутність достатнього фактичного матеріалу з усіх регіонів України, через що аналіз матиме лише попередній характер.

Отже, порівняльне дослідження особливостей уживання лексики та фраземіки на матеріалах текстів, лексикографічних праць дозволяє простежити диференціацію фонетичних варіантів, розвиток семантики та системних відношень. Аналіз фразем та їх компонентів у просторі засвідчує стійкість різних діалектних явищ.

Список використаних джерел:

1. Аркушин Г. Голоси з волинського Полісся / Г. Аркушин. – Луцьк, 2010. – 430 с.
2. Вархол Н.Д. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н.Д. Вархол, А.І. Івченко. – Братіслава : Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри в Пряшеві, 1990. – 160 с.
3. Говори української мови; збірник текстів. – К. : Наукова думка, 1977. – 590 с.
4. Діалектологічна практика : навчально-методичний посібник для студентів українського відділення філологічного факультету / укл. Н.М. Глібчук, Л.В. Асіїв. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 74 с.
5. Євтушок О.М. Вивчення лексики говірок Рівненщини / О.М. Євтушок. – Рівне, 1997. – 164 с.
6. Лексикон Львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. – Львів, 2009. – 672 с.
7. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Л. Микола. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 328 с.
8. Огієнко І. Життя слів / І. Огієнко // Рідна мова. – 1933. – Ч. 2. – С. 62.
9. Огієнко І. Словник слів, у літературній мові не вживаних / І. Огієнко. – Нью-Йорк, 1973. – 154 с.
10. Огієнко І. Український стилістичний словник / І. Огієнко. – Вінніпег, 1978. – 496 с.
11. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
12. Словник української мови : в 11 т. – К., 1970-1980. – Т. I-XI.
13. Ступінська Г.Ф. Фразеологічний словник лемківських говірок / Г.Ф. Ступінська, Я.В. Битківська. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2013. – 464 с.
14. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2001. – 201 с.
15. Чайковський А. В справі нашої письменницької мови / А. Чайковський // Рідна мова. – 1933. – Ч. 1. – С. 3-6.

In linguistic works by I. Ohiyenko the emphasis is made on a special value of studying Ukrainian dialecticisms, localisms and ethnographisms while researching the history of formation and development of Ukrainian literary language. Systematization and description of lexical and phraseological composition of dialect language remains very topical for modern Ukrainian dialectology, especially on the material of speech texts.

On the example of verb *zbyraty* we analyze the peculiarities of development/loss of word's semantics in dialect language, fixed on the territory of western-podillian dialect of Ukrainian language, the areal correlations are specified, when the territory of phraseological unit's or its component's functioning coincide completely or partially.

Key words: *zbyraty*, western-podillian dialects, semantics, phraseological unit.

Отримано: 09.11.2015 р.

УДК 811.161.2'367:001(477)(092)

Р. В. Козак

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЕКСПРЕСИВНИЙ СИНТАКСИС У ТЕКСТІ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ «УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА» ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано специфіку з'яви експресивності у тексті наукового дискурсу «Українська культура» Івана Огієнка. Обґрунтовано й доведено домінуючість синтаксичних засобів вираження експресивності, розкрито особливості функціонування загальнономовних синтаксичних засобів експресивності в науковому стилі через ілюстрацію наявності конструкцій експресивного синтаксису в огієнківському науковому дискурсі.

Ключові слова: експресивність, експресивний синтаксис, синтаксичні засоби експресивності, дискурс, науковий дискурс, науковий стиль, наукове мовлення, функція впливу.

Іван Огієнко залишив після себе величезну наукову спадщину, не досліджену сьогодні з погляду авторського мовлення. А воно, беззаперечно, є багатим, цікавим, розмаїтим й експресивним. Вивчення наукового дискурсу автора у цьому напрямку допоможе краще зрозуміти його доступність для фахівців і не тільки. Тому визначену тему дослідження вважаємо *актуальною*. Для дослідження ми обрали монографію Івана Огієнка «Українська культура», привабливу для нас не лише багатством наукового мовлення, а й тими моментами, що влітку 1918 український вчений, митрополит, політичний, громадський і церковний діяч Іван Огієнко виступив засновником і став першим ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету, в якому пізніше й почав читати зазначений курс лекцій «Українська культура». Саме за цими лекціями і видана книга. В одній із анотацій зазначено, що «Курс лекцій розкриває історію української культури, її право на власний шлях розвитку. І. Огієнко розширив у часовому вимірі межі функціонування української культури, обстоюючи неперервність національного культурного розвитку та його еквівалентність генезису нації. Концептуально учений виходив із того, що українська культура почала формуватись з глибокої давнини, перебуваючи на перехресті багатьох культурних впливів. Однак вона залишилася самостійною та самобутньою з притаманними їй рисами амальгамності, відкритості та місійності. В книзі створено цілісний образ національної культури, до формування якого великих зусиль доклала Українська Православна Церква» [3].

Мета статті – обґрунтувати особливості типології функціонування синтаксичних експресивних конструкцій (ЕСК) у науковому дискурсі (НД) «Українська культура» Івана Огієнка. Визначена мета передбачає розв'язання наступних *завдань*: 1) визначити екстралінгвістичні основи синтаксичної експресивності наукового дискурсу; 2) дослідити специфіку експресивності мовлення наукового дискурсу; 3) визначити найуживаніші характерні синтаксичні засоби експресивності в науковому тексті лекцій «Українська культура» Івана Огієнка; 4) проілюструвати наявність експресивних синтаксичних конструкцій в науковому дискурсі Івана Огієнка.

Упродовж десятиліть у лінгвістиці домінувала думка, що науковому мовленню не притаманна експресивність, оскільки вона не мотивується функцією наукового мислення. У цьому зв'язку дослідження експресивності проводили, зазвичай, на матеріалі художнього і публіцистичного текстів (М. Бахтін, Г. Винокур, Р. Якобсон, Г. Степанов тощо). Однією із перших експресивність наукового мовлення помітила російський мовознавець О. Галкіна-Федорук, котра ще у 1958 році зазначала: «експресивність притаманна не тільки для мовлення письменників-художників, але й для мовлення громадських діячів, публіцистів, навіть учених, хоча й на перший погляд видається, що мовлення ученого беземоційне, спокійне, полишене ефективності» [2, с.108]. Сьогодні не піддається сумніву наявність певних експресивних засобів у текстах науково змісту: «виразність, чи експресивність (у значенні найліпшого здійснення комунікації з урахуванням особливостей спілкування у відповідній сфері) є однією з істотних комунікативних ознак наукового мовлення. Тому вивчення експресивності наукового стилю стає надзвичайно актуальним і на час» [5, с.38].

Вивченню наявності експресивності в науковому дискурсі на різних мовних рівнях присвятили свої розвідки зарубіжні та вітчизняні мовознавці, якот: О. Ахманова, Т. Винокур, Д. Ганич, В. Григор'єв, В. Девкін, Г. Колесник, І. Олійник, Н. Разінкіна, Д. Розенталь, М. Теленкова, В. Чабаненко тощо. Наявність експресивності в наукових текстах зазначають також Н. Арутюнова, М. Кожина, З. Курбанова, Н. Мілованова й інші. Серед вітчизняних досліджень можна виділити поодинокі розвідки Н. Непійводи, Н. Пільгуй (Колесник), С. Радецької, Н. Ріман тощо. Їхні думки стали основоположними для нашої наукової розвідки.

Наукова мова загалом і її різновиди відносять до типу мовлення, що має логічну домінанту, а тому функція експресивних засобів у ній є іншою, ніж, наприклад, у художньому дискурсі, вона підпорядкована задуму наукового твору. Те, що є виразним для наукового мовлення, може не бути виразним для художнього. Експресивні елементи набувають у науковому дискурсі своєрідного перетворення, завдяки чому не порушуються загальні закономірності наукового дискурсу: вони зумовлюють підсилення аргументації висловлювання, а також полегшують сприйняття найскладніших моментів викладу, є супутніми щодо основних, притаманних для наукового дискурсу мовних засобів. З цього погляду експресивність визначаємо як підсилення виразності висловлювання, пов'язаного з орієнтацією мовця / дописувача на адресата з метою впливу на сприйняття, як «ознаку тексту чи частини тексту, що передає смисл з більшою інтенсивністю і має своїм результатом емоційне чи логічне підсилення, яке може бути й не бути образним» [1, с.62].

Не залишаємо поза увагою і тих думок, що основою для виявлення й опису якості мовлення є співвідношення засобів і мети, мовної структури і комунікативного завдання, і під експресивністю наукового дискурсу розуміємо експресивність акцентування, конкретизації думок, логічного підкреслення, виділення, підсилення аргументованої думки автора, активізацію уваги читача / слухача. Експресивні засоби зумовлюють повніше вираження змісту, активніше спілкування в науковій сфері й завдяки цьому роблять більш переконливи-

ми й зрозумілими доведення, підкреслюють важливі моменти висловлювання, точніше передають оцінку автора щодо описуваних явищ [4, с.22].

Виявлення авторської індивідуальності в науковому тексті визначає рівень емоцій. Формування експресивності відбувається ще з початку породження тексту. Залежно від комунікативної мети автор використовує відповідні мовні засоби, що зумовлюють її досягненню й виконують функцію впливу на реципієнта. Вважаємо за необхідне наголосити на важливості емоційних механізмів для наукової мови, оскільки саме емоції формують мотивацію поведінки особистості, у тому числі й мотивацію мовленнєвих дій. Інтенсивність використання мовних засобів залежить від ступеня особистісної значущості сформованої цілі. Наразі автор повинен завжди враховувати особистість потенційного реципієнта, знати, які мовні засоби матимуть на нього найбільший вплив [8, с.187-188].

Отже, експресивність наукового стилю зумовлена пізнавально-комунікативною потребою: зміст наукового тексту стає більш переконливим завдяки добору релевантних мовних засобів, передачі необхідної інформації відповідною формою, тобто експресивною мовою. Мотив автора, його комунікативна мета, уявлення про потенційного реципієнта, ставлення автора щодо об'єктів зображення та обраних мовних засобів становлять рушійну силу формування експресивності. Для категорії експресивності характерною є співвіднесеність із категорією прекрасного. «Здавалось би, – зазначає Н.Ф. Непийвода, – дотримання естетичних вимог не повинно торкатися наукового стилю, традиційно він склався як позбавлений емоцій <...>. Тим не менш категорія прекрасного охоплює не тільки твори художньої літератури як різновиду мистецтва. Прекрасним – інтелектуально прекрасним – може бути й науковий твір. Естетична цінність наукових творів полягає перш за все в ясності, логічності, стрункості думок, що передаються. Наукові тексти, що мають ясний сенс, захоплюють спеціаліста, надають йому відчуття естетичної насолоди» [6, с.216-217].

Аналіз науково-теоретичної літератури переконує, що, порівняно з іншими рівнями мови, елементи експресивного синтаксису наукового мовлення досліджені недостатньо. Проте, саме синтаксичні експресивні конструкції, на нашу думку, становлять основу мовної системи наукового мовлення, бо уживання емоційно-експресивної лексики обмежується нормами наукового дискурсу. Таку думку стверджує й аналіз наукового мовлення дискурсу «Українська культура» Івана Огієнка.

Найактивнішим засобом експресивності синтаксичних конструкцій в аналізованому науковому дискурсі є *лексико-синтаксичні та синтаксичні повтори*. Перші виконують тут експресивно-емфатичну (виділювальну) й експресивно-пояснювальну (конкретизувальну) функції. В експресивно-емфатичній функції повтор виділяє певні частини висловлювання, лексично тотожні, які займають однакову синтаксичну позицію і на які падає логічний наголос. Такі повтори можуть мати зв'язок чи то із акцентуванням самого повторюваного слова, чи то наступного. Наприклад: *Подивіться на одіж українську, – на вбрання дівоче чи парубоче, на вбрання жіноче та чоловіче: скільки там своєрідної краси, тої краси, що йде поруч з нашими пишними ланами та привабливою піснею...* [7, с.12]; *Сама форма письма, форма устава Остромирової Євангелії ясно свідчить про його Київське походження, а не новгородське, – бо тільки в Києві могли написати таку пишну книжку, як ця Євангелія* [7, с.28]. В експресивно-пояснювальній функції Іван Огієнко використовує повтори із поширенням повторюваного слова. Такі конструкції зазвичай уживаються автором для уточнення, вираженого повторюваним словом, й одночасно для його виділення. Наприклад: *А ні оден народ не знає такого тернистого шляху, якого зазнали українці. Ми завше несли*

на Москву свою культуру, свою науку, несли з щирим серцем освічених людей, а сама Москва тільки й марила, що про русифікацію. Вона завше **дивилась на нас оком дужчого слою, дивилась, як на завойованій народ** [7, с.130]. Лексико-синтаксичний потор є найуживанішим експресивним засобом, що декларує цілеспрямоване відхилення від норми, для якої достатнім є одноразове уживання слова, й має за мету емпатичність висловлення [7, с.15].

Синтаксичний повтор зумовлює ясність, чіткість викладу, увиразнює його ритміко-інтонаційну організацію. Такий повтор є основою для експресивної фігури – синтаксичного паралелізму, який у науковому дискурсі зазвичай ускладнюється ще й лексичним повтором, як-от: **Мова – це ноша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості.**

Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. **Мова – душа** кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова, як певний орган культури, традиції. В мові – наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання.

Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі **мова – це** найясніший вираз нашої психики, це найперша сторожа нашого психичного я...

І поки живе мова – житиме й народ, яко національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорушиться поміж дужчим народом... [7, с.239-240].

Синтаксичний повтор виконує експресивно-виділювальну, ритмічну й, інколи, експресивно-конкретизуючу функції. Наприклад: **Нам забороняли** всякі наукові твори, **забороняли вести** свою культуру рідним словом. **Забороняли привозити** книжки з-за кордону, а коли випадково у когось знаходили таку книжку, хоч би вона була про чорний пар чи про домашню птицю, то за це часто цікавого гноїли по тюрмах, або засилали до Сібіру... **Забороняли продавати** українські книжки навіть дозволені цензурою; та й самі продавці, аби не вскопити в мороку та клопіт, зрікались брати на продаж наших книжок... **Цензура старанно пильнувала** і ревним оком **доглядала**, аби не проскочила «зайцем» якась українська книжка... За десять років, з 1895 по 1904 р., в Києві до цензури було оддано 230 рукописів, проте з цензури вийшло всього тільки 80 в такому вигляді, що їх можна було хоч як друкувати 1)... А 70% з цих простих, лагідних та тихих по змісту рукописів так й не побачили світу... **Цензура шматувала** наші, книжки, крепко забороняла вживати слів «Україна», «українець», – **виправляла** їх завше на «Малороссія», «малорось»... [7, с.220]. У наведеному контексті використання ЕСК синтаксичного паралелізму виконує функцію логічного порівняння, співставлення.

Досить часто у науковому дискурсі Іван Огієнко уживає і такий засіб синтаксичної експресії, як паратентичність. Це вставні та вставлені слова, словосполучення, речення, виражально-зображувальний потенціал яких виявляється у виконанні в мовленні емотивної, волюнтативної, апеллятивної та естетичної функцій. Наприклад: **Народ український утворив свої звичаї, як от – родини, хрестини, похорон, свої вірування й переконання, утворив свої обставини життя, зачісування кіс («хохол» чи оселедець), свій музичний струмент (бандура, ліра, торбан), свої страви, свій танок, – і все таке, що надає йому оригінальності і одрізнення од інших народів; було колись, у нас було навіть свій коліндар, і рік наш не припадав до московського** [7, с.21]; **Ще з початку нашої літератури ми масмо багато значних творів, як от Ізборники Святослава 1073 та 1076 року, старі літописи (дойшли до нас в пізніших списках: Лаврентійська**

1377 р. та Іпатська коло р. 1425), Руська Правда XI в., Слово о полку Ігоровѣ к. XII в., Патерик Печорський XIII віку і т. н., та Остромирова Євангелія, найперша пам'ятка наша 1056-1057, написана в Київі; сюди треба додати цілу низку наших книжок до церковного вжитку XII-XIII віків [7, с.26-27].

У науковому дискурсі Івана Огієнка частотним є також використання парцельованих чи приєднувальних конструкцій, які, за задумом автора, акцентують увагу на висловленій думці чи ставленні до тієї чи тієї проблеми. На початку таких конструкцій автор уживає сполучники **і, а, або, проте, коли, а коли** тощо. Наприклад: *Це було офіційальне твердження «Всевысочайшей особы»...*

Але придивіться, на основі якого матеріалу зроблено такий висновок. Ось які слова тут подані за українські: жарь, земля, корова, кровь, домь, жизнь, звѣзда, здѣсь, зрѣние, когда, караульщикъ і такі інші... От на цим матеріалі славні академики Катеринини й прийшли до думки, що «малоросійское нарѣчіе мало отлично»... [7, с. 243].

В результаті проведеного дослідження можемо зробити висновок, що синтаксична експресивність як одна з найважливіших умов реалізації прагматичної функції є релевантною ознакою наукового викладу та, відповідно, невід'ємною характеристикою наукового дискурсу Івана Огієнка. Систематичність використання значених синтаксичних засобів експресивності в дискурсі «Українська культура» дає підстави стверджувати, що експресивність має статус системотвірної ознаки. Перспективним вважаємо здійснення детального аналізу особливостей використання різних типів складного речення як ЕСК в досліджуваному та інших наукових дискурсах автора.

Список використаних джерел:

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1981. – 300 с.
2. Галкина-Федорук Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е.М. Галкина-Федорук // Сб. ст. по языкознанию. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1958. – С. 103-124.
3. Режим доступу: <http://kphistory.com.ua/ohijenko-i-ukrajinska-kultura-korotka-istoriya-kulturnoho-zhyttya-ukrajinskoho-narodu/>
4. Кожина М.Н. Сопоставительное изучение научного стиля и некоторые тенденции его развития в период научно-технической революции / М.Н. Кожина // Язык и стиль научной литературы. – М. : Наука, 1977. – С. 3-25.
5. Кожина М.Н. К проблеме экспрессивности научной речи / М.Н. Кожина // Ученые записки Пермского университета. – 1971. – №244. – Вып. 3. – С. 25-41.
6. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н.Ф. Непийвода. – К. : Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 303 с.
7. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. З малюнками і портретами українських культурних діячів; курс, читаний в Українському Народнім Університеті / І. Огієнко // Репр. відтворення вид. 1918 р. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.
8. Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / [В.Н. Телия, Т.А. Графова, А.М. Шахнарович и др. ; отв. ред. В.Н. Телия]; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1991. – 214 с.

In the article the specificity of expressivity appearance in the text of scientific discourse «Ukrajinska cultura» («Ukrainian culture») by Ivan Ohiyenko is analyzed. The dominance of syntactic means is based and proved; the peculiarities of common

language syntactic means of expressivity in scientific texts are shown through illustration of expressive syntactic construction presence in Ohiyenko's scientific discourse.

Key words: expressivity, expressive syntax, syntactic means of expressivity, discourse, scientific discourse, scientific style, scientific language, function of influence.

Отримано: 11.10.2015 р.

УДК 81'366.544

Л. М. Колібаба

Інститут української мови НАН України (м. Київ)

ПОДВІЙНІ ВІДМІНКОВІ ФОРМИ ІМЕННИКІВ У ЛІНГВІСТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті розглянуто лінгвістичні погляди І. Огієнка щодо функціонування в українській літературній мові подвійних відмінкових форм іменників – давального відмінка однини, знахідного відмінка іменників чоловічого роду однини у формі родового, знахідного множини у формі називного та форм кличного відмінка. Проаналізовано наукові ідеї ученого в контексті розвитку сучасної лінгвоукраїністики та мовної практики. Установлено самотвірність форм давального відмінка іменників чоловічого роду однини на *-ові, -еві (-єві)*, знахідного відмінка іменників чоловічого роду однини на *-а (-я)*, знахідного множини у формі називного та форм кличного відмінка, що не збігаються з формами називного відмінка, визначено їхнє місце в сучасній системі словозміни іменників.

Ключові слова: іменник, давальний відмінок, знахідний відмінок, кличний відмінок, називний відмінок.

У своїх лінгвістичних дослідженнях І. Огієнко постійно звертав увагу на те, що «українська культура своєрідна й самостійна, так само своєрідна й самостійна наша українська мова. Вона має багато своїх притаманних ознак, які роблять її самостійною, від інших слов'янських мов відмінною» [13, с.422]. До «суто українських» відмінкових форм мовознавець зараховує давальний відмінок однини іменників чоловічого роду II відміни із закінченнями *-ові, -еві, -єві, -єві*, знахідний відмінок іменників чоловічого роду однини у формі родового, знахідний множини у формі називного та кличну форму [13, с.252-261]. Варіантні відмінкові форми так само, як й інші граматичні форми, І. Огієнко кваліфікує як «подвійні» чи «потрійні» форми [13, с.252] залежно від кількості варіантів.

У пропонованій статті ми проаналізуємо лінгвістичні погляди І. Огієнка щодо функціонування в українській літературній мові подвійних відмінкових форм іменників – давального відмінка однини, знахідного відмінка іменників чоловічого роду однини у формі родового, знахідного множини у формі називного та форм кличного відмінка, спробуємо встановити їхнє місце в сучасній системі словозміни іменників, розглянемо наукові ідеї ученого в контексті розвитку сучасної лінгвоукраїністики та мовної практики.

Варіантність закінчень **давального відмінка** іменників чоловічого роду II відміни сформувалася історично. Паралельні закінчення *-ові, -еві* та *-у (-ю)*, зауважує І.Г. Матвіяк, історично походять від окремих груп іменників, що належали до різних основ: форми на *-у* були властиві іменникам о-основ, закінчення *-ові* мали іменники ь-основ [12, с.104].

І. Огієнко звертає увагу, що закінчення давального відмінка *-у, -ю* «для багатьох слів чоловічого роду старше від *-ові, -еві*. У давнину воно було панівне як у назвах неживих речей, так і в назвах істот живих. В українській літературній мові XIV-XVII віків і в мові актів того часу звичайно панує давальний на *-у, -ю*, а закінчення *-ові, -еві* було тоді ще не частим. Але в віках XVIII-XIX-XX архаїчне *-у, -ю* помалу зникло, і в нашій літературній мові запанувало *-ові, -еві*» [13, с.253]. Отже, за висновками мовознавця, постали «подвійні форми: з новим закінченням на *-ові, -еві*, або зо стародавнім *-у, -ю*. У літературній мові панують звичайно форми на *-ові, -еві*, проте й форми на *-у, -ю* ще не рідкі, і краще цуратися їх не треба» [Там само].

Відповідно до правописних та граматичних норм сучасної української літературної мови іменники чоловічого роду II відміни як назви істот, так і назви неістот в давальному відмінку однини мають паралельні закінчення *-ові, -еві (-єві)* та *-у (-ю)* [16, с.102-103; 17, с.356-357; 20, с.71]. Проте в різні періоди розвитку української літературної мови під впливом соціально-політичних чинників співвідношення у вживанні рівнозначних іменникових словоформ на *-ові, -еві (-єві)* та *-у (-ю)* постійно змінювалося.

Т.А. Коць зауважує, що в найавторитетніших граматичних працях поч. XX ст. характерними ознаками української мови вважали форми давального відмінка на *-ові, -еві (-єві)*, яким рекомендували надавати перевагу, тоді як варіантні форми на *-у (-ю)* уважали архаїчними й малопоширеними [9, с.177]. Проте в мовній практиці 50-80-х рр. XX ст. під впливом соціально-історичних чинників закінчення *-ові, -еві (-єві)* у назвах неістот чоловічого та середнього родів однини витіснялося закінченням *-у (-ю)*, яке притаманне давальному відмінкові всіх іменників чоловічого та середнього родів російської мови. На це звертають увагу у своїх дослідженнях І.Р. Вихованець [5], В.О. Юносова [21], Т.А. Коць [9] та інші мовознавці. Г.В. Ворнич відзначає, що у 80-х рр. XX ст. українській літературній мові було властиве виразне стильове розшарування форм давального відмінка на *-ові /-у*. У мові художньої літератури, фольклору перевагу надавали формі на *-ові*, а в науково-технічній літературі – переважає закінчення *-у* [7, с.57].

У сучасній українській літературній мові, зауважує І.Р. Вихованець, «давальний відмінок помітно втрачає флексію *-у* в іменниках – назвах істот і неістот чоловічого роду однини і послуговується дедалі більше флексіями *-ові* й *-еві*» [5, с.34]. Справді, мовна практика кінця XX – початку XXI сторіч засвідчує значно активніше, ніж у попередні періоди функціонування української літературної мови, уживання в різних функціонально-стильових сферах із закінченням *-ові -еві (-єві)* іменників II відміни чоловічого роду однини, що позначають не лише істот, а й неістот, пор.: ...*статус Малоросійської губернії не личить ані українській владі, ані українському народові* (газета «Україна молода»); *Правда про знижки і розпродажі: що треба знати покупцєві?* (газета «Розумне господарство»); *3-поміж методів дослідження, які використано в роботі, ...цілком виправдано віддано перевагу психологічному експериментові* (М. Степаненко); ...*у складнопідрядних реченнях приреченнєвий зв'язок відповідає умовному векторові*... (Р. Христіанінова) та ін.

І. Огієнко зауважував, що закінчення давального відмінка *-ові, -еві (-єві)* «захопило майже всі іменники чоловічого роду і стало вдиратися навіть до назв роду середнього» [13, с.253]. Справді, сьгодні тенденція до повернення закінчення *-ові, -еві (-єві)* поширилася навіть на іменники середнього роду, які протягом багатьох століть в українській літературній мові не мали варіантних закінчень. «Староукраїнські пам'ятки XIV-XVI ст., а також джерела XVII ст., –

наголошує В.О. Юносова, – засвідчують вживання іменників середнього роду тільки з закінченням -у (-ю). Але вже у творах письменників ХІХ – поч. ХХ ст., зокрема Т. Шевченка, Панаса Мирного, Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Винниченка, спостерігаємо паралельно із закінченням -у в іменниках середнього роду закінчення –ові» [21, с.50]. І.Г. Матвіяс стверджує, що закінчення -ові, -еві іменників середнього роду в літературну мову проникають під впливом іменників чоловічого роду та з південно-західних говорів (пор. у подільських говірках Уманщини – *лихові, вухові*) [12, с.108].

Попри те, що згідно з чинним українським правописом закінчення -ові, -еві (-єві) у давальному відмінку однини іменників середнього роду – назв неістот можуть мати лише три з них – *лихові, містові, серцеві* [20, с.71] – сучасна мовна практика фіксує значно ширше коло іменників середнього роду на -ові, -еві (-єві), пор.: *Дивуватися можна небові в калюжах на міському асфальті, посмішці дитини, зморшкам на лиці старого, наче мапі, за якою можна простежити хід його власної історії* (Ірена Карпа); *Мала незабудка, А сонцеві каже «люблю»* (С. Пушук); *Уважали, що Трійця відкриває дорогу справжньому літові* (Радіожурнал «Рідне слово») та ін.

Відомо, що на частотність вживання одного з варіантних закінчень давального відмінка -ові, -еві (-єві) чи -у (-ю) впливає також їхнє територіальне поширення. З цього приводу І. Огієнко зауважував, що «у живій народній мові на сході панує давальний на -у, -ю,...а на заході панує ... на -ові, -еві» [13, с.253].

На жаль, попри помітну активізацію форм давального відмінка на -ові, -еві (-єві) у сучасній мовній практиці, із цим закінченням вільно продовжують уживатися здебільшого назви істот, тоді як у назвах неістот так само домінує закінчення -у (-ю). Проте закінчення -ові, -еві (-єві) не тільки «легалізоване» в найавторитетніших граматиках кінця ХІХ – початку ХХІ сторіч, а ще й, як наголошує А.П. Грищенко, відіграє важливу роль в усуненні омонімії форм родового і давального відмінків на -у (-ю) іменників чоловічого роду [17, с.357].

Ще однією «живою ознакою народної мови», яку «давно вже прийняла наша літературна мова і знає її на кожному кроці» є вживання «знахідного відмінка у формі родового: *купив воза* (а не: *купив віз*)» [13, с.254-255]. «Це явище, – констатує І. Огієнко, – дуже давнє в нашій мові, бо воно, хоч і рідко, але відоме було ще старослов'янській мові» [13, с.255]. «Із усіх слов'янських мов, – наголошує учений, – українська знає цього процесу найбільше і він став її істотною ознакою. Заміна знахідного формою родового на -а – це притаманна споконвічна істотна ознака нашої мови, а тому конечно оминати її або занадто обмежувати не слід і не можна» [14, с.240]. Проте мовознавець застерігає, що «цю форму можуть мати іменники тільки чоловічого роду (ніколи – середнього й жіночого), та й то не всі, головню ті, що в родовому мають закінчення -а (а не -у). Цьому законіві підлягають ті іменники, що існують, як назви окремих самостійних речей» [14, с.254].

За спостереженнями І. Огієнка, у знахідному відмінку однини форму родового відмінка можуть мати іменники чоловічого роду таких семантичних груп: 1) назви частин тіла: *ніс, рот, лоб, палець, ніготь, кулак, лікоть, живіт, хвіст, чуб, вус* і т. ін.; 2) назви хатніх і близьких нам речей: *каганець, мотуз, макогін, сірник, кошиль, серп, ключ, плуг, топір, деркач, дрюк, кіл, нагай, батіг, годинник* та ін.; 3) назви меблів: *ослін, стіл, диван, фотель*; 4) назви одягу та взуття: *кожух, жупан, нас, пояс, черевик, кашкет, плац, бриль, капелюх, фартух, халат* і т. ін.; 5) назви їжі: *калач, сухар, бублик* і т. ін.; 6) назви дерев: *дуб, граб, явір, бук, бузок, лист, пень* і т. ін.; 7) назви монет: *дукат, шеляг, п'ятак, карбованець* і т. ін.; 8) назви городніх рослин: *будяк, буряк, окріп, гарбуз, огірок, кавун*

і т. ін.; 9) назви зброї: *меч, штик, револьвер, пістолет, пістоль, кулемет* і т. ін.; 11) вище подані назви реальних речей із кінцівкою *-ак, -ик, -ік, -ець*: *кулак, бублик, пеньок, кухлик, дрючок, кілок, бузок, зшиток, олівець* та ін. [14, с.205-206].

Щодо іменників – «назв предметів уявних, реально не існуючих, що їх, – зазначає І. Огієнко, – до рук не візьмеш і що їх власні очі не бачать» [14, с.206], то багато мовознавців уважає: вони не зазнали впливу іменників – назв істот, а тому в знахідному відмінку однини мають форму, спільну з формою називного відмінка [18, с.96; 10, с.114; 15, с.37; 14, с.207 та ін.]. До цієї групи назв неістот І. Огієнко зараховує: «всі імена уявні (абстрактні), імена збірні (*полк, народ, ліс, очерет, ячмінь*), імена матеріальні (*сніг, лід, шовк, пісок, хліб, попіл, цукор* і под.), неживі іменники, перейняті з чужих мов, особливо ж мало поширені (*факт, документ, епітет* тощо), назви місцевостей (*Берлін, Париж, Єрусалим, Дон, Сибір*), назви матерій, гірських порід і хімічних тіл (*шовк, оксамит, азот* і т. ін.), назви мір, окрім тих, які закінчуються на *-ець*» [14, с.207].

Водночас мовознавець виокремлює проміжну групу іменників «уявно-реальних», що позначають «уявні назви, але які ми аж надто часто переживаємо», і відносить до них назви бійок (*прочухан, лясас, ляц, потиличник, помордасник*), назви погодних явищ (*вітер, мороз*), назви світліл (*місяць*), назви днів тижня (*понеділок, вівторок, четвер*), назви усіх місяців, назви міри, ваги (*фунт, метр, гарнець*), назви граматичних термінів чоловічого роду (*іменник, прикметник, числівник, займенник, прислівник, дієприслівник, підмет, присудок, інфінітив* та ін.), назви танців (*гопак, козак, полонез, вальс*), назви написаного (сюди належать і слова на *-пис*): *акт, протокол, статут, закон, договір, контракт, лист, журнал, словник, диплом, папірець, чек, Апостол* (Книга), *літопис, допис, рукопис, план, процес, проект, гімн* та багато інших [14, с.207-209]. Ця група назв неістот, робить висновок І.Огієнко, «дуже велика, а з часом вона ще й поширюється» [14, с.208]. Іменники – назви «уявно-реальних» речей, за спостереженнями вченого, «мають у родовому то *-а*, то *-у*» [Там само].

Форму знахідного відмінка іменників чоловічого роду II відіни – назв неістот з флексією *-а (-я)* в українському мовознавстві кваліфікують як «форму, однакову (або спільну) з формою родового відмінка» [19, с.77], «знахідний, подібний до родового» [15, с.37], «родова форма знахідного відмінка» [11, с.43], «знахідний відмінок в формі родового» [14, с.200], «родовий об'єкта у функції знахідного» [1, с.405], «друга форма знахідного відмінка», або «другий знахідний відмінок» [3, с.102; 4, с.122], «знахідний відмінок у шатах родового» [6, с.66].

Найбільше форму знахідного відмінка на *-а (-я)*, її історію та причини появи в мові, водночас активно послуговуючись нею, досліджували в 20-30 рр. ХХ ст. Проте після 30-х рр. ХХ ст., коли в Україні значно посилювався російський урядовий тиск, почався сильний тиск і на українську мову, унаслідок чого «советська й російська влада в Україні, – зазначає І. Огієнко, – силою забороняє вільно вживати форми родового замість знахідного, і цим шкідливо нищить істотну окремність української мови» [14, с.240].

Усі дослідники форми знахідного відмінка, яка збігається з формою родового відмінка, солідарні в тому, що сферою її використання є передусім усне розмовне мовлення та мова художньої літератури. Донедавна вважали: уживання знахідного відмінка у формі родового зовсім не притаманне науковому, а тим паче офіційно-діловому стилям [2, с.34; 3, с.103; 21, с.13]. Однак на переконання І. Огієнка, наукові праці «вимагають» форми знахідного відмінка на *-а* [14, с.216].

На сучасному етапі розвитку української літературної мови спостерігаємо розширення сфер функціонально-стильового вживання форми знахідного від-

мінка на *-а (-я)* – активне використання її в засобах масової інформації та намагання впроваджувати в науковому стилі, пор.: *...на цій ділянці шляху джип наздогнав ВАЗа* (телеканал «НТН»); *Львів'янин подарував військовій БТРа* (телеканал «СТБ»); *...ремонтувати свого автомобіля* (радіо «Ера FM»); *Варіанта* із переважно використовуюмо між пригосилими або групами пригосилених попереднього і наступного слова (І. Вихованець); *Присудок передбачає підмета* у формі називного відмінка (К. Городенська); *У середині XIX ст. український етнограф П. Сфименко уклав словника, в якому зафіксовано 125 слів німецького походження* (Т. Пиц) тощо.

Деякі сучасні українські мовознавці так само як і І. Огієнко, наполягають на активному вживанні форм знахідного відмінка із закінченням *-а (-я)* у науковому стилі. Зокрема, М. Гінзбург робить висновок, що «маємо всі підстави повернутися до активного вживання цієї форми в назвах чітко окреслених предметів і понять у ділових, наукових, науково-популярних та навчальних текстах, оскільки саме вона забезпечує точність і однозначність речень із прямо-перехідними дієсловами, бо сприяє чіткому розмежуванню підмета і прямого додатка, що дає змогу уникати неприродних для української мови пасивних конструкцій з дієсловами на *-ся*» [8, с.39]. Також М. Гінзбург пропонує внести зміни до § 50 чинного «Українського правопису», розширивши перелік іменників, які, уживаючись у чітко окреслених значеннях, можуть у знахідному відмінку за аналогією мати дві форми – форму, спільну з формою називного відмінка, та форму на *-а (-я)*, спільну з формою родового відмінка: *(ухвалити) декрет і декрета, закон і закона, (прочитати) протокол і протокола, (подати) рапорт і рапорта, (закінчити) інститут й інститута, університет й університета* тощо [8, с.39].

«Питоменною» ознакою української літературної мови І. Огієнко вважає також уживання «знахідного множини в формі називного». Учений звертає увагу на те, що «в українській мові від глибокої давнини знахідний відмінок множини чоловічого роду від назв живих істот однаковий своєю формою з відмінком називним» [13, с.257-258]. Те саме, за спостереженнями мовознавця, «бачимо й по інших слов'янських мовах, наприклад, у мові польській, болгарській» [14, с. 259]. «Російська мова, – підкреслює І. Огієнко, – вже з давнього часу загубила цю форму і в неї знахідний множини від живих істот тепер завжди має форму тільки родового» [13, с.260].

До специфічних рис синтаксису сучасної української літературної мови «вираження прямого об'єкта від назв тварин через паралельне вживання форм родового і знахідного відмінків у множині» зараховує й І.Р. Вихованець [2, с.19]. На його думку, синтаксичні конструкції на зразок *пасту гусей* і *пасту гуси* в сучасній українській літературній мові не перебувають поза літературною нормою [Там само].

Проте, вивчаючи історичне підґрунтя вживання «знахідного множини в формі називного», І. Огієнко встановив, що «мова старослов'янська у своїх найдавніших пам'ятках знає цю особливість, як особливість праслов'янську, і при тому не розрізняє назв живих тварин від назв осіб» [13, с.257-258], тоді як у сучасній літературній мові «від назв людей, цебто від назв осіб часто в нашій мові знахідний множини має таку форму родового, а не називного. Наприклад: *Виховав дітей. Любить людей. Шанують батьків. Покликали адвокатів і т. ін.*» [13, с.259].

Справді, в усній народній творчості українського народу та художній літературі XIX – поч. XX ст. давні форми знахідного відмінка множини із закінченнями називного відмінка є численними не лише для назв тварин, а й для назв осіб, пор.: *Придбали діти, дбайте, щоб було що й надіти* (Укр. присл.); *Полишила перепілонька свої дрібні діти* (Укр. нар. колискова пісня); *Я гуси пас-*

ла за селом, і **діти** бавила, і **пряла** (І. Франко); ...по вечері він [І. Франко] **бавив діти** і робив коректу своєї збірки оповідань «В поті чола» (В. Стефанік); [Д. Мерседес:] **Пабло, нам слід піти нагору гості бавить** (Леся Українка) і под.

У художній літературі та публіцистиці радянської України, а також у мовній практиці кінця ХХ – початку ХХІ ст. іменники – назви осіб у знахідному відмінку множини вживають із закінченнями називного або родового відмінків, пор.: *Того дня старий конюший звелів переганяти **коні** в луг* (І. Білик); *Нічого кращого, як гонити цілий день **коні**, розмахувати та цвьїогати батогом, малий не міг чекати* (У. Самчук); ...[Северин] *дрова носив до кахляної грубки, й **качки** гаяв з проса, і лободу рвав для свиней* (Ю. Мушкетик); *Жену з поля **корови** та **вівці*** (Ю. Мушкетик); ...*вівці гонить вранці на пасовище* (М. Зеров); *Мав [Іван] уже знати **вівці** до стаїні* (М. Коцюбинський); *Собб підвищує свою присутність на ринку Європи, її **курчата** активно закуповують у Голландії, Німеччині* (Агробізнес сьогодні, 2013, №4) і ...*сділайте **коней*** (А. Шиян); ... *виганяти на пашу колгоспних **коней**, сидячи верхи на Буланому чи Мушці* (А. Дімаров); *Весною... **вигнали** ми своїх зголоднілих за зиму **корівок** на пашу* (І. Цюпа); ... *чабани **випускають овець** із кошар* (О. Гончар); ...*Кравчина **випускає гусей*** (О. Довженко); *А він, Санько, мов мала дитина, мусить пасти **курчат*** (В. Рутківський) тощо. У наведених прикладах, застерігає І. Огієнко, по-українськи треба писати «**коні**» [корови, вівці, качки, гуси, курчата – Л.К.], а по-російськи – «**коней**» [13, с.260]. Однак відповідно до чинного «Українського правопису» форму знахідного відмінка множини, спільну з формою називного відмінка, «дозволено» мати тільки назвам «деяких свійських тварин: *волів* (і *воли*), *коней* (і *коні*)» [20, с.76].

До подвійних відмінкових форм І. Огієнко відносить також спеціалізовані форми кличного відмінка на зразок *дорогий брате, мій коню, батьку рідний, хороший хлопче, дорога жінко, сестра Маріє* та ін., які в українській мові, на відміну від російської, не збігаються з формою називного відмінка *дорогий брат, мій кінь, батько рідний, хороший хлопець, дорога жінка, сестра Марія* та ін. «Кличний відмінок (або клична форма), – зауважує І. Огієнко, – повно зберігся в українській мові з глибокої давнини і завжди живиться по всіх українських говорах. ...У мові російській клична форма давно вже загубилася – її заступає відмінок називний. ...Навпаки, в українській мові кличні форми zostалися незмінними ще зі старослов'янського часу» [13, с.261].

Попри це деякі митці слова та автори сучасної науково-популярної літератури і публіцистики ще й досі «підлягають впливу російської мови» [13, с.261], нехтуючи одну з важливих граматичних норм української літературної мови – використання форм кличного відмінка як спеціалізованого засобу вираження звертання до кого-, чого-небудь, пор.: – *Сашико! Не підведи наш дівр!* – кричать *дічатка капітану* (Буквар); *Микола кликнув сокола: – Улан! Улан!* (Буквар); *А дівчата плели вінки і пускали на воду. Вони співали: – Пливи, **вінок**, пливи!* (Буквар); *Равлик, **равлик**, вистав рїг – дамо сиру на тирї!* (В. Лучук) і под.

Отже, форми давального відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни на *-ові, -еві (-єві)*, знахідного відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни на *-а (-я)*, знахідного відмінка множини у формі називного відмінка та форми кличного відмінка, що не збігаються з формами називного відмінка, як переконливо доводить І. Огієнко, – це самотні морфологічні особливості української літературної мови, які є живими ознаками народної мови. Основною причиною їх обмеженого вживання в українській літературній мові ХХ ст. І. Огієнко вважає політичні вимоги «підсоветської України»: «щоб наблизити українську мову до російської, щоб наблизити українську складно до сво-

еї» [13, с.260]. Учений застерігає, що «такий напрям – це повільна русифікація української мови, хоч і тонка та ніби не все помітна» [13, с.423]. У зв'язку з цим І. Огієнко закликає «оберігати питоменні риси української мови, плекати, їх як зіницю ока свого. Вони повинні бути дорогими кожному з нас, як ознаки справді наші рідні» [13, с.422-423]. Отож завжди пам'ятаймо настанову мовознавця, що «українська мова – це окрема слов'янська мова, а не наріччя російської, і тому ми мусимо плекати й берегти всі питоменні особливості її» [13, с.260].

Список використаних джерел:

1. Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови / О.П. Безпалько. – К. : Радянська школа, 1960. – 236 с.
2. Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській мові / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1971. – 120 с.
3. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1987. – 232 с.
4. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с.
5. Вихованець І.Р. Динамічні процеси в українському іменниковому відмінюванні / І.Р. Вихованець // Українська мова. – 2003. – №3-4. – С. 33-37.
6. Вихованець І. Розмовляймо українською; мовознавчі етюди / І. Вихованець ; післямова А. Загнітка. – Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.
7. Воронич Г.В. Форми давального відмінка / Г.В. Воронич // Культура слова. – 1983. – №24. – С. 55-58.
8. Гінзбург М. Про форми знахідного відмінка в українських фахових текстах / М. Гінзбург // Українська мова. – 2012. – № 4. – С. 29-40.
9. Коць Т.А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Т.А. Коць. – К. : Логос, 2010. – 303 с.
10. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 304 с.
11. Матвієнко О. Назовна та родова форма знахідного відмінка / О. Матвієнко // Збірник державних центральних курсів українознавства. – Харків, 1930. – С. 43-56.
12. Матвієс І.Г. Іменник в українській мові / І.Г. Матвієс. – К. : Радянська школа, 1974. – 184 с.
13. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; [упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик]. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
14. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Наша літературна мова / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; [упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик]. – К. : Наша культура і наука, 2011. – 355 с.
15. Сулима М. Українська фраза / М. Сулима. – Харків : Рух, 1928. – 98 с.
16. Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
17. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. ; за ред. А.П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.
18. Тимченко Є.К. Українська грамати́ка / Є.К. Тимченко. – К. : Вид-во Товариства «Час», 1917. – 168 с.
19. Український правопис. – К. : Наук. думка, 1990. – 240 с.
20. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови. – 6-ге вид., стереотип. – К. : Наук. думка, 1997. – 238 с.
21. Юносова В.О. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові / В.О. Юносова. – К. : Знання України, 2003. – 126 с.

In this article the linguistic opinions of I. Ogijenko are considered in relation to functioning in Ukrainian literary language of double case forms of nouns – dative case of singular, accusative of nouns of masculine of singular in form of genitive case, accusative of nouns of plural in form of nominative case and forms of vocative case. The scientific ideas of scientist are analyzed in the context of development of modern Ukrainian linguistics and language practice. Originality of forms of dative case of nouns of masculine of singular with endings, accusative of nouns of masculine of singular with endings, accusative of nouns of plural in form of nominative case and forms of vocative case, that does not coincide with the forms of nominative, is set, their place in the modern system of inflexion of nouns are determined.

Key words: noun, dative case, accusative case, vocative case, nominative case.

Отримано: 26.10.2015 р.

УДК 821.161.2-1

Т. В. Корнійчук

Кам'янець-Подільський індустріальний коледж

ЕЙДОС ДОРОГИ В «ЕНЕЇДІ» І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

У статті аналізуються особливості моделювання образу дороги в «Енеїді» І. Котляревського; розкривається семантика шляху у творі як реального фізичного об'єкту і сакрального локусу, що співвідноситься з долею українського народу; розглядається вплив фольклорного та етнографічного матеріалу на авторську рецепцію цього образу.

Ключові слова: І. Котляревський, архетип, дорога.

Упродовж останніх десятиліть в українському літературознавстві з'явилось чимало досліджень, присвячених аналізу архетипних структур у художньому творі. Ця тенденція пов'язана насамперед з глобалізаційними процесами кінця ХХ – початку ХХІ ст., активним науково-технічним прогресом, що призвели до переорієнтації духовно-моральних цінностей, нівелювання етнічних сакральних кодів. У зв'язку з цим, дослідження глибинних детермінант української ментальності як форм збереження колективної пам'яті набули особливої актуальності.

Дорога є одним із базових архетипів української культури, що зумовлено її позиціонуванням як одного із способів просторового пізнання дійсності, накопичення знань про навколишній світ. У художніх творах цей архетип завжди бінарно сполучений із мотивом подорожі. Дж. Кемпбел у праці «Герой із тисячею облич» [2, с.31] обгрунтовує теорію мономіфу, за якою традиційна модель подорожі героя має наступний вигляд: відхід – ініціація (шлях випробувань) – повернення. Подібні інтенції мандрів, шукань присутні, зокрема, у творчості Г. Сковороди, Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка тощо. Архетипна субстанція дороги, сповнена енергетикою минулих століть, знайшла своє відображення й на сторінках «Енеїди» І. Котляревського.

Щодо історіографії питання, то спеціального дослідження образу дороги в «Енеїді» І. Котляревського немає. Однак дотичні до обраної теми проблеми міфологізму у творі вивчали П. Хропко, С. Кирилюк, В. Шевчук та ін. Феномен дороги докладно опрацьований у працях дослідників міфологічного світогляду П. Чубинського, В. Гнатюка, І. Огієнка, Т. Щепанської тощо. Теоретична концепція архетипу окреслена К.-Г. Юнгом, С. Кримським, Н. Лисюк та ін.

Мета статті – проаналізувати особливості моделювання образу дороги в Енеїді І. Котляревського; розкрити семантику шляху у творі як реального фізичного об'єкту і сакрального локусу, що співвідноситься з долею українського народу; розкрити вплив фольклорного та етнографічного матеріалу на авторську рецепцію цього образу.

В «Енеїді» І. Котляревського образ дороги репрезентований у двох площинах. До першої відносяться ті показники, що окреслюють шлях як реальний фізичний об'єкт. У цьому аспекті дорога троянців змодельована у вигляді певного відрізка простору, який вони долають упродовж своїх мандрів. На кшталт Вергілія і Осипова герої Котляревського вирушають до далекої Латинської землі, щоб за волею богів збудувати «нове царство». По дорозі вони гостюють деякий час у Карфагені, заїжджають до Сицилії, відвідують Кумську землю і врешті прибувають до берегів Тібуру, де й оселяються після блискучої перемоги над рутульським військом.

До другої площини належать ознаки, що характеризують дорогу як сакральний локус, що співвідноситься з долею українського народу, його одвічним прагненням до незалежності. Засадничим принципом українського світогляду був категоріальний поділ простору на «свій» та «чужий». Під «своім» простором розуміли територію освоєну людиною – будинок, обійстя; чужий – розпочинався безпосередньо за порогом хати. Дорога у цьому контексті сприймається як своєрідний медіатор між двома сферами, сакральний локус, де проявляється вдача людини та її здібності.

Ці уявлення яскраво простежуються і в «Енеїді» І. Котляревського. Основним просторовим протиставленням у творі є зруйнована Троя і «нова держава». Дорога випробовує Енея та його ватагу впродовж усіх мандрів. Спочатку троянцям довелося стикнутися з бурею на морі, влаштованої з ініціативи Юнони, пізніше клопоту подорожуючим завдає пожежа на кораблях, з острахом, ризикуючи бути перевернутими на звірив, вони минають острів чарівниці Цірцеї тощо. Численні труднощі в якийсь момент викликають у Енея страх і сумніви щодо можливості подолання, вказаного богами, шляху:

«Коли б, – каже, – умер я в Трої,
Уже б не пив сеї гіркої
І марне так не волочивсь» [4, с.40].

Однак, пізніше розгубленість троянського ватажка змінюється іншими настроями. Випробування породжують у нього незламність і стійкість духу, спонукають до рішучих кроків на шляху до омріяної землі:

Завзятоість всіх опанувала,
Тут всякий пінився і яривсь;
Тут лютоість всіми управляла,
І всякий до надсаду бивсь [4, с.164].

В українському літературознавстві неодноразово висловлювались думки з приводу глибинного підтексту «Енеїди» І. Котляревського, завуальованої у творі національної ідеї. П. Хропко, зокрема, аналізуючи суспільно-політичні події України останньої чверті XVIII ст. (зруйнування Запорізької Січі, покріпачення селянства, наміри князя Потьомкіна скликати запорожців у нове військо), припускає, що вони стали «одним із тих імпульсів, що навернули Котляревського до думки перелицювати «Енеїду» Вергілія, розповісти в своїй травестії про всі ті пригоди, котрі випали на долю козацтва» [5, с.40-41]. Є. Кирилук, натомість, вважає, що порівнювати мандри Енея і його ватаги з воєнними походами запорожців – «значить звужено розуміти зміст твору». Ймовірно, що в «Енеїді»

«відбилась уся переходова доба від старої гетьманщини до нових форм життя, коли поступово посилювалось соціальне гноблення й царат намагався перетворити Україну на провінціальну губернію Росії» [3, с. 125]. Посилаючись на численні документи другої половини XVII ст., в яких Київ часто називають Троєю, В. Шевчук припускає, що для І. Котляревського Троя Вергілія стала «приводом згадати Трою – Київ, тобто знову пов'язати в одне античне й місцеве, адже зруйновану Трою покидає Еней, щоб вирушити в свої мандри. Ці мандри не безцільні, героєм опановує ідея світлого ідеального міста, нового Риму» [6, с. 35].

Якби там не було, усі погляди дослідників зводяться до переосмислення І. Котляревським античної епопеї у руслі національних засад. Тож дорога троянців до Латинської землі в художньому мисленні І. Котляревського асоціюється зі звивистою дорогою українського народу до своєї вітчизни.

Двоє семантичне наповнення образу дороги зумовило й специфіку його моделювання у творі. Кожній конкретній ділянці шляху відповідає система сакральних кодів, що програмує соціальну дійсність.

Міфологічна семантика дороги у творі простежується уже на рівні її структурування. Еней разом із своєю ватагою подорожують одразу трьома виірмами Всесвіту: земному, підземному і небесному. Такий маршрут троянців не тільки став результатом переосмислення І. Котляревським схеми подорожі героїв античної епопеї, а й пов'язаний з уявленнями наших предків про дорогу як горизонтальну проекцією Світового дерева. У народі ще й досі побутують легенди та перекази, у яких Світове дерево маркується як своєрідний міст чи драбина, якими можна перейти до світу богів або в потойбіччя. І. Огієнко (митрополит Іларіон), зокрема, у монографії «Дохристиянські вірування українського народу» подає один із варіантів таких оповідей: «Воно росте на верху небесної нави, в царстві богів, а вітями сягає додолу. По цьому дереві бігає з землі на Небо білка й приносить Богам звістки з землі...» [1, с. 56-57].

Привертає увагу й процес деструкції матеріального світу, що оточував Енея у повсякденному житті. За віруваннями, ритуальне знищення життєво необхідних речей перед дорогою обумовлювалося наміром людини вийти із системи суспільно-побутових зв'язків. У залежності від тривалості подорожі визначався й ступінь варіювання цього обрядодійства – від символічного спалення побутових дрібничок до ліквідації цілого господарства. В «Енеїді» І. Котляревського традиційний зміст цього ритуалу дещо порушений: факт спалення Трої позбавлений магійного сенсу, однак стає визначальним чинником, що штовхає троянців у дорогу, яка за масштабами руйнації країни має бути тривалою і виснажливою.

Запорукою вдало пройденого шляху наші предки вважали правильно обраний засіб переміщення. Троянці вирушають у далекі мандри човнами:

Він, швидко поробивши човни,
На синє море попускав,
Троянців насаджавши повні,
І куди очі почухрав [4, с. 36].

Обравши такий вид транспорту, Еней убезпечив себе та своїх побратимів від можливої небезпеки, здобув своєрідний імунітет. У народній свідомості човен досить часто асоціювався з Ноевим ковчегом, за допомогою якого він разом зі своєю родиною, різними тваринами врятувався під час всесвітнього потопу.

Неодмінним атрибутом мандрівників був дорожній інвентар – одяг, зброя тощо, за яким судили про майбутній стиль життя подорожнього. Еней, залишаючи Трою, нічого з собою не бере, окрім торбини:

Но греки, як спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав... [4, с. 36].

З одного боку торбина в «Енеїді» І. Котляревського мислиться як збірне поняття на означення запасів троянців загалом і одразу вказує на тривалість їхньої подорожі. Справді, їжа, яку вживають Еней та його ватага у творі, подарунки, якими обдаровують Латина, воєнна амуніція вражають своєю кількістю та різноманітністю. Втім, упродовж усієї еволюції мандрівництва цей атрибут набув сакральних ознак – сигналу для пожертви. За Т. Щепанською, торбина «стійкий символ жебрацтва як основного способу добутку їжі в дорозі (навіть цілком благовидні прочани, якщо дорога була далекою, вдавались до цього способу)» [7, с.138]. У творі яскраво простежується і цей аспект характеристики суми. Еней, скитаючись по морю, щораз пристає то до одного, то до другого берега у пошуках притулку і провіанту:

Чи бачиш, як ми обідрались!
Убрання, постолі порвалися,
Охляли, ніби в дощ щеня!
Кожухи, свити погубили
Із голоду в кулак трубили,
Така нам лучилась пеня [4, с.41].

Страх перед дорогою як невпорядкованої ділянки простору породив у наших предків уявлення про скупчення на ній різних міфічних персонажів. Троянців упродовж усієї подорожі «хто тільки не пужав»: Юнона насилає на море, по якому пливають Еней зі своєю ватагою, страшенну бурю; фурія Тизифона підмовляє троянських жінок підпалити їхні кораблі; Мара викликає у Турна та Амати злі помисли щодо троянського ватажка та ін. Однак, у творі автор позбавляє надприродні сили виключно негативних барв. Окремі «демони» допомагають Енею подолати важкий шлях, що вказує на іншу сторону взаємин з такими істотами. Так, Баба Яга люб'язно супроводжує його до пекла, мавки «путем найлуччим» направляють троянські човни, водяник підбадьорює у важку хвилину і пророкує успіх тощо.

Особливе місце в системі вірувань українського народу про дорогу відводилось першій зустрічі зі стрічним після відходу з дому. Нерідко ці сходи ни трактувались як своєрідний знак, що сигналізував про успіх чи невдачу подальшого шляху. В «Енеїді» І. Котляревського троянці спершу припливають до Карфагену, де зустрічаються з царицею Дідоною:

В тім городі жила Дідона,
А город звався Карфаген,
Розумна пані і моторна,
Для неї трохи сих імен... [4, с.41].

Зустріч на дорозі з особою жіночої статі вважалась поганою прикметою. Посилаючись на численні приклади з життя людей, Т. Щепанська зауважує, що «традиція витісняє жіночу символіку з дорожньої моделі світу, маркуючи її як шкідливу і потенційно небезпечну» [7, с.156]. Негативний зміст зустрічі троянців з карфагенською царицею можна простежити на рівні багатьох випробувань, яких вони зазнали упродовж своєї мандрів.

Отже, ейдос дороги в «Енеїді» І. Котляревського змодельований у двох площинах: як реальний фізичний об'єкт і сакральний локус, що співвідноситься

ся з долею українського народу. Двоє семантичне наповнення цього образу визначило й специфіку його конструювання у творі. Реалізація на окремих ділянках шляху певного набору сакральних кодів, як-от деструкція матеріально-го світу троянців, вибір засобу для пересування, запас дорожнього інвентарю, зустріч із першим стрічним тощо, програмує й відповідну соціальну дійсність.

Список використаних джерел:

1. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія / Митрополит Іларіон. — Вінніпег : Накладом Видавн. Комісії при Товаристві «Волинь», 1965. — 424 с. [Репринтне вид.: К.: Обереги, 1991. — 424 с.].
2. Кемпбел Дж. Герой із тисячею облич / Дж. Кемпбел ; пер. О. Мокровольський. — К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. — 392 с.
3. Кирилук С. Іван Котляревський. Життя і творчість / С. Кирилук. — К. : Дніпро, 1981. — 287 с.
4. Котляревський І. Поетичні твори. Драматичні твори. Листи / І. Котляревський. — К. : Наукова думка, 1982. — 320 с.
5. Хропко П. Біля джерел української реалістичної поезії (10-40-і роки XIX ст.) / П. Хропко. — К. : В-во Київського у-ту, 1972. — 188 с.
6. Шевчук В. Мислене дерево: Роман-есе про давній Київ / В. Шевчук. — К. : Молодь, 1989. — 360 с.
7. Щепанская Т. Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв. / Т. Щепанская. — М. : Индрик, 2003. — 528 с.

Features of simulation of road's image in the «Eneida» of I. Kotlyarevsky are analyzed in the paper; road's semantics as a real physical object and a sacred locus that is related with the fate of the Ukrainian people is revealed in the work; the influence of folklore and ethnographic material to author's reception of this image is considered.

Key words: Kotlyarevsky, archetype, road.

Отримано: 22.02.2015 р.

УДК 821.111–343.09

А. А. Крук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КОНЦЕПТ ДОЛІ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ХУДОЖНЯ КАТЕГОРІЯ

У статті здійснюється аналіз естетико-філософського, художнього та міфологічного аспектів концепту долі. Розглядається проблема долі як інформаційна складова художньої свідомості. Виходячи із засновків онтології як основи існування, досліджується доля як така, що розгортається в екзистенційних вимірах буття і окремої особистості, і цілої спільноти.

Ключові слова: концепт долі, міфологічна основа, філософська категорія.

Сучасна літературознавча наука характеризується художнім осмисленням та переосмисленням людського життя крізь призму концепту долі. Людство завжди цікавилось питаннями долі та фатуму, намагаючись заглянути в майбутнє. Для цього було створено безліч різних теорій і концептів, які віддзеркалювали ступінь культурного, соціального, а також раціонального мислення людей. Концепт долі має давню історичну і власне слов'янську міфологічну основу.

Відіграючи важливу роль та постаючи не просто базовим, а й одним із найдавніших та складних з погляду міфології понять, концепт долі легко асоціюється з іншими концептами, особливо з тими, які мотивуються силами долі: добром, злом, правдою, кривдою, гріхом, спокутою тощо.

У свідомості українців, як це фіксує народна творчість, доля є тим фантастично-поетичним образом, який ототожнюється зі щастям. У записаній О. Афанасьєвим казці «Дві долі» йдеться про те, що кожна людина має своє щастя, яке зобов'язане піклуватися про неї, охороняти її від лиха. Людина не лише не відчуває марновірного страху перед цим щастям, але й може побити його палицею за те, що воно замість турботи про свого господаря «спить без просипу» [1, с.267]. Доля фатально визначає вік людини, її добробут тощо. Під якою зіркою чи планетою та в яку годину народиться людина – така й доля її жде. І. Огієнко вважає, що за народним повір'ям «кожен має свою Долю, призначену йому Богом. Ця Доля з'являється в образі нової зірки в Небі зараз по народженні людини, а з її смертю зірка спадає з Неба додолу» [2, с.116]. Досить часто доля українцями сприймалася не як божество, а як двійник людини. Доля є началом позитивним і істотою зовсім не ворожою; вона не має характеру божественності, а являє собою лише втілене співіснування людини.

Древні греки персоніфікували долю як тріаду жіночих образів Мойр (Клото, Лахесіс, Атропа); древні римляни – як Парки (Нона, Деціма, Морта), які перебували нібито на межі особистого та безособово-родового. Ці богині долі мали особисте волевиявлення, проте в них не було «індивідуальності».

Античність розглядала Мойру як непорушну долю і незалежний від людської волі випадок, успіх, везіння, які не могли змінити долю, але частково впливали на ті або ті етапи життєвого шляху. Як відомо, значні зміни в ієрархії олімпійських божеств сталися внаслідок переходу від родоплемінних до рабовласницьких стосунків, внаслідок чого постали потужні рабовласницькі монархії. Зевс, який раніше залежав від мойр став «мойрагатесом», правителем мойр, відтак людські долі перейшли у відання усіх мешканців Олімпу. Як слушно зазначає Л. Коган, «той, хто виступав проти долі, замахувався на всемогутність богів. Швидкий розвиток знань, успіхи грецької філософії, розширення простору Ойкумени закономірно вели до пошуку законів розвитку природи. Це не могло не викликати певної трансформації міфологічного образу долі» [3, с.26]. В античній думці греків, крім Мойр, пізніше з'являється покровителька долі богиня Тюхе (Тиха, Тихе), що передбачає долю як успіх, випадковість. Ще до виокремлення філософії з міфології доля досить своєрідно трактувалась у народному світобаченні, віддзеркаленому у класичних епосах різних народів. У слов'ян існували богині долі Стреча, Ясна, Перуниця, які визначали призначення людини, наділяли немовлят при народженні усіма чеснотами та пророкували їхнє майбутнє. Зміну персоніфікації долі не можна порівнювати лише зі зміною об'єкта поклоніння (Мойри – Тюхе). Сам концепт долі з часом почали асоціювати з філософською проблемою необхідності та випадковості, адже відповідно до культу Тюхе доля практично прирівнювалася до випадку. «Випадок, – за словами Л. Когана, – підстерігає того, хто правий, і того, хто винен, він водночас ірраціональний і непередбачуваний. Випадковість може принести і радість, і незаслужені страждання. Передбачення залишається, але його здійснення, як у міфі про Едіпа, пов'язане з ланцюгом фатальних випадковостей. Випадок підноситься на п'єдестал долі або доля зводиться до фатального випадку. А це означає, що про долю можна міркувати, оскаржувати те, що вона визначає. Ніхто не дозволив би собі посміятися над мойрами

або Зевсом» [3, с.27], а тепер Тюхе стає предметом кепкування. Згідно з концептом тюхе людина отримує не те, що їй спадає на долю за законами традиційного укладу, а те що їй припадає за законами азартної гри. Людина залежить від випадкових обставин. Богині Тюхе відповідала римська Фортуна, богиня щастя, випадку та удачі. Спочатку вона поставала богинею врожаю (від феґе – носити), материнства, жінок. Пізніше під впливом пренестинського культу Фортуни Примігенії («першородної») Фортуна стала богинею долі, щасливого випадку, добробуту. За Плутархом, Фортуна, прибувши до Рима, скинула крила, зняла взуття і зійшла з кулі щастя з виразним наміром навіки залишитись у столиці. За переказом, культ Фортуни запровадив Анк Марцій (або Сервій Туллій) із відяності за те, що він, син рабині, став римським правителем. Спочатку Фортуна шанувалася як Примігенія (Першонароджена). Їй першій присвячували новонароджених, вважаючи її також покровителькою всього римського народу. Тут напрошується аналогія зі світосприйняттям давніх українців. Дослідник О. Афанасьєв, ґрунтуючись на концепціях міфологічної школи, довів, що у східних слов'ян, зокрема в українському народі, «рід – це бог долі, Доля, талан, суд-присуд; пор. приказку: «Так йому й на роду (з давнього Роду) написано. А Рожаниці – це богині людської Долі, як грецькі Мойри чи латинські Парки, це феї, що появляються при народженні дітей» [цит. за: 2, с.114]. При виявленні різниці між Мойрами та Тюхе (Парками і Фортунами) в античній міфології з'явилися перші уявлення про протилежність необхідності і випадковості. З виникненням нових векторів світосприйняття доля в Римі пов'язувалась з богинею Діке (Діка), що асоціювалась зі справедливістю. Пізніше (при виникненні Римської імперії) долю почали осмислювати як неминучу детермінацію, відчужену від конкретного буття людини, тобто фатум.

Фатум (лат. *Fatum* – фатум, доля) – присуд долі; божество [4, с.261]; «тотальна неминуча напередзаданість» [5, с.201]; концентрований вияв невідворотності подій [5, с.206]. У Древньому Римі фатами називали божества, подібні до грецьких мойр, які визначали долю людини при народженні; у стоїків фатум поставав силою, що керувала світом. В особистому аспекті фаталізм веде до різкого звуження можливих проявів творчої ініціативи, а в соціальному – до застою, до бездумного слідування стереотипам, які виходять із ужитку. Як у соціальному, так і в особистісному планах фаталізм врешті-решт завжди виявляється безвихіддю, стіною, яку необхідно подолати. Глибинне соціальне коріння фаталізму криється у стихійності суспільного розвитку. В різні історичні епохи, в різних народів фаталістичні ідеї набували різного забарвлення, яке не втрачало містичної сутності релігійного фаталізму. Важливо підкреслити, що поняття фатуму було і в дохристиянських віруваннях українців. І. Огієнко наголошував, що «поняття про неминучу Долю прийшло до нас дуже рано, ще за Чорноморсько-Дунайської доби життя, прийшло від римлян <...>. Наша доля – це римська Фортуна, що була сильно зв'язана з релігією. Власне таке поняття фаталістичної Долі відоме скрізь, де тільки були римські впливи: у східних слов'ян, у сербів, румунів, греків, іспанців. Неминучість Долі – це світова віра» [2, с.118].

У багатьох випадках слова «доля» і «фатум» взаємозамінні, проте ці поняття, на наш погляд, різняться. У сучасному вживанні слово «доля» означає силу або чинник, який зумовлює події і передбачає їх курс. Доля – це події, які відбуваються за чийось розпорядженням. Це поняття, яке виражає міфологічні та релігійно-ідеалістичні уявлення про сили, що визначають життєвий шлях людини, всі події в історії народу, людства. Втручанням фатуму в долю людини пояснюються причини античного трагізму. Фатум не передбачає вибору і майже завжди закінчується-

ся смертю. Середньовічна література наповнює поняття долі похмурих страждань, аскезою, вспрощенням. З розвитком лицарської літератури мотив мученицьких страждань, які випадають на долю персонажів, набирає романтичного забарвлення, увиразнюючи стосунки лицаря і дами його серця. У концепті долі в порівняльному відношенні віддзеркалюється панування над людиною неусвідомлених нею природних і соціальних сил. Концепт долі широко використовувався в «філософії життя», де його тлумачили як вияв ірраціональності буття. Проблема долі посідає значне місце і в екзистенціалізмі. В. Горан зазначає, що давньогрецькому світогляду притаманне розуміння концепту долі як безвладної сили, адже життям людини керують соціальні фактори. Основну роль у долевлаштуванні відіграє належність індивідуума до певного соціального стану. Звідси й випливає трактування долі як наперед визначеного життєвого шляху від початку до кінця (від народження до смерті). «У давньогрецьких уявленнях про долю відбулося складне, навіть суперечливе поєднання, з одного боку, індивідуалістичної тенденції, а з іншого – збереження абсолютної залежності індивідуума від соціальних структур, до яких він належав від народження, тобто від структур, пов'язаних із віднесеною до минулого первіснообщинною формацією, для якої характерна невіддільність індивідуума» [6, с.172]. Натомість у повір'ях українців домінує думка про те, що доля при всій своїй невідворотності і вродженості все-таки залежить значною мірою від характеру та здібностей людини: людина мусить наполегливо шукати свою долю, і лише тоді вона може сподіватись на успіх. У народних оповідях на шляху дбайливої людини з'являється чепурна, приємна на вигляд доля, вона їй допомагає людині в усіх господарських справах. А доля ледачої людини пиячить, байдкує або спить. До того ж вона і виглядає непривабливо – заспана, запухла, неохайна. В українців, пише І. Огієнко, є «казки, в яких герої збуваються своєї злоти Долі й міняють її на добру» [2, с.118].

У розвинених системах античної філософії простежувався концепт «героїчності», тобто боротьби з долею, проте ця тенденція припинила існування через християнізацію Західної та Східної Європи. Безсилля людини перед Невідомим у природі і суспільному житті породжувало релігійно-містичну свідомість, в якій чимале місце займала сліпа віра в долю. Саме ці два аспекти народного світобачення – діяльнісно-практичний (стихийно-матеріалістичний) і містично-релігійний – відбилися в епосі. Епос різних країн і народів вперше ототожнював ідею долі з характером людини, протиставляв долі трагічного героя і боягуза, борця і раба.

Давньогрецький філософ Геракліт в своєму вченні про Логос наголошував, що світ єдиний, він не створений ніким із богів і ніким із людей, виник із вогню і повертається у нього згідно з концептом долі [цит. за: 7, с.334-335]. Все відбувається за законами долі та постає взаємною енантіодромією (за К. Юнгом), тобто концепційною єдністю протилежностей. Сама доля (як Логос, єдиний закон природи) «ототожнюється із необхідністю» [8, с.276].

Питанням божого провидіння та волі людини переймався й старогрецький філософ Платон, вважаючи, що доля, – це «шлях від невідомого до невідомого та довільна причина фатального діяння» [9, с.427]. Ні один смертний не дає ніяких законів, адже все людство залежить від долі та випадку. Платон охарактеризував долю людини як таку, що знаходиться під впливом бога, наголосивши, що лише бог, доля та своєчасність можуть впливати на майбутнє людини. Платон стверджував, що все підчиняється долі, але не все передбачається нею. «Події долі подібні до закону», проте закон не може зумовити долю кожної людини окремо і врахувати «безкінечні обставини», в яких вона може опинитися [9, с.463]. Саме таке розуміння долі не залишало місця для свободи волі та не дозволяло схвалювати або засуджувати вчинки людей.

Про зв'язок необхідності і волі людини міркували і грецькі поети-трагіки Есхіл, Софокл, Еврипід, розвиваючи ідею Геракліта про долю-необхідність. Прометей Есхіла був упевнений, що долі не може уникнути навіть сам Зевс. Закони світу ворожі людині, якщо вона не знає їх. Сліпа необхідність, немов розбійник у засідці, підстерігає людину. Тоді доля людини трагічна. Людина не може чинити опору їй. Це – трагедія незнання. Якщо у «Прометей Прикутому» йдеться про свідомо вибрану героєм долю, про подолання сліпої необхідності, то у трагедії «Семеро проти Фів» панує ця необхідність. Жадання влади, духовне незнання, неутство – і є цією безрозсудною, сліпою необхідністю [3, с.30-31].

Одним із перших творів вітчизняної літератури, де особистісне буття героя-автора постало у зв'язку з буттям усесвіту, є «Повчання Володимира Мономаха». Звертаючись до дітей, князь напучує їх: «Смерті, діти, не боячись, ні війни, ні звіра, свій обов'язок сповняйте. Адже, якщо я не загинув ні на війні, ні від звіра, ні від води, ні з коня падаючи, так і з вас ніхто не може скалічитись чи забитись, коли не буде Божого повеління. А як буде від Бога смерть, то ні отець, ні мати, ні брати не заступлять від неї» [10, с.168].

Як відомо, розвиток європейської цивілізації визначив змагання двох світоглядних моделей – антично-ренесансної і середньовічно-християнської. Природничі відкриття другої половини XIX ст. і, як наслідок, ніцшеанський та матеріалістично-атеїстичний нігілізм, звільнення від страху перед церковними покарами спричинили критику традиційної культури Європи, зокрема й християнства. Наприкінці XIX ст. після реструктуризації концепту долі в контексті ірраціоналізму та неокласичної філософії почали розвиватись такі філософські напрями, як пізній романтизм, «філософія життя» Зіммеля, філософська концепція Шпенглера тощо.

Необхідно також відзначити, що доля, за словами С. Семенової, як філософська проблема, практично витіснена вже з початку християнської ери (коли замість неї виникли увявлення про Божественне провидіння, промисел, визначення), реанімується саме у Ніцше з його героїчно-романтичним неоязичництвом [11, с.26]. У філософсько-узагальненому контексті концепт долі виражає перш за все несвободу, безсилля людини перед її природними обмеженнями, фізичним еством, силою онтологічних обставин. Слушно зауважує І. Огієнко: «серед усього українського народу віра в Долю здавна надзвичайно сильна. Кожному Доля постановляє, що має бути ще від коліски; і що має статися, те невідмінно станеться. Хоч би ти замурувався, а Доля тебе таки знайде й зробить своє...» [2, с.117].

Ставлення особистості до власної долі може бути трояким. По-перше, підпорядкування долі, мудре прийняття всіх її визначень. По-друге, це гордо-стоїчне протистояння долі, позиція людської гідності перед лицем неминучого. І нарешті – героїчний опір фатуму, навіть можливий виклик йому до певної межі.

Загалом можна виділити три підходи до теорії долі. Естетичний, коли між вчинками та подіями постає глибинний зв'язок звершення, що виходить за межі емпіричного життя; філософський – між вчинками і подіями немає ні прямого, ані зворотного причинно-наслідкового зв'язку, але є співпричетність одному смисловою полю долі-суду, долі-фатуму. Тут концепт долі уточнюється, конкретизується також і ознакою нерозумності (за С. Аверинцевим); релігійний для християнства з його ідеєю абсолютного персоналізму дії провидіння осмислено всередині себе і направлено доцільно на порятунок людини і світу в вічності. В. Колесов пише: «Доля – це не фатум, що відразу прирікає на незмінний вирок. Доля – провв видових відтінків, це і частка, і участь, і вдача <...>. Дія долі поширюється і на те, що є на даний час, тому що <...> увявлення про минуле і майбутнє як реально існуюче в теперішньому часі передбачається вірою в долю. Доля охоплює всі три відрізки часу» [12, с.98].

Концепт долі є філософською категорією, адже доля є поняттям, яке слугує для позначення трансісторичного і крос-культурного феномена організації соціального й особистісного буття. Різні культури й різні епохи перегукуються у способах мистецького вираження концепту долі. Вмотивована духовними потребами епохи, проблема долі в художній практиці увиразнюється як фольклорно-язичницькими, так і релігійно-містичними образами.

Список використаних джерел:

1. Афанасьев А.Н. Две доли / А.Н. Афанасьев // Народные русские сказки А.Н. Афанасьева : в 5 т. – М. : ТЕРРА – Книжный клуб, 2008. – Т. 2. – С. 266-268.
2. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія / І. Огієнко. – К. : АТ «Обереги», 1992. – 424 с.
3. Коган Л.Н. Человек и его судьба / Л.Н. Коган. – М. : Мысль, 1988. – 283 с.
4. Словник античної мітології / [уклад.: І.Я. Козовик, О.Д. Пономарів]. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2006. – 312 с.
5. Тарнашинська Л.Б. Презумпція доцільності; Абрис сучасної літературознавчої концептології / Л.Б. Тарнашинська. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. – 534 с.
6. Горан В.П. Древнегреческая мифологема судьбы / В.П. Горан. – Новосибирск : Наука, 1990. – 335 с.
7. Лаэртский Д. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Д. Лаэртский. – М. : Мысль, 1986. – 571 с.
8. Антология мировой философии : в 4 т. – М. : Мысль, 1969. – Т. 1. – Ч. 1. – 936 с.
9. Платон. Диалоги / Платон. – М. : Мысль, 1986. – 607 с.
10. Мономах В. Поучение / В. Мономах // Златоструй. Древняя русь X-XIII вв. / [сост., авторский текст, коммент. А.Г. Кузьмина, А.Ю. Карпова]. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 302 с.
11. Семенова С.Г. Odium fati как духовная позиция в русской религиозной философии / С.Г. Семенова // Понятие судьбы в контексте разных культур. – М. : Наука, 1994. – С. 26-33.
12. Колесов В.В. «Судьба» и «счастье» в русской ментальности / В.В. Колесов // Размышления о философии на перекрестке второго и третьего тысячелетий; сборник. К 75-летию профессора М.Я. Корнеева. – СПб. : СПб. филос. о-во, 2002. – С. 98-106. – Серия «Мыслители», вып. 11.

The article envisages the aesthetic, philosophical, literary and mythological aspects of the concept of destiny. The problem of the concept of destiny as the information component of artistic vision in a literary work is investigated, comprising a body of knowledge about destiny as object of author's cognition.

Destiny is considered as universal existence of human being, expressing the fundamental conditions and possibilities of man and spiritual world. The concept of fate includes a powerful philosophical and moral content. Different fateful factors are covered through a combination of two fields (real and unreal), which not only determine the strength and depth of characters' feelings, but also conceptualize the value of human dreams and brutal reality. The main semantic component of works serves as collision of outer and inner world. In works of fiction there is fate vector that determines the probable life events, but may be changed by the efforts of characters.

Key words: concept of destiny, mythological basis, philosophical category.

Отримано: 12.03.2015 р.

О. В. Кульбабська

Національний університет імені Юрія Федьковича

СИНТАКСИЧНА СПАДЩИНА ІВАНА ОГІЄНКА КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ПАРАДИГМ

У статті викладено наукові засади граматичних праць Івана Огієнка; проаналізовано концепцію простого речення та його членів речення з огляду на онотасіологічну близькість різних частин мови; відзначено актуальність багатьох наукових поглядів ученого-патріота Івана Огієнка, його надзвичайно важливу роль у розвої синтаксичної науки й особливо – у витворенні граматичної термінології на національній мовній основі.

Ключові слова: грамати́ка, синтаксис, просте речення, член речення, історія українського мовознавства.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Граматичні праці І. Огієнка – «Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її» (1908); «Українська грамати́ка. Основи українського правопису» (ч. I-II, 1918); «Складня української мови» (1935, 1938); «Що таке речення» (1935); «Початкова грамати́ка української мови. Морфологія і складня» (1937); «Методи вивчення складні» (1938); «Головні та пояснювальні члени речення» (1938); «Інтонія́ція в реченні» (1938) – відіграли надзвичайно важливу роль в українському і слов'янському мовознавстві. Їх значення полягає насамперед у впорядкуванні граматичної термінології в контексті її історичного розвитку та на «живомовному» ґрунті [1, с.9; 2, с.5-10]. Окрім того, у граматичних працях ученого репрезентовано низку цікавих підходів до аналізу мовних явищ, спробу їх наукової типології. Концептуальні положення І. Огієнка хоч і зазнали згодом певних трансформацій, проте позитивно вплинули на подальший розвиток української науки. На жаль, його граматичні праці й досі не відомі багатьом сучасним дослідникам української мови через те, що в радянський час їх не лише не перевидували, а й замовчували (напр., у монографії М. Павлюка «Основні етапи розвитку українського мовознавства дожовтєвого періоду» (1978) немає жодної згадки імені І. Огієнка).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання обраної проблеми. Теоретико-методологічні засади синтаксичної концепції І. Огієнка вже були в центрі наукових зацікавлень дослідників, які передовсім зосереджували увагу на вивченні загальних особливостей граматики української літературної мови XVI-XX ст. (К. Шульжук, В. Пилецький, Б. Ключковський, В. Барчук, В. Захарчин та ін.) і на специфіці синтаксичної термінології (І. Кочан, І. Казимірова, Ю. Чорнобров, О. Медведь та ін.), на інтерпретації явища варіативності синтаксичних засобів (Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, І. Кобилянський, З. Бичко та ін.), на з'ясуванні структурно-семантичних параметрів різного типу поширювачів та ускладнювачів реченневої структури (М. Степаненко, Н. Степаненко, О. Галайбіда, І. Ощипко та ін.), на окресленні стилістичних можливостей засобів синтаксису (А. Галас).

Мета статті – визначення ролі Івана Огієнка у виробленні граматичних кваліфікацій синтаксичних явищ, а також у витворенні синтаксичної термінології української мови.

Об'єкт наукових спостережень – просте двоскладне речення в українській мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. У концепції І. Огієнка передовісім наука про речення повинна стати першою наукою для вивчення рідної мови: «вивчення рідної граматики служить головною підвалиною до вивчення рідної мови...» [1, с.3]. Проте у вступі «Складні української мови» вчений зазначає: «Стан науки про складню не може похвалитися й тепер глибиною свого розроблення: у нас не встановлено ще змісту складні, складневі окреслення хиткі і неглибокі, не вироблено якоїсь міцнішої методи складневих праць, чому кожний учений трактує складню по-своєму...» [3, с.4]. (Інколи мовознавець до терміна польського походження «складня» паралельно вживає і термін «син такса» й похідний від нього «синтаксичний»).

Основною синтаксичною одиницею в концепції мовознавця є речення, що його потрактовано в логіко-граматичному плані як утілення мисленнєвої діяльності людини: «із одного боку душа складні – речення, звичайно має логічне окреслення», а з «іншого – коли б мова була справді логічна., то не було б нелогічного в мові, і на цілім світі була б одна мова» [4, с.10]. У частині першій («Вступ до вивчення складні») автор аналізує, якою є «істота речення». Він розглядає різні погляди на визначення речення і намагається дати йому універсальне пояснення. За семантикою – речення – «це словесна форма закінченої одиниці нашого мовлення», а з погляду граматики «реченням зветься підмет і присудок, або один з них із відповідними поясненнями або без них, синтаксично сполучені і об'єднані закінченою інтонацією» [3, с.138].

У такий спосіб І. Огієнко, визначаючи речення, акцентує увагу на таких його ознаках, як рефлексійність («...речення передає відомість про те, що є, було чи буде, збільшуючи наші знання» [4, с.143]); 2) закінченість цілісності думки [там само, с.107]; 3) інтонаційність («Складня мусить говорити про інтонацію, бо це ж вона перетворює словосполучення на речення» [5, с.15]; «...глибина, тонкість інтонації свідчить про інтелігентність мовлення, а якщо так, то її вивчення – один із підходів до піднесення культури мови, а значить культури її носіїв» [там само, с.173]); 4) граматична будова. Якщо в реченні відсутній один із головних членів речення, тоді маємо «ненормальне» речення або одночленне, а речення з обома головними членами називає «повне». За наявністю граматичного підмета автор класифікує речення на «підметові» й «безпідметові». Коли в реченні відсутні другорядні члени, то його варто витлумачувати як «коротке» (таке «речення початкового, нерозвиненого думання, чисте, наприклад, у дитячих писанках» [там само, с.147]).

На думку автора, кожна думка двочленна: вона охоплює суб'єкт (підмет) й предикат (присудок). Водночас І. Огієнко зазначає: «...посте баламутство, таке звичайне тоді, коли ми граматику заступаємо логікою. Щоб цього не було, в науці прийнято тільки граматичне, цебто формальне окреслення членів речення» [4, с.157]. Отже, у «Складні української мови» речення розглянуто як граматичну будову, яку структурують граматичні форми – частини мови. До того ж головне в реченні – це предикативний зв'язок – граматична форма особового дієслова [там само, с.125, 39]. Насамперед дієслово є основним репрезентантом предикативності (ствердження або заперечення), оскільки воно – «дієва чи часова прикмета підмета, як головного діяча речення [там само, с.103]. Відношення між конститутивними елементами речення – суб'єктом і предикатом – витлумачено як «предикуювання» в повному реченні [там само, с.118-119].

Зауважимо, І. Огієнко послідовно не розмежовує поняття (квасісинімі) предикативність – предикація – предикатність – присудковість – дієслівність, що було характерним для синтаксичних досліджень початку ХХ ст. (С. Смаль-

Стоцький, В. Сімович, О. Огоновський та ін.). У сучасних працях (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, М. Мірченко, Н. Гуйванюк, І. Слинько та ін.) зазначені синтаксичні концепти досліджують з опертям на різні аспекти речення: **предикативність** – формально-синтаксичне ядро, що вказує на стосунок речення до дійсності, на взаємозв'язок (взаємозалежність) головних членів у простому двоскладному реченні або репрезентує специфіку односкладного простого речення, у якому предикативність нерозчленовано виражає один компонент – головний член; **предикація** – категорія, яка охоплює семантико-синтаксичні відношення предиката і суб'єкта; **предикатність** – вказує на здатність предикатного знака передавати сукупність значень власне-ознаки; **присудковість** – формально-синтаксична категорія двоскладного речення, у якому присудок виявляємо як синтаксичний член. Присудковість – один із виявів предикації (основної) на формально-синтаксичному рівні, оскільки предикацію у формальному аспекті може виражати не лише двочленна підметово-присудкова структура, а й головний член односкладного речення.

Окрім основних членів (підмета як «головного діяча речення» і присудка як «його діяльності»), до складу простого речення І. Огієнко уналежнює три пояснювальні члени: «пояснення іменникове» (або «прямий і непрямий об'єкти»), «пояснення прикметникове» (чи «атрибут») і «пояснення прислівникове» (обставина). І. Огієнко обґрунтовує перевагу узагальненого поняття «основні члени речення», на протипагу поняттю «головні члени речення», оскільки вони становлять «основу речення, тим часом як головне в реченні часто передається пояснювальними членами. Тому останні не варто називати другорядними» [6, с.4]. Уважаємо, що наведений фрагмент демонструє прогресивні як на той час думки, які пізніше знайдуть утілення в теорії актуального членування речення представників Празької школи.

Відповідно до морфологічного способу вираження автор виокремлює такі різновиди підмета: «займенниковий», «прикметниковий», «числівниковий», «дійменниковий» (інфінітивний); окремий підтип – «плеонастичний підмет». Присудок буває «простий» і «складний».

Заслугує поцінування **критерій ономасологічної близькості різних частин мови**, що його запропонував І. Огієнко для кваліфікації пояснювальних членів речення. Наприклад, він відзначає, що «в граматиці деякі вчені атрибутивність розуміють дуже широко, відносячи до неї все, що не належить до предикативності» [4, с.118], проте дотримується вужчого тлумачення, хоч і не заперечує думки Д. Овсяніко-Куликовського, що «атрибутивність повстала з давньої предикативності через ступеневу втрату її сили» [там само, с.119]. Атрибутом у реченні є прикметник, який «покаже тільки пасивну ознаку субстантивною частиною предикативності» [там само, с.127]. І. Огієнко не визнає іменниковий атрибут чи атрибут-словосполучення, наголошуючи на необхідності послідовно дотримуватися формального підходу [там само, с.131-132, 135], а не семантичного. Атрибут-прикметник у препозиції щодо іменника-суб'єкта чи об'єкта виконує конкретизувальну функцію, беручи участь в організації нового значення: «В природі кожний предмет має свої власні ознаки, такі ознаки, що вирізняють один предмет від другого. Ознак цих ознак у предметі надзвичайно багато, і їх можна поділити на декілька груп: ознаки основні, ознак другорядні, постійні, тимчасові. Знати ознаки предмета – знати самий предмет»; «...духовний розвиток людини залежить і від того, скільки таких ознак вона знає» [там само, с.120]. Більшу предикативну силу, за І. Огієнком, мають постпозитивні прикметники (у позиції реми): «Звичайне місце прикметникового пояснення в реченні – перед своїм керівним іменником; але коли хочемо звернути на нього більшу увагу, часом ставимо його на йменнику: *Вода*

зелена хвилюється – тут прикметник підкреслюється сильніш, як у реченні звичайнім: *Зелена вода хвилюється*» [там само, с.130].

У концепції І. Огієнка іменник і прикметник, що тісно пов'язані між собою, зближені з дієсловом, яке також передає ознаку. Взаємозв'язок лексико-граматичної семантики атрибута-прикметника і предиката-дієслова вчений оприявнює, зокрема, на прикладі *добрий брат* і *брат добрий* (час теперішній) або *брат був, буде добрий* і т. ін. [там само, с.119] (порівн.: *зелёная трава* і *трава зеленеет* у працях О.О. Потебні [7, с.60]) і робить висновок: прикметникова ознака статична, а дієслівна – динамічна. Отже, ці лінгвістичні погляди І. Огієнка стали одним із джерел сучасного вчення про денотативні та сигніфікативні аспекти лексичного значення слів, ідентифікувальні та предикативні частини мови, кореферентні співвідношення синтаксичних одиниць [див. праці І. Вихованця, К. Городенської, Н. Гуйванюк, А. Загнітка, В. Кононенка, К. Шульжука та ін.].

У сучасних дослідженнях усебічно обґрунтовано положення щодо прикметника як носія вторинної (прихованої) предикації, що виявляє свою природу в межах семантичної структури речення (І. Кононенко, О. Кульбабська та ін.). Причому лінгвісти відзначають випадки функціонування ад'єктивних форм у ролі «вторинного» («дуплексивного») предиката (Л. Томусяк), як-от: *Живе вона в мене веселенька собі* (Марко Вовчок); *Я завжди знав Ольгу скромною і мовчазною* (І. Вільде). І. Огієнко помітив незвичайність синтаксичного зв'язку, який об'єднує не два компоненти, як зазвичай, а три. Такий зв'язок, услід за Л. Булаховським, нині кваліфікуємо як двобічний (двоспрямований) і визначаємо як «тяжіння» – сильне чи слабке. Із цього приводу І. Огієнко писав: «Як знаємо, займенник – це така частина мови, що в одному збірному слові об'єднує різні значення цього слова; це ніби абстрактний підсумок цих значень. Ось через це йменникові займенники: я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони, хто, що, не паруються з прикметником, цебто не можуть мати при собі прикметникового пояснення. Справді, не можна атрибутивно спарувати особового займенника з прикметником, – такий прикметник конче стане за присудка (при допомозі дієслова)»; не говоримо: *Сердитий я пішов*, але може бути тільки: «*Я пішов сердитий*» [4, с. 136-137]. Порівн.: *Я пішов* + *Я був сердитий* (між двома пропозиціями постають відношення одночасності подій та відтінком причини → наслідку).

До традиційного атрибута, як справедливо констатує І. Огієнко, подібна «апозиція» (прикладка): «Апозиційний стосунок так само, як і стосунок атрибутивний, дуже легко переходить на предикативний, напр.: *«Пішов стюлар Іван»; «Іван стюлар»*, останнє – закінчене речення. Прикладка взагалі має помітну предикативну силу, чому, як показав те Потебня, вона легко переходить ув окреме закінчене речення [там само, с.141-142]. Цей «могутній поетичний засіб» є «ознакою розвинутого думання й небуденного стилю» [там само, с. 143]. У реченнях з апозицією І. Огієнко вбачав дію закону економії мовних засобів, оскільки в них «відсутня дієслівна зв'язка в теперішньому часі: *Бог-батько, Земля-мати*».

Цікавими є зауваги І. Огієнка про «дієйменник» (інфінітив) у функції «пояснення», тобто поширювача структурної схеми речення. Відзначимо, що українські мовознавці кінця XIX – початку XX ст. (зокрема, С. Смаль-Стоцький, В. Сімович, Є. Тимченко та ін.) уважали речення з інфінітивами «скороченими» складними реченнями. Щоб зрозуміти їхню природу й їхнє пояснення, – наголошує І. Огієнко, – «треба пам'ятати, що наш дієйменник походить із віддієслівного іменника в давальному відмінку, цебто – його споконвічна роль в реченні – бути об'єктом» [там само, с.111], а також «сприйматися в реченні й за родовий відмінок, а тому й бути прикметниковим поясненням (атрибутом)» [там

само, с.136]. Релевантною ознакою інфінітива, за І. Огієнком, є його залежність від дієслів, іменників і прикметників, «цебто буває придієслівний, прийменний в прикметниковий [інфінітив. – О. К.]». Зокрема, «придієслівного об'єкта часто маємо по дієсловах руху (це т. зв. колишній супін)», думання, бажання, надії, приказу, прозання, поспіху й т. ін., напр.: *пішов косити, поїхав торгувати, бажано вчитися, сподваюсь закінчити* і т. ін.» [там само, с.111]. Наведені приклади засвідчують, що в тогочасній синтаксичній науці не було чітких критеріїв для диференціації синтаксичної функції інфінітива, адже в конструкціях «пішов косити», «поїхав торгувати» виразно представлено обставинне значення мети, порівн.: «поїхав, щоб косити», «поїхав, щоб торгувати»; у конструкціях «бажано вчитися», «сподваюсь закінчити» інфінітив із відмінюваною формою дієслова становить дієслівний складений присудок.

Об'єктні дієйменники «ті, що їх дія стосується не дії підмета, а до прийменникового пояснення: *Я згодив пастуха корову пасту* (= *Я згодив пастуха, щоб він корову пас*)» [там само, с.111-112], функціонують у ролі інфінітивного об'єкта (дodatка). На глибинному рівні наведені вище речення є двосуб'єктними (*Я згодив + Пастух буде пасту корову*) і передбачають трансформацію «дієйменника на ймення, напр.: *Дайте спочити* (= спочинку) Черк., *Христос учив народ любити* (= любови до народу) Кон.» [там само, с.113].

Неузгоджений означальний поширювач інфінітивного типу, властивий «духові нашої мови», І. Огієнко кваліфікує як «прийменний дієйменниковий об'єкт», що зазвичай уживаємо «по словах: пора, час, звичка, сила, думка, наука, майстер, штука, страх і багато т. ін.: пора обідати, час уставати, звичка писати й т. ін.» [там само, с.111], а також у сполученнях «прийменник + дієйменник»: *радіий зроби, здатний ходити, охочий співати, повинен принести* і т. ін. [там само].

Відзначаючи «дієслівну силу» інфінітива, І. Огієнко не погоджується з думкою деяких учених, зокрема О. Потебні, із трактуванням синтаксичного значення цієї дієслівної форми як «другорядного присудка», «... бо дієйменник ніколи не в'язеться безпосередньо з підметом, а вже це не дає йому змоги вважатися за присудок, хоча б і другорядного» [там само, с.113].

Серед наведених І. Огієнком прикладів спостережено й речення з предикатним іменником, що виформовує просте ускладнене значення: *Вітер зломив вишню – Вишня зломлена вітром*. «Обидва вирази добрі на своєму місці, в залежності від того, що хочемо підкреслити: чи діяча вітра чи зломленість вишні» [там само, с.116]. І. Вихованець, аналізуючи характер синтаксис у семантично неелементарному реченні, зазначає, що таке «... речення конденсує в собі дві ситуації, пов'язані причинно-наслідковими відношеннями» [8, с.249], порівн.: *Вишня зломлена, бо був вітер – Вітер зломив вишню*.

Проаналізувавши приклади, дібрані І. Огієнком для увираження вагомих теоретичних висновків, можемо виокремити ще одну цікаву частину мови – «мальовничий прислівник», «який для дієслова те саме, що й прикметник для іменника», напр.: *Не малюй мене шовково, ясносоково* (цебто як ясний сокіл), або: не дивися так примітно, *яблуневоцвітно* (цебто – ніби яблуневий цвіт, ніби яблуня цвіте) [4, с.165]. Порівняльні значення можуть виражати й іменники в орудному відмінку, «коли відмінок іменникового походження не тісно зв'язаний зо своїм дієсловом, ніби він тільки при дієслові, а не залежить від нього, ніби відмінок існує сам по собі, намагаючись закріпити й перейти в прислівника: *Гадюкою зашипіли, звірем заревіли* (Шевч.)» [там само, с.110].

Заслуговує на увагу погляд І. Огієнка на вокативи (кличні слова): «не вважаючи кличного слова за нормально зв'язаного з реченням, не відкидаємо про-

те його психологічних чи логічних стосунків з присудком, і ставмо ці слова поміж членами речення» нормально зв'язаними й зовсім відокремленими [там само, с.169-170]. У працях із семантичного синтаксису вокативні синтаксеми витлумачують як маркери семантико-синтаксичної неелементарності простого речення (І. Вихованець, М.С. Скаб та ін.).

І. Огієнко веде мову і про предикативну природу вставних слів і речень, що перебувають поза реченням, із послідовним опертям на їх походження («повстання») і «...багато з них були колись самостійними реченнями, але через часте вживання скоротилися (зредукувалися)»: ось через те вставні слова нерідко можна без труду обернути назад у речення самостійні. Напр.: *бач – бачити чи бачте, будь ласка – будь ласкав, мабуть – має бути* і т. ін. [4, с.177]. Дослідник пропонує ґрунтовну класифікацію вставних слів і речень: 1) одночленні: 1.1. безпідметові; 1.2. безприсудкові; 2) двочленні [там само, с.178-180]. Наведені приклади дають змогу дійти важливого висновку: «Таким чином вставні слова – це не звичайні слова, бо психологічно ми сприймаємо їх за цілі речення» [там само, с.177]. Порівн.: інтерпретація вставних компонентів як модальних синтаксем, як репрезентантів вторинних семантико-синтаксичних відношень у структурі простого ускладненого речення [8, с.246-247; 265].

За давньою слов'янською граматичною традицією, до засобів вторинної предикації учені зараховують відокремлені звороти, називаючи їх «скороченими підрядними реченнями» (М. Греч, Ф. Буслаєв, М. Осадця, В. Сімович та ін.). І. Огієнко трактував речення з дієприкметниковими й дієприслівниковими зворотами як «складні беззв'язкові підрядно-зложені речення» [9, с.243].

Висновки. Дослідивши особливості граматичних праць Івана Огієнка, ми упевнилися, що він першим проклав нові шляхи в мовознавчій науці, показав життєздатність і перспективність української лінгвістичної терміносистеми, визначивши на століття пріоритетні тенденції її розвитку.

Чимало синтаксичних коментарів у його граматичних працях подано в науково-популярному історичному плані й часто з опорою на діалектно-говірковий матеріал (походження двоскладних речень із займенниковими підметами у формах першої та другої осіб однини й множини, родовий відмінок означення в позиції складеного підмета тощо).

Характерними рисами наукового доробку І. Огієнка в ділянці синтаксису є національна орієнтованість, наукове й педагогічне спрямування, толерантність.

Погляди І. Огієнка як ученого світового рівня, їх далекоглядність, сміливість, перспективність не втратили своєї актуальності й у наш час. У цьому зв'язку важливим видається також питання про вплив мовознавчих поглядів І. Огієнка на формування граматичних концепцій ХХІ ст. Ми переконані, що вони ще довго привертатимуть увагу лінгвістів, оскільки огієнківські наукові засади є міцним фундаментом сучасної синтаксичної теорії в різних її напрямках і школах.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Українська граматична термінологія; Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її / І. Огієнко. – К., 1908. – 79 с.
2. Огієнко І. Чистота й правильність української мови; підр. для вивчення української літературної мови (Популярний курс з історичним освітленням) / І. Огієнко. – Львів : Вид-во книгарні Арнольда Бардаха (з друкарні Наукового товариства ім. Шевченка), 1925. – 215 с.
3. Огієнко І. Складня української мови; Частина перша / І. Огієнко. – Жовква : Друкарня О.О. Василяна, 1935. – 195 с.

4. Огієнко І. Складня української мови (Ч. 10); Частина друга; Головні й пояснювальні члени речення / І. Огієнко. — Жовква : Друкарня О.О. Василяян, 1938. — 240 с.
5. Огієнко І. Що таке речення / І. Огієнко. — Жовква : Друкарня О.О. Василяян, 1938. — 240 с.
6. Огієнко І. Головні й пояснювальні члени речення / І. Огієнко. — Жовква : Друкарня О.О. Василяян, 1938. — 240 с.
7. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике : в 4-ох т. / А.А. Потебня. — М. : Учпедгиз, 1958. — Т. 3. — 551 с.
8. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 354 с.
9. Огієнко І. Початкова граматики української мови: Морфологія і складня / І. Огієнко. — Жовква, 1937. — 288 с.

The article reveals the scientific foundations of grammatical works by Ivan Ogienko, emphasizes the topicality of many views of Ivan Ogienko, a scholar-patriot, has extremely important role in the development of syntax science, grammatical terminology based on national principles in particular.

Key words: grammar, syntax, grammatical terminology, simple sentence, history of Ukrainian linguistics.

Отримано: 11.11.2015 р.

УДК 001(477)(092);811.161.2;001

Н. Б. Ладиняк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ПРАЦЯХ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті схарактеризовано погляди Івана Огієнка на формування української національної термінології. Учений у своїх працях довів, що сформована на питомій лексичній основі термінологія є найближчою для носія мови, а зрозумілий широкій аудиторії читачів науковий стиль формує культуру усього народу. До терміна Огієнко висував такі вимоги: він повинен мати рідномовну основу; найповніше відбивати сутність поняття; бути однозначним.

Ключові слова: термін, терміносистема, національна термінологія, спортовий термін, наукова мова.

Повноцінне функціонування мови виявляється в розвинутій системі її функціональних стилів, багатстві мовних засобів, а стан наукової термінології свідчить про стан науки певного етносу. «У кожного народу, що має свою історію, що має право на самостійне існування, — зазначав Іван Огієнко, — та чи інша виробленість наукової термінології свідчить собою про його культурний зріст, про його культурне становище. Не може бути науки, раз на вислів її недостає термінів. Не може бути гарного, культурного розвою, коли вчені марнотратимуть свій дорогий час на суперечки про форму» [6, с.417]. Ця думка вченого, припускаємо, є актуальною й для сьогодення.

Мета нашого дослідження — схарактеризувати погляди Івана Огієнка на формування національної термінології, спроектувавши їх на проблеми сучасної української науки.

Справа наукової термінології, як слушно спостеріг Іван Огієнко, – дуже складна й важлива справа: «Термінологія не повстає відразу, а звичайно витворюється самим життям упродовж віків духового життя, потребує державницької традиції для свого усталення» [2, с.376]. Й сьогодні у багатьох терміносистемах більшість термінів має неукраїнське походження, окрім того, спостерігаємо невинуватене вживання іншомовних слів замість давніших питомих українських термінів. Це, ми переконані, применшує цінність української мови у свідомості її носіїв, фахівців певної галузі науки.

Можливо, сучасним науковцям міркування Огієнка щодо вживання лише «рідномовних» слів, зокрема й термінів, видається деякою мірою пуристичним. Наприклад, у статті «Як писати для широких мас» він наголошує: «Чужі слова не збагачують нашої мови, якщо вони не вносять нічого нового... Більше того, уживання таких чужих слів заважає розвитку нашої літературної мови, перешкоджаючи побільшувати свої відповідні слова» [7, с.191]. Або ж застерігає: «... термінів з чужомовних слів нам краще б не вживати й зовсім...». Однак ця категоричність не є позірною. Як пояснює сам науковець, така засада – «щоб термінологія була своя, національна, а не чужомовна» [2, с.378] – панує в усіх слов'янських народів. Окрім того, питома українська основа термінів, фонетичний їх склад слугували важливою меті (вважаємо, ця думка була панівною для поглядів Івана Огієнка) – згуртуванню нації навколо єдиної соборної літературної мови, єдиної вимови та правопису. Водночас, не видається суперечливим висловлювання про вживання інтернаціональної, здебільшого латинської, термінології: «Не бачимо в тому крайньої небезпеки для розвитку нашої культури, – національна наука швидко розвивається й при інтернаціональній термінології – хоч не буде мати вона свого остаточного завершення, що надає їй своя національна термінологія». Але народу, нагадує Огієнко, найкориснішою є наукова термінологія «своя рідномовна, на засадах своєї мови оперта» [5, с.76].

На думку вченого, щоб наука мала національні основи, потрібно створити власну наукову термінологію, яка «сильно збільшує цінність культури народу» [5, с.76].

Отже, необхідно, вважає Іван Огієнко, керуватися такими правилами: 1. Українська термінологія не повинна бути мішаниною різних принципів – формальних, логічних та граматичних, а має будуватися на одній певній засаді. 2. Кожний термін повинен бути створений з такого кореня (незалежно від значення – чи це термін на позначення конкретного предмета чи абстрактного поняття), що існує в живій українській мові. 3. Кожний термін своєю будовою не повинен суперечити законам фонетики та морфології української мови [3, с.101].

Відбиті у працях Івана Огієнка ознаки терміна – точність, однозначність, наявність зафіксованого в словниках, стандартизованого тлумачення – є визначальними для нього й сьогодні. Кожний науковий термін, на думку вченого, має відповідати таким вимогам: «1. Мусить бути створений на рідномовній основі; 2. Мусить найповніше віддавати вложену в нього думку; і 3. Не мусить викликати ще й іншого розуміння» [5, с.76]. Найважливішою вимогою до творення й функціонування термінів Огієнко вважав їхню однозначність: «Звичайно, доводиться сильно пильнувати, щоб свій науковий термін справді легко передавав укладене в нього розуміння й не викликав інших розумінь, бо власне ці розуміння все будуть згадуватись, а тим самим зменшувати ціну терміну (пор. рос. «падеж»: граматичний і «падеж» скота) ... неточний зміст слів, неправильно побудоване речення може довести до ворожнечі, скандалу, суду, страт» [8, с.18].

Штучне творення термінології, на думку Огієнка, не повинне викликати перестороги в науковців, адже неологізми є відповіддю на вимоги життя. «Правдивий письменник (*й науковець* – Н.Л.), дбаючи про красу своєї мови, вживає багато небуденних слів, сміливо і обіруч творить гарні новотвори. Байдуже, що ці сміливі новотвори не всі заціплюються в нашій літературній мові, – новотвори, надто сміливі й удалі, завжди підносять нашого творчого духа й заохочують до подібної праці» [5, с.177]. Новотвори можуть відлякувати своєю незвичністю, але й «нехай письменник не боїться новотворів, як не боїться їх жива народна мова. Аби тільки ці новотвори склалися за духом своєї мови й були зрозумілі» [5, с.178].

Ця думка Івана Огієнка особливо слушною була на початку ХХ століття, на жаль, її відкинули в радянський час. Зокрема розглядаючи діяльність Інституту Української Мови («вельми корисної та необхідної інституції при Київській Академії наук» [2, с.379]) наголошуючи на його винятковій ролі у формуванні й популяризації національної термінології, Іван Огієнко пише: «Але своєю методологією праці, методологією з національного погляду чисто науковою, Інституту Української Мови викликав до себе велике підозрівання російських шовіністів <...> А коли советський уряд року 1943-го остаточно покинув гратися в українізацію, Інститут був зовсім перебудований...» [2, с.379]. Згодом його перейменовано в Інститут мовознавства АН УРСР імені О.О. Потебні, насправді ж, з прикрістю констатує Огієнко, Інститут Наукової Мови як установу скасовано, отже й втрачено засади національного термінотворення, а всі термінологічні словники «понищені і в життя не ввійшли» [2, с.380]. У культурному житті України це була «велика трагедія, і советська влада допильновувала й тепер пильнує виправдати цю подію» [2, с.380]. Натомість запроваджено нову «радянську марксистсько-ленінську лінгвістику», наслідки панування якої в термінотворенні українська наука відчуває й до сьогодні, втративши значний пласт питомо української термінології початку ХХ століття. Зокрема до словників «рекомендовано» не вносити слів, «вигаданих ... українськими націоналістами (як *виробня* або *дільня* в значенні *завод*). Треба вживати такого слова, «яке в сучасному вжитку має загальноприйнятні значення, тотожне із значенням слова-терміна російського, наприклад, *абажур*, а не *дашок*» [Цит. за: 2, с.381]. Натомість науковці мали, начебто, керуватись правилом сучасності й чистоти мови, уникаючи слів, вигаданих «в душі народної мови», вживаних «серед відсталих шарів населення». Насправді, як слушно спостеріг Огієнко, «навмисне закріплюються російські налетілості на українську мову» [2, с.381], адже українська термінологія мала за основу рідну мову, а російська «здавна будується інтернаціональній основі» [2, с.380].

«Для одного народу – одна наукова термінологія» [5, с.75], – проголошував у своїх працях Іван Огієнко й дотримувався цього принципу. Переконливо доводив, що спільна наукова термінологія є неабияк корисною для народу, адже звільняє учених від важкої праці завжди виробляти терміни й уможливує їх повноцінну працю у своїй науці: «... єдність наукової термінології конче необхідна для кожного народу, бо допомагає розвитку науки й витворює корисне почуття одности народу <...> Єдність наукової термінології – це сильний двигун розвитку науки, а тим самим і культури народу» [5, с.76].

Усталений термін, на думку Огієнка, є всенациональним добром не лише для вчених, але й для цілого народу. Він легше й глибше сприймається, що забезпечує зростання культури нації. Навіть якщо термінологія недосконала, вона має змогу розвиватись. Але важливо, щоб термінологія була єдиною (одною): «... недотримання цієї вимоги сильно шкодить моральному розвитку літературної мови» [5, с.76].

Сталість термінології, як і сталість правопису, має всенаціональне значення. Вдало створена національна термінологія надзвичайно корисна для науки, бо уможливило глибше розуміння наукових праць, сприяє швидшому поширенню наукових ідей, є запорукою розвитку культури народу. Огієнко простежує зв'язок термінології й інтелектуального життя нації: 1) у кожного народу, який має свою історію, який має право на існування, та чи інша виробленість наукової термінології свідчить про його культурно-освітній зріст, його; культурне становище; 2) не може бути науки, «раз на вислів її недостає термінів» [6].

Українська навчальна термінологія, зокрема мовознавча, стає предметом зацікавлення науковця. В «Історичному словнику граматичної термінології» (1908) Огієнко, порівнюючи сформованість природничої терміносистеми і мовознавчої, щодо останньої писав: «Коли терміни лікарські або ботанічні ми сливе що цілком маємо в народі, – їх тільки треба там пильніше пошукати, – то граматичної термінології, через абстрактність самої науки, у народа не маємо. В народній мові ми знайдемо терміни горлянка, бешиха, півоня, але термінів для *subjectum*, або назв відмінків ми не знайдемо. Виходить, що авторь граматки повинен сам витворити граматичні терміни» [3]. На думку вченого, саме науковці, фахівці певної галузі і мовознавці, повинні дбати про формування питомо національної термінології: «Перші слідкують за тим, щоби новий термін відповідав своєму призначенню; другі пильнують, щоби нововведений термін відповідав своїми вимовою й формою правилам нашої народної мови». Іван Огієнко упорядковує «Історичний словник граматичної термінології «, щоби словами, «зібрати до купи, – за його словами, – все те по часті термінології, що ми знаходимо в рідній граматичній літературі» [3]. Огієнко залучив 77 джерел фактичного матеріалу, охопивши майже всі граматики, починаючи з «Адельфотесу» (1591) і закінчуючи «Українською граматикою» Є. Тимченка та «Короткою українською граматикою для шкіл» Г. Шерстюка (1907). Окрім термінів граматик, вчений залучає до словника мовознавчу термінологію (поняття з фонетики, морфології, синтаксису тощо), вживану в статтях М. Левченка, О. Партицького, І. Павлусевича. Це дало змогу встановити рівень наукового осмислення структури української мови початку ХХ століття. Оптимізму ученому на ниві національного термінотворення додавало й те, що згодом, після 1917 року, «по цілій Україні постають усякі гуртки та комісії, що пильно займаються складанням найрізніших термінологічних словників. Почала працювати українська школа, а вона голосно вимагала наукової термінології. Її вимагали й різні державні установи, що постали з того часу» [2, с.376-377].

Нагальною на той час проблемою було створення і видання підручників, зокрема шкільних, а отже, інтелігенція (мовознавці й учителі) мала подбати про пошук найбільш вдалих українських термінів для підручників. Про це писав І. Огієнко у статті «Рідна мова в українській школі»: «Однаковість, єдність граматичної термінології має велику вагу. Цю ріжнотерміність... ще можна було зносити, коли граматика не ставала шкільним підручником. Отже, з того часу, як українська граматика піде до школи, ми повинні всіма силами дбати аби скрізь заводили однакову термінологію». Учений обґрунтував цю думку: а) єдність шкільної термінології: граматичної, математичної, природничої та ін. по школах, у підручниках і в наукових статтях необхідна насамперед; недотримання цієї вимоги сильно шкодить моральному розвитку літературної мови; б) цілий народ мусить пильно дбати, щоб його шкільна термінологія конче усталася й тим самим стала культурним доробком усієї нації; без найконечнішої потреби не вільно міняти шкільної термінології; в) з

бігом часу можна міняти тільки другорядні невдалі шкільні терміни, завжди пам'ятаючи, що для розвитку культури національної свідомості народу стократ корисніше мати одну, хоч і не досконалу, але соборну термінологію, аніж термінології індивідуальні (особисті), хоч би й ліпші [5, с.76-77]. Прикро, що настанови Огієнка стосовно національної шкільної термінології згодом у «советській» Україні тлумились як буржуазні, націоналістичні й були відкинуті.

Актуальними й цікавими сьогодні видаються погляди науковця щодо творення спортової термінології, яка також вимагає до себе спеціальної уваги, постійного звіряння зі словниками, повсякчасного поновлення в пам'яті значення потрібних слів, найменувань. Основний принцип – «одности» термінології – має бути незмінним. Як спостеріг Івана Огієнко, «не вільно робити так, як це маємо тепер: кожний спортовий журнал має свою термінологію». Й застеріг; «З анархією спортової термінології давно вже час покінчити. Не забуваймо, що всяка анархія – правописна, термінологічна чи мовна – тягне за собою й анархію духову, найбільшого ворога недержавного народу» [5, с.49].

Пильну увагу вченого до формування спортової термінології можемо пояснити насамперед тим вагомим значенням, якого надавав Огієнко спортовим організаціям, з-поміж інших, у гартуванні національного духу: «В здоровому тілі – здоровий дух. Але нехай кожен спортовець пильнує, щоб дух цей був національний, найкорисніший для служби своєму народові, а для цього добре знання своєї літературної мови – найперша умова» [5, с.66].

Й сьогодні твердження Івана Огієнка є цінним. Зокрема сучасна дослідниця О. Боровська встановила, що в сучасній українській термінології з фізичної культури та спорту значним є переважаання інтернаціональних та запозичених термінів щодо національних [1]. Кількісне співвідношення становить 70% до 30%. Поповнення основного масиву термінів здійснюється через пряме запозичення з інших мов чи калькування. Виявляючи динаміку розвитку співвідношення національних та інтернаціональних термінів галузі, авторка спостерегла, що частка інтернаціональних та запозичених термінів зростає. Припускаємо, що обумовлений цей процес не завжди об'єктивними причинами – відсутністю у сучасній терміносистемі українських відповідників до нових запозичених понять (наприклад, керлінг, аквабайк), а часто модою на «іншомовізм» (особливо в сучасних спортивних ЗМІ) або ж просто недбалістю мовців у слововживанні. Звичайно, удосконалення спортивних назв вимагає взаємодії інтернаціональних та національних компонентів. Однак, погоджуємося з думкою О. Боровської, помірні тенденції творення термінів автентичними засобами є обґрунтованими та виправданими в подальшому розвитку спортивної термінології [1].

Про це ще на початку ХХ століття писав Іван Огієнко, наполягаючи: «Усі спортові організації мусять пильно дбати про добрий розвиток своєї фахової рідномовної термінології... Спортові організації мусять встановити відзнаку для своїх членів за добре знання своєї соборної літературної мови і вимови та соборного правопису» [5, с.66].

Такі спроби здійснено в Наддністрянській Україні на початку ХХ століття. У 20-30-х науковці І. Боберський (педагог, лідер спортивно-гімнастичного руху Галичини), Б. Кобилянський та ін., прагнучи збільшити частку національних спортових термінів, дибали поняття, які б не були звичайним перекладом запозичених, їхнім калькуванням, а повною мірою відбивали тлумачення слова. Тоді виникли, наприклад, такі терміни і словосполучки: відбиванка (волейбол), кошиківка (баскетбол), гаківка (хокей), копаний м'яч (футбол), скічня (трамплін) та ін. Однак, одні з них не прижились через обмеженість ужитку,

діалектність (брама – ворота, брамкар – воротар). Як спостеріг Огієнко, «наддністрянська наукова термінологія повставала в зовсім відмінній культурній» [2, с.376]. Інші ж, цілком слухні, терміни невинувато сьогодні забуті, бо вилучені з української терміносистеми радянською наукою з огляду на їхню (як і чимало інших наукових термінів цього періоду) «націоналістичність».

Отже, засади творення національної термінології, які визначив Іван Огієнко, й сьогодні є цінним для науки. Сформована на питомій лексичній, «рідномовній» основі термінологія є найближчою для носія мови, а зрозумілий широкій аудиторії читачів науковий стиль формує культуру усього народу. Варто пам'ятати про це й сучасним науковцям та педагогам.

Список використаних джерел:

1. Боровська О.В. Співвідношення національних та інтернаціональних термінів в українській термінології галузі фізичної культури та спорту : автореф. дис. ... канд. фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення»/ О.В. Боровська. – Львів, 2003. – 20 с.
2. Огієнко І. Інститут Української Наукової Мови в Києві / І. Огієнко (Митрополит Іларіон); упоряд., автор передм. і коментарів М. С. Тимошик. – 2-е вид., випр. // Історія української літературної мови. – К. : Наша культура і наука, 2004. – С. 375-384.
3. Огієнко І. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її / І. Огієнко // Записки Українського наукового товариства у Києві. – К., 1908. – Кн. I. – С. 94-129.
4. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко (Митрополит Іларіон); упоряд., автор передм. і коментарів М.С. Тимошик. – 2-е вид., випр. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 436 с.
5. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон); упоряд., автор передм. і коментарів М.С. Тимошик // Рідна мова. – К. : Наша культура і наука, 2010. – С. 33-89.
6. Огієнко І. Правопис і граматична термінологія / І. Огієнко // Рідна мова. – 1937. – Ч. II – С. 417-423.
7. Огієнко І. Рідна мова / І. Огієнко (Митрополит Іларіон); упоряд., автор передм. і коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
8. Огієнко І. Словник правничої мови / І. Огієнко // Рідна мова. – 1933. – Січень.

The article presents the analysis of the linguistic views of Ivan Ogienko on the formation of the Ukrainian national terminology. Scientist proved, that speaker better understand terminology, which was formed on the basis of native language. Scientific style, which is understood by most readers, creates a culture of the whole nation. Ogienko put forward such demands to the term: it must come from the mother tongue; fully reflect the essence of the concept; have a single meaning.

Key words: term, terminology, national terminology, sports term, scientific language.

Отримано: 12.10.2015 р.

О. М. Литвинюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

АВТОРСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЄВАНГЕЛЬСЬКОГО ТА ЛЕГЕНДАРНО-МІФОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ В РОМАНІ В. ГОЛДІНҐА «ШПИЛЬ»

Стаття присвячена аналізу внутрішнього конфлікту головного героя, отця Джосліна, у повісті В. Голдінґа «Шпиль», автор представляє авторську інтерпретацію міфу про втрачений рай. Суть якої полягає у намаганні виявити суттєві та елементарно-показові зв'язки та перегуки між ХХ ст. та універсальними категоріями загальнолюдського досвіду.

Ключові слова: притча, «втрачений рай», міфотворець, аксіологічний, онтологічний.

*О Раю милий, тихий Раю, –
Хоча б на мить верни нам знову
І ніжний пах свого розмаю,
І ласку Батенька шовкову!...*

Іван Огієнко

ХХ століття з його численними соціальними потрясіннями, війнами та революціями спровокувало аксіологічне та онтологічне переосмислення традиційного сюжетно-образного матеріалу у літературі цього періоду. «Літературні міфи», створені письменниками на основі євангельського матеріалу (який пройшов багатостадійний процес переосмислення історичних реалій), націлені на виявлення і посилення змістових та елементарно-наочних зв'язків та перегуків епохи-реципієнта з універсальними категоріями і поняттями загальнолюдського морального досвіду [4, с.333]. Друга світова війна стимулювала переосмислення природи та взаємовідношення добра і зла, невинності та досвіду, Бога та Диявола. Новий образ релігії у суспільній свідомості показав, що духовні цінності християнства після періоду тіньового існування, в умовах тотального атеїзму та віри у всесильність людського розуму не втрапились і зберегли свою значущість.

Роман В. Голдінґа «Шпиль» має реальну основу, конкретно-історичний пробраз: собор Діви Марії в Солсбері (XIV ст.). Він був побудований у ранньоанглійському готичному стилі, його увінчує найвищий в Англії шпиль. Слід зазначити, що Голдінґ не претендував, навіть заперечував жанрове визначення його твору як історичного роману. Він відкинув першочергову назву твору «Барчестерський шпиль», не бажаючи локалізації, та при описі «свого» шпилью навмисне змінив деталі архітектури щоб можна було з впевненістю стверджувати, що зображено не собор у Солсбері, а інший [3, с.218]. У ХХ ст. англійська література неодноразово зверталася до образу Собору з різноманітними трактуваннями його сакральних та естетичних функцій: «У селянській церкві» Р.С. Томаса, «Убивство у соборі» Т.С. Еліота, «Відвідування церкви» Ф. Ларкіна, «Скетчі та сонети», що описують шпиль Церкви Св. Джеймса» Дж. Кресвелла, до списку додаємо «Шпиль» В. Голдінґа.

У літературному процесі ХХ ст. відбувається новий синтез старих конфліктів. Голдінґ, зокрема, досліджує теми «занепаду та падіння», сумна правда про «людину та її природу» проходить червоною ниткою через усі його роботи. Кожним наступним своїм романом Голдінґ стверджує себе знавцем та до-

слідником міфу. Це відношення виявлялося і досліджувалося у кожному наступному творі Голдінга з незначними варіаціями та змінами точок зору.

Існує багато легенд про те, як про план храму говорив Іегова Мойсею, Давид Соломону. Цікаво, що Платон згадує небесний прототип щодо образу ідеального міста у «Державі», біблійні пророки писали про Небесний Єрусалим. В. Голдінг майстерно інтерпретує традиційний сюжет, переводячи його у план об'єктивної дійсності, де йде протистояння між чіткістю Божественного призначення людини та її діалектичністю. Парадоксальним є те, що будівництво божественного храму ведеться на кошти блудниці, а будівельники та каменярі насправді банда головорізів, гвалтівників та безбожників. А першопричиною зведення шпилью для Джосліна була насправді не божественне знамення, а сексуальний потяг до своєї доньки-во-Хресті Гуді Пенгол.

Сюжет роману «Шпиль» (1964) є одночасно конкретний та ілюзивний. Отець Джослін, амбіційний настоятель собору, виявився нищим чоловіком, захопленим ідеєю будівництва кам'яного шпилью над собором. Його одержимість визначається цілою низкою мотивів – архітектурного, теологічного, фантастичного, психологічного, сексуального, самовизначення. Джослін одночасно досягає свого бажання та втрачає його; він буде небезпечною структурою на хиткому фундаменті, але також примушений спостерігати її руйнування. Він споруджує шпиль з каменя та заліза, що молитвенно простягається до неба, і змушений визнати відволікаючу силу фалоса.

Обрана форма «Шпилью», високий ступінь універсалізації образної системи та можливість варіації змістового наповнення дозволила трактувати твір як переосмислення міфу про будівання Вавилонської вежі. Голдінг, орієнтуючись на це архетипне джерело, подає своє трактування, як бажання людини до «неможливого» та шляхи подолання обмеженості земного існування. Концепція автора характеризується амбівалентністю, тобто двійництвом, яке тлумачиться як органічне поєднання у нерозривній єдності явищ та понять. Голдінг реферує до міфу про побудову Вавилонської вежі не прямо, як, наприклад, Дж. Джойс в «Уліссі», а асоціативно, зв'язок виявляється у сприйнятті читачів. Автор виступає швидше не інтерпретатором міфу, а творцем оригінальної міфологічної картини світу, тобто міфотворцем [2, с.256-260]. Якісні характеристики традиційного матеріалу дають можливість говорити і про інше змістове наповнення: архетипне джерело – це переосмислення міфу про гріхопадіння людини.

Події, що описуються у романі «Шпиль», відносяться до Середньовіччя. Головний герой отець Джослін за божим благословенням хоче добудувати шпиль, який стоїть майже без фундаменту. Будівництво займає кілька років романного часу. Попереднє життя головного героя, чи то церковне, чи то світське читачеві невідоме, ми лише знаємо, що отець Джослін є племінником коханки старого короля, і на її кошт ведеться будівництво. Повесть закінчується побудуванням шпилью та смертю головного героя, який усвідомив свої помилки і знайшов істину у земній красі. Він зрозумів, що шпиль не є молитовне звернення до Бога, його возвеличення, а причина нещастя та смерті багатьох людей. За час будівництва гинуть люди (нешасні випадки, що траплялися з мулярами). Гуді Пенгол помирає під час пологів, кульгавого сторожа, чоловіка Гуді, убивають будівельники-розбишаки), відбувається любовний зв'язок дружини сторожа з Роджером, головним каменярем; відмінюються усі богослужіння, навколо хаос і безлад. Проте отець Джослін, як настоятель собору, не виконує свої прямі обов'язки: він на все закриває очі, або старається не помічати, переймаючись лише будівництвом шпилью, він осліплений гординою, керується ідеєю возвеличення Бога і себе навіки.

Дія роману «Шпиль» відбувається на межі реального та потойбічного. Головне питання, яке піднімає митець у творі – це проблема віри. Настоятель собору, отець Джослін, є втіленням беззаперечної віри, яка допомагає йому здійснити нездійсненне, майже чудо. Його антипод, каменяр Роджер, – це втілення виваженості та здорового глузду. Таке протиріччя між розумом та вірою, як зазначав К. Пембертон, є змістом книги [8, с.23]. Ще можна додати, що це розповідь про протиріччя між висотою ідеалів та ницістю життя.

Спочатку отець проповідує беззаперечну віру в Бога: не варто шукати сенсу у Божих діяннях, слід просто скоритися «Даже в прежние времена он никогда не просил людей делать нечто разумное. Это люди могли делать сами для себя. Они могут покупать и продавать, исцелять и править. Но затем из неких глубин доносится повеление сделать что-то, совершенно не имеющее смысла – построить корабль на суше, сесть на навозную кучу, жениться на блуднице, возложить сына на жертвенный алтарь. И тогда, если у людей есть вера, возникает нечто новое» [1, с.121].

К. Пембертон назвав метод Голдінга «міфотворчим» [8, с.22]. Хоча «міфотворчі» засоби (фантастику, метаморфозу, традиційний сюжет), на перший погляд, і важко знайти. Проте зважаймо, що дія роману «Шпиль» відбувається на межі реального та потойбічного, у романі нема вказівок на час виконання дій та їх місце.

Все, що стосується собору, є чудом. Та коли йшла мова про життя, чудо не відбувається і сам отець не сподівається на чудесне провидіння, коли він не захоплений процесом творіння. Тому нещасні випадки робітників на будівництві, смерть Гуді Пенгол та її чоловіка, божевілья головного архітектора не дивують його. Але і людина – це творіння Боже, чому ж Господь не хоче явити чудо? – на це запитання Джослін не знаходить відповіді. І сам Джослін розбитий морально та фізично, у ньому залишилися жити лише його дух, якого підкріплює вигляд побудованого шпилью. Вони ніби підтримують одне одного – шпиль Джосліна, а Джослін шпилья.

На початку будівництва настоятель говорив, що якою б не була ціна, він пожертвує усім [1, с.35]. Читач ще з самого початку зіштовхується з образами Авраама, Ісаака і Бога-отця, які символізують приклад волі, готової піти на будь-які жертви в ім'я Бога, навіть віддати на смерть єдиного свого сина (ці біблійні сюжети зображені на вітражному склі у соборі). Та Джослін не тільки жертвує усім, щоб втілити свою волю у життя, він сам жертва цієї волі. Воля творіння, за Голдінгом – це хрест. Святиню, яку надсилають з Риму для моральної підтримки, а це цвях з хреста Господа, теж має символічне значення. Дж. Джингін коментує цей образ як «ціна людського спасіння» [7]. Тут вбачається деяка паралель з Христом: так само як і Христос, Джослін не обмірковує діяння Божі і готовий втілювати їх у життя будь-якою ціною, навіть жертвуючи своїм життям. Та на відміну від Христа, Джосліна не зупиняє і чуже життя на шляху досягнення цілі.

Н. Дікен-Фулер вважає, що чим далі йшов головний герой у пошуках Бога, тим ближче він наближався до Сатани, чим вище будовався Шпиль, тим далі Джослін занурювався на шляху до Пекла [6, с.34]. Настоятель стоїть перед ямою, викопаною серед собору і йому вбачаються грішники, які корчаться у вічних муках. А земля, яка рухається під вагою опор, видається йому дахом Пекла [1, с.80]. Будівництво шпилью мало двовекторну направленість, але творець чи то не бачив, чи не хотів бачити. Людина має право мати грандіозну ціль і намагатися досягнути її, але відповідальність за усе скоєне повністю лежить на ній, тому часто тягар днян може розчавити творця.

Роман «Шпиль» є останнім твором першого періоду творчості Голдінга. У попередніх літературних працях автор вирішує питання морального падіння

людини. У згаданому романі митець вирішує це двоюко: у прямому та переносному значенні. Мотив гріхопадіння, втрата невинності, яка є головною у романі «Володар мух», також відображена у «Шпильі». Тому і відмічається переплетення символів: дерев одночасно з квітами та плодами, які втілюють, як зазначалося, дерево пізнання добра та зла. Процес пізнання себе, темних сторін свого «Я», ідея нерозуміння, незнання життя, внутрішньої сліпоти людини, а також подвійності людської природи – це коло проблем, які досліджує автор у романі.

Головний персонаж твору, отець Джослін, зазнає переродження від доброї набожної людини до одержимого, який закодований на виконання свого та Божого «безумства». Маніакальність у його вчинках лякає навіть і його самого. Як і у попередніх своїх творах, В. Голдінг досліджує двійсту сутність людської душі, де відбувається вічна боротьба добра і зла (Бога та Диявола). Ця боротьба набуває форми конфлікту «душі» та «плоті», зумовленого сексуальним потягом настоятеля до своєї християнської доньки Гуді Пенгол, у житті якої він брав безпосередню участь.

Героям Голдінга не характерна ідея антитези, проте слід сказати, що образ Джосліна не розщеплюється на два полюси людської природи, його мучить єдність та синтез протилежностей, які закладені у людині. Це дає можливість Джосліну усвідомити неоднозначність буття, яке не можливо розділити на чітко розмежовані опозиції. Події у романі ілюструють практичне втілення перетворення добра у зло та навпаки. Ідея діалектичності буття, за якою не існують лише дні та ночі (чорне та біле), а є ще сутінки, ранки, світанки, перегукується з філософсько-літературною думкою XVII-XVIII ст., коли культивувався подвійна природа людини та її неспроможність диференціювати добро та зло, – це роль Бога.

Гуді Пенгол – третя сторона «любовного трикутника» і найбільш трагічна постать у творі. Вона з дитинства росла у стінах храму відокремлено від світського життя, була праведницею, та все-таки їй довелося переступити заборонену межу. Причин декілька: життя із старим чоловіком, якого вона не кохала, материнській інстинкт продовжити людський рід, зустріч справжнього кохання. Гуді підозрювала, що отець Джослін має почуття до неї, але боялася зізнатися собі у цьому. А за своє кохання до Роджера вона заплатила дорогу ціну. При пологах помирає її дитина і помирає сама мати.

В. Голдінг неодноразово використовує ситуацію чуда (спасіння дітей на острові у «Володарі мух», будівництво кам'яної голки без фундаменту над собором «Шпиль»), продовжуючи традицію релігійного філософствування.

У романі «Шпиль» Голдінг використовує семантичний прийом чуда щоб перевірити героя на непохитність його моральних імперативів, наголошує креативний характер віри у чудо, відображений у намаганні настоятеля собору перетворити міф у дійсність. Одночасно автора хвилює і проблема міри, виваженості та відповідальності за свої діяння. У такий спосіб митець виявляє амбівалентність віри людини, створюючи пропорцію між логічним, раціональним та містичним, ірраціональним. Світло, що з'являється у фіналі роману, імплікується у пізнання Джосліном істини, справжнього Бога, але це настає лише тоді, коли герой побачив ту межу розумності, яку переступив.

Голдінг часто використовує прийом візії (бачення), що продовжує свою історію ще з часів англійської середньовічної морально-дидактичної поезії, зокрема поеми Вільяма Ленгленда «Бачення про Петра Орача». У літературі XX ст. такий прийом набув інших смислових ознак: він зберігає свою алегоричність і моральний характер, змінюючи дидактизм (він не повчає, а лише спонукає читача учитися).

Автор неодноразово вдається до прийому візій у романах (сцена розмови Саймона з Сатаною, «Володар мух»; зустріч Меті з ангелами «Видима темря-

ва», численні візії отця Джосліна «Шпиль», явлення Бога Мартіну «Злодюжка Мартін»). Голдінгу важливо наголосити, що його персонажі дійсно вірять у те, що бачать, він заперечує раціональне сприйняття світу.

У «Шпилі» тільки Джослін вбачає у надбудові собору високий смисл. Як відомо, більшість церковнослужителів і мирян вважали споруду шпилью дійством проти Бога. Ситуація ставала конфліктною, та для нас важливо те, що точка зору героя зазнавала деяких змін не тому, що Джослін наштовхнувся на протистояння, а у результаті усвідомлення провини перед жертвами своєї цілеспрямованості. Важливо також наголосити, що авторська думка то розбігається з позицією героя (коли Джослін проявляє самочинство), то наближається до його точки зору, коли «вони», тобто герой, і ніби окремо від нього, романіст, розкривають високу символіку шпиля.

У романі складна для інтерпретації символіка, про це не раз згадували дослідники творчості письменника у нашій країні та за кордоном (С. Павличко, С. Медкаф, Н. Дікен-Фулер). У своєму тлумаченні вони не мали однозначності, у чому ж ця роль полягає, проте погоджувалися про домінуюче місце Шпилью у творі. Прочитуюмо С. Павличко: «В шпилі сконцентрувалися і сплелися всі символічні лінії роману» [5, с.465]. За текстом роману Шпиль – це «великий дом», «прибежище», «ковчег, в котрому шпиль виконує роль мачты; это корабль, который сможет вместить всех этих людей» [1, с.107]. Шпиль – це втілена у камені молитва, промова, звернена до Бога, і контакт з ним. У розумінні Джосліна собор – це «чертеж той из молитв, которая вознесется превыше всех прочих» [1, с.120]. «Макет (шпиля – О.Л.) был подобен человеку, лежащему на спине. Неф – его сомкнутые ноги, трансепты по обе стороны – раскинутые руки, хор – туловище, а капелла Пресвятой Деве, ..., – голова. ...извергся из самого сердца храма его венец и величие – новый шпиль» [1, с.9].

Автор цікаво протиставляє образи дерева зла та яблуні. Опис дерева зла з'являється у 9 розділі, коли Джослін намагається пояснити Візитору свій важкий емоційний стан: «Сначала только зеленый росток, потом – цепкие усики, затем ветки, и, наконец, невиданная неразбериха...» [1, с. 168]. Та зло починає проростати у душі Джосліна після убивства Пенгола на його очах: «Я, как цветок, который несет в себе плод... Озабоченность судьбою всего растения, у которого листья опадают, все умирает, но только не наливающийся плод» [1, с.97].

Під час розмови з духовником Адамом Джослін знову побачив це дерево, «буйство листвы и цветов, перезрелый, лопнувший плод. Невозможно проследить все сплетение его побегов до корня, освободить искаженные мукой лица, которые кричали из его ветвей...» [1, с.194]. Подібна рослина може нагадувати дерево пізнання добра та зла, на якому одночасно розпускаються квіти і ростуть плоди. Згадаймо вираз обличчя Ральфа, який сховався у заростях сплечених чагарників на острові у романі «Володар мух», дерева одночасно захищали маленького героя від однолітків-убивць і кололи та роздирили до крові його руки та ноги. У згаданих романах образ дерев несе загальне змістове навантаження: той, хто скуштував з дерева мусить пізнати добро і зло. Голдінг вкотре реферує до міфу «про втрачений земний рай». А його останні слова «це як яблуня» є відповіддю на питання усього його життя, про те, що життя – це нерозривна єдність та протистояння фізичного та духовного, гарного та потворного, добра та зла. Англійський займенник «it» в українській мові має кілька еквівалентів: «це, він, вона, воно». Тому порівняння з яблунею може відповідати будь-чому, окрім людської істоти: «віра», «життя», «шпиль», «істина». Тому яким іменником замінять читачі займенник Голдінга залежить тільки від них самих.

Фраза Джосліна про «яблуню» – це останні слова молитви людини на порозі в інший світ, одкровення у хвилини, коли вона отримує людське прощен-

ня. До цієї «молитви» Джослін не умів молитися по-іншому: «Я не могу помолитися за них, – говорить він, – так как вся моя жизнь стала единой молитвой воли, вплавленной, влитой в камень» [1, с.105].

У кінці розповіді Джослін визнає існування добра та зла у житті та у собі самому. Він бачить праведниками тих людей, яких церква вважала грішниками. Але і про себе Джослін говорить: «Нельзя совершить что-то невинно» [1, с.222]. У розмові з Візитатором він зізнається: «Если бы вы знали – как это больно – знать и не знать» [1, с.169]. Зустрівшись з Роджером, Джослін каже: «Бог – это все вокруг нас. Это я знал – но я знал и другие вещи. Иными словами, я не знаю ничего. Что представляет собой человеческий мозг, Роджер? Это цельное здание или только подвал?» [1, с.213]. Мрія побачити обличчя Бога не була успішною: тільки Бог знає де може бути Бог. Якби він міг повернути минуле, він би шукав Бога серед людей, а не на небесах.

Зміст своєї творчості і навіть життя Голдінг сам вбачає у знаходженні зв'язку між раціональним та ірраціональним, науковим і духовним первнями – цей процес він називає «насуцна людська потреба». Цій потребі письменник дає своє визначення: «Це – потреба відчувати зміст будь-якого окремо взятого абстрактного феномена, на будь-якому рівні дійсності. Мені здається, що все ваше життя пройшло марно, якщо ви не у змозі якось співнести, зв'язати ваш ранішній вихід за молоком з квазаром та іншим, з найновішими досягненнями астрономії і з самими глибокими переживаннями людини. Все це *обов'язково* мусить створити якусь єдність. Якщо я і сповідаю яку-небудь віру, то тільки віру в єдність. І мені здається, що люди цієї єдності не бачать... головне призначення її (людини – О.Л.) життя ось у чому: вона повинна старатися тим чи іншим способом привести увесь цей незрозумілий, хаотичний світ до *єдності*» [3, с.219]. А Джослін присвятив усе своє життя одній меті та йшов до неї самими різними способами, не гребуючи навіть тими, які не співвідносяться з релігією. Настоятель не бажав поєднувати духовне з науковим, розумне з ірраціональним і тільки, опинившись у кінці свого життєвого шляху, отець Джослін зумів знайти єдність між своїм «безглуздом» творінням та квітуною яблунею, справжньою красою світу.

Слід зазначити, що використання автором євангельського сюжетно-образного матеріалу має секуляризований характер, при накладанні канонізованих ортодоксальних норм на морально-психологічні уявлення сучасності утворюється складний символічний підтекст. Осучаснення автором «середньовіччя» не тільки ще раз підтвердило, що християнство є культурно-історичною основою та життєво-практичними критеріями буття, але й впровадило усвідомлення самоцінності людського «я». Віщими є передсмертні слова отця Джосліна: «Если бы я мог вернуть прошлое, я стал бы искать Бога среди людей» [1, с.256].

Концептуально важливою є думка А.Є. Нямцю: «У сучасних версіях традиційних структур особливе мотиваційне значення набувають ті аспекти, які часто мало цікавили авторів у період становлення (творення) протосюжетів (сюжетів-зразків). Загальновідомі ситуації проваюють у новому літературному контексті певні морально-психологічні конфлікти, що співзвучні духовним замовленням епохи-реципієнта» [4, с.199]. «Шпиль» має семантичну орієнтацію на євангельські архетипи любові та милосердя, нагороди за праведне життя та покарання за пороки, несе правду гуманного християнського одуховнення. Голдінг у романі об'єднує принципово різні навіть опозиційні моделі людського буття (біблейну та легендарно-міфологічну). Сполучаючись, вони утворюють художню історію духовних злетів та падінь людства на шляху осмислення істини.

«Літературний міф» створений автором на основі євангельського матеріалу демонструє прагнення до реалістичної предметно-побутової та морально-психологічної конкретизації. Суть такої інтерпретації полягає у намаганні виявити

суттєві та елементарно-показові зв'язки та перегуки дуже різних за онтологічними та аксіологічними характеристиками епохи-реципієнта та універсальними категоріями загальнолюдського досвіду. Автор акцентується на практичній гуманізації євангельських максим, осучаснює їх філософсько-естетичними концепціями, що виявляють складну систему асоціативно-символічних планів. У такий спосіб йде становлення діалектичного зв'язку між минулим, теперішнім та майбутнім.

Список використаних джерел:

1. Голдинг У. Шпиль : роман / У. Голдинг ; пер. с англ. В. Хинкинса. — СПб. : Азбука-классика, 2006. — 272 с.
2. Кеба А.В. Андрей Платонов и мировая литература XX века: Типологические связи / А.В. Кеба – Каменец-Подольский : Абетка-НОВА, 2001. — 320 с.
3. Левидова И. Беседы Уильяма Голдинга / И. Левидова // Иностранная литература. — 1973. — №10. — С. 204-219.
4. Нямцу А.Е. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования) : монография / А.Е. Нямцу. — Черновцы : Рута, 2007. — 520 с.
5. Павличко Соломія Зарубіжна література: Дослідж. та критич. статті / передм. Д. Наливайка. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. — 559 с.
6. Dicken-Fuller N.C. William Golding's Use of Symbolism / N.C. Dicken-Fuller. — Lewes (Sussex) : the Book Guild, 1990. — 82 p.
7. Gindin J. William Golding's Later Fiction / J. Gindin // The British & Irish Novel since 1960 / ed. J. Acheson. — London : Macmillan, 1991.
8. Pemberton C. William Golding / C. Pemberton. — L. : Longman, Green & Co, 1969. — 30 p.

The article deals with the analysis of father Jocelyn's inner conflict in the novel «Spire» by William Golding. The author presents his interpretation of the myth «the lost paradise».

Key words: fable, «lost paradise», mythopoeist, axiological, ontological.

Отримано: 23.02.2015 р.

УДК 821.161.2–1/7.08:001(477)(092)

Ю. О. Маркітанов

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПОЕТИЧНЕ МОВЛЕННЯ В КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА ТА В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ СУЧАСНИХ ДОСЛІДНИКІВ

У статті аналізуються погляди мовознавців різних наукових шкіл на природу та сутність поетичного мовлення, його подібність та відмінність від прозового. Акцентується увага на тому, що серед перших українських дослідників цього питання був І.І. Огієнко.

Ключові слова: функціональні стилі мови, художнє мовлення, поетичне мовлення, текст.

Відомо, що мовознавча наука упродовж ХХ століття пережила й продовжує переживати бурхливий розвиток. Одна наукова парадигма змінює іншу, але не заперечуючи, не відкидаючи попередню, а вбираючи в себе найцінніше, що було досягнуто, розвиваючи це найцінніше й доповнюючи новими знаннями. Так, у II половині ХХ ст. зростає питома вага досліджень функціонального напрямку: функціональна семантика, граматики, фразеологія, стилістика тощо.

На думку Н.М. Разінкіної, «теорія функціональної стратифікації літературної мови, пов'язана з її поділом на функціональні стилі (серед яких провідна роль належить художній і науковій прозі), є основою для вивчення багатьох фундаментальних проблем лінгвістичної стилістики...» [Разінкіна Н.М., с.3]. Розглядаючи історію досліджень функціональних стилів, авторка виділяє і характеризує три періоди їх розвитку: 50-60-ті, 60-70-ті та 70-80-ті роки [17, с.12-25].

Відомо, що класифікація функціональних стилів мови у різних лінгвістичних джерелах не уніфікована [див.: 7, с.26] через аморфність поняття «стиль» [див.: 24, с.42-70] та відсутність чіткого розмежування функціональних стилів мови і функціонально-мовленневих стилів (подекуди змішування цих понять або ж розгляд їх як синонімічних). Проте звичним стало виділяти п'ять основних: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, розмовний і стиль художньої літератури, пріоритет серед яких, на думку більшості вчених, належить останньому.

Традиційно художнє мовлення визначається як мовна єдність, характерними рисами якої є висока емоційність і експресивність, що досягаються вживанням найбільш дійових образних виражально-зображальних засобів.

Проте художнє мовлення – стиль неоднорідний: у ньому об'єднані проза і поезія. Кожна зі складових має свою специфіку і своїх дослідників. Тому не дивно, що особливості поетичного мовлення є предметом досліджень як літературознавців, так і мовознавців, починаючи з Аристотеля.

Мета статті – показати еволюцію поглядів науковців на проблему розмежування понять поетичне і прозове мовлення і роль Івана Огієнка у розробці цього питання.

У вітчизняному мовознавстві вперше питання розмежування мови прози і поезії торкнувся О.О. Потебня: «...найбільш загальні категорії науки, факт і закон, нагадують категорії мистецтва, зокрема поезії: образ і значення, але в багатьох відношеннях відмінні від цих останніх» [16, с.121]. Щоправда, під поетичною мовою дослідник розуміє мову художньої літератури загалом: і мову власне поезії, і мову прози, а під прозаїчною – мову науки [11, с.602].

Більш конкретним у питанні поділу стилю художньої літератури на два підстили був Володимир Домбровський у праці «Українська стилістика і ритміка» (1923 р.). Він стверджував: «...якщо для першого [прозаїка – Ю.М.] слово – це в першій і головній мірі – знак поняття, загального уявлення, що промовляє до розуму читача, то для другого [поета – Ю.М.] воно є знаряддям передавання тих образів, переживань і настроїв, якими була повна його душа в момент творення, має завдання розбудити уяву читача, змусити її репродукувати образи з такою ж силою й наочністю, як пережив їх сам автор. Відповідно до цього стиль одного й другого відрізняється ступенем образності, наочності й емоційності...» [5, с.28]. Попри численні наукові доробки, присвячені аналізу особливостей стилю художнього мовлення, досі немає чіткої межі, на основі якої можна було б беззаперечно розділити цей функціональний стиль мовлення на два рівноправних: поетичний та художньої прози. Подекуди крім власне віршованих творів, науковці під поетичним розуміють будь-який твір художньої літератури.

Мова художньої літератури, яка функціонує лише в «сукупності текстів» [22, с.212], – явище досить складне, багатовимірне і таке, що неоднозначно трактується науковцями.

Більшість учених, визнаючи наявність двох полюсів мови художньої літератури (поетичну мову і мову прозову), дотримується точки зору про їх діалектичну нерозривність. Р. Будагов зазначає: «Я глибоко переконаний у тому, що поняття «поетичної мови» – це лише частина поняття «мови художньої літератури». Мова

поезії, зберігаючи свої особливості, водночас глибоко і різнобічно пов'язана з мовою художньої літератури загалом, з мовою художньої прози. ... Поетична мова, позбавлена широкого фону мови художньої літератури, так чи так перетворюється в арену чисто словесного трюкацтва, у гру «чистих форм»... [3, с.24].

Без сумніву, поетична мова – частина мови художньої літератури так само, як наукова мова (стиль) – частина літературної мови. І саме у такому ракурсі вона розглядається в монографіях харківських дослідників А.Ф. Тарасова [21]. та І.І. Степанченка [19]. Але безсумнівно, що поетична і прозова мови – якісно різні структури.

Як окремий функціональний тип поетичне мовлення виділяли В. Жирмунський, О. Пешковський, Б. Томашевський та ін., кожен із яких висував свої аргументи на підтвердження різниці між поетичним і прозовим мовленням.

Серед українських мовознавців поряд з Володимиром Домбровським біля витоків виділення поетичного мовлення в окремий функціональний стиль був, гадаємо, й учений-енциклопедист, знавець і поборник рідного слова професор Іван Огієнко. Хоча він спеціально й не досліджував цього питання, однак стиль художньої прози та поетичний стиль розмежовував. Доказом може слугувати приклад вживаних у праці «Наука про рідномовні обов'язки», яка побачила світ на сторінках часопису «Рідна мова» за 1936 рік, термінів письменник і поет як несинонімічних (розділ VIII) [13, с.20-22]. З позиції І. Огієнка, слово письменник більш широке за значенням, воно об'єднує два поняття: прозаїк і поет. Художнє ж мовлення містить у собі прозові й поетичні твори, об'єднані спільними рисами. Серед найголовніших автор виділяє багатство словника: «щоб слова були небуденні, соковиті, промовисті, яскраві» [13, с.21]. Важливими ознаками художнього стилю мовлення, на думку вченого, є багатство синонімії та «небуденність» епітетів.

Розуміючи, що фразеологізми мають властивість синтезувати у собі явища, факти, події з життя народу, що робить їх незамінним мовним матеріалом, І. Огієнко у підручнику «Рідне слово. Початкова граматика української літературної мови. Частина друга: Морфологія й складня» стверджує, що добрий письменник завжди дбає про чистоту й багатство своєї фразеології, бо наша мова має дуже багато таких виразів, яких уживає тільки той, хто знає мову природно, а не з самих книжок. І разом з тим, застерігає письменників від зловживання «говірковою мовою», архаїзмів і «ялових чужих слів та кальок» [14]. Ці мовні елементи можуть бути вживані, на думку вченого, тільки з певною метою.

Щодо поетичного мовлення, то серед його перших ознак І. Огієнко називає поетичність, розуміючи під цим терміном часте вживання метафор, персоніфікацій, порівнянь тощо [13, с.21]. Ще одна риса поезії, яку виділяє вчений, так звана «поетична воля», тобто «воля поетові вжити якоїсь однієї форми з тих, що літературна мова допускає їх декілька» [13, с.21].

Проблеми, які ставляться в дослідженнях стилістів, що є представниками різних наукових шкіл та напрямків, стосуються як загальнотеоретичних питань, так і суто практичних, як всеохоплювальних, так і окремих.

Зокрема, Б.В. Томашевський, представник російської формальної школи, в основу аналізу антиномії *вірш – проза* ставив структурний елемент. Він наголошував: «Різницю між віршем і прозою можна звести до двох пунктів: 1) віршоване мовлення членується на зставні між собою одиниці (вірші), а проза – суцільне мовлення; 2) вірш має внутрішню міру (метр), а проза її не має» [23, с.10].

Прихильники структурної лінгвопоетики основну увагу зосереджували на існуванні двох типів семіотичної практики, стверджуючи, що поезія – це мистецтво віддзеркалення, а проза – мистецтво вираження [17, с.67].

Л. Бельська вважає, що основними ознаками, які необхідно завважувати при розмежуванні поезії та прози, є лаконізм і експресивність слова, ритм і віршова інтонація, звукопис і рима, оскільки, на її думку, без них не може бути поетичного мовлення [2, с.86].

На умовності поділу художнього мовлення на поетичний та прозовий тип текстів наголошує Л. Якимчук: «...традиційне протиставлення поезії і прози як підсистем художньої словесності є вкрай умовним. Диференційні ознаки між текстом художньої прози і власне поетичним нестійкі» [25, с.71]. Хоча перед цим констатує наявність «відносно стійкої ознаки», яка розмежовує ці підсистеми: «звуковий символізм, який фіксується в писемному тексті графічно на рівні зовнішньої форми» [25, с.70].

Гадаємо, безпідставно недооцінюють дослідники серед диференційних ознак поетичного і прозового мовлення специфічну інформативність поетичного тексту. Адже більшість поетів і науковців сходяться на думці, що навіть у малому за обсягом поетичному творі може міститися інформація, яку неспроможні виразити томи прози [див.: 20, с.22-24]. На цьому наголошує й Т. Космеда: «Поетичний текст – утворення, що слугує для вербального моделювання культури: він не відображає, а створює свою реальність, особливий світ. Ознаки поетичного тексту полягають у тому, що його простір максимально стилістичний, а зміст безмежно широкий, у ньому міститься все про зміст людського буття, але передається це закодовано за допомогою елементів образної мови» [9, с.188].

Поетичний текст, як і будь-який інший, є носієм певної інформації. Інформативність, закладена у поетичному тексті, за своєю природою подібна до інформативності, характерної іншим комунікативним актам, хоча й не тотожна їм. Власне, комунікативна функція, на важливості якої категорично наполягав Р. Будагов, полемізуючи з В. Григорьевим з приводу визначення сутності лінгвістичної поетики [3, с.19], не домінує у поетичному мовленні. Визначальною функцією поезії є естетична, хоча говорити про відсутність комунікативної функції або її елементів не доводиться.

Поетичний текст складається не тільки з певних специфічних мовних засобів, відмінних в інформативному плані від мовних засобів, які використовуються в інших типах мовлення, зокрема й у художній прозі, а й структурно будується по-особливому. У цьому ракурсі доречно твердження М. Гаспарова, що «вірш є мовленням, в якому, крім загальномовного членування на речення, частини речень, групи речень тощо, є ще й інше членування – на сумірні відрізки, кожний з яких також називається «віршем». Межі цих відрізків загальнообов'язково задані для всіх читачів (слухачів) позамовними засобами: в писемній поезії – звичайною графікою (розбивкою на рядки), в усній – звичайним наспівом чи близькою до наспіву однаковою інтонацією» [4, с.6]. З ним солідарний Ю.А. Клейнер [див.: 8, с.22]. Та й «...сама природа прозового і віршового ритму принципово інша, не кажучи вже про його роль, функціональне призначення» [20, с.8].

До речі, вертикальність розташування смислових складників призводить до своєрідного сприйняття інформації адресатом, швидше навіть не інформації, а імпульсів естетичного впливу на читача (слухача). Отже, мовний матеріал, його роль як джерела й інструмента всіх компонентів поетичної структури без перебільшення можна вважати визначальним для передачі естетичних імпульсів.

Поетичне мовлення максимально використовує й потенційні можливості слова як засобу естетичного. І не тільки естетичного. Адже у ньому, «як у телеграфі, інформація має передаватись найкоротшим шляхом» [12, с.43].

Навіть більше, поетичне слово – це згусток енергії, який не обминає увага дослідників, і як результат: «Принципово новий погляд на систему поетичного тексту й ідіолекту письменника пропонує лінгвістична синергетика – дослідницька парадигма, що формується як прикладна галузь застосування ідей синергетики, теорії складних нелінійних систем» [18, с.9]. На такій позиції стоїть і відомий дослідник фразеології М.Ф. Алефіренко [див.: 1]. До речі, Світлана Короненко, перша лауреатка літературної премії ім. Володимира Свідзинського, заявила, що «поезія – це завжди містика», а поетичний текст від прозового відрізняється лише наявністю містичної енергетики, тобто «є енергетика – є поезія» [15, с.14].

Її вторить російський мовознавець О. Жданова: «Поезія як мистецтво слова з найдавніших часів розглядалась як щось магічне, сакральне. Відомо, що слово в поезії виділяється надзвичайною багатомірністю. Саме поетичний текст дає можливість виявитися всім компонентам значення слова. Різні відтінки смислу взаємодіють, посилюючи й закріплюючи один одного, створюючи нове – синтетичне – значення, що й веде до сакралізації тексту» [6, с.130].

Зазначимо, що жоден з інших видів мистецтва, які базуються на слові, не може сперечатися в цьому з поетичним текстом. Тому й так актуально в розумінні інформації, що міститься у поетичному тексті, відчуття, можна сказати, сприйняття тих конотацій, які є лише у цьому творі і лише зараз.

«Поезію можна пов'язати, – вважає Л. Якимчук, – з парадигматичною віссю мови і розглядати як головний спосіб розвитку механізмів метафоричного опису світу. Причому повною мірою гомеоморфну модель актуалізує «поетична заумність», в якій естетична функція цілковито домінує над комунікативною» [25, с.69]. Власне, в поетичному мовленні «...будь-який художньо-зображальний засіб, будь-який стилістичний прийом відзначається поліфункціональністю» [20, с. 30] і, водночас, «...всі його елементи – суть елементи смислові, є позначеннями певного змісту» [10, с.38]. Цим поетичне мовлення відрізняється від інших типів мовлення і від художньої прози також.

Отже, Іван Огієнко був одним із перших науковців-україністів, котрий заклав підвалини у розумінні поетичного мовлення, відмінного від прозового, й накреслив шляхи подальшого дослідження цієї важливої проблеми, яка залишається актуальною й для нинішніх дослідників.

Список використаних джерел:

1. Алефіренко Н.Ф. Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры / Н.Ф. Алефіренко. – М. : Academia, 2002. – 394 с.
2. Бельская Л. «Алгебра гармонии», или анализ поэзии и поэзия анализа / Л. Бельская // Литературная учеба. – 1987. – №2. – С.85-88.
3. Будагов Р.А. Что же такое лингвистическая поэтика? / Р.А. Будагов // Филологические науки. – 1980. – №3. – С. 18-26.
4. Гаспаров М.Л. Очерк истории русского стиха: Метрика, ритмика, рифма, строфика / М.Л. Гаспаров. – М. : Наука, 1984. – 319 с.
5. Домбровский В. Українська стилістика і ритміка. Українська поезика / В. Домбровский. – Дрогобич : Відродження, 2008. – 448 с.
6. Жданова Е. Суггестивный потенциал поэтического текста / Е. Жданова // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство) : у 4 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Вип. 81 (2). – С. 130-133.
7. Єрмоленко С.Я. Стилістика сучасної літературної мови в контексті слов'янських стилістик / С.Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 1998. – №2-3. – С. 25-36.
8. Клейнер Ю.А. Поэтический язык как язык [Электронный ресурс] / Ю.А. Клейнер // Материалы XXVIII межвузовской научно-методической конференции препода-

- вателей и аспирантов. Секция общего языкознания. – СПб., 1999. – Вып. 16. – Ч. 1. – С. 22-25. – Режим доступа: <http://www.genlingnw.ru/person/Kleiner.htm>.
9. Космеда Т. Зауваги щодо функціонування дискурсивних слів у поетичному художньому тексті (на матеріалі поезії М. Стельмаха) / Т. Космеда // Магістр гри слова. Філологічні дослідження, присвячені 60-річчю професора Флорія Бацевича / укл. О. Ясінська, Л. Сваричевська. – Луцьк : Твердиня, 2009. – С. 187-196.
 10. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста / Ю.М. Лотман. – Л. : Просвещение, 1972. – 270 с.
 11. Маркітантов Ю.О. Поетичне мовлення в структурі функціональних стилів / Ю.О. Маркітантов // Вісник Харківського національного університету. – Харків, 2000. – №491. – С. 602-605.
 12. Нікула М. Мова в поезії Нью-Йоркської групи / М. Нікула // Слово і час. – 1995. – №2. – С. 42-48.
 13. Огієнко І.І. Наука про рідномовні обов'язки / І.І. Огієнко. – Львів : Українська Академія друкарства; вид-во «Фенікс» при сприянні фонду «Відродження», 1995. – 46 с.
 14. Огієнко І.І. Рідне слово. Початкова граматики української літературної мови. Частина друга: Морфологія й складня / І.І. Огієнко. – Жовква, 1937. – 268 с.
 15. Поезія – це завжди містика: Інтерв'ю з Світланою Короненко, першою лауреаткою літературної премії ім. Володимира Свідзинського // Українське слово. – 2000. – 9-15 листопада. – Ч. 45. – С. 15.
 16. Потебня О.О. Естетика і поетика слова: Збірник / О.О. Потебня ; пер. з рос. ; упоряд., вступ. ст., приміт. І.В. Іваньо, А.І. Колодної. – К. : Мистецтво, 1985. – 302 с.
 17. Разинкина Н.М. Функциональная стилистика / Н.М. Разинкина. – М. : Высш. шк., 1989. – 182 с.
 18. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова / О.О. Семанець. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.
 19. Степанченко І.І. Поэтический язык Сергея Есенина (анализ лексики) / И.И. Степанченко. – Харьков : ХГПИ, 1991. – 189 с.
 20. Стехин Ю. Стихотворная речь / Ю. Стехин. – Днепропетровск, 1986. – 48 с.
 21. Тарасов А.Ф. Поэтическая речь. (Типологический аспект) / А.Ф. Тарасов. – Харьков : Вища шк., изд-во при Харьк. ун-те, 1976. – 140 с.
 22. Ткаченко А.О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) : підручник для гуманітаріїв / А.О. Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1997. – 448 с.
 23. Томашевский Б.В. Стих и язык / Б.В. Томашевский. – М. ; Л. : Гос. изд-во худ. лит., 1959. – 471 с.
 24. Шмелев Д.Н. Русский язык в его функциональных разновидностях / Д.Н. Шмелев. – М. : Наука, 1977. – 167 с.
 25. Якимчук Л. Поезія і проза: від лінгвістики до семіотики / Л. Якимчук // Слово і час. – 1995. – №4. – С. 67-71.

In the article the opinions of different scientific schools about nature and essence of poetical language, its similarity and difference with the prosaic one. The emphasis is made to the fact that I. Ohiyenko was among first Ukrainian researchers of this question.

Key words: functional styles of the language, artistic language, poetical language, text

Отримано: 04.10.2015 р.

Н. В. Марченко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВІДОБРАЖЕННЯ РОЛІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ПОЕЗІЯХ-ПРИСВЯТАХ ІВАНА ОГІЄНКА

Стаття присвячена видатному науковцю І. Огієнку, який досліджував життя та творчість Тараса Шевченка. У поезіях-присвятах автором використано фольклорні образи та інші літературно-стильові засоби, за допомогою яких і передається основна ідея творів – розмова автора з поетом, в якій простежується роль поета в минулому та в майбутті народу.

Ключові слова: особистість, символ, епіфора, порівняння, фольклорний образ, сюжетна лінія

«Не поет – бо це ж до болю мало...» – рядки з поезії Є. Маланюка «Шевченко», присвячені українському майстрові слова Тарасові Шевченку, і які можуть також послужити епіграфом до всього життя та всієї діяльності Івана Огієнка, який своєю науковою діяльністю продемонстрував відданість Україні, любов до рідної землі, нескореність духу українця. Парадоксальність життєвої ситуації в біографії цієї особистості, яка розпочинала першоджерела української наукової думки, яка робила перші кроки у створенні самостійної і незалежної держави під ім'ям Україна і яка змушена була полишити рідний край, що так і не став вільним за її життя, попри існування державного утворення за назвою – УРСР. Особистість, науковий доробок якої залишався поза сімома замками для українців, невтомно продовжувала працювати і творити для України за її межами. Іван Огієнко, відомий у колах української діаспори як митрополит Іларіон, є ще маловідомим для сучасної української громади як науковець, як громадський та політичний діяч часів УНР, як автор оригінальних студій з української культури, з питань української літератури та української мови, з мовознавчої термінології українською мовою, з питань славістики, з історії українського книгодрукування, як видавець україномовних часописів у ХХ ст., як лексикограф та філософ та як автор художніх творів. Варто зазначити, що ім'я Івана Огієнка упродовж останніх 20-ти років поступово повертається до українців, тому науковці намагаються пізнати та осмислити його роль не тільки для історії України, а й для історії української науки, аналізуючи його наукову спадщину як наукову цінність та визначають її значущість для історії. Що й відбувається також із життям та творчістю Тараса Шевченка, до чого й закликав упродовж усього життя І. Огієнко. У сучасній українській науковій думці вже визначено такі головні напрями дослідження наукового доробку І. Огієнка як теологічний (А. Колодний, Л. Філіпович), видавничий (Ф. Погребенник, М. Тимошик), як бібліографічний (С. Гальченко, В. Лихоцький, О. Музичук), як літературознавчий (М. Жулинський, В. Мацько, Є. Сохаський), як мовознавчий (А. Бурячок, Л. Бондарчук, Г. Стрельчук), як педагогічний напрями (А. Алексюк, В. Майборода).

Мета статті – проаналізувати проповіді митрополита Іларіона, проголошені у дні вшанування пам'яті Кобзаря, та проаналізувати поезії-присвяти Тарасові Шевченку, написані І. Огієнком у той же самий час. Поява цих текстів у життєдіяльності І. Огієнка є своєрідним завершальним етапом процесу пізнання автора життя та творчості Тараса Шевченка, якому він присвятив майже усе

життя, неодноразово проголошуючи ідеї про те, що «моральний обов'язок всіх нас – розказати народові правду про його славного поета» [1, с.393], а головне завдання науковців розказати правду про видатного українця – Івана Огієнка.

Як зазначає М. Тимошик [2], сучасники називали І. Огієнка «людиною енциклопедичних знань, праці й обов'язку», яка здійснила величезну кількість студій у різних сферах науки. І. Огієнко, маючи доступ до джерельного матеріалу з початків появи рукописів та друкованого слова в Україні, перечитуючи праці різних авторів аж до кінця XIX ст., зміг потому не лише отримати та розвинути свої знання, а й синтезувати їх, проаналізувати та зробити висновки. Фактичний матеріал джерельної бази науковця може вразити будь-кого, який, напевне, потрібно й вивчати сучасним науковцям, аби, що й характерно для будь-яких наукових досліджень, заперечити чи погодитися з ними або іншими висновками видатного українця. Адже, чи не вперше у науковій думці (перша половина XX ст.), І. Огієнко аргументовано стверджує про давність існування української мови (X ст.) [3, с.48, с.87, с.275]. Окрім того, дослідник у своїх наукових студіях обґрунтовує давність існування української культури, літератури, перекладу та книгодрукування. І. Огієнко одним з перших заговорив на сторінках своїх праць про зросійщення / русифікацію українського народу та його мови внаслідок авторитарної російської політики (О. Потебня використовував поняття «денационалізація» [4, с.73]). У післямові до монографії «Історія літературної української мови» науковець [3, с.272] зазначає, що «за останні 200 років свого життя вона ніколи не знала волі, й завсіди носила на собі найтяжчі ворожі цензурні кайдани, як ні одна мова в світі. Цензурні російські удари 1720, 1847, 1863, 1876, 1881, 1882, 1894, 1914, 1933 і ін. років дошкульно били наше слово й сильно тамували його розвій». Нині є відомими багато фактів про політику комуністичної партії щодо зближення російської та української мови задля розуміння «єдиної» мови робітниками та селянами ще у 20-ті рр., про що ще у 40 рр. XX ст. і писав І. Огієнко [3, с.200]. А директивами 1933 р. І. Огієнко був вражений, зазначаючи, що «від 1933 р. пішли нові обмеження розвою нашого слова, обмеження дошкульні і разячі, обмеження змісту писань, ... підступні, неписані... Обмеження лукаві й страшні, яких світ не чував і не бачив...» [3, с.272]. Ґрунтовне дослідження русифікаторської політики царської Росії та Радянського Союзу здійснив І. Дзюба в ХХІ ст. [5, с.405-462], який зазначає, що будь-яке твердження про існування української мови викликало шалений гнів як з боку царського уряду, так і з боку російської інтелігенції, оскільки українців розглядали як «важливу складову концепції «большой русской нации», в якій українців треба було утримати будь-що, викорінюючи всіляке «мазепинство» і «отщепенство» [5, с.421]. Таку ж політику провадили й у часи радянщини, тільки ще більш жорстокими методами: арештовували й засуджували до розстрілу, засуджували на заслання до Сибіру, примушували дітей відмовлятися від своїх батьків, а батьків від дітей. Усе це було, як і писав І. Огієнко, – «новою демократичною етикою [3, с.272].

Віднайдені науковцями в аналітичних студіях І. Огієнка ідеї державотворення для українців та ідеї національного ствердження українського народу, тісно пов'язані з гуманістичним баченням майбутнього для рідної України та рідного народу. Філософія такого бачення закладена у вірі людини в Бога, у вірі людини в Людину та у вірі самого І. Огієнка в український народ, в який так само вірив і Тарас Шевченко, адже вся наука спадщина видатного українця І. Огієнка прямо чи опосередковано пов'язана з творчістю українського Кобзаря: чи то він досліджував історію рідної мови, чи історію української церкви, чи історію української культури або ж історію українського друкарства. Ці дві осо-

бистоті є рівнозначними для творення не тільки української історії, мови, літератури чи науки, а й для світової історії, літератури та науки. Літературознавець І. Дзюба в одному з інтерв'ю кореспонденту «Радіо Свобода» на запитання, що ж він вважає стрижнем Шевченкової творчості, відповідає: «Стрижнем його творчості є його переживання долі України, його переживання і долі народу українського, і нації в історичному розвитку, в отих усіх конфліктах і проблемах, які виникали і в історії України, і які стояли перед Шевченком і його сучасниками, і які, власне, увялялися і на майбутнє» [6, с.8]. Цими словами можна охарактеризувати також життя та наукову спадщину й Івана Огієнка.

Уперше в Україні 2003 р. вийшло друком повне зібрання статей І. Огієнка про Тараса Шевченка, для написання яких він присвятив усе своє життя, починаючи досліджувати життя та творчість поета на початку ХХ ст. і закінчуючи у середині століття – віддавши цій діяльності більше ніж 50 років життя. Передмову до книги, як і до всіх інших книг, що були надруковані у незалежній Україні, написав професор Микола Тимошик. У «Канадській Шевченкіані» подано аналіз І. Огієнком рукописів Т. Шевченка, подано описову таблицю років видання Шевченкових творів, укладену І. Огієнком, зосереджено увагу на розгляді науковцем лейпцизького видання «Кобзаря», представлено увесь доробок праць І. Огієнка про концепт релігійності Т. Шевченка, до збірки також включено всі статті науковця про поета як творця української літературної мови, а також статті шевченкознавця на історичну тематику, які тісно переплетені з творчістю Кобзаря. У книзі опубліковано вперше статтю, написану І. Огієнком у червні 1961 р., про завдання у кількох 10 пунктів, які мають вирішити науковці, досліджуючи творчість українського Кобзаря. Також опубліковано низку рецензій І. Огієнка, дві його проповіді та чотири поезії-присвяти Т. Шевченкові. М. Тимошик аналізує головні розділи цієї книги, акцентуючи свою увагу на основних працях шевченкознавця та наголошуючи на тому, що низка досліджень І. Огієнка є новаторськими. Особливо важливим для науки є студія І. Огієнком рукописів Т. Шевченка [1, с.38-67]. М. Тимошик ставить запитання: «Хто з дослідників – зарубіжних і вітчизняних – прагнув так ґрунтовно проаналізувати рукописну спадщину Шевченка саме в контексті її автентичності й привнесеної за різних обставин варіативності? Практично ніхто... Звідси починалося й фальшування його творчості, «приписування» йому того, що Шевченко ніколи не писав...» [7, с.26]. І. Огієнко досліджував ще одну важливу тему в творчості поета, написавши згодом монографію про «Перше видання революційних віршів Шевченка» [1, с.92-164], зазначаючи те, що «лейпцизька збірка найгарячіших Шевченкових революційних віршів має велике літературне й політичне значення» [1, с.110], що також підтверджується словами М. Тимошика: «Це було перше прижиттєве безцензурне видання творів Великого Кобзаря – найсильніших і найразючіших за своїм змістом...» [7, с.19]. Окрім того, нині можна говорити, що «поява збірки українською мовою в Європі у ХІХ ст. ... 1) була новою хвилею (першою хвилею була українська пісня. – М.Н.) знайомства європейців з українською культурою та історією..., 2) послужила поштовхом для розвою української думки і слова в Європі..., 3) в Європі починають з'являтися публікації про поета..., 4) Тараса Шевченка починають перекладати майже у всіх європейських країнах, майже всіма мовами» ... [8, с.53]. А ще далі 1909 р., будучи студентом університету Святого Володимира, І. Огієнко написав статтю за назвою «Шевченко на селі», в якій він стверджує, що «Шевченка не знають у нас на селі» ... [1, с.387], не згадуючи навіть про те, що поета знають за межами Росії. Б. Грінченко у монографії «Шевченків «Кобзарь» на селі», що побачила світ 1914 р, проте була написана 1906 р., підкреслюючи факт незнання та

нерозуміння Шевченка у селі, закликає наприкінці своєї студії: «Зробімо ж, щоб люди з тієї хати піднялися духовно стільки, щоб справді могли його зрозуміти» [9, с.30]. І. Огієнко, досліджуючи життя та творчість українського Кобзаря, кожного разу відкривав щось нове в Шевченкових поезіях, по-новому пізнавав талановиту особистість. Слід зазначити, що майже всі рядки наукових студій І. Огієнка перегукуються з рядками іншого наукового дослідження, що з'явилося майже через століття потому з під пера І. Дзюби, який зазначає, що «уже для багатьох поколінь українців Тарас Шевченко означає так багато, що сама собою створюється ілюзія його всеприсутності, всезрозумілості та всезнання про нього... Шевченка розуміємо настільки, наскільки розуміємо себе – свій час і Україну в нім. І наша доба, як і кожна попередня, прагне наблизитися до розуміння Шевченка» [10, с.5], що й намагався зробити І. Огієнко, тобто пізнати Шевченка в іншому часовому вимірі, а саме – з позицій нового часу в історії розвитку України.

Іларіон – митрополит Вінніпегу і всієї Канади – у миру Іван Огієнко, виголошуючи промову з приводу всеканадської акції збору пожертв на пам'ятник Тарасові Шевченку порівнював українського Кобзаря з біблійним образом Світла Добра у життєдайності українського народу, цитуючи Біблію: «Він світільником був, що горів і світлів (Іоанна 5.35)... усьому народові, показуючи і його правдиву путь, і його достоїнне місце серед інших народів» [1, с.412]. У невеликій за обсягом промові, науковець немов підвів ризику під своєю багаторічною працею над вивченням життя та творчості видатного українського поета, детермінуючи головні концепти життєдіяльності Т. Шевченка. По-перше, І. Огієнко наголошує на ролі Тараса Шевченка для світової літератури; по-друге, наголошує на місці поета в історії рідного народу; по-третє, зосереджує свою увагу на служінні поета народові та рідній Україні; по-четверте, акцентує увагу на вірі поета в Бога, на релігійності Кобзаря, бо «на Шевченкові повно справдилось: «Служити народові – то служити Богові!»... Горів і кипів, але служив і Господові»; по-п'яте, науковець підкреслює, що після заслання поет сформував світоглядну українську національну ідеологію як для себе особисто, так і для всього українського народу – для «отих рабів німих, поставив на сторожі Слово»; по-шосте, дослідник зауважує, що Т. Шевченко своїм «Кобзарем» дав українцям ясний всенациональний світогляд та вказав Україні всенациональну правду, завдяки чому українці перетворилися в міцну свідому націю, бо пізнали свою дійсну Правду, про яку Христос сказав: «Пізнайте Правду, і Правда визволить вас!» (Іоанна, 8.32) [1, с.413-415]. О. Прицак у своїй студії про Т. Шевченка також наголошує на такому рішенні поета, який усвідомив, що «він не тільки поет, він – натхненний провідник, він – пророк, Сремія України» [11, с.33]. Тому 10.03.1961 р. в день вшанування пам'яті великого Кобзаря та напередодні відкриття пам'ятника в Канаді митрополит Іларіон знову намагається донести розкиданому по всьому світові українству головні Шевченкові заповіді [1, с.418], в яких глибоко вкорінені гуманістичні засади людського буття:

1. Треба Господа любити – вірити в Бога.
2. Треба брата милувати – прощати свого ближнього.
3. Треба путями добрими ходити – не чинити зла.
4. Свою Україну любім – любити свою Батьківщину.

І. Огієнко побачив у Шевченкових рядках непереборне пророцтво для майбуття України, сформульоване поетом ще у XIX ст., який «ясно показав усій Україні, як їй належить жити, про що їй треба думати... У цьому, власне, сила Шевченка як українського поета – він став правдивим Пророком України» [1, с.413-414]. Митрополит Іларіон знову і знову обґрунтовує своє бачення

Шевченка для України як Пророка, порівнюючи його з давніми біблійними пророками та підкреслюючи оті думки поета цитатами з його поезій.

У березні 1961 р. І. Огієнко написав також низку поезій, присвячених Тарасові Шевченку, найменувавши вірші «Вставай Тарасе» (03.03.1961), «Шевченко», «Тарасове серце» (23.03.1961) та «І серце квилить та воркує...» [1, с.406-410], які були вперше опублікованими в часописі «Віра й культура» в номерах 5 та 8 за 1961 р. у Вінніпезі (Канада), а також вперше вміщені в книжковому виданні «Тарас Шевченко» [1, с.406-410]. Перш ніж розглядати поезії І. Огієнка варто зрозуміти історію тогочасної України, щоб якнайкраще пізнати поезії-посвяти Кобзареві. 60-ті рр. XX ст. в Україні ознаменовані новою хвилею національної боротьби за незалежність України після десятиліть винищення українців у результаті хижачької національної політики радянської влади: 20-ті рр. XX ст. – голодомор 21-22 рр. на півдні України, знищення частини української інтелігенції; 30-ті рр. XX ст. – геноцид українців у формі голодомору та масового знищення українського селянина й української інтелігенції, розстріли українців на території Західної України та депортація великої кількості західних українців до Сибіру; 40 рр. – вся територія України загарбана фашистською Німеччиною, участь українців у II світовій війні, голод 1947 р. та масова депортація, головним чином, західних українців до Сибіру, післявоєнний селянин, немов панський кріпак XIX ст., не мав паспорту. І ось, після смерті Й. Сталіна та після XX з'їзду КПРС, у 50-60-ті рр. в Україні настає відносна «відлига» з відродженням культурно-національного життя, наслідком чого склалося покоління шестидесятників – людей з антитоталітарним мисленням, які закликали до виходу України зі складу СРСР. Наприклад, була створена «Українська робітничо-селянська спілка» на чолі з Л. Лук'яненком, І. Кандибою та ін., члени якої обстоювали право виходу України зі складу СРСР мирним шляхом. У січні 1961 р. членів організації було арештовано і навесні того ж таки року у Львові – «усім у науку» – відбувся судовий процес, на якому Л. Лук'яненка звинуватили у зраді Батьківщини і засудили до розстрілу, замінивши потім вирок на багаторічне заслання. Відбулися також арешти серед української інтелігенції – науковців, журналістів, письменників, поетів, митців, яких звинувачували в пропаганді «українського буржуазного націоналізму». Отож, читаючи рядки поезії «Вставай, Тарасе» розуміємо, що не 100-літній день пам'яті з дня смерті поета був мотивом написання таких рядків:

Вставай, Тарасе, з домовини,
Могилу темну розвали,
Спасати долю України
Готові всі твої орли!

Використавши у віршуванні стилістичну фігуру повторення – епіфору – задля увиразнення значеннєвого навантаження цієї строфи у формі заклику до всіх українців, І. Огієнко порівнює історію рідного краю в минулому столітті із буттям у XX ст., порівнюючи життя українців на панщині XIX ст. з новою «зродженою стократ» у XX ст. панщиною радянщини, оскільки:

... Та знов нагнався ворог лютий
І землю з наших рук забрав,
І знову весь народ закутий,
Й смертельно давить знов удав...
І Україна вся широка –
Її катувє «старший брат»...

Як і Тарас Шевченко, І. Огієнко вводить у поетичні рядки інший символ України – Дніпро, що знов сумує, як і кручі, «...*бо все навкруг в чужих руках*». І той ворог лютий роздирає, розшматовує, розкрадає рідну Україну, але ще більше втопує у багноку душі українців – «*І сіє зраду, сіє жах...*» серед них. Примушує і вчить українців бути зрадниками на рідній землі, залаякє всіх, бо не тільки «безмовних» (які не говорять рідною мовою) можна зігнути й повести світ-за-очі, а й залаяканих можна перетворити у безмовних покірних рабів на їхній землі. Однак у минулому столітті Т. Шевченко своєю творчою працею і своєю життєдіяльністю зміг розбудити український народ:

Та ти явився поміж нами
Пророком Правди у п'їтьмі!
І ти розбив ярмо неволі,
І впала панщина й кати, ...

Оцими рядками, наголошуючи на значущості українського Кобзаря в історії України XIX ст., І. Огієнко закликає його встати із могили у XX ст. і рятувати рідний народ і рідну Україну з радянського рабства. В іншій поезії «Шевченко» І. Огієнко ще з більшою виразністю підкреслює роль поета для історії українського народу – «*та в землю родючу лягло його зерно / й небаром стократно вродило...*» й метафорично називає усю його творчість Визвольною Одою, бо «*виросли гнобленим крила...*». Варто зауважити, що якраз у поезії «Шевченко» автор для характеристики Кобзаря використовує усі фольклорні образи, які якнайчастіше зустрічаються в українському фольклорі – у народних переказах, у народній пісні, у народних віруваннях, вказуючи на невідривність поезії Шевченка від українського фольклору. І. Огієнко, використовуючи епітети фольклорного походження, порівнює Шевченка зі сміливим орлом сизокрилим, порівнює його спів зі стоголосою пташиною, порівнює його твори із вищим голосом, тобто пророчим словом. Однак, як відомо, найкращим співаком є соловейко, то й Кобзар автора, гойдаючись на калині, –

Й співав про кайдани народу, –
Те слово пророче ми чуємо й нині,
Як зоряну Визвольну Оду...

Епітет «зоряний», як бачимо, надає цьому рядкові поезії зовсім інше смислове забарвлення, зміст якого своєю образністю впливає на емоційний стан читача, закликає його по-новому осмислити поезію Кобзаря і на новому емоційному рівні творити майбуття рідної землі.

Фольклорні мотиви як засоби зображення простежуються і в іншій поезії І. Огієнка «Тарасове серце», під якою автор не лише поставив дату, а ще й уточнив проміжок часу – упродовж століття – 1861-1961 рр. Що так само є символічним у розумінні назви твору «Тарасове серце» – серце поета як символ уже впродовж довгих років у серцях справжніх українців. Тарасове серце – у душі українського народу, бо:

Тарасове серце усіх охопило
Й веде на дорогу правдиву...

Окрім того, у поезії простежуються дві сюжетні лінії, поділені у часовому вимірі – 1861 р. та 1961 р. Один часовий проміжок – образ XIX століття Шевченка – переноситься в інший часовий проміжок – образ XX ст. українського народу – не тільки за допомогою стилістичної фігури епіфори, за допомогою якої обрамлена поезія, а й в ідейному наповненні двох строф, що немов перебувають на одній паралелі в різних вимірах, проте в однаковому просторі, коли:

Перша паралель: *Тарасове серце за долею плаче,*

За щастям свого народу...

Друга паралель: *І стогнуть із серця всі болі й печалі*

Закутого в пута народу, ...

І якщо в першій частині поезії – орел лине до Неба (до Бога), «щоб вимолить Нені свободу», то в другій – «Тарасове серце... Знедоленим браттям вирошує крила, / І долю віщує щасливу!» Вірив Іван Огієнко у своїй розмові з поетом у минулому та в далекі 60-ті рр., що український народ здобуде свою звичаєву козацьку вольність – незалежну й самостійну Батьківщину.

В останній поезії «*І серце квилить та воркує...*» проходить ще одна сюжетна лінія – паралель двох особистостей – Тараса Шевченка й Івана Огієнка – поета й автора. У поезії не зустрічається ні ім'я Кобзаря, немає жодного натяку на нього. Проте у цих рядках постає як сам автор, так віртуально постає і Шевченко. Обоє – у далекій чужині і серця обох не тільки плачуть і говорять, серця обох «не нарікають на Бога», однак шукують «скрізь по світу Долі...». Чи не єдиний раз у житті Іван Огієнко вилив свою душу на папері, бо йому після сорокарічної розлуки з Батьківщиною так хотілося побачити «той садок вишневий коло хаги». Але як і Тарас Шевченко, він відразу ж починає думати про рідний народ, що «на панщині горює, // голодні діти босі й голі...». І свої переживання за долю рідної землі, свою любов до рідного народу автор поезії співвідносить зі своїм серцем, як це він зробив із Шевченковим:

І серце плаче, серце чує

Усі народні стони й болі...

Розуміємо, що І. Огієнкові була відома правда про справжнє «життя» українства на теренах радянської України. І якщо зажевроло якесь відчуття свободи у часи «відлиги», то нові арешти та суди радянської системи правосуддя розбили вщент оті сподівання про волю для рідного народу. Не міг пастор людських душ у далекій Канаді ні ділом, ні словом допомогти народові на рідній землі, але не зміг стримати себе і на папері висловив свої думки:

І серце плаче, серце чує...

І кару Божю віщує

За всі кайдани у сваволі...

Талановита особистість української історії Іван Огієнко усюю своєю діяльністю продемонстрував палку любов до рідної землі, продемонстрував своє відверте невідхильне й осмислене служіння Україні та її народу, а особливо, досліджуючи, аналізуючи та описуючи життя і творчість іншого видатного українця – Тараса Шевченка. Вивчаючи твори Т. Шевченка майже упродовж усього життя, І. Огієнко дійшов висновку, що Кобзар – «дійсний наш пророк Правди Божої» [1, с.384], підкріплюючи свій висновок низкою наукових праць, які навіть у наш час є новаторськими, оскільки містять оригінальний погляд на вирішення тієї або іншої проблеми, немов запрошуючи науковців до дискусії, яка зможе відкрити очі багатьом, що стосується історії української мови, літератури, культури та її історії, зокрема. Своїм поетичним даром І. Огієнко зумів створити образ Тарасового серця, що б'ється в серцях українців, які змогли здобути омріяну Кобзарем і митрополитом Лларіоном незалежність наприкінці ХХ ст. Але, насамперед, науковець продемонстрував ідеї гуманістичного бачення майбутнього України Тарасом Шевченком, який попри всі випробування, що випали на його долю, вустами митрополита Лларіона заповідає українцям – любити Бога, прощати інших, не чинити зла, а найголовніше – любити рідну Україну.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Тарас Шевченко / І. Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 2003. – 430 с.
2. Тимошик М.С. Невтомний сівач на українознавчій ниві / М.С. Тимошик // І.І. Огієнко. Історія українського друкарства. – К. : Либідь, 1994. – 448 с. – Режим доступу: www.litopys.org.
3. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 294 с.
4. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація / О. Потебня. – Нью-Йорк : Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., 1992. – 155 с.
5. Дзюба І.М. Русифікація вчора, сьогодні... і завтра? / І.М. Дзюба // Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ. – К. : Вид-во «Києво-Могилянська академія», 2011. – С. 405-489.
6. Дзюба І.М. Наближатися до справжнього Шевченка / І. Дзюба // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2009. – №2. – С. 8-10.
7. Тимошик М. Канадська шевченкіана митрополита Іларіона / М. Тимошик // І. Огієнко. Тарас Шевченко. – К. : Наша культура і наука, 2003. – С. 5-36.
8. Марченко Н. Ретроспекція видання лейпцизького збірника Тараса Шевченка / Н. Марченко // Шевченкознавчі студії. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2013. – Вип. 16. – С. 45-54.
9. Грінченко Б. Шевченків «Кобзарь» на селі / Б. Грінченко. – К. : Друкарня 1-ої Київ. Друк. Спілки, 1914. – 30 с.
10. Дзюба І.М. Тарас Шевченко Життя і творчість / І.М. Дзюба. – К. : Вид-во «Києво-Могилянська академія», 2008. – 720 с.
11. Прицак О. Шевченко – пророк / О. Прицак. – К. : АНУ, Ін-т сходознавства ім. А. Кримського, Ін-т укр. археології, 1993. – 39 с.

The article deals with the works of one the famous Ukrainian scientists Ivan Ogiyenko, who researched throughout his life Taras Shevchenko's works. The scientist showed the poet as prophet, whose ideas should be put into practice of Ukrainian people. I. Ogiyenko wrote four poetries which were dedicated to Taras Shevchenko as a covert conversation about the future of Ukraine between the poet from 19 century and the author from 20. century.

Key words: personality, symbol, epiphora, simile, folklore image, plot.

Отримано: 06.11.2015 р.

Л. М. Марчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ІВАНА ПУЛЮЯ' (на матеріалі епістолярію)

У статті через тексти листів до видатних діячів Галичини II-ї половини XIX століття відтворюємо мовну особистість науковця широкого діапазону Івана Пулюя. Звертаємо увагу на такі моменти в епістолярній спадщині Івана Пулюя: 1) коло адресатів; 2) листи, пов'язані із питаннями пропагування рідної мови та перекладу Святого Письма українською мовою; 3) етикетні формули в листах.

Ключові слова: мовна особистість, епістолярій, ментальність, етикетні мовні формули, вербалізація етикетних форм.

Українські мовознавці приділяють велику увагу дослідженню ідіостилю майстрів художнього слова. Цій темі присвячено праці І. Білодіда, С. Бирик, В. Ващенко, С. Єрмоленко, В. Калашника, А. Мойсієнка, В. Русанівського, Н. Сологуб, В. Статєєвої, Л. Ставицької, В. Чабаненка, Г. Сюти. Черничинката ін. Епістолярну спадщину письменників досліджує С. Богдан, В. Статєєва. Особливості інтернет-спілкування як різновиду епістолярного стилю досліджували такі вчені: Г. Волкотруб, Л. Мацько, Н. Павлик та інші.

Мета статті – засобами епістолярних текстів, а саме через вибрані сторінки листування з друзями – достатньо відомими людьми XIX століття – активізувати позицію науковця широкого діапазону Івана Пулюя.

Мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

1. Актуалізувати важливість дослідження епістолярію XIX ст.
2. Показати роботу над удосконаленням мовлення перекладів Святого Письма Іваном Пулюєм. Визначити основні мовні засоби індивідуального епістолярного стилю І. Пулюя.

Одночасно враховуємо і соціолінгвістичні чинники, що позначалися на індивідуальному стилі листів Івана Пулюя: стан розвитку української мови у XIX ст., вклад науковця у розвій мови, патріотичні та естетичні орієнтації.

Український письменник Пантелеймон Куліш, сам православний, разом з українським ученим Іваном Пулюєм, греко-католиком, спільними силами перекладають майже весь кодекс Біблії. Заслугою цього перекладу стало те, що він є першим повним перекладом з єврейських та грецьких текстів українською новітньою мовою. Частинами цей переклад друкувався у Львові й у Відні. І. Пулюй (переклав: книги Рут, 1-ше і 2-ге Паралипоменон, Ездри, Неемії, Естери і Даниїла) і письменник І. Нечуй-Левицький (переклав Псалтир).

І Пантелеймон Куліш, й Іван Нечуй-Левицький, і тим більше галичанин Іван Пулюй у своїй праці дотримувалися різних правописних норм. Редагувати ж рукопис випало саме Іванові Пулюю.

Наступником Івана Пулюя в перекладі Святого Письма став видатний діяч українського відродження XX століття Іван Огієнко – митрополит Іларіон.

¹ Пулюй Іван Павлович – доктор, професор, у 1872 році разом із Пантелеймоном Кулішем переклав і видав «Свангелії: від Матфея, Луки, Марка та Іоанна», які пізніше були перекладені й Іваном Огієнком.

Образ мовної особистості залежить від того, у якій сфері буде застосовано індивідуальне мовлення цієї особистості.

Отже, мовну особистість формує мовне середовище.

Поняття мовної особистості у «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» трактується як «...поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності» [1, с.93], а мовна діяльність – це «... мовне спілкування в конкретних ситуаціях, в яких реалізується необмежена можливість створення нових змістів, нових текстів...» [1, с.92].

Епістолярний стиль для відомих людей XIX століття був своєрідним маніфестом та самоідентифікацією як науковців, як суспільних діячів, як патріотів.

Звертаємо увагу на такі моменти у епістолярній спадщині Івана Пулюя:

1) коло людей, яким адресувалися листи; 2) листи, пов'язані із питаннями пропагування рідної мови та перекладу Святого Письма українською мовою; 3) етикетні формули в листах.

О. Збожна, укладач збірки листів Івана Пулюя, зазначає, що найбільше знайдено листів, написаних до Михайла Павлика, до Олександри Куліш (збереглося 68 листів із віднайдених майже грюхсот), Олександра Барвіньського, Володимира Левицького, Івана Нечуя-Левицького. Є листи до Володимира Гнатюка (ім'ям якого названо Тернопільський педагогічний університет), Данила Танякевича та інших діячів Наукового товариства імені Шевченка, громадських діячів та соратників. Листи передруковано з оригіналів без найменших змін [8-18].

Як спостерігаємо з листа до Данила Танякевича¹, Іван Пулюй переймався питаннями виховання молоді через опанування ними правопису рідної мови: *«Кождий наш чоловік знає, що ціль наша єсть: вибороти своему народови поважне становисько між иними народами, та не заржавілими спісами чубатих дідів наших, а живим словом, русько українською мовою»* [2, с.50]. Автор уживає термін «русько українська мова». Цей лист датований «23 Цвітня 1869 року». Про становлення цього терміну та правописні норми цього періоду пише Михаїл Мозер: *«До другої половини XIX ст., попри гідні уваги намагання деяких галицьких українців створити нову літературну мову на народноговірній основі, їм не вдалося ані виробити її загальновизнаної норми, ані забезпечити передумов для її полі функціонального вжитку. Отож, коли під час подій 1848-49 рр. руська (українська) мова була визнана однією з крайових мов Галичини, це поставило на порядок денний питання про далекосяжні заходи в ділянці мовного будівництва, – і низка провідних українських діячів Галичини висловились тоді за нове розв'язання мовного питання для русинів»* [3, с.602].

Іван Пулюй закликає до збереження як мови, так і власних звичаїв: *«Друже! Нам треба на кришах проповідувати, чого нам треба і чого ми хочемо. Тим то я поручаю Тобі² и Слосарчукові³, щоб Ви час від часу озивалися до руського народу, до старших и молодших, до інтелігентних и до неуків братів, и навчали, як нам своє любити и берегти»* [2, с.70]. Автор використовує слова Святого письма («Євангеліє від Матфея»), заклик проповідувати при світлі і на дахах) та звертається до руського народу, під яким розумів русинів галичан.

¹ ДанилоТанякевич – організатор та керівник усіх галицьких учнівських і студентських громад 60-х рр. XIX ст.

² Данилу Танякевичу

³ Олексій Слосарчук – греко-католицький священник (1838-1912), церковний і громадський діяч.

У листі до Андрія Січинського (від 10/3 1871 року) Іван Пуллою закликає: «Ми тяжко упали, но тепер саме пора встати. Колиб хоч у десятих була така віра и воля до наронёго діла, як у мене, я кріпко пересвідчений – ми аж тепер побідили б ворогів... Од факлі, киненої мною занялось, що близше. Стаять Апостоли Правди, та вже й пишуть до мене: «тіло вбють та духа не вбють» [2, с.63].

Іван Пуллою використовував у листах один із літературних псевдонімів П. Куліша – Ратай, з яким той і перекладав Святе Письмо. Напр., у листі до Данила Таячкєвича: «Поки що сповіцаю Тебе, що працюємо с п[аном] Ратаєм над св[ятим] Письмом. Св[ятий] Євангелист Матей и Марко готові а Лука вже печатається» (21/4 [18]71). До дружини П. Куліша-Олександри Куліш Пуллою звертається «Беатріче», оскільки вважав її ідеальною дружиною, як і ідеальною коханою була середньовічна Беатріче – любов Данте Алігері: «З Ваших листів дорога Беатріче, бачу, що Ви страждаєте душею. Вельми мені жаль Вас, що Ви томитесь далеко від нас на Україні, змість вкупі з нами ділитись и радостю и смутком... Прошу ж Вас, дорога Беатріче, ще раз бережіть свого здоровля не надуживайте своїх сил и не пакуйте за нами, а лучче ми пакуватимем за Вами, поки не приїдете до Нас, або ми до Вас» (лист писаний зВідня 19 липня 1882 року) [2, с.90].

У листах Івана Пуллою натрапляємо на підписи, самоназивання як епістолярний засіб чємності.

«Твій другъ И. П.» (до О. Барвінського, 30.04.1871) [2, с.67].

«Твій щирий друг Іван Пуллою» (до О. Барвінського, 7.10.1871) [2, с.68].

«Витаю Тебе щирим серцем. Щиро прихильний Професор Іван Пуллою» (до О. Барвінського, 21.05.1873) [2, с.71].

Якщо до чоловіків Іван Пуллою пише як щирий друг, то листи до Олександри Куліш (10.11. 1882 р.) він закінчує:

«Кланяюсь Вам любенько. Щиро прихильний Ив. Пуллою» (19 липня 1882 р.) [2, с.90].

Для вираження доброзичливого ставлення до адресата епістолярні самоназивання ускладнюються присвійними займенниками *твій, ваш*, а також етикетними епітетами:

«Витаю Вас дорога Пані вкупі з моюю дружиною Ваш Ив. Пуллою»¹ [2, с.74].

Самоназивання супроводжуються також графічним виділенням окремих слів, які вказують на особливу повагу автора до адресата – написання з великої літери.

Повтор займенника *твій* сприймається як посилений вияв доброзичливості та прихильності.

У випадках більш офіційного характеру листа в кінці автор уживав лише прізвище, або ім'я та прізвище, або й наукове звання:

«З ушанованем

Проф. Пуллою» (до Володимира Гнатюка, редактора Літературної наукової бібліотеки у Львові) [2, с.193];

або: «...дожидаю Вашої відповіді і зістаюсь з великим поважанем для Вас Проф. Пуллою» (до Івана Нечуя-Левицького) [2, с.211].

Крім прихильний, щирий у І. Пуллою в листах частотний підпис і вірний, поважающий Вас.

Окремі листи Пуллою писав на візитках, тому в них уже був готовий підпис:

Dr Johann Puluſj

Professor and erk. k. deutschen technischen Hochschule

¹ Розділові знаки вжито згідно з оригіналом.

Цей підпис перекладався так: Доктор Іван Пуллой звичайний професор Цісарсько-королівської німецької технічної високої школи Прага [2, с.158].

В епістолярних чемних формулах звертань знайшла відображення одна з етнопсихологічних рис українського менталітету – шанобливе ставлення до навколишнього світу. Тому натрапляємо на такі форми звертання:

«Ласкава и дорога Пані!» (до Олександри Куліш) [2, с.159]; «*Високоповажний Добродію!*», «*Вельми шановний Добродію!*» (до Михайла Павлика) [2, с.132; 136]; «*Високоповажаний Друже!*» (до Олександра Барвінського) [2, с.368].

У офіційних листах натрапляємо на офіційні форми звертання: «*До Української громади в Празі*» [2, с.496]; «*До шановної Управи Організації Наукової Помочі у Відні, на руки високоповажаного посла і віцепрезидента ради державної Юлія на Романчука*» [2, с.497]; «*До шановного Виділу Наукового товариства імені Шевченка*» [2, с.227].

У офіційних листах, як і в особистих, Іван Пуллой передавав своє занепокоєння життям українського народу, дбав, щоб у різних життєвих ситуаціях українці мали змогу користуватися рідною мовою, читати українською Святе Письмо.

Наприклад, у листі з Праги від 30-го червня 1904 року до академії наук у Петербурзі, Іван Пуллой писав, надсилаючи «...*святе Письмо, руско-український переклад Куліша, Левицького і Пуллойа*» [2, с.293], про прикре відчуття після указу 1876 року: «*Те гірке і невиносиме відчуване великої кривди, запоїяної царским указом українському народови, дає мені право і сьмілість, в імені пригнобленого народу висказати жаль перед світлою Академією Наук, в надії, що голос мій знайде відгомін в серцях благородних мужів науки*».

Німецькою мовою написав Пуллой листа японському генералу Ногі у Порт-Артурі, де просив дати дозвіл розповсюджувати Святе Письмо українською мовою між полоненими солдатами, оскільки між полоненими було багато українців. Спричинився Іван Пуллой і до відкриття українського університету у Львові, що спостерігаємо у тексті листа до НТШ від 8 квітня 1916 року: «*У відповідь на лист 30. Марта радо згоджусь, щоб імя моє було видруковане між підписами меморіялу в справі заснованя українського універзитету у Львові*» [2, с.495].

Таким чином, у листах Івана Пулюями спостерігали становлення його мовної особистості як відомого науковця та патріота України.

Список використаних джерел:

1. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор ; за заг. ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
2. Іван Пуллой. Листи / укладач О.М. Збожна. – Тернопіль : Воля, 2007. – 544 с.
3. Мозер М. Причинки до історії української мови / М. Мозер ; за заг. ред. С. Вакулєнка. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – XVI, 832 с.

In the article we recreate the linguistic individuality of wide range scientist Ivan Poluy through the texts of outstanding figures' of Halychyna region of the second half of the XIXth century letters. The special attention is paid to: 1) the range of addressees; 2) letters related with problem of native language propagandizing and translation of Holy Writ into Ukrainian language; 3) etiquette formulas in letters.

Key words: linguistic individuality, epistolary, mentality, etiquette linguistic formulas, verbalization of etiquette formulas.

Отримано: 16.11.2015 р.

О. М. Мозолюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПРОСТОРОВІ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ МІСЦЯ В ПОЕТИЧНІЙ ЗБІРЦІ «ЛЕГЕНДИ СВІТУ» ІВАНА ОГІЄНКА

У статті на матеріалі поетичної збірки «Легенди світу» Івана Огієнка схарактеризовано просторові словосполучення зі значенням місця (локалізація за ознакою близькості, локалізація по колу, локалізація перед просторовим орієнтиром). Описано також їх склад, функціонування та варіативність у межах тексту.

Ключові слова: легенди, просторові словосполучення, просторовий орієнтир, локалізація, дистантні прийменники.

Писемний хист – то дар Святого Духа. «Письмовець – як волхв, що виправдовує перед лицем Господа перебування свого народу на землі». Мабуть, тому «треба перейти всі раї і пекла земні перед тим, як узятися за перо. Аби писемне слово було світлою тінню того Слова, що було справіку» [3, с.66]. На думку відомого закарпатського письменника Мирослава Дочинця, література має не розважати, а акумулювати позитивну енергію, підносити душу, давати нові знання, вселяти віру й надію [3, с.68].

Читаючи й пересчитуючи художні твори Івана Огієнка, ніби торкаєшся до миттєвості й водночас споглядаєш сьогодення, відчуваєш усім своїм єством мудре, правдиве, високе, переможне слово митця, яке прискорює серцебиття, підтримує у важку хвилину, скріплює дух, наповнює сенсом життя кожну клітину, допомагає піднятися над собою, відчути бодай трішки закодовану на папері мить щастя...

Огієнко, як сильна творча й багатогранна індивідуальність, збагатив нашу літературу розмаїттям тематики й жанрів, а мову – замашним, пахучим, гострим словом, яке кристалізується в тексті, породжує легкість читання, сприйняття змісту, п'янить ароматом епохи.

Його художня спадщина дійсно нагадує українську вишиванку, оскільки є барвистою, неповторною, справжньою національною гордістю. Це й інтимна, громадянська, релігійна поезія, драматичні твори, легенди. Львівський краєзнавець В.В. Огієнко-Смирнова у своїх спогадах зауважує, «що народні міфи та легенди нерідко пророкують їхнє нове відродження. Як колись у древні віки відродилася згоріла птиця Фенікс, так і в теперішній час яскраво почали світитися лиця на портретах наших забутих предків після того, як з них стерли патину забуття» [10, с.307].

Огієнкова поетична збірка «Легенди світу», що вийшла друком у Парижі 1946 року, складається з двох частин (I. На волю з в'язниці життя; II. Скорбна Мати й Людський Син). Є надзвичайно цікавою, оскільки дозволяє доторкнутися до минулого різних націй, відчути людські мрії, бажання, переживання, а отже, заступує на прочитання і ґрунтовне вивчення мовного матеріалу. Вона об'єднала кращі зразки світських і релігійних легенд багатьох народів світу, зокрема старовірейських (староєврейських), індійських, єгипетських, арабських, грецьких, європейських, слов'янських. Ці поетичні твори, невеликі за розміром, «нерідко несуть авторську оригінальну інтерпретацію відомого сюжету» [12, с.225].

Мета статті – описати просторові словосполучення зі значенням місця, схарактеризувати їх склад, функціонування та варіативність у поетичній збірці «Легенди світу» Івана Огієнка, що не було предметом спеціального лінгвістичного дослідження.

Просторові словосполучення (з первинними і вторинними прийменниками), передаючи загальне значення місця, протиставляються за ознакою дистантного і контактного розташування предметів [5, с.35].

Словосполучення з дистантними прийменниками місця виражають дистантне місце реалізації дії чи перебування чогось (когось) безвідносно орієнтації (локалізація за ознакою близькості) і з орієнтацією на конкретну сторону об'єкта (локалізація по колу, а також місце перед просторовим орієнтиром).

Насамперед розглянемо функціонування просторових словосполучень із значенням просторової близькості.

Локалізацію за ознакою близькості в поетичній збірці «Легенди світу» І. Огієнка передають дистантні статичні прийменники, що вживаються з родовим відмінком іменника – *біля, край, у*; орудним – *під, над*; місцевим – *при*. Але кожен із них, виступаючи у відповідному просторовому словосполученні, вносить своєрідний відтінок у значення, створюючи, таким чином, синонімічний ряд.

Іван Огієнко теж влучно наголошував на тому, що в складні (синтаксисі) живої мови «маємо багато форм архаїчних, уживаних тільки в одній місцевості й незнаних у другій, маємо багато подвійних чи потрійних форм; але глибше вивчення цих синтаксичних пар показує, що часто вони різняться певними відтінками, цебто вони функціональні в мові, а в мові літературній можна вживати їх усі, але на своєму відповідному місці» [9, с. 79].

Основним засобом вираження загальної просторової близькості до предмета в Огієнкових легендах є словосполучення тільки з прийменником *біля* ($V \cdot \text{біля} \cdot S_g$). Наприклад:

Анголі виплітають Господню корону
З палкої Молитви людей,
І в покорі складають її **біля** Трону
Із гімнами щирих грудей [8, с.30];
І селянин почав благати,
Щоб вуж по-братськи жив, як доти, –
Бо щось недобре **біля** хати,
Бо щось розплюснулись гризоти!.. [8, с.39];
І сіла Марія в гаю **біля** дуба,
І птахів годує Дитина... [8, с.65];
Щоденно пасуть свої вівці тут діти,
Біля Назарету на полі... [8, с.69].

Прийменник *біля*, що сформувався на основі староукраїнського прийменника *подълѣ* [7, с.140], з'явився лише наприкінці XVIII [6, с.433] чи XVIII-XIX століть [11, с.69].

Зауважимо, що в аналізованих легендах ми не простежуємо жодного прикладу функціонування словосполучень із прийменником *коло*, які використовують переважно в розмовній мові та мові художньої літератури теж із семантикою загальної просторової близькості (перебування на певній відстані від об'єкта-орієнтира).

Найвищий ступінь просторової близькості в легендах І. Огієнка передають словосполучення з прийменником *у* ($V \cdot \text{у} \cdot S_g$) та *при* ($V \cdot \text{при} \cdot S_i$). Наприклад:

Тихий Ангол Молитви тонкими руками
Сплітає віночки препишні,
І **при** Божих Стопах розкладає рядками,
Щоб зволив цю Жертву Всевишній [8, с.9];

Бо сонце – то світу окраса,
То зірка у Божої брами,
І сила нечиста все ласа
Закрити його пазурами [8, с.24];
Бо щастя **при** сонці, де вічне проміння,
Де чується зоряна пахощ весіння... [8, с.28];
Жив вуж в одній селянській хаті,
А вуж несе за дружбу долю,
В миру жили з ним, як **при** браті,
І мала хата всього вволю [8, с.38];
Й тиняється жид, Агасфер той світами,
Й ніде не знаходить спокою:
«Йди далі!» він чує у кожної брами,
Й показують двері рукою... [8, с.77].

Як свідчить досліджуваний матеріал, словосполучення V·у·S_g та V·при·S_i є непродуктивними, особливо V·у·S_g. Архаїчний прийменник у з родовим відмінком субстантива, що фіксується староукраїнськими пам'ятками XIV-XVIII століть [11, с.64], а також у творах українських письменників XIX ст. [5, с.41], упродовж становлення української мови, звісно, вийшов із ужитку, як один із членів синонімічного ряду на позначення безпосередньої просторової близькості.

Натомість подібні словосполучення з прийменником *при* функціонують і в синтаксичній структурі сучасної української літературної мови, проте зазнають конкуренції з боку інших – синонімічних [2, с.204].

Заслужують на увагу й словосполучення з давнім прийменником *край* (V·край·S_g), які, виражаючи значення просторової близькості, уточнюють місце дії чи перебування на самому краю предмета. Наприклад:

Перед Господом Ангол Молитви зарання
Стоїть із квітками **край** Трона... [8, с.9];

Та **край** дороги ось безодня, –
Глибокий водозбір порожній, –
Чуває ще Рука Господня... [8, с.18];

Пустельник сум низав **край** хати,
Й на сон рядив свою оселю [8, с.23];

Я тут, Агасфере, **край** тебе присяду,
Хоч випростаю хвору спину...
І в очах зболілих горять муки аду, –
Спочити б бодай на хвилину!... [8, с.76].

Варто зазначити, що просторові словосполучення з прийменниками *при* і *край* відбивають й українські пам'ятки головно XVII-XVIII ст.: *при хатці*, *при брегу* [11, с.66]; *край доброви*, *край Дунаю* [11, с.73].

Семантично близькими до розглянутих вище є словосполучення V·під·S_i (переважають) та рідше V·над·S_i, у яких основні значення первинних прийменників *під* (вертикальна локалізація нижче просторового орієнтира) й *над* (вертикальна локалізація вище просторового орієнтира) нівелюються, наприклад:

Й вони **над** річками чужими
Сиділи й плакали всі в тузі... [8, с.12];

Завмерла жона **під** дверима
Й Нефтолу любовним їсть зором... [8, с.17];

Аж бачить він: надка малина
Сміється весело **під** боком... [8, с.20];
Росла **під** скелею кедрина,
Окраса голій цій містині... [8, с.22];
Й стоїть Микола **над** водою,
До Раю витяг в муці руки... [8, с.49];
Пізнав він Ісуса, як Людського Сина,
Конав на хресті Той **під** боком... [8, с.58];
Раз Мати Пречиста сиділа **над** морем,
Обнявши руками Дитину... [8, с.62];
З надхненням небесним **під** дубом широким
Ісусик Маріїн навчас... [8, с.69];
Під хрестом розпиналася Скорбная Мати,
А Син на хресті пив страждання... [8, с.78].

Наведений ілюстративний матеріал яскраво свідчить, як словосполучення з прийменниками *під* і *над* набувають значення просторової близькості, розширюють синонімічний ряд, виконуючи до того ж функцію контекстуальних синонімів аналізованих попередньо локативних словосполучень. Окрім того, прийменник *над* у своєму вторинному значенні, що виникає у відповідних умовах тексту легенд, уживається лише з назвами місцин видовженої форми, а саме: море, річка, вода (у значенні річки).

Семантику просторової локалізації по колу, в центрі якого міститься просторовий орієнтир, у поетичній збірці І. Огієнка передають словосполучення з дистантними вторинними прийменниками, співвідносними з морфологізованими прислівниками [2, с.63], – *кругом*, *круг*. Наприклад:

Кругом них трава та пахучі квіти,
Як друзі дитячої волі [8, с.69];
І стала дітвора **круг** Нього півколом,
Як ті царедворці бучні,
Ісус же на Троні з піднесеним чолом,
Горять Йому очі ясні [8, с.73].

Словосполучення V-кругом-S_g та V-круг-S_g належать до непродуктивних, оскільки вживаються автором лише двічі.

У сучасній українській мові ХХ ст. словосполучення з прийменником *кругом* помітно звузили сферу свого функціонування, бо, як зауважує З.І. Іваненко, вони мають виразний відтінок усного мовлення і не вказують на рівномірне оточення кимось (чимось) центрального предмета з усіх боків [5, с.43-44]. Однак існує й протилежна думка: прийменник *кругом* (і подібні) з родовим відмінком іменника (займенника) вказує на рівномірне розміщення по колу [2, с.118].

У межах дистантної горизонтальної локалізації в аналізованих текстах простежуємо чимало словосполучень із прийменником *перед* (V-перед-S), які вказують на місце перед просторовим орієнтиром і є основним засобом формування цього типу синтаксичних конструкцій. Наприклад:

Ніжні пахощі райські стоять **перед** Троном,
І чує Бог людські Моління... [8, с.9];
І всі людські Молитви горять **перед** Троном,
Як райські небесні свічки [8, с.30];

Женеться царь Ірод, ось-ось вже спіймає
Свою перелякану Жертву.
Ріка **перед** ними, мов море безкрає, —
Цар схопить її хоча б мертву... [8, с.53];
Святая Родина блукає в пустині,
Скрізь голий пісок **перед** оком... [8, с.54];
Аж ось **перед** Ними фіговниця плідна,
Струнка й тополево висока... [8, с.55];
Й покірно схилялися всі **перед** Троном,
Немов той гнучкий очерет... [8, с.73];
І впала Пречиста хрестом **перед** Троном,
А з Нею небесні всі Лики... [8, с.84] тощо.

В українській літературній мові провідна роль у відтворенні горизонтальної локалізації з переднього боку просторового орієнтира також належить первинному прийменникові *перед* (< *передь*) з інструменталем [1, с.286], функціонування якого відбите в пам'ятках староукраїнської мови [11, с.58-59].

Отже, просторові словосполучення з дистантними прийменниками, що виражають значення місця, зокрема просторової близькості, локалізації по колу та перед просторовим орієнтиром, у поетичній збірці «Легенди світу» Івана Огієнка є досить функціональними і становлять відповідну групу. Найбільш продуктивними серед них виступають словосполучення з семантикою просторової близькості з прийменниками *біля*, *край*, *під* (V-біля-S_g, V-край-S_g, V-під-S_g). До непродуктивних належать словосполучення зі значенням локалізації по колу з прийменниками *кругом*, *круг* (V-кругом-S_g, V-круг-S_g).

Безперечно, «головна ознака кожної мови – то її складня» [9, с.265], бо саме в синтаксисі відчуємо дух нації, енергію й силу предковичого слова, відтінки й відтінки минулих століть; зчитуємо історію як українського, так і інших народів світу, їх вистраждану й зболену правду; споглядаємо красу живої природи різних країв, країн, континентів; простежуємо численні спілі грона синтаксичних одиниць, із яких черпаємо забуті старі знання першовитоків.

Іван Огієнко, володіючи таїнами вишуканого, добірного слова, зумів створити прекрасні книги, які довго подорожували, але нарешті знайшли свого читача, оскільки «в книг, як і в людей, свої долі, свої дороги, свої мандри в читачькому світі» [4, с.5].

Список використаних джерел:

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
2. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1980. – 286 с.
3. Дочинець М. Світильник слова. Книга життя. Життя книги / М. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2013. – 212 с.
4. Дочинець М. Синій зошит. Аркуші днів світящих / М. Дочинець. – Мукачево : Видавництво «Карпатська вежа», 2015. – 184 с.
5. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З.І. Іваненко. – К. ; Одеса : Вища школа, 1981. – 144 с.
6. Історія української мови: Морфологія / С.П. Бевзенко, А.П. Гриценко, Т.Б. Лукінова, В.В. Німчук та ін. – К. : Наукова думка, 1978. – 540 с.
7. Мельничук О.С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові / О.С. Мельничук // Слов'янське мовознавство; збірник статей. – К. : Видавництво АН УРСР, 1961. – С. 124-194.

8. Митрополит Іларіон. Легенди світу / Іларіон Митрополит. – Париж, 1946. – 96 с.
9. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І.І. Огієнко (Митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С. Тимошик. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
10. Огієнко-Смирнова В.В. Спогади: Іван Огієнко – титан духу / В.В. Огієнко-Смирнова // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта; науковий збірник; серія історична та філологічна / [редкол.: О.М. Завальнюк (гол. ред.), Є.І. Сохацька (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – Вип. VII. – С. 307-320.
11. Слин'ко І.І. Дослідження з історичного синтаксису української мови за пам'ятками XIV-XVIII ст. / І.І. Слин'ко. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1968. – 112 с.
12. Тимошик М.С. Поетична творчість Івана Огієнка / М.С. Тимошик // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта; науковий збірник; серія історична та філологічна / [редкол.: Є.І. Сохацька (відп. ред.), О.М. Завальнюк (голова) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. – Вип. VI. – С. 218-226.

The article deals with description of the spatial word-combinations with the value of the place on the material of the poetic collection of Ivan Ohienko «world Legend» (localization on the sign of closeness, localization on a circle, localization before a spatial reference-point). Their composition is described also, the functioning and the variants within the limits of the text.

Key words: legends, spatial word-combinations, spatial reference-point, localization, distant pretexts.

Отримано: 02.10.2015 р.

УДК 811.1612'373+340.113

Р. І. Монастирська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІЗ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА: ПРАВНИЧА ГІЛКА ЕТИМОЛОГІЧНО-СЕМАНТИЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Закцентовано увагу на засадах термінотворення в Україні, настановах ученого, дослідника І. Огієнка про єдність, усталеність наукової термінології. Зокрема йдеться про перші паростки української правничої термінології, укладання І. Огієнком етимолого-семантичного словника української мови, що вміщує лексико-тематичні групи на позначення правових понять.

Ключові слова: лексикографічна праця, українська термінологія, правничі термінологія кінця XIX – початку XX ст., етимолого-семантичний словник української мови І. Огієнка, термін права.

Цією статтею долучаємося до серії досліджень української термінології кінця XIX століття – початку XX століття, періоду, коли необхідність формування правничої термінології була зумовлена процесами українського законотворення і державотворення, а українська школа голосно вимагала добре виробленої наукової термінології. Чимало зусиль для вироблення національної термінологічної науки доклав учений, талановитий наслідувач українського про-

світництва, борець за українську національну школу Іван Огієнко, який беззаперечно вірив у «високий ступінь розвитку української науки, що змусить держави, де живе український народ, уважніші до нього ставитись» [1, с.491].

Професор Іван Огієнко заклав фундамент українського термінотворення й твердо вірив у подальший його розвиток. Оптимізм ученого був виправданий реальними українського життя, коли до термінологічної справи, що полягала в збиранні термінологічного матеріалу, їхньому друці й дискусії, долучалися не лише авторитетні науковці, але й небайдужі, національно свідомі, пересічні українці. Унаслідок створення наукових інституцій (Академії наук України, Інституту української наукової мови) можливими стали дискусії щодо практики терміновживання, загальні тенденції розвитку української правничої термінології, про що свідчать ґрунтовні наукові розвідки М. Паночка [4], Л. Тименко [6], Н. Сологуб [5], Н. Трач [7; 8] та ін.

У статті звертаємось до підвалин творення правничої української термінології, наукової спадщини видатного українського діяча, лексикографа І. Огієнка. Гідного пошанування заслуговує те, що було зроблено ним на ниві словникарства. І хоча у творчому доробку відсутній спеціальний словник правничих термінів, проте вміст одиниць на позначення правничих понять у лексикографічних працях переконує нас, сучасних дослідників, у тому, що професор Іван Огієнко розумів нагальну в ній потребу. Так, у чотиритомному *Етимолого-семантичному словнику української мови*, який називають вершиною його словникотворчої діяльності, представлені терміноодиниці на позначення кримінально-правових, цивільно-правових понять, понять фінансового права. Слід зазначити, що драматичну рукописну й видавничу долю мав цей *Словник*, якого І. Огієнко за свого життя побачити не встиг. Історія багаторічних перипетій *Словника* (у формі рукопису), залишила на ньому свої сліди. Картки з авторовими поясненнями скорочень назв джерел зникли, багато сторінок опинилося в хаосі перемішання, у картках не подані етимологічні й семантичні аспекти, пропущені старослов'янські відповідники. Тому чимало зусиль докладено Інститутом дослідів Волині у Вінніпезі (Канада), якому передали *Словник* за заповітом, аби презентувати його в 1979 році на честь 70-річчя від часу появи друком першої праці митр. Іларіона (в мирі – проф. д-ра Івана Огієнка) на тему лексикографії. Цей словник вийшов друком «з уваги саме на його лексикографічний (а не орфографічний) аспект, і тому його видання має документальний характер» [ЕССУМ, т.1, с.11]. Цінність цієї пам'ятки української культури є підкреслено значущою для розвитку й правничої науки, оскільки питання відбору доцільного терміна, повернення репресованих термінів породжує сьогодні доволі палкі дискусії між провідними правниками й мовознавцями. А *Етимолого-семантичний словник української мови* є джерелом великої ваги для досягнення цієї мети.

Аналізуючи правничі одиниці *Словника*, у якому зафіксовано їх близько 150, доходимо висновку про високу розробленість термінології права того часу. Так, у складі зазначеного словника нараховуємо шість лексико-тематичних груп правничої термінології.

До першої групи включаємо правничі терміни на позначення загальноюридичних понять, а саме: **апеляція** – відклик рішення якої постанови до вищої установи, яка має право переглянути справу суттєво. (ЕССУМ, т. 1, ст. 73), **закон** – суспільна норма поведінки, що є обов'язковою в даному суспільстві взагалі, чи в даній сфері його життя зокрема, і вона втримується силою (напр., силою держави) (ЕССУМ, т. 2), **позов** – покликання до суду (ЕССУМ, т. 4), **право** – 1. інтереси певної особи, захист яких спирається на законі. 2. правила обов'язкової для співжиття. 3. законодавство (ЕССУМ, т. 4), **розсудити** – 1. виносити рі-

шення у спірній справі; 2. обдумувати, обмірковувати (ЕССУМ, т. 4), **свада** – 1. сварка. 2. судова справа, тяжба (ЕССУМ, т. 4), **свідчити** – давати свідчення перед судом (ЕССУМ, т. 4), **скарга** – висловлення незадоволення чимсь чи кимсь, офіційне звертання з таким змістом (ЕССУМ, т. 4), **суд** – 1. вирішення з приводу обвинувачення. Розгляд певної справи з погляду діючих законів. 2. орган правосуддя. 3. судове засідання (ЕССУМ, т. 4), **щадити** – 1. милувати; 2. берегти, зекономити (ЕССУМ, т. 4).

Найчисельнішу групу термінів утворюють одиниці на позначення понять кримінальних правовідносин: **азіль** – право на перебування в якійсь державі політичного збігця чи її випадкового переступника (ЕССУМ, т. 1), **арешт** – позбавлення волі (ЕССУМ, т. 1), **в'язниця** – під в'язати, ув'язнення (ЕССУМ, т. 1), **гвалтувати** – насилувати (ЕССУМ, т. 1), **позивати** – притягати когось до судової відповідальності (ЕССУМ, т. 4), **полон** – відсутність свободи, неволя, в яку попадає хтось захоплений противником під час воєнних дій (ЕССУМ, т. 4), **потяти** – арх. 1. зрізати, зрубати. 2. убити. У давнину боролись переважно шаблями і мечами (ЕССУМ, т. 4), **рецидив** – повторення злочину (ЕССУМ, т. 4), **святотатство** – крадіжка належного Церкві, ст. сл. тать – злодій, татьба – кража (ЕССУМ, т. 4), **собічати** – красти, присвоювати. Він усе собічеть: і то моє, і це не ваше (ЕССУМ, т. 4), **страчення** – 1. Карати на смерть. 2. Гублення чогось напр. наої. У давній мові страчення означало програш судової справи або знищення (ЕССУМ, т. 4), **тюрма** – в'язниця; в давнину була яма (ЕССУМ, т. 4), **утиск** – насильне, несправедливе обмежування чийх дій, переслідування у давній мові, значення і абстрактне і конкретне (ЕССУМ, т. 4).

До третьої групи зараховуємо терміни на позначення понять цивільно-правових відносин: **брак**, арх. – одруження, ст. сл. брак (ЕССУМ, т. 1), **енітимія** – заборона згідно з законом, законна кара. Ст. сл. епитимія – користування цивільним правами; догана; кара (ЕССУМ, т. 2), **побір** – арх. чини, данина, що береться за призначення (ЕССУМ, т. 4), **посягати** – ст. сл. посягати – перше виходити заміж. Пізніше – задумати зробити зло, уже XIV ст. (ЕССУМ, т. 4), **умова** – первісне значення цього слова договір, контракт (ЕССУМ, т. 4), **чопове** – державний податок від алкогольних напитків, його брали від горілки, меду, пива, а від 1629 р. лише від меду (ЕССУМ, т. 4).

Четверту групу правничих термінів Словника презентують одиниці на позначення суб'єктів правовідносин: **авдитор** – суддя слідчий, що вислуховує, в давнину старший учень, що вислуховує знання учнів (ЕССУМ, т. 1), **адвокат** – судовий оборонець (ЕССУМ, т. 1), **арештант** – ув'язнений, позбавлений свободи (ЕССУМ, т. 1), **підозрілий** – який викликає недовір'я, підозрений (ЕССУМ, т. 4), **поборці** – ті, що збирають побір (ЕССУМ, т. 4), **поручений** – довірений, накладений як обов'язок на когось (ЕССУМ, т. 4), **поручник** – поручитель, книж. Той, хто дає поруку, гарантує за когось (ЕССУМ, т. 4), **правник** – рідко: юрист, фахівець із правознавства. Правник – позиваючий (ЕССУМ, т. 4), **торбохват** – злодій (ЕССУМ, т. 4), **шахрай** – обманщик, пройдовіт (ЕССУМ, т. 4).

П'ята лексико-тематична група – терміни права з ядерною одиницею документ, а саме: **протокол** – документ, який містить у собі запис всього, про що йшла мова на зборах, засіданні, допиті (ЕССУМ, т. 4), **статут** – документ, який вміщає цілість принципів і норм, якими керується певна партія, масова організація, наукове товариство (ЕССУМ, т. 4), **декрет** – розпорядження, ст. сл. указь (ЕССУМ, т. 1), **диспенсація** – акт розподілювання чою; спеціальний дозвіл чинити що поза правилами чи законами (ЕССУМ, т. 1).

Шоста група – терміни фінансового права: **аліменти** – від лат. *alimen-tum*: харчування, утримання, їжа (ЕССУМ, т. 1), **пеня** – грошове стягнення,

штраф, незадоволення або скарга (ЕССУМ, т. 1), *хабар* – гроші для підкуплення, взятка (ЕССУМ, т. 4), *штраф* – грошове стягнення, яке накладається як покарання переважно в адміністративному і судовому порядку (ЕССУМ, т. 4).

Очевидним є те, що зазначені лексичні одиниці є неоднорідними за своїм походженням. До складу української правничої термінології, що формувалась на національній основі, органічно ввійшли й іншомовні запозичення.

Питання про вживання іншомовних слів у той період ставилося дуже гостро, відбуваються бурхливі дискусії щодо чистоти української літературної мови. Позицію питомого українського термінотворення обстоював й Іван Огієнко, водночас дотримуючись поміркованого принципу поєднання національних та інтернаціональних елементів. *Етимолого-семантичний словник української мови* справляє наше повне уявлення про обсяг запозиченої лексики тогочасної правничої терміносистеми й є свідченням неоднорідності їхнього походження.

Так, найчисельніше угруповання правничих термінів, представлене в *Словнику*, утворюють **латинські** лексеми: *анулювати* – з лат. *annullare* – знищити (ЕССУМ т. 1), *вердикт* – з лат. *vere* – *вірно* + *dictum* – сказане (ЕССУМ, т. 1), *вето* – з лат. *veto* – забороняю (ЕССУМ т. 1), *алібі* – з лат. *alibi*: «в іншому місці» (ЕССУМ, т. 1), *вердикт* – з лат. *vere* – *вірно* + *dictum* – сказане (ЕССУМ, т. 1), *вето* – з лат. *veto* – забороняю (ЕССУМ, т. 1), *репресований* – з лат. *repressor* – обмежувати, здушити (ЕССУМ, т. 4), *посесія* – *тимчасове посідання, яке не ґрунтується на свідоцтво про власність. З лат. possession* (ЕССУМ, т. 4), *акредитив* – з лат. *accreditivus* – *вірчий лист* (ЕССУМ, т. 1), *диспенсація* – з лат. *dispensatio* – розподілювання чого (ЕССУМ, т. 1), *статут* – з лат. *status* – громадянський стан (ЕССУМ, т. 4). Наявність такої значної кількості термінів-латинізмів, що прийшли в українську мову, зумовлене гострою в них потребою, адже зародження правничої науки потребувало наукової термінології, а соціокультурний комплекс *Latinitas* протягом тривалого часу був засобом культурної інтеграції народів Європи.

Меншим за обсягом, але не менш значущим, є наступне угруповання – лексеми, запозичені в українську правничу мову з європейських мов:

грецької (*амністія* – *amnestia* – *забуття, прощення* (ЕССУМ, т. 1), *сикофант* – *сукоп* – *смоківниця і rhanēin* – *показувати: донощик, наклепник. В старій Греції забороняли вивозити фіґи, а хто доносив на кого про вивіз фіґ, той звався сикофантом (sokophantes), а з часом це слово стало визначати взагалі донощика, шантажиста, наклепника*) (ЕССУМ, т. 4); *французької* (*атестат* – *attestat* – *напад чи замах на життя чиє з політичних переконань*) (ЕССУМ, т. 1);

арабської (*наїб* – *помічник судді*) (ЕССУМ, т. 3);

італійської (*спекулятор* – *spekulieren* – *грати на біржі*) (ЕССУМ, т. 4);

тюркської (*ярлик* – *jarlek* – *лист, наказ; це були грамоти від татарської влади, які писалися татарською мовою*) (ЕССУМ, т. 4);

османської (*хабар* – *haber* – *новина, новинка*) (ЕССУМ, т. 4); *англійської* (*хуліган* – *бейкетник, бандит. Назва повстала від прізвища англійської родини XVIII в. Hoobigan, що була загально відома з свого злочинства*) (ЕССУМ, т. 4).

Спостерігаємо також поодинокі випадки **інтернаціональних запозичень**: *бігамія* – з лат. *bi* – *двічі*, *гр. gamos* – *шлюб* (ЕССУМ, т. 1), *рента* – *фр. rente, итал. reddita від дієслова redo* – *повертаю. Первісне значення – річний дохід* (ЕССУМ, т. 4).

Отже, важливим явищем на шляху формування правничої науки є різноманітна з функціонального та структурного погляду лексика латинського й грецького походження, європейських мов, що є результатом взаємодії інтра-

та екстралінгвальних (історичних, політичних, культурних, соціальних, етнічних, конфесійних) чинників.

Зрештою, розвиток української термінології того періоду переконує, що для вироблення сучасної української правничої терміносистеми маємо достатньо національних мовних ресурсів, оскільки, як писав І.Огієнко, «наша мова дуже гнучка й зовсім придатна для творення термінологічних назв [2, с.245-250]. А необхідність запозичень сприяє нормалізації й поглибленню міжнародно-правових зв'язків, інтернаціоналізації суспільних процесів.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Для одного народу одна наукова термінологія / І. Огієнко // Рідна мова. – 1935. – Ч. 11. – С. 491-498.
2. Огієнко І. (Митрополит Лларіон) Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
3. Митрополит І. Етимолого-семантичний словник української мови; у 4 т. / І. Митрополит [за редакцією Юрія Мулика-Луцика]. – Вінніпег : Trident Press Ltd, 1979.
4. Паночко М. Соборна основа української юридичної термінології як визначальний чинник її функціональної розбудови в 20-х рр. ХХ ст. / М. Паночко // Актуальні питання гуманітарних наук. Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич, 2013. – Вип. 6. – С. 148-157.
5. Сологуб Н. Словники 20-х років і сучасна українська термінологія / Н. Сологуб // Українська термінологія і сучасність : збірник наукових праць. – К., 2001. – Вип. V. – С. 14-17.
6. Тименко Л. Лексико-тематичні групи української юридичної термінології поч. ХХ ст. / Л. Тименко // Лексикографічний бюлетень. – К., 2004. – Вип. 10. – С. 94-101.
7. Трач Н. З історії української правничої термінології: 20-30-ті роки ХХ століття / Н. Трач // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 60. – С. 49-57.
8. Трач Н. Внесок української діаспори в процес розбудови української правничої термінології / Н. Трач // Діаспора як чинник утвердження держави Україна в міжнародній спільноті; I Міжнар. наук. конф., 8-10 бер. 2006 р; тези доповідей. – Львів, 2006. – С. 306-309.

The article envisages the principles of terminological formations in Ukraine, guidelines of I. Ogienko, the great scientist, researcher, talented copier of Ukrainian enlightenment of unity, sustainability, catholicity of national scientific terminology.

A well generated scientific terminology promotes the rise of science that interested Ivan Ogienko. Etymology-semantic Dictionary of Ukrainian language consists of four lexico-tematic legal units, which is the result of productive labor for many years.

Key words: lexicology work, ukrainian terminology, legal terminology of early twentieth century, Etymology-semantic Dictionary of Ukrainian language, term of law.

Отримано: 17.11.2015 р.

О. Л. Оверчук

*Інститут філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИЙ ДИСКУРС ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано дослідницькі пріоритети Івана Огієнка у вивченні фольклору. Обґрунтовано важливість ідей дослідника для подальшого розвитку науки про народну творчість. Автор вказує на синкретичний характер наукового дискурсу Івана Огієнка, що дозволило проаналізувати водночас фольклор вербальний і фольклор акціональний – напрям, актуалізований у сучасних фольклористичних пошуках.

Ключові слова: Іван Огієнко, фольклор, вербальний фольклор, акціональний фольклор, синкретизм, історія фольклористики.

Сучасна наука про народну творчість характеризується плюралізмом наукових підходів до вивчення фольклорного явища. Науковці сьогодення, пропонуючи новітні методики вивчення фольклорних текстів, інтегративні засоби їх пізнання, так чи інакше повертають до життя ті прийоми, які були вже апробовані ученими, що закладали підвалини інтегративного, комплексного наукового освоєння фольклорного факту. При цьому слід зауважити, що фольклорні явища традиційно розглядалися синкретично: з урахуванням вербальних та акціональних репрезентацій.

Як відомо, фундаторами наукового осягнення фольклорної картини світу України є перші наукові студії В. Антоновича, Г. Галагана, М. Драгоманова, П. Житецького, О. Кістяківського, М. Константиновича, Г. Купчанка, О. Марковича, П. Чубинського, Д. Яворницького та багатьох інших. Чільне місце в такому переліку належить Івану Огієнку, який, врахувавши досвід попередників, представив нову візію фольклору як синкретичного явища, що цілісно зберігає етнічну інформацію.

Утім, вітчизняні праці, присвячені специфіці методологічного осмислення теоретичної та прикладної діяльності фольклористів попередніх поколінь мають доволі спорадичний характер. Звертаючись нині до питань, що турбували науковців на відстані століть, ми орієнтуємося на актуалізацію тогочасного досвіду й визначення перспектив його застосування до сучасного етапу і майбутнього розвитку української фольклористики. У такому разі підлягає осмисленню проблема теоретико-методологічного обґрунтування фольклорних явищ, збирання, упорядкування та дослідження усної народної творчості.

Особливо це стосується діяльності згаданих учених у галузі фольклористики та етнографії, що порушували питання особливості української нації, багатств усної народної творчості, самобутності й давнини мови, суперечливих моментів української історії тощо. Напрацьована двома поколіннями радянських вчених історіографія про цих наукових та громадсько-культурних діячів усе ж не може бути відкинута повністю, бо вона – хай навіть обмежена й не завжди об'єктивна в оцінках – відіграла певну роль збудника національної свідомості, немовби верхня менша частина айсберга, інтригувала більшою – не доступною, забороненою, глибинною...» [2, с.176].

Наукові традиції вивчення української уснословесної творчості демонструють помітні відмінності, зумовлені історичними, геополітичними чинниками, з-поміж яких рушійним для української польової та теоретичної фольклористики було прагнення збереження культурних надбань української на-

ції, їхнє осмислення задля утвердження її окремішності в умовах колоніальної експансії. Тоді як усна словесність незалежних народів існувала як природна даність, українське народне слово було і залишається оберегом нації, чи не єдиним засобом її утвердження на світовій мапі та головним опором протидії ідеологічним утискам аж до фізичного знищення.

В основі і наукового, і суспільного інтересу до фольклорних творів є зацікавлення минулим народом. Не випадково саме в другій половині XVIII – на початку XIX ст., а потім, логічно, і в XX ст. (особливо у першій третині!) активізується інтерес і до народної творчості, і до історії, і до мовознавства. Так, наприклад, П. Куліш водночас був письменником, фольклористом та істориком: усі ці напрямки його діяльності поєднувала патріотична зацікавленість українською минувиною. Тому цілком виправдано у праці О. Русова наголошується на особливому значенні фольклористичної діяльності П. Куліша як попередника роботи Південно-Західного відділу Російського Географічного Товариства [7, с.313-314].

Дослідження українського фольклору, мови, історії й літературно-художньої діяльності поєднував і М. Максимович, якому судилося відіграти в історії української історико-філологічної науки взагалі і фольклористики зокрема не меншу роль, ніж П. Кулішеві. Роль М. Максимовича як такого, що своєю діяльністю на чверть століття випередив роботу Південно-Західного відділу Російського Географічного Товариства в тій самій галузі, підкреслював П. Чубинський [4, с.61-67; 8, с.50].

Значення наукової постаті М. Максимовича як ідейного попередника діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства в контексті ідеології романтизму та її впливу через фольклористичну діяльність і літературу на суспільне життя чітко окреслив М. Драгоманов: «Літературна діяльність М. Максимовича розпочалася з часів так званого романтизму. До речі, цей романтизм повсюдно мав своїм наслідком звернення уваги суспільства до народних переказів, поезії, – і потім вивчення побуту народного загалом, тобто, був одним із найпотужніших рушіїв основи тієї науки – етнографії, яка складає одну з найвищезначальніших цілей Імператорського російського географічного товариства. Такі наслідки романтизму не залишалися без впливів і на тісні межі суто наукових робіт: етнографія пробуджувала увагу до народності, згодом – до народу, і сприяла тому, що поступово власне літературний романтичний напрямок переходив у реалістичний, що література стала відображати життя народу, – а все це сукупно сприяло розвитку і літератури, і суспільства» [3, с.68-77]. Тут М. Драгоманов називає етнографію комплексну народознавчу науку, що включає і фольклористику.

Багатогранна й різнодисциплінарна діяльність М. Максимовича слугувала пробудженню самосвідомості українського народу [3, с.76]. Є всі підстави вважати, що М. Драгоманов, роблячи таку заяву (а перед тим підкресливши спільність цілей М. Максимовича і Відділу), неявно проголошував мету діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства: «Усякому, хто знайомий з історією Південнозахідної Русі та її становищем, сподіваємося, зрозуміло буде без зайвих слів, яке важливе практичне значення, державне значення має думка про те, що мова, поезія, почуття хлопа в Південнозахідній Русі прямі нащадки мови, поезії, почуттів – князів давньокіївської землі. І, справді, ті праці і ті інтереси, яким відданий був етнограф і археолог Максимович в Києві і пізніше, мають однакову і наукову, й політичну значущість» [3, с.76-77].

М. Драгоманов завершує свою промову про наукову і суспільну роль діяльності М. Максимовича висновком про те, що Південно-Західний відділ має працювати в тому самому напрямку і з тим самим широким розумінням значення етнографії (очевидно, мається на увазі суспільно-політична роль цієї науки), з тією самою любов'ю до справи, з якою працював М. Максимович [3, с.77].

Фольклористичну і мовознавчу діяльність поєднував О. Потебня, вплив якого на дослідження фольклору і мови фольклору так само важко переоцінити. Зазначені дослідники можуть бути названі ідеологами української фольклористики й гуманітаристики взагалі в XIX ст. Їхня діяльність не могла не справили першорядного впливу на всіх наступників, а серед них – і на Івана Огієнка.

Відтак, сьогодні на часі перебуває питання наукового аналізу праці І. Огієнка «Українська культура» [6] – курсу лекцій, прочитаного вченим у Київському університеті (приват-доцент). Результати діяльності творчої та наукової еліти попередніх поколінь не були достатньою мірою поціновані, нерідко були проігноровані, здебільшого піддавалися забороні центральної владою. Тому особливо гостро сприймалися слова І. Огієнка про актуальність вивчення фольклору на початку XX ст.: «Тепер, коли ми творимо своє вільне життя, коли питання про нашу автономію поставлено руба, коли це питання набуло собі такої гострої форми, як раз дочасно буде спинитись, озирнутися назад, кинути оком на той довгий шлях, що його ми перейшли» [6, с.3].

Аналізуючи попередні етапи науки про українську народну творчість, О. Івановська зазначає: «...українська фольклористика мала виразні тенденції поєднання вербального тексту зі складною системою функціонально-семантичних зв'язків його з реаліями етнографічної дійсності: при цьому естетичний фактор творення фольклорного тексту не визнавався українськими дослідниками більш важливим, аніж історико-генетичний та онтологічний» [5, с.22]. Натомість І. Огієнко розглядає фольклор принагідно до явищ історичних: останні, на думку науковця, визначили «розвій» культурних надбань українського народу. Особливо виразно це звучить у таких риторичних запитаннях: «Чи ми ж справді маємо право на вільне життя, чи ми маємо право на ту автономію, якої так настирливо домагаємось ось уже більше двох віків? Чи народ наш – окремий народ, чи він же має свою культуру, – культуру оригінальну, своєрідну? Чи в минулому єсть у його своя історія, своє життя?» [6, с.3].

Еклектизм студій І. Огієнка увиразнюється введенням в авторській науковий текст фрагментів народних пісень, які «утворив народ наш такою, як ніхто з інших народів, і хіба тільки серби мають маку ж саму пісню. Наші пісні – це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за ними» [6, с.5]. Зокрема, ілюстративним матеріалом слугують такі рядки:

«Ой горе тій чайці-небозі,
Що вивела діток при битій дорозі» [6, с.4].

Важливо, що у праці І. Огієнка фольклорні явища, зокрема народні пісня, розглядаються в широкому контексті: учений доводить тезу про вплив народної пісні на церковний спів, популярність цього жанру на теренах тогочасної Росії. Зокрема, про це свідчать такі рядки: «Пісня наша дуже одбилась і на церковнім співанні; так, прислухайтесь до Лаврського співу і ви там розпознаєте мотиви і наших народних пісень і наших старих козачих дум. От чому співи в наших церквах ще за давні віки завше так тягли до себе чужинців» [6, с.6]. Слід зазначити, що наведені твердження є продовженням ідей М. Максимовича, який свого часу довів належність тексту «Слова про поход Ігорів» до здобутків української культури саме на основі співмірності тексту поеми із текстами українських народних дум, зокрема, наголошувалося, як ми пам'ятаємо, на подібності ритмомелодики досліджуваних текстів.

Вимогливий у проведеної наукових досліджень (насамперед до себе!) І. Огієнко послуговується фактологічним матеріалом при доведенні артикульованих тез. Так, опрацювання вченим рукописних або друкованих співаників Чулкова, Новикова засвідчило широку популярність у Росії українських народних пі-

сень: «Ой за гаєм-гаєм, гаєм зелененьким», або «Ой полола горлиця лебеду» та ін. Окрім того, слід зауважити, що однією з основних ознак фольклорного тексту/явища є його варіативність. Відтак, цілком слушним є згадка І. Огієнка про спостережені ним переробки «на московський лад» пісні, а саме: «Пос'єю я лободу», «Да орал мужик при дороз'ї», «Вел'їла мн'ї мати зелен ячмень жати» тощо [6, с.6].

Не міг І. Огієнко оминати унікального жанру українського фольклору – народні думи, які «мають велику літературну вартість; перейняті сумом, повиті журбою, думи наші роблять велике вражіння навіть на чужинців... Не дурно ж ними цікавилась навіть церква і спів старих дум перенесла й до свого співу. Найкращий здобуток старовини, думи мали великий вплив на стару й нову українську літературу, годували Котляревського, Гоголя, Квітку, Шевченка, Щоголіва, і магімуть ще не малий вплив з ростом української національної свідомости» [6, с.9]. Окрім того, дослідник зважає і на перші спроби наукового опрацювання фольклорного матеріалу, апелюючи, наприклад до відомої збірки «старинних малоросійських песен» М. Цертелева 1819 р. Специфіка наукового дискурсу І. Огієнка полягає в осмисленні впливу фольклору на тексти «красного письменства» і, що важливо, у пошуку причин, які на певний час загальмували як власне розвиток українського фольклору, так і його опрацювання. Зокрема, І. Огієнко вказує: «...останніми часами забороняли нам співати, гнали пісню нашу із школи, гнали із життя, а солон'ю України, покійному М. Лисенкові, не дозволяли під нотами ставити слів, – дозволялось видавати самі тільки ноти... Проте голосно лунала і німа оця пісня...» [6, с.8]. Як бачимо, аргументується теза про взаємозалежність та взаємозумовленість розвитку явищ духовного характеру та суспільно-політичних факторів.

Не залишені поза дослідницькою увагою у праці І. Огієнка «Українська культура» явища акціонального характеру. Так, принагідно до аналізу музичного фольклору, науковець вказує на унікальність музичних інструментів, під супровід яких виконувалися фольклорні твори: «Народ український, утворивши власну свою музику, утворив своє самостійне музичне знаряддя; згадаймо нашу ліру, кобзу, торбан і т.и.» [6, с.10].

Пошук відповідей на питання, пов'язані з національним ідентитетом, сьогодні реалізується при викладанні курсів звичаєвого права, що здійснюється (нареши!) в межах вивчення студентами фольклору. Про належність звичаєвого права до компетенції фольклористики йдеться також у праці І. Огієнка: «Український народ витворив і своє оригінальне право, те право, що його не змогли знести ніякою російською нівеліровкою» [6, с.16].

Аналіз акціонального фольклору дозволив науковцеві означити унікальність української культури, її відмінність від культури «московської», а отже, став додатковим аргументом на користь тези про окремішність народу українського. Усі ці положення стали підставою до артикуляції І. Огієнком вкрай актуальних сьогодні узагальнених тверджень: «І який би бік життя ми не взяли, ми скрізь побачимо, що народ наш виявляє себе окремим, своєрідним народом, народом з самостійною культурою. Народ український утворив свої звичаї, як от – родини, хрестини, похорон, свої вірування й переконання, утворив свої обставини життя, зачісування кіс («хохол» чи «оселедець»), свій музичний струмент (бандура, ліра, торбан), свої страви, свій танок, – і все таке, що надає йому оригінальності і одріжняє од інших народів; було колись, у нас був навіть свій коліндар, і рік наш не припадав до московського» [6, с.21].

Маючи вагомий теоретичні здобутки у галузі мовознавства, І. Огієнко наводить мовний матеріал як додатковий доказ тези про унікальність українського народу. Зокрема, досить показовими в такому разі є рядки праці «Українська культура»: «В самій мові нашій одбився дух нашого народу, по корнях слів

можна довідуватись і про культуру нашу. Давнє слово наше «дружина» ... яскраво показує про стан нашої жінки, про те, що вона друг своєму чоловікові, тоді як загально-слав'янське «жена» значить тільки «рождающая». Або наш вираз: ми кажемо «одружитися з нею, або «оженитися з нею: тут жінка стає зразу стає рівноправно поруч з чоловіком; цей вираз – «лженитися з нею» далеко культурніший од московського: «жениться на ней» [6, с.22].

Загальнюючи вектори дослідницьких пошуків І. Огієнка у галузі фольклористики, маємо визнати їх синкретичний характер, що дозволило вченому залучити широкий спектр методів і прийомів аналізу фактологічного матеріалу. Зважаючи на характер фольклору як унікального явища культури народу, І. Огієнко презентує перспективні шляхи розвитку фольклористики. Більше того, аналізуючи жанри вербального фольклору, види акціонального фольклору, дослідник зумів піднести ідею унікальності явищ народної культури до ідеї національної – окремішність українського народу зі своєю мовою, культурою. Відтак, доводиться говорити про особливо актуальність фольклористичного дискурсу І. Огієнка в контексті сьогочасної політики «націєтворення».

Список використаних джерел:

1. Горленко В.Ф. Становление украинской этнографии конца XVIII – первой половины XIX ст. / В.Ф. Горленко. – К. : Наукова думка, 1988. – 214 с.
2. Дмитренко М.К. Українська фольклористика другої половини XIX століття; методологічний дискурс : дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.07 / Д.М. Костянтинівич ; НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. Максима Рильського. – К., 2006. – 373 арк.
3. Драгоманов М.П. Речь / М.П. Драгоманов // Записки Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества. – К., 1874. – Т. 1: За 1873 год. – С. 68-77.
4. Журнал общего собрания Юго-западного отдела Императорского русского географического общества 18 ноября 1873 года // Записки Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества. – К., 1874. – Т. 1: За 1873 год. – С. 61-67.
5. Івановська О. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів : підручник / О. Івановська. – К. : ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. – 336 с
6. Огієнко І. Українська культура; Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко // Репринтне відтворене видання 1918 року. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.
7. Русов А.А. Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских / А.А. Русов // Записки Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества. – К., 1874. – Т. 1: За 1873 год. – С. 309-338.
8. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р.; до історії громадських рухів на Україні у 1860-1870-х роках / Ф. Савченко. – Х. ; К. : Держ. вид-во України, 1930. – 415 с.
9. Франко І.Я. Дві школи в фольклористиці / І.Я. Франко // Житє і слово. – Львів, 1895. – Кн. 1. – С. 149-155.

The article analyses Ivan Ohijenko' research prospects of Folklore Studies. The author outlines the importance of Ivan Ohijenko' idea for further development of Ukrainian Folklore Studies. The author points to the syncretic nature of scientific discourse of Ivan Ohijenko. This enabled him to analyze both verbal folklore and actional folklore – modern trend of folkloristic search.

Key words: Ivan Ohijenko, folklore, verbal folklore, actional folklore, syncretism, History of Folklore Studies.

Отримано: 01.10.2015 р.

В. П. Олексенко

Херсонський державний університет

РОЛЬ ІВАНА ОГІЄНКА У СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

У статті проаналізовано творчу діяльність видатного українського мовознавця, професора Івана Огієнка, з'ясовано його роль у становленні українського правопису. Подано аналіз основного лінгвістичного доробку вченого.

Ключові слова: І. Огієнко, український правопис, правописна система, рідна мова, літературна норма, правописний кодекс.

Розвиток наукової думки в Україні ХХ століття відбувався за непростими законами. Сьогодні, перейшовши у вік новий, ми повинні належним чином вивчити й оцінити всі надбання та втрати віку минулого, виявити ті цінності, що визначали розвиток освіти в нашій державі, ті процеси і тих людей, які мали безпосередній вплив на становлення та функціонування української мовознавчої науки.

У кожну епоху є постаті, які на багато років уперед визначають подальший розвиток науки, піднімають її на якісно новий рівень, відкривають нові горизонти знань.

Незалежна демократична Україна сьогодні вшановує тих, кого ще вчора категорично замовчували. Серед них – Іван Огієнко (1882-1972 рр.) – видатний мовознавець-україніст і славіст, палеограф, поет, перекладач, історик церкви, богослов, перекладач Біблії і богослужбових книг, філософ, історик культури, літературний критик, фольклорист, мистецтвознавець, публіцист, педагог, редактор і видавець, на ім'я якого заборона була накладена в часи сталінського культу, належить до когорти тих людей, що найповніше віддзеркалюють епоху, в якій їм довелося жити і працювати. Він пройшов непростий життєвий шлях, повний злетів і важких випробувань, однак завжди залишався вірним собі та своїй справі.

Тепер прийшов час, щоб наукова і культурна спадщина вченого стала надбанням українського народу, предметом дослідження науковців та вивчення у вишах України.

Нині важко уявити українську гуманітарну науку, і мовознавчу зокрема, без творчого доробку видатного вченого Івана Огієнка. Автор близько тисячі наукових праць із різних галузей українознавства, «один з найвидатніших сподвижників українського відродження» ще донедавна був насильницьки вилучений з культурного простору України.

Життєву енергію і свій великий талант І. Огієнко всеціло віддав українській науці й культурі. Розкидані по світах, плоди його невтомної праці поволи, але впевнено торують дорогу до українського читача, на Батьківщину. В Україну він вірив, для неї жив і творив.

І. Огієнко був лінгвістом виняткової ерудиції. Блискуче знання класичних мов, санскриту, французької, німецької, старослов'янської, російської, польської, сербської та інших мов гарантувало молодому вченому велике майбутнє. Він був добре обізнаний з граматичною системою багатьох мов світу, що дозволило йому зробити вагомі теоретичні узагальнення й відкриття.

Подвижник української національної віри, науки, культури, І. Огієнко протягом усього свого життя дбав про їхній розвиток, чистоту і досконалість у

всьому. Центром його діяльності були рідномовні студії. Звідси – його увага до всього, що є основою рідної мови, сприяє її пізнанню, вивченню, поширенню серед народних мас, отже, до всього того, що активізує розвиток національної мови – живого духу українського народу.

Обсяг дослідницьких інтересів І. Огієнка вражає своїм проблемно-тематичним спектром на ниві української культури, мовознавства, історії канонічного права, давньої української літератури, славістики, краєзнавства, народної архітектури, освіти, філософії, бібліографії.

Наукова спадщина І. Огієнка неодноразово була предметом спеціальних розвідок, де аналізувалися його погляди на роль народної мови у процесі розвитку української мови [2], на формування її найважливіших рис і норм [3; 4], на історичний розвиток українського правопису, зокрема в Галичині й на Буковині [6].

Великою і благородною була праця І. Огієнка, спрямована на розвиток української літературної мови. Заслугує на увагу широка діяльність ученого: його перу належать підручники з української мови для початкових класів, низка наочних таблиць для самостійного вивчення української мови, бібліографічні покажчики, праці з методики викладання, з історії української мови.

Одним із найголовніших завдань українського мовознавства перших десятиліть ХХ ст. було вироблення літературної норми, зокрема правопису.

Для вноормування правопису І. Огієнко зробив чимало. Відстоюючи східноукраїнську норму в Галичині [див. 5, с.134], він публікує низку спеціальних видань: «Український стилістичний словник» [14], «Чистота й правильність української мови. Підручник для вивчення української літературної мови» [15], «Нариси з історії української мови: система українського правопису» [9], «Словник місцевих слів, у літературній мові не вживованих» [13], «Наука про рідномовні обов'язки» [10], – у яких «поборюється український партикуляризм, що проявляється в замилюванні до говіркових форм і слів» [1].

І. Огієнко, незважаючи на складну долю мовознавчого генія «в умовах заблокованої культури» (Л. Костенко), продовжує працювати на національну науку, утверджувати її.

Про авторитетність мови свідчить усталеність її правопису, і саме тому І. Огієнко ґрунтовно займався цим питанням, адже «на Великій Україні аж до 1917 року не було рідної школи, а тому не було власне й тієї найголовнішої причини, що найбільше змушує до певної кодифікації правопису для щоденних реальних потреб» [9, с.12].

Тому не випадково саме І. Огієнкові – вже відомому вченому-українознавцеві – Міністр освіти Центральної Ради І. Стешенко доручає укласти короткий правописний кодекс для шкільництва. Справа ця «була дуже пекуча», бо школи «голосно вимагали правописних норм та усталення їх».

З початком революції, коли українська мова набрала всіх громадянських прав, потреба в якомусь погодженні щодо правопису відчувалась ще гостріше. І ось для цього при колишнім міністерстві народної освіти в Києві засновується правописна комісія, що з 16 квітня по 24 травня 1918 року прискореним темпом працює над залагодженням справи українського правопису, – писав Ф. Шумлякський [17, с.64].

«Як результат цієї праці, в журналі «Вільна Українська Школа» №10 за м. червень 1918 року (стор. 345-349), а також в двох-трьох номерах газ. «Відродження» за той самий рік, з'являються (треба сказати, з дуже недбалою корекцією) «Найголовніші правила українського правопису». З передмови до них секретаря комісії (див. журн. «Вільна Укр. Школа», №10, 1918) виявляється, що автором їх власне був прив.-доц. Київського Університету І. Огієнко (він

же й голова Комісії)», – зазначав у своїй розвідці «Найголовніші правила українського правопису» (1923 р.) Ф. Шумлянський¹ [Там само].

До складу комісії входили такі відомі мовознавці, як Г. Голоскевич, М. Грунський, А. Кримський, О. Курило, Є. Тимченко, голова – І. Огієнко. Після тривалих дискусій і обговорень комісія узгодила остаточний варіант правопису, як першої наукової системи в новій незалежній Українській державі. Однак через непросту політичну ситуацію в 1918 році питання про затвердження нового правопису урядом УНР відклалося. І це було одним із серйозних недоліків освітньої політики ЦР.

Після смерті І. Стешенка (липень 1918 р.) новий керівник освітнього міністерства М. Василенко питання унормування української мови ставить ширше: приймається рішення про створення Правописної комісії, на яку покладалася обов'язки створити і подати на затвердження уряду новий український правопис. Напрацьовані раніше І. Огієнком «Правила українського правописання» лягли в основу роботи новоутвореної комісії.

Ще раніше, беручи активну участь у підготовці «Головніших правил українського правопису», які були затверджені Всеукраїнською Академією наук у 1919 р., а також у подальшій своїй діяльності І. Огієнко керувався гаслом: «Для одного народу – один правопис» [10, с.20], постійно наголошуючи на тому, що «українська нація мусить мати одну, для всіх її частин спільну літературну мову, одну літературну вимову, а також і один усім спільний правопис» [8, с.167], заснований на східноукраїнській мовній традиції. Проте цікавим є той факт, що редакція журналу «Рідне слово», куди входив І. Огієнко, хоча й дотримувалася академічного правопису, але, враховуючи фактичний стан речей у Галичині, «стала на середуший шлях поміж Києвом і Галичиною» [8, с. 168].

Завершити справу із затвердження нового українського правопису належало все ж І. Огієнкові. І вже не як голові Правописної комісії, а як міністрові освіти УНР. Після прийняття урядом Директорії у січні 1919 року Закону про державну українську мову в УНР міністр освіти І. Огієнко скликає ще одну комісію для остаточного редагування і погодження розробленого напередодні правописного кодексу. До комісії ввійшли два найвизначніші українські філологи, а саме: «Невідмінний Секретар Української Академії Наук, Ординарний Професор Українського Державного Університету в Києві Агафангел Кримський та Директор постійної Комісії Української Академії Наук по складанню історичного словника української мови Професор Євген Тимченко» [9, с.12]. Комісія збиралася тричі і надзвичайно пильно переглянула правописний кодекс, що лишився від попередньої комісії 1918 р. Нарешті 17 січня 1919 р. Міністерство освіти ухвалило складений правописний кодекс для обов'язкового вжитку на всій Україні, «де автор їх підписаний, як міністр народної освіти проф. І. Огієнко. Підтверджує Огієнкове авторство їх також і один Подільський список їх з датою:

¹ Розвідка Ф. Шумлянського «Найголовніші правила українського правопису» написана 1923 р., коли він ще працював викладачем української мови в Кам'янець-Подільському інституті народної освіти (ІНО), й опублікована в Херсоні у «Записках Херсонського Інституту Народної Освіти ім. Н.К.Крупської» (1926 р.). У ній Ф. Шумлянський здійснив докладний аналіз цього правопису, критично опрацював певні вміщені в ньому орфографічні рекомендації, а також сформулював теоретичні засади подальшого упорядкування української правописної системи. Розвідка Ф. Шумлянського є цікавою насамперед тому, що містить три редакції «Найголовніших правил...» (у тому числі й «Головніші правила...»), які попередили й підготували вихід у світ академічного правопису 1921 р., і дозволяє в повноті простежити шлях його повстання.

«Київ, 29 квітня 1918 р., в якому зазначається, що їх («Правила») «з доручення правописної комісії склав прив.-доц. І.Огієнко». Порівнявши «Подільський список» із зазначеними двома друкованими редакціями «Правил», то з певністю можна стверджувати, що він (цей «список») з них є найближчий до оригіналу «Правил», що вийшли з-під пера їх автора»¹ [17, с.65].

«Правила», уложені прив.-доц. (потім проф.) І. Огієнком і ухвалені комісією при міністерстві народної освіти 24 травня 1918 року, видимо мали головню на меті погодити дотодішні правописні суперечності. В передмові до «Правил» з датою: «17 січня 1919 р. «між іншим і зазначається, що «правила охоплюють переважно спірні питання українського правопису, а разом і ті випадки, що відрізняють наш правопис від правопису Галичини» [Там само].

Заходами уряду текст правопису було віддруковано масовими накладками і надіслано на місця.

В історію нашої мови цей кодекс увійшов як «Правописна система професора І. Огієнка 1918-1919 років» (назва – «Головніші правила українського правопису»).

Правопис І. Огієнка був передусім зорієнтований на вчителів української мови, щоб допомогти їм «науково підходити до кожного правописного питання». Автор розглядає його як першу спробу повної системи українського правопису.

«Головніші правила...» – то був лише короткий кодекс – правописний. Ці досить лаконічні правила не могли кодифікувати всі можливі випадки. Тому в 1923 р. І. Огієнко «дав спробу хоч і стисло, але повного кодексу українського правопису: це були його чотири наглядні таблиці: 1) українського правопису, 2) знаків розділових, 3) побічних речень і 4) милозвучності української мови» [9, с.13]. Крім того, в 1925 р. І. Огієнко випустив і більшу спробу унормування нашого правопису: «Український правопис зі словником», – тут уже подано новий кодекс цілого нашого правопису.

«Для одного народу – один правопис» – так сформулював свою основоположну концепцію вченого-мовознавця І. Огієнко. Цей, здавалося б, простий і зрозумілий заклик у 20-і роки минулого століття доводилося відстоювати, адже в Галичині все ще функціонував західноукраїнський варіант літературної мови, закріпленний у правописних правилах, відмінних від східноукраїнських. Питання правопису стояло гостро і в еміграції. Тоді, як у період українізації тривав процес вироблення розширених правил правопису, який об'єднав би східно- і західноукраїнські традиції, І. Огієнко теж продовжував працювати в цьому напрямку [7, с.60]. У 1927 р. у Варшаві були надруковані «Нариси з історії української мови: система українського правопису», що становлять науково-популярний кодекс правил з історичним поясненням. У передмові автор справедливо відзначає, що в «українському культурному житті немає, здається, другої такої ділянки як правопис, де б стільки сперечалися та непогоджувалися». Ця думка підтвердилася обговоренням нової редакції «Українського правопису» (1990 р.).

У вступі мовознавець робить огляд систем українського правопису в новій українській літературній мові, досить точно зауваживши, що «розвиток на-

¹ Думку про Огієнкове авторство «Правил» стверджує й те, що майже вичерпну підготовчу розробку II-ої частини їх в такому ж дусі ми рівночасно бачимо в кн. І. Огієнка: «Краткій курсь украинскаго яз.», видан. на правах рукопису. Київ, 1918, стор. 172-176. Не зайвина буде додати тут, що проф. Огієнко, укладаючи свої «Правила», крім власних наукових досягнень, мав використати, натуральна річ, також і попереднє наукове надбання української лінгвістики XIX та XX ст. і попередній досвід української правописної практики [17, с.65].

шого правопису йшов в парі з розвитком літературної мови, а цей розвиток був такий ненормальний». Основна частина праці І. Огієнка складається з таких розділів «Правопис слів української мови», «Милозвучність української мови», «Чужі слова в українській мові», «Знаки розділові».

Слід підкреслити виняткову толерантність і поступливість видатного філолога у справі запровадження єдиного українського правопису. Коли у 1929 році ВУАН і НТШ прийняли єдині правописні правила для української літературної мови, І. Огієнко, керуючись своїм кредо «для одного народу – один правопис і одна літературна мова», писав у передмові до підручника «Рідне писання. Український правопис і основи літературної мови»: «... в ім'я культурної одности українського народу йдемо за академічним правописом навіть там, де ми з ним не зовсім погоджуємося» [12, с.4]. Вивчення правописної спадщини І. Огієнка важливе для роз'яснення багатьох проблем, що існують у сучасному українському правописі.

Але на цьому робота вченого над українським правописом не завершується.

Значним внеском у розвиток української мови було й видання в еміграції українського щомісячного науково-популярного журналу «Рідна мова» (видавцем і головним редактором був І. Огієнко), який виходив у Варшаві протягом 1933-39 рр. (81 випуск), де розкривалися найактуальніші проблеми українського мовознавства. Проблематика та хронологічні рамки охоплених тем різноманітні, починаючи з Київської Русі й закінчуючи 20-30-ми роками ХХ ст. Головна ідея журналу втілювалася у гаслі: «Для одного народу – одна літературна мова, один правопис». Щоб реалізувати ці вимоги, І. Огієнко закликав: «Хто хоче навчатися доброї української літературної мови, хто хоче довідатися, як і де говорить український народ, – той мусить передплатити науково-популярний місячник «Рідна мова».

Усвідомлення того, що видання було започатковане вченим в умовах вигнання, за повної відсутності зовнішніх джерел фінансування і здійснювалося фактично силою родини Огієнків, викликає особливе захоплення і шану. Саме на сторінках цього часопису читачі знайомилися з надзвичайно корисними і захоплюючими сторінками «Граматики малої Лесі», де Дід Огій (Іван Огієнко) цікаво та доступно ознайомлював дітей із основами української мовної системи.

У журналі висвітлювалися проблеми розвитку і чистоти української мови, формування її єдиних літературних норм. Друкувалися статті з питань українського правопису, граматики, етимології, ономастики, термінологічні довідки, поради щодо нормативного слововжитку. Регулярними були повідомлення про нові видання художньої літератури, огляди мовознавчих публікацій, рецензії, бібліографія. Журнал відіграв значну роль у поширенні норм єдиної української літературної мови у Галичині та серед українців поза межами України.

Серед широкого розмаїття рубрик поступово почала вимальовуватися головна лінія часопису, спрямована на реалізацію головного гасла, висунутого І. Огієнком – «Для кожного народу – одна літературна мова, один правопис». Ось як звучать думки вченого на обґрунтування цього гасла зі статті «Без спільної літературної мови немає нації»: «Глибока відрубність і вікове роз'єднання допривадили навіть до погорди поміж частинами одного народу. Перегляньте галицькі шкільні читанки: там уривки з наддніпрянських письменників сильно перероблені на мову місцеву... На цих зіпсутих читанках ще й сьогодні Галичина навчається літературної мови... Кричимо про соборність, а не можемо дійти навіть спільного правопису. «Хай живе соборність! Але... з галицьким правописом...».

Іван Огієнко мав підстави говорити так стурбовано, емоційно і прямо. Адже значна частина української інтелігенції, особливо галицької, від самого початку виходу правопису сприйняла його рішучу орієнтацію на єдину літера-

турну мову не лише насторожено, а й, подекуди, вороже. Тож на нараді педагогічних працівників українських шкіл у Перемишлі влітку 1933 року при обговоренні піднятих «Рідною мовою» правописних проблем було прийнято дивне рішення: кожен учитель-українець нехай навчає дітей писати по-своєму. Виходила справді абсурдна ситуація: учень, переходячи з класу у клас, мусив привчатися до того правопису, який сповідує вчитель. Незважаючи на настанови Наукового товариства імені Тараса Шевченка про єдину літературну мову, повернення до старого, галицького правопису спостерігалося в інших місцевостях Галичини. Отже, виділяючи два варіанти літературної мови (наддніпрянську і наддністрянську), І. Огієнко прагнув запровадити єдину літературну мову.

Під впливом публікацій журналу відбуваються позитивні зміни в мові інших україномовних друкованих органів, які поступово переходять на загальноукраїнський літературний правопис. Іншим досягненням часопису були: зібраний авторами «Рідної мови» величезний фактичний матеріал для створення термінологічних словників, а також словників місцевих говорів; з маркою заснованої при часописі «Бібліотеки «Рідної мови» вийшла низка підручників, самовчителів, довідників української мови. Окрім цього, завдяки систематичним публікаціям кращих зразків українського красномовного письменства читачі Галичини й діаспори мали змогу ознайомлюватись як із творами української класики, так і новинками поточного літературного процесу в Україні. «Рідна мова» була своєрідним науковим і культурним осередком, що протягом свого існування підтримував тісні контакти з провідними науковими центрами Європи, обмінюючись виданнями й поширюючи інформацію про українське мовознавство й літературознавство в усьому світі.

Часопис «Рідна мова» проіснував сім років. Оцінюючи його роль, Іван Огієнко зауважував: «Рідна мова дала нашому громадянству кілька сот цінних статей на найрізніші теми нашого мовознавства, а серед них багато керівних та провідних засадничого значення» [11, с.269]. М. Тимошик з-поміж головних результатів функціонування означеного видання відзначає те, що на початку суто філологічне гасло «Для одного народу – одна літературна мова, один правопис», що було висунуте як кредо видання, поступово ставало «одним із засобів утвердження й здійснення ідеї національної соборності, ідеї об'єднання української нації» [16, с.134].

Цікаві роздуми про правопис, його роль у житті нації містяться у праці «Наука про рідномовні обов'язки», надрукованої у серії «Бібліотека «Рідної мови» (1936 р.). Ця праця стала підсумком глибоких роздумів і переживань І. Огієнка. Рідномовним катехізисом для вчителів, працівників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства, де він зазначає: «Збір державних і правових практик найкращого розвою рідної й літературної мови, потрібних для скорішого духовного поступу та його культури, зветься рідномовною політикою або наукою про рідномовні обов'язки» [10, с.5]. І далі: «через те, що рідна мова – це найважливіша політика всякого народу, яку конче мусить знати кожен інтелігент, якщо бажає бути свідомим членом своєї нації, якщо бажає своєму народові стати нацією. Знання рідномовних обов'язків сильно підносить національну свідомість, а вона найкращий ґрунт для знання й розвитку соборної літературної мови. Ось через що корисно, щоб наука про рідномовні обов'язки стала наукою всенародною» [Там само].

Ураховуючи надзвичайну важливість роздумів І. Огієнка про правопис, наведемо їх у повному обсязі:

1. Правопис – то необхідне важливе зовнішнє вбрання кожної літературної мови.
2. Правопис складають учені мовознавці, а до життя запроваджує уряд.
3. Правопис сильно впливає на скорість і легкість читання, якщо він дер-
житься стільки часу, що до нього призвичаюються.

4. Не вільно занадто скоро міняти правопис, бо це понижує загальну «грамотність» народу.
5. Кожна культурна свідома нація в даний момент має тільки один правопис обов'язковий для всіх її племен.
6. Соборна літературна мова звичайно знає й один соборний правопис як зовнішню ознаку своєї одності.
7. Одність правопису, як і одність літературної мови й вимови, сильно впливає на вироблення всенародного почуття одності народу [...].
8. У культурного свідомого народу-нації не провадиться більшої боротьби за правопис: цю справу спокійно вирішують йому вчені та уряд, а громадянство карно приймає урядовий правопис.
9. Держава обов'язана пильно й безперестанно дбати про мову своєї еміграції, змушуючи її вживати тільки соборної літературної мови й вимови та соборного правопису й не допускаючи її до мовного винародовлення.
10. Кожний свідомий член народу мусить добре розуміти й ширити головне рідномовне гасло: «Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис».
11. Де б ти не жив – чи в своїм ріднім краю, чи на чужині, – скрізь і завжди мусиш уживати тільки однієї соборної літературної мови й вимови, тільки одного спільного правопису. Тим ти покажеш, що ти свідомий син своєї об'єднаної нації.
12. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.
13. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу.
14. Кожний учитель – якого б фаху не був він – мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис.
15. Кожний учений мусить якнайкраще знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис.
16. Урядники на державній та громадській службі мусять добре знати свою соборну літературну мову й вимову й свій соборний правопис.
17. Народ, що свідомо плекає почуття всенародної одності, цебто плекає свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис, забезпечений від мовного винародовлення [10, с.20-21].

Професор І. Огієнко своєю невтомною працею прислужився поставленій меті: дати змогу кожному пізнати правопис та основи української літературної мови, допомогти усилуванню єдиного всеукраїнського правопису та єдиної загальнолітературної мови на всіх теренах України. Система правописних норм, яку опрацював І. Огієнко, – це великий крок уперед на шляху до формування єдиного українського правописного кодексу.

До останніх днів свого життя І. Огієнко залишився вірним поборником ідеї соборності української літературної мови для всіх українських земель, для всіх українців на материковій Україні та в близькій і далекій діаспорі. Він не втомлювався нагадувати кожному українцеві про головні свої життєві гасла: не соромтеся свого українства, любіть свою мову, спілкуйтеся нею повсюдно, невинно вивчайте її, дотримуйтеся одного правопису, не занепадайте свої душі зрадливістю усього рідного.

Думки І. Огієнка актуальні для кожної нації, що прагне зберегтися як цілість: мова – основа держави, вона об'єднує націю; літературна мова форму-

ється живим життям – пресою, школою, театром, кіно, радіо, рідномовною політикою; щоб зберегти мову, кожен повинен відчутти відповідальність за неї.

Саме в ім'я державності України, в ім'я розвитку національної освіти, культури, філософії, науки й духовності жив і працював професор Іван Огієнко – людина переможної і невсипущої праці й обов'язку, достойний син і громадянин України.

Список використаних джерел:

1. Грицак С. Рідномовні обов'язки (3 приводу книжки проф. д-ра Івана Огієнка: Наука про рідномовні обов'язки. Жовква 1936, ст. 72. Бібліотека «Рідної мови» ч. 7) / С. Грицак // Вибрані українознавчі праці. – Перемишль, 2002.
2. Кисіль О. Погляди Івана Огієнка на роль народної мови в процесі утвердження єдиної української літературної мови / О.Кисіль // Язык и культура. Шестая международная научная конференция. – К., 1998. – Т. 1. – С. 65-66.
3. Кононенко А.М. Іван Огієнко про формування найважливіших рис української літературної мови / А.М. Кононенко // Лінгво-філософські аспекти гуманітарної освіти : [матеріали наукової конференції]. – Суми, 1998. – С. 53-61.
4. Кононенко А.М. Питання становлення норм української літературної мови в працях І. Огієнка / А.М. Кононенко // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. – 1998. – Вип. 5 (16). Серія: Літературознавство. – С. 62-73.
5. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови / І. Матвіяс. – К., 1998.
6. Мужеловська Л. Іван Огієнко про український правопис у Галичині й на Буковині у ХІХ столітті / Л. Мужеловська // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2000. – Вип. 93: Слов'янська філологія. – С. 65-72.
7. Мовчун Л. Духовні скарби Івана Огієнка / Л. Мовчун // Дивослово : [наук.-метод. журнал]. – 2003. – №10 (560). – С. 59-62.
8. Огієнко І. Для одного народу один правопис! Наші правописні непорозуміння / І. Огієнко // Рідна мова. – 1933. – Ч. 5. – С. 161-170.
9. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису / І. Огієнко. – Варшава, 1927. – 216 с.
10. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Жовква, 1936. – 72 с.
11. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 294 с.
12. Огієнко І. Рідне писання. Український правопис і основи літературної мови / І. Огієнко. – Жовква, 1933. – 147 с.
13. Огієнко І. Рідне писання. Частина друга: Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних / І. Огієнко. – Жовква, 1934. – 156 с.
14. Огієнко І. Український стилістичний словник: Підручна книжка для вивчення літературної мови / І. Огієнко. – Львів, 1924. – 496 с.
15. Огієнко І. Чистота й правильність української мови. Підручник для вивчення української літературної мови / І. Огієнко. – Львів, 1925. – 215 с.
16. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державній, науковій, редакторській та видавничій діяльності / М. Тимошик. – К. : Заповіт, 1997. – 231 с.
17. Шумлянський Ф. Найголовніші правила українського правопису Української Академії Наук видання 1921 року. (Розвідка) / Ф. Шумлянський // Відбиток з «Записок Херсонського Інституту Народної Освіти Н.К. Крупської». – 1926. – Ч. 11.

The article focuses on the creative activity of the prominent Ukrainian linguist professor Ivan Ohienko. His role in the formation of the Ukrainian orthography is determined. The analysis of the scholar's major linguistic work is presented.

Key words: I. Ohienko, Ukrainian orthography, spelling system, native tongue, literary standard, spelling codex.

Отримано: 27.10.2015 р.

С. І. Поворознюк

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗУ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ІСТОРИЧНОМУ ДИСКУРСІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті охарактеризовано особливості історичного дискурсу як мовленнєвого потоку, що репрезентує історичні об'єкти, описано його ознаки та жанрові різновиди; визначено основні семантико-стилістичні особливості інтерпретації образу Богдана Хмельницького в історичному дискурсі Івана Огієнка (на матеріалі історичної монографії «Політична праця Богдана Хмельницького»).

Ключові слова: дискурс, історичний дискурс, об'єкти-репрезентанти історичного поля, оцінка, аксіологічно марковані мовні одиниці.

Історія як форма реалізації дійсності забезпечує збереження об'єктивних фактів, формування історичного знання та культурної традиції конкретного соціуму. Дискурсивне моделювання історичної дійсності дозволяє не тільки реконструювати нескінченний потік історичних подій, а й інтерпретувати його відповідно до загально визнаних соціокультурних орієнтирів та особистісних уподобань дослідників історії, серед яких значне місце посідає видатний український учений Іван Огієнко. Якщо визначенню поняття «дискурс» присвячено значну кількість праць таких вчених, як Н. Арутюнова, М. Бахтін, Е. Бенвеніст, В. Борботько, І. Льїн, К. Серажим, І. Соболева, О. Селіванова та інші, то з'ясуванню сутності поняття «історичний дискурс» присвячено лише поодинокі наукові розвідки (Р. Барт, С. Запольських, А. Чантурія), тому це питання потребує більш ґрунтовного дослідження.

Метою статті є дослідження семантико-стилістичних засобів репрезентації образу Богдана Хмельницького в історичному дискурсі Івана Огієнка (на матеріалі історичної монографії «Політична праця Богдана Хмельницького»).

Мета дослідження зумовлює виконання **таких завдань:**

- 1) визначити сутність поняття «історичний дискурс»;
- 2) з'ясувати основні ознаки та жанрові різновиди історичного дискурсу;
- 3) визначити особливості лінгвістичної інтерпретації образу Богдана Хмельницького в історичному дискурсі Івана Огієнка (на матеріалі історичної монографії «Політична праця Богдана Хмельницького»).

Поняття історичного дискурсу досліджувалося в різних науках, зокрема, у філософії, історії, лінгвістиці тощо. Так, вперше звернув увагу на цей різновид дискурсу Р. Барт, виділяючи його поряд із дискурсом поезії та прози [12, с.7]. Дослідник зазначав, що історичний дискурс – це уявлювана конструкція, яка не повторює реальність, а лише позначає її [1, с.438-440]. Науковці-філософи називають історичним дискурсом вербально артикульовану форму об'єктивації змісту свідомості, що регулюється домінуючим у певній соціокультурній традиції типом раціональності [6]. В історичній науці дефініція цього поняття розуміється як рефлексивна форма наукової комунікації, пов'язана з актуалізацією змісту історичної свідомості, є похідною від різних смислових схем історичної дійсності як результату формування історичного знання. Завдяки створюваним у

процесі наукової комунікації моделям, історична дійсність у подальшому починає сприйматися як множина історичних реальностей. Тому історичний дискурс, з одного боку, багатоманітністю суджень про історичну реальність. А з іншого, – когнітивним полем конкурентної боротьби в історичній науці, пов'язаний із формуванням історичного знання [5, с.149-151]. У лінгвістиці поняття історичного дискурсу ще не здобуло свого остаточного визначення. Так, С. Запольських визначає історичний дискурс як об'єктивованій специфічними мовними формами функціонально-смысловий континуум, заданий тим комунікативним модусом спілкування, який мав місце в субкультурному локалізованому середовищі певної епохи і який характеризується системою організованих домінуючих ознак, повторюваних у множині різножанрових текстів [3, с.131]. Характерними рисами цього різновиду дискурсу дослідниця вважає цілісність (опис історичних фактів у системі тісної їх взаємодії), інтерпретативність (залежно від індивідуальних авторських уподобань здійснюється відбір фактів, їх конструювання, аргументація та значення, якого вони набувають у творі), авторитетність (авторська репрезентація історичного поля в тексті періодично здійснюється з використанням посилань на авторитетні джерела), об'єктивність (історичний твір є об'єктивованим, анонімним дискурсом історії) та аргументативність (необхідність роз'яснення історичних джерел спричиняє потребу в аргументації від конкретного до абстрактного) [3].

Структура історичного дискурсу є неоднорідною. У його межах виокремлюються жанри, що розташовані у ієрархічній послідовності: хроніка подій (подає елементи історичного поля у хронологічній послідовності) – історія (конкретизує події та процеси їх здійснення у певній композиційній послідовності) – історіографія (дискурс, що базується на поєднанні фактографічності і науковості та спрямований на «реконструкцію правдоподібної оповіді про серію подій» [13, с.13].

«Історія розглядається як специфічний семіотичний процес у просторі культури – систематизованій сукупності норм і правил, за допомогою яких здійснюється комунікація, організовується й структурується індивідуальний та соціальний досвід, набуваючи універсального значення» [11]. За своїми мовно-комунікативними та структурними ознаками історичний дискурс є наближеним до художнього, оскільки «історія – це конструкт, нарратив, і в цій якості вона репрезентує сьогоднішній поряток із минулим; її текст сам належить до літератури. Об'єктивність чи трансцендентність історії – міраж, тому що історик сам належить до дискурсів, за допомогою яких він конструює історичний об'єкт. Не усвідомлюючи своєї приналежності, історія виявляється лише проекцією ідеології» [4, с.259]. Однак, у «історичному дискурсі створення інтриги передбачає виділення об'єкта, визначення його початку і кінця, відбір акторів та епізодів у матеріалі, який вже реально існував і має прототипні зображення в історичних джерелах, в той час як у художніх текстах автор має право на вимисел. Автор історичного твору повинен дотримуватися рамок історичного поля» [2]. Тому відповідно до закономірностей функціонування досліджуваного дискурсу можна зарахувати до наукового стилю, адже опис основних репрезентантів історичного поля ведеться «від третьої особи або при введенні в текст неозначено-особових і безособових конструкцій. Історичні тексти характеризуються вживанням великої кількості власних назв (топонімів та антропонімів, які вербально репрезентують об'єкти історичної географії та персонажі), реалій та дат і назв історичних подій, що разом з тим несе сформовану систему знань, накопичену традицією та історіографією» [3, с.131].

Науковий доробок видатного політичного, громадського і церковного діяча, митрополита Української автокефальної православної церкви, мовознав-

ця, лексикографа, історика церкви та педагога Івана Огієнка, окрім праць, присвячених дослідженню питань української мови та культури, включає історичні монографії та історико-бібліографічні нариси, в яких науковець розкриває особливості життя та діяльності низки знакових для української культури та історії постатей таких, як Іван Мазепа, Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Іван Сірко, Іов Борецький і Костянтин Острозький. Особливе місце у творчій спадщині науковця посідає постать Богдана Хмельницького. Автор присвятив йому декілька праць, зокрема, це перша частина історичної епопеї «Наш бій за державність», історична поема «Недоспівана пісня» та наукова розвідка «Політична праця Богдана Хмельницького». Історичну монографію «Політична праця Богдана Хмельницького» Іван Огієнко почав писати в Швейцарії. Як зазначає М. Тимошик, тоді Івана Огієнка спонукало звернутися до особистості саме цього українського гетьмана дві причини: «По-перше, він давно виношував намір написати великомасштабну епопею про велич і трагедію українського народу крізь призму долі тих його краших синів, хто глибоко відчував свою відповідальну історичну місію за нинішній і прийдешній день України. Сфальшований, представлений односторонньо російською і радянською офіційною історіографією високий житейський і громадянський чин видатного українського гетьмана потребував політично незаангажованого переосмислення. [...] По-друге, для глибокого дослідження теми «Хмельницький і незалежність України» саме у Швейцарії випадала гарна нагода. В Лозанні на той час знаходилася величезна бібліотека відомого в Європі російського емігранта-революціонера М. Рубакіна і в цій книгозбірні виявилось надзвичайно багато цінних рукописів та стародруків ще з часів Хмельниччини. Не скористатися такою рідкісною нагодою поринути в загадковий світ первинних, досі мало ким прочитаних, архівних джерел, Огієнко не міг» [10, с. 14]. Закінчував написання цієї праці Іван Огієнко в Канаді. 1947 року вона вперше вийшла друком в україномовному часописі «Наша культура», який видавав Іван Огієнко, у Парижі.

У цій історичній розвідці Іван Огієнко детально відтворює тогочасну дипломатично-політичну ситуацію, підкреслюючи значення діяльності Богдана Хмельницького у розбудові української державності. Аналізований історичний дискурс характеризується інформативністю, оскільки базується на фактах з опрацьованих ученим архівних джерел, емотивністю та аксіологічністю, що забезпечують висловлення авторського ставлення до повідомлюваного та оцінки описуваних об'єктів-репрезентантів досліджуваного автором історичного поля. Ці характеристики експлікуються у мовному оформленні історичної монографії «Політична праця Богдана Хмельницького» Івана Огієнка. Зокрема, у досліджуваному матеріалі зафіксовано семантико-стилістичні засоби репрезентації історичного поля, що є маркерами будь-якого історичного дискурсу:

- топоніми як засоби створення документальності оповіді: *Корсунь, Берестечко, Чигирин, Переяслав, Жовті Води, Варшава та ін.*;
- антропоніми як репрезентанти учасників описуваних історичних подій: *Богдан Хмельницький, Кротив'янський, Іван Креховецький, Павло Тетеря, Іван Виговський, Юрій Кисіль та ін.*;
- дати та назви історичних подій: *Так, 1648 року в бою під Корсунем до полону потрапили обидва гетьмани: коронний – Микола Потоцький та польний – Мартин Калиновський [7, с. 52]; У половині червня 1648 року, по Корсунському бої, Хмельницький відправив до Варшави до короля своє посольство зі скаргою на панів і проханням оборонити козацтво, хоч короля не було вже в живих [7, с. 59]; У серпні 1648 року, узявши місто Збараж,*

гетьман Хмельницький скликав Козацьку Раду й запитався її, що робити далі й куди йти [7, с. 65];

- історизми як семантико-стилістичні репрезентанти історичного колориту описуваної доби: *гетьман, воєвода, Військо Запорозьке, Козацька Рада, шляхтич, шляхта, князь, хан* (Револуція на своє чоло поставила Богдана Хмельницького – пізніше *гетьмана* України, людину для свого часу, безумовно, сильну та надзвичайно талановиту [7, с. 48]; 9 серпня 1649 року підписаний був так званий Зборівський договір, а ввечері Хмельницький присягнув королю на вірність, причому текст присяги читав *воєвода* Кисіль... [7, с. 79]; Коли, за місяць до смерті *гетьмана*, прибули до Чигирина представники пінської *шляхти*, щоб поєднатися з Українською землею, то мусли в акті присяги, 20 червня 1657 року, записали її таке: «Присягаємо, що ніколи не будемо думати ані про зраду, ані про розірвання злуки нашої з *Військом Запорозьким*» [7, с. 56]; *Шляхтич* Соболь ще року 1649-го перейшов на бік Хмельницького і став на чолі його особистої канцелярії [7, с. 57]; Хмельницький ще в березні 1648 року приїхав (до Бахчисарая, на Кримі, і своєю зручною дипломатією вговорив Кримського *хана* Іслам-Гірея йти з ним на поляків [7, с. 87]).

Образ гетьмана репрезентується в досліджуваному історичному дискурсі різноманітними семантико-стилістичними засобами. Так, для означення військового звання Богдана Хмельницького Іван Огієнко вдається до використання синонімічного ряду як основи висхідної градації *Гетьман Війська Запорозького – Гетьман Великий Військ Запорозьких – Гетьман Війська Запорозького і вся Русь – єдиновладний самодержець Руський – Найясніший Пан Гетьман Війська Запорозького – Князь Русь – слава князів християнського народу – Князь України – Князь Київський і Чернігівський, Гетьман Військ Запорозьких – Великий Гетьман*, в якій кожен наступний контекстуальний синонім виконує додаткову функцію підсилення емоційно-експресивного забарвлення висловлювання, виступаючи з уточнювально-підсилювальною метою, та експлікує оцінку важливості діяльності Богдана Хмельницького як гетьмана: *Не було й усталеної назви для самого гетьмана. Найчастішою назвою була: Гетьман Війська Запорозького. В листах до Шведського короля Богдан підписувався: Гетьман Великий Військ Запорозьких. У листі до Турецького султана, 14 жовтня 1648 року, Хмельницький підписався: Гетьман Війська Запорозького і вся Русь. Доведений до хвилювання польськими послами, зве себе перед ними єдиновладним самодержцем Руським. Гетьманів посол до Швеції в своїх офіційних поданнях титулує його: Excellentissimus Dominus Campi Ductor Zaporosiensis – Найясніший Пан Гетьман Війська Запорозького. 24 грудня 1648 року, коли Хмельницький в'їхав до Києва як переможець, його врочисто вітало й усе вище українське духовенство. [...] У Києві тоді перебував Єрусалимський патріярх Паїсій. Він, напевно, по нараді з українським духовенством та світською інтелігенцією надав Богданові високого титула: Князь Русь. Звичайно, «збоку було видніше», і патріярх Паїсій влучно вказав Богданові його дальшу дорогу, а тим високо підняв його авторитет в Україні. Взагалі ж, авторитет Хмельницького сильно зростає; зростали і його назви в осіб, яким він був потрібний. Так, у грамоті 1650 року, султан Мохамед IV зве Богдана славою князів християнського народу, а цією грамотою гетьман України офіційно одержав титула: Князь України. А король Шведський надав Богданові титула: Князь Київський і Чернігівський,*

Гетьман Військ Запорозьких. Зазначу ще тут, що вже сучасники звали Богдана Хмельницького **Великим Гетьманом** [7, с. 58].

З метою переконати читача в правильності зображуваного, Іван Огієнко вводить у пласт загальноживаної лексики, що складає основу аналізованого твору, такі мовні засоби, які допомагають висловити оцінку характеру, поглядів, дій і вчинків Богдана Хмельницького, зокрема, це аксіологічно марковані лексеми, виразні епітети та порівняння. Основними у репрезентації образу Богдана Хмельницького є оцінні лексеми, що дозволяють як сформулювати ставлення до цієї історичної постаті, так і зрозуміти особливості сприйняття її Іваном Огієнком. А вже оцінка є засобом вираження інформації про певну цінність предметів та явищ з погляду відповідності чи невідповідності вимогам, інтересам, смакам мовця, передає його ціннісне ставлення, має об'єктивно-суб'єктивний характер, тобто втілює суб'єктивні уявлення про об'єктивний світ, і залежить від часу, в який вона створюється, автора мовлення, що висловлює через оцінку свої думки, почуття, смаки, соціально детермінованих норм, світосприйняття, світовідчуття, соціальних інтересів, моди, престижу тощо.

Богдан Хмельницький в аналізованому історичному дискурсі постає як видатна людина свого часу, не позбавлена як надзвичайних чеснот, так і недоліків. Іван Огієнко великого значення надає насамперед професіональним якостям цієї історичної постаті, які репрезентуються аксіологічно маркованими мовними засобами: 1) оцінними лексемами на позначення професіологічних характеристик українського гетьмана; 2) оцінними лексемами на позначення внутрішніх психологічних характеристик аналізованого героя, що зумовлюють його професіологічні якості; 3) оцінними лексемами на позначення поведінкових характеристик Богдана Хмельницького.

Образ Богдана Хмельницького в аналізованій історичній монографії розкривається передусім через його професіологічні якості, що вербалізуються аксіологічно маркованими лексемами, позитивний полюс оцінки яких акцентується у поєднанні з різноманітними тропами, зокрема, епітетами: **політик, дипломат** (*Хмельницький був для свого часу першорядний дипломат та вправний політик, який у кожній справі виявляв тонку політичну чутливість та чуйний дипломатичний сприт* [7, с.49]); **оратор** (*Хмельницький був красномовний оратор і вмів впливати на простий народ та на рядове козацтво* [7, с.49]); **агітатор** (*Першорядний агітатор, він легко тягнув за собою товпу; в короткий час, головно за 1647 рік, він підняв майже всю Україну на повстання. Він добре знав таємницю впливу на сірому й завжди вів її за собою* [7, с.49]); **гетьман** (*І більшість наших істориків високо ставлять політичні здібності великого гетьмана, йдучи в цьому проти М. Грушевського, що цих здібностей не визнавав* [7, с.50]).

В аналізованому історичному дискурсі Івана Огієнка репрезентовано й особистісні характеристики Богдана Хмельницького, які оцінюються вченим як позитивні, необхідні для здійснення державницької діяльності. Репрезентовані внутрішні характерологічні якості аналізованого героя переважно за допомогою позитивно-оцінних лексем: а) іменників: Християнська **шляхетність Богданова** часом шкодила йому, бо цієї шляхетності не мали його вороги [7, с.52]; б) прикметників і дієприкметників: **Звичайно дуже здержливий і чемний**, Хмельницький ставав нестриманим, коли впадав у гнів, а це траплялось у нього нерідко [7, с.50]; *Із усіх джерел видно, що Богдан Хмельницький у своєму особистому житті був людиною простою й скромною, а це, звичайно, відбивалось й на його офіційних прийняттях* [7, с.55]; *Богдан Хмельницький був правдивим православним, людиною глибоко віруючою. Він добре розумів значення право-*

славної церкви й духовенства та його сильні й глибокі впливи на народ [7, с.140]. Особливості емоційно-вольової сфери українського гетьмана Іван Огієнко розкриває через місткі та образні епітети, що доповнюють його відповідною позитивною характеристикою: *Богдан Хмельницький мав залізну волю, а характер сильний і рішучий. Легко запалювався і тоді ставав грізний для всіх. Навіть московські воеводи сильно побоювались Богдана й відписували до Москви: «Встречно говорить Гетьману мы не смели, а кто де молвилъ, тотъ и живъ не былъ»* [7, с.55]. Однак деякі характерологічні риси Богдана Хмельницького автор репрезентує як негативні, відповідно позначаючи їх негативно-оцінними лексемами, зокрема, це його нерішучість (*Безконечні переговори Хмельницького з поляками і його нерішучість у важливі моменти образили козаків і викликали незадоволення* [7, с.64], упертість (*Але Хмельницький був упертий і все воловодився з поляками в безконечних перемовинах* [7, с.66]), легковірність (*Трудно старший людині відмовитися від довгих роками набутих звичок. Так і Хмельницький не міг легко змінити своєї звичайної пошани й лояльності польському королеві. Дуже довго Богдан сліпо вірив йому, а той тільки зручно обманював. Легковірність у справах зносин Хмельницького з королем – це основна їх риса* [7, с.71]). Для засудження надмірної чуттєвості та м'якості Богдана Хмельницького в аналізованому матеріалі використано мовну модель «прислівник *занадто* + прикметник», у якій негативний полюс оцінки виражається через підсилення значення прикметника означальним прислівником, що конкретизує міру вияву такої риси характеру (*Отож Хмельницький нерідко буває занадто чуттєвий у своїй політичній роботі, а це йому виразно шкодило. Бувало й таке, що до своїх ворогів Богдан був занадто м'який, особливо, коли перемагав їх* [7, с.52]).

Поведінкові характеристики українського гетьмана, зафіксовані в аналізованій історичній праці, такі як несміливість, невпевненість, вербалізовані переважно за допомогою негативно-оцінних лексем: *Більшість сучасних джерел про Хмельницького, які дійшли до нас, написані поляками, що писали не все об'єктивно й напевно вносили до характеристики великого гетьмана немало й такого негативного, чого не було. ... Але все-таки кидається в очі показна несміливість Хмельницького в історичні важливі хвилини: він не завжди належно використовував те, що приносив йому щасливий збіг обставин та перемога. Занадто помітні хитання й занадто лякливі, або занадто надійні покладання на своїх сусідів, безумовно, сильно шкодили праці Хмельницького, а вкінці й викривили її так, що годі було направити* [7, с.52]. Загалом засуджуючи такі дії гетьмана, Іван Огієнко вдається до обґрунтування причин цієї поведінки шляхом використання фразеологічних зворотів, своєрідність семантичної структури яких зумовлена ситуативним характером знака, що одночасно виступає як підстава, яка є стимулом для емоційної оцінки, і предметом індивідуально-авторського переосмислення. Так, фразеологізм *гіркий досвід* експлікує в аналізованому історичному контексті інгерентне негативно-оцінне значення – важке випробування [8, с.74]: *Навчений гірким досвідом, Хмельницький пізно зрозумів безвартість польського слова* [7, с.81].

Оказіональна авторська трансформація фразеологізму *загнати в глухий кут* (поставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище [9, с.242]) актуалізує в досліджуваному історичному дискурсі смислову та експресивну перебудову сполуки, сприяє аксіологічному переоцінюванню, при якому оцінний компонент її значення набуває максимального ступеню вияву: *Заведений у тупий, безвихідний кут поведінкою поляків і непопулярністю козацько-турецького договору, Хмельницький тратив голову й топив свою досаду й розпач у горілці* [7, с.93].

Логічний підсумок діяльності Богдана Хмельницького Іван Огієнко експлікував через антитезу у вигляді аксіологічно маркованої антонімічної пари

батько – вітчм, у якій інгерентно виражена позитивна оцінка першого компонента нівелюється негативною оцінкою у семантиці другого з метою увиразнення протилежності у ставленні Богдана Хмельницького до козацтва та селянства і підкреслення несумісності такої поведінки з реалізацією головного завдання Богдана Хмельницького – розбудови української державності: *Увесь час Хмельницький торгувався з королем за число реєстрових козаків, а під рукою були сотні тисяч відважного селянства. Але Хмельницький його недооцінив – і справу програв. Бо революцією керувала особа, що боялась її. Так само не звернув сильнішої уваги Хмельницький і на міщанство, яке козацька старшина поволі стала дошкульно тиснути. Пізніше це запримітила Москва і стала на цьому ґрати, нахилиючи українське міщанство до себе своєю опікою. Так було з міщанством київським, ніжинським, навіть із переяславським. Усі бачили ясно: гетьман турбується тільки про своє козацтво, їм він рідний **батько**, а для селянства й міщанства він **вітчм**. Тому й України Хмельницький не збудував [7, с. 71].*

Отже, історична монографія Івана Огієнка «Політична праця Богдана Хмельницького» є незаангажованим, об'єктивним поглядом на діяльність цього видатного гетьмана України, що виявляє індивідуально-авторські акценти та вподобання Івана Огієнка як у доборі об'єктивних фактів дійсності для репрезентації образу Богдана Хмельницького, так і в доборі влучних та ефективних мовних засобів. До основних семантико-стилістичних інтерпретантів образу Богдана Хмельницького в аналізованому дискурсі належать контекстуальні синоніми, оцінні лексеми на позначення професіологічних, внутрішніх психологічних і поведінкових характеристик українського гетьмана, а також аксіологічно марковані фразеологізми. Перспективність подальших досліджень полягає у необхідності детальнішого обґрунтування поняття «історичний дискурс» у лінгвістиці та виявлення особливостей індивідуального стилю Івана Огієнка як історика та науковця.

Список використаних джерел:

1. Барт Р. Дискурс історії / Р. Барт // Система моди. Статті по семиотике культури / [пер. с фр., вступ. ст. и сост. С.Н. Зенкина]. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 2003. – С. 438-440.
2. Запольських С.П. Історичний дискурс і проблеми перекладу [Електронний ресурс] / С.П. Запольських // Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологічні науки». – 2005. – №5(77). – С. 127-133. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/10567>.
3. Запольських С.П. Жанрово-стилістичні особливості історичного дискурсу / С.П. Запольських // Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологічні науки». – 2007. – №2. – С. 129-132.
4. Компаньон А. Демон теорії. Література і здоровий смисл / А. Компаньон. – М. : Издательство имени Сабашниковых, 2001. – 336 с.
5. Лубский А.В. Историзма принцип / А.В. Лубский // Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь / [отв. ред. А.О. Чубарьян]. – М., 2014. – С. 149-151.
6. Можейко М.А. Дискурс [Електронний ресурс] / М.А. Можейко, О.С. Лепин // История философии: Энциклопедия. – Режим доступу: <http://www.velikanov.ru/philosophy/diskurs.asp/>
7. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Богдан Хмельницький / І. Огієнко ; [упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик]. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 448 с.
8. Словник української мови : в 11 томах. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. I-XI.
9. Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В.М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2008. – 1104 с.

10. Тимошик М. «Прозріє народ мій і волю дістане...» (Обставини написання Іваном Огієнком творів про Богдана Хмельницького та доля рукописів) // Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Богдан Хмельницький / [упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик]. — К. : Наша культура і наука, 2004. — 448 с.
11. Чантурія А.В. Семіотичні виміри історії [Електронний ресурс] / А.В. Чантурія // Мультиверсум. Філософський альманах. — К. : Центр духовної культури, 2006. — №53. — Режим доступу: www.filosof.com.ua/Jornel/M_53/Chanturia.htm.
12. Barthes R. The discourse of history (translated by Stephen Bann) / R. Barthes // Comparative Criticism. — 1981. — №3. — P. 7-20.
13. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe / H. White. — USA : Johns Hopkins University Press, 1973, 1975. — 448 p.

In the article the historical discourse as a speech stream which represented historical objects was describes; also its characteristics and genre types were described; the basic semantic and stylistic features of interpretation Bohdan Khmelnytsky's image in the historical discourse of Ivan Ohienko were defined (based on his historical monograph «Bohdan Khmelnytsky's political work»).

Key words: discourse, historical discourse, representants of historical field, estimation, axiologically marked linguistic units.

Отримано: 28.10.2015 р.

УДК 821.161.2

В. Т. Поліщук

Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького

ПРО ВЗАЄМИНИ МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО ТА БОРИСА ГРІНЧЕНКА (до історії одного конфлікту)

Стаття присвячена аналізу творчих і суто людських взаємин між двома видатними діячами української літератури й культури Михайлом Старицьким і Борисом Грінченком, між якими в другій пол. 1890-х років стався прикрий публічний конфлікт, що стосувався й важливих літературно-творчих проблем: становища української літератури і театру в під російській Україні, проблеми літератури і цензури, практики творчих переробок літературних текстів, авторських прав і плагіату тощо. У розвідці на основі різних джерел даються і стислі особистісні характеристики учасників конфлікту. Ключовий внесок цього дослідження полягає в тому, що звинувачення Б. Грінченком М. Старицького фактично в плагіаті аргументовано заперечуються як безпідставні.

Ключові слова: Михайло Старицький, Борис Грінченко, драматургія, театр, переробка літературних творів, конфлікт, цензура, літературний процес, авторське право.

Свого часу, досліджуючи проблему непростих взаємин між Михайлом Старицьким і Марком Кропивницьким, внаслідок чого розпалася видатна театральна труппа, яка так гучно заявила про себе в 1883-84 роках у всій Російській імперії, я спробував мотивувати увагу до цієї доволі дражливої теми, адже справді бажалося розібратись у причинах і наслідках конфлікту хоча б для того, щоб не було різноманітної бузинівщини [див.: 1]. Природно, зізнаюся, з моїм пієтетом щодо особи Михайла Старицького як людини винятково шляхетної, незлобливої й незлопам'ятної (певен у цьому!), непросто було утриму-

ватися в межах неупередженості. Схожі почуття маю й нині, коли беруся за висвітлення ще одного конфлікту, який свого часу, а саме 1897 року, мав доволі широкий публічний резонанс. Ідеться про конфлікт між тим же Михайлом Старицьким і його молодшим колегою, теж великим подвижником на ниві українського відродження Борисом Грінченком.

Ця проблема лише частково аналізувалася в радніших публікаціях, скажімо, Ю. Хоружного чи О. Цибаньової, про які йтиметься нижче, але вона потребує аналізу детальнішого хоча б для того, щоб не кидати «надмірних тіней» на видатних людей, якими, безсумнівно, є Михайло Старицький і Борис Грінченко.

Назагал треба сказати, що 1890-ті роки для Михайла Старицького виявилися не тільки плідними у творчому сенсі, особливо в царині прози, але «плідними» й на прикрі непорозуміння та конфлікти, які зумовили цілу низку листовних висловлювань письменника про незavidну долю українського митця, адресованих різним людям. Так, у листі до Д. Мордовця М. Старицький, навіть не називаючи своїх кривдників і цим самим своєрідно узагальнюючи оціночну думку, ставлячи лукавих опонентів зі «своїх» чи не в один ряд із відвертими ворогами українства, писав: «Справді, нам, українським дітям, що на користь рідного поля несуть і працю, і дорогий час, і щирець свій, і останні гроші, назустріч ідуть тільки лайки, та цькування, та насміх, та глум, та жандармські нашепти – і то відусюди... Я вже не кажу про ворогів, їх повно навкруги, а то часом і свій брат-іуда із-за кутка вкусить...» [2, с.582]. Така гостра реакція класика, а вона була не єдиною, про що далі, спричинилася кількома гострими й незаслуженими звинуваченнями М. Старицького – драматурга фактично в плагіаті.

Перш ніж перейти до суті й перетікання згаданого конфлікту між Старицьким і Грінченком, зауважу на деяких рисах вдачі кожного з них – двох справді видатних діячів-подвижників, чії заслуги перед Україною, її культурою й духовністю – безсумнівні, такі, що ніякі конфлікти чи віяння їх не затьмарять. І все ж у суті й причинах конфлікту розібратись варто, бо ж у цілій низці джерел, переважно тих, де мовиться про Старицького, про нього (конфлікт) хоча й стисло йдеться і, як правило, зі схилянням до правоти Старицького. Причиною ж цього конфлікту мені бачаться саме певні риси вдачі одного з опонентів, Бориса Грінченка, видатна роль якого в українській історії, повторюся, не піддається сумнівам. Саме тому й хочу звернути увагу на особистісні характеристики Старицького та Грінченка, висловлені їхніми сучасниками й зафіксовані в різних джерелах.

Щодо Михайла Старицького, то якоїсь особливої «інтриги» в його вдачі не було, якщо під інтригою розуміти, скажімо, якусь загадковість, непередбачуваність, непослідовність натури тощо. У спогадах тих людей, які його знали, Михайло Петрович постає зазвичай у позитивних тонах, бо на вдачу справді був винятково шляхетною людиною, таким собі романтиком-ідеалістом у ставленні до людей і життя. Дуже влучною стала характеристика Старицького, виписана в спогадах Панаса Саксаганського: «Михайло Петрович Старицький був пан з натури (тут слово «пан», цілком очевидно, вжито як синонім до поняття «аристократ», «інтелігент», «шляхетна людина» – В.П.), людина освічена, розумна та безхарактерна. Добрий товариш, довірливий, і не йому було керувати трупом, де, мов у казані, що стоїть на вогні, вічно кипіли страсті, заздрощі, честолюбство, чвари та інтриги» [3, с.43-44]. З такою характеристикою батька погодилася й улюблена донька Михайла Петровича Людмила Старицька-Черняхівська. Цілком певно, що епітет «безхарактерний» тут означав відсутність якогось вольового первня, міцної сили волі. «Старицький був м'якої і незлобною вдачі», – писав про нього колишній актор Северин Паньківський

[4, с.164]. Дмитро Антонович назвав Старицького «непрактичним і далеким від всякої меркантильності», таким, що «відзначався шляхетною щедрістю» [5, с.170, 171] і т.д. Старицький саме таким і був: весь відкритий і щирий, весь на видноті. Можна тільки здогадуватися, що творилося у шляхетній душі Михайла Петровича від завдання йому кривд, тим паче незаслужених.

Своєю вдачею Борис Грінченко, який був на 23 роки молодший за Старицького, помітно відрізнявся від старшого колеги. Дослідники, зокрема один із найгрунтовніших із них Анатолій Погрібний, послідовно й неодноразово наголошують на вольовитості Бориса Дмитровича, на певному свідомому аскетизмі у творчості, яку він підкорював громадянським, патріотичним справам. Зауважу тут, до слова, що й Старицький свідомо віддавав свої сили й талант задля праці на «рідному полі». Згаданий А. Погрібний нотує й інше щодо Грінченка: «Трапляються у спогадах й твердження про репутацію «невживчивості», що склалася у деякого навколо його особи, про те, що він був «трудною в громадському житті» людиною (так вважав, наприклад, відомий поміщик-меценат Є. Чикаленко), що, відзначаючись великою настирливістю, він (цей вже згадує В. Самійленко) «підганяв других до праці як диктатор» [6, с.13]. Цей же дослідник, виявляючи зрозумілу апологію щодо Грінченка, далі писав про «упередженість» певних оцінок (малася на увазі передовсім позиція Є. Чикаленка), назагал відзначав точність багатьох характеристик письменника й цитував своєрідне Грінченкове життєве кредо: «Я ворог відомої приказки про «ласкаве телятко», я цілковитий прихильник до формули: виявляймо силу і матимем, що хочемо» [там само]. Поза сумнівом, така цілеспрямованість і наполегливість Грінченкової вдачі була плюсом, а от щодо Чикаленкової «упередженості» варто посперечатися, бо той, хто прочитає спогади і щоденники Євгена Харлампійовича (неупереджено прочитає!) не зможе не відзначити максимальне прагнення цього видатного чоловіка до об'єктивності оцінок і характеристик, даваних сучасникам. Борис Грінченко тут не виняток. Зокрема Є. Чикаленко писав про Грінченка: «... в приватній житті він був надзвичайно милою людиною – розумний, освічений, такий активний українець, яких тоді ще мало було на Україні» [7, с.219]. Водночас Є. Чикаленко описав ряд ситуацій «у контексті» з Грінченком, де останнього характеризували інші відомі люди (Вільям Беренштам, Володимир Науменко, Ілля Шраг, Микола Лисенко та ін.) чи сам він своєю власною поведінкою. Доволі показова тут історія про запрошення київськими старогромадівцями Грінченка до праці над словником, попри те, що «Грінченко справді людина тяжка і трудна в громадському житті, а зате як окремий робітник-одинак не має собі тепер рівного» [7, с.218]: «... Але на заголовкові словника мало не розбилися наші переговори (з Грінченком – В.П.). Я вже казав, що Науменко зредагував перші літери словника, а тому ми стояли на тому, що поряд з Грінченком на заголовку стоятиме й ім'я Науменка. Грінченко напосідався на тому, що він сам редагує всі літери, аби на заголовку стояло тільки одно його прізвище. Нам хотілося, щоб на словнику стояло й ім'я Науменка, бо він поклав на нього багато праці, і справедливість вимагає моральної заплати за ту його безкорисну роботу протягом багатьох років. Грінченко на це відповів, що це все можна зазначити в передмові і в ній віддати заслужене Науменкові, але ми твердо стояли на тому, щоб ім'я Науменка стояло і на заголовку словника як одного з редакторів, отож Грінченко на це не згоджувався. А коли гарчачий Беренштам рішуче сказав, що він на цю умову Грінченка не піде, а якщо ми згодимося, то він вийде з комісії, тоді Грінченко згодився, але вимагав, щоб прізвища редакторів стояли не в порядку редагування літер, а в азбучному, тобто

щоб спереду стояло його, Грінченка, прізвище. Ця дрібничковість обурила вже й мене, не кажучи про Беренштама...». Зрештою мудрість і безкорисливість старших, зокрема Науменкаова безпретензійність, заради такої справи призвела до задоволення Грінченкових вимог, «який, очевидно, і не сподівався такої радості для себе – тепер на вічні часи громадський словник в публіці буде носити назву «Словника Грінченка»; так воно й сталося» [7, с.218-219]. В іншому місці спогадів Є. Чикаленко описав полеміку між громадівцями і Грінченком щодо «справи розповсюдження книжок», коли Борис Дмитрович вдався до докорів: «Це обурило всіх, а гарячий Беренштам скочив, вигукуючи:

– В порядному товаристві так дебати не ведуться, це якесь ярижництво, канцелярське підступництво...

Грінченко, блідий, видимо розлютований, але в тому ж їдкому тоні, рівним голосом провадив своє, прохаючи не перебивати йому. Але скінчити йому не довелося, бо майже всі члени ради обурені повстали і почали виходити з кімнати. Одягаючись в передпокої, Лисенко процідив крізь зуби:

– Це другий Панько Куліш! Його треба посадити десь на необитаемому острові, області книжками, нехай працює...

А Науменко на виході додав:

– Це тільки Кулешик, а вже хоче бути гетьманом Сьогобочної й Тогобочної України, Галичини і Буковини!» [7, с.218-219]. Усе це нотується тільки для того, щоб показати деякі риси вдачі Грінченка, якого назагал ті ж опоненти високо цінували за його невсипущу працю на ниві українства, віддавали належне багатьом його чеснотам. Зауважу й на тому, що Чикаленкові спогади про Грінченка критично оцінив духовний Чикаленків побратим Сергій Єфремов, у якого з Грінченком склалися дуже приятні стосунки [див: 8, с.251, 261]. Певно, і не тільки в нього. Я ж тут, зовсім не бажаючи хоча б чимось принизити риси великого подвижника Бориса Грінченка, тільки хочу вказати на ті реальні риси його вдачі, що склали підснову конфлікту з Михайлом Старицьким. За вдачею вони були такі різними людьми.

Цілком певно, Старицького в несподіваному для нього конфлікті особливо вразило те, що гострі, образливі звинувачення він почув від людини, з якою мав, здавалося, добрі стосунки, від українського діяча-патріота, творчість і діяння якого здавна підтримував і якого цінував.

...Перший (імовірно) листовий контакт між Грінченком і Старицьким відноситься до листопада 1881 року, коли Михайло Петрович, який задував видавати місячник «Рада», написав лист молодому поетові Борису Грінченку, якому ще не виповнилося тоді й 18 літ і від якого через І. Нечуя-Левицького отримав два вірші. Старицький їх позитивно оцінив і висловив деякі зауваження формально-змістового плану: «...поету треба надихати одвагу другим, а не наводити гробковий спів! От яку думку треба проводити, що «най ми і загинемо, а наше діло не вмере, не загине! І хоч не ми, то хоч унуки, а дочекають того свята!» [2, с.446]. Тут же вказано на музичність віршів і застережено від надміру вживання «глагольних рифм» тощо. До слова зауважу, що Грінченко, певно ж, прислухався принаймні до першого з цитованих побажань Старицького, бо ж у вірші того ж 1881 року «До праці» декларував як програмну засаду – «Хоч у недолі й нещасті звікуєм – Долго онукам дамо! Ми на роботу на світ народились, Ми для борні живемо!» [9, с.6].

Як відомо, з цензурних причин Старицькому не вдавсь намір видавати щомісячний журнал, з'явилися тільки два щорічники «Рада» (1883, 1884), в яких були вміщені й вірші Грінченка, зокрема в «Раді» 1883 р. – вірші «Матері», «Сестрі», «І молилася я, сподівалася я», «Минуле», «Про дні минулі, дивні дні». Йі це була одна з перших публікацій Грінченкових творів. Виходило так, що

Старицький був принаймні одним із тих, хто вводив молодого поета в літературу, виступав його наставником. Інший лист Старицького датований березнем 1882 р. (коли ще тільки формувалася перша «Рада»), і в ньому адресант писав: «Здивувало мене, що Ви од деяких віршів цураєтесь, що не Ваші: це, знаєте, є другий поет за Вашим псевдонімом. Зверну увагу на адреси, а поки хай буде так: всякий своє пізна. Послани Вами вірші підуть до другої уже збірки, аби цензура пустила. Частина уже повернулася з Петербурга. Бувайте здорові і богові милі! Щирий і прихильний до Вас Мих. Старицький» [2, с.456]. З огляду на майбутній конфлікт, усе з цитованого доволі симптоматичне: і щира прихильність, пошанівне ставлення старшого до молодшого, і сприяння Старицького в популяризації Грінченкових творів, і ситуація з псевдонімами...

Тривалий час взаємини між Старицьким і Грінченком лишалися добрими, шанобливими, принаймні зі сторони першого з них. Можливо, вони листувалися інтенсивніше, ніж це видно з багатотомника Старицького. Доволі показовий тут лист Михайла Петровича, датований квітнем 1893 року, в якому вже саме звертання промовисте: «В. шановний і дорогий серцю добродію!». Надалі ж Старицький висловлював задоволення від споглядання молодих сил і талантів, які працюють «на рідному полі»: «А між ними таки появилися справжні велетні невмирущого духа, до яких в голові належить і шановний добродій (тобто – Грінченко. – В.П.). Чутка вже і раніше до мене доходила про Вашу невсипущу працю, про Вашу всесторонню і плідну діяльність, але мені бракувало часу і снаги познайомитись з нею коротше...» [2, с.510]. Далі в чималому листі Старицький загалом дуже фахово, конкретно і, що важливо, доброзичливо й об'єктивно аналізує деякі твори й переклади Грінченка, зокрема й переклад Шиллерового «Вільгельма Телля», делікатно вказує на деякі, на його погляд, огріхи перекладу («я його з захватом читав і під радісним впливом хочу зробити Вам, проте, деякі уваги»). Висловився Старицький і щодо Грінченкової поезії: «Ви щиросердний поет і мусите світло своє, очистивши од всякого бруду, високо зняти угору... тільки дбайте про форму, – в наші дні вона повинна бути вироблена до завершенної оздоби, до віртуозності» [2, с.511]. Таке густе цитування вживаю тільки для того, щоб виразніше показати позицію Старицького в ставленні до Грінченка. За відсутності листів-відповідей останнього важко судити про його реакцію на критичні зауваги Старицького. Цілком імовірно, що впертому й самолюбному Борисові Дмитровичу могло все те не сподобатися чи не зовсім сподобатися. Дослідниця життя і творчості Старицького Ольга Цибаньова прямо пов'язує різкий виступ Грінченка проти Старицького з цитованими вище судженнями останнього: «Справа в тому, що Грінченко виступав з своїми пасквілями в «Зорі» після того, як Старицький покритикував його переклад п'єси «Вільгельм Телль». Певну роль зіграла тут і та перша премія, яку одержав Старицький на конкурсі, оголошеному трупом М. Кропивницького, за свою історичну драму «Богдан Хмельницький». Грінченкові ж за його п'єсу «Ясні зорі» було присуджено другу премію» [10, с.184].

Не певен, що саме доброзичливі критичні зауваги й поради Старицького на адресу Грінченкових поезій і перекладу зумовили образливі нападки Бориса Дмитровича. Висловлені ж вони були, зверну увагу, навесні 1893-го, за чотири роки до скандальних публікацій у «Зорі». Можливо, що якийсь неприємний осад у душі Грінченка лишився. Більше ж могла спровокувати брутальний виступ самолюбного Грінченка ота друга премія на конкурсі, проведеному в 1895-96 рр. І. Нечуй-Левицький, який очолював журі конкурсу, писав Грінченкові 22.01.1896 р.: «Поздоровляю Вас з Новим роком, з новим щастям і з премією за Ваші дуже симпатично написані «Ясні зорі». Першу премію діс-

тав М.П. Старицький за драму «Богдан Хмельницький». Посилаю Вам виграну премію в кількості двохсот п'ятдесяти карб. і бажаю Вам щастя-долі й успіху в Ваших літературних працях» [11, с.347]. Ця подія була значно ближчою в часі до конфлікту і, можливо, дражливішою для Грінченка. Та й накладалася вона на колізії, які стосувалися саме драматургії Старицького. Цілком імовірно, що «критична маса» Грінченкового незадоволення від спілкування зі Старицьким збіглася в часі з тими колізіями та була спровокована ними.

Річ у тім, що на середину 1897 року, коли з'явилася перша дражлива стаття в «Зорі», за спиною Старицького були образливі для нього звинувачення нібито в присвоєнні ним фабули п'єси М. Кропивницького «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» (у Старицького драма «Не судилось»), хоча насправді й таку фабулу, і п'єсу першим написав саме Старицький [див: 1]. У 1890 році доволі несподівано проти Старицького виставив претензії в нібито присвоєнні його п'єси письменник і фольклорист Володимир Александров, але третейський суд, вдавшись до послуг якого напеліг Старицький, довів повну безпідставність претензій В.Александрова. Суддями ж, до речі, були професори Д. Багалій, О. Потебня, громадський діяч О. Русов – вельми авторитетні люди. Уже дещо пізніше, а розпал конфлікту з Грінченком, Старицький у листах до М. Комарова й – особливо – до К. Білиловського широко й детально вивів про ті вигадливості, до яких через цензурні заборони мусіли вдаватися драматурги, аби «проштотувати» заборонену п'єсу на сцену. Зокрема Старицький писав до К.Білиловського: «Вам відомо, що нам розрішено було театр при Лоріс-Мелікові, а потім, коли знов настав Толстой (при якому було заборонено на смерть 1875 р.) стали знов такі часи, що жодної нової п'єси не пускає цензура та й не пускає, а надто мені, хотіла просто виморити трупи голодом. Отож у ті прикрі часи (для мене вони тепер такі ж самі: всім пропускає цензура п'єси, і навіть історичні, а мені за 5 літ оце – жодної!) і мізкували ми, яким би способом обійти цензуру, вишукати собі повітря для духу? Отож я взявся за той спосіб: відшукував старі назвиська, не відомі нікому, навіть цензурі, бо погубились і там первотвори, як, наприклад, «Одноокий писар», «Василь і Галя», «Козир-дівчина», і став під цими заголовками ставити свої п'єси, бо ті заголовки були колись цензурою безумовно дозволені... З того ж приводу і були часом для публіки курйози: іде, наприкл[ад], під заголовком «Василь і Галя» Бондаренка – моя «Циганка Аза», а далі, коли розрішить мені цензура, років через 2, чер[ез] 3, – появиться «Циганка Аза» Стар[ицького], то всі думають, що я ограбив Бондаренка... А у мене під цим заголовком ішли: «Циганка Аза». «Розбите серце», а оце недавно і Людмила (доньки Людмили Старицької-Черняхівської – В.П.) п'єса «Зрада»; під «Одноокий писар» – «Крути, та не перекручай», під «Козир-дівкою» – «Сорочинський ярмарок»... Отож з тої самої причини удався до п. Александрова-небіжчика, з яким я був у добрій лагоді, і просив його, щоб він дозволив під його дахом пустити свої твори» [2, с.564-565]. Далі Старицький детально викладає історію порозуміння-непорозуміння з В.Александровим, який урешті-решт перепросив у Старицького за необґрунтовані претензії до нього. Згадані листи Старицького до М. Комарова та К. Білиловського були написані як реакція на наклепницьку статтю журналіста-чорносотенця Ізмаїла Александровського й багато в чому суголосні їй публікації М. Гримача – Б. Грінченка.

15 березня 1897 р. Старицький узяв участь і зробив доповідь на Першому Всеросійському з'їзді сценічних діячів, указав на численні заборони в розвитку української драматургії й театру, знайшов у цьому співчуття й підтримку делегатів. Своєрідною відповіддю на такий відносний успіх української справи стала стаття ре-

акційного журналіста-українофоба І. Александровського «Драматурги-хищники», тенденційну суть якої Старицький добре розумів: «...він (Александровський – В.П.) всіх наших більших драматургів – Кропивницького, Карого, Садовського, Ванченка, Манька і інших – узива «хищниками, грабителями», а між ними перше місце відводить мені, яко ватажку і призводнику... а нарешті, просто поклика аfconsules, що як можна слухати отаких злодіїв і ширити для них цензурні права, що «Русское общество драмат[ических] писателей» повинно б їх викинути з свого гурту, а не боронити їхні рабські права» [2, с.558]. Відомо, що Старицький подав судовий позов проти Александровського й після тривалої судової тяганини (до 1901 р.) виграв справу, суть якої описана в низці джерел [див.. напр.: 12].

Судачи зі стану речей, Борис Грінченко, на жаль, фактично «підіграв» Александровському в його недобрих замірах. Стаття М.Гримача, а це був один із псевдонімів Грінченка, «Листи з України російської» [див.: 13] з'явилися на шпальтах львівського журналу «Зоря» фактично через два тижні після згада-ної статті Александровського й волею-неволею потрапила в її контекст.

У першій із публікацій М. Гримач (Грінченко), оцінюючи здобутки української драматургії загалом і не висловлюючи тут особливого захоплення, вістря образливої критики спрямовує на твори Старицького, які були перероблені з творів (прозових або несценічних) інших авторів. Відомо ж бо, що задля розширення репертуару українських драм і Старицький, й інші драматурги бралися за переробки («дотягування до сцени») чийось творів, при потребі вирішуючи і проблему авторських прав. До слова, Старицький досяг тут неабияких успіхів, бо його добру «театральну техніку» визнавав і Грінченко. Але М. Гримач у статті обрав тон і форму викладу з явною тенеднцією на негачію, якої досягав і прямими образливими формулюваннями («Перше видання – Старицького – по ширости вважаємо за малий здобуток для нашого письменства»; «...який же се драматург, що нічого свого не вигдавав? яка ж се «творчість», що живе чужими образами, чужою фантазією, чужими хворобами? Чи така «творчість» єсть придбання нашому письменству, чи, може, ліпше було б, коли б її не було?»; «...літературі діяльність д. Старицького не єсть ніяке надбання, а з погляду літературної етики навіть просто мінус» і под. [13, с.217-218]), і натяками прозорого змісту типу «кажуть» і под. При цьому згадав і давню історію з «Не судилось» і драмою Кропивницького (із натяком не на користь Старицького), а й історію з В. Александровим (та ж тенденція) тощо. При цьому не згадав, що на той час у доробку Старицького немало оригінальних п'єс.

У наступному числі «Зорі» (№12) була вміщена «Замітка редакції» з приводу публікації М. Гримача, в якій редактор принципово не погоджувався з тенденціями статті М. Гримача щодо творчої праці Старицького. Але ще через число, в №14 «Зорі», а потім і в №19 публікується чимала стаття за підписом «Б. Грінченко», в якій автор не тільки солідаризується з «М. Гримачем», але і як **інша особа** провадить естологічний аналіз окремих частин переробки Старицького, зставляючи їх із фрагментами творів тих авторів, із яких переробки творилися. Доскіпливий і впертий Борис Дмитрович усіляко прагнув довести ту ж тенденцію, що і М. Гримач: «Отож і думаю, що таких учинків не дозволяє літературна етика, і вона єсть мінусом з погляду сієї етики» [14, с.380]. Далі ж у «Зорі» (№21) було вміщено репліку Старицького й заяву редактора А. Борковського, в якій останній пропонував Старицькому розв'язувати конфлікт через суд честі. А в числі 22-у **окремі** заяви опубліковані від М. Гримача й Б. Грінченка.

Зауважу й на тому, що Грінченко аж у 1897 р. почав критикувати два томи драматичних творів Старицького, видрукувані в 1890-93 роках, тобто значно раніше.

Глибоко вражений і ображений таким приниженням і такою несправедливістю, Старицький писав до Грінченка з проханням зізнатися, чи то його псевдонім «М. Гримач», хоч добре знав, що його («Та ще майте на увазі, яка твориться його підлість. Гримач і Грінченко – це одно лице, і кому-кому, а редакції напевне вже се відомо», – це з листа до М. Комарова [2, с.573]), писав до редакції, писав розлогі листи з викладом історії до тих знайомих, яким вірив, писав, нарешті, до тих авторів, чії твори переробляв, із проханнями підтвердити його правоту. Більше того, в деяких листах Старицький пише, що **особисто** прохав Грінченка не чинити нападок, бо на той час не міг відповідати аргументами, оскільки розпочав судитися з Александровським і беріг докази до того суду («Треба ще додати, – писав він М. Комарову, – що я п. Грінченка упереджав на час, коли він був у Києві, в початку ще серпня, – що позаяк я до кінця суду з Александр[овським] мушу мовчати на всякі літерацькі на мене напасті, тобто буду до того часу з зв'язаними руками, то гонор і честь вимагають не нападати на безоружного... Але бачите, який гонор у Чайченка? Яке у його розуміння етики? Він нарочито друє для Александровського матеріали...» [2, с.572]).

Назагал ситуація оберталася саме так: публічні звинувачення на адресу Старицького об'єктивно грали на руку українофобам і чорносотенцям. Вище вже мовлено, що Старицький у кількох розлогіх листах до знайомих, передовсім у листах до Михайла Комарова (друга пол. червня 1897 р.) та Кесаря Білиловського (поч. жовтня 1997 р.) достатньо детально вивів практично кожен ситуацію з переробками п'єс, про які вів мову Грінченко-Гримач. Ці листи легко знайти в останніх томах восьмитомника й шеститомника творів Старицького, тому тут їх не цитуватиму. Зверну увагу на позицію деяких письменників, твори яких переробляв Старицький.

Щодо, сказати б, першоджерела – «На Кожум'яках» І. Нечуя-Левицького та переробки – «За двома зайцями», «вирихтованої» М. Старицьким, в українському літературознавстві є низка розвідок, в основу яких покладено лист Старицького до Нечуя від 17.03.1883 р., що в ньому Михайло Петрович просить «санкцію» в Івана Семеновича на план переробки «Кожум'як», яку Старицькому «допоручив Драматичний комітет... пририхтувати до сцени» [2, с.464-465]. Тут же Старицький виклав план доволі суттєвої переробки твору.

Володимир Панченко, який свого часу досліджував «За двома зайцями» як «національний хіт», звернув увагу на проблему його з'яви: «Сценічне життя «Зайців» почалося 4 листопада 1883 року в Києві. Щоправда на тодішніх афішах писали іншу назву, яка відповідала поширеній традиції використання народних прислів'їв: «Панська губа, та зубів нема». І лише в дужках додавали: «За двома зайцями». Авторів, які «скомпонували» п'єсу, теж було двох: Михайло Старицький та Іван Нечуй-Левицький. Утаємничені київські театральники знали, що твір, за яким поставлено спектакль, був переробкою давньої, написаної ще 1875 року, «міщанської комедії» І. Нечуя-Левицького «На Кожум'яках». П'єсі І. Нечуя-Левицького не пошастило: за нею закріпилася репутація твору, мало придатного до сцени. І ось у березні 1883 р. Старицький звернувся з листом... Заперечувати проти наміру Старицького «пририхтувати до сцени» п'єсу, яка залежалась, Нечую-Левицькому не було ніякого сенсу...» [16, с.102-103]. Далі В. Панченко аналізує комедію.

Інший дослідник, Михайло Насенко, осмислюючи «теорію і практику співавторства» стосовно Нечуя та Старицького, теж нотує, що «Згоду на це (тобто на переробку – В.П.) І. Нечуй-Левицький дав, і п'єса з подвійною назвою «Панська губа, та зубів нема» (За двома зайцями)» вперше в 1890 р. була опублікована в збірці творів (М. Старицького – В.П.) «Малороссийский театр» за двома підписами: скомпонували, мовляв, Старицький і Левицький. Пізніші видавці, щоправда,

таке авторство першодруку проігнорували і стали публікувати «На Кожум'яках» як одноособову п'єсу І. Нечуя-Левицького (див.; Нечуй-Левицький І. Збір. творів У 10 т. — Т. 9. — С. 219-278), а «За двома зайцями» — тільки за авторством М. Старицького (див.: Старицький М. Твори: У 8 т. — Т. 2. — С. 361-437). Думається, що театрам і кіностудіям, які також екранізували цей твір, подвійне авторство таки слід зберігати. Бо ж такою була згода та воля обох письменників...» [16, с.152]. Останні тези цитати, звісно, стосуються значно пізнішого часу. Як на час розгортання конфлікту, то цілком імовірно, що Б. Грінченко (а ще раніше, в 1890 р., й О. Кониський) не знав ні про листовні домовленості між Нечуєм і Старицьким, ні про міру переробленого Старицьким у п'єсі, ні про несценічність п'єси «На Кожум'яках», а якщо і знав, то свідомо не взяв усе це до уваги, бо воно б не працювало на «викривальний пафос» його публікації [див.: 17, с.379].

Схожі звинувачення кинув Грінченко (М. Гримач) і щодо інших переробок — із Панаса Мирного, Л. Глібова та ін., своєрідно узагальнивши думку: «...але ж творили у всіх сих випадках д. д. Глібов, Левицький, Мирний і т. д., а д. Старицький тільки приганяв їх писання до сцен і не завсігди до ладу» [18, с.217].

Судячись за наклепи з І. Александровським, а також третейським судом із Грінченком, Старицький у червні 1898 р., звернувся до Панаса Мирного із проханням написати «офіційного листа» про обставини переробки Старицьким твору Мирного «Перемудрив» [див.: 2, с.597-598]. Панас Якович відгукнувся дуже швидко (лист від 3.07.1898): «Многоуважаемый Михаил Петрович! Меня изумило Ваше письмо — каким это образом совершенно мне неизвестные люди без важного с моей стороны повода осмелились нечестно предъявить к Вам претензии в защиту якобы моих авторских прав?!

.....Это своего рода литературное наездничество, чтобы не сказать больше.. Никогда я к Вам не имел и не имею претензий по поводу Вашей пьесы «Круты, та не перекручуй», написанной на тему моей комедии «Перемудрив». Прежде всего я должен сказать, что я совершенный профан в знании сценических условий и, выпуская в свет «Перемудрив», смотрел на него и смотрю как на произведение, написанное, правда, в форме пьесы, но предназначенное для чтения (розыжка Пан. Мирного — В. П.), а не для постановки на сцене. Вы первый указали мне в письме, что «Перемудрив» очень легко переделать для сцены и просили на это разрешения. Зная Вас как человека, искусившего в знании сцены и техники, я дал Вам на Вашу работу свое позволения и полное согласие. Вы так были любезны по отношению ко мне, что свою пьесу «Круты, та не перекручуй» подписали своим и моим именем. Но так как я в переделке не участвовал, причем многие сцены были Вами изменены и введены новые, не бывшие в моей пьесе личности, то я попросил Вас, чтобы быть совершенно согласным с действительностью, в Вашей пьесе не ставить моего имени как автора пьесы, предназначенной для сцены, а просто написать: «Переробив из «Перемудрив» Мирного М. Старицький». Зацитований лист майже повністю, бо ж вельми важливий у контексті проблеми. Зауважу тільки, що писаний він російською мовою на прохання Старицького, бо призначався для подання до судового органу...

Повторюся, що, на моє переконання, Старицький у листах до М. Комарова й К. Білловського переконливо пояснив природу переробок творів інших авторів і природу суголосних сюжетів.

Судячи з листів Старицького, він дуже гостро переживав наклепи й образи, інколи навіть не міг стримати емоцій. У листі до Д. Мордовця, скажімо, різко, можливо, надто різко висловився на адресу Грінченка, заявивши, що той «не борець, не фанатик, і навіть не Донкіхот — це.. личина, напакована пе-

кучою заздрістю та злобою лютою до суборців» [цит. за: 10, с.184]. Щодо громадянської мужності Грінченка та його фанатичної відданості справі українського відродження то в судження Старицького вже був перебір.

Публічний конфлікт між Старицьким і Грінченком набув резонансу передовсім у колах українських діячів. Ті, хто був глибше обізнаний із суттю справи, як правило, ставали на бік Старицького, як то, скажімо, К. Білиловський, який писав у листі до Д. Яворницького: «А чи чув ти, яке паскудство учинив пан Чайченко чи Грінченко з Старицьким? Господи, що ж воно то діється у нас на Україні? Один працює, аж спина гнеться, малює з могильних пам'ятників один величний образ запорожця за другим, – і його бештають свої такі «земляки», бештають гучно, на всю Росію, і затинають неначе довбено по голові. Другий – вік звікував з рідним пером у руці, з рідним словом на вустах, поклавши на пожертвник неньки України усю свою енергію, всі свої сили, все добро своє (більше як 50000 р.), і знаходиться паршивий собака, що гризе його болячка честолюбства і заздрості, і кидає багом в велику заслужену постать благородного і щирого патріота і талановитого письменника!» [20, с.77]. Інші, хто менше був обізнаний із предметом конфлікту, стриманіше реагували на його перебіг. Наприклад, вельми прихильний до Грінченка А. Кримський, бувши в Бейруті, висловлював нерозуміння наміру Старицького вдатися до суду честі: «Питається про Вашу справу з Старицьким, – писав він Грінченкові. – Признатися, я не розумію, до чого він виводив суд честі...». І далі розгорнув свої міркування [21, с.302-303]. Треба сказати, що для багатьох тогочасних українських діячів конфлікт і суд честі між двома знайомими й заслуженими подвижниками праці на «рідному полі» був надто болісним і прикрим, бо явно завдавав шкоди всій українській справі. Згубно позначився він і на здоров'ї Михайла Петровича, який передоручив вести судові справи доньці Людмилі.

Після тривалих зволікань, оскільки Грінченко ніяк не міг згодитися з визначеними датами третейського суду, це судове дійство сталося 23 серпня 1898 р. «Літературно-науковий вістник» повідомляв: «Третейський суд, вибраний в справі М.П. Старицького і Б.Д. Грінченка, з приводу статей д. Грінченка, надрукованих у «Зорі» року 1897-го, про твори д. Старицького, зібрався 23 серпня 1898 року. Прибули: Голова суду М.Ф. Комар, судді від д. Старицького: В.Б. Антонович і О.Я. Кониський, від д. Грінченка: А.В. Верзилів і Г.О. Коваленко, а також сторони: Б.Д. Грінченко і за М.П. Старицького – Л. М. Старицька-Черняхівська, котра подала довіреність від батька свого д. Старицького.

Пристаюючи до розбору сієї справи, суд вважав своїм обов'язком насамперед подати раду сторонам порозумітись в сії справі і помиритися. Вислухавши обопільні пояснення, сторони згодилися помиритися на таких умовах.

Б. Грінченко, зістаючись при своїх літературно-критичних поглядах на і драматичні твори М. Старицького? про які говориться в вище згаданих статтях в «Зорі» 1897 року, бере назад свої слова: «літературна діяльність д. Старицького з погляду літературної етики – навіть просто мінус».

М. Старицький бере назад свої погляди про те, що д. Грінченко поводить ся в сії справі невідповідно національній і особистій честі...» [22, с.71-72]. Далі означувалися формальності.

Як на мене, то і в мировій угоді більшою частиною претензій поступився Старицький, а Грінченко й тут виявив чи то принциповість, чи то впертість, бо ж фактично залишився при думці про природу й суть драматургічних переробок Старицького. Але рік протікання конфлікту, певно, дещо згладив його гостроту, охолодив пристрасті й емоції, та й Михайло Петрович і через природну шляхетність,

незлюбивість, і через стан здоров'я не став наполягати на інакшій, більшій сатисфакції у справі з молодшим колегою. Тим паче, що продовжувалась судова тяганина з Александровським, яка розв'язалася повним утвердженням правоти Старицького й осудом наклепника-українофоба. «Справа з Александровським виграна, – писав Старицький Д. Мордовцю, – і він ухвален судом за «клеветника» і одержав за своєї літературні праці нагороду – тюрму...» [2, с.624]. І на цьому суді Старицький через хворобу не був присутній, його повноваження мала донька Людмила.

Михайло Петрович, звісно ж, розумів основну причину ворожих нападок. «Звичайно, цей ворог-злобитель мав на меті повалити у багню ймення не просто Старицького, а українського письменника, – писав він тому ж Д. Мордовцю, – а з ним і взагалі нашу літературу, яка домагається незаслужених і вадливих для російської літератури прав; але гляньте, якими зв'язаними і нахабними способами він силкується цього досягти!» [2, с.625]. Прикро було усвідомлювати Старицькому (та й іншим – протягом усього наступного часу й досьогодні), що вільним чи мовильним помагачем у відверто антиукраїнській справі став інший достойник і заслужений чоловік, Борис Грінченко, який і сам не почувався комфортно у своєму подвижництві на «рідному полі», який у певний час, очевидно, не зміг упоркрити не кращі вияви власного амбітного еґо і спричинив ту болісну прикрість.

Судячи за подальшими (після суду) подіями й листами, Старицький дуже стримано ставився й відгукувався про Грінченка, але зла не таїв. У самого ж Михайла Петровича згадані конфлікти, в т. ч. і з Грінченком, відібрали багато сил і здоров'я та вочевидь прискорили кончину.

Список використаних джерел:

1. Поліщук В. Лицарі Мельпомени. Михайло Старицький і Марко Кропивницький: до історії взаємин / В. Поліщук // Літературна Україна. – 2008. – №6.
2. Старицький М. Твори: У 8 т. / Старицький. – К., 1965. – Т. 8. – 752 с.
3. Спогади про Марка Кропивницького : збірник. – К., 1990. – 216 с.
4. Вітчизна. – 1990. – №14. – С. 161-165.
5. Антонович Д. Триста років українського театру. 1619-1919 та інші праці / Д. Антонович. – К., 2003. – 418 с.
6. Погрібний А.Г. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості / А.Г. Погрібний. – К., 1988. – 268 с.
7. Чикаленко С. Спогади (1861-1907) / С. Чикаленко. – К., 2003. – 416 с.
8. Єфремов С. Щоденники 1923-1929 / С. Єфремов. – К., 1997. – 848 с.
9. Грінченко Б. Твори : у 2 т. / Б. Грінченко. – К., 1968. – Т. 1. – 604 с.
10. Цибаньова О. Лаври і терни. Життєвий і творчий шлях Михайла Старицького / О. Цибаньова. – К., 1996. – 188 с.
11. Нечуй-Левицький І.С. Твори : у 10 т. / І.С. Нечуй-Левицький. – К., 1968. – Т. 10. – 588 с.
12. Хорунжий Ю. Суд честі / Ю. Хорунжий // Літ. Україна. – 1980. – 16 грудня.
13. Гримач М. Література й життя (Листи з України російської) / М. Гримач // Зоря. – 1897. – №11. – С. 217-219.
14. Грінченко Б. З поводу «Малоросійського театру» д. Старицького (кінець) / Б. Грінченко // Зоря. – 1897. – №19. – С. 377-380.
15. Панченко В. Неубієнна література. Дослідницькі етюди / В. Панченко. – К., 2007. – 450 с.
16. Наєнко М. Іван Нечуй-Левицький: Михайло Старицький: теорія і практика співтворства / М. Наєнко // Михайло Старицький як творча особистість : зб. праць наук. конференції. – Черкаси, 2010. – С. 149-157.
17. Грінченко Б. З поводу «Малоросійського театру» д. Старицького / Б. Грінченко // Зоря. – 1897. – №19. – С. 377-380.

18. Гримач М. Листи з України російській / М. Гримач // Зоря. – 1897. – №11. – С. 217-219
19. Мирний П. Твори : в 7 т. / П. Мирний. – К., 1971. – Т. 7. – 664 с.
20. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 2. Листи діячів культури до Д.І. Яворницького / за заг. ред. Н.І. Капустіної. – Дніпропетровськ, 1999. – 460 с.
21. Кримський А.Ю. Твори : у 5 т. / А.Ю. Кримський. – К., 1973. – Т. 5.
22. Літературно-науковий вістник. – 1898. – Т. 4. – Кн. 10. – С. 71-72.

The research focuses on the analysis of creative and purely human relations between Mykhailo Starytsky and Borys Hrinchenko between whom there was quite a sharp public conflict in 1897-1898. The key essence of the conflict was the fact that B. Hrinchenko published some articles in «Zoria» journal and actually accused M. Starytsky in plagiarism meaning that M. Starytsky rather often resorted to literary adaptations of prose or little-staged dramatic works of different authors and «pulling» them to the appropriate scenic nature. The mentioned conflict is noted to coincide in time with the accusation against M. Starytsky and other Ukrainian playwrights of the second half of the XIX century from the pages of the Black Hundred anti-Ukrainian press and to deteriorate already poor condition of the Ukrainian literature and theatre of that time. The article points out that the very conflict and the circumstances of its course highlight the certain personal features of its participants being truly prominent figures of the Ukrainian literature and culture.

Key words: Mykhailo Starytsky, Borys Hrinchenko, dramaturgy, theater, the development of literature works, conflict, censorship, literary process, copyright.

Отримано: 28.10.2015 р.

УДК 811.161.2'38

А. С. Попович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СТИЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ У ПРАЦІ ІВАНА ОГІЄНКА «НАША ЛІТЕРАТУРНА МОВА»

У статті проаналізовано стилістичні аспекти в праці І.І. Огієнка «Наша літературна мова. Як писати і говорити по-літературному». Запропоновано детальні нариси з фоностилістики, лексичної, фразеологічної та граматичної стилістики. Увагу акцентовано на використанні синтаксичної побудови «в Україні».

Ключові слова: І.І. Огієнко, стилістика української мови, фоностилістика, лексична стилістика, граматична стилістика, засоби милозвучності.

Стилістичні питання в багатьох наукових лінгвістичних розвідках ХХ століття досліджувалися переважно як складники загальномовознавчих праць.

С.Я. Єрмоленко слушно визнавала: «Вивчення мовостилію як певної структурної цілісності, на відміну від опису стилістичних засобів української мови, розпочалося у 50-60-і рр. 20 ст. До того часу стилістичні явища вивчалися у практичному плані як додаткова характеристика лексичних, фразеологічних, граматичних явищ, як засіб урізноманітнення, шліфування мови, вироблення загальнолітературних норм (праці мовознавців 20-30-х рр. 20 ст. О. Курило, І. Огієнка, М. Гладкого, Б. Ткаченка, О. Синявського, С. Смерчинського). На практиці об'єднувалися завдання стилістики і культури мови, або пуризму» [2, с.652]. Не позбавлена цих тенденцій і наукова праця І.І. Огієнка «Наша літературна мова. Як писати і говорити по-літературному».

Мовознавчі аспекти наукових досліджень І.І. Огієнка проаналізовані в працях А.А. Бурячка, І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка, М.А. Жовтобрюха, Л.Г. Реви, С.В. Савойської, М.С. Тимошика, І.Д. Фаріон та інших. Вони охоплюють питання історії розвитку української мови, проблеми граматики та культури мовлення.

Завдання нашої розвідки – проаналізувати стилістичні аспекти української мови, які подибуємо в праці І.І. Огієнка «Наша літературна мова».

Перша частина книги (424 сторінки) була опублікована в Канаді 1959 року і мала підзаголовок «Як писати й говорити по-літературному». Параграфи цієї книги апробовувалися вченим-дослідником у часописі «Рідна мова» та окремих брошурах мовознавчої тематики. М.С. Тимошик зауважує: «За жанрами тексти розділів названі мовними нарисами. І це не випадково. У властивій цьому авторові популярній та доступній читачеві будь-якого освітнього рівня формі викладалося найголовніше, яке слід пам'ятати кожному мовцеві, аби його мова була не лише грамотною з точки зору граматики, а й милозвучною, чистою, багатою, правильною» [10, с.30]. Далі М.С. Тимошик констатує: «Книга справді стало дуже популярною в українській діаспорі Заходу. Тому за якийсь час митрополит Іларіон мимоволі взявся за її продовження. Таким чином, рівно через десять років після появи «Нашої літературної мови» виходить у світ, також у Вінніпезі, її друга частина (1969 рік) з такою ж назвою. Сюди увійшли цілковито нові теми, які підказали авторові самі читачі» [10, с.31].

В Україні перша частина цієї праці побачила світ 2010 року у видавництві «Наша культура і наука», друга – 2011 року. Саме в цій книзі сформульоване основне мовознавче гасло І.І. Огієнка «Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомої нації – нема державності».

У книзі І.І. Огієнка «Наша літературна мова» виокремлюємо нариси з фоностилістики, лексичної, фразеологічної та граматичної стилістики.

Митрополит Іларіон беззаперечно стверджує: «Українська мова милозвучна» – так здавна хвалять нашу українську мову, головню живу народну

Це треба розуміти так, що наша мова і фонетично, і морфологічно, і словниково – мова звучна й мова плинна, мова ясна в своїй вимові. І мова не одноманітна» [4, с.151].

З-поміж засобів милозвучності української мови вчений звертає увагу на чергування звуків (*у – в, і – ї*); подвійні форми (*учителю, батьку – учителеві, батькові*); уникнення збігів однакових звуків; відкидання початкових або кінцевих голосних (*ігра – гра, чому – чом*); вживання прийменників *з – із – зо*, зміна кінцевого *о* на *і* в прийменниках та префіксах; префікси *с-* та *з-* і *іс-* та *із-*; «приставкове» *і-* на початку слова (*іржа, Ірпінь, імла*); уживання *від та од*; приставні (протетичні) *в та г* (*возонь, вуляр, вуси, вулик, гострий, горіх, горобець*) тощо.

В українській мові використовуємо подвійні форми: «... іх з літературної мови викидати і не треба, і не можна. Вони – ознака живого життя її. Вони – й окраса її» [4, с.152]. І.І. Огієнко наводить приклади з творів Максима Рильського: *у доброму – у добрім, по-людському – по-людськи, свогого – свого, ходить – ходити, сміятись – сміятися, і – ї, у – в* тощо.

Цікавими є зауваги про вживання *у-в та і-ї*: «Ті, хто не має чуття гармонійності мови, хапаються за правила зміни *в, і* на *у, ї*, і хочуть проводити це скрізь, «послідовно». А між тим правило цієї зміни має десяток винятків! При цій зміні велику роль грає й звукова музикальність вимови» [4, с.152].

Мовознавець стверджує, що потрібно завжди «оминати в нашій писанні непотрібного повторення слів. Прийнято писати так, щоб у двох сусідніх реченнях не повторити без кінцевої потреби ані одного слова, що так часто роблять невірні в писанні» [4, с.175].

Слушними є роздуми І.І. Огієнка про стилістичні синоніми: «Українська мова знає дуже багато й подвійних слів на одне й те значення: слухняний – покірний, мідний – мідяний і т. ін. Ці слова часом мають тонку синонімічну відмінну» [4, с.152]. <...> Ці синоніми треба не тільки знати, але й головне відчувати: природному українцеві часто тільки чуття вказує, де якого слова вжити, пор., наприклад, значення слів; балакати (неповажно, про щобудь), говорити (про поточне життя, розповідати), бесідувати (про поважні чи святі речі). Кажемо: налий молока, але: насип борщу, дощ іде (а не «падає») і т. ін.» [4, с.157].

Подеколи дослідник роздумує про стилістичні функції лексичних засобів: архаїзми «добре, на своєму місці вжиті, ці наші тисячолітні слова окрашують нашу мову»; «архаїчність мови особливо надається при перекладі богослужбових книг, Біблії»; «добрий майстер слова може використати їх [П.А.: архаїзми] і для прикраси свого стилю. Так, описуючи давноминулі часи, письменники часто надають архаїчного забарвлення мові своїх героїв, а це тільки прикрашає мову та збільшує цінну твору Так само в речах поважних архаїзм надає величності мові»; «на своєму місці вжиті, як розмова селянська, провінціалізми стають стилістичною окрасою мови, як оце бачимо в творах Б. Стефаніка, М. Черемшини й інших» [4, с.152-170] і т. ін.

Видатний мовознавець говорить про використання неологізмів у творах П. Куліша, М. Старицького, Лесі Українки, «проти яких сильно виступали, а сьогодні до них усі ми позивали й залюбки вживаємо» [4, с.167].

Чіткими є погляди І.І. Огієнка щодо послуговування іншомовізмами: «Але вживати чужих слів і виразів тоді, коли існують на те саме й свої добрі слова й вирази, – це шкодити чистоті своєї літературної мови [4, с.167]. І далі: «Уживаючи мало кому відомого чужого слова замість усім відомого свого, шкодимо й загальному розвиткові своєї духової культури» [4, с.191].

Акцентує митрополит Іларіон на негативних тенденціях у мові – використанні «чужих нам фразеологічних виразів, живцем перекладених із чужої мови, – це т. зв. кальки» [4, с.168]. Він засуджує письменників, які не звертають уваги «на чистоту своєї фразеології».

Один із розділів книги має назву «Словник доброго письменника-стиліста». І.І. Огієнко порушує питання багатства й небуденності мови письменників, він упевнений, що «Пильний письменник, дбаючи про красу своєї мови, вживає багато небуденних слів, сміливо й обіруч творить гарні новотвори» [4, с.177]. У праці виокремлено три різновиди літературної мови: поточна, наукова, поетична (письменницька).

У зазначеному розділі звертається увага на синоніміку прислівників: *скоро, незабаром, затого, потім, того, хутко, швидше, шпарко, живо* і водночас констатовано, що «добрі стилісти... пильнують про барвисті прислівники, як оздобні епітети до дієслів» [4, с.177].

Слушними є міркування митрополита Іларіона щодо окремих питань стилістичної морфології:

- українська мова «вельми любить уживати знахідного відмінка в формі родового»: *купив воза* замість *купив віз*;
- знахідний відмінок множини чоловічого роду від назв живих істот однаковий своєю формою з відмінком називним: *насе коні* (виняток: від назв людей має форму родового: *виховав дітей, любить людей, шанують батьків, покликали адвокатів*);
- в українській мові зберігся кличний відмінок;
- вживання переважно форми на *-ому* з прислівниками на *-но* (по-українському) тощо.

Знищує українську мову й «чужа словозгода, цебто чуже нам словосполучення»: «Так, за російського мовою в нас говорять (у дужках подаю русизми): (дякую вас) дякую вам, (вжити слово) вжити слова, (сміятися над бідою) сміятися з біди, (оженитися на кому) оженитися з ким і т. ін.» [4, с.169].

Іван Огієнко закликає «оминати» віддієслівні іменники на *-ня*, *-ття*, тому що вони не є природними для нашої мови й «затемнюють її». Пропонує замінювати дієсловом на *-ти*, (*потреба малювання* → *потреба малювати*, *заборона читання* → *заборона читати*); прийменник *для* (або *до*) з дієслівним іменником замінювати на *щоб* із дієсловом: *для вирішення* → *щоб вирішити*; прийменник *до* (або *на*), *про* з дієслівним іменником – на дієслово: *просимо про виразне питання* → *просимо писати виразно*; дієслівні іменники з *при*, *по*, *після*, *без*, *в*, *на* – на дієприслівники: *після перечитання листа зрозумів я справу* → *перечитавши листа, зрозумів я справу*; дієслівні іменники з прийменником *з* – на дієприслівники: *задає з дякуванням* → *задає дякуючи*; замість двох іменників на *-ня* використовувати іменник з дієсловом або дієслово з дієприслівником: *для дослідження питання* → *щоб дослідити питання*, *для виконання доручення* → *щоб виконати доручення*, *по закінченні перевіряння* → *закінчивши перевіряти* тощо.

Актуальним досі є розділ «В Україні, а не на Україні», складниками якого є 11 параграфів, зокрема «Значення **в** та **на** при дієсловах руху», «Значення прийменників **в** та **на** при географічних назвах», «Уживаємо **на** при докладно границями не окреслених місцевинах», «Місцевина з **на** є частина місцевини з **в**», «Як постав вираз «на Україні», «При назвах незалежних держав уживаємо тільки **в**, ніколи **на**», «Це Польща й Москва створили залежницьке «на Україні», «Хто говорить «на Україні», той не вважає її самостійною», «По старих пам'ятках часто маємо «в Україні», «Вираз «в Україні» в Шевченка», «Час забути не державницьку форму «на Україні».

Отже, І.І. Огієнко фундаментально досліджує використання словосполучення «в Україні» замість «колоніального, принизливого для всіх Українців «на Україні». У статті редактора «В Україні, а не **на** Україні» мовознавець писав: «За останні 50 літ ми остаточно зреклися своїх колишніх назв Русь та Малоросія, прийнявши назву Україна за назву цілої нашої етнографічної території; коли ж так, то мусимо змінити й стару граматичну форму, й уживати тільки **в Україні, в Україну, а не на Україні, на Україну**. В 1917-1920 роках існувала Україна як незалежна держава... Мусимо прийняти тільки вираз «в Україні», як кажемо: в Росії, в Італії і т. ін., викинувши остаточно з нашого вжитку граматичну ознаку нашого колишнього поневолення – рабську форму «на Україні» [9, с.14].

М.С. Тимошик стверджує: «... автор переконаливо досліджує причину багатолітнього вживання терміна «на Україні», як прагнення ворогів української державності вважати Україну не як самостійну державу, а як якийсь територіальне, не самостійне ціле, як складову частину якоїсь держави» [9, с.14].

Сьогодні щодо цієї синтаксичної побудови висловлюється О.Д. Пономарів: «Ще за радянських часів багато хто цікавився, чому чуємо й читаємо в Росії, у Франції, в Англії, у Вірменії, але на Україні. Після того, як наша Батьківщина відновила свою незалежність, в офіційному вжитку запанувала форма *в Україні*. Проте окремі громадяни її не сприймають і вишукують різні підстави, аби повернутися до старого – *на Україні*. <...> Отже, основною (а в офіційному мовленні єдиною) формою є в Україні. Проте не варто виправляти фольклорних та літературних творів, де з історичних причин уживаний вислів на Україні» [6, с.228]. Олександр Пономарів покликається на зазначену вище працю І.І. Огієнка.

Слушно закликає Р.П. Зорівчак: «З часу проголошення Незалежності нашої Держави вислів «в Україні» набув дуже широкого вжитку в мовленні

дипломатичних кіл, у пресі. Його треба широко впровадити в усне побутове мовлення, щоб повсякчас і лінгвістично стверджувати нашу Державність» [1, с.26]. У сучасному «Словнику-довіднику з культури української мови» читаємо: «Жити в Україні [не на Україні]» [8, с.328]. На ці та інші аспекти послуговування названими синтаксичними будовами наголошує і Н. Сидяченко [7].

Митрополит Іларіон акцентує на стилістичних особливостях синтаксичних одиниць, адже ясність мови залежить від граматичної правильності будови речень (словоладу) [4, с.159]. Потрібно, на думку І.І. Огієнка, не використовувати великих за обсягом синтаксичних конструкцій, «не накопичувати без потреби пояснювальних речень коло основного». Звертається увага на таку особливість використання речень в українській мові: «Взагалі ж українська мова з самого духа свого не кохається в реченнях рівноряднозложених (бо вона – мова паратактична), і помітно оминає речення підряднозложені (мова гіпотактична, наприклад, старогрецька, російська й т. ін.)» [4, с.159].

Варто уникати «прогріхів» щодо граматичної ясності мови, зокрема мовознавець виокремлює такі:

- 1) «займенник у реченні стосується тільки до останнього, до себе узгодженого найближчого іменника; порушення цього правила веде до плутанини й неясності мови»;
- 2) «У побічній реченні замість який, якого, якому і т. д. звичайно вживаємо живої форми; що, що його, що йому й т. д. Пильнуймо, щоб тут не вийшло неясності»;
- 3) «Пояснювальне беззв'язкове речення в реченні підряднозложеному може розпочинатися дієприслівником тільки тоді, коли воно має той самий підмет, що й речення основне»;
- 4) «Ясність мови вимагає, щоб іменникове пояснення не мало однакової зовнішньої форми з підметом, а то його можна приймати за підмета»;
- 5) «Дуже пильнуймо, коли треба вживати свого, а коли його»;
- 6) «Часом пропуск потрібного слова сильно затемнює зміст речення»;
- 7) «Правильний словолад – душа ясності і мови. Ось тому пильнуймо, щоб дотримуватись усіх правил словоладу, щоб кожне слово в реченні було на своєму місці [4, с.160-163].

Звернуто увагу на основні засади українського словоладу: підмет розташовувати перед присудком, присудкове пояснення – перед іменником, прислівникове пояснення – перед присудком, іменникове пояснення – після присудку. «не забуваймо, що інверсія цебто відступлення від правил словоладу, дозволяється тільки тоді, коли вона не затемнює нашої мови» [4, с.164].

Отже, розмисли Івана Огієнка про стилістичні аспекти української мови актуальні й тепер.

Список використаних джерел:

1. Зорівчак Р.П. «Боліти боєм слова нашого...»: поради мовознавця / Р.П. Зорівчак. – 2-ге вид., доправ. і доповн. – Тернопіль : Мандрівець, 2008. – 176 с.
2. Єрмоленко С.Я. Стиль / С.Я. Єрмоленко // Українська мова: енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004 – С. 652-653.
3. Митрополит Іларіон. Наша рідна мова. Як писати й говорити по-літературному. Частина 2 [Електронний ресурс] / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Видання товариства «Волинь», 1969. – 263 с. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/category/movoznavstvo/>

4. Огієнко Іван (митрополит Лларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Лларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — 436 с. (Бібліотечна серія Фундації ім. митрополита Лларіона (Огієнка) «Запізніле вороття»). Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 8).
5. Огієнко Іван (митрополит Лларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Лларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2011. — 356 с. (Бібліотечна серія Фундації ім. митрополита Лларіона (Огієнка) «Запізніле вороття»). Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 9).
6. Пономарів О.Д. Українське слово для всіх і кожного / О.Д. Пономарів. — К. : Либідь, 2013. — 360 с.
7. Сидяченко Н. На Україні – в Україні [Електронний ресурс] / Н. Сидяченко. — Режим доступу: [http:// kulturamovy.univ.kiev.ua /KM/index_2_az.htm](http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/index_2_az.htm).
8. Словник-довідник з культури української мови / [Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак]. — 3-тє вид., випр. — К. : Знання, 2006. — 367 с.
9. Тимошик М. «Без окремої мови немає самостійного народу»: ідея соборності й державності української мови у творах Івана Огієнка / М. Тимошик // Огієнко Іван (митрополит Лларіон). Рідна мова / упоряд., авт. передмови а коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — С. 5-33.
10. Тимошик М. Урок синівського вболівання за долю української мови: до першодруку в Україні головних мовознавчих праць Івана Огієнка / М. Тимошик // Огієнко Іван (митрополит Лларіон). Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Лларіон) ; упоряд., авт. передмови а коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2011. — С. 5-33.

In the article the stylistic aspects in work «Nasha literaturna mova. Yak pysaty i hovoryty po-literaturnimu» («Our literary language. How to write and speak in literary way») by I. Ohiyenko are analysed. The detail essays in phonostylistics, lexical, phraseological and grammatical stylistics are suggested. The attention is paid to using of syntactic construction «in Ukraine».

Key words: I. Ohiyenko, stylistic of Ukrainian language, phonostylistics, lexical stylistics, grammatical, means of euphony.

Отримано: 03.10.2015 р.

УДК 001(447)(092):001.8

І. М. Преловська

*Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України*

ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ В 1918-1922 рр.

Стаття присвячена вивченню документальних свідчень про Івана Огієнка періоду Української революції. Аналізується епістолярна спадщина, на основі якої окреслюється коло питань, якими займався Іван Огієнко як освітянин, державник, церковний діяч.

Ключові слова: епістолярій, документальні джерела, Іван Огієнко, ректор, українська церква.

Важливою складовою українознавчих і біографічних студій є подальше введення до наукового обігу нових джерел, у тому числі листування українських громадсько-культурних і політичних діячів ХХ століття. Крім числен-

них публікацій у наукових, науково-популярних виданнях і збірниках реалізується корпусна подача епістолярної спадщини відомих представників названої доби. У зв'язку з цим актуалізувалися дослідження у галузі нових теоретично-методологічних підходів до вивчення епістолярних джерел з метою оптимального використання їх інформаційного потенціалу [1; 9; 13-15; 22].

Публікація епістолярію значно розширює дослідницьке поле не тільки історіографії та джерелознавства, але й цілого спектра гуманітарних наук, дозволяє детальніше реконструювати просопографічний портрет конкретної особистості, створити колективну біографію кількох осіб, об'єднаних спільними чинниками, поглибити опис способу життя і занять представників певних соціальних станів певного історичного періоду [14-15].

Особливий інтерес представляє спадщина Івана Огієнка, яка, незважаючи на велику роботу українських науковців у справі дослідження та публікації його доробку та епістолярію, поки що не запроваджена повністю до наукового обігу. Дослідженням спадщини ректора Кам'янець-Подільського університету, міністра в українських урядах цієї доби в різний час займалися Євгенія Сохацька [21], Зиновій Тіменик [27-28], Микола Тимошок [23-26], Володимир Ляхощкий [9-12], Ірина Тюрменко [29-34], Олександр Завальнюк [3-4], Оксана Хомчук [35], Віктор Адамський [6], авторка цієї публікації [5; 17-19] та ін.

Епістолярій, який стосується періоду Української революції, поки що малодосліджений і тому не вдається наблизитися до вивчення тих проблем, які цікавили І. Огієнка та його кореспондентів в цей важливий період. Частину епістолярію цього періоду вже вдалося виявити і оприлюднити зусиллями українських науковців [2; 5-7].

Опинившись у вирі військово-політичних подій на становищі головуповноваженого українського уряду в Кам'янці-Подільському, І. Огієнко почав отримувати величезну кількість листів зі скаргами, проханнями допомоги, вимогами втрутитися і вирішити численні проблеми. До нього писали військові, співробітники Кам'янець-Подільського університету (П. Бучинський, М. Федорів, М. Клепацький), Подільської Фінансової Палати (Броєцький), Кам'янець-Подільської міської управи, представники міністерств, Українського товариства Червоного Хреста та інші.

Улітку 1918 р. він виступив засновником і став першим ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету, який було урочисто відкрито 22 жовтня 1918 р. 5 січня 1919 р. Івана Огієнка призначено міністром освіти УНР (уряд Володимира Чехівського та Сергія Остапенка). У 1919-1920 рр. він був міністром віросповідань УНР (уряд Ісаака Мазепи та В'ячеслава Прокоповича). Від 16 листопада 1919 р., після від'їзду Директорії УНР з Кам'янця-Подільського, Іван Огієнко став головноуповноваженим уряду. Захоплення Кам'янця-Подільського більшовицькими військами 16 листопада 1920 р. змусило Огієнка емігрувати до Польщі, де він жив у м. Тарнові, де заснував видавництво «Українська Автокефальна Церква». У 1921 р. був членом Ради Республіки, а до 1924 р. – міністром у уряді у справах віровизнання УНР в еміграції (уряду УНР в екзилі).

У період перебування І. Огієнка на посаді міністра ісповідань уряду УНР одним з головних питань, яке він вирішував до кінця життя, була проблема устрою Православної церкви в Україні. Віднайдені листи до нього дозволяють наблизитися до розуміння тих процесів, які стосувалися боротьби за утворення та інституалізацію Української церкви. Окремі уваги вимагають джерела, в яких також є інформація про стосунки І. Огієнка на становищі міністра ісповідань з іншими церковними та громадськими діячами та організаціями, зокрема Кирило-Мефодіївським Братством.

У своєму листі до міністра С. Стемповського від 5 січня 1921 р. з Варшави І. Огієнко дякував йому за допомогу у вирішенні церковних справ і між іншим просив допомоги у закладанні у Варшаві української парафії та призначення до Міністерства Визнань референта по справах Православної церкви приват-доцента Кам'янецького Університету о. Павла Табінського. У листі І. Огієнко нагадував про обіцянку С. Стемповського виступити з публічним докладом в справі автокефалії Православної Церкви в Польщі [2, с.41-42].

Цікавим є лист І. Огієнка до О. Лотоцького, написаний 1 лютого 1921 р. з м. Тарнова, копію якого мали відправити Головному Отаманові військ УНР Симону Петлюрі. І. Огієнко писав: «Вам, певне, добре відомо, що на Україні національний рух виявляється не тільки в державному будівництві, але і в будівнанні Української Православної Автокефальної Церкви. Досвід трьох останніх років переконав наше громадянство, що без автокефальної, незалежної від московського патріярха православної Церкви не може бути успішним і загальне державне будівництво, бо залежне від Москви духовенство на Україні, особливо вища церковна ієрархія, негативно відноситься до нашого державного будівництва, вороже виступає проти нашого національного руху, не визнає нашої мови та культури і провадить цілком шкідливу для нашої справи московську централістичну, русифікаторську політику. Спираючись на свою владу та церковні канони, москалі-єпископи забороняють священикам брати участь в українських організаціях, наприклад в церковних братствах, і підтримувати український національний рух. Тих священиків, що пристають до нашої справи і боронять наші інтереси, єпископи карають переміщенням на гірші парафії та посади або забороняють їм відправляти Службу Божу, загрожують позбавленням сану і т.д.; свідомих українців не висвячують во діякони та священики» [2, с.47].

Про діяльність єпископа Балтського, вікарія Подільської єпархії (1913-1915), а потім єпископа Подільського і Брацлавського (1917-1923) Пимена (Пегова Павла Григоровича) (26.10.1876, Уфимська губ. – бл. 1942, м. Купянськ, Харківської обл.) він також написав у цьому листі: «Деякі єпископи забороняли підвладному їм духовенству поминати в церквах українську Владу. Так робив на Поділлі єпископ Пімен; він навіть виступав в церкві з проповідями, в яких виявляв зневагу до пана Головного Отамана та наших Міністрів (зімою 1919-1920 рр.). Вороже відношення єпископату до нашої державної справи та національно-культурних завдань примусило верховну владу УНР стати на ґрунт рішучих заходів. Ще 1 січня 1919 р. було видано закона, що Українська Православна церква з цього часу стає автокефальною, а тому ні в якій залежності од Всеросійського Патріярхата не стоїть. Українська православна церква управляється Всеукраїнським Церковним Собором, що періодично скликається в певні часи, а його виконавчим органом повинен бути Церковний Синод. Політичні та військові події 1919-1920 років не дали можливості організувати церковну владу згідно з законом 1 січня 1919 р. [...] Більшість ієрархів України, всі правлячі архієреї (за винятком Подільського [Пимена]), втікаючи від більшовиків, виїхали за межі України, а ті що тут залишилися, не рахуються з законом про автокефалію української церкви, не поривають зв'язків з московським патріярхом і вперто поминають його за богослуженням як «господина нашого», примушуючи до того і нижче духовенство [2, с.47-48].

Далі в листі І. Огієнко розповів докладно про єпископа Подільського Пимена: «Особливим україноборством вславився єпископ Подільський Пимен з яким довго боролося українське громадянство. Він дуже гальмував нашу національно-церковну справу, агітував проти української влади, забороняв прихильним до нас священикам правити Службу Божу, мав зв'язки з денікінцями і коли останні хо-

валися зимою 1919-1920 рр., в Кам'янці, від большевиків, він багато з них висвятив на священників, не рахуючись з тим, чи вони здатні до того чи ні, а радіючи, що вони будуть «поддерживать русское дело» на Поділлі. І в Кам'янці українці примушені були порвати з цим єпископом, бо він забороняв навіть українську вимову. За часів большевицького панування в Кам'янці, літом 1920 р. українська парафія, що до того часу купчилася коло університетської церкви, придбала собі місцевий собор і розпочала тут свою працю; вороги наші піменовці, щоб не дати цій парафії можливості користуватися собором, підпалили його і собор був досить зруйнований, але парафіяни не відремонтували його й все-таки правлять в ньому українську Службу Божу. Поведінка єпископа Пімена та його прибічників настільки була неможливою з погляду наших державних інтересів, що уряд Української Народної Республіки був примушений в жовтні минулого 1920 р., аби уникнути небажаних ексцесів, вивезти його з Кам'янця до Проскурова, де він і залишився після нашого відходу за Збруч в листопаді 1920 р.» [2, с.48].

Про причини вивезення єпископа Пімена йдеться в одному з листів до І. Огієнка від комісара Длугопольського від 22 червня 1920 р.: «Не однократно докладав я Вам, Пане Міністре, що звільнений єпископ Пимен [Пегов] веде на своїх проповідях систематично агітацію проти Уряду Української Народної Республіки. При цім маю за шану додатково докласти, що звільнений єпископ Пимен при своїй поїзді по ревізіях парафій в Проскурівськім повіті дозволяє собі агітувати проти Уряду Української Народної Республіки, кажучи, що «ніякої України нема та ніхто не повинен виконувати розпоряджень Міністра Ісповідань». Заходить також до селян та розказував їм, що вина за теперішнє становище, яке зараз панує в Подільській губернії та на Україні, спадає на Головного Атамана [Симона] Петлюру, котрий спровадив сюди поляків, а ці граблять та нищать селян. З огляду на це, що такі проповіді звільненого єпископа Пімена не можуть [не] мати великий вплив на темну масу селян та тим більше підкопати повагу Уряду УНР в їх очах та загострити їх відношення до Українського Уряду і союзної нам Польської Держави, маю за шану прохати Вас, Пане Міністре, поробити своїх заходів, щоб припинити шкідливу працю звільненого єпископа Пімена для нашого Уряду та вислати його поза межі нашої Держави» [5, с.127-128].

Варто зазначити, що на початках перебування І. Огієнка у Кам'янці-Подільському, коли він став ректором університету, і у листі єпископа Пімена (Пегова) від 17 жовтня 1918 р. за № 293 виклав своє прохання російською мовою: «Покорно прошу Вас разрешить Каменец-Подольскому Государственному Украинскому Университету воспользоваться на время торжества коврами и вышивками (полотенцами) из церкви архиерейской и Иоанно-Предтеченской (старого собора)» [6, с.269-270]. Очевидно, звернення російською мовою і в належній формі викликало позитивну відповідь владики Пімена, зокрема резолюцію 18 жовтня про дозвіл.

Подальша українізаційна діяльність ректора університету призвела до охолодження стосунків. Іншим листом від 20 червня 1919 р. до єпископа Пімена (Пегова) І. Огієнко звертався вже українською мовою і просив передати до університетської бібліотеки дублети книжок книгозбірні Кам'янець-Подільської духовної семінарії та старі книжки з парафіяльних бібліотек [6, с.333]. У відповідь надійшов лист за № 1886 від 11 серпня 1919 р. також українською мовою з повідомленням про заходи по збиранню і передачі книжок, але з вимогою вирішення проблеми з приміщеннями духовної семінарії, які мали бути забраними на користь університетських факультетів [6, с.360-361].

Конфліктна ситуація між міністром ісповідань І. Огієнком та правлячим подільським архієреєм виникла у січні 1920 р. через протилежні думки щодо

проблеми укладення шлюбу в с. Карачковець [5, с. 103]. Надалі ситуація продовжувала погіршуватись через непоступливість обох сторін.

Цікаві свідчення щодо ситуації в Кам'янці-Подільському подав під час допиту голова Всеукраїнської православної церковної ради УАПЦ у 1919-1924 рр. Михайло Мороз. Його кримінальну справу заведено у 1929 р. у контексті арешту головних звинувачених та виклику свідків на процес «СВУ».

Він згадував ті події так: «В 1919 р., коли я прибув до Кам'янця, я там зустрів прот. Липківського, що він мені сказав¹, що тут функціонує Кирило-Методіївське Брацтво. Не пам'ятаю якого числа в вересні чи жовтні місяці о. Липківський мені сказав, що має бути засідання брацтва, на якому треба зробити доповідь про українізацію церкви на Радянській Україні. На це засідання я пішов і брав участь в засіданні брацтва. Там я зустрівся із В. Чеховським. Я не пам'ятаю де і не знаю всіх тих осіб, що були на цьому засіданні. Між іншим були якийсь Шугаєвський, що головував, Романченко, що секретарював, Стороженко Григорій Дем'янович, що потім був Українським Єпископом, Гордовський, що потім був секретарем ВПЦР, Безкоровайний, бувший член батьківського комітету укр[аїнської] гімназії в м. Києві. Оскільки мені відомо Кирило-Методіївське брацтво було організовано в м. Києві в 1918 р., т. з. «прогресивним українським духівництвом», після того, як Гетьманський Всеукраїнський собор в 1918 р., викинув зі свого складу Українську Церковну Раду, що його скликала [20, с. 122].

Під час наступного допиту в Харківській тюрмі від 4 листопада 1929 р. він розповів наступне: «Про Кирило-методіївське брацтво я вперше почув в 1919 році приблизно в березні-квітні на організаційних зборах українських парахвій в м. Києві від укр[аїнських] священників Липківського, о. Нестора Шараєвського [...] Здається філіали цього брацтва були в Катеринославі та Кам'янці. В Катеринославі здається керував цим брацтвом проф. Біднов, а в Кам'янці, здається ректор Українського Державного Університету Огієнко Іван Іванович. У той час не з Бідновим не з Огієнком я знаємий не був [20, с. 124-125].

Далі М. Мороз розповів, що після втечі з Києва, який було зайнято денікінцями, він виїхав на Поділля, ідучи де пішки, а де ідучи залізницею. «В другій половині вересня я добрався до Кам'янця. [...] Про те, яка є в Кам'янці влада, с/б² що в Кам'янці саме перебуває УНР в той час – я не знав. Але я чув, що українські кооператори теж виїхали від денікінців з Києва на правобережжя України: Стасюк, Аркадій Степаненко і ін. Дорогою, я зустрічав багатьох киян, що прямували до Кам'янця, і від них я довідався, що іменно до Кам'янця відступають ті галичани, що були в Києві і що там також і влада УНР. Мета, що я її мав – це була на власні очі побачити, що із себе уявляє Каменецьке УНР³, чи дійсно воно практично творить волю визволення української трудящої людності від тих національних і економічних і освітніх кайданів, що утворились в наслідок довголітнього панування над Україною царатської системи [20, с. 128].

У наступному протоколі допиту від 11 грудня 1929 р. М. Мороз приділив найбільше уваги подіям у Кам'янці-Подільському в 1919 р.: «Приїхав я до Кам'янця⁴ [...] в кінці серпня 1919 р. Зустрівся я там найперше з Липківським та Стороженком в ідальні, що була влаштована для приїзджих одним галичанином, що його я знав з Києва. Цей галичанин та його дружина в 1916-1917 р. завідував дитячим притулком для дітей-біженців з галичини, що його організува-

¹ Так у тексті.

² Так в тексті. Правильно: себто.

³ Так в тексті.

⁴ Так в тексті.

ло було в Боярці під Київом «Общество Земських служащих по оказанію помощи жертвам войны». [...] Липківський зустрів мене прихильно і сказав, що тут працює Кирило-Методіївське братство і що цими днями маються відбутися збори цього братства, на які він закликає і мене, щоб зробити доповідь про українізацію церкви на Радянській Україні. Я погодився прибути на збори» [20, с.132].

Далі М. Мороз розповів про обставини життя в Кам'янці після прибуття: «Тут же я прохав Липківського, щоб мені дали [...] куток жити. Мене спроводили жити до братчика Гордовського, що був в 1925 р. секретарем ВПЦР. Оселився я жити в Гордовського. Обідати ходив в ту їдальню, що її тримав згаданий галичанин. Перших же днів я, почувши, що в Кам'янці є бувші Київські земці та кооператори Мих[айло] Мих[айлович] Стасюк, Арк[адій] Степаненко та інші, дбав про те, щоб побачитись з ними. З Стасюком я бачився, в тому будинку де він спинився, зараз не пам'ятаю чий він. Стасюк мені сказав, що мені тут буде робота, бо він буде керувати продовольчою справою в УНР і гадає запросити до себе на допомогу кооператорів. Потім я і секретар Пасічницького т[овариств]а Лука Сидорович Бондаренко, що виїхав з Києва разом зі мною і прибув до Кам'янці також разом зі мною, одвідали Пасічницький відділ Міністерства Земельних Справ, та ознайомились як там перебуває пасічницька справа» [20, с.132-133].

У протоколі допиту від 11 грудня він подав і спогад про зустріч з Симоном Петлюрою, очевидно на прохання слідчого: «Через декілька днів ми (я з Гордовським) ходили до того будинку, де жив Петлюра. Там я мав побачення із Петлюрою. Петлюру я знав по земській роботі з 1918 р. Я тоді завідував статистичним відділом Київської Губерніяльної Земської Управи, а Петлюра був головою Земської Управи. Здібуватися мені з ним доводилось, бо моїм відділом завідував член Земської Управи М.М. Стасюк, але доводилося, бо я разом був і гласним Губернського Земства (брав участь в праці земських комісій). Побачення було дуже коротке. Я між іншим сказав йому, яких успіхів досягла українізація церкви на Радянській Україні. Він відповів, що «більшовицькими методами українізувати церкву не можна». Потім я його спитав, чи не може він мені сказати, чому галичане не боролися з денікінцями, а віддали їм Київ. Він відповів, що це таке питання, що як над ним довго думати, так можна з'їхати з глузду. На цьому наша балачка з ним закінчилася. Як я уже і зазначав, щодо Кам'янця я виїхав з Києва, щоб на власні очі подивитися, що з себе фактично уявляє влада «Української Директорії», бо коли вона була в Києві, я був хворий на висипний тиф і тому не мав про неї уявлення. Прибувши в Кам'янець я вважав, що для повного уявлення про владу, мені також необхідно бачити роботу не тільки виконавчих органів, а і самого осередку Директорії» [20, с.133].

Далі в протоколі допиту від 11 грудня 1929 р. йшлося про діяльність Кирило-Методіївського Братства: «Після цього не пам'ятаю якого саме числа, відбулися загальні збори Кирило-Методіївського Братства. На цих зборах, що відбулися, можливо і в приміщенні університету, але я цього добре не знаю, головував, правильніше було обрано до президії – Липківського, якогось Шугаєвського і Романенко (секретар). З відомих мені осіб на зборах були: Липківський, Жевченко, Стороженко, Гордовський, некая Клер, що жила в тій квартирі де і Гордовський, Безкоровайний (працював в організації постачання УНР) Леонтій Клепацький та В.М.Чеховський, де мене з ним було і познаємлено. Познайомив мене о. Липківський. На зборах було на мою думку 50-60, що з них більшість склали службовці урядових установ, на моє враження. Огієнка на зборах не було. Було місцеве Кам'янецьке духівництво, як прот. Сицинський, що викладав в Університеті на богословському факультеті. Можливо що були і ще які професори та учні богословського факульте-

ту, але тому, що я їх особисто не знав, а про них ніхто мені не говорив, я про це чогось певного подавати не можу» [20, с.133-134].

М. Мороз пригадав, що на повістці денній було 3 питання: 1) Інформація про українізацію церкви на Радянській Україні; 2) Затвердження «Послання Кирило-Методіївського Брацтва», що його склав В.М. Чехівський та 3) Проповідницька справа. «Перше питання доповідали Липківський і я. Друге – В.М. Чеховський. Третє теж, здається він. Як мені казав Липківський, питання про українізацію церкви на Радянській Україні поставлене на чергу дня з бажання брацтва, бо в Кам'янці тоді був Єпископом Пимен, що цілком негативно ставився до українізації церкви, причому клопотання брацтва посунуть українізацію церкви принаймні в Кам'янці з боку Директорії залишалися без жадних наслідків. Тому багато членів брацтва бажали послухати як проводилась українізація церкви на Радянській Україні і які мались з цього практичні наслідки» [20, с.134].

По першому питанню виступали прот. Василь Липківський і Михайло Мороз: «Головним інформатором за перше питання був о. Липківський. Я був йому співдоповідачем, доповнюючи в окремих моментах його доповідь. Липківський розказав про події в історичній їх послідовності, себ-то, як виникла думка у батьків 2-ої укр[аїнської] Гімназії клопотатись про церкви, в зв'язку з декретом про відокремлення церкви від держави і про заборону викладати закон Божий і приміщеннях шкіл, про негативне ставлення до бажань батьків з боку тодішнього Київського Єпископату та Єпархіального Совета про те, що це примусило батьків звернутися з клопотання до Радянської Влади про відведення українському громадянству храмів, що їх воно і одержало. Про перекладові справи, та про денкінський наступ на Київ та про ті наслідки, яких зазнала українізація церкви в наслідок захоплення Києва денкінцями. Я доповідав про статут української церкви та Всеукраїнської Православної Церковної Ради, а також про окремі моменти одержання церков Миколаївської, Софійського Собору та Андріївської та Іллінської церков, про першу відправу на українській мові тощо. Між іншим, я зауважив о. Жевченку, що колись, в 1918 р., о. Жевченко, за гетьманської влади, мріяв лише про те, що було б дуже гарно, коли б українцям дали для відправ з українською вимовою теплу церкву Св.Сохвії, ми ж за Радянської Влади одержали собі всю Сохвію та інші храми в м. Києві і правила там не по слов'янські з вимовою, а цілком на українській мові. Що до способу викладення доповіді о. Липківського, так о. Липківський викладав її з властивою йому манерою стиля й виразів, але я не можу вказати, щоб в його доповіді малась яка тенденція викладати своєю промовою якісь неправильні уявлення про той процес українізації церкви, що відбувся на терені Радянської України і за Радянської Влади» [20, с.134-135].

Інші члени Кирило-Методіївського Брацтва висловились за те, щоб негайно організувати Міністерство Ісповідань, призначити міністра, організувати Синод, що передбачався законом про автокефалію церкви, що єю видала Директорія в Києві, в січні 1919 р., та шляхом погодження з Пименом та іншими єпископами домагатися українізації церкви, власне організації церковної відправи на слов'янській мові з українською вимовою та подбати, щоб Пимен з другими Єпископами, що будуть в цьому синоді висвятили певну особу з українців, що її рекомендуватиме брацтво на єпископа. Таку думку підтримував і В.М. Чехівський, що говорив, що революційні акції в церкві під силу «сильним» людям, а «слабкі духом» за ними можуть і не піти. Збори висловились за те, щоб було негайно організовано Міністерство Ісповідань, був утворений Синод і в такому напрямкові проводилась спроба українізації церкви в найскоршому часі [20, с. 135].

Далі Михайло Мороз пригадав, що через декілька днів відбулися другі загальні збори, що на них уже було остаточно ухвалено вищезгадане «посла-

ніс» до друку. Там же було розглянуто і третє питання про вирадження кудись одного чи двох братчиків для розповсюдження цього «послання». Брацтво висловило свій протест з приводу заборони Володимиру Чеховському духовенством якоїсь Каменецької церкви виголошувати промови. Домагатися організації міністерства ісповідань та Синоду перед Директорією УНР було доручено обраним трьом особам разом з Радою Брацтва.

У протоколі допиту є інформація і про призначення І.Огієнка міністром: «Очевидячки, в наслідок цих клопотань, на Міністра Ісповідань було призначено Ів[ана] Ів[ановича] Огієнка [...] Призначення Ів[ана] Ів[ановича] Огієнка на Міністра Ісповідань було відзначено урочистим молебнем, що його відправив в перший святний день в катедральному соборі Архієпископ Пимен. Потім Огієнко зробив візиту Пимену, а Пимен Огієнкові. Зараз же після цього Огієнко почав виконувати свої обов'язки, причому Міністерство Ісповідань містилося в будинкові Духовної Консисторії, а засідання Ради міністра – в приміщенні університету. За радників Ради було запрошено Біднова, Сицинського, Липківського, Чехівського, якогось викладача з духовної Семінарії й мене. Зробив це Огієнко, як він казав з тим, щоб було чути голос і лівих (Липківський, Чехівський та я) і правих (Біднов, Сицинський та той педагог, що прізвища я його не пам'ятаю). На засіданнях Ради я був присутній щось зо три рази. Обговорювались питання про організацію міністерства, організацію відправ з українською вимовою, організацію синоду, перекладів богослужбових книжок на українську мову» [20, с.136].

У 1929 р. на допиті Михайло Мороз був досить критично налаштований до І. Огієнка як міністра: «З цих балачок у мене склалось вражіння, що будь яких рішучих кроків в справі українзації церкви Огієнко не здібний зробити зі своїм Міністерством. В.М. Чехівський теж на мене справив враження половинчастої людини, що теж рішуче не заперечує проти можливості співпраці Міністерства Огієнка з Пименом та Амвросієм в справі українзації церкви через Синод, що його організується урядовим порядком, тоді як практика українзації церков в Києві доводила, що старий Російський Єпископат на українзацію церкви в жадному разі не пристане і що треба для цього підняти маси віруючої людности, як це було в Києві. Я перестав одвідувати засідання Ради міністра ісповідань. Тим часом Огієнко організував і Синод одержавши принципово ніби-то згоду на участь в Синоді від Арх. Пимена та Єп. Амвросія. В цей синод Кирило-Методіївське брацтво висовувало і мою кандидатуру, як мирянина, але Директорія мою кандидатуру відкінула. Цією справою (церковною) відав чл[ен] Директорії Макаренко, а потім виявилось, що нею відав чл[ен] директорії Щець, якого я знав ще з Києва як гласного губерньського земства. З одним із братчиків, а саме з Гордовським, я одвідував і Макаренка і Швеція, щоб побалакати з ними про церковні справи, але їх погляди цілком збігалися з поглядами Огієнка» [20, с.136-137].

Далі Михайло Мороз пригадав, що одержав собі працю в Міністерстві постачання у М.М. Стасюка, який давав йому доручення на виїзд з Кам'янця на периферію за купівлею одіжного та взуттєвого краму для потреб УНР в Ладижино (Уманщина), в Бердичів та в Могилів-Подільський. Він писав, що «повернувшись із Ладижина я довідався, що в засіданні Ради Міністра буде читатися відповідь Архієпископа Пимена в справі його участі в праці Синоду. Я зайшов тоді в приміщення, де засідала Рада, але Огієнко, що цей лист обговорюватиметься на засіданні Синоду, чому я повинен залишити приміщення, як не член Синоду, що я і зробив і більше вже з Огієнком не зустрічався. Я чув, що відповідь була дуже прикра й неприємна для Огієнка (що її склав Пимен). За час свого перебування в Кам'янці я всього один раз чув відправу з українською вимовою та читання євангелії на українській мові в університетській церкві, під час якогось святкування в поща-

ну Огієнка. Поводив себе Огієнко, най мій погляд, саморекламно. На цьому святі він сказав, що утворює на власні кошти стипендію при Університеті імені «Івана Івановича Огієнка», себ-то свого власного. Тих хто, до нього зверталися, він запитував, чи вони до нього звертаються; чи як до міністра ісповідань, чи як до ректора університету, чи як до Івана Івановича Огієнка» [20, с.137].

У вищезгаданому листі до Олександра Лотоцького від 1 лютого 1921 р. з Тарнова І. Огієнко писав про те як організувалася церковна українська людність у справі організації православних братств: «Вважаючи на все це, українське свідоме громадянство з невеличкою кількістю священників само взялося за проведення в життя автокефалії. Громадянство організувалося в Кирило-Методіївській церковній братства та українські парафії. Київ, Кам'янець-Подільський та Вінниця стали осередками цього церковно-громадського руху. Спочатку прихильники українського церковного руху відправляли службу Божу на церковно-словянській мові з українською вимовою, Євангелію читали по-українському, проповіді виголошували те-ж на українській мові; але з весни 1919 р. кийське церковне громадянство рішуче перейшло до вживання української мови як службою Божою; вони перекладають церковно-словянський текст богослужбових чинів на українську мову і вживають цього перекладу в церквах [2, с.48].

Наступного дня, 2 лютого 1921 р., Іван Огієнко написав листа Головному Отаману військ Директорії УНР Симону Петлюрі і відповідь на лист від 24 січня 1921 р. за №144, де між іншим докладно пояснив звідки походять ті перешкоди українському церковному рухові у справі відновлення традиційного українського храмубудування. Про засади дореволюційного будівництва храмів він писав: «Нові церкви на Україні будувалися з розцінення Консисторій. Пляни церков розроблялися Єпархіальними архітекторами звичайно москалями, котрі мали монополію на будівлю і на догляд за будівлею церков. У архітектора була наперед заготовлено декілька плянів, звичайно в московсько-суздальському стилі, які він і давав на вибір уповноваженим від громадян, що зверталися до нього в цій справі. На вибраний уповноваженими плян він складав кошториса і всю справу посилав до Консисторій. Після затвердження пляну і кошторису «строительним Отделением Губернского Правления», Консисторія дозволяла під доглядом Єпар[хіального] архітектора будувати церкву на церковні чи інші кошти. Таким чином Консисторія мала право на підставі Консисто́рського ж Уставу тільки дозволяти будування церкви і витратити на це діло церковні чи інші кошти, спеціальних же законів або присисів, що нормували би будівлю церков і забороняли той чи інший стиль, вона не мала» [2, с.50].

Так само, як і учасники церковного руху за автокефалію в Києві, міністр ісповідань Директорії УНР І. Огієнко бачив необхідність в тім, щоб будувати православні храми в українському стилі: «Мною ще в 1919 р. було зроблено розпорядження Кам'янець Подільській Духовній Консисто́рії, щоб нові церкви будувалися тільки після ухвали пляна Міністерством Ісповідань, – малось на увазі дозволяти будувати церкви лише в українському стилі. Але тепер будування церков на Україні припинилося цілком і ніхто до Міністерства не звертався. Зараз Міністерством Ісповідань робляться заходи що до вироблення нових плянів церков в суто національному українському стилі, для чого будуть запрошені до роботи українські архітектори, які зараз перебувають в Тарнові і Ченстохові, а також в свій час будуть запрошені і члени Академії Мистецтва. В свій же час всім єпархіальним церковним Радам, які тепер існують замість Консисто́рії, буде зроблено відповідні розпорядження в порядку адміністративному, що до будівлі нових церков на Україні (такі розпорядження Подільській Єпархіальній Раді вже дано). До цього додаю, що Міністерство

Ісповідань уже має в своєму розпорядженні дуже гарні пляни українських церков, зібрані протоієреєм о[тцем] С. Сіцинським і б[увшим] урядовцем Міністерства прив[ат]-доц[ентом] Пеленським; на жаль, ці пляни залишилися почасти в Кам'янці, почасти взяті п[рофесором] Пеленським [2, с.50-51].

Іван Огієнко листувався з Кирило-Мефодіївським братством після того, як після його організації в Кам'янці-Подільському він увійшов до складу цієї організації. У своєму листі до Братства від 24 березня 1921 р. І. Огієнко з Тарнова писав про те, що «Березня 23 одвідав мене п[ан] Прем'єр-Міністр Прокопович, якому Головний Отаман і Рада Республіки доручили сформувати новий кабінет. В. Прокопович запропонував мені увійти в новий кабінет Керуючим Міністерством Ісповідань і пояснив, що я не можу бути Міністром, а тільки Керуючим зза того, що я не належу ні до якої партії. Крім цього, В. Прокопович попередив мене, що можливе в недалекому будучому і скасування Міністерства Ісповідань. Подякувавши п[ана] В. Прокоповича за довіря до мене, я відповів йому слідуюче. Погодитися увійти в новий кабінет тільки Керуючим Міністерства Ісповідань я рішуче не можу по таких причинах: 1) Я вважаю себе Післанцем Кирило-Мефодіївського Церковного Братства, яке на дуже численному зібранні в Кам'янці висловило мені довіря і обібрало мене Міністром Ісповідань, а не Керуючим Міністерством, тому без згоди Братства йти керуючим я не можу. 2) Коли б пішов Керуючим, цим би я принизив значіння Кирило-Мефодіївського Братства, бо своїм вступом закріпив би факт, що представник великого Братства – тільки Керуючий. 3) Цим би я принизив значіння самого Міністерства Ісповідань, на яке і без того в певних партях готується похід [2, с.70].

У 1922 р. внаслідок конфлікту І. Огієнко мав проблеми з перебуванням на міністерській посаді. Приводом послужив лист за № 4 від 18 січня 1922 р. від голови ради Українського православного братства ім. Святих Кирила і Мефодія в Ченстохові військового священика о. Івана Губи до Головного Отамана Директорії УНР [5, с.216-217]. У листі йшлося про те, що братчики довідалися про зміну кабінету УНР, а також про те, «яких вживає заходів бувший Міністр Ісповідань Огієнко, аби й на далі залишитись з портфелем», Українське Православне Брацтво рішуче протестувало проти того, аби надалі професор Огієнко міг залишитись міністром ісповідань [5, с.216].

Автор листа писав, що кілька разів, починаючи з 1919 р., Брацтво піднімало протести проти діяльності І. Огієнка, як міністра ісповідань і пропонувало відкликати його і виставити другу кандидатуру. Міністр являвся до Брацтва, висловлював обіцянки працювати надалі в повнім контакті з Брацтвом і калявся в тих вчинках, котрими викликав ці протести.

Свящ. Іван Губа писав: «Зараз з діяльності проф[есора] Огієнка видно, що проводити з ним працю спільно брацтво не може, бо тут шляхи Брацтва і Міністра Огієнка дуже розійшлися. Брацтво твердим і рішучими кроками продовжує той шлях, який розпочато нашими славетними попередниками Брацтвами, котрі на своїх плечах винесли ту боротьбу, яка врятувала і заховала в нашому на родові його віру, його звичаї, його культуру і його національні ознаки. Міністр же Огієнко, лише про людське око, кричав скрізь про це, але діяльність його зводилась лише до саморекламування. Як приклади, досить пригадати боротьбу Брацтва з єпископом Пимоном [Пеговим] в 1919-20 р[оках] в Кам'янці; тоді коли Брацтво добилося перед Урядом про усунення й арешт Пимона, Міністр Огієнко посилає до Уряду свого представника, – нібито від Брацтва і таким чином розпорядження це було одмінено. Взагалі брацтво находе професора Огієнка, як Міністра не тільки не користним, а навпаки, бо за увесь час

свого Міністрування, він лише гальмував церковну справу і брацтво доводиться увесь час напружувати сили і витрачати енергію не лише на боротьбу з ворогами, а й на боротьбу з Міністром Ісповідань» [5, с.216] Авторів листа так хотілося усунути Огієнка від міністерської посади, що просячи від імені Українського Православного Брацтва ім. Святих Кирила та Методія С. Петлюру призначити на пост Міністра Ісповідань взагалі будь-кого, тільки не Огієнка, що він пропонував «краще не мати зовсім Міністра Ісповідань, а мати лише Департамент Ісповідань при будь-якому Міністерстві і він зробе якусь реальну справу, а не буде гальмувати як це увесь час робив професор Огієнко. Певні в тім, що голос тих, не лише галасували, але й на своїх плечах винесли тягар і в церковній справі де-що зробили буде почутий Вами Пане Отамане, і Ви, як істиний син свого народу одчуете своїм серцем наше благання» [5, с.216-217].

Інформацію щодо цього листа було зачитано і обговорено на засіданні Ради Міністра Ісповідань 22 січня 1922 р. І. Огієнко скаржився Раді на те, що змушений терпіти від братчиків Кирило-Мефодіївського Брацтва всілякі образи, через що взагалі змушений був відмовитись від його членства. За словами І. Огієнка, кожного разу, коли братчики приїздили до Міністерства Ісповідань, вони вимагали від нього посад, грошей і т.п. Зокрема члени Кирило-Мефодіївського Брацтва священник Іван Губа і його дяк Мартинюк приїздили до Тарнова в нетверезому стані, недостойно тримали себе у Міністерстві Ісповідань, лаючи міністра, обурюючись його виданнями, які друкувалися у видавництві «Українська Автокефальна Церква».

Таким чином розглянуті документальні джерела дають можливість твердити, що в бурхливі роки діяльності Директорії УНР, коли Іван Огієнко обіймав посади ректора Кам'янець-Подільського університету, а також очолював міністерства в кількох кабінетах уряду впродовж 1918-1922 рр., він мав можливість здійснити багато корисних і важливих справ у розбудові освіти і української церковної справи. Але документальні джерела свідчать про те, наскільки непростим і тернистим був цей шлях, а також дають можливість дослідити подробиці тих обставин через свідчення оточуючих І. Огієнка в той період людей.

Список використаних джерел:

1. Гирич І. Археографічне опрацювання епістолярної спадщини українських громадських і політичних діячів кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. / І. Гирич, В. Ляхощкий // Архіви України. – 1995. – №4-6. – С. 81-87.
2. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907-1968) / упоряд.: В. Ляхощкий, Н. Московченко, І. Преловська. – К.: УДНДІАСД, 2001. – Т. 2. – 477 с. [Серія «Пам'ятки»].
3. Завальнюк О. Кам'янець-Подільський національний університет (1918-2008 рр.): Історичний нарис / О. Завальнюк, О. Комарницький. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – 296 с.
4. Завальнюк О. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка у добу незалежної України / О. Завальнюк, О. Комарницький. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – 768 с.
5. Листи від громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910-1969) / упор.: І. Преловська та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2011. – 744 с.
6. Листування Івана Огієнка (1909-1921) / упорядник та автор передмови В.Р. Адамський. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2014. – 687 с.
7. Листування митрополита Іларіона (Огієнка) / упорядник о. Юрій Мищик, проф., д.і.н. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 566 с. – (Серія «Джерела з історії української еміграції»).

8. Ляхощкий В. Невідомі документи про життя Івана Огієнка: (На матеріалах фонду Українського державного університету у м. Кам'янець-Подільському) / В. Ляхощкий // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1996. – Т. 1. – С. 107-114.
9. Ляхощкий В. Епістолярія як джерело біографічних досліджень життя та діяльності діячів української культури, науки, політики / В. Ляхощкий // Український біографічний словник: Історія і проблематика створення : м-ли наук. конференції, 8-9 жовтня 1996 р. – Львів, 1997. – С. 77-79.
10. Ляхощкий В. Іван Огієнко та Кам'янець-Подільський: (За маловідомими джерелами) / В. Ляхощкий // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: Наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 18-19 лютого 1997 р.: До 115-річчя від дня народження. – Кам'янець-Подільський ; К., 1997. – С. 17-28.
11. Ляхощкий В. Іван Огієнко (митрополит Іларіон): Показчик архівних джерел / В. Ляхощкий. – К., 1998. – 80 с. («Архівні та біографічні джерела української історичної думки», вип. 1).
12. Ляхощкий В. На чолі Міністерства ісповідань УНР / В. Ляхощкий // Пам'ять століть. – 1998. – №2. – С. 106-122.
13. Миронець Н. Епістолярна спадщина українських громадсько-політичних діячів доби Центральної Ради як історичне джерело / Н. Миронець // Центральна Рада і український державотворчий процес: (До 80-річчя створення Центральної Ради): Матеріали наук. конф., 20 берез. 1997 р. В 2 ч. Ч.2 / НАН України. Ін-т історії України ; відп. ред. В.А. Смолій. – К., 1997. – С. 340-347.
14. Миронець Н. Просопографія як спеціальна історична дисципліна / Н. Миронець, І. Старовойтенко // М-ли III Міжнар. Конгресу українських істориків «Українська наука на шляху творчого поступу». Доповіді та повідомлення : в 3 т. – Луцьк, 2007. – Т. 1. – С. 247-252.
15. Миронець Н. Просопографія / Н. Миронець, І. Старовойтенко // Спеціальні історичні дисципліни : довідник: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / І.Н. Войцехівська (керівник авторського колективу), В.В. Томозов, М.Ф. Дмитрієнко та ін. – К.: Либідь, 2008. – С. 424-431.
16. Преловська І.М. Епістолярна спадщина митрополита Іларіона (Огієнка) як джерело до вивчення історії Православної Церкви в міжвоєнній Польщі та Генеральній Губернії / І.М. Преловська // Покликання : збірник праць на пошану професора о. Юрія Мицика / гол. ред. П. Сохань. – К., 2009. – С. 472-494.
17. Преловська І.М. Українознавство у листах митрополита Іларіона (Огієнка) та його кореспондентів / І.М. Преловська // Українознавчий альманах / відп. ред. д. політ. наук, проф. М. Обушний. – К.: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2012. – Вип. 10. – С. 5-23.
18. Преловська І.М. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1882-1972) / І.М. Преловська // Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) – патріот, вчений, богослов. Ювілейний науковий збірник / за ред. д. ф. н. А. Колодного. – К.: Українська академія геральдики, товарного знаку та логотипу, 2012. – С. 146-161.
19. Преловська І.М. Джерела з історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921-1930) – Української Православної Церкви (1930-1939) : монографія / І.М. Преловська. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2013. – 696 стор.
20. Репресована УАПЦ. Політичні репресії проти священників Української автокефальної православної церкви (1919-1938). За документами Галузевого Державного архіву Служби безпеки України // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ / упоряд.: І. Бухарева, С. Кокін, І. Преловська, Г. Смирнов. – К., 2006. – №1/2 (26/27). – Ч. 2. – 335 с.
21. Сохаська Є. Культурно-просвітницька діяльність Івана Огієнка у Кам'янці-Подільському (1918-1920 рр.) / Є. Сохаська // Огієнківські читання : м-ли наукових круглих столів в 1991-1996 рр. – К., 1997. – Вип. I. – С. 70-79.

22. Старовойтенко І. Епістолярна спадщина українських громадсько-культурних діячів к. XIX – поч. XX століть: до методики дослідження / І. Старовойтенко // Українська наука на шляху творчого поступу. Доповіді та повідомлення в 3 тт. – Луцьк, 2007. – Т. 1. – С. 309-315.
23. Тимошик М. Невтомний сівач на українознавчій ниві / М. Тимошик // До кн.: Іван Огієнко. Історія українського друкарства : навч. посібник. – К. : Либідь, 1994. – С. 5-21.
24. Тимошик М. «Смирненний Богомолець за кращу долю українського народу»: Маловідомі сторінки життя й діяльності Івана Огієнка / М. Тимошик // Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови : підручн. – К. : Либідь, 1995. – С. 7-47.
25. Тимошик М. Іван Огієнко як державотворець (кам'янець-подільський період) / М. Тимошик // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті україн. нац. відродження : наук. доповіді другої Всеукраїн. наук.-теорет. конференції. 18-19 лют. 1997 р. – Кам'янець-Подільський ; К., 1997. – С. 14-17.
26. Тимошик М. «Лишусь навіки з чужиною...» Митрополит Іларіон (Огієнко) і українське відродження : наукове видання / М. Тимошик; передмови О. Кравченка та В. Скопенка. – Вінніпег : Український православний Собор Св. Покрови ; К. : Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2000. – 548 с., іл. Вкл. ім. пок.
27. Тіменик З. Іван Огієнко. (Митрополит Іларіон). 1882-1972. Життєписно-бібліографічний нарис / З. Тіменик ; відп. ред. проф. О. Купчинський. – Львів : Вид. відділ НТШ, 1997. – С. 187.
28. Тіменик З. Митрополит Іларіон (Огієнко) про особливості автокефалізаційного процесу в контексті ідеології Українського Православ'я / З. Тіменик // Православна Галичина. – Л., 1997. – №1. – С. 15-18.
29. Тюрменко І. Іван Огієнко – Митрополит Іларіон / І. Тюрменко // Український історичний журнал. – 1995. – №2. – С. 79-90.
30. Тюрменко І. І.Огієнко – Митрополит Іларіон про державу як складову частину національної ідеї / І. Тюрменко // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту. Іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1 (3). – С. 261-265.
31. Тюрменко І. Державотворча діяльність Української автокефальної православної церкви в період Другої світової війни / І. Тюрменко // Пам'ять століть. – 1998. – №5. – С. 84-89.
32. Тюрменко І. Життя, віддане народові: Іван Огієнко (митрополит Іларіон) / І. Тюрменко // Історія України. – 1999. – №16 (квітень). – С. 6-7; №17 (травень). – С. 4-5 та ін.
33. Тюрменко І. Іван Огієнко – поборник автокефалії Української православної церкви у міжвоєнний період XX ст. / І. Тюрменко // Наукові записки : зб-к наук. статей Нац. пед. університету ім. М.П. Драгоманова / укл. П.В. Дмитренко, Л.Л. Макаренко. – К. : НПУ, 2002. – Вип. 1(50) – С. 236-243.
34. Тюрменко І. Сучасне вітчизняне Огієнкознавство: парадигма розвитку та перспективи досліджень / І. Тюрменко // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія історична та філологічна. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Вип. II. – С. 4-10.
35. Хомчук О. Церква поза церковною огорожею. Розколи і руйнація Української Православної Церкви в пошуках «константинопільського визнання». – Чикаго, Іллінойс, 2002. – 621 с.

The article is devoted to investigation of document sources that concern different aspects Ivan Ohienko activity during the period of Ukrainian revolution. Special attention is paid to his letters that help to understand the important problems he was involved as a statesman, scholar in development of education, science and Ukrainian church.

Key words: letters, document sources, statesman, Ivan Ohienko, Ukrainian church.

Отримано: 08.10.2015 р.

В. С. Прокопчук
м. Кам'янець-Подільський

СЕЛО МИНЬКІВЦІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ Г. Д. ГАВІНЧУКА

У статті простежується життєвий шлях і вперше досліджується творчий доробок краєзнавця 60-х років минулого століття Григорія Даниловича Гавінчука з Миньківців Дунаєвського району, що на Хмельниччині.

Ключові слова: краєзнавець, дослідження, Миньківці, краєзнавчий нарис, стаття, І. Мархоцький, «Миньковецька держава».

Звернення до особи Григорія Даниловича Гавінчука не випадковим. Він є автором краєзнавчого нарису про Миньківці, який найповніше відобразив минуле і тогочасне колишнього центру так званої «Миньковецької держави» Ігнація Мархоцького, згодом, у радянські часи, – райцентру, довівши дослідження до середини 60-х років [21, с.259]. Він був одним із перших, а то і єдиним, хто на зламі 50-60-х років, особливо на початковому етапі роботи з підготовки нарисів і довідок до «Історії міст і сіл Української РСР. Хмельницька область», став літописцем Миньківців.

На жаль, його життя і краєзнавча діяльність досліджені недостатньо. 2003 року, готуючи науково-краєзнавчу конференцію «Дунаївці на зламі тисячоліть: минуле й сьогодення» до 600-річчя першої згадки про місто, автор цієї статті, тоді голова Дунаєвської районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців, звернувся до колег – учителів Миньковецької середньої школи з проханням підготувати матеріал про Г.Д. Гавінчука. Відгукнулася А.В. Сливка, написавши півторасторінкову довідку, яка ввійшла до 3-го випуску наукового збірника «Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій» [23]. Згодом на її основі невеликий довідковий матеріал про Григорія Даниловича був включений, але вже з фотопортретом, до бібліографічного довідника «Дунаєвщина в іменах» [17]. Звичайно, і перша, і друга публікації не вичерпували багатого на події життя і, особливо, краєзнавчої діяльності одного із зачинателів краєзнавчого руху на Миньковеччині. Працюючи над історією краєзнавчого руху на Поділлі, вводячи в обіг все нові факти, я не міг зупинитися на зробленому тим більше, що в Миньківцях, а віднедавна у Дунаївцях по вул. Польовій, 5, проживає його син Михайло Григорович, інженер, досить обізнана і комунікабельна людина, колишній миньковецький колгоспний механік та його дружина учителька Ніна Михайлівна. Зустріч з сином, передані ним документи і матеріали, повідані факти склали джерельну базу цієї розвідки, мета якої полягає в дослідженні життя, педагогічної і управлінської діяльності, краєзнавчого доробку Г.Д. Гавінчука.

Народився він 26 березня 1908 року в селі Сивороги тоді Ушицького повіту Подільської губернії. Батьки – хлібороби Данило і Лукерія Гавінчуки мали шестеро дітей, прогодувати яких за рахунок півторадесятинного наділу було не просто. Мусили працювати всі, найбільше – старший Григорій.

Тяга до знань привела дітей до місцевої початкової школи. Щоб продовжити навчання в Ушицькому двокласному училищі, Григорій змушений був допомогти батькові набити каменю, випалити вапницю і на отримані за продане вапно гроші одягнутися, найняти квартиру в Ушиці. Закінчення училища дало не тільки суму знань, а й право бути учителем початкової школи.

У радянські часи навчався в Миньковецькій семирічці, Новоушицькій профшколі і за два роки здобув професію токаря, право працювати на верстатах з металом – і деревообробки, що з часом не раз визначало його місце в житті.

Коли 1928 року призвали на дійсну службу, як фахівець токарної справи попав у танковий полк. 1929 року, коли гомінданівські війська напали на китайську чаньчунську залізницю, більш відому як Китайсько-Східна або Харбінська залізниця, збудована Росією у 1893-1903 рр., Григорій Гавінчук взяв участь у бойових діях, в результаті яких нападник був відкинутий на попередні позиції. Це була перша із трьох воєн, в яких йому випало брати участь.

1929 року, після демобілізації, отримав призначення на посаду учителя початкової школи в с. Куча Новоушицького району. Наступного року перебрався в Бородянський район, поближе до Києва, де планував отримати вищу педагогічну освіту. Його планам судилося збутися – у пединституті опанував фах учителя фізики і астрономії, одночасно працюючи в школі. На останньому курсі пройшов військово-польові збори, отримав звання лейтенанта-артилериста. Більш-менш досконало вивчив польську мову, 1938 року побував у Польщі. А 29 червня 1939 року молодий учитель вже був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Його очікував кар'єрний успіх, але почалася радянсько-фінська війна і лейтенант запасу Г.Д. Гавінчук на посаді комісара батальйону спецпризначення розпочав свою другу воєнну епопею.

Лижники – спецпризначенці воювали по тилах противника, щоразу ризикуючи потрапити в оточення. Григорій Данилович не раз згадував, як кров лилася рікою. 7-ма Чернігівська і 44-а Київська стрілецькі дивізії майже повністю полягли в снігах Фінляндії. Загалом, як пізніше виявилось, втрати радянської сторони склали 430 тис. (126875 убитими та померлими від ран, 264908 – пораненими й обмороженими, 39369 – пропали безвісти. До речі, втрати фінів були майже в сім разів меншими (21396 – вбитими, 43557 – пораненими, 1434 – пропали безвісти) [19, с.46]. Здебільшого солдати ставали заручниками бездарності застрашеного репресіями командування. Одне життя явно врятував лейтенант Г.Д. Гавінчук. Старшину, який доставив оточеному підрозділу каністри із замерзлою рідиною, звинуватили в крадіжці спирту, розбавленні його водою. Скороспіло особісти присудили його до розстрілу. Однак фізик Г.Д. Гавінчук довів, що при температурі мінус 43 спирт може цілком замерзнути і так врятував засудженого від розправи. Безжальність тоталітарної системи ілюструє і той факт, що всіх 5175 полонених червоноармійців і 293 офіцерів, що повернулися в СРСР, було відправлено в табори, 232 командири розстріляні [19, с.46].

Григорій Данилович вижив, старшим лейтенантом повернувся в Бородянку, де його чекала дружина та маленькі дочки Світлана й Еліса, очолив Бородянську середню школу.

Тут застала нова, вже третя по ліку війна. Дружина з дочками евакуювалась в Алтайський край, де проживала тітка, всю війну працювала фельдшером, ростила діток, молилася за чоловіка. А Григорій Данилович попав в артилерію, у батарею сорокап'яток. Солдати з гіркою називали ці гармати «Смерть артиллериста» або «Прощай, Батьківщино». 1941 рік – оборонні бої, розгромлені підрозділи, відступ на схід, у ході якого доводилося не стільки воювати, скільки ховатись від німців. Втратили гармати, із 47 службовців дивізіону залишилося менше десятка. Прапором дивізіону обмотали старшину й рухались у напрямку Дону.

Згодом у своїх спогадах – щоденнику Григорій Данилович повідав трагізм відступу Сальськими степами, пробивання до своїх. Німці йшли колонами, а патрулі на мотоциклах нищили по польових дорогах, ганяючись на-

віть за окремими бійцями. Як тільки десь появлявся ворожий літак чи долинав гул моторів, ховалися де хто міг: у лісах, посадках, кущах, ярах. Гітлерівці викошували автоматними чергами не те, що людей, а й куші. Того літа стояла страшenna спека. Якщо води не було, пили й сечу, аби гасити спрагу, підтримувати водний баланс організму. З настанням сутінок починали рух на схід.

До своїх долучилися аж у районі Сталінграда. Спочатку командував інженерним підрозділом, будував укріплення для 62-ої армії. Коли почалися запеклі бої, перевели в артилерію, до тих самих сорокап'яток. Артилерія вищого калібру була з-за Волги, сорокап'ятки були в перших рядах.

Бої були щоденні і, здавалося, безкінечні. Притиснуті до Волги радянські бійці стояли на смерть. Не раз вступав у рукопашні бої. Із свіжоперекинутих повнокровних дивізій на Мамасовому кургані за 2 дні залишилися одиниці. Німці скидали й півтонні бомби. Двічі був контужений. Їжа поступала в ряди-годи, її скидали навіть з літаків, що проривалися з-за Волги, нерідко продукти попадали до німців. А коли Волга замерзла, з постачанням стало ще гірше. Якимось чудом інтенданту дивізії вдалося доставити шоколад, а ще – горілку, 25 г шоколаду в день і стопка горілки рятували від опухання. Дії інтенданта визнали героїчними, і він був нагороджений орденом Леніна – найвищим орденом держави.

В одному з боїв залишився сам проти трьох німецьких танків і 18 піхотинців. Глянув вліво – вправо – ані душі. Вихід був один: або боротись, або чекати смерті. Кількома пострілами з сорокап'ятки підбив танк, з автомата вдарив по піхоті. Потім побачив, як запалав ще один танк – спрацювали сусіди. А третій дав задній хід. Так тримали оборону, поки спільними зусиллями кількох фронтів не була розгромлена армія генерал-фельдмаршала Паулюса.

За Сталінград отримав медаль «За оборону Сталінграда». Син зберіг посвідчення, підписане командуючим військами 7 гвардійської армії (64-ої) генерал-лейтенантом М.С. Шумиловим: «За участие в героической обороне Сталинграда гвардии старший лейтенант Гавинчук Григорий Данилович указом Президиума Верховного Совета СССР от 27 декабря 1942 года награжден медалью «За оборону Сталинграда». Медаль за номером А № 01260 вручили 11 травня 1943 року.

Надалі була відпустка, Курська друга. Ворог відстежував рух наших частини. Німецька рама якось скинула листівки з погрозою гвардійцям – захисникам Сталінграда. Мовляв, ми вам, сталінградським головорізам, влаштуємо наш Сталінград...

Після перемоги на Курській дузі почалося формування Першої польської армії. Капітан Г.В. Гавінчук, знаючи польську, був направлений в її ряди. Спочатку очолив батарею окремого протитанкового дивізіону, йшов з гарматами майже в рядах піхоти, не раз відбиваючи контратаки німецьких танків і піхоти, сприяючи швидкому просуванню наших бійців.

Згодом був підвищений – став начальником штабу дивізіону. Не раз проявляв ініціативу, винахідливість у боях, виводячи артилерію на пряму наводку. За час служби в штабі підготував для протитанкової артилерії армії більше 150 молодших командирів. Дисциплінований і наполегливий капітан Г.Д. Гавінчук був призначений помічником начальника штабу артилерії, а незабаром – начальником відділу кадрів артилерії 1 армії Війська Польського. Брав участь у боях за Варшаву, Померанський вал, за Берлін. За проявлену ініціативу ледь не поплатився життям.

На Зеєловських висотах німці побудували міцну систему укріплень, у тому числі й ДОТи. Капітан Г.Д. Гавінчук запропонував розібрати гармати, винести на дах п'ятиповерхівки, щоб звідти вдарити по висотах. Зрозуміло, якщо б німці отямилась і зрозуміли звідки ведеться вогонь, це загрожувало великими ма-

теріальними і людськими втратами. Дозволу на операцію не отримав, тому пішов на ризик, сподіваючись, що німці не встигнуть зреагувати. Так і сталося – 2 ДОТи, які найбільше дошкуляли піхоті, були знищені. Але за порушення наказу начальник артилерії розпорядився віддати його під суд. Виручив польський генерал. «Та його нагородити треба за винахідливість, за врятування сотень життів атакуючих висоти бійців,» – аргументував свою позицію. Цим і закінчилося. А в Берліні, на рехстазі, можливо неподалік підпису ще однієї миньківчанки фронтової медсестри Надії Скобелевої, поставив і свій автограф.

16 липня 1945 року був представлений до ордена Вітчизняної війни I ст., нагородний підписав начштабу артилерії Першої армії полковник Криштофович. А 25 серпня того ж року наказом головнокомандуючого Групи радянських окупаційних військ у Німеччині «від імені Президії Верховної Ради Союзу РСР за зразкове виконання бойових завдань командування на фронті боротьби з німецькими загарбниками і проявлену при цьому доблесть і мужність» був нагороджений вказаним орденом [2].

13 вересня 1945 року полковник Криштофович, вже виконуючий обов'язки командуючого артилерією 1-ої армії Війська Польського, клопотав про орден Червоного Прапора [1]. Крім орденів отримав і 2 медалі: «За взяття Берліна», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.»).

До радянських державних нагород додалися і польські. 1 жовтня 1945 року капітан Г.Д. Гавінчук отримав Срібний хрест заслуги, 23 лютого 1946 року – другий. А також знак «Грюнвальд-Берлін. 1410–1945» та медаль «За Варшаву».

Службу продовжував у Варшаві. Приїжджав у відпустку, односельчани з цікавістю розглядали його польський однострій, конфедератку, нагороди, особливо – польські.

Треба було визначатись, як бути далі. Поляки пропонували продовжити мілітарну кар'єру у Війську Польському, а рідні кликали додому. Вибрав останній варіант. 1946 року повернувся в Україну. Почав з посади учителя Великожванчицької середньої школи. У Великому Жванчику 1947 року народився син Михайло.

А вже 1948 року був запрошений на посаду заступника голови Новоушицького райвиконкому. Зусилля докладав до відновлення колгоспів, підприємств, закладів освіти, культури, охорони здоров'я, благоустрою містечка. Для придбання керамічних каналізаційних труб їздив на Західну Україну, зазнав нападу упівців...

1949 року за успіхи у відбудові зруйнованого господарства району низка передовиків отримала державні відзнаки. 18 грудня 1949 року медаллю «За трудову відзнаку» був нагороджений і Григорій Данилович. 1950 року обрали головою Новоушицького райвиконкому, членом бюро райкому партії, депутатом обласної та районної рад.

А 1953 року повернувся ближче до батьків, у Миньківці, де ще 1948 року купив будинок, сподіваючись жити у своєму Миньковецькому районі. Очолив відділ освіти, докладав зусиль до зміцнення матеріальної бази й кадрового потенціалу шкіл, дошкільних закладів. Дбав і про патріотичне виховання школярів. Розуміючи, що любов до рідного краю посилюється знанням його історії, культури, пропонував школам створювати краєзнавчі кутки, музеї. У районній газеті «Колгоспне село» з'являються його публікації [7; 8].

З ліквідацією Миньковецького району у січні 1959 року очолив дитячий будинок для сиріт та неблагополучних дітей. Їх треба було одягнути, нагодувати, обігріти, оточити увагою, організувати навчання. Вихованці здобували знання у Миньковецькій середній школі, розташованій поруч, за кілька метрів. Там і Григорій Данилович читав астрономію. Його добре пам'ятають

колишні учні, зокрема Володимир Білий: «Григорій Данилович був строгий учитель, але дуже цікава людина, вивчав історію краю, брав участь в археологічних пошуках. А ще мав велику колекцію марок, навіть – дореволюційних. Я обмінювався з ним марками». Вчилися у нього син Михайло та Ніна Васильєва, яка згодом стала невісткою. Скидки не робив і своїм. Якесь син прийшов невідготовленим до уроку, і батько поставив двійку... Захоплювався своїм учителем Петро Антонович Білий, упродовж 30 років проректор з господарських питань і соціально-економічного розвитку Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, співавтор історичного нариску «Миньковеччина» (2004), який твердив, що Григорій Данилович «свою захопленість минулим краєм передав багатьом учням школи...» [6, с. 148].

Саме в цей миньковецький період життя (1953-1966) Г.Д. Гавінчук на всю силу заявив про себе як краєзнавець. І хоча публікуватись почав ще в Новій Ушиці (то були здебільшого статті про поточне життя району, витяги із сесійних доповідей, звітів), зате перші краєзнавчі публікації з'явилися саме в Миньківцях.

Цьому сприяло кілька обставин. Інтелектуальний рівень дослідника, який навчався в низці закладів, мав різносторонню підготовку. І великий життєвий досвід людини, яка, побувавши на Далекому Сході, у Китаї, Фінляндії, пройшовши в складі І Білоруського фронту кілька європейських країн, цілком усвідомлювала, що кращої ніж рідна земля не має. А ще володів неоціненним як для того часу раритетом, статтею С. Євтіхієва «Миньковецькое государство», чи не єдине в області джерело історії Миньківців часів поміщика Ігнація Сцібор Мархоцького. Випадково знайшов її у варшавських господарів, де квартирував у післявоєнний час. У Царстві Польському, яке до петроградського перевороту 1917 року входило до складу Російської імперії, було чимало службовців – поляків, які володіли російською мовою, читали російські газети і журнали. Ось на такий російський журнал «Нове время» за 1913 рік наткнувся у вільний час і... очам своїм не повірив – там була докладна розповідь про так звану «Миньковецьку державу» з її грошима, законами, прикордонними стовпами [20].

Вирішальним фактором відродження репресованого в 30-і роки краєзнавства стала смерть Й. Сталіна, розвінчання його культу, реабілітація репресованих. Тоді повіяло теплим вітром історії, почалася хрущовська відлига. Григорій Данилович і сам підтримав подружжя, яке повернулося з депортації до Казахстану, надавши роботу, а раніш репресованого Михайла Левицького не побоявся взяти бухгалтером у відділ освіти. Ось тоді й оприлюднив свій скарб – доповідь про давно забуту «Миньковецьку державу».

На початку 60-х краєзнавча громадськість, компенсуючи втрати, завдані їй двома десятиліттями репресій, настирливо ставила на порядок денний питання написання і видання історії населених пунктів України. 1962 року ця ідея пробила стіну заборон – 29 травня була прийнята постанова президії ЦК компартії України «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР». Розпочалася дванадцятирічна кампанія зі створення літописів кожного населеного пункту. Всі ці обставини і висунили Г.Д. Гавінчука в перші ряди літописців краю.

1957 року побачили світ статті про розвиток освіти і культури на Миньковеччині у миньковецькій районній газеті «Колгоспне село», яку редагував А.А. Сеферовський [7], дві статті про 100-річчя Миньковецької школи, вміщені в дунаєвській районній газеті «Ленінським шляхом» та обласній «Радянське Поділля» [10;11]. Згодом повідав Григорій Данилович про деякі археологічні знахідки – римські монети із зображенням Доміціана (76-96 рр.), Коммода (180-192 рр.), Лева I (457-474), інших римських імператорів [9] та мід-

ну сокиру [14], які поповнили шкільний музей і дали аргументи для твердження про активну участь краю в історії України, у її відносинах із зовнішнім світом.

На початку 60-х підготував перший варіант нарису історії Миньківців. Слід зазначити, що це була зовсім не компіляція, особливо статті Є. Євтихієва. Опирався Григорій Михайлович на поважну джерельну базу: архівні документи, опубліковані у збірниках документи і матеріали, оповідання Й. Ролле «Hrabia Peduch» [18], словник Брокгауза-Ефрона, «Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета», вып. 9, «Подольские епархиальные ведомости», деякі друковані праці Ю. Сіцінського, статті краєзнавців С. Гуменюка, А. Козлової, книги С. Бабишена [4; 5], фонди музею Миньковецької середньої школи, спогади, зокрема вчителя-пенсіонера депутата сільської ради М.Я. Довганя, матеріали поточних архівів колгоспу і сільської ради тощо. Дотримуючись принципу історизму, певну епоху пізнавав за академічними виданнями.

У першу чергу в нарисі надав гласності добі, пов'язаній з діяльністю ініціативного поміщика Ігнація Мархоцького, існуванням так званої «Миньковецької держави». На історіографічну концепцію Г.Д. Гавінчука свою печать наклала тогочасна ідеологія. «Витискуючи кров і піт, за нагробовані гроші В. Мархоцький купує в Херсонській (Понтійській) губернії двадцять тисяч десятин землі, фільварки: Ярмолинці, Сеферовка та інші маєтки Подільської губернії», – автор фіксує загальноприйнятий штамп [16, с.4]. Або: «Часто мінялися експлуататори, а селяни все більше закабалювалися і жили в нещадних злиднях, ходили в лахміттях, голодні... [16, с.3]. Однак далі, аналізуючи законодавчі акти графа, наводить його вимогу шанобливо ставитися до селян, а також факт, коли під час шляхетського наїзду на резиденцію графа Бельмонта селяни стали на захист І. Мархоцького, показує, що насправді взаємини поміщика, його адміністрації з селянами Миньковецького ключа помітно відрізнялися від стосунків у сусідніх маєтках.

Граф Ігнацій Мархоцький у нарисі Г.Д. Гавінчука представлений «диваком», який втручався в церковні справи, закryw у Сиворогах церкву Різдва Пресвятої Богородиці, розташовану на поміщицьких землях, не допускав новопрйбулого священника М. Підруцького до села. Влаштував свято обжинків, але з помітним доважком язичницьких обрядів, так зване «Свято Церери». Приписав собі вдуманий ним же графський титул і вимагав, щоби сусіди в спілкуванні вживали цей титул, нерідко втрачаючи із-за цього не тільки в моральному, а й в матеріально-фінансовому плані. Дивною вигляділа триумфальна зустріч єпископа Мацкевича. Незаслужено покарав хлопця, на якого звернула увагу його дочка. Переслідував сина Кароля, який таємно повінчався з дівчиною, до якої після смерті дружини і граф був небайдужим. Були випадки протистояння з владою не тільки церковною, а й світською. Все це робило графа диваком. Так писав Юзеф Ролле, так переспівали Ю. Ролле А. Копилов та Є. Євтихієв [20; 22]. Таку лінію повів і автор нарису, згодом й інші дослідники [3].

Однак краєзнавець Г.Д. Гавінчук осягнув й інше – граф був не стільки диваком, скільки реформатором, котрий звичайне село Миньківці, яке не мало навіть церкви і відрізнялося від інших тим, що в ньому кілька єврейських сімей займалося ремеслом і торгівлею, перетворив у таку собі оазу на тлі кріпосницьких порядків на Поділлі. Григорій Данилевич перелічує «закони» – нормативно-правові акти, видані Ігнацієм Мархоцьким, чітко вказує дату ліквідації кріпацтва в «Миньковецькій державі» – 2 січня 1801 року, коли був підписаний «Соціальний договір з підданими», оголошено свободу найвищою цінністю, скасовано податки окрім стабільної плати за оренду землі – 1 руб. 4 коп. за 1000 кв. саженів. Слід відмітити, що після Г.Д. Гавінчука за пере-

од з 1965 року до організації в рамках Центру мархоцькознавства постійних науково-краєзнавчих конференцій, круглих столів, симпозіумів, ніяких нових фактів, окрім більш-менш талановитих інтерпретацій відомих про добу Мархоцького, ніhto не ввів. Хіба добавилось щось із усної народної творчості – з переказів, легенд про талановитих селян, майстрів.

У першому варіанті нарису (1962 р.) автор доводить оповідь до смерті графа, переходу маєтку до сина Кароля і конфіскації після польського повстання 1831 р. Цей варіант попав на сторінки 63 числа молодіжної газети «Прапор юності» [13].

Однак Григорій Данилович не припиняв пошуку, особливо після того, як почалася робота над нарисами і довідками до хмельницького тому «Історії міст і сіл Української РСР». Схоже він входив до робочої групи з написання нарисів, а згодом і довідки про Миньківці, збирав нові факти, уточнював і доповнював нарис. У тому числі і в частині давньої історії.

У рукописі «Село Миньківці Дунаєвського району Хмельницької області: історико-економічний нарис» (1965 р.) вже навіть лист Подільської палати державного майна від 8 листопада 1844 року до Подільського губернського люстратора, взятий з архівної справи. Документ свідчить про повний занепад Миньківців після Мархоцьких: «Из числа конфискованных у заговорщика Мархоцкого имений принято в состав государственных имуществ Новоушицкого уезда местечко Миньковцы.

Палата государственных имуществ, усматривая, что м. Миньковцы находится в совершенном упадке, между тем, как по месту положения своему на большой почтовой дороге, недалекому расстоянию от губернского города и бывающим еженедельным базаром, весьма полезно бы изыскать способы для приведения оного в лучшее состояние, палата положила назначить м. Миньковцы к люстрации...» [16, с.8].

Люстрації були проведені і 1847, і 1859 рр., але стан справ не поліпшився. Була закрита школа, аптека і лікарня. Церковно-парафіяльну школу відновили аж 1860 року, 1882 року почало діяти Міністерське однокласне училище.

Були доповнені і уточнені документами поточних архівів колгоспу і сільради сторінки історії радянської доби. Динаміку його наукового дослідництва характеризує рух від упорядкування фактів у їх часовій послідовності до певних узагальнень, логічних тверджень.

У 60-ті роки набула дальшого розвитку топоніміка як спеціальна мовознавча й історична дисципліна, яка давала додаткову аргументацію для трактування подій середньовічної історії. З'явилася серія публікацій С.Д. Бабишена, його книга «Топоніміка в школі». Віддав належне цій галузі знань і Григорій Данилович, наводячи окремі топоніми, пояснюючи їх. Зокрема й назву власного села Сивороги, яку вивів від Сивого Рогу – величезної скелі. Топоніми і мікротопоніми зустрічаються і в інших публікаціях, роблячи їх як джерелом топоніміки, так і джерелом історії.

Аналізуючи довідку про Миньківці, вміщену в книзі про населені пункти Хмельниччини, і рукописну довідку, яку підготував Григорій Данилович на замовлення районної комісії з написання історії населених пунктів Дунаєвщини, не важко помітити, що факти співпадають, у тому числі й за хронологією розміщення. Однак в останньому варіанті, можливо 1969 року, вже через 3 роки після смерті Г.Д. Гавінчука, внесені уточнення. Замість об'єднаного колгоспу, який носив ім'я Жданова, у вміщеній в томі довідці фігурує колгосп «За комунізм», згадується телеграфіст Ф.С. Пивоваров, на честь 50-річчя жовтневих подій 1917 року нагороджений орденом Леніна, і вчителька Станіслава Йосипівна Коберницька, відзначена орденом Трудового Червоного Прапора [21, с.259].

Не менш цікавим є розділ нарисів, де йдеться про новітню добу історії Миньківців. З посиланням на архівні джерела, а також спогади вчителя матема-

тики Миколи Яковича Довганя Григорій Данилович фіксує факти участі миньківчан у революційних подіях 1905-1907 рр. Зокрема – учителя Гуменного В.Я., зв'язаного з Кам'янець-Подільським осередком РСДРП(б). Він розповсюджував революційну літературу, листівки, проводив агітаційну роботу серед батьків та учнів. Згадує миньківчанина М.Г. Козицького, заарештованого за участь у першотравневій демонстрації в Кам'янці-Подільському [16, с.10].

У транскрипції, характерній радянській історіографії, описано події 1917-1920 рр. Фактів національно-визвольних змагань, боротьби за незалежну Українську Народну Республіку він не знав, бо були вони під сімома замками і стали відомими аж у добу незалежності України. Тому в нарисі розповідається про наступ більшовицьких військ, встановлення радянської влади.

Заслуговує на увагу сюжет про Миньківці 20-х років, вибори в січні 1921-го року 29 депутатів до сільської ради, створення партійного і комсомольського осередків. Нарис дає багатий фактичний матеріал про хід колективізації на Миньковеччині, створення 1921 року сільськогосподарської артілі «Зірка», 1928 року – товариства спільної обробки землі на чолі з Володимиром Кокошем, 1929 року на його основі – колгоспу «Більшовик», правління якого склали Володимир Олійник – голова, Володимир Кокош, Філімон Марчук, Іван Зіневич – члени [16, с.15-16].

Участь миньківчан у Другій світовій війні представлена скупо – окремими фактами.

Однак уже в статті – довідці «Загальні дані про Миньківці станом на 1 січня 1962 року» знаходимо більш повну картину повоєної відбудови, розвитку сільського господарства, промисловості, освіти, охорони здоров'я, культурного життя, детальну інформацію про діяльність колгоспу імені Жданова, який об'єднував села Миньківці, Велику Кужелеву, Городиськи, Катеринівку, дані про площі посів, врожайність у 1961 році, поголів'я худоби в колективному та індивідуальному секторі, побудову 1953 року Миньковецької ГЕС, кількість техніки в колгоспі та жителів села, склад та освітній рівень населення, про відомих людей тощо [12].

Власне, Миньковеччина в особі Григорія Даниловича Гавінчука отримала свого першого в радянську добу літописця – подвижника, людину великого досвіду і знань, патріота рідного краю, який залишив для наступників значний фактологічний матеріал.

Список використаних джерел:

1. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації, ф.33, оп.686196, спр.3793, арк.205.
2. Там само, спр.5478, арк.202-203.
3. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej / Roman Aftanaz. – Wrocław, 1996. – Т.9: Wojewodztwo Podolskie. – 446 s.; il.
4. Бабишен С.Д. Путівник по визначних місцях (Хмельницька область). На допомогу юним мандрівникам по рідному краю / С.Д. Бабишен. – 2-ге вид. – Хмельницький, 1958. – 82 с.
5. Топоніміка в школі. – К. : Рад. школа, 1962. – 122с.
6. Білий О.П. Миньковеччина : іст. нарис / О.П. Білий, П.А. Білий. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – 160 с.: іл.
7. Гавінчук Г. Народна освіта і культура району за 40 років / Г. Гавінчук // Колгоспе село. – 1957. – 10 жовт.
8. Його. Такий був мій комсомольський шлях // Там само. – 1958. – 12 жовт.
9. Його. Цікава знахідка // Ленінським шляхом. – 1960. – 5 берез.
10. Його. Миньковецькій школі 100 років // Там само. – 1960. – 20 жовт.
11. Його. Століття школи // Радянське Поділля. – 1960. – 10 листоп..

12. Його. Загальні дані про Миньківці станом на 1 січня 1962 року: стаття-довідка [Рукопис]. – Миньківці, 1962. – 15 с.
13. Його. Миньківці: «Миньковецька держава» // Прапор юності: орган Хмельницького ОК ЛКСМУ. – 1962. – 23 трав.
14. Його. Цікава знахідка // Ленінським шляхом. – 1965. – 27 листоп.
15. Історичні дані про Миньківці [Рукопис]. – Миньківці, 1965. – С. 3-4.
16. Його. Село Миньківці Дунаєвського району; іст. – екон. нарис [Рукопис]. – Миньківці, 1965. – 19 с.
17. Прокопчук В.С. Гавінчук Григорій Данилович (1908-1966) / В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук // Дунаєвеччина в іменах : біобібліограф. довідн. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2007. – Вип. 2. – С. 50-51.
18. Antoni J. Hrabia Redux / J. Antoni // Opowiadania. – Warszawa, 1884. – Ser. 4, t. 2. – 75 s.
19. Друга світова війна в історичній пам'яті України. За матеріалами Українського інституту національної пам'яті / [упорядн.: Л. Герасименко, Р. Пилявець; редкол.: І. Юхновський (відп. ред.) та ін.]. – К.; Ніжин: Лисенко М.М., 2010. – 247 с.; 22 с. іл.
20. Евтихийев Е. Миньковецкое государство / Е. Евтихийев // Новое слово. – 1913. – №3. – С. 34-52.
21. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / [редкол.: М.І. Мехеда (голова), Д.М. Галай (відп. секр.), Т.В. Главак (заст. голови) та ін.]. – К.: Ін-т іст. АН УРСР, 1971. – 706 с.
22. Копылов А. Миньковецкое государство / А. Копылов // Русский вестник. – 1895. – №1. – С. 175-195; №5. – С. 85-119.
23. Сливка А. Г.Д. Гавінчук – дослідник минулого нашого краю / А. Сливка // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2003. – Вип. 3. – С. 276-277.

The article deals with life and researches for the first time creative work of the student of local lore of the 1960s Hryhorii Danylovych Havinchuk from Mynkivtsi of Dunaivtsi district in Khmelnytskyi region.

Key words: student of local lore, research, Mynkivtsi, local lore essay, article, I. Markhotskyi, Mynkivtsi state.

Отримано: 25.09.2015 р.

УДК 821.161.2-1.09Шевченко:062

Т. В. Роспопа

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ФЕНОМЕН ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті аналізується феномен Тараса Шевченка у літературно-критичній рецепції І. Огієнка. Досліджуються особливості інтерпретації вченим творчої спадщини митця, характеристика ним життя та творчості Т. Шевченка.

Ключові слова: феномен Т. Шевченка, літературно-критична рецепція, І. Огієнко, наукова інтерпретація.

Постановка проблеми. Феномен Тараса Шевченка – це одна із надзвичайно важливих рис української душі. Шевченко не просто поет – це українська нація, її душа, ідея.

Пояснити цей феномен, можна таким чином: в історії жодного народу, окрім українців, не було настільки визначальної, основоположної для національного, духовного й соціокультурного буття постаті, котра б настільки глибоко пройнялася трагедією нації, переживши її як трагедію особисту. Шевченко був і залишається справжнім виразником національного менталітету й духовності. Започатковані ним духовно-етичні, художньо-естетичні, емоційно-вольові імпульси продовжують активно працювати в українській літературі.

У літературі України (особливо – це стосується 20-х ХХ століття), реалізації української ідеї феномен Тараса Шевченка – дуже важливий, переломний момент. З Тараса Шевченка почалося відродження українського народу. Шевченко – це нація, його «Кобзар» віддзеркалює весь український менталітет. Кожна важлива риса душі українця коріниться у творчості Тараса Шевченка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В нинішній суспільно-політичній ситуації надзвичайно актуальною є проблематика розвитку та становлення феномену Тараса Шевченка в 20-роках ХХ століття. Вплив творчості Т. Шевченка на формування національної свідомості та розбудову української нації в модерну добу досить часто ставав об'єктом наукових розвідок вітчизняних та діаспорних учених, серед численної когорти яких слід насамперед виділити імена І. Дзюби, О. Забужко, В. Шевчука, С. Маланюка, Б. Рубчака, Д. Наливайка, Т. Мейзерської, Ю. Барабаша, С. Задорожної, О. Гриценка, Є. Нахліка, Г. Грабовича, Є. Сверстюка, Я. Розумного та ін. До цієї когорти можна зарахувати Івана Огієнка, який створив свою власну шевченкіану. Наукові статті сучасних учених М. Тимошика та Є. Сохацької є невід'ємною складовою Шевченкіани Івана Огієнка.

Проте спроба розглянути творчий феномен Тараса Шевченка в наукових студіях Івана Огієнка вченим цього періоду, незважаючи на значну шевченкознавчу традицію, залишається питанням маловивченим. Водночас звернення до цієї проблеми дає можливість дослідити нові грані в таланті Т. Шевченка у контексті наукових поглядів І. Огієнка, а також дає підстави говорити про існування так званої огієнківської шевченкіани, адже дослідник був одним із перших, хто дав суто наукову і літературно-критичну рецепцію феномену митця, зробивши таким чином суттєвий внесок у розвиток шевченкознавчих студій. І. Огієнко належить до небагатьох учених, чий доробок у галузі шевченкознавства особливо вагомий. Парадокс Огієнкової долі полягає в тому, що про Тараса Шевченка він почав писати ще будучи студентом в Києві. Згодом продовжував дослідження в Кам'янці-Подільському, Варшаві. Закінчити працю прагнув уже в Канаді. 100-річчя від дня смерті Шевченка стало приводом закінчити роботу над давно запланованою і самою відомою книжкою «Тарас Шевченко».

Метою цього дослідження є виокремлення й аналіз основних питань, що входили до сфери дослідницьких інтересів Івана Огієнка у галузі шевченкознавства.

Виклад основного матеріалу. Перші десятиліття ХХ сторіччя, особливо період визвольних змагань українського народу, – це час, коли надзвичайно гостро зазвучало віще Шевченкове слово, яскраво окреслилася постать поета-пророка у житті нації.

Шевченко – творець української національної ідеології. Саме під впливом Шевченкових творів українці перетворилися на міцну свідому націю.

Цього року виповнилось 133 роки з дня народження Івана Огієнка – міністра освіти й віросповідань Української Народної Республіки (УНР), православного митрополита Вінніпезького і всієї Канади, ректора Кам'янець-Подільського університету, педагога, науковця-енциклопедиста, богослова, філософа, мовознав-

ця, перекладача Святого Письма і богослужбових книг, культуролога, мистецтвознавця, дослідника усної народної творчості, народно-релігійного світогляду, публіциста, редактора і видавця, поета, літературного критика – шевченкознавця.

Здобутками І. Огієнка на теренах шевченкознавства є такі. Перше – дослідник запропонував читачеві на базі свого дослідження своєрідного словника для повсякчасного користування, який отримав назву – «Граматично-стилістичний словник шевченкової мови», де було вміщено розділ «Шевченко як творець української літературної мови Друге – вчений дослідив релігійну спадщину митця, наголосивши на особливостях кожного з них і показавши еволюцію творчого досвіду Т. Шевченка, динаміку його мистецького кредо. Третє – аргументовано показав національне і світове значення творчості поета.

Іван Огієнко (митрополит Іларіон) (1882-1972 рр.) по праву вважається одним із батьків української духовності, творцем Українського Ренесансу початку ХХ ст. («Іван Огієнко – один з найглибших знавців життя та творчості Шевченка» [4, с.369]. Шевченкіана Івана Огієнка й досі є маловідомою в сучасному літературознавстві. «Шевченко безсмертний» [3, с.12] – чи не найголовніше гасло Митрополита Іларіона, висловлення його гордості за триумф Шевченкового слова в ім'я України.

Громадський і державний діяч, філософ, історик, педагог, книгознавець, редактор, богослов, теоретик канонічного права, учений-мовознавець, поет, прозаїк. Важко сказати, у якій іпостасі Іван Огієнко залишив найпомітніший слід. Одне незаперечне: він чесно та віддано служив українській справі, до останніх днів життя не полишав подвижницької діяльності на ниві відродження нації, її мови й культури.

Творча спадщина митрополита Іларіона, за свідченням деяких дослідників, становить близько 2000 наукових праць. Найбільш вагомими є «Українська культура» (1918), «Історія українського друкарства» (1924), «Сучасна українська літературна мова» (1935), «Українська Церква» (Т.1-2, 1942), «Історія української літературної мови» (1950) та інші.

Досконало володіючи багатьма мовами, професор Огієнко не лише дослідив десятки, сотні різноманітних рукописних і друкованих книг, а й багато з них переклав на українську мову. Особливо інтенсивною, довготривалою та плідною була його праця над перекладом різноманітної богословської літератури. Усього ж митрополит Іларіон здійснив і видав близько п'ятдесяти перекладів богослужбових книг рідною мовою. Та найбільшим його подвигом у цій справі є перекладена зі староврейської та грецької мов Біблія. Над нею він працював понад двадцять років. Ця Біблія, видана в 1962 р. Британським біблійним товариством, – вершина наукової та перекладацької діяльності митрополита Іларіона. Вона й сьогодні виконує, крім релігійної, ще одну важливу місію – забезпечення українському народові його невід'ємного права читати й пізнавати Святе Письмо своєю рідною мовою.

Народився Іван Огієнко 14 січня 1882 року в місті Брусиліві (тепер Житомирська область). Початкову освіту здобув у Брусилівській 4-річній міністерській школі. У 14 років успішно склав іспити до Київської військово-фельдшерської школи, навчання в якій було безкоштовним (1890-1900). Після закінчення школи три роки працював фельдшером у відділенні психічних та нервових хвороб Київського військового госпіталю. У 1909 р закінчив історико-філософський факультет Київського університету святого Володимира. Потім навчався на Вищих педагогічних курсах у Києві, учительовав у київських школах і гімназіях.

З 1915 року викладав у Київському університеті, був доцентом, а згодом – і професором. Саме в Києві першим серед викладачів цього зрусіфікованого навчального закладу він почав у 1917 р. читати лекції українською мовою. У 1918 р. І. Огієнко – професор кафедри української культури Київського

українського державного університету. Період Української народної революції був для І. Огієнка часом великого внутрішнього піднесення, світлих надій на майбутнє і, безумовно, щоденної, наполегливої праці. На початку 1919 р. Іван Огієнко став міністром освіти Української Народної Республіки, а з 15 вересня 1919 р. – міністром віросповідань

Зусилля митрополита Іларіона були спрямовані на відродження первісного духу українського православ'я та досягнення конфесійного єднання з історично розділеною греко-католицькою церквою. Він до кінця відстоював чистоту православної віри та відновлення її стародавніх традицій.

Після війни Іван Огієнко мешкає в Швейцарії, а з 50-х років – у Канаді. У серпні 1951 року на Надзвичайному соборі УГПЦ у Вінніпезі обраний главою Української греко-православної церкви в Канаді та митрополитом Вінніпегу.

Авторитет митрополита Іларіона був настільки високий, що саме його запросили відслужити молебень під час освячення в 1962 році першого пам'ятника Т. Шевченку за межами України, встановленого неподалік парламенту провінції Манітоба в м. Вінніпезі.

Помер Іван Огієнко в 1972 році у Вінніпезі. На превеликий жаль, місце вічного спочинку одного з найвеличніших українців виявилось далеко від рідної землі, про повернення до якої він не переставав мріяти до останніх хвилин свого земного життя.

Важливу роль в утвердженні української духовності він відводив творчості Т.Г. Шевченка.

Шевченкіана Івана Огієнка є й досі маловідомою у сучасному літературознавстві. Його перу належать такі ґрунтовні шевченкознавчі праці: «Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка (1960 р.)», «Словник Шевченкової мови» (1961 р.), «Релігійність Шевченка» (1964 р.) та статті у його канадському часописі «Віра й Культура» (1953-1967 рр.).

Захоплення Шевченком Огієнко виявив ще за молодих літ. У київській газеті «Рада» за 1909 рік він вміщує чимало статей, присвячених феномену Шевченка – «Шевченко на селі. Чи знають Шевченка та його твори наші селяни», «Як колись читали Шевченка», «Нариси з духового життя наших селян. Українська самосвідомість наших селян» та ін. Усі нариси об'єднують просвітительська настанова автора – донести до свідомості українського селянства велич Шевченкової постаті.

Опинившись у вимушеній еміграції в Канаді (1947-1972 рр.), Іван Огієнко, митрополит Іларіон, поєднує пастирську богослужбову з науковою діяльністю. Відірваний від материкової України він творив своє власне шевченкознавство.

Перший нарис був уміщений у спеціальному номері, присвяченому 48-річчю від дня смерті Т. Шевченка, який мав виразно просвітницький характер – донести до свідомості селян велич Шевченкової постаті. Твір виявив вміння Огієнка аналітично мислити, надавати викладу емоційності, ідейної наснаженості. У ньому виразно проявилися задатки майбутнього Огієнка – вченого й державника. Так, тут сформульовано принцип моральності науки, притаманний усій його діяльності. «Моральний обов'язок всіх нас – розказати народові правду про його славетного поета» [3, с.15], – наголошує Огієнко. Тоді тільки настане час, коли селяни з певністю знатимуть, – «хто ми, що ми, і чий ми діти» [3, с.18]. Отож, Шевченковими словами завершує Огієнко свою працю. Влучно зазначає огієнкознавець М. Тимошик, що його нариси – «не традиційна розповідь про життєвий і творчий шлях генія українського народу, а «твір – проблемний, доказовий, емоційний» [6, с.45].

Згодом зацікавлення Огієнка Шевченком оформляються в праці «Грамматично-стилістичний словник Шевченкової мови» (1919, 1936, 1961), «Шев-

ченко як творець української літературної мови» (1961), «Вираз «в Україні» в Шевченка» (1954), «Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка» (1961), «Релігійність Тараса Шевченка (1964), в праці, підготовлені до 100-річчя від дня народження Шевченка: «Чергові завдання шевченкознавства», «Шевченкові рукописи», «Видання Шевченкових творів», «Три літа», «Скасування панщини», в численні статті й рецензії, що друкувалися у його журналі «Віра й Культура» (1953-1967 рр.)

100-річчю від дня смерті Шевченка і 100-річчю скасування панщини в Росії (1861 р.) митрополит Іларіон присвятив літературну монографію «Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка», опубліковану в численних номерах «Віри й Культури» (1960-1961 рр.). Праця своїми положеннями є новаторською, подекуди й відверто дискусійною щодо радянського шевченкознавства. Іван Огієнко вдало актуалізував політичний характер Шевченкової поезії, акцентував на тому, що революційні вірші Шевченка чи не найбільше спричинилися до відміни кріпацтва, до розхитування самодержавного трону і взагалі – сприяли піднесенню революційної та національної свідомості мас. «Взагалі треба сказати, – зазначав І.Огієнко, – що революційні твори Т. Шевченка в справі повалення царату та його рабства в Росії відіграли першорядну роль» [3, с.38]. Такий аспект дослідження нагадає нам молодого Огієнка часів УНР – державника і політика.

В журналі «Віра й Культура» 1961 році виходить стаття Івана Огієнка «Чергові завдання шевченкознавства». Поява її була зумовлена двома причинами. З одного боку, в Радянському Союзі дедалі посилювалася тенденція залічувати Шевченка до спільників побудови «нового, справедливого комуністичного суспільства» [2, с.23], при цьому ревізувалися як його біографія, так і окремі твори. З програмових і позапрограмових видань він поставав перед радянським читачем передусім як войовничий атеїст. В умовах диктату комуністичної ідеології дослідники вимушені були здебільшого керуватися визначеними ідеологічними постулатами, не мали можливості вільно вибирати теми для дослідження й справді науково їх розробляти. Отже, радянські дослідники не могли об'єктивно дослідити Шевченкову творчість та ідеологію. Зробити це, на думку автора статті, мусять українці за кордоном. Серед першочергових завдань у галузі шевченкознавства Огієнко називає потребу повного, позбавленого політичної заангажованості опису життя і праці поета-борця. Високо оцінивши ґрунтовні діаспорні дослідження П. Зайцева (Мюнхен), Л. Білецького (Вінніпег), він сподівається, що за ними підуть послідовники.

Автор загострив увагу що, в ХХ столітті на одній негативній тенденції: радянські видавництва десятки років друкують «Кобзаря» з одними й тими самими примітками, затвердженими в Москві. Примітки ті не лише неповні, неточні, а й фальшиві. Вони вводять в оману читача, а не допомагають йому об'єктивно побачити нашу історію, постать поета. Огієнко вважав, що тексти Шевченкових творів, адресовані широкому читачу, треба друкувати за сучасним правописом, а не сіяти правописний хаос у головах українців, хоч би по якій бік кордон вони жили.

Важливою для вивчення феномену Тараса Шевченка є праця І. Огієнка «Релігійність Шевченка» (1964 р.). Вона переконливо обґрунтувала тезу про глибину релігійності Т. Шевченка, розбивала псевдонаукові твердження учених про Шевченків атеїзм. Багато дослідників творчості Шевченка вказували на те, що Шевченко наскрізь атеїстичний поет. Він відзначає високу духовність Шевченкових віршів, обстоювання в них правди Божої. Торкається Іван Огієнко і питання про атеїзм Шевченка. За І. Огієнком, Шевченко невірним не був, а «часто був глибоко експансивним, нездержливим, нервовим – тоді він

міг виступати і проти Бога. Це – не свідомий атеїзм, це – безсилий, хворобливий відчай, але відчай тимчасовий» [3, с.123].

Праця І. Огієнка «Релігійність Тараса Шевченка» задумувалася з метою показати витоки ширшої побожності автора «Кобзаря», проаналізувати всі ознаки релігійності його стилю. Тему цю митрополит Іларіон вважав для себе принципово важливою. Адже і його багаторічний досвід ученого, і особливо його духовний сан «вимагав, – як писав він, – у цій тонкій справі повної об'єктивності та глибокої обдуманості» [3, с.126]. Іван Огієнко описує, що являє собою релігійність творчості митця, за якими ознаками можна аналізувати релігійний стиль Тараса Шевченка, у якому контексті поет розглядає християнські святині, слова Бог, Господь, сповідь, хрещення, причастя, як ставляться до церковних канонів Шевченкові герої – ось питання, на які читач знайде вичерпні відповіді.

Надзвичайно важливі для глибшого розуміння постаті поета розділи праці, присвячені його так званій богохульності. Йдеться про з'ясування обставин поведінки Тараса Шевченка тоді, коли душу його охоплювали розпач і безнадія. Огієнко стверджує, що розпач Шевченків часто був тяжкий, а безнадія темна, але свідомим богохульником він ніколи не був.

Зрозуміло, така праця не могла з'явитися за радянських часів, часів ідеологічних застережень і табу, одновимірних оцінок. Шевченко – борець проти царизму, Шевченко-атеїст – такі визначення рясніють у шевченкознавчих дослідженнях радянської доби.

Другим суттєвим моментом його дослідження є те, що пишучи, Огієнко був уже митрополитом Іларіоном, визнаним релігійним діячем. Його особистості диктувала ще одне особливе завдання, яке він визначив так: «Тема цієї моєї праці глибоко важлива і принципова, а мій відповідний духовний сан вимагає в цій тонкій справі повної об'єктивності та глибокої обдуманості. І я так і роблю, бо хочу сказати в справі релігійності Шевченка довгим часом передумане своє слово. Більше того, – з любовним до Шевченка серцем я хочу висповідати «Кобзаря», а тим і його автора. Це глибоко важлива справа, бо Шевченко – наш великий всеукраїнський поет! Завдання моє аж надто тяжке, але необхідне. Тепер хочу дати йому повне відпущення його вільних і невільних гріхів, як особа духовна» [3, с.158].

Своє завдання він реалізує в таких розділах праці: «Життя у світі з Богом», «Церковне життя в «Кобзарі», «Шевченкова моральна й релігійна наука», «Зіпсуття Шевченкових текстів», «Акафіст Богородиці і «Марія», «Шевченко був віруючий».

Складовою частиною Шевченкіани Івана Огієнка (митрополита Іларіона) є його проповіді й послання до духовенства, присвячені Тарасові Шевченку, слово при відкритті пам'ятника поетові у Вінніпегу (1961 р.), проведення Св. Літургії тощо. В усіх цих промовах Шевченко визначається як приклад його, Огієнкової, ідеології «Служити народові – то служити Богові» [2, с.17], а також – як взірець істинного патріотизму. Він же співець волі. «Ти створив нам велелюбного Кобзаря, направленого проти всякої неволі» [2, с.16], – відзначив митрополит Іларіон у Слові при відкритті пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вінніпегу 9 липня 1961 року.

На знамениті ювілеї Шевченка (1961 р., 1964 р.) митрополит Іларіон відгукнувся і своєю художньою Шевченкіаною. Зворушення його серця було таким великим, що покликала до життя поезії, присвячені величчю й значущості Шевченкового слова («Вставай, Тарасе!», «Тарасе, орле сизокрилий» та ін.). Наскрізні концепти художньої Шевченкіани митрополита Іларіона – це велич Кобзаря-пророка, «закутий народ» (несе ярмо більшовицького рабства в материковій Україні), ідеал вільної України тощо. Закличні інтонації поезії Митрополита Іларіона, їх яскраво ви-

ражений патріотичний, характер, щирі й теплі інтонації робили ці твори популярними, сприяли згуртуванню української діаспори.

Сучасна дослідниця творчості Тараса Шевченка в інтерпретації Івана Огієнка Є. Сохацька публікує наукову розвідку під назвою «Іван Огієнко про релігійність Тараса Шевченка» в газеті «День», де зазначає: «Здавна ведеться дискусія про релігійність Шевченка: чи він був взагалі релігійний, чи, може, був атеїст, як тепер радянська література вперто твердить по сотнях своїх видань. Я на це питання відповідаю цією об'єктивною працею про релігійність Тараса Шевченка» [4, с.7]. «...Я покажу тут, що релігійний стиль у Шевченкових творах дуже сильний, що він – душа його мови й його загального стилю, що він – ознака Шевченкового думання від початку його писань до могили (1837-1861). Завдання цієї праці: показати, що «Кобзар» – високо релігійний твір» [4, с.7].

Микола Тимошик, який досліджував Шевченкіану Івана Огієнка в праці «Витоки релігійності Шевченка» вказав на ті життєві обставини, які формували в Шевченка релігійний світогляд. Це передусім його родина, зокрема мати, дяківська школа, дід Іван, Псалтир та Книга пророків, добре знання церковнослов'янської мови. Згадує Огієнко критично праці, видані радянського часу в Києві, в яких немає й натяку на релігійність поета (приміром, «Біографія Т.Г. Шевченка за спогадами сучасників»). «Роблять це для того, – пише І. Огієнко, – щоб представити Т. Шевченка ніби як атеїста, яким насправду він ніколи не був... Фальшують Шевченка» [9, с.4]. Треба зазначити, що в усіх своїх працях Огієнко постійно дискутує з радянськими науковцями, обвинувачує їх у ідейному перекрученні, догматизмі та суб'єктивізмі.

У праці «Творчість Т.Г. Шевченка періоду заслання» Іван Огієнко слушно наголошував на просвітительсько-дидактичній настанові творів цього періоду, зокрема соціально-побутових тем – «Варнак», «Марина», «Сотник», «Титарівна», «Москалева криниця», однак слово «просвітительський» у нього поднувалося з словом «революційний».

За твердженням Огієнка, «Шевченко був проповідником і вмів ним бути» [3, с.25]. Зміст Шевченкових творів завжди ясний і великий. Будучи сам великим оратором, Огієнко відзначає високу духовність Шевченкових віршів, обстоювання в них правди Божої. Він пише: «... більшість Шевченкової науки можна повторювати в Церкві на проповідях, так ніби цитати з якого церковного твору. І треба тільки жаліти, що українське Духовенство так рідко цитує «Кобзаря», – для проповідей з нього можна брати обома руками!» [3, с.15]. За пройнятість віршів релігійною та національною наукою і називають, стверджує Огієнко, Шевченка національним пророком.

Іван Огієнко торкається питання про атеїзм Шевченка, у працях «Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка» (1961) та у «Три літа» (незакінчена, вперше опублікована у виданні М. Тимошика). Суть названого питання, за Огієнком, така: «Шевченко невірющим не був, але він часто був глибоко експансивним, нездержливим, нервовим – тоді він міг виступати і проти Бога. Це – не свідомий атеїзм, це – безсилий, хворобливий відчай, але відчай тимчасовий» [10, с.4]. Огієнко по-новому, трактує основи світовідчуття Шевченка. Саме він, стверджує митрополит, засуджував атеїстів, у творі «І мертвим, і живим...». У завершальному акорді розділу виразно проявилися риси громадянської позиції Огієнка, зрощення релігійності й світськості.

Висновки. Шевченкіана Івана Огієнка розбивала стереотипи образу Кобзаря, протистояла відвертим фальшуванням Шевченкового слова, сприяла відстоюванню його християнських вартостей.

Творчість Т. Шевченка явище – унікальне, непроминує, історичне, навіть планетарне. Іван Огієнко про силу Тарасового слова сказав: «...за

своєю огненною емоційністю Шевченко... неповторний поет. Його вірші політично-революційні кожним своїм реченням: він сильно бив панщину, бив царат, бив усіх гнобителів українського народу та України. Такого політично-революційного поета до Шевченка не було і по ньому нема – він єдиний неповторний народний революціонер на всю Слов'янщину!» [2, с.129].

Процес духовного, національного відродження в Україні з року в рік стає все повнішим, багатограннішим, всеохоплюючим. З небуття до широкого кола читачів повертаються сотні й тисячі раритетів минулого, які таять у собі величезний потенціал правди, гідності, самоусвідомлення та самоствердження кожного з нас. Повертаються й імена багатьох духовних провідників нації, чия діяльність і помисли були вилучені з життя України. Одне із таких імен – Іван Огієнко.

Список використаних джерел:

1. Жулинський М. Голгофа Івана Огієнка / М. Жулинський // Тернопілля'97 : регіон. річник. – Тернопіль, 1997. – С. 164-165.
2. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та прим. М. Тимошик. – К. : Либідь, 1995. – 296 с. – (Літ. пам'ятки України).
3. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Тарас Шевченко / І. Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передм. та комент. М. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2002. – 440 с. – (Запізніле вороття. Сер. 1: Рукописна спадщина; Т. 2).
4. Сохацька Є. Іван Огієнко про релігійність Тараса Шевченка / Є. Сохацька // День. – 2004. – 22 трав. – С. 7; 5 черв. – С. 7.
5. Сохацька Є. Іван Огієнко про релігійність Тараса Шевченка / Є. Сохацька // На варті українства. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 357-369.
6. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка: Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності / М. Тимошик. – К. : Заповіт, 1997. – 231 с.
7. Тимошик М. Життєвий подвиг Івана Огієнка як взірєць для наслідування / М. Тимошик // Дивослово. – 2007. – №1. – С. 40-44.
8. Україна // Вісник Житомир. пед. ун-т. – 2002. – Вип. 9. – С. 6-8.
9. Тимошик М. Тарас Шевченко, якого ми не знаємо: [Т. Шевченко в працях І. Огієнка] / М. Тимошик // Пам'ять століть. – 2003. – № 2. – С. 4-19.
10. Тимошик М. Шевченкіана Івана Огієнка / М. Тимошик // Дивослово. – 2007. – № 3. – С. 33-37.
11. Тимошик М. Повернення Івана Огієнка / М. Тимошик // Літературна Україна. – 2008. – №43. – С. 2.

In the article the phenomenon of Taras Shevchenko is analyzed. It is analyzed in the literary-critical reception of Ivan Ohienko. The peculiarities of interpretation by the scientist are studied. He studies the creative heritage of the writer, also description of the life and work of Taras Shevchenko.

Key words: phenomenon of Taras Shevchenko, literary-critical reception, Ivan Ohienko, scientific interpretation.

Отримано: 18.02.2015 р.

В. Г. Святненко
письменник, смт. Брусилів

С. В. Святненко
Маастрихтський університет (Нідерланди)

КОНЦЕПТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті наголошено на вагомості внеску Івана Огієнка (митрополита Іларіона) в розробці концептуальних засад української національної ідеї. На основі творчої спадщини вченого для подальших дискусій запропоновано концепт національної ідеї «Бережимо все своє рідне». Через розкриття складових концепту в їхньому історичному поступі, обґрунтовано його актуальність для нашого часу.

Ключові слова: національна ідея, українська національна ідея, нація, український народ, Іван Огієнко (митрополит Іларіон).

Довготривалий суспільно-політичний дискурс щодо консолідації українського суспільства так і не призвів до єдиного світоглядного визначення концепту національної ідеї. Загалом публічні дискусії на цю тему зводилися до трьох основних категорій: етнонаціональної (духовної, мовної або релігійної єдності, спільної культурної та історичної спадщини) [1, с.6; 2, с.16]; державотворчої (незалежності, соборності, самостійності, економічного добробуту) [3; 4]; громадянської або соціальної (об'єднувальне переконання певної спільноти людей незалежно від їхнього етнічного походження щодо їхньої єдності на певній території) [5; 6]. Звичайно, всі вони не протиставляються одна одній, а радше, навпаки – тими чи іншими своїми рисами доповнюють зміст і форму національної ідеї. Проблема ж термінологічного характеру походить з «Малої енциклопедії етнодержавознавства», де національна ідея визначається як «духовна першооснова, джерело особистісного розвитку людини; соціально-психологічний механізм інтеграції соціальних груп, етносів, релігійних конфесій, партій, рухів; джерело суспільного поступу того чи іншого етносу, його державотворчої енергії; механізм урівноваження та гармонізації життєдіяльності народів, які населяють певний ландшафтно-кліматичний простір і мають спільну історико-політичну долю, орієнтацію на майбутнє» [7, с.97]. Таке тлумачення змісту національної ідеї є громіздким і важким для сприйняття, бо виражає не саму національну ідею, а її ознаки.

Очевидно, що гостра полеміка, яка розгорнулася навколо цього питання, засвідчує не тільки її актуальність, а й складність. Особливо після Революції Гідності, коли набирає обертів закинута в суспільство для дискусій так звана транснаціональна (мережева) ідея – реінтеграції самодостатніх громад у мережу єдиного людства. Основний її зміст зводиться до принципового зміщення акценту об'єднувачих потуг світу за межі наявних національних цінностей і культур [8]. Отже, нині не тільки відсутня загальноприйнята універсальна формула української національної ідеї, але й робляться спроби переконати суспільство в її неможливості в світлі глобалізації європейського простору. А це вже один із викликів цілісності та єдності держави, національної безпеки України.

Цілком очевидно, що українська національна ідея впливає з інтересів української нації і формує її самобутню культуру, а через неї національну самосвідомість. Так, М. Попович стверджує, що національна ідея – це суспільний проект загальнонаціонального масштабу, складовою якого є об'єктивне

ув'язнення про становище нації, її цінності та проблеми, а також про загальнонаціональні цілі [9, с.36]. З іншого боку, національна ідея повинна бути спрямована не тільки на становлення нації загалом, але й відображати інтереси та права кожної окремої людини. З цього приводу О. Соскін зазначає, що національна ідея – це фундамент, на якому людина починає будувати свій шлях до Бога-творця, бо де немає національної ідеї, не може бути і християнства в його національному вимірі [10]. Його твердження перекликається з думкою професора соціології Нью-Йоркського університету та університету Осло Крайга Келгона, який вважає, що нації не можна визначати за допомогою лише емпіричних параметрів, таких, наприклад, як здатність досягти суверенітету, утримувати внутрішню єдність, відстоювати свої кордони чи претендувати на давню культуру. «Нації скоріше оформлюються через певний спосіб самоствердження, спосіб мовлення, мислення і дії які дозволяють створювати колективну ідентичність, мобілізувати людей на виконання колективних задумів, розрізнити народи та відповідні види побуту» [6]. Саме тому, в основі «національної ідеї» він вбачає набір понять і визначальних рис, цінностей, за допомогою яких нації знаходять шлях до єдності. До найбільш значущих складових цього набору К. Келгон відносить: ідею неподільності нації; ідею ототожнення населення з нацією; безпосереднє ототожнення індивіда з нацією.

Зарубіжні дослідники, пов'язуючи національну ідею із міфами, культурою етносу та вказуючи на поєднання у ній свідомого та підсвідомого, раціонального та емоційного, визнають, що її провідними ознаками є динамізм та об'єднавча сила [11, с.30]. Зокрема, відомий сучасний ізраїльський філософ Пінхас Полонський зазначає, що національна ідея кожної окремої країни має свої характерні риси та підґрунтя. Нерідко вона тісно пов'язана з релігією, яка виступає потужним фактором об'єднання нації. Але в будь-якому разі, вона несе позитивний характер і виражає якусь цінність, важливу для як для окремої нації, так і всього людства в цілому. Це надає нації відчуття власного значення в глобальних масштабах [12]. Так, національною ідеєю Швейцарії є союз вільних людей, для США – це self-made man («людина, яка зробила себе сама»), для Франції – ідея національної величі, для Німеччини – ліберальний націоналізм, для Польщі – ідея Міжмор'я (утворення польської держави чи конфедерації держав у рамках Першої Речі Посполитої) [12; 13, р.14; 14].

Звичайно, національна ідея з плином часом може набувати нових рис і забарвлювати чи навіть змінюватися за своєю формою. Проте змісту, головного світоглядного послуху, унікального генетичного коду нації, або, як відмічав В. Антонович, «ознак внутрішніх, духовних» вона не змінює [15]. Наприклад, для Ізраїлю первинна національна ідея засновувалася на тезі, що євреї можуть відчувати захист лише на власній землі. Нині ця ідея себе майже вичерпала, а тому вона доповнилася новим змістом – національне відродження на історичній батьківщині [12].

Отже, визначення національної ідеї в розвинутих країнах світу є коротким, смислим і універсальним, бо незважаючи на плин історичного процесу, не переінакшує сутності нації. В той самий час, побіжний огляд сучасної вітчизняної літератури дає підстави стверджувати, що суспільні погляди на українську національну ідею не є монолітними, а самі тлумачення – розлогими.

Українську національну ідею намагалися сформулювати видатні постаті XIX-XX ст. – М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко, О. Потебня, І. Франко, М. Драгоманов, М. Грушевський, М. Міхновський, Д. Донцов, В. Липинський, Д. Чижевський, С. Бандера, А. Погрібний, І. Курас. Із сучасних представників національної еліти значну увагу цій проблематиці приділяють М. Попович,

В. Брюховецький, Л. Костенко, Д. Павличко, О. Субтельний, П. Толочко. Проте, особливе місце серед визначної плеяди діячів національного відродження, які докладали чималих зусиль для творення світоглядних засад української національної ідеї, посідає Іван Іванович Огієнко. Бо, як справедливо стверджує М. Тимошик, в суворі лихоліття він мужньо і самозречено боровся за українську національну ідею, яка була для нього символом українського національного відродження [16, с.66]. У свою чергу, Є. Сохацька називає Івана Огієнка видатним подвижником української національної ідеї [17]. А. Євграфова, досліджуючи художньо-літературну спадщину митрополита Іларіона, зазначає, що для нього національна ідея ототожнюється з ідеологією національної солідарності [18].

Уся творчість І. Огієнка пронизана рисами української національної ідеї, за яку, як він сам влучно мовив, «лишився навіки з чужиною». Він не тільки жив нею, а творив її. Творив усе своє життя. Величезна творча спадщина митрополита Іларіона – це результат невтомної праці заради своєї Батьківщини, а все його життя віддане служінню українському народові. Однак, незважаючи на ґрунтовні наукові дослідження, присвячені внеску видатного вченого в формування стійких поглядів щодо ролі та значення національної ідеї, визначення самого концепту української національної ідеї за І. Огієнком так і не було винесено для публічних дискусій.

Процес формування української національної ідеї пройшов складний історичний шлях, протягом якого українці осмислили власну національну самобутність, створили культуру, мистецтво, літературну мову, сформували політичну та наукову думку. У часи поневолення вони жертовно боролися за створення Української Незалежної Держави. У передмові до праці «Наш бій за Державність» Іван Огієнко з особливим трепетом наголошує про те, що протягом довгих віків українці мали свою самостійну державу. Але, починаючи з 1240 р., спочатку татари, потім поляки, а за ними росіяни окупували її. Проте ніхто із загарбників не зміг знищити української самостійницької ідеології, яка «палючим полум'ям горить в свідомих українських душах пекучим і ясним від давнини аж до наших часів, то сильно спалахуючи, то трохи затихаючи, але ніколи не погасаючи!» Саме вона породила «лицарський бій за державність», а його провідником завжди був український народ, «який ні на одну мить не забував своєї найголовнішої мети й найголовнішої цілі життя – Самостійної Української Держави! Не забував і кілька раз відновлював її» [19, с.5]. Звичайно, що із здобуттям Україною незалежності виникають нові завдання, проте більшість старих викликів залишається. А тому інтегруючою силою для нашого народу повинна бути національна ідея, яка завжди виступала цілющим джерелом української культури, мови, звичаїв. «Україна завжди змагала до волі», – так влучно висловився про національно-визвольну боротьбу українського народу французький письменник Аруе Вольтер.

У митрополита Іларіона процес формування української національної ідеї тісно переплітається з процесом творення українським народом національного простору. Подібно до людини народ також має тіло, душу і дух. Тіло народу – це споконвічна територія, де він живе, його населення. Душа – це його культура, традиції, звичаї та побут, а дух – це національна ідея. Так І. Огієнко виступає яскравим представником філософії ідеалізму, бо визнає первинність ідеї, духу, свідомості. Він ототожнює ідею з сакральним концептом – душею, а матеріальним втіленням духу нації вважає сам народ і форми поведінки кожного окремого його представника.

На психосоціальному рівні національна ідея залежить від ментальності нації. Серцевиною української ментальності є вироблені віками почуття любові до рідної землі та побожність, тобто слідування християнським заповідям. При цьому кожний українець «являє собою все, що складає культурне вікове багат-

ство народу, який його породив. За кожною людиною стоїть усі покоління його предків, увесь запас їхнього знання, увесь досвід зібраний віками його оточенням. Людина вбирає у себе все, що складає душу її народу, славу його перемог, сором його поразок, гіркоту його рабства, скорботу і радість усіх минулих поколінь» [20, с.10]. Саме з цього фундаментального положення Іван Огієнко виводить універсальний концепт української національної ідеї: **«Бережімо все своє рідне»**. Він не просто його виводить, а й підкріплює словами із Старого Заповіту про Вавилонський Полон (597-598 до народження Христа): «І тоді вже Пророки видвинули програму спасіння, – національну ідею: берегти свою Віру, свої звичаї, свою мову, і тим збережеш національну істоту свою» [20, с.9]. Відомо, що геніальне завжди просте, а в І. Огієнка воно ще й глибинне.

Звичайно, в «Книзі нашого буття на чужині» митрополит Іларіон звертається до українських емігрантів, які, так як і він сам, вимушено залишили Батьківщину. Саме до них він апелює із закликом берегти все своє рідне, щоб не забути народу, з якого вийшли, щоб zostатися українцями – по Вірі, по культурі, по звичаям, по мові. Але ж чи не це саме стосувався й решти українства, яка в той час була колонізована більшовицькою Росією? А чи не з цієї самою ідейно-світоглядною засадою найкращі сини української нації боролися за свою державу в часи козаччини, гетьманщини, гайдамаччини? Невже не цей концепт національної ідеї сповідували представники українського національного відродження на чолі з нашим народним Пророком Тарасом Шевченком? Чи не за неї віддавали життя вояки УНР і петлюрівські селянські повстанці в часи національно-визвольних змагань? А хіба жертвність славних лицарів УПА не була присвячена українській національній ідеї **«Бережімо все своє рідне»**?

Отже, по мірі історичного розвитку, національна ідея набувала нових духовних, релігійних, моральних цінностей, які так чи інакше відображалися українською нацією. Сама ж нація, фактично, розвивалася за канвою концепту І. Огієнка. Крізь роки, незважаючи на утиски, знущання та приниження, українці, хто на чужині, а хто на рідній землі, але одні й інші без власної держави, свято виношували ідею відновлення Незалежної Української Держави. Власна історія створила таку силу національного духу, яка у поєднанні з релігійно-духовним ідеалом не дозволила ворогам здолати український народ. З цього приводу митрополит Іларіон писав: «Не обезцінюймо української історії, бо хто зневажає свою рідну історію, той своїх рідних батька-матір зневажає» Він закликає шанувати українську історію, здебільшого сумну, а почасти трагічну, бо «ми кров'ю своєю її творили» [20, с.110-111]. У третьому томі «Наш Бій за Державність», що складається із семи творів, митрополит Іларіон у літературній формі через визначних постатей України описує історичний поступ національної ідеї [19].

Здобувши державну незалежність, національна ідея переходить в нову фазу – консолідації нації, оскільки змінилося завдання й потрібно вже не здобувати, а будувати та розвивати державу. Однак, як не парадоксально, з відновленням Української Держави концепт національної ідеї І. Огієнка не втрачає своєї цінності, набуваючи ще більшої актуальності. «Наш бій за державність» триває, бо з одного боку сучасні туми – бездумні посіпаки правлячої еліти (не важливо якої партійної приналежності), які, не маючи власної національної гідності, на угоду своїм вельможам ладні зрестися рідної мови, віри, звичаїв. З іншого – підступний агресор і одвічний загарбник, який намагався через культурний і соціальний простір побудувати в Україні «русський мір», а коли з цього нічого вийшло, то, як і майже 90 років тому, відправив війська та розв'язав жорстоку війну. Не потрібно забувати, що й інші географічні сусіди, як наприклад Угорщина, Румунія, Польща, та-

кож здійснюють спроби через інформаційний простір нав'язати українцям свою релігію, культуру, мову. Вони почасти роблять це брутально та зневажливо по відношенню до цінностей титульної нації. Приймаючи до уваги ще й загально світові тенденції глобалізації, які також тиснуть на все національне, то огієнківське **«Бережіть все своє рідне»** знову виступає тією рятівною соломинкою, яка не дозволяє чужинцям і зденационалізованим запродавцям зруйнувати два береги бурхливої ріки життя української нації – самобутності та самодостатності.

Національна ідея має багато складових, основними з яких є любов до рідної землі й українського народу, віра в Бога й українську православну церкву, повагу до рідних мови, пісень, звичаїв, одягу, звільнення від комплексу меншовартості й набуття національної гідності. В однойменному творі «Бережімо все своє рідне» Іван Огієнко не тільки розтлумачує національну ідею через її характерні складові, але й надає логічного конструкту дії для їх виконання [21].

Насамперед, українці об'єднані духом рідної Землі, бо вона найкраще й наймиліше, що є в народі чи окремої людини: «Немає в людини нічого милішого над свою Батьківщину, над свою рідну землю. Де хто народився, де провів свої безтурботні дитячі роки, до тієї землі прив'язується усією душею своєю на ціле життя, а хто буває відірваний від своєї рідної землі, той мріє завжди про неї, про святість найбільшу» [21, с.12]. Із смутком у душі митрополит Іларіон зазначає, що «щастя народів – тільки на рідній землі», бо саме на ній формується його внутрішній світогляд. Рідна українська земля – Ненька, а ті, кого доля занесла на чужину – її сироти [21, с.12]. Любов до рідної землі в творчості І. Огієнка розпочинається з краєзнавчих тематики, зокрема з циклу публікацій про життя селян рідного Брусилова в газетах «Громадська Думка» та «Рада», а також історичного нарису «Містечко Брусилів і його околиці», яке він протягом 1913 р. друкував у повітовій газеті «Радомыслянин» [22]. Ця тема червоною ниткою проходить через все його життя.

Другою складовою огієнківської національної ідеї є любов до рідного народу, яку він виводить із Святого Письма: «Христос любив усіх людей, але найбільше й найперше – свій рідний народ» [21, с.10]. Любити свій народ, означає щиро-сердно та самовіддано йому служити. І. Огієнко рано зазнав злиднів і був частиною того бідняцького українства, яке заробляло на прожиття щоденною важкою працею. «І кусок хліба був мені святковою присмакою, і це я бачив скрізь навкруг себе» – згадував він на схилі літ [23, с.113]. Біль несправедливої дійсності та жаль простого люду назавжди закарбувалися в його серці. Змалечку приучений до праці, він все своє життя присвятив служінню народові всіма силами, талантом і розумом. В автобіографічній поемі «На Голготі» він пише про це так: «Любив Іван служить Народу, І ніс йому свої всі сили, Терпів за нього недогоду, Й тяжкий цей хрест йому був милий». І далі: «Найбільше щастя для людини – Служити Рідному Народу, Про нього дбати щохвилини, Й життя зложити за свободу!» [25, с.29, 31]. Саме завдяки своїй невтомній праці митрополит Іларіон став одним із визначних провідників культурного відродження українського народу ХХ ст.

«Служити народові – то служити Богові», – наголошує І. Огієнко [24, с.13]. Тут ми переходимо до третьої складової української національної ідеї – берегти рідну Віру й рідну Церкву. Він називає їх душею народу, бо на них тримаються всі істотні національні прикмети української нації. Вчений особливо наголошує на тому, щоб кожен українець пам'ятав, що його предки проливали кров за православному віру, а «Православна Церква створила нам усю нашу культуру, усі наші звичаї, усю нашу традицію, одним словом, – усе те, що робить нас українцями» [20, с.50]. Нині, як ніколи, актуальна свята мрія митрополита Іларіона про єдину Помісну Українську Православну Церкву. Тільки маючи єдину Церкву, україн-

ський народ об'єднається і буде сильним, бо тоді в нього буде тільки одна душа. А той, хто кидає батьківську віру й переходить до іншої, той зраджує своєму народові [21, с.10]. У «Книзі нашого буття на чужині» І. Огієнко приводить приклади праведних українців – князів Євпраксії Всеволодівни, яка 1089 року вийшла заміж за німецького короля Генріха IV, та Євтимії Володимирівни, яку взяв у дружини угорський король Коломан Старий 1112 року. Незважаючи на погрози чоловіків, вони не перейшли в католицизм, не зрадили Православній Вірі [20, с.59-60].

Четвертою складовою української національної ідеї є мова – серце народу. І. Огієнко також виводить її через Святе Письмо, в якому суворо наказується: «Щоб кожен чоловік був паном у домі своїм, і говорив мовою свого народу!» [21, с.14]. Мова – генетичний код нації, бо через неї відбувається національна самоідентифікація. Без існування рідної мови, немає існування народу, як окремої нації, бо коли гине мова, гине й народ. Крім того, мова завжди була своєрідним показником сили та величі культури кожного народу.

За І. Огієнком, рідна мова є найвищою цінністю людини, оскільки приносить найбільше й найближче особисте щастя, водночас вона є і найвищою державною цінністю, оскільки формує найсильніші патріотичні характери. Саме тому, вчений створив науку про рідномовні обов'язки, яку, напевно, можна назвати мовною Біблією українця. За глибоким переконанням митрополита Іларіона, знання рідномовних обов'язків підносить національну свідомість народу, виступає всенародною національною цінністю: «На кожному кроці й кожним народом охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну, більше того – як честь своєї нації. Хто не береже чести своєї рідної мови, той підкопує основи своєї нації» [26].

І. Огієнко закликає берегти мову в любові до книжки, пісні, розмови. Особливо бережемо українську пісню, бо вона не тільки мелодійна, але й має глибокий зміст, де часто густо переплітається кохання з історією, гіркота поразок із величчю духу тощо. Через українську пісню пізнається душа народу, загартовується його дух. Український народ уславився на весь світ своїми піснями [21, с.18].

Де б не проживали українці, – чи вдома, чи на чужині, – вони повинні берегти звичаї свого народу, які є п'ятою ознакою концепту національної ідеї І. Огієнка. «Закон народу – це його віковічні звичаї, це цілий уклад його звичаєвого життя, це все його рідне, це все його душа» [20, с.26]. Бо звичаї народу – то його прикметна ознака, яка робить його окремим народом і береже від розтоплення в морі інших народів, тобто береже його від винародовлення. Без звичаїв він не може бути окремим народом. А початок шанування звичаїв йде від народження дитини, яку в родині повинні називати українським ім'ям.

До звичаїв також відноситься національне вбрання та національна прикраса свого помешкання. Кожна людина найкраще виглядає тільки в своєму національному одязі, бо «своє рідне найкраще веселить око» [20, с.125]. Пройшло майже 60 років з того часу, як І. Огієнко писав ці слова, але й у наш час вони залишаються актуальними. Так, нині найулюбленіший одяг українців – вишиванка – наглядний атрибут унікальної української самобутності, яка віднедавна стала ще й символом національного духу.

У національній прикрасі свого помешкання, в особливостях національних страв вчений вбачає виховання всієї родини, і, в першу чергу, дітей і молоді. По-особливому, з теплотою, лагідністю, з синівською любов'ю він звертається до берегинь дому, матерів: «Ти, мамо, завжди мусиш дбати, щоб дім твій оздобював своєю виглядав по-українському. Українські вишивки хай прикрашають усе: наш одяг, постіль, подушки, постільну білизну. А на стінах мистецьки повишивані рушнички, як прикраса на ікони, на портрети наших славних людей. І писанок не забуваймо» [20, с.127]. Він закликає жінок по-українському

вбирати помешкання на Свята й нічого не забувати з нашого рідного, наголошуючи на те, що на Свята ми національно зростаємо.

Підсумовуючи складові концепту національної ідеї **«Бережіть все своє рідне»** митрополит Іларіон застерігає українців від почуття меншовартості, вважаючи її одною з головних причин політичних невдач. Українці, особливо ті, хто опинився на чужині й починають пристосовуватися до оточуючого культурного та мовного простору, по краплині вичавлюють із себе рідне – українське. З часом вони не тільки забувають про звичаї свого рідного народу, а й почасти зневажають їх. Наприклад, у Росії під тиском пропаганди, де все українське рахується сільським, немодним, відсталим, колишні українці найшвидше винародовлюються. Те саме спочатку Російська імперія, а потім СРСР намагалися зробити з українцями й на нашій рідній землі, коли силою насаджувала російську мову, культуру й звичаї, перетворюючи українців на слабодухих, безвольних хохлів.

І. Огієнко емоційно, але переконливо приводить переваги, якими кожний українець повинен гордитися перед чужинцем. Зокрема, це наша Віра, наша історія, наша мова, наша Батьківщина, чисельність українців тощо [20, с.15-17]. Так, Українська Православна Церква старша за Московську, бо саме з неї виійшли православні церкви Росії, Молдови, Сербії та Болгарії. «Українська Православна Церква – це Мати для Церкви Російської, бо світло Віри Христової на північ принесла Церква з півдня, з України-Руси» [20, с.48]. Найперші в усюму слов'янському світі книжки, надруковані кирилицею, були українські: Октоїх (Осьмигласник) та Часословець (Часослов), які видрукував 1491 р. Швайпольт Фіоль у Кракові [27, с.41]. Першим вищим навчальним закладом у Східній Європі була Києво-Могилянська академія, заснована 15 жовтня 1615 р.

Кожна нація в найтяжчі для себе часи народжувала лицарів духу, які приносили себе в жертву заради своєї Батьківщини. Для українців одним із таких національних лідерів був Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Він мав стійкі ідейно-світоглядні переконання, був послідовним у житті, незважаючи на різні історичні, суспільні та особисті обставини, був людиною особистої честі та гідності. На основі двох функцій, а саме інтеграційної (об'єднуючої) та християнської (духовної, божественної), він зумів сформулювати емний і водночас зрозумілий для сприйняття, несуперечливий за ідеологічним змістом, універсальний за часом концепт національної ідеї – **«Бережемо все своє рідне»**. Саме цей концепт спроможний об'єднати й примирити сучасне українське суспільство, бо є сенсом існування української нації, народу, держави. Він також є тією зрозумілою державницькою чеснотою, заради якої українці готові чимось жертвувати.

Список використаних джерел:

1. Кресіна І.О. Українська національна самосвідомість і сучасні політичні процеси (Етнополітичний аналіз) : монографія / І.О. Кресіна. – К., 1998. – 392 с.
2. Погрібний А. Розмови про наболіле, або Якби ми вчилися так, як треба... / А. Погрібний. – К. : Просвіта, 1999. – 320 с.
3. Андрущенко В.П. Філософія політики [Електронний ресурс] : підручник / В.П. Андрущенко – К. : Знання України, 2003. – 400 с. – Режим доступу: http://npu.edu.ua/!e-book/book/html/D/!fon_kif_Filosofiya%20polituku.
4. Коберник М.О. Національна ідея в Україні: проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / М.О. Коберник. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kobernik-m-o-natsionalna-ideya-v-ukrayini-problemi-ta-perspektivi>.
5. Коваленко В. Сучасна українська національна ідея як невід'ємний чинник побудови громадянського суспільства / В. Коваленко // Віче: Теоретичний і громадсько-політичний журнал. – К. : Верховна Рада України. – 2011. – №23. – С. 23-27.

6. Голембіовська А. Єдність нації – національна ідея України [Електронний ресурс] / А. Голембіовська. – Режим доступу: http://www.ya.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1242:2012-04-12-09-11-45&catid=40:2010-08-29-07-09-53&Itemid=128.
7. Мала енциклопедія етнодержавознавства – К., 1996. – С. 753.
8. Дацюк С. Національна ідея [Електронний ресурс] / С. Дацюк // Українська правда. – 3 квітня. – 2015. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/551e610982582/view_print.
9. Безотосний М.Т. До питання історіографії проблеми сутності, структури та концептуальних засад української національної ідеї [Електронний ресурс] / М.Т. Безотосний // Історична пам'ять. – 2013. – №29. – С. 35-39. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ip_2013_29_6.pdf.
10. Соскін О. Національна ідея – основа державності України / О. Соскін // Україна: національна ідея. – К., 2003. – С. 106-112.
11. Оржель О. Консолідація українського суспільства на основі національної ідеї: перспективи й обмеження (з точки зору європейського досвіду) / О. Оржель // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2012. – №2. – С. 28-38.
12. Селюкова А. Національна ідея як джерело розвитку. – Інтелект-проект [kmb innovations.com.ua](http://innovations.com.ua) [Електронний ресурс] / А. Селюкова. – 5 вересня. – 2013. – Режим доступу: <http://innovations.com.ua/ua/articles/op-manage/18525/nacionalna-ideya-yak-dzherelo-rozvitku>.
13. Chirac J. Au sujet des armes nucléaires tactiques francaises / J. Chirac // Defense nationale. – 1975.
14. Возняк Т. Парадокси польської геополітики [Електронний ресурс] / Т. Возняк // Незалежний культурологічний часопис «Д». – 27 березня. – 2015. – Режим доступу: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Voznyak_Paradoksy_polskoj_geopolityky.htm.
15. Антонович В. Про козацькі часи на Україні / В. Антонович. – К., 1991. – 212 с.
16. Огієнко І. Рятуння України / І. Огієнко ; упоряд., авт. передм. і комент. М. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2005. – 463 с.
17. Сохачька Є. Ідея соборності в культурологічній спадщині І. Огієнка / Є. Сохачька // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження : наукові доповіді др. Всеукраїнської наук.-теор. конф. (18-19 лютого 18997 р.). – Кам.-Подільський ; К., 1997. – С. 29-33.
18. Соціально-мовна концептуальність української національної ідеї у сучасних ЗМІ. Українська національна ідея як українське духовне явище / під ред. А.О. Євграфової // Звіт про науково-дослідну роботу. – Кафедра журналістики та філології Сумського державного університету. – 2010.
19. Митрополит Іларіон. Твори / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1962. – Том III: «Наш бій за Державність». Історична епопея. – Ч. I. – 224 с.
20. Митрополит Іларіон. Книга нашого буття на чужині. Бережимо все своє рідне: Ідеологічно-історичні нариси / Митрополит Іларіон.. – Вінніпег : Українське Наукове Богословське Товариство, 1956. – 170 с.
21. Огієнко І. Бережимо все своє рідне / І. Огієнко. – 3-те вид. // Наша культура. – Вінніпег, 1947. – Ч. 7. – 34 с.
22. Огієнко І. Містечко Брусилів і його околиці. Історичний нарис / І. Огієнко ; Укр. переклад, упорядкування передмова та коментарі М.С. Тимошика – К. : Наша культура і наука, 2012. – 336 с.
23. Митрополит Іларіон. На службі богу й народу / Митрополит Іларіон // Ювілейна книга на пошану Митрополита Іларіона у 75-ліття його життя й праці 1882-1957. – Вінніпег: Printed by Trident Press Ltd., 1958. – 320 с.
24. Архієпископ Іларіон. Як жити на світі / Архієпископ Іларіон // Холм, Свята Данилова Гора. – 1943. – 48 с.

25. Митрополит Іларіон. На Голготі. Поема / Митрополит Іларіон. – Париж : Видавництво «Наша культура», 1947. – Ч. 3. – 94 с.
26. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Львів : Фенікс, 1995. – 46 с.
27. Огієнко І.І. Історія українського друкарства / І.І. Огієнко. – К : Либідь, 1994. – 448 с.

This article focuses on a significant contribution made by Ivan Ogienko to foundation and development of Ukrainian national idea. Article suggests the concept of national idea «Safe all our native» based on his legacy. Contemporary relevance of the national idea is justified with in-depth historical analysis of its core elements.

Key words: national idea, Ukrainian national idea, nation, Ukrainian people, Ivan Ogienko (Metropolitan Hilarion).

Отримано: 05.10.2015 р.

УДК 003.628:165.191:261.2

О. М. Солецький

ДВЗН «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника»

ДОХРИСТИЯНСЬКІ ЕМБЛЕМАТИЧНІ ФОРМУЛИ У ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті осмислюється своєрідність інтерпретацій первісних моделей та структур візуально-вербальної сигніфікації у працях Івана Огієнка. На основі його досліджень системи дохристиянських вірувань, міфології та демонології робиться спроба визначення особливої знакової структури вираження первісного досвіду, яка пізніше стала основою творення емблематичних форм у літературі.

Ключові слова: емблематична форма, синкретизм, первісне мислення, міфологічна свідомість, сигніфікація, ритуал, фольклор.

Походження емблематичного семіозису, визначення його функції в процесах становлення культури, мови, художньої літератури в окремих проєкціях уже вивчалось антропологами, лінгвістами, етнологами, літературознавцями. Актуальним завданням сучасного літературознавства видається спостереження за модифікацією і трансформацією первісних емблематичних форм, окресленням їх контурів в матрицях міфологічних, ритуальних, культових, обрядових, загалом фольклорних візуально-вербальних презентацій, перехідність в літературні жанри. Ця проблема частково вивчалась українськими та зарубіжними вченими. Перші поверхові спроби таких інтерпретацій трапляються у працях М. Максимовича, М. Костомарова, І. Франка, О. Потебні та інших. Не оминув цієї теми у своїх дослідженнях Іван Огієнко, насамперед у праці «Дохристиянські вірування українського народу» вчений прикметно відобразив вагомість явищ семіотичної (символічної) перехідності у фольклорному дискурсі.

Структурально та «ідеологічно» завершеним варіантом емблематичних форм вважають жанр емблеми, що, на думку багатьох дослідників, ідеально концентрував своєрідність барокової поезики та риторики. У дослідницькому дискурсі (Б. Криса, О. Михайлов, Д. Степовик, Л. Софронова, Л. Ушкалов, Д. Чижевський,) домінує переконання, що емблема утвердилась як окрема літературна форма задовго до епохи бароко і зроста на основі тієї словесно-графічної єдності художнього мислення, «джерела якого линує в глибини тисячоліть» [10, с.358]. Дмитро Чижевський, вивчаючи емблематичну поезію бароко, пов'язує її витoki з «ідеєю символізму» [15,

с.326], з'ява якого «втрачається десь в найстарших формах релігії старого Сходу» [15, с.326], різних «відмін платонізму, зокрема християнського...ціль літературі символічного витовкмачення Біблії» [15, с.326]. Популярна в часи Ренесансу наукова тенденція «розв'язати питання про єгипетські ієрогліфи» надалі переросла в гатунок літературної і спровокувала особливе піднесення «масовості» (у Д. Чижевського – «масової літератури» – О.С.) емблематичної поезії. Григорій Сковорода у своїх трактатах часто наголошував на семантичній потенціальності емблематичних висловів, звертаючи на давність їхнього вжитку: «такія фігури заключаюція в себе тайную силу, названы от еллинских любомудров: emblemata, hieroglyphica» [13, с.20].

Цитовані міркування дослідників акцентують на «давності» емблематичної традиції в межах історії книжної літератури чи її проявів, проте меншою мірою – на зв'язках з уснопоетичною системою. У межах цієї студії зосереджуємо увагу навколо проблеми «емблематична форма – первісне мислення – фольклор», що має особливе трактування у праці Івана Огієнка, зокрема у інтерпретаціях становлення мовної картини світу, форм вираження міфологічної свідомості, факторів, що зв'язують первісні символічні позначення природних явищ та виникнення фольклору.

Феномен емблеми має широке трактування в мистецтвознавстві, антропології, історії, філософії, літературознавстві. З конкретного жанру вона трансформувалась в культурологічне та семіотичне явище. Олена Григор'єва тлумачить її двояко: «в якості конкретного історичного і культурного явища і в якості універсальної моделі цілої групи культурних феноменів. Відповідно, і поняття структури і прагматики мають відноситись як до емблеми в вузько-історичному сенсі, так і до схожих з нею явищ» [1, с.10].

Універсальність «емблематичного» коду у процесах становлення релігійно-культурної аксіології вивчалась Іваном Огієнком у проекції синкретизму іконічно-конвенційних (зображально-словесних) виражень ідеології християнства, зокрема у іконостасах, орнаментальних стародруках [9]. Увесь дохристиянський релігійно-міфологічний спадок, його виражальна, формальна складова суттєво вплинули на адаптацію християнської доктрини. «Знати дохристиянські вірування українського народу дуже важливо, бо тільки знаючи їх, ми можемо належно зрозуміти теперішню духовну культуру цього народу й правдиво оцінити силу пізнішої Християнізації серед нього. Давні вірування, як довго віковий набуток духовний, не могли легко й безслідно розвіятися перед наступом Нової Віри серед народу, що у своїй переважаючій більшості був тоді неписьменний, і тому поставала мішанина вірувань, т.зв. синкретизм» [3, с.8].

Однією з важливих ознак емблематичності в літературі є іманентна єдність візуального образу і слова (О. Михайлов, Д. Чижевський), які когерентно структурують процес сигніфікації. Ця ж таки єдність була первинною дихотомією народження мови та міфу, ритуалу та релігії, звичайно ж у форматі первинного натуралістичного номіналізму. Макс Фрідріх Мюллер у своїх мовних та релігійних компаративних студіях наголошував на тому, що причина появи релігії полягала у виродженні мови, перенесенні до сфери абстрактного метафоричних виразів, котрі позначали реальні явища природи: «Якщо ми вперто не хочемо зрозуміти мову давніх пророків, якщо ми наполягаємо на розумінні їх слів з зовнішнього і матеріального боку і забуваємо, що перш, як у мові було встановлено розмежування між конкретним і абстрактним, між чисто духовним і грубо матеріальним, бажанням мовців було охопити і конкретне, і абстрактне, і матеріальне, і духовне тим способом, який став зовсім чужим для нас, хоча він живе у мові кожного справжнього поета» [11, с.57]. Іван Огієнко у теоріях походження мови опирався на німецьких лінгвістів А. Шляйхера (генеалогічна теорія) та Й. Шмідта (тео-

рія хвиль) [12]. Генезис мови український вчений прив'язує до процесів «анімізації» світу, його одухотворення і оживлення. Загалом, його трактування близьке до суджень О. Потебні – народження мови розглядається як постання первісного «поетичного» стилю: «Найрізніші уособлення і одухотворення широко відомі в нашій (та й світовій) поетичній мові, – тут уся природа жива, і в цілому світі ще й тепер це вважається найвищим поетичним стилем» [3, с.15].

Упродовж століть у працях з порівняльної міфології часто зринало міркування про спорідненість форм і структур вираження аксіологічних постулатів первинної міфології і релігії на різних континентах. Еміль Дюркгайм стверджував, що в божественних образах неминуче відображалися колективні переживання найважливіших реалій суспільного і культурного життя [2], американський вчений Е. Поломе припускає, що людина створювала богів за власним образом і подобою [17, с.55-82]. Іван Огієнко теж дотримувався цієї антропологічної доктрини: «Дохристиянська наша релігія – це звичайна релігія кожного первісного народу. Таку природну господарську релігію ми бачимо не тільки в себе, але і в інших народів усього світу, бо однакові умови життя викликають і однакові вірування» [3, с.15]. Водночас, для студій українського та закордонних дослідників характерна схожа методологічна основа – у різний спосіб вони використовують зображально-графічну, образно-словесну взаємодію давніх виражень первинного досвіду як предмет наукового дослідження.

Польський етнолог та лінгвіст Александр Гейштор у праці «Слов'янська міфологія» робить «чи не найважливіше відкриття: багато назв слов'янських богів є лише епітетами імен головних богів, які почати набули рис самостійних фігур» [14, с.327]. Більш як століття поперед з'явилася книга польського дослідника український вчений Микола Костомаров у праці з ідентичною назвою висловив подібні міркування. Наголошуючи на тому, що «слав'яни, всупереч очевидному багатобожжю, визнавали одного Бога, батька природи» [5, с.3], він підкреслює, що слов'янське розуміння Божества – це не пантеїзм, а розгалужене відображення Божественної єдності, проявлене у різних іпостасях, які варто ототожнювати з світлою, сонячною, водною та землею стихіями. Учений доводить, що різні номінації язичницьких божеств – це лише різні варіанти проявлення однієї з Божественних сутностей. Тож, можемо стверджувати, що ці варіанти – це своєрідні емблематичні форми вираження первісного розуміння ідеї сакрального.

Іван Огієнко не поділяє відзначених характеристик і тлумачить язичництво у традиціях християнського богослов'я як політеїстичне поганство. Проте пов'язує його з М. Костомаровим та А. Гейштором дещо інше. Усі три дослідники подібним чином інтерпретують сигніфікативну номінацію богів, вибудовуючи ледь не ідентичну модель та стратегію наукового доведення. Шукаючи етимологічні корені назв слов'янських богів у санскриті, праслов'янській, іранській мовах, зважають на візуальне окреслення образу та його вербальне позначення, що у такий спосіб цілісно відтворює смислову функцію як єдність. Цей фундаментальний принцип був ключовим у постанні первісної мови та первісного світогляду, від відображає особливу модель організації досвіду, що оперта на візуально-словесну синкретичність.

Візуально-предметна форма та вербальне позначення взаємодоповнювально організують уявлення та сенс давніх божеств. М.Костомаров у своїй книзі неодноразово наводить детальні описи предстваників язичницького пантеону. Описуючи кумира Свентовита, він вказує: «перевершував будь-який людський ріст, з чотирма головами і чотирма шиями, з двох боків – дві спini і двоє грудей; борода у кумира була дбайливо укладена, волосся острижене, оскільки худож-

ник відтворював зачіску рюгенців. В одній руці кумир тримав ріг, який волхв, закріплений за святилищем, щорічно в назначений день наповнював вином... Ліва рука була зігнутою, наче лук, за іншим даними – тримала лук. Кумир був одягнений, одяг сягав колін, що були виготовлені не з одного дерева з тулубом, але так майстерно з'єднані з ним, що всевидяче око не могло цього помітити. Вони його стояли на голій землі і підшви входили в землю. Біля кумира знаходилися його речі: сідло, вуздечка і чудовий величезний меч, піхви якого і рукоять прекрасної роботи сяяли сріблом» [5, с.13-14]. Іван Огієнко меншою мірою зважає на візуальні конкретизації поганських ідолів, проте також наводить окремі описи, зокрема Перуна: «сам був дерев'яний, голова срібна, а вуса золоті. На крилатих вогнистих конях перун здить по небу в вогненній колесниці» [3, с.98]. Такі відтворення образів праслов'янських божеств яскраво демонструють вагомість їхньої візуалізації, наочне стабілізування у певній однотипній визначеній формі. Вона ставала емблематичним кодом мнемонічної колективної універсалізації уявлення бога. Проте його ідеологічна сакральність сповнювалась у єдності з додатковими вербальними «коментарями», назвою, ритуальними обрядами вшанування кумира, що акцентували його диференціальне проявлення. У такому взаємопроникному представленні втілювалось візуально-вербальне розуміння ідеї сакрального – і візуальне представлення і вербальні доповнення, на нашу думку, варто розглядати як взаємодоповнювальну єдність. Лише в такій формі вона повнокровно виражає первісне уявлення і позначення (сигніфікацію) ідеї сакрального. Сенс давніх релігійних презентацій окреслювався через взаємодію візуального компонента (форма, вигляд, атрибути конкретного кумира) і словесного доповнення (назва божества, словесно-жестиккулярний супровід ритуально-обрядових дійств). Зрештою, у такій конструкції розкривається і певна етапність смисловпорядкування первинного досвіду, сфери його накопичення та фіксування. «Словесне мистецтво виникло не лише пізніше ніж живопис, скульптура, танець і музика, але й у синкретичному зв'язку з ними і з зображальним мистецтвом в межах деякого театрального дійства, яким був первісний ритуал» [8, с.40]. Словесний компонент певним чином дублював, коректував та розширював домінуючу смисловою ідею, він або коментував візуальну форму або зводив її представлення в додаткове вербальне узагальнення. У такий спосіб поняття реальності, гносеологічної езотеричності, аксіологічної вагомості та трансцендентності виявляло свою сутність, загалом, міфологічна свідомість «сприяла, – за словами М.Еліаде, – «піднесенню» людини» [16, с.148].

Таким чином, семіотичний ефект емблематики праслов'янських сакральних представлень спроектований взаємодією іконічного (зображального) та конвенціонального (словесного) елементів. У такій універсальній формі емблематика дохристиянських Божеств виконувала функції мнемонічного механізму, відображала закономірності смисловпорядкування. Її варто розглядати як модель «формотворчості» (Е. Кассіер), що перетворювала «різноманітність явищ в єдність «основположностей» [4, с.15]. Іконічно-конвенціональне презентування кожного з представників язичницького пантеону демонструє включення індивідуального в універсальну форму закономірності й впорядкованості. Емблематична модель є варіантом інтелектуального синтезу, і як у мистецтві, міфології та релігії, в ній «емпірично дане не так відображається, а скоріше твориться за визначенням принципом» [4, с.15].

Принцип «емблеми» проглядається в анімістичних та тотемістичних уявленнях. Визначення людиною свого місця у світі, впорядкування законів і форм світового буття зводило процес самопізнання та світопізнання до різних типів структурованих тотожностей та протиставлень. Її вагомість підкреслював ми-

трополит Іларіон. Оглядаючи вплив солярних культів на космографію українського фольклору, він твердив: «В святковому ритуалі було багато соняшних емблем. Можливо, що цим є т.зв. «калата», яку хапають хлопці і дівчата на Андрея. Білий кінь завжди був емблемою сонця, що б'ється по небу, чому шанування його позостається до сьогодні. Яйце – джерело зародження, як і сонце, чому воно з глибокої давнини стало емблемою сонця й шанувалося» [3, с.26-27].

Цю гносеологію Клод Леві-Строс пояснює за допомогою описів «системи найменувань і системи установок» [7, с.41], системи словника і психологічно вмотивованих світоглядних кореляцій. Тож особливого значення тут набуває системність взаємозв'язків поміж матеріальним світом і його відображення у первісних мовних типах. На первісному етапі функціонування мови чітко розмежовується графічний і фонетичний аспекти позначень уявлень про світ. Графічний, що виражався у формі малюнків, піктограм, настінних розписів, тілесних татувань, просторових окреслень капищ, жертвників, і фонетичний, що поставав у вияві артикульованого, наповненого емоційною семантикою звука. Відтак смисловираження творилося у дуалістичному перехресненні.

Розуміння первісного досвіду потребує конгруентного реконструювання візуального і вербального компонентів та врахування обмежених можливостей архаїчної семіотики. Клод Леві-Строс, зважаючи на цю особливість, зазначає: «суть міфологічного мислення полягає в тому, щоб виразити себе за допомогою чудернацького за складом набору засобів, який є обширним, але все ж обмеженим – ним доводиться обходитись незалежно від поставленого завдання, бо нічого іншого під руками немає. Отже, це мислення є чимсь на кшталт інтелектуального бриколажа» [6, с.32]. Техніка бриколажа передбачає довільні смислові утворення з первинних «підручних» засобів, до яких належали насамперед візуальні образи, що ставали предметом ідентифікації та алегорій і формували окремі поняттєві узагальнення. «Елементи міфологічної рефлексії завжди знаходяться на півдорозі між чуттєвими образами (percept) та поняттями (concept)» [6, с.33]. Перші, твердить Леві-Строс, неможливо відділити від тієї конкретної ситуації, в якій вони виникли, тоді як звернення до других вимагає, щоб мислення могло б, хоча б тимчасово, винести за свої дужки всі проекти. Посередником між образом та поняттям є знак, який може бути визначений як те, що пов'язує образ і поняття у ролі означника та означеного. Проте для того, щоб виникли такі відносини між цими категоріями, вони повинні взаємоузгодити свою референцію в межах певної моделі та структури, яка нагадує емблематичну. Власне, тут насамперед акцентуємо на принципі, що забезпечує функціонування системи взаємовідношень між візуальним образом-його значенням-знаком.

Іван Огієнко по-іншому номінує такі явища, хоча його трактування і розуміння первісних систем смисловираження доволі подібне. Визначальною формою організації міфологічного світогляду він вважає персоніфікацію. Зокрема, аналізуючи джерела народження язичницького політеїзму, узагальнює: «Персоніфікація наших божків помітно мала – це головню природні сили та метеорологічні явища» [3, с.84]. У конкретних описах семіотичного вираження та семантичного значення представників давньоукраїнського пантеону, Сварога, Перуна, інших, простежується акцентування та пов'язування візуальних представлень конкретних образів (вигляд кумира), їх назв (етимологія слова, спорідненість кореня в інших мовах) та ритуальним значенням, місцем у теїстичній системі. Тож, структурною основою методу дослідження Івана Огієнка в окремих випадках є емблематична матриця, що лежить в основі міфологічного семіозису, виражальній організації ритуалів, культів.

Вибірково та фрагментарно згадані нами моделі генерування первісних колективних смислів у інтерпретаціях Івана Огієнка по-різному демонструють

функціональну і структурну схожість до феномену «емблематичного» типу. Опис та інтерпретація давніх семіотичних систем часто опирається на принцип «емблематичності» – виявлення відносин у межах візуально-вербальних знакових утворень, що функціонують як система мнемонічних фігур культури. Український вчений по-своєму зацентрував вагомість таких явищ в координатах дохристиянських вірувань українського народу.

Список використаних джерел:

1. Григорья Е. Эмблема: Очерки по теории и прагматике регулярных механизмов культуры / Е. Григорьева. – М. : Водoley Publishers, 2005. – 232 с.
2. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії / Е. Дюркгайм ; пер. з фр. Г.Філіпчука та З. Борисюк. – К. : Юніверс, 2002. – 424 с.
3. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : іст.-реліг. монографія / Іларіон, митрополит. – К. : АТ «Обереги», 1992. – 424 с.
4. Кассирер Э. Философия символических форм / Э. Кассирер. – М. ; СПб. : Университетская книга, 2002. – Т. 1. Язык. – 272 с.,
5. Костомаров М. Слов'янська міфологія / М. Костомаров. – К. : ФОП Стебеляк О.М., 2014. – 200 с.
6. Леві-Строс К. Первісне мислення / К. Леві-Строс ; пер. з фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка. – К. : Український Центр духовної культури, 2000. – 324 с.
7. Леві-Строс К. Структурна антропологія / К. Леві-Строс ; пер. з фр. З. Борисюк. – К. : Основи, 2000. – 387 с.
8. Мелетинский Е.М. Статус слова и понятие жанра в фольклоре / Е.М. Мелетинский, С.Ю. Неклюдов, С.Е. Новик // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М. : Наследие, 1994. – С. 39-104.
9. Митрополит Іларіон. Біблійні студії / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1963. – Т. 1. – 288 с.
10. Михайлов А. Поэтика барокко: завершение риторической эпохи / А. Михайлов // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М. : Наследие, 1994. – С. 326-391.
11. Мюллер Ф.М. Введение в науку о религии: Четыре лекции, прочитанные в Лондонском Королевском институте в феврале – марте 1870 года / Ф.М. Мюллер ; пер. с англ., предисловие и комментарии Е.С. Элбакян ; под общей редакцией А.Н. Красникова. – М. : Книжный дом «Университет»: Высшая школа, 2002. – 264 с.
12. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко ; (Митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
13. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах / Г. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 2. – 574 с.
14. Слупецький Л. Післямова / Лешек Скупецький // Гейтштор А. Слов'янська міфологія / Пер. з польської С. Гірик. – К. : ТОВ «Видавництво «Кліо», 2014. – С. 320-355.
15. Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Д. Чижевський ; підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова ; вступна стаття О. Мишанича. – Харків : Акта, 2003. – 460 с.
16. Элиаде М. Аспекты мифа / М. Элиаде ; пер. с фр. В. Большакова. – М. : Инвест-ППП, СТ«ППП», 1996. – 240 с.
17. Polome E. The Indo-European Component in Germanic Religion / E. Polome // Myth and Law among the Indo-Europeans / ed. by J. Puhvel. – Berkeley ; Los Angeles ; London, 1970. – P. 55-82.

The peculiarities of reading the primitive models and structures of visual-verbal signification in Ivan Ohiyenko's works have been interpreted. There is an attempt con-

ducted to determine a specific sign structure of primitive experience expression based on the public figure's studies of pre-Christian beliefs, mythology and demonology. This structure became later the basis for the creation of emblematic forms in literature.

Key words: emblematic form, syncretism, primitive thought, mythological consciousness, signification, ritual, folklore.

Отримано: 22.10.2015 р.

УДК 81'1:81'27 (811.161.2+811.161.1)«712»

М. І. Степаненко

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

КОНСТРУКЦІЇ «В УКРАЇНІ», «НА УКРАЇНІ», «В УКРАЇНУ», «НА УКРАЇНУ» НА ТЛІ ПИТОМИХ ОЗНАК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ВЛАСНЕ ЛІНГВІСТИЧНИЙ І СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІРИ

У статті схарактеризовано функціональний потенціал прийменниково-відмінкових форм «в Україні», «в Україну», «на Україні», «на Україну», з'ясовано екстра- й інтралінгвальні чинники, які визначають їхню нормативність / анормативність, актуальність / неактуальність на різних етапах розвитку української літературної мови. Основний аналіз синтаксичних структур із прийменниками *на* і *в* та іменником *Україна* у формі місцевого і знахідного відмінків здійснено, по-перше, крізь призму лінгвістичної та соціолінгвістичної концепції Івана Огієнка про питомі граматичні явища української мови, «державницькі» й «не державницькі» граматичні форми, по друге, на тлі сучасних українсько-російських відносин.

Ключові слова: прийменниково-іменникові форми «в Україні», «в Україну», «на Україні», «на Україну»; лексеми – найменування острівних і неострівних держав; питомі ознаки української мови; мовна практика Тараса Шевченка; лінгвістична, соціолінгвістична концепція Івана Огієнка.

Наша українська мова – окрема самостійна мова в слов'янській родині мов, і ми зобов'язані дбати про її самостійність, а не про наближення її до мови російської.

* * *

...наші власні, наші притаманні форми... мусимо щільно берегти та любовно плекати, як свої власні, як питоменні...

Іван Огієнко

«Усі слов'янські мови, – наголошував В.М. Русанівський у колективній монографії, присвяченій історії звукової системи української мови, – мають багато спільного в своїй структурі, протиставляючись іншим сім'ям індоєвропейських мов: балтійським, германським, романським, італійським, індо-іранським та ін. Чим далі йти в глибину віків, тим більше можна виявити спільних рис, які мали колись усі слов'янські мови» [4, с.52]. Водночас кожній мові притаманні специфічні ознаки, виформування яких здійснюється двома шляхами: «завдяки розвиткові певних спільнослов'янських особливостей в ізоляції від інших представників слов'янської мовної групи і внаслідок набуття певних рис шляхом контактування з іншими слов'янськими мовами» [4, с.55]. Щодо окремих ознак, то вони стосуються різних рівнів її, головню фонетичного та граматичного. Ідеться передусім про перехід етимологічних **o**,

е у відкритому складі в *і* в закритому складі (*стола* – *стіл*, *коня* – *кінь*), уживання звука *і* на місці колишнього специфічного дифтонга *іе*, який на письмі позначався літерою *ѣ* (*ліс*, *дід*), утрата м'якості приголосних перед *е*, *и* (*весело*, *косили*), збереження м'якості *ц* (*кінець*, *холодець*), а також закінчень – *ою*, – *єю* в орудному відмінку однини іменників жіночого роду (*ногою*, *паліцею*) та – *мо* в дієсловах І особи множини теперішнього часу й частково наказового способу (*несемо*, *веземо*, *несімо* [*несім*], *везімо* [*везім*]), закріплення флексії –*ові*, –*еві* в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду (*синуві*, *коневі*), утворення стягнених форм прикметників жіночого й середнього роду в називному і знахідному відмінках однини та множини (*біла*, *біле*, *білу*, *білі*, *сине*, *сино*, *синє*, *сині*). Осібний розряд у словниковому складі становлять власне українські лексеми, які функціонують поряд із спільнослов'янськими, праслов'янськими й запозиченими (*водень*, *кисень*, *мрія*, *перекотиполе*).

З-поміж унікальних рис, «від віків притаманих нашій мові» [7, с.28], – і такі, як збереження старого індоєвропейського –*р* у кінці складу (*матір*), суфікси –*ій*, –*оц*, –*енк* (*далечінь*, *солодоці*, *поштаренко*), префіксовані утворення *якнай-*, *щонай-* (*якнайкрацій*, *щонайгірше*), повторюваний префікс *по-* (*попоїсти*, *попоходити*), займенники, прислівники з префіксоїдами *будь-*, *казна-*, *хтозна-* (*будь-хто*, *хтозна-чий*, *будь-коли*, *казна-де*), прислівники з часткою *не* (*де-не-де*, *коли-не-коли*), пестливі форми прислівників (*поволеньки*, *тепереньки*, *тутечки*, *недалечко*), синтетичний майбутній час дієслів недоконаного виду (*робитиму*, *ходитиму*), функціонування сполучника *що* в синтаксичних конструкціях на взірць *книжки, що по них писано, земля, що він її продав* та ін. [13].

Поданий перелік одиниць не вичерпує всіх специфічних ознак, які «українська мова ... знає» і «яких не знають інші мови» [7, с.227]. Навпаки, ці ознаки сьогодні, коли закономірний і вкрай потрібний процес дистанціювання від російської мови досить відчутно заявляє про себе, відновлюють свої втрачені позиції на різних мовних рівнях. Ідеться насамперед про переструктурування граматичних і словотвірних парадигм, оновлення мовноетикетних моделей, реанімування, демаркування лексичного, лексико-семантичного корпусу, упорядкування і стандартизацію галузевої лексики й про інші важливі проблеми нормування, які має невідкладно розв'язувати академічна лінгвістична наука, збагачуючи цим самим прикладне мовознавство.

Сучасні зміни в ділянці мовних норм спричинені дією тісно переплетених і взаємозумовлених інтра- й екстралінгвальних чинників, причому останні можуть перебирати на себе ідентифікувальні, інформативно-характеризувальні функції. Конкретний приклад: повернення до активного вжитку негативно конотованих ще два десятиліття тому лексем і словосполучень на взірць *бандерівець*, *мазепинець*, *петлюрівець*, *упівець*, *націоналіст*, *греко-католик*, *тризуб*, *синьо-жовтий (жовто-синій) прапор*, *самостійна Україна*, *Українські січові стрільці*, *Організація українських націоналістів*, *Українська повстанська армія* мотивоване не мовними змінами в усьому їхньому багатоярусному представленні, а політичними, соціальними, ідеологічними настановами, новітніми процесами націотворення, зрештою, новим українським ренесансом, що настав після розпаду СРСР, й уможливив розбудову та утвердження суверенної, незалежної, правової, європейської Української держави, наповнення українського мовного середовища новим ресурсом.

На сьогодні виняткової актуальності набуває виявлення специфічних ознак української мови шляхом дослідження лінгвістичної спадщини насамперед тих письменників, науковців, які опинилися поза етнічними землями й сумлінно трудилися й нині трудяться в духовній царині.

До системи іманентних явищ сучасної української мови, що переживають процеси самовідновлення, репрезентують важливі суспільно-політичні трансформації й дають потужний стимул ідеям національної ідентичності, належать сполуки, утворені за участю найзнаковішого для нашої держави оніма – *Україна* та прийменників *на, в* із місцевим і знахідним відмінками. Просторові конструкції «*на Україні*» і «*в Україні*», «*на Україну*» і «*в Україну*» різняться семантично наповненістю: перші передають значення ‘реалізація дії в межах оточеного кордонами простору’, другі – ‘напряму руху в межі оточеного кордонами простору’. Пор.: *Давно колись те діялось / У нас на Вкраїні – Не заревуть в Україні / Вольній гармати; А може, тихо за літами / Мої мережані сльозами* [думи – М.С.] / *І долетять коли-небудь / На Україну... – Пишов би я в Україну, / Пишов би додому* (Т. Шевченко). У контексті національно-мовної картини світу ці конструкції різнобічно досліджували І. Слинько [12, с.46-58], І. Огієнко [7, с.211-227] та ін. Заслуга митрополита Іларіона полягає в тому, що він удокладнено з’ясував з позиції діакронії мовні й позамовні причини багатолітнього вживання структури «*на Україні*» замість природної для нашої мови прийменниково-відмінкової форми «*в Україні*».

Метою пропонованої розвідки є аналіз функціонального потенціалу структур із онімом *Україна* у формі місцевого й знахідного відмінків та прийменників *на, в* як однієї з питомих граматичних одиниць української мови, по-перше, крізь призму лінгвістичної та соціолінгвістичної концепції Івана Огієнка, по-друге, на тлі непростих, періодами агресивно-ворожих українсько-російських відносин доби незалежності.

Нині дискутується на загально- й міждержавному рівнях питання про те, якій із форм – «*на Україні*», «*в Україні*» чи «*на Україну*», «*в Україну*» – віддати перевагу. Який статус – безальтернативної чи альтернативної мовної норми – слід закріпити за тією або тією прийменниково-іменниковою формою. У радянську добу нормативно вважалася структура з прийменником *на*. Траплялися – й нерідко – у художньому та публіцистичному дискурсах конструкції з прийменником *в* та іменником *Україна* в місцевому й знахідному відмінках. У російській граматичній традиції, яку силоміць було перенесено в український лінгвістичний простір, структуру «*на Украине*» трактують як виняток із такого правила: «С административно-географическими наименованиями употребляются предлог *в*, например: *в городе, в районе, в области, в республике, в Сибири, в Белоруссии, в Закавказье*. Сочетание *на Украине* возникло под влиянием украинского языка (ср.: *на Полтавщине, на Черниговщине*) и поддерживается выражением *на окраине*» [10, с.263]. Правило з цим винятком переходить із підручника в підручник, запозичується із довідника в довідник.

Синтаксичну структуру з прийменником *на* та онімом *Україна* не можна вважати продуктом радянського періоду. Вона, твердить історик мови І.І. Слинько, побутувала ще в давньоруських пам’ятках. «Однак слід мати на увазі, – уточнює цей учений, – що позиції звороту **на** + місцевий у пам’ятках XVII-XVIII ст. насправді були не такі міцні, як можна гадати. Справа в тому, що хоч уживання звороту **на** + місцевий у пам’ятках другої половини XVII-XVIII ст. і посилювалося, але досить однобоко, за рахунок обмеженої кількості назв. Більшість іменників типу *Россія, Полща, Литва, Італія, Африка, Греція, Єгипет* у давньоукраїнських пам’ятках послідовно виступають з прийменником **в** (**у**). Навіть таку назву, як *Русь*, яка в новій українській мові вживається, головним чином, з прийменником **на**, давньоукраїнські пам’ятки фіксують майже тільки з прийменником **в** (**у**). Але слово *Україна* становить виняток з цього правила. Це чи не єдина назва, яка частіше виступає з прийменником **на**, ніж **в** (**у**). Порівняйте:

А на Украинѣ Козаки броили (Львів. л., 258); На Украинѣ рѣки зафарбувались отъ кровѣ людской (Хм. л., 78); Тая саранча зазимовала на Украинѣ (Літ. Сам., 17) тощо, усього 58 випадків, в той час як з прийменником **в(у)** ми зафіксували всього 10 випадків» [12, с.49-50]. Іван Огієнко висловлює іншу думку: у пам'ятках XVII-XVIII ст. форма «в Україні» була звичайною. Нею рясніли універсали гетьмана Богдана Хмельницького, універсали й епістоли Івана Мазепи. Навіть «цар Петро I в листах до Мазепи звичайно писав «в Украине» [7, с.221-223]. Звуження функціонального простору структури, що постала на базі прийменника **в** та словоформи *Україна*, може бути пояснене передусім причинами екстралінгвальними, а вже потім – власне мовними.

Мовознавці неоднозначно трактують конкуренцію, яка охоплює сполуки «на Україні / в Україні» й «на Україну / в Україну». Леонід Булаховський (точніше, Юрій Шевельов¹) розрізнення вживання прийменників **на** і **в (у)** в конструкціях «в Грузії, але на Україні» підводить під фразеологічну базу. «Деталізація цього, – наголошено в «Курсі сучасної української літературної мови», – справа фразеології» [5, с.88].

І.І. Слинько погоджується з тим, що в «... наш час зворот на Україні перетворився на певну фразеологічну формулу» і водночас робить таке уточнення: першопричиною для слововживання «на Україні» було «те слово, від якого утворилася назва *Україна*, тобто іменник *окраїна*. Як назва певного відкритого простору іменник *окраїна* з'єднувався з прийменником **на** (*на окраїні*, а не *в окраїні*). Перетворившись на назву країни, він зберіг цю синтаксичну рису. Звідси більший нахил слова *Україна* до прийменника **на**» [12, с.50-51]. Появу конструкцій «в Україні» цей дослідник пояснює усталеною в українській і російській мовах закономірністю вживання назв країн з прийменником **в (у)**.

«Традиція незалежного мислення «в Україні»,» переконує Іван Огієнко, ні в які періоди історії України й української мови довго не трималася [7, с.223]. З особливим цинізмом вона була поруйнована в «добу русифікації» (1917-1923 рр.) й «добу комунікації» (з 1933 до кінця 80-х рр.) [6, с.198-216]. Мовознавців 30-х років, «які забороняли вживати зворот на Україні, дозволяючи тільки зворот в Україні», оголосили «ворогами народу» звинувативши їх у тому, що йшли проти історичної тенденції, витвореної в українській мові [12, с.50]. Ця тенденція оперта на такі справді переконливі аргументи: сполука «на Україні» широко представлена у фольклорі, її активно використовували творці нової української літературної мови – Олекса Стороженко, Петро Гулак-Артемовський, Євген Гребінка, Григорій Квітка-Основ'яненко, Пантелеймон Куліш, Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Драгоманов і, нарешті, сам Тарас Шевченко. Заперечити цього, звичайно, не можна, однак є всі підстави твердити й про інше: поряд із синтаксичною структурою «на Україні» побутувала прийменниково-відмінкова форма «в Україні»: *Чи є ж де жити так гарненько, як в тій Україні?* (П. Гулак-Артемовський), *Українці в Україні всі загомонять* (Є. Гребінка), *Лучалось мені навідуватися у рідну Україну* (О. Стороженко) (див.: [7, с.223-224]). Яскраво відображає цю закономірність мовна практика автора «Кобзаря». Про паралельне вживання конструкцій «на Україні», «в Україні» в поетичному дискурсі основоположника нової української літературної мови цінні відомості знаходимо в дослідженнях Івана Огієнка [7, с.224-226], Петра Одарченка [8] та

¹ Юрій Шевельов, ім'я якого заборонено було навіть згадувати в радянський час, є автором розділу «Просте речення», що ввійшов до 2-томного «Курсу сучасної української літературної мови». Леонід Булаховський опрацював цей розділ за матеріалами Інституту мовознавства Академії наук УРСР й без указівки на авторство опублікував його [5, с.5-141].

ін. У праці «Словосполучення «на Україні»» останній наводить таку статистику: «Місцевий відмінок іменника «Україна» з прийменником «на» вживається 46, а з прийменником «в» – 25 разів» [8, с.49]. Іван Огієнко оперує іншими даними: синтаксичну структуру **в Україні** використано 33 рази, а **на Україні** – 42 рази [7, с.224]. Результати нашої суцільної вибірки, здійсненої на матеріалі унікального видання «Кобзаря», яке «не лише містить поетичний спадок світлого українського поетизму, а й на сьогодні є найповнішим зібранням Шевченкових творів без будь-яких цензурних вилучин, до того ж із різними авторовими варіантами, які теж мають неабияку мистецьку цінність» [14, с.5], демонструють інші кількісні показники: конструкція «на Україні» вживається 33 рази, а «в Україні» – 27 разів. Їхнє функціонування не завжди мотивоване семантичними, функціонально-стилістичними, версифікаційними або якимись іншими потребами. Нерідко трапляється, що воно носить стихійний характер: поет «міг обернути» одну форму на іншу «без суперечностей з вимогами ритму своєї мови» [7, с.225]. Пор. у цьому зв'язку такі приклади: *...давно колись було / Межи садами, при долині, / Таки у нас, на Україні, / Було те Божєє село; Давно колись те діялось / У нас на Вкраїні і Я й тут чужий / одинокий / І на Україні / Як сирота, мій голубе, / Як і на чужині; Чи є крайчий на сім світі [син. – М.С.], На всій Україні, Недавно, недавно, у нас в Україні / Старий Котлярєвський отак щє-бетає; Якось недавно довелось / мені заїхать в Україну, / У те найкращєє село, / У те, де мати повивала / Мене малого...*

Синтаксичні структури на позначення місця дії й напрямку руху (фінішу) з прийменником **на** та онімом *Україна* у формі знахідного або місцевого відмінків, на думку Івана Огієнка, слід кваліфікувати як аномативні: «Хто говорить «на Україні», – такий присуд знаходимо в його праці «Наша літературна мова», – той не вважає її самостійною... Польща й Москва створили залежницьке «на Україні». Через те, що Україна довгий час мислилася як частина Польщі, чи пізніш Росії, до неї традиційно сильно причепилося вже по XIV віці підлегле **на**. Дійсно, поляк зі свого державного погляду завжди скаже: *в Польще на Україне*. Так само скаже росіянин: *в Росиши на Україне»* [7, с.219–220]. «Коли ми говоримо «на Україні», – висновує автор щойно цитованої праці, – то це значить, що ми Україну вважаємо частиною якоїсь іншої держави, в склад якої вона входить несамостійною; і навпаки, говорячи «в Україні», мислимо Україну незалежною правовою цілісністю, окремою державою...» [7, с.221].

Чільне місце в розглядуваній розвідці Івана Огієнка відведено функціональним можливостям синтаксичних структур «в Україні», «на Україні» в «Кобзарі» Тараса Шевченка. Спочатку в молодого поета «було козацьке державне уявлення про Україну», він віддавав перевагу прийменниково-відмінковій формі «в Україні» [7, с.224]. Згодом активізувалася синтаксична структура «на Україні», яка почала семантично корелювати зі структурою «по Україні». «Пишучи «на Україні», Шевченко часто сприймав це як *по Україні*. І власне це розуміння нахилило його писати **на**» [7, с.225], як-от: *... Щоб слово пламенем вzialось, / Щоб людям серце розтопило / І на Україні понеслось, / І на Україні святилось / Те слово – Божєє кадило, / Кадило істини!..; Ще на Україні веселі / І вольні пишались села...* Нарешті, «в Україні» могло перейти в «на Україні» й тому, що «при перевиданні творів Т. Шевченка в СРСР» перше виправляли на друге [7, с.226], а також тому, що «советська влада... дала наказ в жодному разі не вживати форми «в Україні», а вживати тільки «на Україні»» [7, с.227].

Настанова митрополита Ляріона про негайне забуття «недержавницької форми «на Україні»», що приховує в собі «захватницький імперіалізм» [7, с.226], стала сприйматися як керівництво до дії після того, як «добу української літературної мови

під советами» (Див.: [4, с.198-216]) змінила, починаючи з 90-их рр. ХХ ст., доба її суверенності, або незалежності. Принагідно наголосимо, що українцям треба взяти на озброєння й такий наповнений глибинним змістом посыл цього великого українця: «Форма «на Україні» не свідчить про наше минуле добре. Воно аж надто ясно показує, що ми міцно забули про державність та незалежність України... Не забуваймо, що мова росте разом з народом і сильно відбиває в собі його історичну долю!» [7, с.221]. Активне функціонування цієї прийменниково-відмінкової форми в поетичному контексті Тараса Шевченка замість очікуваної «в Україні» – це одна з тих «рідкісних деталей», які відрізняють його синтаксис від сучасної нам української літературної мови, одна з особливих одмінностей між власною мовою Великого Кобзаря й пізнішою літературною в ділянці синтаксису [1, с.18, 19].

У час нового українськомовного ренесансу, що своїм початком сягає другої половини 80-х років ХХ століття, «недержавницькі, підлеглі форми» «на Україні», «на Україну» не витримали конкуренції з боку «державницьких форм» «в Україні», «в Україну». У максимально короткий термін останні фактично почали претендувати на статус безальтернативної норми, маючи на це повне право: прийменник *в/у* сполучається з назвами неострівних держав (Грузія, Вірменія, Англія, Франція), а прийменник *на* – з найменуваннями острівних держав (Кіпр, Куба), територій, географічних областей як складників держав, географічних і промислово-географічних районів (Київщина, Поділля, Харківщина, Донбас, Кубань, Колима), конкретних регіонів або місцевостей, що є номінуваннями сторін світу (Далекий Схід, Північ) Пор.: *Вони ... зупинилися в Північній Америці* (І. Драч), *Вони летіли з Америки в Німеччину* (І. Багряний); *Вони були не раз на Кубі* (П. Загребельний), *Дипломатові не хотілося летіти на Цейлон* (Ю. Щербак), *Він довго прожив на Далекому Сході* (В. Собко), *Письменники ... пойдуть на Полтавщину* («Літературна Україна»). «Назви держав, – прочитаємо ще одне засадниче лінгвістично-соціолінгвістичне положення концепції Івана Огієнка, – це окреслена границями мовна цілісність, тому місцевий чи знахідний відмінок логічно може бути тільки з *в*, ніколи з *на*, бо воно при цьому було б мовною нісенітницею. Наприклад: *він живе на Франції* (це визначало б *над Францією*)» [5, с.219].

На підтвердження сказаного про динаміку граматичної норми на рівні прийменниково-відмінкових форм «в Україні», «на Україні», «в Україну», «на Україну» подамо результати суцільної вибірки, здійсненої на матеріалі діарійного дискурсу видатного українського майстра слова О. Гончара, який активно, свідомо й толерантно впливав на формування мовних норм у другій половині ХХ століття. Об'єктом спостережень стали три томи щоденникових записів [2], що охоплюють понадпіввікову історію (червень 1943 – липень 1995 рр.):

Таблиця 1

Джерело дослідження (роки)	Обсяг досліджуваного матеріалу (кількість слововживань)	Частота вживання конструкцій			
		на Україні	в Україні	на Україну	в Україну
«Щоденники» Том 1 (1943 – 1967)	101 956	17	8	2	0
		68 %	32	100 %	0
«Щоденники» Том 2 (1968 – 1983)	172 269	26	15	16	0
		63 %	37	100 %	0
«Щоденники» Том 3 (1984 – 1995)	184 475	33	78	23	22
		30 %	70	51 %	49
Усього	458 700	77	103	41	22
		43 %	57	65 %	35

Як бачимо, до середини 80-х років домінували форми з прийменником *на* та іменником у формі локатива й акузатива. У 90-х роках ситуація різко змінилася: функціональної активності набувають прийменниково-субстантивні форми «в Україні», «в Україну». Представимо наведені вище статистичні відомості, що стосуються насиченого великими змінами, спрямованими на оновлення життя країни, десятиріччя – 1985-1995, – у такому хронологічно конкретизованому вигляді:

Таблиця 2

Обсяг досліджуваного матеріалу	Рік щоденникового запису	Частота вживання конструкцій							
		Абсолютна кількість		У %		Абсолютна кількість		У %	
		на Україні	в Україні	на Україні	в Україні	на Україну	в Україну	на Україну	в Україну
165 984 слововживань	1985	3	1	75; 25		1	1	50; 50	
	1986	2	6	25; 75		3	1	75; 25	
	1987	3	4	43; 57		1	4	20; 80	
	1988	0	9	0; 100		1	1	50; 50	
	1989	5	6	45; 55		3	2	60; 40	
	1990	4	6	40; 60		3	1	75; 25	
	1991	6	6	50; 50		1	0	100; 0	
	1992	4	5	44; 56		1	1	50; 50	
	1993	3	11	21; 79		5	1	83; 17	
	1994	2	10	17; 93		2	3	40; 60	
1995	1	11	8; 92		0	4	0; 100		
Усього		33	75	31; 69		21	17	55; 45	

На динаміку мовних норм, про які йдеться в статті, впливають інтра- й екстралінгвальні чинники. Що ж до перших, то це утрадиційнена в українській і російській мовах лексико-семантична селекційність на рівні прийменника *в/у* й іменників – назв неострівних держав, яку досить влучно схарактеризував Іван Огієнко: «Географічна мовна логіка міцно встановила, що в місцевому (на питання де?) чи в знахідному (на питання куди?) відмінках при назвах держав уживаємо тільки **в**: в Німеччині, в Туреччині, в Росії, в Польщі, в Румунії, в Англії, у Франції, в Швеції, в Бельгії, в Греції, в Японії, у Фінляндії, в Швейцарії, в Італії та ін. І завжди тільки так» [7, с.219]. Митрополит Іларіон чи не найточніше проінтерпретував дію позамовних чинників: «Зміна політичних умовин звичайно тягне за собою й зміну окремих мовних виразів» [7, с.227]. Твердження про те, що «... вираз «на Україні» сильно в нас прищепився і став традиційний, тому міняти його на «в Україні» не треба ... не витримає глибинної критики. Ми ж століття жили, мало думаючи про самостійність, але, не дивлячись на свою традицію в цьому, року 1917-го здобули собі самостійність, поки що змінилась наша традиція і наше політичне настановлення, а це логічно тягне за собою й зміну традиційного «на Україні» на нове, dostosоване до мовних умов: «в Україні»...» [7, с.226-227].

Не прислухатися ще до одного патріотичного гасла Івана Огієнка – «Тепер цю невідповідну й застарілу форму «на Україні» час би вже не вживати!» [7, с.227] – це справді-таки «не визнавати правності незалежності України, не визнавати й свого III Універсалу 1918 року, що її такою визнав» [7, с.221], а натепер ігнорувати «Декларацію про державний суверенітет України», «Акт проголошення незалежності України», Помаранчеву революцію, Революцію Гідності й інші завоювання, грішити перед Небесною Сотнею.

Одним із досягнень української мови в добу незалежності є те, що «правно окреслене державницьке **в**» витіснило «підлегле, недержавницьке **на**». Цю тенденцію – з розряду найпатріотичніших – підхопили й російськомовні видання в Україні: «Известия в Украине», «Аргументы и факты в Украине», «Комсомольская правда в Украине» та ін. Зовсім іншу позицію зайняли антиукраїнські сили. Вони трактують прийменниково-відмінкові форми «в Україні», «в Україну» як некоректні з мовознавчого погляду, політично заангажовані, прискіпливо дошукуються в них «ідеологічно образливого сенсу» [14, с. 6]. Жорстку лінгвістичну непокору чинить Росія. Цей спротив слід розцінювати як лінгвістичну агресію сусідньої держави проти України, лінгвістичну відмову визнати існування нашої держави, тобто відмову українцям на право державності.

Аналізовані національно конотовані конструкції по-своєму яскраво замаїфестовують відносини між Україною та Росією після розпаду радянської імперії. На початку 90-х років синтаксична структура «в Україні» активно входить в офіційно-діловий стиль російської мови на території Російської Федерації: діяло «Посольство Российской Федерации **в Украине**», призначався і звільнявся «Чрезвычайный Посол Российской Федерации **в Украине**». До того часу, як главою Росії став Володимир Путін, «усі без винятку документи, розміщені на сайті президента цієї держави, використовували форму «в Україні». Починаючи з 5 квітня 2004 року, переважна більшість офіційних документів (1963 документи із 1974, або 99,4%) використовують форму «на Украине» [3]. Виняток становлять ті з них, які безпосередньо стосуються української сторони.

Як не дивно, але на цей час у «Справочнике по правописанию и литературной правке» Д.Е. Розенталя подано видозмінену інформацію про конструкцію «в Україні»: «С административно-географическими наименованиями употребляется предлог **в**, например: *в городе, в районе, в области, в республике, в Сибири, в Белоруссии, в Закавказье, в Украине* [виділення наше. – М.С.]» [11, с.291].

Доречно нагадати тим, хто забув, що конструкція «в Украине», «в Украину» здавна закріпилася в російській мові. Це можна легко довести з поміччю Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя, Льва Толстого, Антона Чехова та інших письменників і державних діячів: *Мазель враг, наездник пылкий, / Старик Палей из мрака ссылки / В Украину едет в царский стан* (А.С. Пушкин, «Полтава»), «Порядку нет **в Украине**: полковники и есаулы грызутся, как собаки, между собою» (Н.В. Гоголь, «Страшная месть»), «Баграцион долго не присоединяется (хотя в этом главная цель всех начальствующих лиц) потому, что ему кажется, что он на этом марше ставит в опасность свою армию и что выгоднее всего для него отступить левее и южнее, беспокоя с фланга и тыла неприятеля и комплектуя свою армию **в Украине**» (Лев Толстой, «Война и мир»), *Итак, я еду в Украину, а Вы, крокодил, остаетесь в тундре* (А. Чехов, «Письмо И. Леонтьеву»).

Російський письменник Віктор Пелевін на своїй сторінці у Фейсбуці пише, що сполука «на Украине», яку на його батьківщині намагаються кваліфікувати нормативною і єдино можливою, засвідчує «неуважительное отношение российских властей к независимости Украины, которые до сих пор считают Украину не государством, а территорией» [9].

Різнобій у вживанні синтаксичних сполук «в Украине / на Украине», «в Украину / на Украину», що запанував у російській мові, змусив Юрія Шеляженка, видавця й редактора всеукраїнської газети «Правдоискатель» («Правдошукач»), яка надходить до читачів трьома мовами (і російською також), звернутися до Інституту російської мови імені В.В. Виноградова Російської академії наук з інформаційним запитом «О правильности употребления предлога «в» с географическим названием государства Украина в соответствии с грамматикой русского языка» (документ датований 12 січня 2009 року):

«В связи с обращением читателей редакция задалась следующим вопросом: правильно ли, в соответствии с грамматикой русского языка, употреблять предлог «в» с географическим названием государства Украина, т.е. писать «в Украине», например, в таком контексте:

Пример 1. «О назначении Черномырдина В.С. Чрезвычайным и Полномочным Послом Российской Федерации **в Украине**» (название Указа Президента Российской Федерации от 21.05.2001 № 573; копия с официального сайта document.kremlin.ru прилагается).

Пример 2. «Незапно Карл поворотил и перенес войну **в Украину**», «**В Украину** едет в царский стан» (Александр Сергеевич Пушкин, поэма «Полтава» – цитируется по изданию: «Пушкин А. С. Сочинения. В 3-х томах. Том 2. Поэмы; Евгений Онегин; Драматические произведения. – Москва, издательство «Художественная литература», 1986 г. – 527 страниц, страницы 115, 116).

Прошу Вас разъяснить правила употребления предлога «в» с географическим названием государства Украина.

Если подготовка официального ответа на данный запрос потребует возмещения расходов, редакция газеты «Правдоискатель» заранее заявляет о своем согласии на это» [15].

Найвища лінгвістична інституція Росії не поспішала з відповіддю. Автор запиту майже через три місяці – 7 квітня – надіслав скаргу до президії Російської академії наук, але реакція була та сама. 31 липня він осмілився потурбувати самого президента Росії – і безрезультатно. 25 вересня старший науковий співробітник Інституту російської мови О. М. Грунченко надала таку, м'яко кажучи, не позбавлену політичного забарвлення відповідь стосовно правильності вживання прийменників **в** і **на** зі словом (звернімо увагу, що в запиті йшлося не про слово, а про географічну назву держави *України*) *Україна*:

«С названиями административных единиц – государств, областей, районов, штатов, городов, сел и т.п. в конструкциях со значением места в современном русском языке употребляется предлог «в»: *В Чехословакии, в Московской области, в Дмитровском районе, в Иллинойсе, в Торжке.*

Предлог «на» встречается в относительно немногочисленных сочетаниях: *на Орловщине, на Брянщине, на Украине.* Именно форма *на Украине* являлась единственной нормативной до 1992 г.

Но в 1993 г. Правительство Украины потребовало признать нормативными для русского языка варианты *в Украину* (соответственно *из Украины*). Это, по мнению Правительства Украины, позволило бы разорвать неприемлемую для независимого государства, этимологическую связь конструкций «на Украине» и «на окраине», отражающую, с точки зрения патриотически настроенных лингвистов, великодержавное пренебрежение со стороны России и русских. Украина таким образом получила бы лингвистическое подтверждение своего статуса независимого государства, а не подчиненного региона (по аналогии с другими наименованиями независимых государств – *в Германии, в Швеции, в Японии*).

Однако путь вводимого исключительно по политическим соображениям в речевую практику варианта оказался отнодь не простым.

С одной стороны, в текстах, предназначенных для адресатов-украинцев, можно идти навстречу их пожеланиям и употреблять, следуя принципам корректности, форму с предлогом «в». В таком случае, как отмечает академик В.Г. Костомаров, «приходится мириться и с самым наивным политическим и национальным мышлением: есть вещи выше неприкосновенной чистоты литературно-языкового канона». Именно поэтому в официальных документах, касающихся взаимоотношений России и Украины, зачастую предпочитается «в» и «из».

С другой стороны, в устной разговорной речи, а в периоды явного охлаждения межгосударственных отношений и в публицистике, сохраняется традиционная литературная норма – *жить на Украине, приехать с Украины*.

Таким образом, в современном русском языке сосуществуют традиционная литературная норма с предлогом «на» и относительно новая, вводимая из соображений политкорректности по просьбе Украины – с предлогом «в». Выбор формы в каждом конкретном случае должен осуществляться говорящим (пишущим) с обязательным учетом условий общения» [Там само].

Цей принизливий для України документ-відповідь виходить за лінгвістичні береги, він зорієнтований на ту тональність, яку задає чинний гарант російської Конституції Володимир Путін і яку підтримує екс-президент – Дмитро Медведев, заявляючи: «Это там у них «в Украине», а у нас «на Украине» говорят. Это отвечает нормам русского языка» [16]. Він, зрозуміло, крокує в ногу зі своїм попередником і наступником. А господар Кремля зухвало ігнорує «державницьку форму» «в Украине», бо для нього «Україна – недержавство», бо його найзаповітніша мета – відродити Російську імперію з колишніми її територіями. Досить промовисту статистику про використання президентом Росії прийменника «в» із хоронімом *Україна* подав його екс-радник Андрій Іларіонов: у 2002 році – 87,5%, 2007 – 70%, 2009 – 46,4%, 2012 – 15,4%, 2013 – 9,1%, 2014 – 8,2% випадків [3]. І тут мимовільно спадають на думку майже півторастолітньої давності пророчі поетичні рядки Федора Тютчева: «Умом Россию не понять, / Аршином общим не измерить: / У ней особенная стать – / В Россию можно только верить».

В українській мові конструкції «в Україні», «в Україну» повернулися до розряду питомих граматичних явищ, до того ж обарвлених патріотичним змістом. У російській мові вони опинилися з-поміж негативно маркованих засобів мови і трактуються як витівка патріотично налаштованих українських лінгвістів. І це аж ніяк не випадково – боротьба за самостійність і незалежність України триває, і на мовному фронті також.

Список використаних джерел:

1. Булаховський Л.А. Питання походження української мови / Л.А. Булаховський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – 220 с.
2. Гончар О.Т. Щоденники : у 3-х т. / О.Т. Гончар ; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. – К. : Веселка: 2008. – Т.1 (1943-1967). – 2008. – 456 с.; Т.2 (1968-1983). – 2008. – 608 с.; Т.3 (1984-1995). – 2008. – 648 с.
3. Илларионов А. «В» или «на» Украине. Как говорит Путин [Електронний ресурс] / А. Илларионов. – Режим доступу: // <http://nv.ua/opinion/illarionov/v-ili-na-ukraine-kak-govorit-putin-43008.html>.
4. Історія української мови: фонетика / ред. кол.: В.В. Німчук, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1979. – 368 с.
5. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л.А. Булаховського. – 2 т. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 2. – 408 с.
6. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко (Митрополит Іларіон). – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
7. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Рідна мова / І. Огієнко ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с. (Бібліотечна серія фундації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вогоття»). Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 8).
8. Одарченко П. Словосполучення «на Україні» / П. Одарченко // Українська мова і література в школі. – 1993. – №5-6. – С. 49-52.
9. Пелевин В. Запис у Facebook; 20 березня / В. Пелевин. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/plvnx/posts/637757279629888>.

10. Розенталь Д.Э. Справочник по правописанию и литературной правке: для работников печати / Д.Э. Розенталь. – 3-е, изд. испр., доп. – М. : Книга, 1978. – 336 с.
11. Розенталь Д.Э. Справочник по правописанию и литературной правке / Д.Э. Розенталь ; под. ред. И.Б. Голуб. – 16-е. изд. – М. : Айрис-пресс, 2012. – 368 с.
12. Слинсько І.І. Дослідження з історичного синтаксису української мови за пам'ятками XIV-XVIII ст. : (місцево-просторові звороти) / І.І. Слинсько. – Л. : Вид-во Львів. уні-ту, 1968. – 112 с.
13. Тищенко К. Всеслов'янськість мови українців: оглядовий нарис / К. Тищенко // Український тиждень. – 2012. – №39 (256). – С. 22-64.
14. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Х. : Школа, 2014. – 576 с.
15. Шеляженко Ю. Институт русского языка признал, что говорит «в Украине» – грамотно! [Електронний ресурс] / Ю. Шеляженко. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/sheliazhenko/article/3187.aspx>.
16. Шестакова О. Где живут украинцы: «на Украине» или «в Украине»? [Електронний ресурс] / О. Шестакова // Комсомольская правда в Украине. – 2011. – 5 сер. – Режим доступу: <http://kr.ua/politics/294342-hde-zhyvut-ukrayntsy-na-ukrayne-lyly-v-ukrayne>.

The article defines the functional potential of prepositional-case forms «in Ukraine», «at the Ukraine», «into Ukraine», «upon the Ukraine», intralinguistic as well as extralinguistic factors which determine their normativity / non normativity, relevance / irrelevance during the different stages of the development of the Ukrainian language. The main analysis of syntactic structures with prepositions on and in and the noun Ukraine in the form of locative and accusative cases was carried out firstly through the prism of linguistic and sociolinguistic concepts by Ivan Ohienko about significant grammatical phenomena of the Ukrainian language, «public» and «private» grammatical forms during current Ukrainian-Russian relationship.

Key words: prepositional and noun forms in Ukraine, into Ukraine, at the Ukraine, onto the Ukraine; lexical units – the names of the states; peculiar features of the Ukrainian language; language practice of Taras Shevchenko; linguistic concept by Ivan Ohienko.

Отримано: 02.10.2015 р.

УДК 007:304:070:001.8(477)19

Т. А. Трачук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УТВЕРЖДЕННЯ ОБРАЗУ ІВАНА ОГІЄНКА, ВИВЧЕННЯ ТА ПОШИРЕННЯ ЙОГО НАУКОВОЇ І ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ У М. ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ

У статті висвітлюється тема вшанування пам'яті Івана Огієнка, дослідження і поширення його науково-педагогічної, літературної і перекладацької спадщини науковцями, просвітянами, письменниками м. Хмельницького.

Ключові слова: Іван Огієнко, університет, «Просвіта», Церква, наукові дослідження.

Особистість Івана Огієнка (митрополита Іларіона), який відіграв значну роль в історії України періоду її національно-демократичної революції 1917-1920 рр. та в житті української діаспори США і Канади у 40-70-х рр. XX ст., привертала і досі привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Чимало робиться для вшанування пам'яті цього видатного державного, церковного та громадського діяча, для вивчення його наукової і творчої спадщини і в м. Хмельницькому. Тут, у колишньому Проскуріві, І. Огієнко бував у 1918-1920 рр. як міністр освіти, міністр віросповідань УНР, ректор новоствореного у Кам'янці-Подільському державного українського університету.

В автобіографічній хронологічній частині «Мое життя» публіцистичної роботи «Рятування України» він описує цікавий випадок, що стався у березні 1918 р. під час переїзду з Києва до Кам'янця-Подільського урядової комісії, членом якої він був: «...в Проскуріві привітав комісію комісар місцевих залізничних шляхів К. Місевич. Огієнко звернув йому увагу на прикре явище: «Назви станцій іще скрізь російською мовою». Вертаючись до Києва через три дні, комісія скрізь побачила вже написи українські. На пам'ять про таку швидко українізацію подаровано К. Місевичу книжку «Українська культура» [1, с.91].

Нині своєрідним центром огієнкознавства у Хмельницькому є Народний Дім міського Товариства української мови ім. Тараса Шевченка «Просвіта». Саме тут постійно спілкуються між собою як активісти громадського життя, так і пересічні громадяни, люди різних поколінь, різних вірувань, політичних поглядів і естетичних смаків, яких об'єднує синівська любов до України, її історії і культури.

У бібліотеці Народного Дому зберігаються десятки рідкісних книг та часописів, автором чи видавцем яких був сам І. Огієнко. Частина з них ще в 1989 р. привезла зі своєї поїздки до української діаспори в Мюнхені нинішня господиня Народного Дому, голова міської «Просвіти» Зоя Діденко. Серед цих книг – унікальне, раритетне видання перекладеної І. Огієнком з «давньоєвропейської й грецької мови» на українську «Біблії або Книг Святого письма й Нового Заповіту» [2], також – історична монографія митрополита Іларіона про подвижника православної церкви XVIII ст., уродженця м. Володимира-Волинського, митрополита Ростовського Арсенія Муцієвича, якого Катерина II «живим замурувала у в'язниці» [3].

До послуг відвідувачів Народного Дому – і випуски журналу «Віра й культура», що видавався у 50-70-х роках у Вінніпезі (Канада). Вони наповнені різноманітними працями І. Огієнка. Дві його статті вміщено у другому числі часопису за 1958 рік: «Переклади Біблії на українську мову за нового часу» [4, с.1-9], «Основи християнства» [4, с.10], також вірш «У преріях» [4, с.11] і поетичну настанову новим священикам «Смиреним будь!» [4, с.19].

Третє число місячника «Віра й культура» за 1960 рік містить п'ять матеріалів Іларіона: різдвяну поему «Яка велика це хвилина!» [5, с.2], статтю «До 90-ліття пам'ятки «Остромирова Євангелія» [5, с.9], поему «Туди, де лише океан» [5, 10-13], третю частину наукової праці «Рід слів в українській мові» [5, с.13, 14] та інтерв'ю про його відвідини Собору громади Св. Софії в Монреалі [5, с.15-16].

Кілька праць митрополита Іларіона, богословські та філологічні, бачимо в дев'ятому номері цього ж часопису за 1963 рік: «Кирило й Методій, всеслов'янські апостоли», стаття присвячена «1100-літтю з дня нової всеслов'янської культури» [6, с.3-6]; чотири розділи богословської монографії «Канонізація святих в українській церкві» [6, с.9-12]; VI-XI частини «Етимологічно-семантичного словника української мови» [6, с.19-25]. Тут же читаємо хронікальні повідомлення про події в житті церкви за участю митрополита Іларіона [6, с.25-27].

Про окремі моменти його життя розповідається у другому номері книги протоіреєя з Канади Петра Білона «Спогади». Автор, зокрема, пише, що «Митрополит Холмської й Підляської єпархії Іларіон прибув до Канади у вересні 1947 року. Відразу розпочав видавничу діяльність. З-під його пера вишло багато різних вартісних книжок, серед яких не бракувало й поем з істо-

ричною тематикою. Крім того він видавав народний християнський місячник «Слово істини». Цей місячник проіснував лише до 1-го листопада 1951 року; замість нього вийшов журнал «Наша культура», а незабаром і цей змінив свою назву на «Віра й культура»... У митрополита Іларіона є невичерпний резерв енергії. Не дивлячись на його глибокий вік, Владика Іларіон надзвичайно багато працює в єпархії, в Богословській Академії, де викладає лекції студентам, а крім того і у видавництві журналу та богословських книжок» [7, с.127-128].

У книгозбірні Народного Дому зберігаються і ті твори І. Огієнка, які були перевидані впродовж останніх десятиліть в Україні з ініціативи професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Миколи Тимошика, а також надіслані з української діаспори США, Канади, Великобританії часописи «Рідна школа», «Крилаті», «За українську державність» та інші, у яких публікується чимало матеріалів огієнківської тематики.

На основі цих книг, збірників, журналів, газет Хмельницьке міське товариство української мови ім. Тараса Шевченка «Просвіта» проводить круглі столи, бесіди, лекції з циклу «На варті українства». У 1992 р. воно взяло безпосередню участь в організації науково-теоретичної конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження І. Огієнка. А 1997 р. випустило «Наукові записки учасників програми «Просвіти». Серед матеріалів цього видання – три статті огієнківської тематики: «Створення Кам'янець-Подільського університету – важлива подія в духовному житті Поділля», автор Наталка Гринчак [8, с.45-67]; «Мовознавчий аспект наукових зацікавлень Івана Огієнка», автор Олег Львовський [8, с.68-78]; «Погляди митрополита Іларіона на іконопочитання та іконоборство», автор Ольга Радчєня [8, с.79-94]. У тому ж 1997 р. міська «Просвіта» видала за спонсорські кошти монографію митрополита Іларіона «Преподобний Іов Почаївський» [9].

До 130-річчя від дня народження видатного вченого у січні 2012 р. було проведено спільно з міським управлінням освіти круглий стіл за безпосередньої участі учнів усіх навчальних закладів міста – дійсних членів Малої академії наук.

Співробітниками Народного Дому, зокрема З.О. Діденко, підтримують тісні зв'язки з редакціями періодичних видань української діаспори у США, Канаді, Великобританії, з провідними вченими-огієнкознавцями Києва, Кам'янця-Подільського, Житомира, Хмельницького.

Не раз побував тут з діловим візитом визначний дослідник життя і багатогранної діяльності І. Огієнка, професор Микола Тимошик. Він подарував чимало перевиданих в Україні праць ученого і власних книг про нього, неодноразово брав участь в організованих міською «Просвітою» читацьких конференціях, у теле- і радіопрограмах обласної ТРК «Поділля-центр», які уже понад два десятиліття веде Зоя Діденко: «Українська душа», «Свою Україну любіть», «Подільський передзвін».

До однієї з таких телепередач був залучений разом з Миколою Тимошиком і гість із Канади отець Богдан Сенчик, який особисто знав митрополита Іларіона, котрий і благословив його на священницький чин. Постійні творчі зв'язки Народний Дім Хмельницької міської «Просвіти» підтримує з ініціатором створення Всеукраїнського Товариства імені Івана Огієнка, організатором Центру огієнкознавства у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, професором Євгенією Сохацькою, з багатьма хмельницькими дослідниками життя і творчості цього велета української думки і справи, з письменниками, які в своїх творах змалювали яскравий образ І. Огієнка.

Саме у співпраці з З.О. Діденко відомий хмельницький прозаїк, голова обласного відділення Національної спілки письменників України Василь Горбатюк у 2001 р. підготував сценарій телефільму «Терновий вінець Огієнка»,

який був відзнятий та змонтований фахівцями ОДТРК «Поділля-центр» і отримав високу оцінку журі й учасників Всеукраїнського фестивалю телерадіограм «Калинові острови».

Василь Горбатюк у 2010 р. видав науково-публіцистичне дослідження «З-під трави забуття», у якому описав кілька складних періодів в історії нашого краю, зокрема роки створення і становлення у Кам'янці-Подільському українського університету, фундатором і першим ректором якого був І.І. Огієнко, оприлюднив листи до нього відомого українського мистецтвознавця Костянтина Широцького [10].

Окремі моменти життя і діяльності Івана Огієнка, його побратима, нині майже невідомого письменника і військового, редактора і видавця журналу «Українська хата» Павла Богацького відображені в іншій книжці В. Горбатюка, художньо-документальному романі «Слово і меч» [11].

Хвилює ця тема і поета Петра Карася, який у своєму вірші «До Івана Огієнка» наголосив на найголовнішому з того, чим позначений життєвий шлях цього ученого, педагога, церковного та громадського діяча: «...Палив душі високі горна, / У віри просячи руки, / Щоб незалежна і соборна / Була Вкраїна навіки. / Ти вірно ніс козацьку вроду, / Зривав з відступництва більмо / І мовою свого народу / Послав йому Святе Письмо» [12].

До створення поетичного образу І. Огієнка вдався і Віталій Мацько, хмельницький письменник і учений, доктор філологічних наук, автор численних дослідницьких статей і монографій. У поемі «Збруч» він моделює цей образ як патріота, душу якого завжди гріє рідна мова і отчий край, хоч би куди не закидала його доля [13, с.9-19].

В одній із своїх статей В. Мацько проаналізував чималий внесок подільських письменників у розвиток української художньої Огієнкіани, порушив тему осмислення і сучасного трактування образу видатного державного діяча доби Української Народної Республіки [14].

За вивчення життя, дослідницьких праць, поетичної спадщини І. Огієнка науковець взявся ще на початку 90-х років і на сьогодні розглянув вже десятки тем: його богословську поезію, науково-педагогічну діяльність київської доби та польської еміграційної доби, філософсько-етичні погляди, історичні та літературознавчі розвідки; у 1998 р. підготував і успішно захистив кандидатську дисертацію «Іван Огієнко – дослідник давньої української літератури», також створив словник літературознавчих термінів І. Огієнка та повну бібліографію його праць.

Відомий хмельницький історик Петро Слободянок у своєму науковому виданні «Українська церква», присвяченому 2000-літтю Різдва Христового, відзначає значну роль І. Огієнка (митрополита Іларіона) у захисті української ідеї православ'я і державотворення в Українській Народній Республіці.

Автор цієї історичної розвідки, захоплюючись мужністю і мудрістю міністра освіти і віросповідань, ким був у той час І. Огієнко, наголошує на тому, що усі його рішення були правильними і далекосяжними, а саме: про здійснення богослужіння українською мовою, поширення знань з історії і культури рідного народу, створення церковних, церковно-освітніх і благодійницьких братств, формування єпархіальних музеїв, запровадження у всіх духовних установах нового українського правопису [15].

Хмельницькі дослідники старшого покоління, краєзнавці Є.П. Назаренко та А.В. Сваричевський (обидва вже покійні) також сказали своє слово про працю І. Огієнка в царині державотворення, зокрема в розвитку культури, преси, організації університетської друкарні у Кам'янці-Подільському та книгодрукування на Поділлі.

Час від часу звертаються до цієї історичної постаті О.П. Григоренко (Хмельницький національний університет), Ю.В. Телячий (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія), С.М. Єсюнін та Т.П. Міцінська (Хмельницький обласний краєзнавчий музей).

Великий пласт маловивченого матеріалу про діяльність І. Огієнка в період визвольних змагань українського народу (1917-1920 рр.) порушив у своїх працях А.М. Трембіцький, к. істор. н., завідувач Хмельницького міського відділу Центру досліджень історії Поділля та Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України. Він, зокрема, проаналізував роботу І. Огієнка спільно з С. Сіцінським у Подільському Червоному Хресті [16], вивчення та висвітлення у працях І. Огієнка маловідомих сторінок історії творення та вживання ліричними і кобзарями «незрячого» мандрівного епічного мистецтва – українського аргю (таємної мови і лайки) [17].

А. Трембіцький також охарактеризував збережені в його родинному архіві фотосвітлини з історії Кам'янець-Подільського університету [18], перегорнув сторінки нью-йоркського українського часопису «Свобода», на яких публікувалися розповіді про життя і діяльність сина І. Огієнка інженера Юрія Огієнка [19], про долю і творчі здобутки українського поета Михайла Драй-Хмари, який за запрошенням І.Огієнка працював професором у новоствореному університеті [20].

Активно долучався до розроблення огієнківської теми і В.Р. Адамський (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія). Він, зокрема, упорядкував документальний збірник «Листування Івана Огієнка 1909-1921 рр.», у якому вміщено частину його епістолярної спадщини та листи до нього від членів родини, друзів, науковців, військових, державних та церковних діячів. Це у своїй сукупності відобразило його багатовимірну діяльність нарізних ділянках культурно-освітньої, громадської та державотворчої практики у найбільш знаковий період української історії – роки революційного національного відродження [21].

Також В.Р. Адамський (разом з Б.С. Кришуком) упорядкував збірник документів про діяльність подільської «Просвіти» в період української революції 1917-1920 рр., зокрема про допомогу кам'янець-подільської міської «Просвіти» в організації державного українського університету та взаємну підтримку І. Огієнком товариств «Просвіти» [22]. Одна із останніх, опублікованих, дослідницьких статей В. Адамського розкриває характер функціонування корпорації богословського факультету Кам'янець-Подільського університету і здійснення перекладу Біблії українською мовою [23].

Науковцям, які досліджують тему життя і діяльності І. Огієнка, завжди раді допомогти працівники Хмельницької обласної наукової бібліотеки ім. М. Островського (директор Н.М. Синиця). У книжковому фонді зберігається вся, видана в Україні, наукова і творча спадщина талановитого ученого, педагога, державного, громадського, церковного та культурного діяча: історичні монографії, історико-біографічні нариси, драматичні поеми, присвячені дослідженню життя і діяльності конкретних постатей; також монографії і збірники наукових статей сучасних дослідників, чимало бібліографічних покажчиків. У практиці бібліотеки – проведення зустрічей читачів з ученими-огієнкознавцями, організація книжкових виставок до ювілейних дат І. Огієнка.

Для утвердження образу цієї знакової для Поділля постаті колектив учителів та учнів загальноосвітньої школи № 25 м. Хмельницького (директор І.Г. Душкевич) домігся у 2009 р. присвоєння цьому навчальному закладу імені Івана Огієнка. Тоді ж у школі було проведено тематичну учнівську конференцію «Життя, віддане Христу і Україні». Нині створюється музей Івана Огієнка, в

експозиції якого вже є подаровані З.О. Діденко випуски огієнківського часопису «Віра й культура», сучасні видання творів видатного ученого, випущені до його 125-річного ювілею українська двогривнева купюра, поштові марка та конверт з портретом ювіляра. У школі працює лекторська група за огієнківською тематикою. Учні, члени Малої академії, підтримують зв'язки з багатьма ученими, з Центром огієнкознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, з його музеєм у рідному йому Брусиліві на Житомирщині.

Що не рік, то постать щирого захисника української історії, культури, духовних цінностей, творця багатьох добрих справ Івана Огієнка все чіткіше і повніше проявляється на наукових об'єднаннях України, Поділля і, зокрема, міста Хмельницького.

Список використаних джерел:

1. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рятуння України / І. Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передм. і ком. М. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2005. — 464 с.
2. Митрополит Іларіон. Митрополит мученик Арсеній Мацієвич : історична монографія / Митрополит Іларіон. — Вінніпег, 1964. — 280 с.
3. Біблія або Книги Святого письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєвропейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / переклад професора Івана Огієнка. — Лондон : Українське біблійне Товариство, 1962. — 1375 с.
4. Віра й культура. — Вінніпег : Вид-во укр. наук. богословськ. тов-ва у Канаді, 1958. — №9 (62). — 33 с.
5. Віра й культура. — Вінніпег : Вид-во укр. наук. богословськ. тов-ва у Канаді, 1960. — №3 (75). — 33 с.
6. Віра й культура. — Вінніпег : Вид-во укр. наук. богословськ. тов-ва у Канаді, 1963. — №9 (117). — 33 с.
7. Білон П. Спогади / П. Білон. — Пітсбург (Канада) : Вид-во «До світла», 1956. — 136 с.
8. Наукові записки учасників програми «Просвіта». — Хмельницький : Вид-во «Поділля», 1997. — 175с.
9. Митрополит Іларіон. Преподобний Іов Почаївський. — Хмельницький : Вид-во «Поділля», 1997. — 72 с.
10. Горбатюк В. З-під трави забуття. Подільські шляхи українських письменників (Серія «Хранителі рідного слова») / В. Горбатюк. — Хмельницький : Поліграфіст-2, 2011. — 222 с.
11. Горбатюк В. Слово і меч: роман / В. Горбатюк. — К. : Ярославів вал, 2013. — 512 с.
12. Карась П. До Огієнка / П. Карась // Літературна Хмельниччина ХХ століття : хрестоматія. — Хмельницький : ТОВ «Поліграфіст», 2005. — С. 353-355.
13. Мацько В.П. Кипариси Магнесії: драматичні поеми / В.П. Мацько. — Хмельницький : Просвіта, 2002. — 47 с.
14. Мацько В.П. Внесок подільських письменників у розвиток української художньої Огієнкіани / В.П. Мацько // Іван Огієнко і сучасна наука і освіта : наук. зб. — Кам'янець-Подільський, 2012. — Вип. IX. — С. 106-111
15. Слободянюк П. Українська церква: історія руїни і відродження / П. Слободянюк. — Хмельницький, 2000. — 226 с.
16. Трембiцький А.М. І. Огієнко та С. Сіцінський — чільні діячі Подільського товариства Українського Червоного Хреста / А.М. Трембiцький // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук зб. — Кам'янець-Подільський, 2007. — Вип. IV. — С. 259-268.
17. Трембiцький А.М. Арго носiв українського «незрячого» мандрiвного епiчного мистецтва: стан наукової розробки проблеми / А.М. Трембiцький // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. — Кам'янець-Подільський, 2008. — Вип. V. — С. 110-148.

18. Трембіцький А.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в світлинах родинного архіву / А.М. Трембіцький // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Вип. III. – С. 217-222.
19. Трембіцький А.М. Життєві шляхи і діяльність Юрія Івановича Огієнка на сторінках часопису «Свобода» / А.М. Трембіцький // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Вип. VIII. – С. 297-300.
20. Трембіцький А.М. Часопис «Свобода» (Нью-Йорк) про життєві шляхи і творчі здобутки Михайла Драй-Хмари / А.М. Трембіцький // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Вип. VIII. – С. 300-328.
21. Листування Івана Огієнка (1909-1921). – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2014. – 688 с.
22. «Просвіта» Поділля в добу української революції (1917-1920) // Зб. документів та матеріалів. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2014. – 571 с.
23. Адамський В.Р. Корпорація богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету і переклад Біблії українською мовою / В.Р. Адамський // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: серія Бібліотекознавство. Книгознавство. – Кам'янець-Поділ. : Кам'янець-Под. нац. у-ту, 2015. – С. 72-76.

The article dedicated to honoring the memory of Ivan Ohienko, the contribution of Khmelnytsky's scientists and writers in research and propagation of scientific, literary and translation Ohienko's works.

Key words: Ivan Ohienko, the university, «Prosvita», Church, research.

Отримано: 05.11.2015 р.

УДК 811.81.2УКР

А. М. Трембіцький

Хмельницький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом

«МОВА – ЦЕ НАША НАЦІОНАЛЬНА ОЗНАКА, В МОВІ – НАША КУЛЬТУРА»

У статті розкрито відношення відомого українського письменника, поета-сатирика, вченого-механіка, знаного педагога, професора, одного з активних діячів української еміграції, подолянина Степана Риндика, якого в радянські часи кваліфікували як «петлюрівця», «українського буржуазного націоналіста», «ворога українського народу», до гвалтування української мови, до тих хто не дотримувався правил українського правопису.

Ключові слова: письменник, педагог, професор, подолянин, Степан Риндик, «український буржуазний націоналіст», українська мова.

В назву статті винесено вислів Івана Огієнка про українську мову. «Рідної мови навчаємось найсильніше за перших дитячих років» – писав Митрополит Іларіон (*в миру Іван Огієнко*) і відзначав, що цей обов'язок лежить у руках матері і то не лише в ранньому дитинстві, але й у дальшому шляху дитини. Тому всі «свідомі українки мусять найбільше вчитися рідної мови й своє знання передавати дітям». «Мова – це душа кожного народу, а душа – це сам Бог у кожній людині», – продовжував думку Митрополита Іларіона – Митрополит Максим. «Творець світу дав нам українську душу, себто українську мову», – зауважував він. Нашу україн-

ську національну окремішність, що вже затратилась була серед освіченої верстви, зберегла нам саме мова українського народу. І саме завдяки їй «ми відзискали загублену нитку наших національних стремлінь. І відбудували втрачене у характері, способі думання і культурі нашого народу», — стверджує Митрополит Максим [1].

Справу Івана Огієнка продовжив відомий український письменник, поет-сатирик, вчений-механік, знаний педагог, професор, один з активних діячів української еміграції, подолянин Степан Риндик, Зокрема, в праці «Чистки в мові», дотримуючись думки митрополита Іларіона (*в миру Іван Огієнко*) про те, що всі свідомі українці «мусять найбільше вчитися рідної мови» [1], він пише, що в «багатьох наших пресових публікаціях зустрічаємо слова і звороти, які цілком відбігають від норм нашої літературної мови, — і то в такій мірі, що дають картину повної неписьменности друкованого тексту» [2].

Відомий український письменник, поет-сатирик, вчений-механік, знаний педагог, професор, один з активних діячів української еміграції, Степан Титович Риндик народився 1 вересня 1887 р. у Заставлі передмісті Дунаєвця (*нині місто і районний центр Хмельницької обл.*) [3-8].

20 листопада 1920 р., після поразки Української революції, він разом із українським військом емігрував до Польщі, пізніше до Чехословаччини, де впродовж 1923-1945 рр. читав лекції з геометрії, математики, механіки та фізики в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова (Прага) [3; 6, с.82; 8; 9] та в українській гімназії (Прага-Ржевниці-Модржани) [3; 10, с.220]. Водночас був членом ревізійної комісії Українського громадського комітету і належав до «Празької школи української поезії» [8].

Після закінчення Другої світової війни в 1945 р. переїхав до Німеччини, де читав лекції в українських гімназіях у таборах для переміщених осіб (Ді-Пі) [3], належав до організації «Мистецький український рух» (Фюрт) і друкував свої твори в його літературно-мистецькому альманасі [8].

Наприкінці 1950 р. — на початку 1951 р. разом із родиною переїхав у Чикаго (США). Помер Степан Риндик 27 вересня 1972 р. і похований на цвинтарі Елмвуд (Чикаго) [3; 6, с.82-83; 8].

Життєві шляхи, науково-педагогічну діяльність і творчу спадщину подолянина Степана Риндика, якого в радянській Україні називали «ворогом українського народу», «українським буржуазним націоналістом», «петлюрівцем», частково висвітлили І. Вергун [11], І. Качуровський [12], Г. Костюк [13; 14], Л. Полтава [15], Г. Черінь [16]. Цінні, але фрагментарні, розвідки в незалежній Україні опублікували О. Будзей [17], М. Вакуленко [18], В. Горбатюк [19; 20], О. Завальнюк [7], В. Мацько [6; 21-24], С. Феодосєв [8; 25-27] та інші. Короткі гасла подала «Енциклопедія Українознавства-II» [4], «Вікіпедія» [5] та інші.

Знані літературознавці, письменники, славісти-мовознавці І. Вергун, І. Качуровський, Г. Костюк, С. Маланюк, В. Мацько, Г. Черінь, Ю. Шевельов та інші характеризуючи його праці, відзначають, що свої «чудові», «дотепні, цікаві — і такі особливі, «риндиківські» гуморески [16, с.386], С. Риндик писав під власним іменем, або ж під псевдонімами С. Киднир [4; 6; 8; 11, с.953] чи Сімаро [11, с.953]. Степан Титович «дуже своєрідний і свіжий» поет, мова якого «позначена багатющою лексикою, барвистими подільськими локалізмами, а часто цікавими і мовно виправданими новотворами», що надає «виразній памфлетній тенденції його поезій справжнього хвилюючого поетичного звучання» [13, с.67]. «Щира людяність, український національний гумор, приперчений дуже сильно, але не перетворений усе таки на машення всього світу дьогтем, уміння показати, як людське обличчя в умовах дрібної і чужої дійсности перетворюється рап-

том на свиняче рило – все це в Риндика щиро українське». Увесь цикл його оповідань «пронизаний глибокою ідеєю – мертвотного духу повітової Росії», «надто пройняті анекдотизмом, надто епізодичні, випадкові». Водночас, його «національна, органічна проза» ще більше в сподіванні, ніж у здійсненні» [5]. Він «чи не єдиний гуморист з унерівської еміграції, який продовжував свою літературну діяльність і після Другої світової війни» і в своїх сатиричних віршах «висміював те прагнення спрямувати течію нашого письменства в русло загальноосвітньої культури» [12, с.159]. І, на жаль, сучасні українські літературознавці ще й досі не до кінця зрозуміли і не вловили тонкої іронії його поезії та оповідань про «большевицьку дійсність», про яку в його часи, «справді, без сатири і без іронії писати було важко» [27]. Талановитий сатирик бездоганно володіє мистецтвом віршованого слова [10, с.208], свої ясні та зрозумілі лекції він читав «добірною літературною мовою» [10, с.148], всі дивувались «лінгвістичним тонкощам» незрівняного майстра нарисів і поезій-сатир [11, с.953]. Його проза «насичена сентиментальністю», а «фразеологізми, фольклорні мотиви, повторення висловленого, нагромадження речень із складними синтаксичними конструкціями, широкі побутувати сцени» спостерігаємо в багатьох його творах [24, с.2].

У більшості праць Степана Риндика гармонічно поєднуються лірика і сатирика, а його «жива й соковита» народна мова, «вражає влучністю і майже математичною точністю вислову» [6, с.82]. Так, у працях «Літературні вечерниці» [28], «Чистки в мові» [2] та «Дещо з нашої мовної практики» [29-32] він висловив своє відношення до нарікань на мову українських книжок, часописів і публічних виступів. Зокрема, в сатиричній праці «Літературні вечерниці» він зауважує, що «літературні вечори», це «вечерниці», «де одні читають свої твори, другі хвалять чи гудять їх, треті плещуть у долоні, а четверті сидять тихо» [28].

Своє відношення до гвалтування української мови, а також до усіх тих хто не дотримувався правил українського правопису, С. Риндик висловив у праці «Дещо з нашої мовної практики» (Нью-Йорк, 1965). Намагаючись обговорити «кілька мовних проблем із поля здебільшого фразеології і запозичень», він пише, що «серед читачів і серед працівників пера є чимало людей, що цікавляться проблемами нашої писаної мови. У багатьох із них назбиралась якась кількість питань із різних галузей мови: лексики, морфології, складні, фразеології тощо. Часто ці питання не мають наукового інтересу для фахових мовознавців, і вони їх не торкаються і не вивчають. В цих випадках нефахівцям мовознавства доводиться самим так чи інакше розв'язувати мовні питання. Найліпше це робити прилюдно, дорогою дискусій, на сторінках звичайних часописів. Тоді бо є більша можливість правильного в'яснення і ширшого інформування зацікавлених справою мови» [29].

Степан Титович вказує, що ці спостереження, щодо калічення чи викривлення української літературної мови, зроблені ним під час читання українських «часописів та інших публікацій», а також «при слуханні радієвих (*radio* – *авт.*) програм, промов» [29]. Зокрема він зупиняється на одинадцяти, найбільш актуальних питаннях української літературної мови.

І. Вживання слів, що «викликають певний сумнів щодо їх доречності». Зокрема, слова «шана», яке «часто вживають замість давно узвичаєного і безпосередньо зрозумілого слова «честь». При цьому С. Риндик зауважує, що «шана» (*синоніми – пошана, пошанівок, шаноба*) споріднене з німецьким «шонен» (*щадити*) і означає те саме, що московське «уваженіє» чи «почтеніє», а часом і подяку. Двоєслово «мати шану» постало в останні часи, як новий у нас витвір, і не має ще ясно окресленого сенсу». Тому «краще держатися старого, традиційного вислову «мати честь» чи «мати за честь», адже «честь» – старе й

загальнослов'янське слово. Загалом же «запозичення чужих слів – цілком нормальне явище і в багатьох випадках корисне. Не мудро роблять ті, що за всяку ціну намагаються обчистити мову від чужих слід», але, наголошує науковець, «не треба позичати чужі слова тоді, коли є свої того самого значення, або коли їх можна легко створити з власномовних джерел» [29].

II. Про «свідоме чи несвідоме», намагання перетягнути з «колишньої латини» чи іншої іноземної мови до української мови цілком чужі форми слів та словосполучень, які сприймається, як «мовне каліцтво» [30].

III. Про вживання слів, що «в мові можуть мати по два і по кілька значень». Наприклад, «лист на дереві, лист паперу, лист поштової, лист наказний (писемне розпорядження)». Такі слова-підміни «звемо гомонімами», тобто це слова, що влязять до мови «не з причини якоїсь дійсної потреби, а виключно дорогою мавпування чужих зразків», хоча в українській мові маємо їх рівноцінні слова [30].

IV. Використання слів, що «є мішаниною слів із різних мов». Наприклад, «зівстав вибраний на предсідника», де «зівстав вибраний» – німецький пасив, що запанував у польській мові і звідти перенесений до української мови. А ціле слово «предсідник», що має напереді неукраїнський прийменник «пред», є мішаниною слів із різних мов. Правильна редакція цього вислову українською мовою: «Був вибраний на голову (провідника, керівника)» [30].

V. Зайве використання помічного дієслова «є» в теперішньому часі, яке у складних присудках майже ніколи не живають в українській мові. Проте це правило не годиться для дієслова «бути», себто для слова «є», в минулому та майбутньому часі [30].

VI. Про вживання в сучасній українській мові «пасивних дієприслівників на «но», «то», що походять від іменних пасивних дієприкметників у формі ніякого роду, у фразях безпідметових, де в основі лежить невідома причина даного явища». При цьому функція пасивних дієприслівників на «но», «то» присудкова. В. Сімович справедливо зауважує, «що українській мові не властиві, як це має місце в російській мові, звороти з пасивними дієприслівниками та з помічними дієсловами «було» і «буде»; по-українськи не можна казати було зроблено, «буде зроблено», а тільки «зроблено» [30]. В українській мові пасивний дієприслівник на «но», «то» вказує тільки на минулість. Зокрема, там де «треба пасивним зворотом визначити прийдешність, там можна застосувати пасивного дієприкметника функції присудковій: це буде зроблене (а не це буде зроблено), він буде покараний (не його буде покарано)». Наприклад, замість «книжку було чи буде написано» треба казати: «книжка була чи буде написана», де перша форма – «чистий москалізм» [31].

VII. Про вживання слова «зараз» в українській мові «тільки в двох значеннях: по чимось, за чимось, вслід за чимось, без огляду на те, коли відбувається дія, в теперішньому, минулому чи в майбутньому часі, або «для зазначення, що щось негайно буде зроблене». Проте досить часто хибно живаємо слово «зараз» у значенні «тепер», як московське «сейчас», але такого значення «зараз» в українській мові не має [31].

VIII. При вживанні слова «багатий», після нього в українській мові «може стояти тільки прийменник «на», а не «в». Водночас С. Риндик зауважує, що «прийменник «в» у сполучі зі словом «багатий» зустрічається майже виключно в галицьких авторів, що не цілком визволились від впливів польської мови». Такі ж самі явища зустрічаються «на наших східних землях, де «старшобратські» категорії думання, підперті дуже сильно партійними засобами, ще гірше калічать мову наших авторів» [31].

IX. Про недоречне вживання полонізму «зраменн». «Це вираз якоїсь патетично набундюченої елоквенції», – вказує С. Риндик, – адже в «перекладі на

нормальну, поважну мову це насамперед означає «від». Форма «з раменн» погана не тільки тим, що вона – чужий бур'ян на нашому городі, але й тим, що не уточнює мови, а робить її розпливчастою, бо заступає й мішає різні значення. Загалом, – зауважує мовознавець, – це «нездоровий барбаризм» [31].

Х. Про вживання займенника «від» для означення часу лише в сполучі з якоюсь часовою межею, або від давнього часу, коли не йдеться про точне визначення часової межі». Але вживати вираз «від довшого часу» в українській мові не має сенсу, адже це – польонізм, для нашого розуміння недоречний». Замість нього, – на думку науковця, – треба «казати: «вже давно» [31].

ХІ. Про морфологічну проблему в українській мові – «про родовий відмінок однини іменників чоловічого роду, що мають у названім відмінку одні закінчення «а», «я» (гарбуз – гарбуза, цар – царя), а другі «у», «ю» (хрін – хрину, звичай – звичаю)». Загалом, для тих, що говорять українською мовою з дитячих літ, немає тут жадних труднощів», і для них зазначена проблема не існує. Проте для тих, що під час вивчення української мови «не набули так званого «відчуття мови», питання, коли вживати одного, а коли другого закінчення, зв'язане з певними труднощами. Визначний дослідник мови О. Синявський намагався визначити правило, «які іменники мають одно, а які друге закінчення» [31] і писав: «Закінчення а (у м'яких – я) приймають іменники, що визначають оформлені предмети, себто точно визначені щодо форми чи розміру речі; тями, як от живі істоти, предмети, що можуть бути цілі, певні міри: без брата, до вола, з метелика, до товариша окуня. коло плуга, без носа, пальця, димаря, гвинта, автомобіля, трактора, дощоміра, налігача, грамофона, мікроскопа, мотора...». Проте, це правило не вичерпує всіх випадків уживання закінчення – а, – я, і поза ним залишається багато іменників із таким самим закінченням. Крім того, правило має основну хибу: воно не зовсім ясне і допускає довільне розуміння і трактування, тобто не цілком зрозуміло, що таке «предмети точно визначені щодо форми і розміру». На думку С. Риндика, це правило «опускає багато виїмків, а це знов значить, що воно не досконале і не має належної практичної вартості. Якби те правило було добре, то до цього треба би було тільки додати: – «А в усіх інших випадках уживаємо закінчень – у, -ю». І кінець. Однак, О Синявський, зрозумівши «слабкість того правила», подав додаткове правило на ті випадки, коли треба вживати – у, -ю: «Закінчення – у (у м'яких – ю) приймають іменники, що означають речі неформлені, себто всілякі родові, гуртові, масові, збірні, або абстрактні, як одноманітну масу, середовище, безформні явища природи, чинність, вражіння, психічний стан... Звичайно це закінчення буде й при іменниках, що означають розумові тями, в тім числі установи, надто коли ці іменники чужомовного походження». Враховуючи «слабі сторони й суперечності з мовними фактами» правила О. Синявського, варто «тими правилами треба дуже обережно користуватися». І «один-єдиний вихід із тяжкого положення, – на думку С. Риндика, – кожного разу користуватися добрими словниками. Іншого виходу нема», адже досить «часто причиною зазначених неправильностей буває вплив московської мови, де в обговорюваному відмінку завіси вживається закінчення -а, -я. Хто звук до цієї мови, а тим більше – хто нею думає, тому закінчення -у, -ю просто не приходять на язик, навіть видається «неприродним». «Це муки» колишньої більшовицької «українізації» [32].

Степан Титович вказує, що всі вищеозначені морфологічні огріхи ще й досі зустрічаються в українських друкованих виданнях. Тому їх «треба нотувати і про них писати, якщо хочемо, щоб наша літературна мова позбулась на решті хиб і стала досконалим твором нашого духу» [32].

Цілком згідні зі словами І. Вергуна, який стверджує, що з «перспективи пройдених років, постає професора Степана Риндика «зарисовується чіткіше й

величніше». Він був не тільки «науковцем і поетом-сатириком широкого діапазону, але теж оригінальним педагогом і шляхетною людиною» [11, с.954], і хоча понад 20 літ присвятив педагогічній ниві [10, с.220], проте й досі в незалежній Україні «майже невідомий як педагог і людина» [33]. Його ім'я, творча, особли-во мовна, спадщина заслуговує на значну увагу сучасних українських мовознавців, літературознавців, істориків і краєзнавців. Проте й досі відсутнє ґрунтове дослідження його життєвих шляхів, науково-педагогічної діяльності і творчих здобутків. І, на жаль, в Україні перевидана лише незначна частина його праць.

Список використаних джерел:

1. Мова – це душа народу // Наше життя (Нью-Йорк). – 1967. – Ч. 5. – травень. – С. 1.
2. Риндик С. Чистки в мові / С. Риндик // Свобода (Нью-Йорк). – 1965. – Ч. 25. – 6 лютого. – С. 2; Ч. 26. – 9 лютого. – С. 2; Ч. 27. – 10 лютого. – С. 2.
3. Помер проф[есор], інж[енер] Степан Риндик, учений-механік і поет-сатирик // Свобода (Нью-Йорк). – 1972. – Ч. 181. – 30 вересня. – С. 1.
4. Риндик Степан // Енциклопедія Українознавства-ІІ. – Львів : НТШ, 1998. – Т. 7. – С. 2513.
5. Риндик Степан Титович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
6. Мацько В. Усміхнений співець Поділля. 125 років з дня народження Степана Титовича Риндика / В. Мацько // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2012 рік: реком. бібліогр. довід. / уклад. В. Мельник. – Хмельницький, 2011. – С. 81-83.
7. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.) / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2006. – С. 419.
8. Феодос'єв С. Степан Риндик – письменник й інженер родом з Дунаєвців / С. Феодос'єв // Дунаєвський вісник (Дунаївці). – 2008. – 10 липня. – № 51-52. – С. 6; «Є» Поділля (Хмельницький). – 2010. – №12 (1383). – 25 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
9. Річні збори Українського громадського комітету в ЧСР // Свобода (Нью-Йорк). – 1924. – Ч. 97. – 25 квітня. – С. 4.
10. Українська гімназія в Чехії, 1925-1945: альманах Української гімназії в Празі-Ржевніцях-Модржанах / ред. В. Маруняк. – Мюнхен : Вид. кол. учнів УРРГ-УРГ, 1975. – 293 с.; іл. – Рез. парал. нім., франц.
11. Вергун І. Степан Риндик – педагог і людина (1887-1972) / І. Вергун // Визвольний шлях (Лондон). – 1978. – Кн. 7-8. – липень-серпень. – С. 952-954.
12. Качуровський І. Гумор української еміграції / І. Качуровський // Сучасність (Мюнхен). – 1992. – №10. – С. 152-162.
13. Костюк Г. З літопису літературного життя. До 15-річчя діяльності Об'єднання українських письменників «Слово»: 1954-1969 / Г. Костюк // Сучасність (Мюнхен). – 1971. – №10. – С. 63-82.
14. Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади у 2-х кн. / Г. Костюк. – К. : Смолоскип, 2008. – Кн. 2. – С. 328-329.
15. Полтава Л. С. Риндик – для дітей / Л. Полтава // Свобода (Нью-Йорк). – 1962. – Ч. 93. – 17 травня. – С. 4.
16. Черінь Г. Степан Риндик, як я його знаю / Г. Черінь // Перо жар-птиці. – Тернопіль : Горлиця, 2000. – С. 384-389.
17. Будзей О. Дунаєвський дударик / О. Будзей // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 2010. – 13 серпня.
18. Вакуленко М.О. Сучасні проблеми термінології та української наукової термінографії / М.О. Вакуленко. – К., 2009. – С. 11-12.

19. Горбатюк В.І. Степан Риндик – вчений, публіцист, поет / В.І. Горбатюк // Матеріали XIII Подільської іст.-краєзн. конф. (18-19 листопада 2010 р.). – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 648-653.
20. Горбатюк В. Слово повертається на Батьківщину / В. Горбатюк // Подільські вісті (Хмельницький). – 2011. – 16 серпня. – С. 6.
21. Мацько В. Риндик Степан / В. Мацько // Білий цвіт на камені. – Хмельницький, 2001. – С. 73.
22. Мацько В. Риндик Степан Титович (псевдонім С. Киднир) / В. Мацько // Хмельничани в діаспорі. – Хмельницький, 2009. – Вип. 1. – С. 72.
23. Мацько В.П. Українська еміграційна проза XX століття : [монографія] / В.П. Мацько. – Хмельницький : ПП Дерепа І.Ж., 2009. – 388 с.
24. Мацько В.П. Концепція людини і світу в українській діаспорній прозі XX століття : автореф. дис. ... д-ра філолог. наук : спец. 10.01.01 – українська література / В.П. Мацько. – К., 2010. – 36 с.
25. Феодос'єв С. Остап Вишня української еміграції (Нові штрихи до портрета письменника-дунаївчанина Степана Риндика) / С. Феодос'єв // Дунаєвський вісник (Дунаївці). – 2008. – 27 листопада. – №91-92. – С. 6.
26. Феодос'єв С. «Логос» Степана Риндика / Сергій Феодос'єв // Дунаєвський вісник (Дунаївці). – 2010. – 24 червня. – №49-50. – С. 7.
27. Феодос'єв С. Риндик – перекладач Бокля / Сергій Феодос'єв // Подільянин (Кам'янець-Подільський). – 2011. – 14 жовтня. – С. 8.
28. Риндик С. Літературні вечорниці / С. Риндик // Свобода (Нью-Йорк). – 1961. – Ч. 134. – 19 липня. – С. 2; Ч. 135. – 20 липня. – С. 2; Ч. 136. – 21 липня. – С. 2; Ч. 137. – 22 липня. – С. 2.
29. Риндик С. Дещо з нашої мовної практики / С. Риндик // Свобода (Нью Йорк). – 1965. – Ч. 28. – 11 лютого. – С. 2.
30. Риндик С. Дещо з нашої мовної практики / С. Риндик // Свобода (Нью Йорк). – 1965. – Ч. 29. – 13 лютого. – С. 2.
31. Риндик С. Дещо з нашої мовної практики / С. Риндик // Свобода (Нью Йорк). – 1965. – Ч. 30. – 16 лютого. – С. 2.
32. Риндик С. Дещо з нашої мовної практики / С. Риндик // Свобода (Нью Йорк). – 1965. – Ч. 31. – 17 лютого. – С. 2.
33. Степан Риндик – поет і сатирик // Українська думка (Лондон). – 1976. – 12 лютого.

Opinion of a famous Ukrainian writer, poet, scientist and mechanic, well-known pedagogue, professor, one of the active participants of the Ukrainian emigration, Podillya dweller Stepan Ryndyk who was known in Soviet times as «Petlyura follower», «Ukrainian nationalist», enemy of the Ukrainian nation, to the mockery of Ukrainian language, to that people who didn't follow the rules of Ukrainian orthographies is shown in the article.

Key words: writer, pedagogue, professor, Podillya dweller, Stepan Ryndyk, «Ukrainian nationalist», Ukrainian language.

Отримано: 08.11.2015 р.

Н. В. Третяк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПУБЛІЦИСТИЧНЕ МОВЛЕННЯ ЯК ПЕВНИЙ ЕСТЕТИЧНИЙ СТЕРЕОТИП

У статті описано процеси стилістичного зниження української мови; соціально-політичні процеси, що відбулися в житті суспільства за останні десятиріччя; представлено публіцистичне мовлення як певний естетичний стереотип; з'ясовано зміни, що відбулися в результаті демократизації соціуму, динаміку мовних норм; зміни в українському комунікативному просторі й дискурсивних стратегіях.

Ключові слова: літературна мова, мовна норма, метафора, жаргон, дискурс, публіцистичне мовлення, комунікативний простір.

У процесі творення всеукраїнської літературної мови завжди приходимо до найважливішого засадничого питання: які джерела покласти в основу цієї мови, на чім росте кожна літературна мова? На це питання ми віддавна маємо готову відповідь: найміцніша основа й найважливіший ґрунт літературної мови – мова народна, що завжди править для літературної за найперше джерело.

Кожна літературна мова органічно виростає з мови живої народної так само, як юнак виростає з дитини.

З культурним зростом нації безперервно росте й її літературна мова; цей зріст може бути такий сильний, що літературна мова помітно змінюється за кожного покоління, цебто за кожних п'ятдесят літ, і звичайно далеко відходить від своєї живої мови, що на ній зросла вона [1].

На думку І. Огієнка, мова належить до соціальних і духовних цінностей народу, в ній найяскравіше виявляється ментальність українця, його психіка, ця найперша сторона нашого психічного «Я». Як громадський діяч учений пов'язує рідну мову з державними цінностями, які оновлюються в духовній культурі кожного народу. «Рідна мова, – наголошує він, – то найважливіший ґрунт духовного й культурного зростання народу, то сила культури, а культура – сила народу». Рідна мова, за І. Огієнком, давно вже пронизує як приватне, так і державне життя. Як патріот своєї країни, вчений стверджує, що тільки рідна мова є для людини найвищою цінністю, оскільки приносить найбільше й найглибше особисте щастя, водночас вона є найвищою державною цінністю, бо формує найсильніші патріотичні характери.

Демократизація суспільно-політичного життя, лібералізація соціально-економічних засад і моральних принципів у суспільстві, з одного боку, й розширення поля суспільного функціонування української мови, з іншого, зумовили потужні зміни на всіх структурних рівнях української мови, що своєю чергою спричинили оновлення стилістичних засобів і норм сучасної української літературної мови. Відбулася демократизація всього життя соціуму, а динаміка мовних норм, зміни в українському комунікативному просторі й дискурсивних стратегіях стали чи не найпомітнішим явищем сучасності.

Мова як основний засіб комунікації миттєво зреагувала на ті зміни, які відбулися в сучасному суспільстві. Демократизація суспільства і духовного життя упродовж останніх двох десятиліть позначилася на розвитку української мови насамперед в аспекті відмови від усталених формул тоталітарного дискурсу та помітної активізації тих засобів комунікації, що адекватні розмовним стилям спілкування. Об'єктивний процес стилістичного зниження української мови сповна від-

джеркалюють україномовні газети останніх десятиліть. «Українська мова без прикрас – так коротко можна охарактеризувати, зауважує Л.О. Ставицька, «зниження» газетно-публіцистичного стилю, що намагається відповідати духові часу, складного й суперечливого сьогодення, яке увійде в історію як час руйнування громадських комплексів, міфів, зашореності і разом з тим знищення ілюзорного уявлення про українську мову як еталон каліновості й соцілковості» [5, с.395].

Мовна ситуація кінця ХХ століття повною мірою відображає роль соціальних факторів у зміні мовної картини світу. Основним соціальним фактором, що визначає характер цих змін у мові, дослідники вважають свободу слова, яка стала реальною в посттоталітарний період. Той факт, що основним джерелом вивчення сучасного стану мови є сучасні ЗМІ, не є випадковим, оскільки саме цей жанр дає змогу виявити складний взаємозв'язок між мовою, суспільством та особистістю. У просторі цього взаємозв'язку виникають нові нормативні критерії. Можна говорити про формування нових уявлень про мовну норму: від норми як правила для всіх – до норми, яка враховує динамічність комунікативних ролей, розмаїття ілюктивних установок суб'єктів спілкування в усіх сферах. Динамічний характер мовної норми визначається безперервною зміною мовних смаків та оцінок, які не завжди збігаються з реальним мовним узузом, а також із визначеними правилами слововживання.

На думку багатьох дослідників (Е.М. Береговська, А. Березовенко, А.Н. Васильєва, О.А. Земська, В.С. Єлістратов, Е.В. Какоріна, Б.О. Коваленко, А.П. Коваль, В.Г. Костомаров, Л.М. Синельникова, Л.І. Скворцов, І.О. Соболева, Г.Я. Солганик, Л.О. Ставицька, О.О. Тараненко та інших) динаміка розвитку мовних норм і характеру мовних уподобань визначається не сферою художнього стилю, характерного, приміром, для ХІХ століття, а сферою друкованих засобів масової інформації. Газетні тексти стали активним засобом популяризації лексичних інновацій. Це зумовлено тим, що ЗМІ мають ширші можливості для впровадження мовної норми, відображення живомовних процесів і самих тенденцій розвитку мови. У ЗМІ широко представлена лексика, яка відображає всі сфери життя нації. Поширеність газетної періодики дає змогу простежити динаміку мовної норми та особливості її вияву на всій території України, враховуючи внутрішньомовні і позамовні фактори впливу.

Питання мови української періодики привертало увагу дослідників від початку ХХ століття. Зокрема, поява значної кількості статей спричинена дискусіями з питань культури мови, які певним чином торкалися її мови преси. Так, на початку минулого століття приводом для дискусій стали виступи І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Б. Грінченка, Л. Мартовича, М. Сулими, Б. Гладкого. Соціологічні вивчення мови газети та її аудиторії в 20-х роках поєднувалися з лінгвістичними спостереженнями, а опис мови преси був, як правило, соціолінгвістичним.

Мова преси в цей період виділяється як окрема проблема. Чітко визначено, що основою її розвитку є народна мова, помітні пошуки імпульсів для розвитку мови преси, визначення її значення та місця в житті національної мови. Мова української періодики 50-х років характеризується низкою особливостей, зумовлених насамперед тим, що пресу трактовано як частину ідеологічної структури, а мову – як засіб її пропаганди. З 60-х років вивчення мови української преси розвивалося в кількох напрямках. Перший із них – нормативно-стилістичний – представлений значною кількістю праць, авторами яких є С.Я. Єрмоленко, А.П. Коваль, М.М. Пилинський, К.В. Ленець, О.Д. Пономарів, В.М. Русанівський, О.А. Сербенська, Н.М. Сологуб та ін. У межах цього напрямку мову періодики вивчають з погляду того, наскільки вона відповідає нормам літературної мови.

Зокрема, О.А. Сербенська, вивчаючи мову преси кінця ХХ ст., робить спробу системного опису й різнопланового аналізу (лінгвістичного, соціологічного, психологічного) явищ публіцистичного мовлення як певного естетичного стереотипу, що залежить від дії соціальних чинників. Дослідниця довела, що в мові газет віддзеркалюються тенденції розвитку загальнолітературних норм української мови [2, с.51-60; 3, с.76-84].

Другий напрям у вивченні мови періодики, який досить активно розвивається в Україні з 70-х років ХХ століття, пов'язаний з потрактуванням мови газети як особливого об'єкта. Це функціонально-стилістичний напрям, репрезентований у працях таких учених, як М.М. Пилинський, Г.М. Колесник, А.І. Мамалига, І.К. Білодід, Д.Х. Баранник Г.М. Сагач, О.А. Стишов, Л.І. Шевченко та ін. Функціонально-стилістичний підхід передбачає вивчення закономірностей і тенденцій формування внутрішньо стильових форм, з'ясування лінгвістичної природи жанрової форми, пошуки естетичних критеріїв газетної мови. Окремий напрям у дослідженні мови українських газет – історію становлення мови української преси – започаткували М.А. Жовтобрюх та Ю.В. Шевельов. Різні аспекти сучасного етапу розвитку мови української періодики (80-90-х років ХХ століття) знайшли своє висвітлення в працях Н.О. Бойченко, І.І. Браги, А.М. Григораш, Т.А. Коць, А.І. Мамалиги, О.А. Стишова, Н.Г. Озерової та ін.

Вивчення семантико-прагматичних особливостей мови газетного дискурсу належить до актуальних лінгвістичних напрямів, мета яких – дослідити мовні явища й описати їх специфіку в комунікативно-функціональному плані. Результати лінгвістичних досліджень і сучасний стан мовознавства свідчать, що вивчення мови як замкнутої системи не може бути вичерпним і вимагає опису механізму функціонування мовних засобів у процесі комунікації. Принципово важливим є пошук найефективніших форм соціальної комунікації в її безпосередніх міжособистісних й опосередкованих проявах, у дискурсі, де відображено процес пізнання та вербалізація знань про навколишню дійсність, спостерігається зв'язок між свідомістю та мовою. Основним джерелом формування сучасних мовних смаків стали сучасні ЗМІ, оскільки вони відображають складність відношень між мовою, суспільством та особистістю, і саме на тлі цих відношень виникають нові нормативні критерії й рішення. На сьогодні всі наукові дослідження газетної мови виходять з функціональної своєрідності газетно-публіцистичного стилю, яка полягає в діалектичній єдності двох функцій – впливу та повідомлення. Водночас, хоча в різних жанрах публіцистики логічний та емоційно-експресивний елементи мають бути взаємно зрівноважені, на сучасному етапі газетної комунікації посилюється експресивна функція. У мові газети дедалі частіше живається поряд із літературною та розмовною лексикою не літературна: просторічна, жаргонна, обценна, фразеологічні одиниці, що мають яскраво виражений знижено розмовний, лайливий, грубий, вульгарний характер, а отже обтяжені досить виразною експресією. Дослідженню цього шару лексики, умов функціонування її в сучасному газетно-публіцистичному дискурсі присвячені численні праці вітчизняних та зарубіжних учених (В.В. Балабін; А. Березовенко; Г. Богданович; Н.А. Волкова; Т.Г. Винокур; О. Гасюк; Г.В. Дружин; Б.О. Коваленко та інших).

Усі лексичні інновації, що функціонують у сучасній українській мові, відображають об'єктивні процеси виникнення нових понять і нових оцінок. Актуальним є питання їхньої нормалізації й кодифікації, що означає наявність не тільки соціально схвалених правил, а й правил, які ґрунтуються на об'єктивній реальній мовній практиці, правил, що відображають закономірності мовної системи та її еволюції.

Соціально-політичні процеси останніх років обумовили зміни в лексико-семантичній системі української мови. Дев'яності роки ХХ ст. започаткували новий етап у розвитку української мови. Політичні, економічні, соціокультурні зміни стали одним з основних чинників потужного «жаргонного вибуху» [6, с.23]. Відмова від бюрократичних елементів «канцеляриту» призвела до заповнення утворених лагун елементами інших стилістичних шарів, зокрема, усно-розмовною та жаргонною лексикою. Кожна конкретна форма лінгвістичної репрезентації в тексті – підбір лексико-семантичних засобів, особливості їх організації та стилістичні рішення – не випадкова. Відмінності в подачі інформації неодмінно відображають відмінності в інших аспектах текстотворення: стилі мислення, менталітеті, психо-емоційному стані комуніканта, ілюктивних та перелюкутивних завданнях повідомлення.

Особливу роль у формуванні літературної мови на конкретному етапі її розвитку відіграють соціальні діалекти. Друковані ЗМІ, реагуючи на зміни в екстралінгвальній, мовній реальності та мовній свідомості українського соціуму, відбивали й продовжують відбивати соціально-стильове та функціональне жаргонотворення у розмаїтті сучасних соціолектів, що його структурують: кримінальний, молодіжний жаргон, жаргон наркоманів, корпоративні, професійні жаргони, жаргонізована розмовна мова, міський, політичний сленг та ін. Існуючі соціолекти своєю чергою визначають соціально-мовне обличчя жаргонізованої розмовної мови, міського сленгу в певному просторово-культурному континуумі.

Симптоматичним є те, що КЖ активізувався в мові політиків на позначення реалій українського політичного життя. Пошани між депутатами за раз не прослідковується. Людського обличчя не знайдеш. Прийшли **пахани**, хлопці, які очолюють кримінальні угруповання, й одночасно займаються політикою; Також попавши пальцем у небо, можна сказати, що напередодні виборів знову загостряться бізнесові **розбірки**, за якими слідуватимуть перерозподіли ринків та фінансових потоків;... засоби масової інформації в очікуванні звітної наради **«колотили понти»** ледь не втому сенсі, що «каюк» уряду настане в унісон з «каюком» в енергетичній галузі; Майстер-класом української політики завжди було **«кидалово»** (Ю. Луценко).

Щодо активного поповнення загальномовного словника жаргонною лексикою Л.І. Скворцов висловив думку, що йдеться не тільки і не стільки про помітне кількісне збільшення та активізацію в мові цих елементів, а передусім про «нову якість жаргону як своєрідного стилю мови в нову епоху розвитку національної мови» [4, с.31]. У жаргонній лексиці як соціально-мовному явищі з'являються не тільки нові номінації (*алконавт* – п'яниця, *джинса* – замовна оплачувана інформація, *кидала* – шахрай, *крутяк* – зухвала, нахабна людина, *шобляк* – учасник молодіжної компанії), але й яскраві, виразно експресивні словотвірні інновації (*демократизатор* – гумова міліцейська палиця, *кнопкодави* – депутати ВР, *бомж-таун* – сміттєзвалище, *шоубизова тусня* – зібрання непопулярних представників шоу-бізнесу). Це призвело до активного використання жаргонних одиниць у мові друкованих ЗМІ, де для відображення фактів і подій та супровідної оцінки експресивно-оцінна лексика відіграє значну роль. Саме тому, що номінативна функція жаргонізмів тісно пов'язана з образністю, вони й використовуються в мові газет для надання описуванним фактам і подіям певної оцінки. Включаючись у публіцистичний дискурс, жаргонізми виступають одночасно і номінативною одиницею, і експресею, і соціостилістичним маркером.

Сучасний політичний дискурс відображає знакові події сьогодення. Політичне життя в Україні характеризується сукупністю подій політично-

го значення: передвиборчими і виборчими кампаніями, подіями, що передують виборам і спрямовані на досягнення певного результату. Ці складні процеси супроводжуються значними змінами інформаційного простору, появою нових слів і виразів, за допомогою яких журналісти прагнуть найдостовірніше висвітлити проблеми політичної ситуації в державі. Так, на шпальтах газет з'явилося чимало новотворів, пов'язаних з номінаціями представників різних партій та політичних угруповань, прихильників того чи іншого кандидата, депутатів Верховної Ради. Значна питома вага таких лексем витворює своєрідну жаргонізовану мовну палітру політичного дискурсу. Розрахунок на презумптивну інформацію реципієнта, на володіння ним образно-асоціативного узусу не лише уживання слів, але й способів їх творення зумовлює реалізацію негативно-оцінної чи іронічної інтенції комунікатора саме в такій формі: *риги* – партія регіонів; *комі, коміки* – комуністична партія; *фронтвики, фронтани* – Єдиний фронт; *бепепешники* – Блок Петра Порошенка.

Мова сучасної преси підвищено метафорична. У метафоричні газетні дискурси залучаються різноманітні тематичні групи лексик. На метафоричному перенесенні утворились жаргонізовані одиниці *відірватися, відключити, відстебнути, вирубити, в'їхати, взути, гасити, грузити, дістати, дійти, наїхати, накачати, пов'язати, світлитися* тощо. Наприклад: *Краще вимагайте від нього (олігарха) прозорі політики, а саме: хто з олігархів і скільки «відстебнув» на передвиборчу кампанію, скільки він уже встиг покласти до власної кишені, а скільки роздав по-іменню стражденним, хворим, старим та сиротам* (УМ, 2014).

Виникнення метафори – явище абсолютне закономірне з огляду на той факт, що певний комплекс явищ становить об'єкт особливого зацікавлення для широкого кола мовців і відзначається внаслідок цього особливим емоційним ставленням до нього з боку останніх. Слово стає джерелом метафоричної «експансії» в напрямі номінації явищ інших комплексів. Наприклад, жаргонізм *вобло* – «збіговисько злодіїв, повій» [УЖ, с.380] в газетному тексті вживається як номінація певної групи депутатів, які підтримують дії київського мера Л. Черновецького: *Вони справді дозграються! І не лише Черновецький, а й усе януцьке шобло, якщо вони доведуть нас, українців, до другого майдану* (БЦ, 15-21.03.07. с. 16).

Метафору можна розглядати як найкоротший і нетривіальний шлях до істини, бо вона, вихоплюючи і синтезуючи за асоціаціями певні ознаки, переводить світ предметів з усталеної таксономії на вищий щабель пізнання – у світ образів. Це компресована і згорнена одиниця тексту, що кількісно і якісно інформативніша, ніж слово в прямому значенні. У процесі пошуку оновлених засобів виразності журналісти включають жаргонну лексику до образної структури на правах слова-метафори, семантична трансформація яких лежить в основі образності вислову: *Ви танцюєте ламбаду з телеканалу на телеканал*(Савік Шустер); *Сподіваємося, що на цей раз здоровий глузд пере- може епідемію політичного маразму* (депутат ВР).

Таким чином, соціально-політичні процеси, що відбулися в житті суспільства за останні десятиріччя, суттєво вплинули на співвідношення нормативних і ненормативних елементів у мовленні, внаслідок чого з'являються нові нормативні критерії мовної норми: вона стає менш стійкою, а можливості використання лексичного складу мови більш варіативними. Процес оновлення експресивної бази мови газет відбувається безперервно. Намагаючись швидко реагувати на події, які відбуваються в політичному, спортивному, культурному житті суспільства, журналісти перебувають у постійному пошуку нових мовних одиниць, намагаючись надавати відомим словам і словосполученням нових смислових відтінків, здатних максимально оживити сприйняття читачем фактологічної інформації.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Складня української мови / І Огієнко. – Жовква : Друкарня О.О. Василян, 1935. – Ч. I. – 196 с.
2. Сербенська О.А. Уваги до стильових особливостей та правописної практики в сучасних періодичних виданнях / О.А. Сербенська // Український правопис і наукова термінологія: проблеми норми та сучасність. – Львів, 1997. – С. 76-84.
3. Сербенська О.А. Українська мова в засобах масової інформації / О.А. Сербенська // Укр. журналістика і національне відродження : зб. наук. праць. – К. : НМК ВО, 1992. – С. 51-60.
4. Скворцов Л.И. Литературный язык, просторечие, жаргоны в их взаимодействии / Л.И. Скворцов // Литературная норма и просторечие. – М. : Наука, 1977. – С. 29-57.
5. Ставицька Л.О. «Наївна» лінгвістика відчиняє двері ногою / Л.О. Ставицька // Кижник-gewiew. – 2003. – №24. – С. 20-23.
6. Ставицька Л.О. Жаргонна лексика у мові сучасної української газети / Л.О. Ставицька // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повід. шостої Всеукраїнської наук.-теор. конф. 11-13 трав. 2000 р. – Львів, 2000. – С. 394-397.

Публіцистичні джерела:

1. Аргумент газета, Львів [АГ]
2. Без цензури, газета [БЦ]
3. Високий замок, газета [ВЗ]
4. Дзеркало тижня, газета [ДТ]
5. Політика і культура, журнал [ПіК]
6. Україна молода, газета [УМ]

The article reveals to the process of stylistic decrease of the Ukrainian language. It also describes social and political processes that have happened in society's life for last decades. It presents publicist speech as a particular aesthetic stereotype. The author ascertained the changes, that had happened as a result of democratization of society, the dynamics of linguistic norms and changes in the Ukrainian communicative space and discourse strategies. Political life in Ukraine is characterized by the complex of the political events: preelectoral and electoral campaigns, that antedate the elections and are directed to the achievements of some result. These difficult processes are taken around with the considerable changes of information space, appearance of new words and sayings, which assist the publicists to highlight the problems of political situation of the state the most veracious.

Key words: literary language, linguistic norm, metaphors, sleng, discourse, publicist speech, communicative space.

Отримано: 31.10.2015 р.

І. А. Федькова

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАЗВИ ТАНЦІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В СКЛАДІ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті на основі етимологічного аналізу проаналізовані найуживаніші назви українських народних танців, які становлять ядро хореографічної лексики сучасної української мови.

Ключові слова: танець, хореографічна лексика, етимологічний аналіз, тематичні групи.

Останнім часом у вітчизняному мовознавстві спостерігається тенденція до розгляду й аналізу різноманітних терміносистем, пов'язаних з матеріальною та духовною культурою українців. Вагоме місце серед аналізованих груп займає хореографічна лексика, оскільки танцювальна культура українців сягає сивої давнини, а отже, зберігає та накопичує енергію нації.

Серед сучасних мистецтвознавчих публікацій привертають увагу статті, в яких автори намагаються висвітлити окремі аспекти становлення та розвитку танцювального мистецтва (А.В. Богород, В.М. Волчукова, В. Купленник, С.А. Легка, та ін.). До основних праць, дотично пов'язаних із лексикологічним і лексикографічним описом хореографічної термінології, належать традиційні посібники та підручники з класичного, народного, спортивного танців, де вміщено переліки хореографічних термінів (автори – К.Ю. Василенко, С.О. Васірук, Є.В. Зайцев, А.С. Згурський, Д.І. Шариков та ін.).

Проблемам основних способів номінацій хореографічних термінів, а також власним іменам та їх похідним у термінології хореографічного мистецтва присвятили свої наукові праці В.І. Кажан та Р.П. Калініна [10]. Попри зазначені дослідження, етимологія назв українських народних танців ще не була предметом окремої наукової розвідки.

У нашому дослідженні ми маємо на меті проаналізувати найпоширеніші та найуживаніші назви українських народних танців, які становлять ядро української танцювальної культури.

Назви українських народних танців мають різну мотивацію, часто назва походить від назви пісні або від окремих слів із пісні, яка супроводжувала цей танець. Нижче наведемо приклади.

Горлиця – давній український народний танець і музика до нього [20, т.2, с.132] («Ой дівчина горлиця – До козака горнешся: А козак як орел, Як побачив, так умер»). Назва танцю утворена внаслідок метафоричного переосмислення назви птахи (семантичний спосіб). Подібним чином утворено назви *голуб-голубочок*, *перепілка*, *пташка*, *зайнко*, *зайко*, *равлику-павлику*, *козлик*, *барвінок* [5, с.109-143].

Кривий танець – старовинний український весняний гуртовий танок [20, т.4, с.339] (щодо цього танцю М. Лисенко писав: «...забивають у землю три кілки, щоб з їх вийшло три вугли, беруться за руки, та й кружать біля тих кілків у два ряди» [12, с.45]); пісенний супровід до танцю такий: «А в кривого танцю Та не виведу кінця, Треба його та виводити, Кінця, ладу і знаходити...» [14, с.62-63] або «Кривого танцю йдемо, Кінця му не знайдемо: То в гору, то в долину, То в ружу, то в калину. А ми кривому танцю Не виведемо концю, Бо його

треба вести, Як віночок плести» [25, с.205], отже, назва зумовлена як малюнком танцю, так і пісенним супроводом до нього.

Метелиця – народний танець (український, російський, білоруський), виконуваний у швидкому темпі, із частими змінами фігур та обертаннями [20, т.4, с.688] («Ой гоп, метелиця, Чом старий Друк не жениться? Чом на дудку не грає? Бо вже духу не має» [5, с.68]). Існує й інший варіант цієї пісні: «Ой на дворі метелиця, Чому старий не жениться? Ой ніколи женитися, Бо нікому журитися» [22, с.48]. Як і в кривому танці, назва цього танцю мотивована малюнком. Тема метелиці передана динамікою танцю, швидкою зміною фігур і різноманітними кружляннями, що створює враження заметілі, завірюхи [5, с.19]. Українські *метелиці* «перегукуються» з білоруськими *куделіцями*, які виконувала молодь узимку на посиденьках, вечорницях та гуляннях. У білоруському танці *куделіця* відображені трудові процеси прядіння льону – *куделі*. Хороводи «метелиці» та «куделіці» побудовані на нескладних рухах і різноманітних малюнках по колу, вісіркою, «равликом» [11, с.129].

За аналогією утворилися так звані сюжетні танці, що відтворюють певні трудові процеси: *льон* («Да посіяли дівки льон...»), *гречка* («Гречку сію, горох точку – хлопців люблю, заміж хочу...»), *ковалі* («Полубила коваля, така доля моя...»), *косарі* («Вийшли в поле косарі косить ранком на зорі...»), *мак* («Мак, мак, моя маківочка...»), *шевчики* («Шевчику, кравчику, пошій чобіточки...»), *бондар* («На дворі погребець, на погребці бондарець...»), *василиха* («Кажуть люди, що я лиха, а я – Василиха...») [22, с.457-471], а також *дудочка* («Діду, мій дударіку...»), *журавель* («Унадився журавель до бабиних конопель...»), *чабарашка* («...От так у нас чабарашки, Хоть попід стіл, та все в рачки; То на пальцях, то в присядки, То до корчми, то в сусіди...»). У **сюжетних танцях** за допомогою засобів народної хореографії відображено конкретні явища навколишнього життя і природи. Крім того, назва танцю залежить від його змісту. Наприклад, танець «Косарі» дістав таку назву тому, що сюжетом його є трудовий процес косіння. У загальній композиції танців такого типу, тобто в послідовності танцювальних фігур, очевидний логічний і чіткий розвиток сюжетної лінії. Варто зазначити, що назви танців, які походять від назв (або окремих слів) пісень належать до номенклатурних найменувань, тому вони не складають чіткої системну організацію.

Гопак – український народний швидкий танець, одиночний, парний або груповий [20, т.2, с.124]. У минулому був чоловічим танцем, тепер – мішаний, парний та груповий. Вважають, що елементи гопака використовували в бою. Провідна партія – чоловіча. Танцювальні рухи чоловіка – *стрибки*, *присядки*, *дрібушки*; жінки – *дрібушки*, *вихилясники*, *кружіння* [9, с.66]. Щодо походження назви, А.І. Гуменюк зазначає, що назва танцю походить від дієслова гопати (плигати, скакати) [5, с.19], цієї думки дотримується і К.Ю. Василенко: «...назва танцю, вочевидь, походить від оклику «Гоп» під час виконання танцю та дієслова «гопати» [2, с.39]. Етимологічний словник фіксує таке значення вигуку *гop* – (виг.) *гопа-гопашеньки*, *гопати*, *гопкати*, *гопцювати*, *гопак* (танець), *гопи* «стрибки в танці (вдарити в гопи «танцювати»)», *гопки* «стрибки в танці», *стати гопки* «стати дибки» (про коня), *гопка* (жарт.) «дитина»; – рос., бр. *гop* (наслідування звуку при стрибку, танці), п. *hop* (вигук, що спонукає до стрибка; наслідування звуку від удару), ч., слц. *hop* (спонукування до стрибка; наслідування звуку при стрибку), болг. *xop* (наслідування звуку при стрибку, танці) [7, с.561-562]. Назва танцю утворена за допомогою суф. -ок-, від вигуку гop. В українську мову прийшло з польської, а польське *hop* – від нім. *hopp*, *hopp*s безафіксного утворення від *hpfen* «стрибати» [24, т.1, с.438]. У

російській мові «гоп» може означати і «стрибок», і «удар» [6, т.1, с.278; с.375]. Слово «гопаць» білоруською означає «бити долонею» [15, с.118]. Наявність вигуку в основних слов'янських мовних групах робить можливим припущення про його виникнення в період, близький до праслов'янського. Цієї гіпотези дотримується й І.І. Огієнко: «*гоп!* Вигук при стрибанні, а також у танку. Звідси *гопати, гопак, гопкати, гопки, гопля* і ін. З прамови» [13, т.1, с.289].

Похідні слова теж пов'язані з танцем: *гопати* – стрибати й тупати, скачучи або танцюючи; *гопки* – виражає спонукання до скакання, стрибання, тупотіння; *гопки вдарити* – затанцювати із запалом; *гопки витинати* – танцювати, підстрибуючи, притупуючи; *гопцювати* – танцювати, витинати гопки, підскакувати, підстрибувати, *гопля, гопс, гоп-гоп, гопі; гопак, гопачок, гопнути (ся), гопкати, гопцяти, гопкування, гопцювання* [16, с.687]. Незважаючи на те, що слово було поширеним, ні «Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.», ні «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» не фіксують цього значення. Уперше воно зафіксоване в «Словнику української мови» П.П. Білецького-Носенка: «*гопак – род пляски*» (а також його правописний варіант *гопачок – І. Ф.*), дієслово «*гопцювати – плясать с прыжками и прыгать*» [1, с.103]. У значенні «танець» слово *гопак* представлено в «Малорусько-німецькому словнику Є.І. Желехівського», тут же наявні слова *гопати* й *гопцювати* (танцювати) [8, т.1, с.151]. Найповніше семантика цих слів описана в словнику Б. Д. Грінченка: «*гоп!* Подражание звука от топання при прыжке или пляске; *гопати*. Топать, прыгая или танцую; *гопак*. Род танца. *Гопака вдарити*. А також: «*гопти (вдарити в гопти – танцювать). Поставимо в копи та вдаримо в гопи; гоппки* (выражает скакание, прыгание, топание в танцах). *Та вижнемо жито до самого краю, поставимо в копки та вдаримо в гопки; гопцювамти* (танцювать, плясать, топая). *Ріжуть скрипки і бандури, дівчата гопцюють*» [18, с.309]. Слово *гопак* входить також до синтагматичних відношень: *видирати гопака, вибивати гопака, віддирати гопака, вишварити гопака, ударити (вдарити) гопака, садити гопака*. Залежно від функціонального призначення цього танцю розрізняють *бойовий гопак, бальний гопак, сценічний гопак*.

Похідним утворенням від звуконаслідувального вигуку *гоп* є зоологічна назва *гопачок* павука-скакуна. Павук, полюючи на здобич (муху тощо), скаче їй на спину (латинська назва *Salticus scenicus* букв. стрибун сценічний). Цей приклад, а також усі наведені вище дають підстави вважати припущення щодо походження назви танцю *гопак* від вигуку *гоп* правильним.

Зуб – назва народної пісні й танцю («*Бандура горлиць бриньчала. Сопілка зуба затинала...*») [20, т.3, с.726]. Точної інформації щодо походження назви цього танцю немає. Очевидно, назва танцю походить або від пісні («*Ой у полі, полі коршомка стояла, Ох вей, мамуню, зуб, зуб, ну, ну, ну, Коршомка стояла*»), або (що ймовірніше) від «зубівки» – різновиду сопілки [7, т.3, с.726], оскільки первісно танець виконували в супроводі сопілки.

Козачок – веселий, жвавий український народний танець, спочатку поширений серед козацтва [20, т.4, с.211]. Походження назви цього танцю пов'язане з життям воїнів-козаків, його побутування стосується далекого минулого [5, с.21]. Це власне українське слово, утворене від *козак* за допомогою суфікса *-ок-* (із чергуванням приголосного звука). Козак в Україні XV-XVIII ст. – вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників [7, т.2, с.495]. К.Ю. Василенко наводить ще одну версію походження назви танцю від слова «козачок»: хлопчик на побігеньках у багатого

козака, пана, що зобов'язаний набити тютюном люльку, принести келих вина, відремонтувати взуття та ін. [2, с.42].

У виданні «Словарь малорусской старины» (1808 р.) описано найрізноманітніші версії етимології слова «козак» (від коси, кози, мухи кусаки тощо), проте автор підсумовує, що це пряме запозичення з турецької й тагарської [17, с.13-14]. Варто зазначити, що серед істориків, етнографів, лінгвістів полеміка стосовно окресленого поняття триває й досі, що, однак, не є предметом нашого дослідження. У значенні танець слово козак зафіксоване в словнику Б.Д. Грінченка, де подано такий приклад: «*Парубки... розганяли дівчат як полхливих лебедів і починали козака*» [18, т.2, с.264]. У словнику російської мови М.М. Яновського запропоноване значення: «*козак, козачок* – национальный малороссийский танец» [27, с.255].

Коломийка – українська народна пісенька на зразок частівки; український гуцульський масовий танець, основною фігурою якого є замкнене коло [3, с.556]. Розрізняють *коломийку-танець*, *коломийку-інструментальну п'єсу*, *коломийку-пісню*. Рос. *коломийка*, білор. *каламыйка* – «українська народна пісенька», польське *kolomyjka*, чеське, словацьке *kolomyjka* – «гуцульський масовий танець» походні утворення від назви міста Коломия, біля якого виникли й дістали найбільше поширення такі пісня і танець [7, т.2, с.519]. Назва утворена за допомогою суфікса *-к-*. Дослідник гуцульських танців Р.П. Гарасимчук називає багатьох етнографів і фольклористів, які описували танець коломийку: В. Гнатюк «Причинки до пізнання Гуцульщини», Г.А. де Воллан «Угро-руське і Гомельське народніє песни...», Б. Кобилянський «Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття», В. Шухевич «Гуцульщина», D.J. Wahylewicz «Nuculowe, obywatele wychodnjho pohoj Karpatskeho» та багато інших [4, т.1, с.65]. Посилена увага дослідників свідчить про популярність цього танцю не тільки серед українців, а й серед представників інших народів.

Практика називання танців від назви місцевості або етносів досить поширена в національній танцювальній культурі (*гуцулка* (від назви гуцулів – українців із гірських районів західних областей України), *березунка* (від назви с. Березово Хустського р-ну Закарпатської обл.), *буковинка* (Буковина – історико-географічна область України), *вихрівка* (с. Вихрівка Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.), *ворохтянка* (сміт. Ворохта Івано-Франківської обл.), *лючинка* (с. Люча Косівського району Івано-Франківської області), *микуличинка* (с. Микуличин Яремчанського р-ну Івано-Франківської обл.), *подолівка* (Поділля – історико-географічна область України), *путилянка* (*путилівка*) (с. Путила Чернівецької обл.), *санжарівка* (*санджарівка*, *санжарка*) (с. Старі (Нові) Санжари Полтавської обл.), *яворівка* (с. Яворів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.)) та ін. Акт найменування того чи того хореографічного поняття від власного імені закріплюється в його дефініції, в якій уміщується певна країнознавча й культурологічна інформація про нього [10, с.59].

Тропак – український народний танець, за характером виконання близький до гопака. *Вибивати* (*бити, садити, утинати і т. ін.*) *тропака* – танцювати тропака завзято, з запалом [20, т.10, с.283]. Імовірно, походить від *троп* «кінська рись з підскакуванням», *тропит* «галас, крик, гудіння, грім, брязкіт, тупіт», *тропати* «тупати, притупувати, бігти риссю, танцювати тропака». Існують спільнокореневі назви танців: *тропачок*, *тропота*, *тропотянка*. У буковинських горах досі збережене дієслово *тро'пати* у значенні: 1) тупати ногами; 2) танцювати («*Старий, старий, а ші тропает*») [19, с.554]. Пісенна творчість теж фіксує це слово: «*Я танцюю, тропочу, За старого не хочу, А молодий не бере, Най го біда*

роздере» [22, с.492]. Також у мистецьких працях описано танцювальні рухи під назвами *тропачок*, *тропіток*, *тропітка*. Крім того, у деяких сусідніх народів існують танці, які у своїх назвах містять один і той же корінь: болгарський народний танець *тропанка*, російський танець *трепак*. Це пояснюється спільним коренем троп- зі значенням «ступати, топтати; ходити дрібними кроками», який наявний у багатьох споріднених мовах. В українській мові назва утворена за допомогою додавання суфікса *-ак-* до основи *троп-* (пор. *гопак*, *гоцак*, *цупак*).

Хоровод – поширений старовинний, переважно слов'янський масовий народний танець, учасники якого ходять по колу з піснями, виконуючи певні рухи, підпорядковані драматичній дії; танок // учасники такого або подібного танцю [20, т.11, с.127]. Хороводи часто відображають трудові процеси, які трапляються в побуті [21, с.43]. Рос. хоровод, чеськ. *chogovod* (від слів *chog* (гр. танок) і *води*-ти) [13, т.4, с.452]. Правописним варіантом є *коровод*, це слово походить із польської мови, «вживають його тільки в Галичині, але й звідти його вже усувають» [13, т.2, с.268]. І.І. Огієнко зазначав, що слово утворене шляхом контамінації (гр. *choros* – круговий танок із піснями) + *вод* (від слова «водити»), стверджуючи: «Хоч колись не було в нас того новотвору, яким є слово «хоровод», але хороводи в нас, – так як і в греків, – були споконвіку. Як і в греків, так і в нас, вони походять з дохристиянських релігійних обрядів. Наші давні хороводи найкраще збереглися в наших горах Карпатах, – це гагілки (їх також «гаївками» називають)» [13, т.2, с.268]. Припускається давніша форма *коловод*, що пояснює початкове *к* в деяких мовах, діалектах та старих текстах [7, т.12, с.202]. Зі значенням хоровод («*Reigen, Reigentanz*») зафіксоване в словнику С.І. Желехівського, де також є дієслово *хороводити* [8, с.1044]. До цього функціонувала лексема *танок*, саме *танок* (у значенні *хоровод*) зафіксоване в словнику Б.Д. Грінченка [18, т.4, с.246].

Отже, українська хореографічна лексика містить безліч номенклатурних найменувань на позначення танців. Ці лексеми зафіксовані в різноманітних лексикографічних працях, активно функціонують у вжитку. Перспективним у наступних наукових розвідках буде дослідження назв українських народних танців іншомовного походження, встановлення мови-джерела, а також з'ясування шляхів запозичень того чи того номена.

Список використаних джерел:

1. Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко ; підготував до видання В.В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1966. – 422 с.
2. Василенко К.Ю. Український народний танець : підручник / К.Ю. Василенко. – К. : ППК ПК, 1997. – 282 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками і доповненнями) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат / Р. Гарасимчук. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2008. – Кн. 1: Гуцульські танці. – 607 с.; Кн. 2: Бойківські і лемківські танці. – 320 с.
5. Гуменюк А. Українські народні танці / А. Гуменюк. – К. : Наук. думка, 1969. – 616 с.
6. Даль К. Толковий словарь живого великорусского языка / К. Даль. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955. – Т. 1. – 278 с.
7. Етимологічний словник української мови : у 7 т. – К. : Наук. думка, 2006.
8. Желехівський С. Малорусько-німецький словарь / С. Желехівський, С. Недільський. – Львів, 1886. – Т. 1-2.
9. Зотов В.М. Словник культурологічних термінів : навч. посіб. / В.М. Зотов, А.В. Клімачова, В.О. Таран. – К. : Центр учбової л-ри, 2009. – 264 с.

10. Кажан В.І. Власні імена та їх похідні в термінології хореографічного мистецтва / В.І. Кажан, Р.П. Калініна // Філологічні студії; Наук. вісн. Криворізького нац. ун-ту : [зб. наук. праць]. – Кривий Ріг : КНУ, 2012. – Вип. 8. – С. 57-67.
11. Легка І.П. Інтеграція українського народного танцю у світовою хореографічному мистецтві / І.П. Легка // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2008. – Вип. 21. – С. 126-132.
12. Лисенко М. Молодоші. Збірка танків та веснянок. Збірка народних пісень у хоровому розкладі / М. Лисенко. – К. : Муз. Україна, 1990.
13. Митрополит Лларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови; у 4 т. / Митрополит Лларіон. – Вінніпег, 1982. – Т. 1. – 1979. – 365 с.; Т. 2. – 1982. – 399 с.; Т. 3. – 1988. – 415 с.; Т. 4. – 1994. – 557 с.
14. Народні пісні в записах Лесі Українки та з її співу : [записи з голосу Л. Українки, М. Лисенка та К. Квітки / упоряд. і примітки О.І. Дея та С.Й. Грици]. – К. : Муз. Україна, 1971. – 436 с.
15. Носович И. Словарь белорусскаго наречія / И. Носович. – СПб., 1870. – 512 с.
16. Рудницький Я.Б. Етимологічний словник української мови / Я.Б. Рудницький. – Вінніпег : Українська вільна академія наук – УВАН, 1962-1972.
17. Словарь малорусской старины, составленный в 1808 г. В.Я. Ломиковским / [вид., передм. і примітки О. Лазаревського]. – К., 1894. – 36 с.
18. Словарь української мови : в 4 т. / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Т. 1. – 309 с.; Т. 2. – 574 с.; Т. 3. – 506 с.; Т. 4. – 563 с.
19. Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н.В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
20. Словник української мови. – К. : Наук. думка, 1975-1980. – Т. 6. – 832 с.; Т. 7 – 723 с.; Т. 8 – 927 с.; Т. 9 – 916 с.; Т. 10 – 658 с.; Т. 11. – 699 с.
21. Смирнов И.В. Работа балетмейстера над хореографическим произведением : учеб. пособ. / И.В. Смирнов. – М. : Заочный народный ун-т искусств, 1979. – 70 с.
22. Танцювальні пісні / упоряд. : О.І. Дей, М.Г. Марченко, А.І. Гуменюк. – К. : Наук. думка, 1970. – 802 с.
23. Українські народні танці / упоряд. А.І. Гуменюк. – К. : Наук. думка, 1969. – 616 с.
24. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. / М. Фасмер. – М. : Прогрес, 1987. – Т. 4. – 864 с.
25. Черепанова С.О. Філософія родознавства / С.О. Черепанова ; передм. В.Г. Скотного. – К. : Т-во Знання, КОО, 2007. – 460 с. Шанский Н.М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н.М. Шанский, В.В. Иванов, Т.В. Шанская. – М. : Просвещение, 1975. – 543 с.
26. Яновский Н. Новый словотолкователь, расположенный по алфавиту / Н. Яновский. – СПб., 1803-1806. – Ч. 2. – 255 с.

In the modern native linguistics there is a tendency to review and analyze various terminological systems of material and spiritual culture of Ukrainian. The very important place among the analyzed groups the choreographic vocabulary is taken because the Ukrainian dance culture reaches antiquity, and thus saves and accumulates the energy of nation. Using the etymological analysis the most common names of Ukrainian folk dances are analyzed. The names of Ukrainian folk dances have different motivation. Very often it comes from the name of the song or some words of the song that accompanied the dance. Also in local dance culture prevalent the practice of giving names of dances from different areas or ethnic groups.

Key words: dance, choreographic vocabulary, etymological analysis, thematic groups.

Отримано: 13.02.2015 р.

Я. М. Чопик, Л. В. Поплавська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МОВОТВОРЧА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА ЯК ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

У статті висвітлюються питання, пов'язані із науковою і власне літературною діяльністю Івана Огієнка як оригінальної мовної особистості з формованим ідіолектом на етнонаціональній основі. З'ясовано інтра- та екстрамовні чинники, що детермінували особливості стильової і мовно-виражальної поліфонії нарративу автора, а також наголошено на значенні його спадщини для розвитку національної мови українського народу.

Ключові слова: мова, культура, етнос, дискурс, держава, перекладач, консолідація національне відродження, феномен.

Іван Огієнко своєю невтомною діяльністю вченого, державника, релігійного діяча зробив безцінний внесок у різні царини українського культурно-політичного і наукового життя. Цьому сприяла його природна обдарованість, жага опанування скарбами вітчизняної й зарубіжної культури, цілеспрямоване самовиховання та свідомий вибір боротися за щасливу долю рідного народу. Мегаціллю його подвижництва завжди була невтомна праця на благо державно-політичного, отже, національного, духовно-культурного відродження України.

Науковій праці вченого-патріота надзвичайно актуальні: вони прогностичні за своїм характером, відкритістю, відзначаючись об'єктивністю, фундаментальністю й історизмом.

Людина енциклопедичних знань, «свій природжений хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного і культурного діяча він однаковою мірою успішно застосовував і як мовознавець та літературознавець, і як редактор та видавець, і як перекладач та поет, і як ректор та видавець, і як православний митрополит та історик української церкви» [5, с.240].

Іван Огієнко своєю копіткою працею виборював рівноправність української мови, необхідність навчання у школі та виховання в сім'ї рідною мовою. Він одним із перших згенерував нетрадиційне визначення соціально-культурних, духовних функцій рідної мови: «Рідна мова – це найважливіша основа, що на ній зростає духовно й культурно кожний народ. У житті кожного народу, а особливо недержавного, рідна мова відіграє найголовнішу роллю: рідна мова – то сила культури, а культура – сила народу. Тому зрозуміло, чому всі культурні народи ставляться до своєї рідної мови з найбільшою святістю, з найчужішою опікою». Він наголошує на винятковому значенні мови у формуванні свідомості: «Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомости, без такої свідомости нема нації, а без свідомої нації – нема державности, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [3, с.3].

Поліфункційний енергетизм рідної мови для широких верств народу визначальний, бо вона є єдиним засобом згуртування й консолідації. В іншому випадку, не розуміючи іншої мови, народ «був би засуджений на довічну темряву, навіть неграмотність, якби до нього не зверталися і його не просвічували українською мовою» [8, с.171]. Іван Огієнко сповна зреалізував свідомий патріотизм і активну позицію в питаннях національно-мовного буття у своїй багатогранній творчо-науковій спадщині, що вирізняється формально-

стилістичними особливостями його індивідуальної мовотворчості. Тому одним із актуальних напрямків сучасної лінгвістики є дослідження феномену мовної особистості авторів, яка відіграла важливу роль у процесі становлення й розвитку сучасної української літературної мови.

Метою статті стало дослідження екстра- та інтралінгвістичних чинників, що детермінували характер індивідуальної мовотворчості Івана Огієнка як вияву етнонаціонального феномену.

Проблемі мовної особистості приділяли увагу такі вчені, як В. Гумбольдт, І. Бодуен де Куртене, О. Потебня, Д. Овсянко-Куликовський, І. Синиця та ін., відзначаючи, що вона розвивається на певному історико-філологічному тлі відповідно до стану розвитку суспільства, а також до стану розвитку мови. Мовна особистість є індивідуалізуючою моделлю етносу та його мови як експлікативно-суттєвого атрибута народу, її національні риси розпізнаються в творчому перетворенні й вербалізації нею світу [7, с.9]. Таким чином, ідіолект автора наукового твору чи власне поетичного, притаманний окремій особистості, формується упродовж всього життя як своєрідний лінгвопсихологічний субстрат, що відповідно трансформується в мовно-творчому комплексі майстра слова. Інакше кажучи, ідіолект – індивідуальне мовлення, що пояснюється місцем проживання, віком, фахом, соціальним станом, загальним рівнем культури певної людини [1, с.301]. Ідіолект автора художнього чи власне наукового твору, що відбиває реалії відповідного дискурсу, виступає складником його індивідуального стилю. Психолінгвістичний характер творчої індивідуальності Івана Огієнка вияскравлюють такі екстрамовні і власне лінгвальні чинники, як:

- 1) рідне мовлення українського Полісся. Він від селян навчився живого українського слова. Закінчивши початкову чотирирічну школу в Брусиліві у 1896 році, за казенний кошт навчається у військово-фельдшерській школі в Києві, займаючись самоосвітою (читає багато книжок з історичної, літературознавчої тематики і навіть пише вірші). Його перше пробудження української свідомості відбувається під впливом приятеля, фельдшера Колегії Павла Галагана в Києві Андрія Коровая та частих відвідин вистав українського театру;
- 2) активна участь у громадському русі періоду 1903-1909 років, а також наукове співробітництво в київських виданнях «Громадська Думка», «Рада», прилучення до діяльності «Просвіти» та заснованого М. Грушевським Українського наукового товариства в Києві (редакторство, перші наукові розвідки і переклади, знайомство і співпраця з Б. Грінченком, П. Житецьким). Перспективи професорської кар'єри після закінчення історико-філологічного факультету Київського університету і водночас проукраїнська позиція щодо україномовного викладання в університеті, який був до 1917 року зрусифікований;
- 3) становлення І. Огієнка як авторитетного науково-педагогічного і культурно-громадського діяча у період існування УНР (1918-1920), а також державного діяча на посаді міністра народної освіти, що об'єктивно супроводжувалось й творчою, науково-дослідницькою діяльністю. Все це зреалізовано талановитою людиною, переконаним українцем у створенні і виданні для різних верств населення україномовних підручників, посібників тощо. Обрання І. Огієнка членом комісії Міністерства освіти для вироблення статуту українських університетів і призначення головою Правописної комісії, а згодом – ректором новоствореного Кам'янець-Подільського українського державного університету (1918). У Кам'янці-Подільському, в якому переважало російськомовне населення, він пристрасно пропагує укра-

їнську мову і серед населення. Прикметний факт: Огієнко водночас турбувався про українську вимову слов'янського тексту духовними особами в церковних відправах. Займався проблемами відродження української церкви, організував значну культурно-освітню роботу;

- 4) багатогранна й активна діяльність зрілого вченого, поета, духовної особи й організатора церковного життя за межами України в еміграції з кінця 1920 року на території Польщі, а після другої світової війни – за океаном, в Канаді (Торонто). Саме у період еміграції й до кінця життєвого шляху й видрукувана більшість мовознавчих та культурознавчих досліджень Огієнка (десяти томна «Історія церковнослов'янської мови», «Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови», «Історія української літературної мови», «Історія українського друкарства», «Українська культура» та багато інших праць).

Як мовна особистість, сформована у бурхливий період розвою української культури і слова після трьохсотлітнього колоніального підневелля, Іван Огієнко створив низку самобутніх талановитих художніх творів (історичні поеми, легенди, релігійні твори, переважна більшість яких побачила світ у 50-60-ті роки у видавництві «Наша культура»). Крім того, у всьому загальнохристиянському світі великою подією став вихід друком у 1958 році переклад митрополитом і поетом Святого Письма, неперевершена якість перекладу із старогрецької та івриту забезпечила йому визнання усіх християнських конфесій і, таким чином, авторитет української мови як носія найзаповітніших духовних святощів.

Іван Огієнко бездоганно володів великим запасом виражальних засобів мови, розумів усі грані кожної мовної одиниці, розмаїття її лексичних і граматикичних значень, семантичних і стилістичних відтінків. Він умів відшукати саме ті мовні засоби, що забезпечують адекватне відтворення змісту думки й ефективну реалізацію авторського задуму, цілеспрямовано використовував діапазон виражальних можливостей мовних одиниць різних рівнів, зокрема лексичного. Наприклад, у книзі «Українська культура» (1918 р.) автор, спираючись на народнорозмовну основу української мови, широко послуговується лексичними одиницями, як-от: *винародовлення, одіж, огнище, до тридцятка* (до тридцяти), *казнодій* (проповідник), *крепко* (міцно), *запосісти* (зайняти), *закладати* (засновувати), *товмач* (перекладач), *розславити* (знеславити, ославити), *одродження, складня* (синтаксис), *нагінка* (тиск), *совецький, розвій, будівничий* (творець), *налетілість* (нашарування), *забити* (завирувати), *сікатися* (чіплятися) та ін.

Власне, йдеться про одиниці лексичного фонду національної мови, що в тоталітарну добу були проскрибовані і лише в часи політичної суверенності набули повноправного функціонування, тобто, за визначенням учених, ревіталізувались [6, с.17].

Характерною ознакою огієнківського наукового дискурсу виступає нарація з використанням народнорозмовних елементів як лексичного, так і синтаксичного мовного рівнів, частки із фразеологічними вкрапленнями. Все це підсилює комунікативно-змістову спрямованість вислову, його експресивно-емоційну сутність. Читач-реципієнт, опановуючи текстову інформацію, таким чином, стає нібито її співавтором, а не тільки пасивним споживачем тексту. Порівн., наприклад, сугестивність висловлення у фрагменті: *За довгі віки існування народ український натерпівся муки, набрався горя та лиха, і проте, перегорівши як криця, як золото в огні, вийшов чистим із мук та неволі, вийшов міцним та дужим, талановитим та тямучим... Український народ – це той казковий велетень, що коли його рубали надвоє – то й сили ставало вдвоє, коли рубали його далі – то сила все росла та росла, все на ворогів з боєм і йшла...* [5, с.263].

Або: *Подивіться на одіж українську, – на вбрання дівоче чи парубоче, на вбрання жіноче чи чоловіче: скільки там своєрідної краси, теї краси, що йде поруч з нашими пишними ланами та привабливою піснею...* [5, с.12].

Народнорозмовний струмінь, увиразнений семіотичними одиницями (фразами чи національно означеними словами-символами), виступає іманентною особливістю огієнківського ідіолекту.

Як учений Іван Огієнко компетентно аналізував стан української мови на зразках творів класиків вітчизняної літератури, зауважуючи, що їх мовотворчість ґрунтується саме на мові народній. Він надзвичайно тонко аналізує архітектоніку вірша Шевченка, підкреслюючи простоту й ясність його мови, особливо синтаксичної організації, рівнорядність речень, уникнення підрядності (гіпотакси). Цікаво, що й вчений елементом власного наукового викладу обирає не «залогізовані» вислови – речення складнопідрядної структури, а використовує побудовані на безсполучникових, сурядних зв'язках, що сприяє доступності сприйняття, увиразнює мовленнєву стилістику. Наприклад: *І отож власне Шевченкова мова й стала в нас за наріжну підвалину нашої літературної мови. Сталося це тому, що сам Шевченко був у нас найсильнішим поетом, і його твори захопили всю Україну: їх усі читали, завчали напам'ять, і вже тим самим навчалися й мови* [2, с.145].

Автор численних релігійних проповідей, наснажених палкою вірою в Бога, Народ і Україну, Іван Огієнко водночас виступає і як поет. Його поетичні твори таять безмежну любов до рідної землі, незгасимий оптимізм у перемогу над свавіллям, неправдою. Заклики до звитяги і водночас до християнського смирення автор доносить до читача за допомогою персоніфікованих образів, метафоричних одиниць, стилістично увиразнених слів-новотворів. Порівн.:

Неси хреста свого в терпінні,
Неси його в глибокій вірі:
Минуться, певно, дні осінні,
Сльоти обманної дні сірі!
Неси хреста без нарікання,
Неси його в святій надії.
Пора обману вже остання,
Й погинуть всі отруйні змії!
І Сонце Правди буйно встане,
Й промийуть світ живі проміння, –
І розцвітесть все кохане,
І воннощ зродиться весіння!
«Неси хреста» [4, с.13].

Іван Огієнко упродовж всього подвижницького життя і невтомної праці на благо України одним із чільних завдань громадянської честі, обов'язку патріота вважав оборону материнської мови, надто досліджувати, пропагувати її неоціненні багатства, вигранюючи найновіші смисли. Рідна мова, наполягає вчений і духовний пастир, – це націє- і державотворчий чинник, найнадійніший підмурівок національного єднання і громадянського миру, оскільки «поки живе мова – житиме й народ, яко національність» [5, с.15].

Таким чином, багатогранна науково-педагогічна, культурно-громадська діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) засвідчує оригінальність його світосприймання, адекватно відбитого у його індивідуальному мовленні – джерелі прозаїчного чи поетичного твору. Мовотворчість його невіддільна від народно-

розмовної стихії. Постійна невтомна праця в ім'я українського народу в різних царинах як і при сприятливих, так і в непевних життєвих обставинах тільки загартувувала людину-борця, і формуючи його як мовнотворчу індивідуальність.

Список використаних джерел:

1. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. — К. : Академія, 1997. — 752 с.
2. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. — К. : Либідь, 1995. — 283 с.
3. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехізис для вчителя, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. — Друкарня О. О. Василіана у Жовкві, 1936. — 72 с.
4. Огієнко І. Неси хреста / І. Огієнко // Слово Істини. — 1949. — Ч. 7 (19). — С. 13.
5. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. — К. : Друкарня «І. Чоколов», 1918. — 272 с.
6. Стишов О.А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та мовотворчі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 — українська мова / О.А. Стишов. — К. : Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні, 2003. — 34 с.
7. Струганець Л. Теоретичні основи культури мови; навч. посіб. для студентів філолог. фак-тів вузів України / Л. Струганець. — Тернопіль, 1997. — 218 с.
8. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): Стан і статус / Ю. Шевельов. — Чернівці, 1998. — 306 с.

Ivan Ohienko, scholar and religious leader, has made a great contribution to the development of the Ukrainian state, the revival of national culture and language. His scientific works are extremely relevant nowadays, marked by functionality, objectivity, and historicism. All his life Ohienko has been fighting for the equality of Ukrainian speech: proving the necessity of native language schooling and family education; emphasizing the social, cultural, creative and spiritual functions of the national language as a means of consolidating society. The scholar's literary heritage demonstrates his patriotism and active role in the matters of national language revival. Therefore, one of the most important areas of modern linguistics is the study of the phenomenon of linguistic identity, extra- and intra-linguistic factors, determining its nature, individual characteristics. It has been established that linguistic personality is formed and developed at a certain historical-philological background in accordance with the development of society and the state language of the people. A language-creating personality is an individual model of the ethnic group and its language. Hence, the idiolect of the author's scientific or literary work is being built throughout his lifetime as a unique linguistic psychological phenomenon, undergoing certain transformations in the creative laboratory of the master of words.

Key words: language, culture, ethnic group, discourse, state, translator, consolidation, national revival, phenomenon.

Отримано: 05.11.2015 р.

З. С. Шевчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ІВАНА ОГІЄНКА У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена аналізу основних фонетико-морфологічних, лексико-фразеологічних та стилістичних засобів вираження мовної особистості Івана Огієнка у публіцистичному дискурсі. У текстових фрагментах охарактеризовано найважливіші фонетичні та морфологічні риси мовлення дослідника, превалююча лексика його публіцистики, стилістичні фігури мовлення, якими насичені висловлювання відомого педагога.

Ключові слова: мовна особистість, фонетичні риси, лексичний рівень, фразеологічні одиниці, стилістичні засоби.

Антропологічна спрямованість сучасних лінгвістичних студій на дослідження місця людини в парадигмі гуманітарної сфери поєднує суміжні науки та напрями, також характеризується міждисциплінарним підходом до вивчення закономірностей функціонування мови та місця людини. З огляду на це мовознавці звернулися до «людського чинника», його ролі в комунікативній ситуації з урахуванням суб'єктів мовлення. Тим самим поняття мовної особистості стало провідним у сучасній лінгвістиці.

В умовах глобалізації питання дискурсивної діяльності набуває важливості з огляду на перетин комунікативних компетенцій мовних особистостей, які виявляються саме в дискурсивних практиках. Тому аналіз різномірних рівнів вираження мовної особистості, особливості їх функціонування в тексті є необхідним й перспективним напрямом наукового дослідження [8, с.267].

Поняття мовної особистості поєднує в собі лінгвістичні, психологічні, соціальні чинники і відкриває нові можливості для подальшого дослідження функціональних особливостей мови, мовної діяльності. Мовна особистість виступає тією призмою, крізь яку відбувається бачення та категоризація світу. За словами В. Власенко, організація мовної особистості включає весь спектр національно-культурних чинників, які відображаються в картині світу [1, с.349]. В цьому аспекті простежуємо зв'язок мовної особистості із національною культурою, з національно-культурною самоідентифікацією, або самовизначенням, який передбачає вихід за межі розуміння мови як звичайного засобу.

У статті опираємось на тлумачення аналізованого поняття у словнику лінгвістичних термінів: «Мовна особистість – це поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі. Творчий підхід і рівень мовної компетенції стимулюють мовну особистість до вдосконалення мови, розвитку мовного смаку, до постійного відображення в мові світоглядно-суспільних, національно-культурних джерел і пошуків нових, ефективних індивідуально-стильових засобів мовної виразності [2, с.92-93]. Різноманітні питання щодо формування та функціонування мовної особистості на різних мовних рівнях досліджувалися ученими в різних аспектах: психологічному (Б. Ананьєв, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Леонтєвта ін.); лінгвіс-

тичному (Е. Бенвеніст, І. Бодуен де Куртене, В. фон Гумбольдт, Л. Щерба та ін.); лінгводидактичному (Г. Богін, С. Єрмоленко, В. Карасик, В. Красних, Л. Мацько, М. Пентиліок); філософському (Є. Боринштейн та ін.); культурологічному (І. Афанасьєв, О. Білецький, Ф. Буслаєв та ін.).

Значний інтерес викликає дослідження мовної особистості письменників, які відіграли важливу роль у процесі становлення української літературної мови та літератури, у процесі розвитку педагогіки, лінгводидактики, зокрема Івана Огієнка, науковий доробок якого надзвичайно багатий і розмаїтий. Практично немає такого напрямку мовознавчої науки, що не був би охоплений його дослідженнями.

Творчість Івана Огієнка науковці досліджували за такими напрямками: науково-педагогічним (А. Алексюк, С. Болтівець, О. Гривнак, Л. Ляхощка, В. Майборода, А. Марушкевич, Н. Нічкало, Г. Опанасюк, Т. Роняк); джерелознавчим та бібліографічним (С. Гальченко, В. Ляхацький, О. Музичук, З. Тіменник); видавничим і редакторським (Т. Ківшар, Ф. Погребенник, М. Тимошик); богословським (Л. Бондарчук, А. Бурячок, Г. Стрельчук); літературознавчим (В. Мацько, О. Мишанич, Є. Сохацька). Однак, незважаючи на досить широкий спектр досліджень різноманітних аспектів його спадщини, праці науковця, які стосуються найважливіших питань української мови, культури, історії, потребують глибокого опрацювання, зокрема на різних рівнях мови. Таких підхід дасть змогу акцентувати увагу на поведінково-мовленнєвих стереотипах науковця, засобах, за допомогою яких вони реалізуються у тексті, та на соціолінгвістичних компонентах особистості Івана Огієнка (ідіоетнічний, статусний, гендерний, світоглядний тощо).

Метою статті є виокремлення та опис основних фонетико-морфологічних, лексико-фразеологічних та стилістичних засобів вираження мовної особистості Івана Огієнка у публіцистичному дискурсі (зокрема у нарисі «Українська культура»).

За словами М. Тимошика, «... саме з усвідомлення значення мови як «душі нації», «серця народу», «головного двигуна української культури», «найміцнішої підвалини соборності його племен і розвою сил нації»; необхідності повернення цій мові належного їй місця не лише у сфері побуту, а й у всіх державних, громадських інституціях, звідки вона протягом століть методично й цілеспрямовано витіснялася; створення сприятливих умов для оволодіння нею, надто ж у період становлення своєї держави, – і сформувалася в І. Огієнка потреба більшу частину своїх творчих і наукових зусиль спрямовувати на дослідження пов'язаних з цією проблематикою питань» [5, с.9]. Не є винятком і його публіцистика. Праці, присвячені питанням розвитку української мови та культури віддзеркалюють гострі, соціально важливі в той час, проблеми націотворення України, зокрема подолання меншовартості українців. Вміле використання влучних мовних зворотів, в яких вчений наводив переконливі аргументовані докази щодо вирішення названих питань, слугували досягненню поставленої мети: «просвітити» український народ, допомогти йому осмислити власну історично-духовну сутність.

Отже, характеризуючи текстові фрагменти публіцистичного твору «Українська культура» І. Огієнка на фонетико-морфологічному рівні, варто виокремити такі риси:

- вживання префікса *od-* замість префікса *vid-* у дієсловах (приблизно в середині XV ст. у північних говорах спостерігався перехід глухих приголосних у дзвінки перед наступними дзвінками (оть > од, сь > з), що згодом розповсюдилось і на позиції перед глухими. А в південно-західних діалектах зміни у той саме період пішли далі, до форми *vid-*). Так, В. Сімович у своїй

«Граматиці української мови» [4] зазначав, що у XIX ст. рекомендували писати від- тоді, коли попереднє слово закінчувалося на голосну, якщо ж навпаки (закінчується на приголосну), то краще радили вживати од-. Однак у текстах І. Огієнка не натрапляємо на дотримання такого принципу: «*От на всі ці питання я й хочу одповісти вас на перших своїх лекціях, хоч, власно кажучи, про це я мушу нагадувати вам протягом всього свого курсу*» [7, с.3]; «*Пісня наша дуже одбилась і на церковнім співанні*» [7, с.6]. Подибуємо також вживання лексеми *одріжняється (відрізняється)*, у якій, окрім зміни префікса, відбувається зміна приголосного в корені слова (з на ж). Крім того, це дієслово систематично повторюється, – таким чином автор робить на ньому логічний акцент, наголосше саме на відмінностях української церкви від інших церков, напр.; «*Народ український створив свою церкву, і вона в старі віки дуже одріжнялась од церкви московської, – одріжнялась службою, одріжнялась обрядами та звичаями*» [7, с.17];

- збереження давніх форм дієслів: «...*значить це єсть справжня мова, а коли єсть окрема мова, то єсть і окремий народ*» [культ, с.4]. Повтор лексеми *єсть* (первинно – бути) наштовхує на роздуми про втілення у цьому слові філософського осмислення категорії буття. Зокрема, буття як дійсної, фактичної, об'єктивної реальності (теорія Арістотеля). Тому, таке слововживання у творах І. Огієнка вказує на те, що окремі українські мова і народ як складники українського суспільства є тривалими щодо свого існування і розвитку;
- вживання префікса *роз-* замість питомо українського *роз-* в дієсловах із значенням завершеності дії, напр.; «...*так, прислухайтесь до Лаврського спієу і ви там розпознаєте мотиви і наших народніх пісень і наших старих козачих дум*» [7, с.6];
- вживання етимологічного звука [i] замість українського [u] (наслідок другого південнослов'янського графіко-орфографічного впливу, порушення давньоукраїнської традиції). Таку зміну спостерігаємо у загальних і географічних назвах. Напр.; «*Старі наші церкви, з їх пишними іконостасами, скажемо такими, як в Кіїві, в воєнному соборі, старі наші церкви самі голосно розказують про талановитість народу, що їх будували*» [7, с.16]; «*Ми перші просвітилися християнством, світ віри Христової вперше прийшов до нас і вже потім ми передавали його на північ, де він заводився дуже мляво*» [7, с.24].

У аналізованих текстах при вживанні дієприкметників та прикметників (на позначення загальних і власних географічних назв) у місцевому відмінку однини вчений послуговується лише одним варіантом відмінкової форми -ім (з-поміж двох можливих: -ім та -ому). З цього приводу І. Огієнко зауважував: «Мова з бігом часу зростає, постають нові форми. Але й форми старі не зразу вступаються з ужитку. До певної міри за право життя та першенство ведеться боротьба граматичних форм, але деякий час, часом довгий, обидві форми мають право горожанства в мові» [6, с.252]. Наведемо приклади: «*Пиши природя чарівного краю нашого сама нахиляє своїх мешканців до замилування у всякім мистецтві*» [7, с.10]; «*В Литовськїм Статуті, писанім нашою мовою, про це читаємо...*» [7, с.17]; «*І ми бачимо, що мова вкраїнська зробилась тоді державною мовою, – нею вчили по школах, нею вчили по церквах, нею суд вели і нашою мовою балакали тоді і вища старшина і в королівськїм дворці*» [7, с.30].

На лексичному рівні у публіцистичних творах І. Огієнка слід відзначити превалювальне вживання груп лексики, кі пов'язані із зовнішнім виглядом людей. Це назви одягу (*сорочка, очіпок, каптур, хустка, фартух, плахта, одіж*). Частотним є вживання й інших тематичних груп, а саме: назви посуду (*по-*

суд, ложка, мисник); назви складових частин будівлі (двері, комин, вікно, сволок, стіна) назви музичних інструментів (ліра, кобза, торбан); назви церковної атрибутики (іконостас, плащаниця), збірні назви галузей виробництва та їх виробів (малярство, будівництво, плетіння, різьба на дереві, писанки, рушники, килими) та ін. Загалом текст насичений інформацією про життя і побут українців в давні часи. Численні іменники різних груп часто поєднуються із емоційно-забарвленими прикметниками (до прикладу, *величний собор, ніжна ліра* та ін.), що додають текстові інформаційно-естетичного змісту.

Упродовж усього нарису виокремлюємо так звані лексеми-маркери, які є складниками прикладки. Автор таким чином визначає основні риси українців, вказує на їх приналежність до певної галузі. Напр.; «*На Москві часто запрошували до себе на службу українців-музикантів і ті вчили їх музиці та співам. В XVIII віці дуже часто кличуть українців-співаків до царського та патріаршого хору, так само і в XVIII віці співаків до придворних капел теж брали з кийських студентів*» [7, с.7]; «*Нахил до науки, терпимість до ворогів, ямкрава талановитість, логічність в думках – це звичайна прикмета освіченого українця-письменника XVII-го віку*» [7, с.34-35]; «*Ремесники-українці то самі їздили на Москву, то їх туди закликали; в науку до їх поступали росіяне і вони зготовили сукна, порох, мила, шанки, одіж, римарські справи...*» [7, с.76]. Зазвичай лексема із широким значенням *українець* стоїть у препозиції щодо так званого означуваного слова, однак подибуємо й інший варіант. У цьому випадку на перше слово робиться логічний акцент, воно інтонаційно наголошується і, таким чином, автор виокремлює ознаку людини, яка володіє певним ремеслом (РЕМЕСНИК-українець). Висновкуємо, що українці зображені дослідником як працелюбний, відповідальний народ, готовий поділитися з іншими своїми знаннями.

Рясніе текст вживанням великої кількості дієслівних фразеологізмів, що належать до розмовного стилю. Оскільки публіцистика Івана Огієнка гостро реагує на зміни в соціальному, політичному, історичному житті суспільства, то і використані фразеологічні одиниці надають текстові зумисної зниженості, фамільярності, іноді – брутальності. До прикладу: «*Тепер, коли ми творимо самі своє вільне життя, коли питання про нашу автономію поставлено рубя, коли це питання набуло собі такої гострої форми, як раз дочасно буде спинитись, озирнутися назад, кинути оком на той довгий шлях, що його ми перейшли*» [7, с.4]. Вживання фразеологізмів підсилюється використанням повторів сполучного слова *коли*, вжитого в ролі обставини, та іменника *питання*, які підсилюють виразність, точність висловленого. Наведемо ще приклади: «*Як раз тоді, коли заклалась була велика держава, коли сподіватись було краю цього життя, татари вкрили наш край і підрізали крила народу-орлу*» [7, с.4]. У цьому прикладі основне значення інтенсифікується за допомогою прикладки з емоційно-підсиленням означуванням словом (*народ-орел*). У іншому фрагменті тексту значення фразеологічної одиниці доповнюється виразною антиномією іменників на щастя – на нещастя. Це протиставлення відтворює зміст фразеологізму як із позитивною, так і з негативною оцінкою, напр.; «*Земля, що її з давніх-давен запосів український народ, була надзвичайно родючою, була землею надзвичайно батою, і вона стала народові нашому на щастя й на нещастя, – вона завше муляла очі ворогам нашим і вабила їх до себе*» [7, с.4].

На стилістичному рівні для вербалізації мовної особистості Івана Огієнка у тексті подибуємо використання метафоричних висловів. Їх значення виражає перенесення ознак людини на неживі предмети (природу), до прикладу: «*Шлях той не віє тихим гасм, не йшов квітчастими лугами, – шлях нашого народу завше був тернистим шляхом, важкою хресною путтю, тим шляхом,*

що вів окривджений народ наш на Голгофу» [7, с.4]. Таке вживання метафори супроводжується використанням художніх означень (*хресна путь, тернистий шлях*), які підсилюють значення цілого висловлювання, створюють своєрідну градацію почуттів, які викликають жах, здивування і співчуття.

Інші приклади художніх означень у тексті пов'язані із описом мови як найважливішого об'єкта, тієї ланки, яка об'єднує народ, допомагає творити загальноєвропейську культуру українського народу. Так, для вираження найсильніших емоцій, власного ставлення до цього феномена І. Огієнко використовує прикметники у найвищому ступені: «*А наша мова **вкраїнська, чарівна наша мова, всім світом признана за одну з найзвучніших, наймелодійніших мов. Серед слав'янських мов наша мова **найбагатша** на лексику, **найвиразніша** на синтактику. Синоніміка нашої мови **найбагатша**...***» [7, с.22].

Загалом особливості мовної особистості Івана Огієнка визначаються, перш за все, специфікою його світоглядних позицій щодо формування власне української культури та розвитку української нації. Саме ці чинники визначають зміст висловлювань дослідника та форму їх мовленнєвої презентації. Використання давніх форм слів (зокрема їх вживання наближене до літературної мови), великої кількості лексики різних тематичних груп вказують на наукове мислення І. Огієнка. А фразеологічні та стилістичні засоби створюють додаткову емоційно-оцінну семантику висловленого, сприяють вираженню позитивної та негативної оцінки щодо суб'єктивної дійсності того часу. Отже, мовна особистість Івана Огієнка є надзвичайно багатогранною. Перспективи її дослідження вбачаємо у вивченні системи мотивів, цілей, комунікативних ролей і тактик, якими вона керується.

Список використаних джерел:

1. Власенко В.В. Мовна особистість Лесі Українки в епістолярному дискурсі / В.В. Власенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Симферополь : Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского, 2012. – Т. 25 (64) – №1. – Ч.2. – С. 349-354.
2. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и русская языковая личность / Ю.Н. Караулов – М. : Наука, 1987. – 264 с.
4. Сімович В. Граматика української мови / В. Сімович. – К. : Ляйпціг, 1919. – 584 с.
5. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко ; [упоряд. М.С. Тимошик]. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 434 с.
6. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова / І. Огієнко (митрополит Іларіон). – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
7. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 141 с.
8. Сотников А.В. Структурні компоненти мовної особистості в контексті міжкультурної комунікації / А.В. Сотников / Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – К., 2012. – №1. – С. 26-271.

The article deals with the analysis of the main phonetic, morphological, lexical and phraseological, stylistic means of expression of Ivan Ohienko's linguistic personality in journalistic discourse. In the text fragments the most important phonetic and morphological features of speech by researcher, prevailing vocabulary of its journalism, stylistic figures of speech, stated in expression of famous teacher.

Key words: linguistic personality, phonetic traits, lexical level, phraseological units, stylistic means.

Отримано: 18.02.2015 р.

Н. П. Шеремета

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

УКРАЇНОЗНАВЧА СИНЕРГЕТИКА НАУКОВОГО НАБУТКУ ОЛЕКСАНДРА ПОТЕБНІ Й ІВАНА ОГІЄНКА

У статті здійснено порівняльний аналіз україноговного потенціалу Олександра Потебні й Івана Огієнка. Розкрито ставлення мовознавців до рідномовної освіти. Проілюстровано обшир бачення науковцями національного питання загалом і українського зокрема. Доведено думку, що право на самостійність, писемність, літературне життя мови залежить від національної свідомості носіїв мови і потреби мати свою літературу, а також від суспільних умов, держави, що стримує чи сприяє розвою літературної мови як виразника вищої розумової діяльності народу.

Ключові слова: синергетика мови, рідномовна освіта, двомовність, національна свідомість, державотворення.

В історико-мовознавчій проблематиці наукових студій творчу спадщину славістів світового масштабу Олександра Потебні й Івана Огієнка належно осмислено. Щоправда, вичерпну біографію Потебні ще не написано, та й навряд чи може бути написано. Над з'ясуванням деяких таємниць життєпису науковця у 20-ті роки успішно працював Я. Айзеншток [1], К. Чехович [12] й ін. З 70-их років приступили архівні матеріали опрацьовує В. Франчук [11]. Долучився до осмислення україномовного аспекту діяльності мовознавця й Ю. Шевельов [13; 14].

Актуальність теми цієї статті вбачаємо в спробі порівняльної реконструкції образів Олександра Потебні й Івана Огієнка як українознавців і українотворців.

Ставимо за завдання заналізувати погляди науковців на проблему безперервного зв'язку мова – культура – етнос, значення рідномовної освіти та небезпеку двомовності. Осмислення цих питань поряд із теоретичною має також і прагматичну цінність, оскільки висновкові узагальнення можуть бути враховані при виробленні мовної політики в державі й регулюванні мовно-культурного життя суспільства.

Мовне самоствердження України нагадує бурхливу річку з двома берегами – двома мовами: чужою, запозиченою, насадженою, що вабила до культурного і політичного інтегрування спочатку у візантійський світ (церковнослов'янська), а згодом у російський (російська), і своєю, рідною, що згріває душу і пробивається крізь тенета культурної. І лише хиткий місток, *«середня лінія, лінія погодження»* (за А. Кримським) [3, с.395, 397] поєднує споконвічне балансування між чужим і своїм, між старим і новим, традиційним і радикальним. Ця *серединність* породила не лише «язикову двоїстість» (як її називав І. Франко [10, с.68-69]), а й спровокувала внутрішній особистісний конфлікт українців. Цю *невизначеність* уміло використовували на свій імперський розсуд країніколонізатори. Заручником «двоїстості» став і Олександр Потебня.

Минуло вже 180 років від дня народження, за словами Василя Симовича, «одного із найбільших українських учених і великих учених світу, окраси й гордоців нашого народу – Олександра Потебні». В. Симович з сумом констатує, що «тільки наше тяжке політичне становище є причиною того, що його, потомка української старшини, людину, що любила свій народ, досліджувала мову цього народу, що Потебню у світі знають як російського вченого. Професор Харківського університету, Потебня мусів викладати на цім університеті по-російському. Так само, живучи в часах нелюдських переслідувань українського слова, мусів друку-

вати свої твори російською мовою. Тим-то російській науці легко було привласнити собі Потебню, й за російським показом зробили з Потебні російського вченого на заході Європи. А втім, Потебня тут не єдиний...» [9, с.157].

Направду, професор не був шаблонним виконавцем волі Москви. Поліфонія взаємодіючих полів наукових пошуків мовознавця випрозорює його українознавчу енергетику. Українське коріння, глибинне зацікавлення творчістю свого народу, його мовою, безперечно, визначили етнічну самоідентифікацію, усвідомлення себе українцем за родом, кров'ю, менталітетом, науковими пошуками. Тому зовсім не випадково в автобіографічному листі від 11 грудня 1886 року до визначного чеського вченого-славіста Адольфа Патери О. Потебня підкреслював: «Обставинами мого життя зумовлене те, що під час наукових моїх занять вихідною точкою мого, іноді помітної, іноді не помітної для інших, були українська мова та українська народна словесність. Коли б ця вихідна точка і пов'язане з нею почуття не були мені дані, і коли б я виріс поза зв'язком із народними переказами, то, мені здається, навряд чи я став би займатися наукою» [7, с.93].

Сфера його зацікавлень охоплювала слов'ян, балтійців, індоєвропейців і загалом усе людство. Критично осмислюючи наукові постулати, він робив власні, іноколи такі непередбачувані висновки. Юрій Шевельов згадує розповіді про Потебню-лектора у Харківському університеті: «Начебто це відбувалося так: зайшовши до аудиторії, він розгортав Буслаєва «Опыт исторической грамматики русского языка» (в російській лінгвістиці того часу Буслаєв уважався найвищим авторитетом), читав звідти уривок, закривав книжку і проголошував: – так говорить Буслаєв. Але факти цього не потверджують. І починав розвивати власні думки, такі далекі від Буслаєва, як тільки може бути. Якщо котресь твердження Потебні надто гостро суперечило усталеним поглядам і хтось із слухачів пробував сперечатися та необачно говорив, що наука, мовляв, твердить цілком протилежне, Потебня перебивав його питанням: – А ви її чули? Вона ваша тітка? – Коли невдаха студент плів на іспиті нісенітницю. Потебня зауважував: – Якщо ви повторюватимете це деінде, будь ласка, не посилайтеся на мене, бо люди вважатимуть Потебню за дурня. Про неуникненну суб'єктивність людських суджень Потебня немов би казав: – Кожен з нас має окуляри. У декого вони кращі, у декого гірші... І так далі в такому ж дусі [14].

Праці О. Потебні розраховані на кожного. Але суб'єктивно, за широко ставленими проблемами, в свідомості й підсвідомості Потебні дають себе знати українське коріння й українські стимули.

Згідно з мовним законом людства, саме жива природна мова поєднує людину і світ, формує зв'язки окремої людини з іншими людьми. Але лише рідна мова як особлива символічна система ці зв'язки гармонізує, витворюючи неповторну для кожної людини і народу (етносу) духовну єдність зі світом. Ці зв'язки і ця єдність невидимі для нашого «фізичного» ока, «налаштованого на повсякденність» (М. Гайдеггер), але вони існують як могутні й непереборні чинники незнищенної людської душі, яка прагне до споконвічної цілісності зі світом і його Творцем [2, с.18].

Рідна мова – найважливіший ґрунт, на якому духовно зростає й цвіте нація, то «сила культури, а культура – сила народу», – переконає нас Іван Огієнко у праці «Наука про рідномовні обов'язки» [4, с.11]. Цей катехізис освіти стверджує, що тільки рідна мова є для людини найвищою цінністю, оскільки приносить найбільше й найглибше особисте щастя, водночас рідна мова є і найвищою державною цінністю, оскільки формує найсильніші патріотичні характери.

Духовну синергетичну сутність мови інтуїтивно відчував і Олександр Потебня. Тому не дивно, що у своїй монографії «Мысль и язык» (1862 р.)

Олександр Опанасович доводить глибинний зв'язок думання з мовою – скарбницею традиційно-колективного світосприймання. Його філософська концепція мови вибудована шляхом осмислення гумбольдтівських ідей. Акт мовлення пояснювався не як передавання думок у процесі комунікації, а лише як стимулювання в слухачеві ментальної діяльності в заданому мовцем напрямку. А оскільки, за Потебнею, кожна мова є синергетичною системою, то, відповідно, набуток людства становить тільки взаємодія всіх мов, а втрата будь-якої мови (водночас і її носія – народності) збіднює все людство.

Водночас у його загальну теорію – *мова і народність* – ніяк не вкладалося питання українського мовного навкілля. «Об'єднати докупи Потебнею – «політолого» і Потебню історика людської думки та мовлення – річ нездійсненна, – пише О. Шевельов. – Нова метода, багатство зібраного фактичного матеріалу не підкріпляли особистих глибоко відчуваних патріотичних поривів, філософська концепція Потебні стосовно мови / народности вимагала драстичного перегляду» [14]. Тому стаття «Язык и народность» упорядковувалася і була опублікована вже після смерті автора – 1895 року – його учнями, за чорновими записами, які сам учений, за життя, не зумів сфокусувати. Ю. Шевельов радить учитуватись в автентичні потебнівські тексти, де розглядалися зв'язки мови з мовним середовищем, питання двомовності, важливість освіти рідною мовою. Такими він визнає частину рецензії на збірник Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», опублікованої 1880 року в академічному виданні, а також датований 1887 роком лист до Олени Штейн [14].

На думку К. Чеховича, Потебня виводив формування нації не із зовнішніх обставин, а з внутрішніх джерел, «містичного ядра», що живе у підсвідомих глибинах етнографічної маси та може видобутися на поверхню свідомості і стати керманічем усіх національних змагань в усіх ділянках життя. Об'єктивна національність може вийти із темних глибин підсвідомого хотіння на ясний шлях свідомих зусиль волі [12]. Водночас, коли якась народність розчиняється в іншій, це збіднює все людство, а отже, і народність-переможця. «Денационализация... ведет к экономической и умственной зависимости и служит источником страданий... Денационализация сводится... на нравственную болезнь: на неполное пользование наличными средствами восприятия, усвоения, воздействия, на ослабление энергии мысли; на мерзость запустения на месте вытесненных, но ничем не замененных форм сознания; на ослабление связи подрастающих поколений со взрослыми, заменяемой лишь слабою связью с чужими; на дезорганизацию общества, безнравственность, оподление» [6].

Потебня бачив надмірний зріст числа відступників, що тяглися до російського. Можливо, саме тому він докладно переказує наведений у Головацького випадок про згерманізованого в австрійській армії жовніра-українця. Подібних перекидьків-ренегатів на російський бік було ще більше. Розумів, що цей процес не є наслідком «природних» міжнародних взаємин, а став результатом насильницьких засобів. Тому велику надію покладав на школу, на рідномовну освіту. У листі до Олени Штейн він картає всяку освіту, базовану на багатомовності. Вивчення іноземних мов має відбуватися або з практичною метою (торговельні справи й ін.), або для розширення меж думки. У дитячому віці такі завдання відсутні, а іншомовне слово, стаючи поруч із рідним, не додає нічого нового до знань, як чуже мертве тіло в організмі призупиляє й спотворює його діяльність. Той, хто розмовляє двома мовами, нехай навіть з примусу, – переконув О. Потебня, – змінює водночас і характер, і напрямок думки. Російську школу, де дітей інтелігенції з 10-11 років примушували вивчати до п'яти іноземних мов, він називає «діот-

ською». Не чужих мов треба навчати дитину, наполягає він, а учить дитя уму, вбравши для цього один інструмент – язик матері. Для наочності він використовує порівняння процесу опанування мови з навчанням музики, а не лише техніки гри, на якому з інструментів (не кількох же відразу): треба вчити спочатку за голосом чи певним інструментом. Так розумовий розвиток дитини необхідно здійснювати за природним інструментом, яким є мова матері [6, с.139-140].

Теоретичні погляди Потебні спонукали І. Огієнка до вироблення чітких засад навчання рідної мови та рідною мовою. Знання інших мов учений вважав дуже корисним, адже «здавна українці вславились, як гарні знавці іноземних мов» [5, с.59], через що їх рано можна було зустріти на Москві на службі товмачами та в Посольському приказі, де вони перекладали з чужих мов. Водночас, усвідомлюючи, що «наука чужою мовою не пускає в людині глибокого коріння» [5, с.122], він сам укладає необхідні праці педагогічної проблематики, як-от: «Українська граматична література: Розгляд підручників по яких можна вчитися і вчити української мови» (К., 1908); «Українська граматика: Основи українського правопису: Підручник для 2-го та 3-го року навчання» (К., 1918); «Українська мова: Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови» (К., 1918); «Рідне писання. Українська граматика: Основи українського правопису: Підручник для 1-го року навчання» (Київ – Львів – Відень, 1921); «Головніші правила українського правопису» (Тарнів, 1922); «Чистота і правильність української мови: Підручник для вивчення української літературної мови» (Львів, 1925) й ін. Видання часопису «Рідна мова» (1933-1939) стало скарбницею аналізу найактуальніших проблем українського мовознавства та лінгводидактики.

О. Потебня і сам прагнув організувати недільні школи, навіть уклад не звичний і цікавий буквар для недільних шкіл (1862 р.). Ю.В. Шевельов, детально проаналізувавши Потебнянський буквар, наголошує, що у ньому немає церковного та релігійного матеріалу, він відзначається свіжістю світобачення... Живомовна розмовна мова сперта на південно-східні говірки й цілком протиставлена церковно-літературній традиції українського бароко» [15, с.472-473].

О. Потебня висловлює надію на молоді, на студентів, які, завдячуючи національному самоусвідомленню, зможуть українізувати університети. У одному з трьох листів Потебні до приятеля з Харківської Громади Івана Біликова (Берлін, 1862 р.) автор констатує, що в університетах існує «разобшенность» між студентами і викладачами, оскільки службовий персонал, спеціально професура, затверджується в Петербурзі. Відповідальність за майбутнє університетів повинні перебрати на себе студенти. З часом російські професори мали б відійти, бо з них навіть «лучшие чувствуют себя в Харькове чужими; их место было бы на родине». Але ота невизначеність, внутрішній конфлікт, коли «мы не сознаем своей племенной особенноти и вместе с тем не признаем своего тождества с окружающею нас Москвою» і не дали можливості місцевому «студенту bliже всего стать самому... украинцем, а потом стараться сделать университет украинским» [6, с.53-64].

Суголосними є висновки відомого громадського діяча, дисидента Євгена Сверстюка, який на прикладі свого виступу в оселі Спілки Української Молоді в українській діаспорі США проілюстрував недопустимість і наслідки штучного відриву від живої мови народу. Тоді зауважив, що «його слухачі зовсім не реагують на жарти, тобто – не знають живої мови. А нещодавно схожу картину спостерігав, виступаючи перед учнями київської школи. Українська для них – не органічна мова, якою вони мислять» [8].

Після поразки польського повстання 1863 р. бойовий оптимізм молодих років О. Потебні поступився місцем песимізму. Втрата трьох братів, двоє з

яких загинули у повстанні, наклепницькі напади преси в Росії й Австрії, брутальне поводження з ним поліції в обох державах, авторитарний тиск університетського керівництва, настороженість колег і знайомих, повсюдна перемога реакції після таємного Валуєвського циркуляру похитнули сподівання О. Потебні на пробудження України. Професор тримається осторонь не тільки найближчого оточення в провінційному Харкові, а й не має контактів з ширшим громадським життям в Україні. Слабкість тогочасної української культури й літературної мови не давали надії. Адміністративна система й економічні обставини виключали можливість поважної україномовної освіти і науки. Дух розчарування й гіркоти він намагався надолужити науковою працею, яку писав російською мовою. Водночас «тематикою, ідеологією і почуттям мовознавець був насамперед українським науковцем» [13, с.69]. Він прагнув «сприяти збереженню української мови і тим простеляти шлях її майбутньому усамостійненню» [13, с.68].

Отже, і на сьогодні, коли ми досі відчуваємо відлуння кількасотлітнього московщення нашої держави, різноаспектні згущення наукових сенсів О. Потебні та І. Огієнка у своєму саморозгортанні доводять актуальність їхніх поглядів і для сучасної лінгвофілософії, психолінгвістики, і для нинішнього переосмислення безперервного зв'язку мова – культура – етнос.

Список використаних джерел:

1. Айзеншток И.Я. Из истории научного наследия А.А. Потебни / И.Я. Айзеншток // О.О. Потебня і проблеми сучасної філології : зб. наук. праць / відп. ред. В.Ю. Франчук. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 194-243.
2. Бацевич Ф. Синергетика рідної мови / Ф. Бацевич // Українське мовознавство. – 2009. – №39. – С. 11-18.
3. Кримський А.Ю. Нарис історії українського правопису до 1927 року / А.Ю. Кримський // Історія українського правопису XVI-XX століття : хрестоматія. – К., 2004. – С. 392-414.
4. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Львів : Фенікс, 1995. – 46 с.
5. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Довіра, 1992. – 141 с.
6. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація: статті і фрагменти / О. Потебня ; упоряд. і вступ. ст. Ю. Шевельова. – Нью-Йорк : Українська Вільна Академія наук у США, 1992. – 156 с.
7. Потебня О.О. Лист до А.О.Патери / О.О. Потебня // Олександр Опанасович Потебня: Ювілейний збірник до 125-річчя з дня народження. – К., 1962. – С. 93.
8. Продовження розмови у числі 21 «СП» про книгу «Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/pdf/2005/Slovo-24.pdf>.
9. Симович В. Олександр Потебня. Великий український мисленник-мовознавець / В. Симович ; підгот. О. Задорожний // Українська мова; Науково-теоретичний журнал. – 2010. – №3. – С. 157-159.
10. Франко І. Зібрання творів : у 50т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 40: Літературно-критичні праці. – 559 с.
11. Франчук В.Ю. Олександр Опанасович Потебня / В.Ю. Франчук. – К. : Наук. думка, 1985. – 168 с.
12. Чехович К. Олександр Потебня: український мислитель-лінгвіст [Електронний ресурс] / К. Чехович ; ред. Р. Смаль-Стоцький. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Chekhovyuch_Kostiantyn/Oleksandr_Potebnya_ukrainskyi_myslytel-linhvist.pdf.
13. Шевельов Ю.В. О.О. Потебня і стандарт української літературної мови / Ю.В. Шевельов // Мовознавство. – 1992. – №2. – С. 67-74; №3. – С. 57-68.

14. Шевельов Ю. Олександр Потебня і українське питання (Спроба реконструкції цілісного образу науковця) [Електронний ресурс] / Ю. Шевельов // Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти. – Нью-Йорк : Українська Вільна Академія наук у США, 1992. – Режим доступу: http://maidan.org.ua/yuri_sheveliov/Potebnia.htm.
15. Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 кн. / Ю. Шевельов. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. 1: Мовознавство. – 584 с.

This article provides a comparative analysis of Ukrainian creative potential of Olexander Potebnja and Ivan Ohienko. It's reveals the attitude of linguists to native education. Scientists illustrated expanse vision of national issues in general and Ukrainian in particular. An idea is well-proven that the right to independence, writing, language literary life depends on the national consciousness of native speakers and needs to have its own literature, as well as the social conditions, state that restrains or promotes the development of literary language as an expression of higher mental activity of people.

Key words: synergetics of language, native language education, bilingualness, national consciousness, creation of the state.

Отримано: 01.11.2015 р.

УДК 811.161.2:373:398

С. А. Шуляк

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЗАМОВЛЯНЬ (на основі мовної спадщини Івана Огієнка)

У статті вивчено лексику українських народних замовлянь на основі мовних досліджень Івана Огієнка. Проаналізовано лексеми на позначення реалій християнської релігії та назв, що відповідають елементам давньої віри наших пращурів. Описано найпоширеніші символи та їх функціонування в українських замовних текстах.

Ключові слова: християнська лексика, текст, лексема, давня віра, українські замовляння, символ.

У величезній за обсягом і багатогранній за проблематикою науковій, просвітній, культурологічній спадщині видатного діяча українського відродження Івана Огієнка особне місце посідають праці, присвячені різноманітним аспектам розвитку української мови [8, с.6].

Свій природжений хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного і культурного діяча він однаковою мірою успішно застосовував як мовознавець та літературознавець, редактор та видавець, перекладач та поет, ректор та міністр, православний митрополит та історик української церкви [9, с.18]. Одне беззаперечне: він чесно і сповна служив українській справі, до останніх днів свого довгого й важкого життя не полишав подвижницької діяльності на ниві відродження нації, в захисті, а згодом в утвердженні та розвії рідної мови, культури в цілому [9, с.18].

Іван Огієнко прийняв духовний сан і завершив свою земну дорогу далеко за океаном під іменем митрополита Іларіона. Та навіть опинившись на чужині, він за пастирськими турботами ніколи не забував, що він українець і що «служити народові – то служити Богові» [13, с.18].

Народну мову фольклорних текстів також досліджують М.К. Дмитренко, В.В. Жайворонок, О.В. Лабашук, Ю.Л. Мосенкіс, Н.М. Москаленко, М.О. Новиков, О.А. Остроушко, О.І. Потапенко, С.П. Павлюк, І.Є. Руснак, О.А. Соляр, А.І. Темченко, О.Є. Хомік та інші мовознавці.

Мета нашої розвідки – вивчити лексику українських народних замовлянь на основі мовних досліджень Івана Огієнка та сучасних наукових доробок. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: проаналізувати лексеми на позначення реалій християнської релігії та назв, що відповідають елементам давньої віри наших прашчурів; описати найпоширеніші символи та їх функціонування в українських замовних текстах.

І. Огієнко зазначав, що для вивчення старої української віри маємо бездоганне й надзвичайно цінне своє джерело, джерело, що доступне для вивчення й сьогодні: це залишки колись величного селянського побутового обряду [7, с.32]. Українські замовляння є частиною цих обрядів, що дійшли до нас через століття, мають у суспільстві значний вплив та потребують детального дослідження.

Християнство спочатку сильно приголомшило нашу власну українську культуру, бо наше духовенство, не розуміючи великої ваги національної оригінальної культури, увесь час воювало проти неї, вбачаючи в ній тільки «язичтво» [7, с.68].

Український народ – один з найбільш побожних народів у світі... [7, с.68], тому і в текстах українських замовлянь з'являється такий символ християнської релігії як **хрест** – об'єкт релігійного шанування в багатьох релігіях, що являє собою стрижень з однією або кількома поперечками [12, с.391-392], наприклад у замовляннях пристріту: *Там ти собі качайся-гуляйся, / А до мене, (ім'я), / Од Бога блаженної, / Од Хреста хрещеної – не вертайся!* [1, с.45]; *Ішла Мати Божа золотим мостом / З золотим хрестом* [1, с.45]; *Іде Божа Мати мостом, / Опірається хрестом, / Рожденій, молитвеній (ім'я), / Пристріт виговорити* [1, с.45]; *Матір Божа спочивала, / Золотий хрест у руках держала* [1, с.69]; *Ісусом Христом поклонюся, / Хрестом святим осінюся. / Хрест святий при нас усіх / Рождених, хрещених* [2, с.22]; **Господи, ти дав мені оружжя своє – хрест, і затрепечуть всякі болісті від сили його** [2, с.111].

І. Огієнко зауважив, що наш народ не все відкинув з своєї давньої віри, що власне до давньої віри своєї скоро прищепив він кращі ідеї християнства [7, с.68]. Дійсно, той, хто виконує замовляння, на поміч кличе Господа Бога: *На першій порі вступаю, / Господа Бога на допомогу зазиваю, / Хрещеному, молитвеному (ім'я) / Вітер-переляк качаю* [1, с.39], адже без його допомоги сама людина не впорається з проблемами, зазвичай пов'язаними зі втратою здоров'я, як-от: **Я з словами, а Господь – з поміччю!** [1, с. 34]; **Не сама я виговораю – / Господа Бога призиваю; / Як Господь pomoже – то і я поможу!** [1, с.35]; **Я – з словом, / А Господь в добрий час / І в добру пору – з поміччю!** [1, с.37]. Часто образ Господа наділений епітетами *милосердний* і *праведний*, які вказують на велику любов до нього, як-от: **Я – з річчю, / Господь милосердний і праведний – / Із поміччю!** [1, с.40]. У замовлянні переляку неабиякого значення набуває словосполучення *Божими словами*: **Я тебе змовляю Божими словами, / Своїми трудами, гострими мечами: / Тут тобі не стояти, тіла не ламати, / Червоної крові не пити, / Білого тіла не в'ялити** [1, с.40].

У замовляннях поширеними є звертання до святих, як-от: **Пречиста свята Мати, / Прийди мені помагати** [1, с.32]; **Миколаю-божогоднику, скоропомошнику, / Приступи і помози / хрещеному рабу Божому (ім'я) / Ляж і всякі хвороби / Із середини виговорити!** [1, с.35]; **Господи, помози мені поворожити, / Хрещеному, народженому (ім'я) / Переполох вилити** [1, с.37]; **Помози мені, Господи, / Очисть**

раба Божого (ім'я) / Од горілки, од болєзні, од чарів [1, с.41], а також конструкцій-діалоги: За першим разом, Божим приказом, / Ішла **Божка Мати**, / Золотою палицею упиралася. – Куди йдеши, **Божка Мати**? / – Іду вітер качати, переляк качати, / Викачувати з голови, з зубей, з крові, / З кожної жилочки [1, с.41].

Людина у замовляннях набуває християнських характеристик завдяки лексемам хрещений, молитвений, раб Божий, наприклад: Сікачами-мечами нечистого духа виганяю, / **Хрещеному, молитвеному** (ім'я) / Допмагаю [1, с.35]; Там будеш пить і гулять, усі розкоші мать, / **А хрещеному рабу Божому** (ім'я) / Спокій дасть [1, с. 36]; Іди туди, де вітер не віє, де сонце не гріє, / Де мужицький потоп не ходє, / Де женський глас не заходє, / Там від Господа Бога Небесного / Тобі добре будє. / Водичкою переливайся, / Пісочком пересипайся, / **А до цього народженого, хрещеного** (ім'я) / Більше ніколи не вертайся [1, с.38].

Оберегові замовляння, на відміну від інших текстів цього жанру, зазнавали більш виразного впливу християнської культурної традиції, що зумовило структурно-композиційну модифікацію первісних текстів [11, с.50], тому й тексти українських замовлянь насичені лексикою молитовного характеру (во віки віків тощо): Ішли святі Петро з Павлом книгу читать, / Од раба Божого (ім'я) / Підвій одслать за синє море: / На синьому морі лежить синій камінь, / На тому камені чорне коріння. / Тобі тут не ходить, / У раба Божого (ім'я) не гулять, не б'ють, / І крові не сосать, і серця не смокать, / А тут тобі ходить, / На синьому морі коріння глодать. / Мій приговор – / і нинє, і прісно **во вєкі вєско!** [1, с.39].

Поряд з лексикою на позначення реалій християнської релігії функціонують образи зорі як символу жіночого божества світла, вічності, животної природи, довшеної краси, таємниці, любові, багатства, мрії [3, с.113] і води, яка «символізує кров землі; початок і кінець; межу між живим і тим (мертвим, потойбічним) світами; минуле і майбутнє, мить і вічність...» [3, с.90], наприклад: **Добріденє, переляче!** / Не сама прийшла – / **Дванадцять апостоліє привєла, / Зорею підперезала, / У світ Божий випроводжала.** / Усі святі знаючі і незнаючі, / Станьте на поміч / **Хрещеному, молитвеному** (ім'я) / переляк покачати, / На водичку викликати. / **Водице-йорданице, водице-стрітєнице,** / Ти очищаєши каміння-кременія, / Очищ же (ім'я) душечку і тіло [1, с.34]. В одному тексті замовляння поряд Матір Божя, місяць, зоря тощо, як-от: На синьому морі, на червоному камені / **Матір Божя** стояла, / Всі пристрїти і дання одговоряла... Ти, **Місяцю, ясний,** / Ти, **Місяцю, прекрасний,** / Ти, **Місяцю, дорогий, ти, Місяцю, золотий;** / Я **Місяцем** обгорнуся, / **Зорьою** підперезуюся, / І своїх ворогів-супостатів не боюся! [1, с. 45]; **Ангєле Сохранитєлю, Прєсвятая Мати,** / **Зоря-зоряниця, всім зорям цариця,** / Ясний **Місяць, світлі Зорі,** / Візьміть від раба Божого (ім'я) / Безсоння-бездрімотницю та всяку хворобу / І однесіть у бурхливє море, / У безодню чорну, в пїтьму чортову. / Прийди до (ім'я) сон святїй пречистїй, / Забери від (ім'я) напасть згубну / І дай рабу Божому (ім'я) одужання – / Нині й до віку. **Амінь** [1, с.66].

Пізнїше, коли народ наш до певної міри таки засвоїв собі головні основи християнства, він, проте, не кинув і старої своєї віри, особливо дрібніших рис її, і витворив цікаве особливе двовір'я: поєднання християнства з своєю давньою вірою, залишки якої ще й сьогодні скрізь знаходимо в нашого народу [7, с.64-65]. Так, у замовлянні переляку спостєригаємо обряд викачування переляку яйцем, який супроводжується християнською лексикою, як-от: Ти звідусіль убирайся, / Ти тут не розпоряджайся, / Ти в оцє **яєчко** вкачайся. / То я тебе викачую, / Я тебе вижену; Не сама я буду викачувати – / **Божими словами** вимовляти, / Не сама я буду – з **Ісусом Христом,** / З **янгєлом-хранитєлем,** / З **усіма святими спаситєлями.** / Будє **дванадцять ангєлів шєптати,** / Будуть **хєрувими** співати, / Будем вітер качати, / Переляк, перелєсник викачувати [1, с.38].

У лікувальних замовляннях святі виконують функції людини (орють, ходять, сіють, копають, одробляють): *Бо святий Адам і святий Аврам / На цьому полі орали, / А пресвятая Богородиця-праворучниця / По полю ходила, / Зілля це сіяла, бояр копала, / Од дання одробляла* [1, с.38], або ж ті, які лише їм притаманні, наприклад: *Ти ж, Ілля-пророк, / Завідуєш бурями-тучами / І всякими вітрами...* [1, с.48]. Спостерігаємо певну подібність у біографії християнського святого і в атрибутиці язичницького божества чи магічної істоти; для святого Іллі – це вознесення на небо у вогняній колісниці: воно наклалось на атрибутику грозового вершника – Бога-Громовержця [10, с. 295].

У давніх наддніпрянських слов'ян, предків українського народу, було багато богів, але про них ми знаємо мало: в літописах залились тільки їхні імена з деякими незначними прикметами, котрі показували, які то були боги. Наші предки вірили в Сварога, бога огню, Дажбога, бога сонця, Перуна, бога грому й блискавки, Леля, Велеса, бога товару, Коляду, Стрибога, дивів, рожаниць, русалок [5, с.7], про що й свідчать такі тексти українських замовлянь: *Хай дівка росте, як ясна Зоря, / працювита, талановита, красою / земною умита, / Хай Боги її благословляють, / на світлу дорогу наставляють. / Матінко Лодо, під свою опіку візьми, / Онучатко Дажбоже у цьому світі благослови* [4, с.18].

Імена святих у замовляннях тісно пов'язані зі світом язичництва. Значення може бути первісним або ж піддаватися народній етимологізації; таким є Володимир («володіти миром») – зовсім не обов'язково хреститель Русі (як і Володимир Красне Сонечко в білинах), зате без жодного сумніву князь всесвітлу – ім'я місяця [10, с.296]: *Місяцю Владириу, ти високо літаєши, ти все бачиши, ти все чуєши, як невільники й невольниці плачуть за батьком та за матір'ю, за дітками маленькими; як корова за телям, як лошиця за лошам, як ослиця за осям, як море за морем* [4, с.11]; *Місяцю Володько, все бачив, бачителю, і чуєши, як несамовито плачуть люди, на яких найшли нещасливі години, і плачуть, та це й дуже, помилуй, Боже* [4, с.80]. Такою є Уліяна, Єлена – імена води (від «лїтїся») [10, с.296]: *Добрїдень, кринице-вдовице! / Земля Тетяна, вода Уліяна! / Ти очищаєши каміння, креміння, / Луги, береги. / Я буду на поміч води набираюти, / Своє тіло обмивати / Від ворогів, від напасті, від хвороб* [4, с.16]; *Водо Єлено! Очищаєши луги і береги, очисти мене від усього злого, болісті й слабості* [4, с.74]; – *Добрїдень, земле Тетяно, а вода Оляно, наповни землю травою, криниці водою* [4, с.87]. За ними особливо добре видно, як етимологізоване в народному дусі ім'я спочатку виводиться з властивостей свого об'єкта-носія, а згодом готове зажити самостійно, приєднавшись до однойменного святого [10, с.296].

Зауважимо, що іменами наділені також зорі, наприклад: – *Вечірня зірнице, рідна сестрице; перва похвала, друга покраса, третя прекрасна Настасія. Похвало, похвалися, покрасо, покрасися, а ти, прекрасна Настасія, прибав Божої роси мійї (масть) корові* [2, с.245]; – *Ви, зорі-зоряниці, ви Божі помішницї, одна Захара, друга Варвара, третя Марина, з роси, з води потягніть, мійї рябїй корові молоко приверніть* [2, с.254]; *берег: – Добрїдень, Іван Берег, наповняєши землю травою, береги водою, а рибу лускою. Наповни мою (масть) корову Божою росою* [2, с.245]; *Добрїдень тобі, / береже Оліяне* [2, с.249]; *колодязь, вода, сонце: Колодязь Оврамїй, вода Уліяна, сонце Осіянія, місяць на весь світ, а я скачу поправить (рябу чи яку) корову на весь вік* [2, с.253]; *бджоли: Дендобре, матко Фїрко, дендобре, матко Ягїнко, дендобре, матко Ябрунко, – уставайте раненько, будїть діток раненько. Ідїть, діточки, в поле да збирайте цвіт щиренько* [2, с.276]; *змії: На морі-окіяні, на острові Буяні, там лежить колода, а в той колоді – три царїци, три зміїні:*

одна **Софія**, другая **Половія**, третя **Домникія** [2, с.286]; хвороби, як-от: *Чи ти, вразе-Денисе, чи ти, вразе-Степане, чи ти, вразе-Голяне, чи ти, вразе-Танасе, чи ти, вразе-Тарасе, я себе вимовляю, на місце посилаю* [2, с.102].

Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові – наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання [6, с.126]. У тексті оберегів-молитв «Сон Богородиці», написаних народною мовою, молитві надається особливого помічного значення, як-от: *Матір Божа по небесам ходила, / Свого сина водила. / На синьому морі Ісус лежав; / Там Спаситель спочивав, / Золотом хрести випрямляв. / Прийшли до нього Петро й Павло: / – Ми тебе, Господи, любим, милуєм! / А Спаситель їм сказав: / – Беріть хрести в руки, ідіть по біду світу, / Розкажіть сліпим, дурним, засудженим, / Що хто буде цю **молитву** читати, / Того Господь не допустить / На вогні горіти, на воді потопати, / Ніяким звіром нерозтерзаним бути, / Ніяким чоловіком непобіждьонним бути* [1, с.69].

Числа в замовляннях, подібно до імен, епітетів, супровідних предметів або осіб, відіграють роль атрибутів [10, с.275]. Навіть коли фольклор замінила література, а язичництво – християнська релігія, навіть коли символіка малих чисел уже не усвідомлювалась так повно й безпосередньо, як раніше, – практично вона ніколи не деформувалася, зберігаючи в цілості своє смислове ядро [10, с.276]. У наведених нижче замовляннях число три має значення «динамічний цикл змін» [10, с.281], як-от: *Матір Божа до землі припадала, / Такі слова казала: / – Ой, раби мої, хто мій сон / Три рази в сутки прочитає – / Той, раб мій, буде в дорозі здоровий, / На вогні не згорить, на суді буде правий, / Ніяка куля й меч булатний його не візьме, / Гром не вб'є, блискавка не спалить!* [1, с.71]; – *Не плач, Мати Марія, твій син устане! / Хто цю **молитву** знає – / Хай три рази читає, / Вона спасе вдома і надворі, / В дорозі й на полі, / Від звіра-звіриці, від колдуна-колдуниці, / Від чоловіка злого, від змія лихого* [1, с.73], адже текст пропонується читати три рази на добу, тобто відповідно до формули ранок – день – ніч.

Християнські елементи замовлянь дають дуже багато цінного для з'ясування самої ситуації «зустрічі» двох світів: язичницького та християнського; у замовляннях ця зустріч іде не по поверхні – не в політичній, ідеологічній, тобто жорстко регульованій і тенденційно інтерпретованій площині; вона відбувається у глибинах свідомості, в надрах найскровеннішого душевного життя (адже закляття передаються з роду в рід) [10, с.294]. Так святих у замовляннях просять робити дії, які їм не властиві, наприклад: **Святі архангели, архистратиги** – / *Божі мучителі! / Станьте мені до помочі – / **Всякі хвороби на віск виливати**...* [2, с.281]. Замовляння супроводжували людину з перших днів життя, як-от під час купання, яке зазвичай відбувалося відразу після народження: – *Здоровий був, мій синочку (донечка), з далекої доріженьки! Намучився, поки до світу Божого ясного дістався. Рости здоровий та кріпкий, як дуб, гнучкий, як лоза, бистрий, як вода* [2, с.281]; перших хвороб, наприклад: *Пошли, Боже, легке дихання, / Младенцю (Сергію) бувати, / Цих тридцять не чути, не знати. / Рости, дитя, Богові на хвалу, / Батькам на славу. / Многая літа, многая літа, многая літа! / Героєм виростати, / Горя не знати, / А хліба, солі і всього подоволі мати* [2, с.281], даючи психологічну настанову на подальше життя. Як тут не згадати думку Івана Огієнка про те, що «мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я...» [6, с.126].

Отже, мовні дослідження Івана Огієнка актуальні для вивчення лексики українських народних замовлянь. Лексеми на позначення реалій християнської релігії та назв, що відповідають елементам давньої віри наших пращурів функціонують у замовних текстах поряд, чим пояснюється їх тісний зв'язок. Найпоширенішими символами виступають хрест, назви християнських святих, зорі, місяць, вода, а також число три. Подальші дослідження стосуватимуться вивчення символічних дій у текстах українських народних замовлянь.

Список використаних джерел:

1. Вербальна магія українців / вступ. сл. Л. Дунаєвська ; авт. передм. О. Павлов ; упоряд. та приміт. Т. Полковенко, В. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 98 с.
2. Ви, зорі-зориці... Українська народна магична поезія: (Замовляння) / упоряд. М.Г. Василенка, Т.М. Шевчук ; передм. М.Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.
3. Дмитренко М.К. Символи українського фольклору : монографія / М. Дмитренко. – К. : УЦКД, 2011. – 400 с.
4. Замовляння / упоряд., передмова, примітки М.К. Дмитренка. – К. : Видавець Микола Дмитренко, 2007. – 124 с.
5. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу / І. Нечуй-Левицький // Ескіз української міфології. – К. : АТ «Обереги», 1992. – 88 с.
6. Огієнко І.І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу / І.І. Огієнко. – К. : Довіра, 1992. – 141 с.
7. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії української православної церкви : у 2 т. // І.І. Огієнко. – К. : Україна, 1993. – Т. 1-2. – 284 с.
8. Тимошик М. «...І поки житиме мова – житиме й народ» / М. Тимошик // Літературна Україна. – 2012. – №1. – С. 6-7.
9. Тимошик М. «Служити народові – то служити Богові» / М. Тимошик // Урядовий кур'єр. – 2012. – №7. – С. 18.
10. Українські замовляння / упоряд. Н.М. Москаленко ; авт. передмови та коментаря М.О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.
11. Руснак І.Є. Український фольклор : навч. посіб. / І.Є. Руснак. – К. : Академія, 2010. – 304 с.
12. Шевченко В.М. Словник-довідник з релігієзнавства / В.М. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – 560 с.
13. Шпак В. Патентований українець / В. Шпак // Урядовий кур'єр. – 2012. – №189. – С. 18.

The article investigated the vocabulary of Ukrainian spells that are based on Ivan Ohienko's research works. We analyzed the lexemes for denoting the realities of Christian religion and the titles referring to the elements of ancient beliefs of our predecessors. The most wide-spread symbols and their functioning in Ukrainian spells are described.

Key words: Christian vocabulary, text, lexeme, ancient belief, Ukrainian spells, symbol.

Отримано: 29.10.2015 р.

Н. О. Яценко

Інститут української мови НАН України

ІВАН ОГІЄНКО ЯК МОВОЗНАВЕЦЬ І ПРОСВІТИТЕЛЬ

Виокремлено науковий аналіз мовної і освітньої спадщини Івана Огієнка, його внесок у розвиток термінології, показано, які мовно-освітні проблеми ставив учений і як їх вирішував.

Ключові слова: українська мова, термінологія, мовно-освітні проблеми, словник.

Окремі аспекти мовно-освітніх питань, вирішені І. Огієнком, знайшли висвітлення у працях таких вітчизняних істориків і мовознавців, як М. Тимошук, В. Ляхоцький, Я. Ганіткевич, І. Кучинська, О. Біла, А. Білан, С. Болтвінець та ін. Вони досліджували в освітній творчості І. Огієнка такі аспекти: українську мову як вираження національної психіки, душі й свідомості народу; значення рідної мови в духовному відродженні особистості; забезпечення рівня викладання в навчально-виховній практиці; ідею соборності української мови; українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. Однак проблеми, які безпосередньо стосувалися формування, розвитку та утвердження української мови у сфері освіти, а також ті, що торкалися навчально-виховного процесу, не були вченими чітко окреслені і тому достатньою мірою висвітлені. Багатогранне життя і наукова спадщина Івана Огієнка потребують ґрунтовного дослідження, адже свій природжений хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного і культурного діяча він успішно застосував як мовознавець та видавець, як перекладач та поет. Так, І. Огієнко відомий широкому загалу як видатний діяч освіти, професор кафедри української мови у 1918 р., ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету, голова Державної правописної комісії, міністр народної освіти у 1919 р., а також як автор понад тисячу праць, більшість з яких, на жаль, ще й досі знаходиться за межами нашої держави. Великим є внесок у розвиток національної освіти, бо все своє життя він присвятив процесам формування і розвитку принципово нової системи національної україномовної освіти. Іван Огієнко зробив помітний внесок і в розв'язання мовно-освітніх проблем, поглиблення наукових основ навчального процесу. Як мовознавець і літератор він зосереджував свою увагу на питаннях відродження рідної української мови і освіти.

Заслуга І. Огієнка і в тому, що він розробив власну концепцію національної школи, яка базувалася на принципах доступності, народності, безплатності початкової освіти, різномовності навчального процесу. Вчений розумів неперемінне значення національної школи для українського народу. Національна школа, за І. Огієнком, крім освітньої функції, повинна забезпечувати формування національного духу учнів, їхньої культури, традицій. Працюючи на посаді вчителя комерційної школи та гімназій Києва, Львова, І. Огієнко розумів, що навчальний процес не може бути ефективний, якщо він не має відповідного методичного забезпечення, а тому необхідно створювати підручники для тих, хто хоче набути знання. З-під його пера виходять популярні книжки з української мови для національної, переважно початкової школи, що було вагомим внеском у справу дерусифікації мовно-освітньої сфери. Заслугують на увагу такі його підручники з української мови: «Рідне слово», «Граматика малої Лесі», «Початкова гра-

матика української літературної мови), «Бог і світ: читанка...», «Українська граматики для навчання в народних школах», популярний підручник для самоосвіти (1917-1918) «Українське писання», нарис «Вчимося рідної мови. Нариси про мову українську» (1917), який було спалено денікінцями. Підручники І. Огієнка вирізняються науковістю, народністю, гуманістичною спрямованістю [2, с.5-6].

Велике значення для розвитку україномовної освіти мав «Проект правопису української мови», який став основою для ухвалення циркуляра «Про головні правила українського правопису для обов'язкового шкільного вжитку по всій Україні» 1919 р., а також його праці і словники: «Порадник студентам, вчителям і всім тим, хто бажає навчитись української мови», «Історія словника української мови», «Повстання азбуки і літературної мови у слов'ян», «Словник мови Шевченка», «Словник місцевих слів», «Український стилістичний словник». Будучи ректором Кам'янецького університету, І. Огієнко видає шкільний підручник «Українська граматики: Підручник для першого року навчання в народних школах та для підготовчого класу шкіл середніх», де подає методіку навчання української мови. Автор засуджує механічне заучування матеріалу.

На сторінках своїх мовно-освітніх праць, І. Огієнко як психолог, методист і палкий патріот Української держави вирішував різні мовно-освітні проблеми: як краще запам'ятати навчальний матеріал (для цього автор подає у підручнику свої висновки), як розвинути пам'ять, як краще викласти на папері власні думки, як поєднувати індивідуальні та колективні методи навчальної роботи, як краще подати і засвоїти новий матеріал, щоб менше отримати домашніх завдань. Для цього на сторінках граматики він розміщував малюнки, щоб педагоги могли навчати дітей передавати свої думки усно та письмово і на цій основі складати маленькі цілісні, закінчені за змістом і формою оповідання. Складаючи підручники для дітей, учений-педагог ставив мету: «подати дітям за два роки навчання найголовніші основи українського правопису, навчити їх по-українському грамотно писати» [3]. Щоб розвинути розумові здібності дитини і вирішити проблему підвищення якості знань учнів, І. Огієнко радив поєднувати різноманітні методи навчання – як словесні, так і наочні та практичні. Для посилення ефективності навчання він радить використовувати під час роботи з підручником зв'язний виклад, аналіз мовних явищ, працювати з ілюстраціями над розвитком зв'язного мовлення, писати на уроці твори-мініатюри тощо.

Проблема рідномовного навчання пронизує всю творчу спадщину І. Огієнка. Вчений справедливо вважав, що всі народи повинні мати школу з рідною мовою навчання, яка б відповідала українським традиціям. Без знання мови українці не зможуть глибоко оволодіти народною спадщиною. Свої погляди на мову й освіту І. Огієнко зміг реалізувати, коли працював в Українському державному університеті. У вихованні молоді він орієнтувався на національні цінності у формуванні національно свідомої особистості, визначав, що повинні знати учні з мови протягом перших двох років, у п'ятому, шостому класах, як необхідно планувати навчальний процес, радив не обтяжувати учнів домашніми завданнями, що залишається актуальним і нині. Щоб досконало знати українську мову, вчений-мовознавець радив вводити до навчальних планів давню українську літературу, твори таких українських письменників, як І. Вишенський, І. Галятовський, П. Беринда, М. Смотрицький, І. Максимович, П. Могила, С. Зизаний Тустанівський та ін. [4].

Він піднімав проблему статусу української мови, вважав, що для цього потрібно скрупульозно підбирати до кожного уроку дидактичний матеріал, який сприяв би засвоєнню народних чеснот, шляхетних традицій, норм християнської моралі, прищепленню любові до рідної мови, народних прислів'їв, приказок, до

фольклорних жанрів. Для цього необхідно навчитися виразно читати художні твори, їх інсценізувати та декламувати. Все це, на думку І. Огієнка, розвиває відчуття мови, виховує повагу до народу – носія цієї мови [5].

Як бачимо, вчений ставив перед собою багато мовно-освітніх проблем і успішно їх вирішував. Одна з них – це книговидавнича справа. Він довів, що українці другими, після чехів, започаткували друкарство у 1491 р., а Іван Федоров його поновив як занедбане. Тому друкарство, за його словами, в Україну прийшло не зі Сходу, а з Заходу і задовго до виходу в Москві у 1654 р. першої друкованої книги – «Апостола» І. Федорова [14, с.142].

Видатний учений-педагог все своє свідоме життя приділяв увагу проблемі збереження та становлення української мови, присвятивши їй такі праці: «Огляд українського язикознавства», а також літературно-лінгвістичну монографію «Історія української літературної мови». Дослідивши староукраїнські писемні пам'ятки, вчений докладно й аргументовано стверджував, що українська мова виникла у VI ст. н. е. Результати цих досліджень мовознавць виклав у праці «Українська вимова богослужбного тексту в XVII віці. Нарис з української фонетики», у статтях «Українська мова в Києво-Печерській лаврі в XVII ст.», «Сторінка з історії української мови як мови богослужбової» та ін.

Мовні явища і факти були докладно висвітлені у праці «Історична хрестоматія української мови» (1918), посібнику «Краткий курс украинского языка. Из истории украинского языка» (1918), роботі «Чистота і правильність української мови» (1925), «Нарисах з історії української мови: Система українського правопису» (1927), двотомній фундаментальній розвідці «Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський апостол» (1930 р.), де автор стверджує, що уже в 1-й половині XVI ст. українська літературна мова мало чим відрізнялася від сучасної [7].

Потім у його часописі «Рідна мова» з'являються такі ретроспективні бібліографічні публікації: «Мовні статті у львівському «Ділі» 1881-1905 р.» І. Крип'якевича, «Українська мова в «Записках ВУАН» І. Огієнка», «Бібліографія української мовознавчої бібліографії» Є. Пеленського, а також «Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови» І. Огієнка, у якій, зокрема, описано найголовніші покажчики книжкових видань у періодиці українських і зарубіжних авторів, що засвідчували багатство і давність української мови. З приводу цього вчений зазначає, що «мову нашу «вигадано» не за останні роки, а праці по вивченню нашої мови почалися більше 300 років» [8, с.3]. Книгу що І. Огієнко видав з надією, що вона допоможе тим, хто бажає вчитися рідної мови не тільки з шкільних граматик, а й зі спеціальних філологічних праць.

Порушуючи різноманітні мовні питання на сторінках своїх праць, Іван Огієнко, зокрема, зазначає: «Ми повинні знати, добре знати свою мову рідну. Розвій мови, певний стан її – завжди свідчить про культурність народу, про його здатність до життя самостійного. Неусталеність мови завжди свідчить і про такий самий стан культурний. Яка може бути наука, культура, коли на вислів її слів бракує?!...» [4, с.18]. «Останнім часом у нас люблять завжди покликатися на мову народню, шукати в цій мові останньої відповіді на силу всяких питань, шукати в ній навіть термінів математичних. І вороги наші завжди цвенькають нам, ніби мова наших теперішніх письменників не народня, ніби в нас повелася сила таких слів, що їх годі шукати в народа. Скрізь нам базікають, ніби тепер у нас пишуть зовсім не так, як писав колись Шевченко. На це рішуче відповідаю: мова людова – то справді найцінніше джерело до вивчення *істоти* української мови, – до вивчення її підвалин, її основ, її будови – фонетики, морфології й син-

тактики. Але ж мова кожного простого народу дуже небагата на слова, – мова, скажемо, навіть англійського робітника має тільки 300 слів-коренів, тоді як мова людини освіченої має слів вже вдесятеро, а то й в двадцяті більше. Людина освічена ніколи не може обійтися тільки мовою народною – їй бракуватиме слів на кожному кроці. Бракуватиме всіх тих слів, що вони відрізняють людину освічену від неосвіченої: в мові кожного простого народу годі шукати слів наукових, слів до вищого розуміння, слів інтелектуальних» [4, с.29].

Вчений намагався обґрунтувати також проблему безперервного розвитку української термінології, зазначаючи, що вона дуже складна і важлива, постає не відразу, а витворюється самим життям упродовж віків, а для свого усталення потребує державної підтримки [9, с.250-255]. Іван Огієнко радить: «Ось чому не можна повсякчасно здаватися на мову народню і даремно шукати там того, чого ніколи не знайдемо. Не нам спускатися до народу навіть за математичними термінами – ні, – краще будімо нарід, кличмо його до себе, ставмо його поруч нас, поруч нашої культури. Що в народа єсть кращого, те ми візьмемо все до мови своєї; от же нехай і він простує до нас, нехай і він бере від нас все, чого тільки взяти він зможе. Нехай нарід підводиться до культурних людей і до їх мови. З обопільного впливу й витвориться найкраща літературна мова» [4, с.30].

«Те ж саме можна сказати і про нашу термінологію. Сплине час, і ми звикнемо до своєї термінології, вона не мулятиме нам, аби тільки скрізь по школах була вона однакою. Пройде час, і згодом наша термінологія, витворена якнайкраще тепер, все їдно не відповідатиме собі колись. Це закон життя всяких слів, бо слова, яко форма, живуть віки, тоді як розуміння, тям їхня за той час часто міняються. Ми тепер жахаємось не тільки нових слів, але й своїх стародавніх, що їх ми вже добре позабували. Ми лякаємось свого слова «підмет» («подлежащее») тільки через те, що в школі не чули його і змалку не звикли до його. А слова цього живає вже Галатівський, найбільший український письменник XVII віку. Та й чим слово «підмет» паганьше од слова «подлежащее»?...» [5, с.28].

Серед мовно-освітніх проблем слід звернути увагу на проблему написання підручника. За словами вченого-освітянина, підручник повинен бути доступним для сприйняття, цікавим, обов'язково мати висновки, ілюстрації, вірші. У ньому має міститися стільки матеріалу й різних форм навчання, щоб була можливість вибрати найвдаліший, найдоступніший учням, саме такий, який необхідний для певного уроку. До цієї справи необхідно підходити, як вважав учений, творчо і не обмежувати себе рамками підручника. Вчитель, за словами дослідника, має право змінювати його, щось опускати і додавати своє. Підручник, за І. Огієнком, потрібен передусім для підготовки домашнього завдання і під час повторення матеріалу [10, с.181].

Для грамотного читання і написання українською мовою І. Огієнко видавав граматики та словники: «Український правописний словник», «Історичний словник української мови», «Словник мови Шевченка», «Український стилістичний словник». У «Словнику місцевих слів» вчений-мовознавець сформулював таку концепцію: «Для одного народу – одна літературна мова і правопис», яка була використана під час створення українського правопису «Правописні правила, прийняті Науковим товариством імені Т. Шевченка у Львові» [1, с.27]. Але для практичного вивчення літературної мови граматичних відомостей і загальноживаних словників за редакцією Б. Грінченка та Є. Желехівського, як вважав автор, було недостатньо, бо вони відображали, насамперед, лексику живої народної мови, яку ніколи не вживали в літературній.

Учений-філолог намагався вирішити проблему чистоти української мови, закликаючи: «Бережи чистоту своєї Рідної мови, – і тим збережеш чистою й

Душу народу твого» [11]. Щоб запобігти засмічування української мови полонізмами, русизмами, грецизмами тощо, щоб український народ мав одну спільну літературну мову, І. Огієнко видає стилістичний словник. Слід зазначити, що застарілі українські слова він застерігав зберігати як скарб. Кожне явище мови досліджувалося вченим історично. Однакові форми слів – українські з московськими – свідчать, як зауважував І. Огієнко, про те, що вони були занесені до Росії з України протягом XVI-XVIII ст., бо з'явилися в Україні на 100-200 років раніше ніж в Росії, тому не можна дивитися на них, як на позички з московської. Про проблему багатства і краси української мови автор висловився так: «Наша власна українська мова в її численних говірках така багата і неопоритна, що просто гріх перед своїм народом поповнювати літературну мову некоротніми позицями з мов чужих: польської чи московської» [11, с.6, 8, 9]. Проблемою першорядної ваги І. Огієнко вважав виховання любові до своєї мови. Вчитися берегти, любити, поважати і піклуватися про рідну українську мову необхідно на уроках з української мови, де належить давати необхідні знання про мову, її історію, красу та значимість, бо з вивчення мови починається пізнання свого народу та його духовності [3]. Саме мова об'єднує націю, вважав І. Огієнко. Відстоювати цю думку було непростим, оскільки значна частина української інтелігенції, зокрема з Галичини, сприймала цю ідею насторожено, а часом і вороже. Вчений різко засуджував такі дії, зокрема рішення наради педагогічних працівників у Перемишлі 1933 р., котрі ухвалили, що кожний учитель-україніст має навчати дітей писати по-своєму. Він закликав усіх українців використовувати правопис, який затвердила у 1929 р. Академія наук. «Хто пише не так, – наголошував І. Огієнко, – той приносить шкоду нашій єдності» [12, с.4].

На протипагу таких дій І. Огієнко висунув гасло: «Для одного народу – один правопис і одна літературна мова». Цій проблемі він присвятив багато праць («Рідне слово», «Сучасна українська літературна мова» тощо) і просто звернень до редакторів окремих видань, яких автор закликав перейти на повний академічний правопис, у якому подаються правила переносу слів, написання великої літери, а також фонетичні, морфологічні норми написання [13].

І. Огієнка непокоїла проблема соборності української мови. Він виступав проти видань, які стояли на перешкоді створення однієї літературної мови і нехтували нормами загальноукраїнського правопису. Учений наголошував, що «народ, який не має спільної літературної мови, – то незріла нація. Об'єднаймося у мові – і це мовне об'єднання, реалізація соборності української мови золотими буквами залишаться не тільки в історії української культури, але й у політичній історії нашого народу» [15, с.38-39]. Для реалізації цієї ідеї вчений проводив велику цілеспрямовану роботу, зокрема організував гуртки плекання рідної мови.

Підсумовуючи викладене, варто наголосити, що мовно-освітня проблематика І. Огієнка майже нічим не відрізняється від мовно-освітніх проблем сьогодення, хоча остання праця науковця-освітняка була написана більше 30 років тому. І сьогодні, в час розбудови Української держави та утвердження національної школи, значення порад великого вченого – неоціненне, бо він вважав, що саме з вивчення української мови витікає національно-патріотичне і моральне виховання майбутнього громадянина України, чого так не вистачає сьогодні нашим вихованцям. Тому погляди І. Огієнка як просвітителя, мовознавця та історика на питання мовної освіти в Україні були і нині залишаються надзвичайно актуальними. Проблеми, які ставив і вирішував І. Огієнко, не залишають байдужими сучасних мовно-освітніх дослідників, яким доводиться уже в незалежній Українській державі піднімати, по суті, ті ж самі пробле-

ми: давності української мови, її чистоти, любові до своєї мови, становлення її та збереження, формування та розвитку, мовного об'єднання нації, написання підручників, розвитку української термінології, видання українськомовної літератури, вирішення яких могло б сформувати українську свідомість і менталітет українця. Без відповіді поки залишилися запитання: як поєднати у навчальному процесі індивідуальні та колективні методи навчальної роботи, як краще подати і засвоїти новий матеріал, підвищити якість знань, підняти статус української мови, ефективність рідномовного навчання. Крім зазначених проблем, мають місце і нові, які породила вже незалежна держава. Це – науково-методичне забезпечення навчального процесу, скорочення годин на вивчення українознавчих предметів. Невирішених проблем могло б бути набагато менше, якби державні діячі й освітяни враховували у навчанні та вихованні молоді також досвід і поради Великого українця І. Огієнка.

Список використаних джерел:

1. Болтівець С. Іван Огієнко: мова як вираження національної психіки, душі й свідомості народу / С. Болтівець // Дивослово. – 1994. – №7. – С. 23-27.
2. Левківський М.І. Огієнко – визначне явище в українській освіті, науці і культурі / М.І. Левківський // Освіта України. – 2002. – 18 січня.
3. Огієнко І. Українська граматики: Підручник для першого року навчання в народних школах та для підготовчого класу середніх шкіл / І. Огієнко. – 2-е вид. незмін. – К., 1921.
4. Огієнко І. Вчімося рідної мови! Нариси про мову вкраїнську / І. Огієнко. – К. : Видавництво книгарні Є. Черепівського, 1918. – 47 с.
5. Огієнко І. Рідна мова в українській школі / І. Огієнко. – К., 1917. – 32 с.
6. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Львів : Фенікс, 1995. – 44 с.
7. Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський апостол : літературно-лінгвістична монографія / І. Огієнко. – Варшава, 1930. – Т. 1. – 520 с.
8. Огієнко І. Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови / І. Огієнко. – К. : Видавництво книгарні Є. Черепівського, 1918. – 88 с.
9. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2004. – 412 с.
10. Огієнко І. Сучасна наука та освіта : науковий збірник. Серія історична та філологічна / І. Огієнко. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, 2003. – Вип. 1. – 200 с.
11. Огієнко І. Український стилістичний словник : підручна книга для вивчення української літературної мови / І. Огієнко. – Львів, 1924. – 496 с.
12. Огієнко І. Рідне писання / І. Огієнко. – Жовків : Друкарня Василян, 1933. – Ч.1. – 145 с.
13. Огієнко І. Український правопис: З словничком / І. Огієнко. – Львів, 1925. – 39 с.
14. Тимошик М. Голгофа І. Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності : монографія / М. Тимошик. – К. : Заповіт, 1997. – 229 с.
15. Тимошик М. Ідея соборності української мови на сторінках Огієнкового часопису «Рідна мова» / М. Тимошик // Дивослово. – №5. – С. 38-44.

The scientific analysis of language and educational Ivan Ohienko inheritance is distinguished, his contribution to terminology development, it is shown educational problems scientist had distinguished and considered.

Key words: Ukrainian language, terminology, educational problems, dictionary.

Отримано: 02.11.2015 р.

**СЕКЦІЯ «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ
ДИСЦИПЛІН У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ
І ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ»**

УДК 37(09)

В. І. Авраменко

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

**НАВЧАЛЬНА РОЛЬ ТЕРМІНА В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ
КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА**

У статті висвітлено підхід І. Огієнка до українського термінотворення для школи у кінці XIX – поч. XX ст. З'ясовано роль українського терміна у становленні національної школи зазначеного періоду.

Ключові слова: українська школа, термін, освіта, культура, національна свідомість.

Розвиток України як самостійної незалежної держави викликав помітні зрушення в системі навчання й виховання молоді. В умовах розбудови національної середньої та вищої школи постали проблеми реформування й удосконалення всієї освітньої галузі.

Реформування освітньої галузі призводить до перегляду змісту окремих навчальних дисциплін, а звідси й до розгляду їхнього понятійно-термінологічного апарату. Інноваційні процеси в освіті, поява інтегрованих курсів, нових навчальних дисциплін (валеологія, людина й світ та ін.) зумовили зростання інтересу педагогів і науковців до навчальної термінології.

Для процесу формування навчальної термінологічної лексики характерний тісний взаємозв'язок позамовного і внутрішньомовного факторів, які певним чином організовують термінотворчий процес. Це є основою для поступального розвитку з послідовною зміною періодів. Серед позамовних основоположним є рівень розвитку національної освіти, науки, культури, а серед внутрішньомовних – становище мови в суспільстві й ступінь розвитку функціональних стилів.

Історія формування навчально-термінологічної лексики, як і українського термінотворення – це процес зміни одного періоду формування й становлення на інший, при якому простежується тісний зв'язок кожного з попереднім. У цілому це становить єдиний безперервний рух і розвиток. Друга половина XIX – початок XX ст. є особливо важливим періодом, бо саме в цей час було закладено підвалини для поступового розвитку української наукової термінології як системи і навчальної термінологічної лексики як складової її частини.

Русифікаторська політика царського уряду, недержавний статус української мови, державна роз'єднаність гальмували формування української наукової мови, творення навчальної термінології. Нові зміни в суспільно-політичному житті України (відміна кріпосного права, пробудження національної свідомості, інтелектуальних сил, прагнення української інтелігенції поширювати освіту серед народу) сприяли розвитку української літературної мови.

Питання творення, вживання й розвитку української термінології – одне з невіддільних питань мовної, а водночас і культурно-освітньої концепції І. Огієнка. Осмислення витоків української термінології дало змогу вченому-

педагогу викласти свої міркування щодо її усталеності, єдності, освітньої цінності в «Історії української граматичної термінології», що вийшла в «Записках українського наукового товариства» у 1908 році.

Учений, намагаючись з'ясувати причини термінологічної розбіжності в українських граматиках, вважав, що Україна в умовах бездержавності не мала підґрунтя для розвитку граматичної літератури. На думку І. Огієнка, основою для формування й нормалізації граматичної термінологічної лексики повинна була стати школа, яка б об'єднала й закріпила її в суспільстві. Такої школи в Наддніпрянській Україні не було.

Для розвитку власне української навчальної термінології, а саме мовознавчої, в кінці XIX – на початку XX століття велике значення мали граматичні праці – різного виду підручники, як видавалися в Західній Україні, бо, як відомо, розвиток мовознавчої науки, стан освіти в Галичині були в більш сприятливих умовах, ніж у царській Росії. Пріоритет у виробленні мовознавчої термінології дослідник віддає Галичині, де вивчення рідної мови у школі почалося в 30-х роках XIX ст.: «Український язык тут (Наддніпрянщині – примітка В.А.) не признавався офіційно, – писав І. Огієнко у 1908 році, – ніде по школах не викладався. Тому розвиток граматик рідної мови, а разом із тим і граматичної термінології йшов поза межами України Російської, на Галичині, де українська мова була признана офіційно і на ній велося викладання науки по школах. Термінологію ми знаходимо в себе випадково, по всяких передмовах та граматиках, і тільки в останні дні по граматиках» [1, с.32].

І. Огієнко просліджує зв'язок термінології й інтелектуального життя нації, який зводиться до таких моментів: 1) у кожного народу, який має свою історію, який має право на існування, та чи інша виробленість наукової термінології свідчить про його культурно-освітній зріст, його; культурне становище; 2) не може бути науки, «раз на вислів її недостає термінів» [2, с.94].

На потребу відповідного впорядкування української мовознавчої термінології порівняно з лексикою природничих термінологією І. Огієнко вказував у «Історичному словнику граматичної термінології» (1908); «Коли терміни лікарські або ботанічні ми сливе що цілком маємо в народі, – їх тільки треба там пильніше пошукати, – то граматичної термінології, через абстрактність самої науки, у народа не маємо. В народній мові ми знайдемо терміни горлянка, бешиха, півоня, але термінів для *subjectum*, або назв відмінків ми не знайдемо. Виходить, що авторь граматики повинен сам витворити граматичні терміни» [3, с.8].

Те, що автор кожної граматики, що з'явилися в Україні в другій половині XIX – поч. XX ст., користувався власними принципами творення термінів, стало причиною строкатості та невпорядкованості української мовознавчої термінології. Особливо яскраво це виявилось на початку XX ст., коли постала нагальна потреба мати єдину, науково уніфіковану лінгвістичну термінологію. І.Огієнко, маючи на увазі освітню цінність граматичної термінології, писав: «А тим часом усталеність і єдність граматичної термінології має велику вагу. Може не за горами вже той бажаний час, коли наш уряд переконається в тому, що тільки освіта рідною мовою дасть народови добрий пожиток, а державі – певну користь... Яку ж граматiku дамо ми для школи, коли ми ще не погодилися ні за правопис, ні за термінологією? А викладати по школах граматiku з невсталеною термінологією і таким же правописом – річ не тільки корисна, а навіть більше – шкодлива» [4, с.3].

«Історичний словник української граматичної термінології» І. Огієнка є своєрідною спробою підсумувати попередній розвиток української мовознавчої термінології, «зібрати до купи все те по часті термінології, що ми зна-

ходимо в рідній граматичній літературі» [1, с.38]. Про масштабність виконаної автором роботи свідчить насамперед те, що у словнику вміщено матеріал із 77 джерел. Ним охоплені практично всі граматико, починаючи від граматики «Адельфотес» (1591) і, закінчуючи «Українською граматику» Є. Тимченка та «Короткою українською граматику для шкіл» Г. Шерстюка, що вийшла у світ 1907 року. Безумовно, цінним є те, що І. Огієнко, крім термінів граматик, залучає до свого словника мовознавчу термінологію, яка використовувалася в наукових статтях, зокрема, М. Левченком, О. Партицьким, І. Павлусевичем. У словнику подано, за нашими підрахунками, терміни для номінацій 463 понять із фонетики, морфології, синтаксису та орфографії, що, крім рівня розробленості української лінгвістичної термінології, відтворює й тогочасний ступінь наукового осмислення структури української мови.

Процес творення й усталення української навчальної термінології у другій половині XIX ст. тісно пов'язаний зі становленням українського правопису, термінографії, граматичної літератури – в основному підручників для самонавчання та для вищих чи середніх шкіл. Особливо важливо зрозуміти принципи творення навчальної термінології на тому етапі, коли вона була надбанням особистостей. «Для належного розвитку своєї наукової мови, – писав пізніше І. Огієнко, – Україна не мала головної основи – школи, а тому мова ця розвивалась неорганізовано, розвивалася зусиллями окремих одиниць, а не інституцій. Наукова термінологія знаходилась в початковому стані, бо знов же таки вона не мала життєвих основ свого вироблення» [4, с.198].

Аналізуючи термінологію українських граматики, що видавалися в першому десятилітті XX століття, Іван Огієнко вважав недоліком повну відсутність наголосу над граматичним терміном, зокрема в граматиках Г. Шерстюка та П. Залозного. Він зазначав: «В граматиці для школи сього не повинно бути ні в якому разі. Та й, справді, як учень стане наголошувати назви «підмет», «наголос» і т. і., коли тут помиляється навіть читач середньої освіти? Кращі галицькі граматики – як от граматика Смаль-Стоцького – живають наголосу не тільки над термінами, але й над кожним словом. А в нас, де ще суспільство не призвичаїлось до вивчення рідної мови, учні, особливо ті, що одержали трохи російської освіти, читаючи, будуть калічити рідну мову. Наголос всім разі був би для їх дуже корисним» [1, с.30].

«Термінологія, – пише І. Огієнко, – не повстає відразу, а звичайно витворюється самим життям упродовж віків духовного життя, потребує традиції для свого усталення». У XIX ст., на яке припадає «найбільший розвій культурного життя в цілій Європі», українська мова науки не могла розвиватися нормальним шляхом; адже «духово українська інтелігенція все жила в чужій культурі».

На думку вченого-просвітителя для розвитку термінології потрібна постійна праця інтелігенції – і фахівців певної галузі, і філологів: «Перші сліdkують за тим, щоби новий термін відповідав своєму призначенню; другі пильнують, щоби нововведений термін відповідав своїми вимовою й формою правилам нашої народної мови» [5, с.1]. Для вченого, дослідника, педагога, кожного, хто в той час вболівав за термінологічну справу, було зрозуміло, що термінологічне питання зростає до масштабів державної проблеми.

Упровадження української термінологічної лексики в українській школі в 1917-1920 рр. відбувався в складних умовах розбудови національної системи освіти. Найбільшу потребу у нормативній термінології відчувала школа, що перейшла на українську мову викладання і не мала єдиної програми, відповідних підручників, єдиної усталеної термінології. Внаслідок аналізу напрямів розвитку навчальної термінологічної лексики в період українських національ-

них урядів з'ясовано, що офіційні урядові заходи сприяли відродженню української мови, організації термінологічних комісій та товариств для унормування процесу розвитку термінології в Україні.

Ап'юріорним є те, що кожен термін повинен пройти функціональну апробацію, що можливо тільки при належному розвитку національної науки й наявності шкіл і вишів з рідною мовою викладання.

Іван Огієнко, вивчивши стан термінологічної справи в Україні у ретроспективному плані, оптимістично дивився на майбутній його розвиток. Оптимізм ученого ґрунтований реаліями українського життя після 1917 року, коли «по цілій Україні постають усякі гуртки та комісії, що пильно займаються складанням найрізніших термінологічних словників. Почала працювати українська школа, а вона голосно вимагала наукової термінології. Її вимагали й різні державні установи, що постали з того часу» [6, с.51].

Культурно-освітня концепція Івана Огієнка утверджується розумінням мови як сили культури, а культури як сили народу. На розбудову літературної мови він дивився як на найміцніший цемент для об'єднання й інтелектуалізації нації.

Негативно впливає на розвиток науки та освіти розбіжність у вживанні і розумінні термінів, коли «що не вчений – своя власна термінологія». Усталеність і єдність термінології має велику вагу – така загальна думка І. Огієнка щодо термінології, призначення якої – наука і освіта народу.

Одним із напрямів розвитку навчальної термінологічної лексики в цей час було створення і видання підручників та пошук найбільш вдалих українських термінів для них. І. Огієнко у статті «Рідна мова в українській школі» (1917) писав: «Однаковість, єдність граматичної термінології має велику вагу. Цю різноманітність... ще можна було зносити, коли граматику не ставала шкільним підручником. Отже, з того часу, як українська граматику піде до школи, ми повинні всіма силами дбати аби скрізь заводили однакову термінологію» [2, с.25]. І хоча ця термінологічна робота не була достатньою мірою організована, а використання українських термінів в підручниках мало на меті суто практичні потреби навчання, грамоти, що було цілком природно, зважаючи на стан освіти, політичні, економічні умови того часу, все ж це був великий крок вперед на шляху створення української навчальної термінології.

Для сучасного розвитку навчальної термінологіки актуальною та корисною є термінологічна концепція видатного українського просвітителя І. Огієнка, викладена у його унікальній праці «Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства» (1936 р.). Ця праця є концептуальним виразом поглядів ученого на засади національного навчання й виховання молоді. Хоча вона призначалася українцям, які жили в умовах етнічної усамітненості й утисків з боку влади митрополії (Польщі), її концентрована суть – рідна мова є запорукою єдності і збереження української нації – не втратила актуальності і донині. Вона адресована усім громадянам, тому, кому не байдужа доля українського народу, його мови.

Відповідно до заголовка, книжка написана у формі повчань і гасел, що мають бути засвоєні читачами і слугувати їм керівництвом до дії, бути настільною книгою вчителя словесника національної школи. «Рідномовний катехизис» – це паспорт української мови, у якому відображено всі параметри нашої «Я» – національно-етнічної, соціально-культурної, духовно-етнічної, вікові та професійні особливості. У нашому дослідженні вважаємо за потрібне вмістити розділи цього твору, які безпосередньо стосуються сучасного стану освіти і шкільництва, виваженість суджень автора залишається незаперечною.

Іван Огієнко постійний у таких переконаннях:

- а) єдність шкільної термінології: граматичної, математичної, природничої та ін. по школах, у підручниках і в наукових статтях необхідна насамперед; недотримання цієї вимоги сильно шкодить моральному розвитку літературної мови;
- б) цілий народ мусить пильно дбати, щоб його шкільна термінологія конче усталилася й тим самим стала культурним доробком усієї нації; без найколючнішої потреби не вільно міняти шкільної термінології;
- в) з бігом часу можна міняти тільки другорядні неваді шкільні терміни, завжди пам'ятаючи, що для розвитку культури національної свідомості народу сто́крат корисніше мати одну, хоч і не досконалу, але соборну термінологію, аніж термінології індивідуальні (особисті), хоч би й ліпші [7, с.35-36].

Заслуга Івана Огієнка полягає в тому, що він теоретично обґрунтував безперервний розвиток української термінології, послідовно орієнтувався на весь територіальний простір українського народу і дотримувався погляду, що термінологічна розбудова української мови детермінована науково-освітніми, культурними запитами її носіїв.

В його працях бачимо чітке розуміння потреби розвитку національної термінології для освіти, інтелектуалізації нації, збагачення її наукового потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Історія української граматичної термінології / І. Огієнко. – К., 1908. – С. 32.
2. Огієнко І. Правопис і граматична термінологія / І. Огієнко // Рідна мова. – Львів, 1937. – Ч. 2. – С. 94.
3. Огієнко І. Історичний словник граматичної термінології / І. Огієнко. – К., 1908. – С. 8.
4. Митрополит Іларіон. Історія української літературної мови / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1980. – 198 с.
5. Чайковський М. В справі нашої письменницької мови / М. Чайковський // Рідна мова. – Ч. 1. – С. 1.
6. Огієнко І. Інститут Української Наукової Мови в Києві / І. Огієнко // Рідна мова. – Львів, 1933. – Ч. 2. – С. 51.
7. Огієнко І. Для одного народу одна наукова термінологія / І. Огієнко // Рідна мова. – 1935. – Ч. 2. – С. 35-36.

This article underline the approach of I. Ohienko to the Ukrainian terminology for the school at the end of XIX-XX centuries. It is stated the role of the academical Ukrainian term in the development of Ukrainian national school.

Key words: Ukrainian school, term, education, culture, national consciousness.

Отримано: 02.10.2015 р.

Т. П. Білоусова

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ОРАТОРСЬКА МАЙСТЕРНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА ТА РИТОРИЧНА ОСВІТА В УНІВЕРСИТЕТІ

У статті на основі аналізу ораторської діяльності та наукової спадщини Івана Огієнка визначено шляхи підвищення культури мовлення студентів на заняттях з дисциплін риторичного циклу. Підкреслено значну роль цих дисциплін в забезпеченні ґрунтовної підготовки вчителя, вихователя, викладача.

Ключові слова: риторика, ораторська майстерність, Іван Огієнко, риторична освіта.

*Знати свою літературну мову без доброго відповідного навчання ніхто не може*¹ [5, с.393] і *Нашим мовним учителем мусить стати найперше школа і то школа хороша, бо без доброго навчання літературної мови знати її не будемо* [5, с.325-326] – ці слова Івана Огієнка, безперечно, мали б стати девізом викладання будь-якої філологічної дисципліни у будь-якому навчальному закладі. Вони безпосередньо стосуються дисциплін, покликаних знайомити студентів з основними теоретичними положеннями й забезпечити здобуття вмінь і навичок красномовства. Такими є «Риторика» (вивчається на факультетах іноземної філології, української філології та журналістики, історичному, фізико-математичному, педагогічному), «Основи риторики в початковій школі» (на педагогічному факультеті), «Основи ораторського мистецтва» (на історичному), «Тренінг ораторського мистецтва корекційного педагога» (на факультеті корекційної і соціальної педагогіки та психології).

Ораторська майстерність, як відомо, відкриває великі можливості для професійного зростання, досягнення успіху в різноманітних сферах людської діяльності, тим більше у такій важливій сфері, як викладацька. А відсутність необхідних мовленнєвих і комунікативних навичок для багатьох учителів та викладачів стає практично нездоланною перешкодою на шляху до успіху, більш того, виливається у мовленнєву некомпетентність їх учнів і студентів. Тож відповідальне ставлення всіх учасників навчального процесу до підвищення рівня своєї мовленнєвої культури – обов'язкова умова якісної підготовки шкільного вчителя, вихователя, вузівського викладача, важливий чинник рідномовної освіти.

Ораторська майстерність, як відомо, має п'ять складових: психологічну (передбачає психологічну готовність мовця до контакту з аудиторією); логічну (пов'язана з формуванням чіткого логічного каркасу виступу); звукову, акустичну (регламентує техніку говоріння, його артикуляційне та інтонаційне оформлення); культурно-мовленнєву (передбачає грамотність, володіння орфоепічними, лексичними, граматичними та стилістичними нормами); власне риторичну (пов'язана з композиційною побудовою промови, використанням засобів увиразнення). У цій статті зупинимось докладніше на культурно-мовленнєвих ознаках ораторської майстерності, розглядаючи їх крізь призму вимог, визначених Іваном Огієнком, якого сучасники згадували як неперевершеного оратора.

Мета статті – на основі аналізу практичної ораторської діяльності та теоретичної спадщини Івана Огієнка визначити шляхи підвищення культури мовлення студентів на заняттях з риторичних дисциплін.

¹ Тут і надалі прямі цитати з творів Івана Огієнка подаватимемо курсивом без лапок.

Зазначимо, що формуванню риторичної особистості й культури вчителя присвятили свої праці Л. Залюбінська, І. Зязюн, А. Капська, Г. Сагач, Н. Тарасевич та ін. Риторика як вагомий складник лінгвістичної освіти розглядали Ф. Бацевич, Н. Голуб, К. Клімова, О. Кучерук, Л. Мацько, О. Мацько, В. Нишета, Л. Скуратівський. Окремі аспекти мовно-освітньої діяльності Огієнка висвітлювали мовознавці, історики, представники педагогічної науки О. Біла, А. Білан, С. Болтвівець, Я. Ганіткевич, І. Кучинська, В. Ляхощкий, С. Савойська, М. Слободян, Є. Сохацька, М. Тимошик, Е. Федорчук та ін.

У працях Г. Сагач, Т. Франчук, К. Клімової Огієнко постає як талановитий академічний і релігійний оратор. Зокрема, Г. Сагач приділила увагу проблемам формування духовної культури особистості засобами гомілетики у творчій спадщині Івана Огієнка (див. відповідний розділ її підручника «Риторика», а також статтю «Гомілетика Івана Огієнка і сучасність»). Дослідниця назвала проповідницьку спадщину Івана Огієнка «живодайним джерелом гомілетичної довершеності». Посилаючись на слова митрополита Іларіона про те, що *церква мусть стати найміцнішою твердиною плекання рідної мови. Без рідної мови немає Церкви* [6, с.432], Г. Сагач підкреслила: митрополит надавав великого значення ролі духовенства у збереженні й розвитку рідної мови. Мова й віра, вважав він, – найміцніше пов'язані між собою й разом творять головну ознаку народності [8, с.245-249]. Тому Огієнко повсякчас дбав про гомілетичну культуру священників, які мають говорити тільки доброю літературною мовою, стаючи взірцем і школою літературної мови парафіян. Крім того, він вважав, що треба прищеплювати молоді любов до рідної мови. Велику роль у цьому відіграє родина (проповіді «Родина найперше навчає української мови», «Родина – то домашня церква») та ін.

Т.І. Франчук у статті «Лектор, якому аплодували слухачі: складові успіху» назвала Івана Огієнка професором, який «йшов до студентів зі своєю «правдою», добутою власноруч... Це були власні ідеї, переконання або ті, що пройшли особистісну «обробку» і «привласнені» відповідно зі своїми смислами. Звідси і небайдужість до того, про що говориш, високий емоційний заряд, який «захоплює у полон» студента, примушуючи його думати, активізувати свій досвід, уявлення про проблему, що вивчається, проектувати подальший шлях пошуку істини» [9, с.243-244].

Ораторська майстерність Огієнка базувалася на небайдужості, особистісному ставленні до предмета говоріння. Тож формування спільного зі слухачами емоційно-інтелектуального поля, насиченого позитивною енергетикою, – перша складова успіху Огієнка-лектора. Другою автор вважає професійну поліфункціональність (мовознавець, автор шкільних і вузівських підручників, методичних посібників, ректор університету, міністр освіти, творець проектів реформування системи освіти, школи, університету, вивчення української мови). На думку Т.І. Франчук, феномен Огієнка ще не до кінця оцінений і вивчений нашими сучасниками, поле для подальших наукових пошуків широке і благодатне [9, с.242-246].

К.І. Клімова, розробляючи методику формування комунікативних якостей майбутніх учителів-словесників, наголосила на таких складниках ораторської майстерності Огієнка, як ґрунтовність знань із багатьох наук, дар красномовства, високий рівень культури мовлення і мислення, здатність впливати на розум і почуття [3]. «Вища педагогічна школа дає початок своєрідної ланцюгової реакції, – вважає дослідниця. – Висока культура мовлення викладачів заохочує студентів до більш продуктивної роботи над удосконаленням свого мовлення, яке, відповідним чином, має стати зразком для школярів... Тож співпраця викладачів і студентів з вивчення теоретичних основ культури й техніки виразного мовлення потребує від них, окрім взаємоповаги, однакової ретельності і ширості» [3, с.84].

К.Й. Клімова зауважила, що поставлена Огієнком проблема формування культури мовлення залишається актуальною дотепер. З цим важко не погодитись, спостерігаючи за конкретними проявами мовленнєвої поведінки в стінах університету його імені. Чи може похвалитися високою мовленнєвою культурою пересічний студент – історик, математик, навіть філолог? Чи можуть вони стверджувати, що їм пошастило почути зразкове мовлення своїх викладачів, навчитися майстерності спілкування у всіх сферах суспільного життя?

Вважаємо, що негативний вплив на культуру мовлення учасників навчального процесу справляють: всезагальне падіння рівня культури мовлення у суспільстві, спричинене згасанням інтересу до читання, театрального мистецтва, серйозного кіно; інтернет-контакти замість живого спілкування; відмова школи й вузу від практики написання творів і переказів; заміна розгорнутих відповідей різноманітними тестуваннями; брак якісної цензури друкованих видань, теле- і радіопередач; недостатність (і часто фінансова недоступність) науково-методичного забезпечення навчального процесу; скорочення годин на вивчення українознавчих предметів тощо. Слід звернути увагу і на такий прикрий факт, як відсутність дисциплін риторичного спрямування в навчальних планах підготовки вчителів і викладачів-математиків, фізиків, географів, біологів, а також редакторів, журналістів та ін., хоча добре відомо, як ефективно вони розвивають загальну і фахову ерудицію, професійно важливі мислительно-мовленнєві якості студентів: логіку мислення, культуру мовлення, адекватну мовленнєву поведінку тощо. Ці дисципліни покликані заповнити прогалини рідномовної освіти, про яку так дбав Іван Огієнко. Тож звернемося до спогадів про його лекторську і проповідницьку діяльність, щоб виявити визначальні риси ораторської майстерності й узяти їх на озброєння в риторичному навчанні.

Перші самостійні лекції в університеті Св. Володимира молодий приватдоцент прочитав у квітні 1915 року. Про них у книзі спогадів «Болотяна Лукроза» написав відомий літературознавець професор Віктор Петров (В. Домонтович), колишній студент історико-філологічного факультету: «Ще й досі в моїх ушах бринить відгук оплесків, що заповнили своїм гуркотом вузький простір своєї аудиторії, вікно якої виходило на луговину ботанічного саду... З несамопитим ентузіазмом ми, студенти, аплодували тоді новому доцентові Університету в ознаку щирого свого подиву й визнання. Поза сумнівом, з усіх доцентських лекцій, виголошених у ті часи в університеті, це була найблискучіша. Вона стала для мене наочним доказом того, як ретельний вчений дотиком чарівної палички з дрібною теми здатний створити казковий палац, шліфуючи, обернути камінець у блискучий діамант бездоганної ерудиції» [2, с. 7].

Степан Ярмусь, протоієрей, був студентом Івана Огієнка в 1960-1962 рр. На його думку, винятково обдарованого оратора-проповідника радо і з великим задоволенням слухали люди: «...Я за все своє студентське життя мав багато учителів-професорів, але подібного вчителя, яким був митрополит Іларіон, не зустрічав ніде і ніколи» [10]. На чому ж базувався успіх оратора? Перш за все, «митрополит Іларіон був людиною свого часу... і на своєму місці». Вдячний слухач згадує, що Огієнко виголошував свої проповіді «тільки має статично», промовляв «чисто, повільно, енергійно», «до всіх поземів своїх слухачів»; промовляв «емфатичне і часто користувався своїм огієнківським кінцевим наголосом»; виробив «свій, справді – огієнківський стиль проповідування і не відступав від цього стилю ніколи. Хто його знав, – міг передбачити, де саме і які наголоси він застосує, чим наголосить проповідувану ним правду». Митрополит «знав, що коли було потрібне, що сказати народу». Робив свої виклади «на осно-

ві коротких записів; вживав речові повторення і вкладався з 3-годинними виступами так, що завжди закінчував їх у точно визначений час. «Його мова – чиста, думка – ясна, речення – короткі, все основане на джерельному матеріалі» [10].

Схвально оцінив ораторський талант митрополита Іларіона Дмитро Степовик, доктор богослов'я і філософії, який у 1989 році слухав проповіді у кафедральному соборі Святої Трійці у Вінніпегу: «Він був чудовий оратор. Виголошував проповіді по 40 хвилин, а то й по годині. Простий люд його дуже любив і шанував» [Цит. за: 1].

Володимир Ляхощкий у передмові до другого тому видання епістолярної спадщини Івана Огієнка «Пам'ятки» зазначив, що сучасникам «імпуנוвав громадський темперамент особистості, найпомітніший під час виголошення промов, курсів лекцій, послань, звернень тощо, в навчальних аудиторіях, на різних за масштабом зібраннях, засіданнях, зборах, на Соборах, мітингах, у храмах, на радіо і т. д. Вони, як правило, сприймалися більшістю їх учасників з палкою зацікавленістю й вірою. Свідки подібних акцій мали нагоду спостерігати як Огієнко-оратор запалювався, вибухав – схвильовано і захоплююче, з яскравою публіцистичністю, із вражаюче досконалим знанням предмета, переконливо будувач виклади, спрямовуючи при цьому в зал гіпноізуючий, випробовуючий, вимогливий погляд, і кожен, на кому він зупинявся, відчував нездоланну могутність переконання промовця в тому, про що йшлося, велич його натури. Сила його впливу на людей, авторитет були надзвичайними» [4, с.5].

Ці та багато інших спогадів свідчать, що Іван Огієнко поєднав риси раціонально-логічного та емоційно-інтуїтивного типів оратора:

- він був чудовим лектором і неперевершеним проповідником, здатним виголошувати промови різних жанрів перед будь-якою аудиторією і в будь-яких умовах;
- знання психології аудиторії, розуміння її насущних потреб виявляв у злободенності тем, що обиралися для виступів;
- наступально-вольовий посыл, впевненість у своїй правоті, величність уживалися в його промовах із бажанням бути почутим аудиторією, викликати у неї довіру;
- блискуча ерудиція, досконале знання предмета сумішалися з талантом пуляризатора, умінням бути зрозумілим для слухачів;
- внутрішня сила не переливалася у зверхність і викликала у людей захват, бажання слухати якомога довше;
- вільне володіння текстом виступу виливалося в блискучі відступи-експромти, засновані на багатому досвіді;
- логічна стрункість, лаконічність, ясність, простота, переконливість викладу поєднувалися з живою образністю, виразністю;
- чистота артикуляції, повільний темп мовлення підсилювалися енергійністю, запальністю, піднесеною тону.

Додамо до цього гарне відчуття часу, вміння підтримувати стійкий зоровий і вербальний контакт з аудиторією, вміння вислухати співрозмовника – і навіть тоді не охопимо всіх позитивних рис блискучого оратора.

Втім, Іван Огієнко був не лише практиком, але й теоретиком красномовства. Насамперед, своїми педагогічними розробками творив зі східно- та західноукраїнських варіантів єдину літературну мову, прищеплював учителям і викладачам відповідальне ставлення до рідного слова. Керуючись гаслом «*Для одного народу – одна літературна мова!*», опублікував чимало словників, методичних рекомендацій, посібників, зокрема: «Вчимося рідної мови» (1909 р.), «Порадник студентам, вчителям і всім тим, хто бажає навчатись української

мови» (1918), «Український стилістичний словник» (1924), «Чистота і правильність української мови» (1925), «Словник слів, у літературній мові не вживаних» (1934), «Український літературний наголос. Мовознавча монографія» (1952), «Наша літературна мова: як писати й говорити по-літературному» (1969). Заснував і редагував у Варшаві журнал «Рідна мова» (1933-1939 рр.), який сприяв популяризації норм єдиної літературної мови серед українців за межами УРСР і в якому було опубліковано статтю «Української літературної мови мусимо вчитися, щоб знати» (1933 р.) та ін.

Мовній освіті присвячені також розділи монографії «Історія української літературної мови», що мають назви «Головні ознаки соборної української літературної мови» і «Як навчатися української літературної мови». Головними ознаками соборної української літературної мови Огієнко вважав:

- 1) чистоту, наддіалектний характер: *Літературна наша мова мусить бути чистою, без разячих говіркових привнесень у словнику, складні й формах;*
- 2) соборність правопису, який *можуть встановляти тільки фахові вчені мовознавці, а не кожен, хто пише чи хто хоче;*
- 3) літературність, *бо одної народної домової [мови] не вистачає для повного знання... Та й не можна тільки народною мовою оповідати про ті речі, про які народ ніколи не знав і не знає;*
- 4) відсутність вульгаризації, опрощення: *учений закликав уживати чужі слова або в їх власній формі, або в українізованій за нашою літературною традицією, але не в формі простонародній;*
- 5) свободу від чужоземних засмічень (варваризмів): *Наша літературна мова пильнує бути чистою, не засміченою непотрібними варваризмами, цебто такими чужими словами, які легко можна віддавати й словами своїми... Русизми й полонізми в нашій мові занечищують її, якщо ми маємо чим їх замінити, і добра літературна мова їх не знає. Але, разом із тим, Огієнко не заперечував уживання іноземних слів, що не мають українських відповідників і / або краще передають думку, – таких, як *дискусія, апелювати, традиція, спеціальний та под.;**
- 6) уникання архаїзмів, але при цьому не варто втрачати *стародавнє спільне культурне добро. Не корисно нам відкидати своє стародавнє слово тільки тому, що воно однакове зо словом російським;*
- 7) відкритість мови до поповнення новими словами: *Коли б не повставали в нашій мові новотвори, літературна мова остаточно завмерла б;*
- 8) ясність мови, у тому числі наукової, *щоб читач легко розумів автора, без більшого напруження;*
- 9) культуру літературної мови: *Взагалі треба всіма силами дбати про те, що зветься культура літературної мови... Під культурою мови Огієнко розумів чистоту, добірність, мальовничість форми, розмаїття прислівникових і прикметникових епітетів тощо;*
- 10) багатство фразеології, *адже добірна національна фразеологія – душа кожної мови, сильно її красить і збагачує;*
- 11) багатство і усталеність синоніміки: *Кожна культурна літературна мова завжди дає про розвій своїх синонімів та пильнує надавати їм усталеного змісту. Синоніми треба не тільки знати, але головно відчувати...;*
- 12) орієнтацію на західну культуру, *що дозволить примножити культуру свого рідного слова, культуру наших власних творів і в формі, і в змісті [5, с.323-335].*

У порадах «Як навчатися української мови» учений наголосив на необхідності вивчення історії мови, її граматики і правопису, звернення до різно-

манітних (тлумачних, перекладних, термінологічних та ін.) словників, читання кращих художніх творів, ознайомлення з бібліографічними покажчиками для орієнтування в джерелах [5, с.393-402].

Безперечно, найважливішою методичною працею Івана Огієнка слід вважати «Науку про рідномовні обов'язки», яку він назвав *Катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства* [7], порівнюючи тим самим із церковною книжкою, що містить короткий виклад догматів християнської віри. У ній учений вкотре підкреслив роль школи у навчанні рідної мови, адже *школа – то найсильніше джерело вивчення й консервації своєї рідної мови взагалі, а літературної зокрема* [7, с.26]. На його думку, забезпечення рідномовного виховання можливе лише тоді, коли кожний учитель досконалим володіє рідною мовою, вимовою, правописом, знає Науку про рідномовні обов'язки і виконує всі її приписи. Учитель мусить *пильнувати, викликувати у своїх учнів любов, пошану та зацікавлення до рідної мови, а це приведе до глибокого вивчення її* [7, с.27]. У вищій школі студентство повинно *добре знати найперше свою соборну літературну мову й вимову, правопис. Особливо ж мусять вони плекати вивчення складні своєї мови й пишатися її знанням* [7, с.32]. Іван Огієнко запевняв, що показниками культури мовлення є правильна вимова, наголос, чітка структура побудови речень.

Серед положень «Науки» – твердження, які показують значущість літературної мови для існування народу, розбудови його держави, формування свідомості кожного громадянина: *Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її; Стан літературної мови – то ступінь культурного розвою народу; Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис; Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови; Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови та ін.* [7].

Згадані та інші праці Івана Огієнка з питань культури мови можна об'єднати гаслом з журналу «Рідна мова» (1933 р.): *Дбаймо всі про культуру своєї мови!* Керуючись ним, риторика й дисципліни риторичного циклу, що викладаються у Кам'янець-Подільському національному університеті, здатні забезпечити ґрунтовну мовно-мовленнєву підготовку майбутнього вчителя, викладача, вихователя, виправити огріхи шкільного навчання, нейтралізувати негативні впливи недосконалого мовленнєвого середовища за межами аудиторій. Підґрунтям навчання мають стати досвід і поради видатного оратора і теоретика культурно-мовної освіти, першого ректора університету Івана Івановича Огієнка.

Список використаних джерел:

1. Gazeta.ua [Електронний ресурс]. – 2012. – 13 січ. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_mitropolita-ilariona-v-radyanskij-ukrayini-nazivali-fashistom-u-ryasi/417802.
2. Домонтович В. Болотяна Лукроза (Спогади) [Електронний ресурс]. Версія файлу 1.0: Портфель, 2015. – 33 с. – Режим доступу: http://portfel.at.ua/lib/d/domontovych_bolotjana_lukroza.pdf
3. Клімова К.Я. Тернистими шляхами до словесної майстерності / К.Я. Клімова // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – Вип. 9. – С. 84-87.
4. Ляхоцький В. Оборонець духовності нації / В. Ляхоцький // Пам'ятки: Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968). – К., 2001. – Т. 2. – С. 3-9.

5. Огієнко Іван (Митрополит Лларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко (Митрополит Лларіон) ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2004. — 436 с., іл.
6. Огієнко І. Мова і культура — церква / І. Огієнко // Рідна мова. — Ч. 9. — С. 431.
7. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. — [факс. вид.]. — К. : Обереги, 1994. — 72 с.
8. Сагач Г. Формування духовної культури особистості у творчій спадщині Івана Огієнка (митрополита Лларіона) / Г. Сагач // Риторика : підручник. — 2-ге вид., перероблене і доп. — К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2000. — С. 245-249.
9. Франчук Т.Й. Лектор, якому аплодували слухачі: складові успіху / Т.Й. Франчук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб.: Серія історична та філологічна. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2006. — Вип. III. — С. 242-246.
10. Ярмаусь С. Інтелектуальний світ Огієнка і його аристократизм [Електронний ресурс] / С. Ярмаусь // Віра і праця в пересвідченнях митрополита Лларіона. — Режим доступу : <http://pharisaia.at.ua/publ/22-1-0-78>.

The article is focused on the ways of improvement of students' speech culture at lessons of rhetoric in regard to Ivan Ohienko's scientific heritage and his activity as an orator. The role of rhetorical subjects in professional preparation of a teacher, a lecturer, and an educator is defined as significant and important.

Key words: rhetoric, oratorical activity, Ivan Ohienko, rhetorical education.

Отримано: 02.11.2015 р.

УДК 811.161.2(075.2)Огієнко(091)

В. В. Вітюк

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ПІДРУЧНИКИ ТА ПОСІБНИКИ І. ОГІЄНКА З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті описано лінгвістичну та лінгводидактичну спадщину І. Огієнка, проаналізовано підручники і посібники з української мови для учнів початкової школи, розкрито педагогічні підходи до оволодіння українською літературною мовою. Зосереджено увагу на методичних рекомендаціях ученого, що залишаються актуальними для сучасної початкової школи.

Ключові слова: рідномовні обов'язки, рідне писання, правопис, грамати́ка, фонетика, морфологія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Нині початкова школа потребує не тільки розроблення нових концепцій, але і творчого переосмислення кращих надбань педагогічної спадщини видатних педагогів. У цьому аспекті доцільним є вивчення і подальше використання лінгводидактичних розвідок І. Огієнка, які не втратили прикладної значимості і у наш час.

Аналіз досліджень із проблеми. Серед досліджень науково-педагогічної спадщини І. Огієнка слід відзначити глибокі та змістовні праці М. Тимошика. Значної уваги заслуговує праця А. Марушкевич «Невтомний працівник українського Ренесансу І. Огієнко. Педагогічний аспект». Дослідниця проводить

грунтовний науковий аналіз просвітницької діяльності вченого, висвітлює окремі лінгводидактичні погляди І. Огієнка. На сторінках періодичної преси про творчу спадщину І. Огієнка надруковано статті Д. Степовика, З. Тіменика, О. Опанасюка.

Мета і завдання статті. Проаналізувати теоретичний і практичний матеріал підручників і посібників І. Огієнка з української мови та читання для початкової школи, дослідити принципи їх побудови; розглянути внесок І. Огієнка у методику навчання української національної школи.

Виклад основного матеріалу. Іван Іванович Огієнко – видатний український вчений, мовознавець, історик, педагог, методист, перекладач, державний, церковний і культурно-освітній діяч. Заслуга І. Огієнка в тому, що він розробив власну концепцію національної школи, яка базувалася на принципах доступності, народності, безплатності початкової освіти, рідномовності навчального процесу. Вчений наголошував на великому значенні національної школи для українського народу, яка крім освітньої функції, повинна забезпечувати формування національного духу учнів, їхньої культури, традицій. Працюючи на посаді вчителя комерційної школи та гімназій Києва, Львова, І. Огієнко зрозумів, що навчальний процес не може бути ефективний, якщо він не має відповідного методичного забезпечення, а тому необхідно створювати підручники для тих, хто хоче здобути знання. З-під його пера виходять відомі книги з української мови для національної, переважно початкової, школи. Так, заслуговують на увагу такі його підручники з української мови: «Вчимося рідної мови. Нариси про мову вкраїнську» (1917), «Рідне писання. Українська граматика: Основи вкраїнського правопису: Підручник для 1-го року навчання» (1918), «Українська граматика: Основи вкраїнського правопису: Підручник для 2-го та 3-го року навчання» (1918), «Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови» (1918), «Головніші правила українського правопису» (1922), «Український правопис з словничком» (1925), «Чистота і правильність української мови: Підручник для вивчення української літературної мови» (1925), «Навчаймо дітей своїх української мови» (1961) та ін.

Особливе значення для розвитку україномовної освіти мав «Проект правопису української мови» І. Огієнка, який став основою для ухвалення циркуляра «Про головні правила українського правопису для обов'язкового шкільного вжитку по всій Україні» 1919 р., а також його праці і словники: «Порадник студентам, вчителям і всім тим, хто бажає навчитись української мови», «Історія словника української мови», «Повстання азбуки і літературної мови у слов'ян», «Словник мови Шевченка», «Словник місцевих слів», «Український стилістичний словник».

Підручники І. Огієнка вирізняються науковістю, народністю, гуманістичною спрямованістю. Підручники І. Огієнка побудовані переважно на фольклорній основі. Добір фольклорного матеріалу зумовлений тим, що, на думку вченого, в усній народній творчості ідеал людини позначений усіма найкращими моральними чеснотами: працьовитістю і чесністю, толерантністю і товариськістю, наполегливим прагненням до знань і краси, що сприяє розвитку мислення та мовлення учнів, кращому засвоєнню ними лінгвістичного матеріалу та вихованню молодших школярів у дусі кращих традицій українського народу.

За словами вченого, підручник повинен бути доступним для сприйняття, цікавим, обов'язково мати висновки, ілюстрації, вірші. У ньому має міститися стільки матеріалу й різних форм навчання, щоб була можливість вибрати найважливіший, найдоступніший учням, саме такий, який необхідний для певного

уроку. До цієї справи необхідно підходити, як вважав учений, творчо і не обмежувати себе рамками підручника. Вчитель, за словами дослідника, має право змінювати його, щось опускати і додавати своє. Підручник, за І. Огієнком, потрібен передусім для підготовки домашнього завдання і під час повторення матеріалу.

Будучи ректором Кам'янецького університету, І. Огієнко 1918 року у Києві видає шкільний підручник «Рідне писання. Українська граматика: Основи українського правопису: Підручник для 1-го року навчання». Готуючи книгу до друку, автор виходив з таких важливих істин: щоб виховати грамотних людей, учні мають полюбити рідну мову, а одним з найважливіших засобів формування любові до слова є хороший підручник, який відкриє дитині таємниці рідної мови, навчить любити красу рідної землі, ознайомить з правдивою історією народу.

У вступному слові до вчителів І. Огієнко зазначає, що він намагався укласти книжку, придатну більше для читання, з практичними вправами, у якій було б якнайменше правил для заучування напам'ять. «Складаючи свою граматику для народної школи, я перш над усе пильнував, аби дати таку книжку, щоб вона була більше до читання дітям та до практичної їм роботи по вивченню рідної мови і щоб у неї дітям було якнайменше завчати. Я дбав, аби кожний урок вести так, щоб висновок приходив сам собою і щоб мої висновки були дітям тільки на повторення» [1, с.4].

Із метою ознайомлення молодших школярів з основами українського правопису в підручнику І. Огієнка спочатку подаються знання про речення та слово («Речення», «Слово», «Слова-частки»), потім – початкові відомості з фонетики, графіки, орфографії, орфоєпії та каліграфії; у другій частині учні вивчають морфологію та пунктуацію, у цікавій формі (зі вступної бесіди) дізнаються про те, як живе і твориться мова; закінчується підручник розповіддю з історії мови «Слов'янське письмо».

І. Огієнко розробив систему засвоєння учнями початкових класів основ фонетики, визначив зміст і обсяг фонетичного матеріалу, порядок ознайомлення учнів із звуками та буквами, класифікацією голосних та приголосних, роботою мовного апарату у процесі творення звуків. Педагог рекомендує не просто висвітлювати особливості звуків, базуючись на тому досвіді, який має кожна дитина, а розвивати в учнів природне чуття звукової краси української мови. Провідним прийомом при цьому вчений вважає спостереження за правильною вимовою звуків та аналіз фонетичних явищ. І. Огієнко переконує, що свідомому засвоєнню учнями початкових класів фонетичних понять сприяють вправи на спостереження за положенням мовотворчих органів, визначення місця і способу творення кожного звука, зображувальна діяльність, розрізнення звуків за допомогою зорового символу (риски і крапки), щоденна логопедична робота.

Заслугує на увагу методична система роботи за підручником І. Огієнка. Зокрема, у кожному параграфі підручника спочатку подано матеріал для спостереження мовних явищ та їх аналіз. Це оповідання або короткі речення, які діти спочатку читають уголос, аналізують, потрібні слова чи речення виписують у таблицю і роблять необхідні висновки. Автор радить: тим, хто навчається самостійно, цей матеріал слід прочитати голосно і уважно, «звертаючи пильну увагу на нове і незнане», а потім переписати його. Під час списування підкреслювати всі невідомі слова, намагаючись запам'ятати їх написання, і «виробити собі правила про те, що пишуть». Після матеріалу для спостереження сформульовано контрольні питання до теми, що призначалися не тільки для учнів, а й для вчителів – як план уроку; методичні поради, як працювати з матеріалом, що вивчається; яка має бути бесіда з учнями за змістом, на що звернути особливу увагу. Для учнів це повторення вивченого на уроці.

Наступний етап роботи після опрацювання теоретичного матеріалу – формування висновків. Для тих, хто відчуває труднощі, в нижній частині сторінки подано правила з коментуванням. Виділений матеріал напівжирним шрифтом призначений для запам'ятовування. Наприкінці параграфа подано завдання, виконання яких спрямоване насамперед «на добре вивчення основ українського правопису; решту призначено на те, щоб учень збагнув самий процес життя мови». У процесі бесіди учні роблять висновки. І. Огієнко наголошує на потребі проробляти ретельно всі завдання, інакше ніхто «рідної мови не навчиться».

У другій частині «Рідного писання» подано основні відомості з морфології, синтаксису та пунктуації [7]. Ця частина складена аналогічно до першої. Укладаючи її, І. Огієнко прагнув, щоб діти під час вивчення морфології і «складні» розвивали логічне мислення, усне і писемне мовлення. Оскільки через слово дитина входить у сферу духовного життя народу, то надзвичайно важливе значення має формування в молодших школярів уявлення про слово та розряди слів, об'єднані спільними граматичними ознаками, які відображають спільність їх семантики. Провідною лінгвометодичною позицією вивчення частин мови І. Огієнко вважав положення про доцільність взаємопов'язаного вивчення подібних мовних явищ. У початкових класах, на думку вченого, повинен бути такий порядок вивчення частин мови, за якого учні переходять від загального ознайомлення зі всіма частинами мови до окремого вивчення кожної лексико-граматичної групи.

Одним із провідних завдань вивчення частин мови є розвиток усного і писемного мовлення учнів, збагачення словникового запасу дітей новими іменниками, прикметниками, дієсловами, уточнення значення слів, якими діти користувалися раніше, розвиток уміння точно вживати слова у зв'язному мовленні. Для успішного розв'язання цих завдань І. Огієнко рекомендує в процесі вивчення частин мови проводити роботу над синонімами, антонімами, епітетами, ознайомити учнів із багатозначністю слів, вживанням слова у прямому та переносному значенні. Вчений подає рекомендації, як правильно з методичного погляду складати невеликі оповідання: спочатку учні пишуть твір у класі колективно, вчитель стежить за змістовим та мовленнєвим оформленням тексту, корегує і спрямовує дії учнів, а вдома кожен учень має записати у зошит. Після того, як учні набули певних умінь і навичок, вони самостійно складають твори. Цінною є порада І.Огієнка як для учнів, так і для вчителів: «Нічого ніколи не пишійте, наперед добре не обдумавши» [2, с.32].

Основна увага, на думку вченого, у навчанні має звертатися на речення. Тому він не надає самостійного значення морфології і приєднує її до «складні», називаючи це «граматичною революцією». Цікавим є дібраний матеріал для спостереження. Так, для вивчення теми «Групи слів у мові», тобто поділ на частини мови (§ 3), І. Огієнко рекомендує розповісти казку про царя.

Був собі один цар. Одного разу скликав він усіх своїх міністрів і захотів перевірити, чи вони справді тямуючі люди, щобто – чи здатні виконувати своє найголовніше завдання: корисно служити народові. От і загадав він їм задачу: полічити – скільки дерева росте в його царстві, скільки птиці літає над його землею і скільки слів у мові його підданих. І на все те дав їм часу один день, а земля його була велика.

І всі міністри зараз таки слухняно стали за роботу: достали паперу й побігли по царству, пильно записуючи всі дерева, птиці та слова. Але вже над вечір вони потомилися, пристали в роботі й побачили, що вони не списали всього й на п'ять верстов...

І вночі соромно вернулися вони до царя й покійрно сказали йому: «Ах! Рубай нам голову, царю, бо ми твоєї задачі таки не зробили...»

Аж тут перед царя виступив бідно вбраний сивий дідусь, що вчив дітей у школі, і повів таку розмову:

«Великий царю! Я не бігав із папером по царству твоєму, щоб виконати задане. Я сидів собі в бідній своїй хатині й ось зрахував, скільки в тебе дерева, скільки птаці і скільки слів у мові твоїх людей.

У твоїм царстві ростуть дуби, берези, вільхи, осики, сосни, вишні, яблуна й груші. Більше нема. Як бачиш – мало. Сади більше.

У твоїм царстві літають ворони, сороки, горобці, синички й ластівки. Більше птаці нема. Як бачиш – бідно. Розводь більше.

Слів у мові твоїх підданців не багато: їх усі можна перелічити на три питання хто?, що? який? що робить? Спитаєш що? скажу: стіл, хата, садок, річка.. Спитаєш який? відповім: зелений, добрий, гарний. Запитаєш що робить? відкажу: бігає, цвіте, несе, росте. Як бачиш – слів не багато. Будує школи, навчає народ – більше буде...»

Замовк дідусь, низько вклонився цареві й тихо відійшов собі...

Засвітилося обличчя цареві, підвівся він із трону золотого, щиро обняв і поцілував старого й настановив його коло себе за найпершого міністра...

Такі прийоми зацікавлення, на думку І. Огієнка, сприятимуть кращому розумінню поділу слів на частини мови, яких у книжці виділено десять – п'ять змінних і п'ять незмінних. Усі частини мови – це групи слів.

Цілком погоджуємось із думкою І. Огієнка, який вважав, що для удосконалення навичок грамотного письма важливо «навчити передавати думки своїм словом на папері». У перших трьох виданнях підручника цій меті слугували ілюстрації (малюнки), у четвертому, зазначає І. Огієнко, з причин матеріальних нестатків їх замінено завданнями на складання невеликих оповідань, що мають бути «цілими й закінченими, по змозі з гарненькими змістом і формою». Роботу над ними слід проводити спочатку перевіряючи колективно, а потім самостійно.

Усвідомлюючи роль вправ як важливого методу формування мовних умінь і навичок, автор неабиякого значення надавав їх змісту. Домінуючим чинником у добірї дидактичного матеріалу слугував фольклор, на основі якого діти оволодівали народною мудрістю, умінями бути уважними, вчилися логічно міркувати, швидко і правильно виконувати пізнавальні завдання, відчували себе українцями. Багато вправ було для індивідуальної роботи, які передбачали завдання як для неуспішних, так і обдарованих учнів. Завдання до вправ у підручнику учений пропонує різні: *стишіть; скажіть, як буде по українському; вимовляйте правильно слова; як змінилися слова в нашій мові, впишіть у накреслену таблицю слова по рядках; придумайте і запишіть, перепишіть і запам'ятайте* та ін. Зазначимо, що у практичній частині підручника не у всіх завданнях враховані вікові особливості учнів, не всі завдання посильні для учнів першого класу, хоча за змістом вони цікаві.

У цілому теоретичний матеріал викладено зрозуміло, проте для учнів першого класу він іноді є надто складним, оскільки автор для висвітлення мовних явищ (відомості про мову, з фонетики) вдається до історичних екскурсів (появи звуків ь, ъ, «юса великого», «юса малого» та ін.), до прийому порівняння таких явищ в інших мовах.

Ілюстрований матеріал для характеристики теоретичної частини дібрано вдало, важливе виділено курсивом або напівжирним шрифтом. Позитивним є також цікавий за змістом матеріал для спостереження. Це переважно твори усної народної творчості, у тому числі і граматичні казки, скоромовки, притчі, легенди, оповідання, складені автором окремі речення, вірші, взяті з творів Т. Шевченка.

Як бачимо, в підручнику є положення, що не збігаються з положеннями сучасної лінгвістичної науки, проте є багато цінного матеріалу з методичного погляду.

Авторською своєрідністю вирізняється «Граматика малої Лесі», яка друкувалась у тринадцяти випусках редагованого І. Огієнком часопису «Рідна мова» (1933-1935). Цю рубрику редактор і видавець часопису назвав на честь своєї найменшої доньки Лесі, і вів її так, як би проводив мовні уроки для своїх дітей. Підписував кожний матеріал своїм псевдонімом – Дід Огій. Тексти, опубліковані в розділі «Граматика малої Лесі, адресовані найменшим читачам (чи слухачам), тому подавалися зрозуміло і доступно дитині. Часто розповідь про мову ведеться у формі діалогу малої Лесі з дідом Огієм, який непомітно зав'язується у цікавий, захоплюючий сюжет, структурними компонентами якого є життєва ситуація, навколо неї і розгортається весь коментар, власне мовна інформація, вкладає в уста професора, та підсумок щодо мовних чи загалом життєвих питань. «Граматика...» не є книгою, опублікованою в журналі, а дитячою сторінкою в часописі, яка органічно поєднала риси науково-популярної книги для дітей, підручника з мови та методичного посібника з питань родинного виховання.

1918 року І. Огієнко видає книгу «Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови», де в підзаголовку вказує, що це порадник всім, хто бажає найкраще вивчити українську мову. У цій книзі в розділі «Українські букварі» І. Огієнко називає відомі на той час підручники з української мови для початкового навчання. Цікаво, що вони мають різні назви: буквар, абетка, граматики, азбука, граматка до науки читання й писання, букварець та ін. У цій книзі маємо бібліографічні розділи «Українські шкільні читанки», «Українська педагогічна література по вивченню рідної мови».

На думку І. Огієнка, зміст і структура підручників відображають функції предмета в навчанні, вихованні та розвитку учнів, а також програмні вимоги до їх знань, умінь і навичок. Загальний огляд підручників з української мови І. Огієнка дає підстави виділити в них такі компоненти: 1) систематизований навчальний матеріал, представлений у вигляді граматичних, фонетичних, словотворчих відомостей і понять, орфографічних і пунктуаційних правил; 2) методичний апарат включає питання, призначені для активізації пізнавальної діяльності учнів у процесі розкриття змісту та структури правил, узагальнення і систематизації навчального матеріалу та різні вправи і завдання; 3) ілюстративний матеріал містить малюнки предметів, сюжетні ілюстрації, мовний ілюстративний матеріал (прислів'я, приказки, влучні вислови, фрагменти українських народних пісень).

Чимало цікавих думок І. Огієнко висловив щодо побудови наочних засобів – таблиць, малюнків, ілюстрацій тощо. Своєрідність побудови таблиць полягає у тому, що вони виступають одночасно записом правила у скороченій формі та опорою для міркування над правописом. Велика кількість слів, які учень має дібрати і записати в таблицю, сприяє закріпленню знань, формуванню мовленнєвих умінь і навичок. Поряд з таблицями використовуються і влучні ілюстрації, мета яких – поглибити розуміння учнями граматичних явищ, окремих морфем. Сюжетні малюнки та ілюстрації, нескладні за змістом, дібрані видавцями з урахуванням віку школярів та рівня їхнього життєвого досвіду. Запитання і завдання, наведені перед наочним матеріалом, сприяють виділенню головного, вчать логічно мислити, порівнювати мовні явища, послідовно описувати предмети. Наочні посібники І. Огієнка: «Наглядна таблиця милозвучності української мови», «Наглядна таблиця українського правопису», «Наглядна таблиця знаків розділових» можна використовувати в школі у наш час як дидактичний матеріал.

Безперечною цінністю методики навчання української мови І. Огієнка є простота і доступність викладу матеріалу, використання усної народної творчості та кращих літературних джерел, історичний підхід до висвітлення всіх мовних явищ, орієнтація на свідоме володіння рідною мовою, визнання вирішальної ролі вчителя у процесі добору форм, методів і засобів навчальної діяльності. Специфікою уроків І. Огієнка були «молитва перед навчанням» і «молитва по навчанні».

Педагогічна спадщина І. Огієнка унікальна в тому, що він дослідив рідномовні обов'язки громадян, науково їх обґрунтував і видав під назвою «Наука про рідномовні обов'язки». Відстоюючи єдність і соборність української нації та держави, вчений наголошує на мовних цінностях народу. «Мова – це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного... Мова – це душа кожної національності, її найцінніший скарб... не стане мови – не стане й національності» [7]. Рідномовні обов'язки громадян повинні будуватися на десяти найголовніших мовних заповідях, у яких автор закликає охороняти честь рідної мови, розмовляти у родині тільки рідною мовою, берегти своє особове ім'я й родове прізвище у повній національній формі, пильно навчатися своєї соборної літературної мови, знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу, підтримувати національні періодичні і неперіодичні видання тощо. Вчений дотримується погляду на рідну школу як на найсильніше джерело вивчення української мови, тому потрібно забезпечити створення рідномовних шкіл, навчання в школах соборною літературною мовою, зразковий добір книжок для шкільної бібліотеки, підручну бібліотеку кожної школи для вивчення літературної мови з необхідними граматиками, словниками, довідковими книжками і мовними журналами, а також проводити «Гурток плекання рідної мови» і «Свято рідної мови».

Обґрунтовуючи необхідність навчати українською мовою, І. Огієнко визначив рідномовні обов'язки вчителя. Серед основних із них можна відзначити: досконале знання літературної мови, вимови та правопису; повсякденну мовленнєву практику переважно рідною мовою; працю для наукового вивчення своєї рідної мови; плекання в учнів любові, пошани та зацікавлення до рідної мови.

Завдання батьків учених вбачав у родинному вихованні дітей тільки рідною мовою, бо лише вона принесе їм найбільше духовних цінностей, буде найміцнішим ґрунтом для духовного виховання сильного характеру. Того, хто не зростав на рідній мові, вчений вважав загубленими для нації, він «ціле життя буде безбатченком, і справи рідної нації будуть йому чужі» [7, с.27]. Найсвятіший і найперший обов'язок кожної матері – навчати дітей своєї рідної мови й прищепити їм правдиву любов до неї [7, с.28]. Матір для І. Огієнка є «найміцнішою твердиною збереження та плекання рідної мови», тому вона повинна добре знати науку про рідномовні обов'язки і виховувати дітей згідно з її приписами, вміти пояснити своїй дитині різницю між розмовною і літературною мовами та ін.

У січні 1919 року І. Огієнко підписав Закон про мову, яким передбачалось навчання українською мовою у школах усіх типів. За порушення наказу визначалась і міра покарання – усунення з посади, а в окремих випадках – судовий розгляд.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, мовно-освітні проблеми, які порушував І. Огієнко близько ста років тому, зокрема, плекання любові до рідної мови, збереження її чистоти та соборності, мовного об'єднання нації, написання українських підручників для формування національної свідомості учнів, були і нині залишаються актуальними. Лінгводидактична спадщина І. Огієнка відзначається багатогранністю за формою і змістом, тому заслуговує подальшого вивчення й творчого впровадження у практику початкової школи.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Рідне писання. Українська грамати́ка: Основи вкраї́нського правопису : підручник для 1-го року навчання / І. Огієнко. – К., 1918. – 47 с.
2. Огієнко І. Українська грамати́ка: Основи вкраї́нського правопису : підручник для 2-го та 3-го року навчання / І. Огієнко. – К., 1918. – 111 с.
3. Огієнко І. Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови / І. Огієнко. – К., 1918.
4. Огієнко І. Наглядна таблиця українського правопису / І. Огієнко. – Жовква, 1923.
5. Огієнко І. Наглядна таблиця для вивчення знаків розділових: Для школи й самонавчання / І. Огієнко. – Жовква, 1923.
6. Огієнко І. Наглядна таблиця милозвучності української мови / І. Огієнко. – Жовква, 1923.
7. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Л. : Фенікс, 1995. – 46 с.

This article describes and linguistic heritage lingvodidactical I. Ohienko analyzed textbooks and manuals in Ukrainian for elementary school students, reveals pedagogical approaches to mastering the Ukrainian literary language. Attention is focused upon the recommendations of the scholar which are still topical for today's primary school.

Key words: Native duties, native writing, spelling, grammar, phonetics, morphology.

Отримано: 02.11.2015 р.

УДК 37(09)(477)(075.8)

Г. П. Ковальчук, В. В. Присакар

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**ІВАН ОГІЄНКО ПРО ДУХОВНИЙ
РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА**

У статті розкрито погляди І. Огієнка на процес духовного розвитку особистості школяра. На основі аналізу його праць, духовність в педагогічному аспекті автори розглядають як інтегративну властивість особистості, що характеризує рівень морально-естетичної, національної і громадянської свідомості, потребу жити, творити у відповідності з християнськими цінностями та можливість впровадження його ідей в практику роботи сучасної загальноосвітньої школи.

Ключові слова: духовність, духовні цінності, розвиток особистості, духовне виховання, національні ідеали, християнські цінності.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Духовний розвиток особистості є одним з важливих завдань сучасної освіти. У «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки» зазначається, що реформування системи виховання пов'язується з ідеєю повернення до головного принципу педагогіки – пріоритету духовно-моральних цінностей у вихованні. Тому, виховання – це, перш за все, процес передачі попередніх поколінь наступним традиційної духовної ієрархії цінностей [6]. Саме «національне виховання спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури» [5, с.694].

У даному контексті проблема формування духовних цінностей особистості школяра неможлива без глибокого вивчення та наукового аналізу педа-

гогічної спадщини минулого. Вагомим внеском до історії вітчизняної педагогічної думки є здобутки видатного громадського та державного діяча, педагога, етнографа і богослова Івана Огієнка, який у своїх працях систематизував та узагальнив зміст, форми і методи виховання підрастаючого покоління з питань формування духовних цінностей особистості.

Аналіз досліджень і публікацій. Науково-педагогічний аспект творчої спадщини І. Огієнка досліджували А. Алексюк, І. Кучинська, М. Левківський, Л. Ляхоцька, А. Марушкевич, Г. Опанасюк, Н. Ничкало, Г. Сагач, Т. Роняк та ін.; джерелознавчий та бібліографічний – В. Ляхоцький, О. Музичук, С. Гальченко, З. Тіменик та ін.; видавничий і редакторський – Т. Ківшар, Ф. Погребенник, М. Тимошик та ін.; богословський – А. Колодний, З. Тіменик, Л. Філіпович, С. Ярмусь та ін.; мовознавчий – А. Бурячок, Г. Стрельчук, Л. Бондарчук та ін.; літературознавчий – М. Жулинський, В. Мацько, О. Мишанич, С. Сохацька та ін. Однак, незважаючи на наявність зазначеної кількості досліджень та наукових праць, не достатньо приділено уваги питанням духовного виховання, як засобу забезпечення повноцінного розвитку особистості, високої моральності й гідності, тому проблема виховання духовних цінностей особистості у творчій спадщині Івана Огієнка потребує подальшого наукового аналізу, що й зумовило вибір теми статті «І.Огієнко про духовний розвиток особистості школяра».

Формулювання цілей статті. Метою статті є науковий аналіз поглядів І.Огієнка на проблему виховання духовних цінностей дітей шкільного віку у системі національного виховання та можливості впровадження його ідей в практику роботи сучасної загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу. Духовну культуру І. Огієнко розглядав, як інтелектуальний стан народу, що охоплює науку, віру, переконання, звичаї, етику і т.п., що може вагомо впливати або обумовлювати розвиток окремої людини і суспільства. Вона, на думку вченого, є окремою цінністю для особистості, яка відображається у почуттях, вільній грі розуму, філософському світосприйнятті, прагненні до пізнання, її світом, наукою, релігією, мистецтвом, мовою, – завдяки цьому формуються ті цінності, ідеї, за допомогою яких спрямовує свою життєдіяльність особистість. «Власна духовність, – за визначенням І. Огієнка, – то моральна атмосфера народу, яка оточує й виховує його» [4, с.9]. Духовність, як складну багатовимірну систему ціннісних орієнтирів, просвітитель пов'язував з життєвими цілями та мораллю християнства Тому для розвитку духовної особистості важливим є: утвердження гуманних начал у міжлюдських стосунках: доброти, справедливості, взаємоповаги, сумлінності, принциповості, толерантності, щирості; розвиток національної свідомості та участі у примноженні традицій народу; відповідальне й турботливе ставлення до людей; усвідомлення необхідності діяти на благо людства; заохочення здатності мислити самокритично і практично [8, с.21]. Духовність – процес творення особистості, побудова особистістю образу, гармонійного ідеалу, який включає основи його морального буття, зв'язок із світом, культурну орієнтацію. Це прагнення знаходити ідеали, засновані на універсальних цінностях життя, які впродовж віків продукувалися християнством. Але цей процес творення особистості, на думку Огієнко, можливий тільки у комплексних діях родини, школи і церкви [3, с.46-47]. Комплексність духовного виховання вбачалось йому як принцип побудови якісно нового змісту освіти, організації процесу навчання та виховання, сконцентрованого навколо формування духовно розвинутої особистості. Але для цього, наголошував педагог, необхідна громадянська, національна й релігійна самоідентифікація – один

із найважливіших чинників духовного єднання нації, яка тільки може бути повноцінним суб'єктом творення гуманного, демократичного суспільства.

І. Огієнко скеровував свої зусилля на духовний розвиток особистості, пропонував педагогічній громаді розглядати цей розвиток як процес індивідуально-особистісного залучення до духовно-національної спадщини народу, опанування загальнолюдськими цінностями і соціокультурним досвідом людства в процесі духовно-практичної діяльності і самостійного творчого розвитку. Усі компоненти духовності становлять національні цінності, що, в свою чергу, є основою освіти і соціального виховання. «Ми зобов'язані кінце берегти все своє, рідне, не поривати звичаєвих і духовних зв'язків зі своєю Батьківщиною, зі своєю родиною. Людина втягає в себе все, що складає душу її народу, славу його перемоги, сором його поразок, гіркоту його рабства, скорботу і радість усіх попередніх поколінь. Мова, релігія, обряди, епос, народні пісні, мудрість попередніх віків, передання, казки, повір'я, – усе це склало людину, у нас – українця. Це її рідна стихія, її рідна кров» [9, с.14].

Одне з головних завдань у духовному розвитку особистості, вважає вчений, є вірне визначення його соціальної спрямованості: необхідно вчити дітей, як слід поводитись у своїй родині, поєднуючи особисті потреби з суспільними інтересами та інтегруючи у вихованні кращі загальнолюдські якості з національними. Одним із головних принципів виховання (розглядаючи поряд з природовідповідністю, народністю, індивідуалізацією, демократизацією, етнізацією, інтегрованістю і безперервністю) І. Огієнко називає гуманізацію виховання, в основі якої лежать повага до особистості, створення умов для формування кращих якостей та розвиток здібностей вихованців, а також гуманізація взаємин між вихователями і вихованцями [4, с.8]. Учений був переконаний в тому, що справжній духовний вплив учень може відчувати в напруженій діяльності, якою він відповідає на складні, вимогливі впливи учителя. Учитель завжди повинен відчувати стан, настрої учня, доречність та своєчасність впливу. Він підкреслював, що учень – наслідувач, продовжувач, потенційний утворювач однієї з тих вищих духовних традицій людського життя, яку приставляє і передає учитель. Тому в педагогічній практиці велике значення має важливість духовного впливу учителя на учня, який пробуджує, змінює та розвиває життєві відношення особистості. «Справжній учитель», відзначав І. Огієнко, шукає учня, щоб продовжити в ньому за межами свого життя початий творчий шлях, свої моральні почуття.

Великого значення у процесі соціального становлення особистості І. Огієнко відводив родині. Родина була і повинна залишатися атмосферою тепла, любові і довіри, зосередженням духовного і душевного світу дитини, найближчим оточенням, в якому вона день за днем вбирає і активно переосмислює людські цінності. Велика значущість родини, констатував І. Огієнко, у вихованні духовності дітей і молоді зумовлена особливостями її впливу – безперервністю, постійністю, тим, що вона виховує не тільки за допомогою прямих виховних впливів, а й на морально-чуттєвому і навіть на інтуїтивному рівні, що забезпечує високу ефективність досягнутих результатів та їх довготривалість. Становлення і розвиток дитини як особистості, формування рис характеру – гуманності, милосердя, співчуття, любові до людей та національної свідомості визначається тією атмосферою, тим життєвим оточенням, у яке вона потрапляє з перших років життя. «... дитячий садок, школа, товариство з вулиці, різні юнацькі організації і церква. Кожний з цих виховних чинників має свої особливості, але найважливішим по значенню є сім'я [8, с.105]. Доброзичлива домашня атмосфера, пронизана духовністю, широко прихильністю один до одного членів сім'ї, взаєморозумінням, бажанням поділи-

тися своїми думками і бути корисним для близьких, гуртова праця, родинні свята, народні звичаї та обряди надзвичайно глибоко впливають на дітей. Саме у родині дитина залучається до рідної мови, культури, праці, народних звичаїв і обрядів, а також і до певної системи духовних цінностей або ідеалів. Родинні цінності, зазначав І. Огієнко, є результатом життєвого відбору духовних і моральних законів існування сім'ї, її світогляду і ставлення до навколишнього. Сюди також входять і досвід попередніх поколінь, шанування предків, взаємопідтримка, взаємодопомога, що у своїй єдності забезпечує життєспроможність інституту сім'ї в житті нації, громади, зберігає її загальнолюдську цінність. При цьому І. Огієнко також звертав увагу на той факт, що під впливом ціннісних орієнтацій сім'ї на особистісному рівні дитини відбувається також відбір інших духовних цінностей. Іноді суспільні духовні цінності та ідеали суперечать особистим, сформованим під впливом родини, відбувається відторгнення частини або руйнація всієї ціннісної системи дитини, що призводить до духовної кризи, яка проявляється, передусім, у дезорієнтації та моральній спустошеності. Такі приклади, на жаль, притаманні для нашого сьогодення, що підтверджує значущість творчого використання педагогічної спадщини відомого вченого.

Аналіз праць І. Огієнка «Живімо правдою!» (Холм, 1944), «Віра. Слово во врем'я лютеє» (Холм, 1944), «Служити народові – то служити Богові» (Вінніпег, 1954), «Обожнення людини – ціль людського життя» (Вінніпег, 1965), «Дохристиянські вірування українського народу» (Вінніпег, 1965) та ін. дозволяє стверджувати, що основу духовної сутності особистості закладає християнська мораль, яка включає в себе норми моральної поведінки, внутрішній стан людської душі, а саме: чистоту та цілісність самоусвідомлення людини. Християнська мораль, відзначав вчений, заперечує будь-який егоцентризм та закликає творити добро. Він наголошував на тому, що саме Бог висловлював і заповідав людям вихідні принципи моральної поведінки і постулати життя, обґрунтовані любов'ю до іншого, у десяти заповідях Мойсея, змісті Нагірної проповіді тощо. Вона підсумувала досвід людських взаємин, виробила заповіді – побажання етичного плану, які узагальнили в поведінці людей те, що було, є і буде бажаним у моральних стосунках, традиціях людей.

У питанні правильності вибору моральної основи життя особистості І. Огієнко рекомендував шлях вирішення з християнських позицій, оскільки основою етичних і моральних принципів окремої людини, так і суспільства загалом є саме духовність. Моральність, чисті помисли, культурне буття, проникливе ставлення до віри і віросповідання, доброта, турбота про людей, милосердя, любов і справедливість – ось неповний перелік понять, які нерозривно пов'язані з духовністю. Саме про духовний розвиток особистості, відзначав І. Огієнко, і піклується Церква, яка увібрала в себе релігійний та культурно-історичний досвід народу. Народний досвід, на думку вченого, впроваджувати у життя дитини може тільки рідна, українська церква. У своїх працях «Українська церква» (Київ, 1918), «Українська Церква й наша культура» (Холм, 1942), «Служити народові – то служити Богові» (Вінніпег, 1965) та ін., він вказує, що вона зберігає не тільки духовні, національні, родинні цінності, а також захищає національні інтереси, дбаючи про соборність, демократичність, духовність і незалежність своєї Батьківщини. На його глибоке переконання, українська церква має виховувати глибоку духовність засобами рідної мови, духовної культури, традицій, звичаїв, християнської моралі, всього того, що інша (не українська церква) робити не буде. А це, на його думку, дуже важливо тому, що українська православна церква «дає повне національне виховання» [1, с.13].

Релігійна свідомість, на переконання І. Огієнка, є своєрідним комплексом духовних цінностей, що є основою нормальною функціонування соціуму. Вона зміц-

ное в душі людини віру в добро, справедливість і чесність, і тим самим сприяє формуванню певного типу поведінки. Як вважає педагог: «Церква ніколи не відірвана від землі, – вона навчає не тільки про те, як можна й треба спаситися й досягнути вічного небесного Раю, але навчає також, як саме належить жити на цій нашій землі, щоб досягнути тут правдивого щастя, щоб цей Рай наступив нам уже на цій землі» [2, с.9-10]. Пояснював він це тим, що «...релігія глибоко проникає у звичаї та обряди, поєднує чисто духовні елементи з національними, громадськими, сімейними та особистими. Тому трактування її через призму потреб національного виховання відкриває, констатував вчений, три її важливі функції: 1. Відображення і збереження віри в ідеали, без чого повноцінне життя людини неможливе. 2. Релігія виступає надійним носієм загальнолюдських морально-етичних вартостей. 3. Релігія сприяє збереженню національної ідентичності» [3, с.44-45].

Обґрунтовані І.Огієнком принципи духовного виховання особистості (духовної спрямованості виховання, спадкоємності християнському ідеалу, ідейності, корисності для суспільства, самовдосконалення особистості) відображають головні тенденції становлення особистості в дитячому і юнацькому віці. Провідними ідеями, на основі яких педагог пропонував будувати систему виховання, є: любов і повага до людей, рідної мови, віри, культурно-історичної спадщини рідного народу; ідейна переконаність, відданість духовним і національним ідеалам, громадська активність у поєднанні із вимогливістю до себе, реалізація потреби у саморозвитку та самовдосконаленні [7, с.37-38]. Складність і багатогранність феномену духовних цінностей вимагає цілісного системного підходу до їх формування. Тому І. Огієнко рекомендував поєднати виховні зусилля всього суспільства і, передусім, сім'ї, школи і церкви, адже вони, за переконаннями вченого, відіграють головну роль у підготовці підрастаючого покоління. Пояснював він це тим, що «релігія глибоко проникає у звичаї та обряди, поєднує чисто духовні елементи з національними, громадськими, сімейними та особистими» [3, с.44].

В умовах розбудови національної школи в Україні теорія й практика виховання духовності на основі творчої спадщини Івана Огієнка знайшла своє втілення у досвіді роботи багатьох загальноосвітніх навчальних закладів: авторська школа Миколи Петровича Гузика м. Южного Одеської області, український колеж ім. В. Сухомлинського м. Києва, Кагарлицька ЗОШ №2 імені В.П. Дашенка Київської області, приватна школа «Співтворчість» м. Харкова, Кіровоградська гімназія №9, Кіровоградська ЗОШ І-ІІІ ступенів №31, Хмельницька гімназія №2, НВК №9, 16 м. Кам'янець-Подільського та ін. Духовно-моральне виховання особистості школярів передбачає формування у них на засадах православних цінностей таких рис духовної свідомості, як: почуття (сумління, обов'язку, віри, відповідальності, патріотизму); індивідуального духовного обліку (терпіння, послуху); особистої позиції (здатності розрізнати добро і зло, прояву самовідданої любові (до ближніх), готовності до подолання життєвих випробувань); духовно зумовленої поведінки (готовності до служіння людям і Батьківщині, проявів духовної розсудливості, милосердя, доброї волі). Педагогічні колективи названих навчальних закладів основні напрямки духовного зростання особистості школяра у своїй діяльності спрямовують на: виховання громадянськості, патріотизму, поваги до прав, свобод і обов'язків людини; виховання високих духовних почуттів й моральної свідомості; виховання працелюбності, творчого ставлення до навчання, праці, життя; формування ціннісного ставлення до здоров'я і здорового способу життя; формування ціннісного ставлення до зміцнення батьківської сім'ї та створення власної сім'ї і народження дітей; виховання духовного ставлення до природи, навколишнього середовища (екологічне виховання); виховання цілісного ставлення до прекрасного та вічного, формування уявлень про органічний зв'язок естетичних та моральних ідеалів у багатогранній спадщині ві-

тчизняної культури. Крім цього, роботу з духовного виховання школярів вони спрямовують на знайомство з історією релігійних свят, з християнськими традиціями та обрядами, зі святинями православ'я, з християнськими мораллю та чеснотами. Так, при ознайомленні школярів з релігійними святами, учителі звертають увагу на походження 12 основних релігійних свят, серед яких 3 визнано державними святами (Різдво, Великдень, Трійця) та релігійних свят, популярних для українського народу (Покрови Пресвятої Богородиці, святого Миколая, святого апостола Андрія Первозванного, Стрітєння). При поясненні історії свят вони керуються християнським трактуванням, розмежуванням християнського та народознавчого аспектів, оскільки народні звичаї часто відображають язичницькі звичаї та вірування наших предків. Найбільша увага звертається на суть свята, а не обрядовість, відмежування внутрішнього (значимого), від зовнішнього (другорядного). Так, проводячи заходи, присвячені Великодню, більшість педагогів звертають увагу на колір крашанок, на те, що в «чистий» четвер потрібно прибирати оселю, оскільки мало хто розповідає, чому українці так шанували це велике свято, яке значення воно має для всього християнського світу.

Популярними сьогодні у загальноосвітніх навчальних закладах стало святкування Дня святого Миколая. На жаль, його образ педагогами спотворюється і трактується як черговий Дід Мороз, як чарівник. Цим самим втрачається християнське розуміння свята, оскільки святий Миколай – насамперед, це людина, яка своїм життям змогла догодити Богові, це зразок доброти і милосердя, тому потрібно наслідувати його поведінку і вчитися допомагати знедоленим, хворим. Як правило, у цей день дітей привчили отримувати подарунки, але, насправді, потрібно навчити дарувати їх іншим, тим, хто потребує допомоги. За християнськими канонами, не можна зображати святого на сцені, наряжати дітей в священницький одяг, а тим більше грати нечистих і т.п.

Висновки. Узагальнюючи погляди І. Огієнка на основі аналізу його чисельних праць, духовність в педагогічному аспекті слід розглядати як інтегративну властивість особистості, що характеризує показник рівня людських взаємовідносин, морально-естетичної, національної і громадянської свідомості, здатність до співчуття і милосердя, і виявляється у потребі жити, творити у відповідності з християнськими цінностями, ідеалами істини, добра, справедливості і краси.

Пріоритетну роль у духовному становленні особистості школяра вчений-богослов відводив, насамперед, морально-християнським цінностям, які покликані об'єднувати людей і, у свою чергу, відзеркалюються у духовно-моральних орієнтаціях, в культурі, національних традиціях, звичаях, обрядах, у яких закріплюються загальнолюдські настанови, орієнтири та акумулюються саме в релігії, як невід'ємної складової національної та світової культури.

Духовний розвиток особистості школяра І. Огієнко розглядав також як стійку потребу в самовдосконаленні, самовихованні внутрішньої організації всього життя людини, оптимальної самореалізації її здібностей, що впливає на стиль, зміст і сенс людського життя, тому перед національною школою він ставив завдання формувати риси характеру українця саме засобами національної культури та християнської етики: моральність, чуттєве ставлення до світу, національну гідність, шляхетність, силу волі, почуття обов'язку перед Батьківщиною тощо.

Список використаних джерел:

1. Іларіон. Книга нашого буття на чужині. / Бережимо все своє рідне! Ідеологічно-історичні нариси / Іларіон. – Вінніпег : Українське наукове Богословське Товариство, 1956. – 167 с.

2. Лларіон. Українська культура і наша церква. Ідеологія Української православної Церкви. Життєпис / Лларіон. – Вінніпег, 1991. – 84 с.
3. Кучинська І.О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка / І.О. Кучинська. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. – 104 с.
4. Марушкевич А. Джерела духовності / А. Марушкевич // Рідна шк. – 1997. – №8. – С. 8-9.
5. Національна доктрина розвитку освіти. Затверджено Указом президента України від 17 квітня 2002 року №347/202 // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С. 688-704.
6. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ministry.mon.gov.ua
7. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – Факс. вид. – К., 1994. – 72 с.
8. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу: Курс, читаний в Українському Народному Університеті / І. Огієнко. – К., 1918. – 272 с.
9. Ярмусь С. Феномен Івана Огієнка (Митрополита Лларіона) / С. Ярмусь. – К. : Вінніпег, 1998. – 26 с.

The article reveals I. Ohienko views on the process of spiritual development of the individual student. Based on the analysis of his works, spirituality in a pedagogical aspect authors consider property as an integrative personality that characterizes the moral and aesthetic, national and hromadyans-koyi awareness of the need to live, work according to Christian values and the possibility of introducing his ideas in the modern practice of comprehensive school.

Key words: spirituality, spiritual values, personal development, spiritual education, national ideals and Christian values.

Отримано: 10.10.2015 р.

УДК 001(477)(092)(075.8)

І. О. Кучинська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДУХОВНА ІДЕЯ ВИХОВНОЇ ДІЇ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті висвітлюються педагогічні ідеї видатного українського вченого, педагога і богослова І. Огієнка стосовно духовного виховання молоді. Акцентується увага педагогічної громадськості на важливості формування духовних ціннісних орієнтирів дітей і молоді в умовах сьогодення. Підкреслюється важливість етико-християнського формування підростаючої особистості.

Ключові слова: Іван Огієнко, духовність, особистість, релігійне виховання, навчання, формування.

Важливою проблемою сьогодення є формування духовної культури особистості. Поняття духовності належить до найбільш загальних, граничних характеристик людини та її життя. Сміслові контури духовності, які найрельєфніше зафіксовані в релігії, культурі, мистецтві проступають, як здатність і по-

треба орієнтуватися на вищі, універсальні цінності Істини, Добра, Краси в їх єдності. У цьому розумінні духовність виявляє себе як певний ідеал, до якого прагне людина та людство у власному духовному самовдосконаленні.

Духовність виступає головним принципом самостворення особистості та суспільства, необхідною умовою вільного і творчого ставлення до особистого й суспільного життя, основою формування світоглядної культури. Духовність є животворчим джерелом людини та її життя, яке вимагає безперервних зусиль для його збереження. Тому не можна сказати, що одна людина має духовність, а інша – немає її. Людина є духовною лише тоді, коли вона чинить, діє як духовна істота.

Духовність як основа формування світоглядної культури для свого існування потребує, на погляд Івана Огієнка, постійного розвитку свідомості та самосвідомості людини, її емоційних, моральних, інтелектуальних та вольових якостей, певної системи знань, насамперед про саму себе, свій мікрокосм, а також потреб, навичок і вмінь. Тобто суб'єктом духовності виступає не свідомість людини, а її дух – як своєрідний сплав свідомості, інтелекту, волі та почуттів, у межах якої кожна з цих характеристик людини набуває нової якості та спрямованості. Іван Огієнко розглядав духовність як складну багатомірну систему ціннісних орієнтацій, що тісно пов'язані з провідними життєвими цілями та мораллю Християнства.

Мета статті: проаналізувати етико-християнські ідеї духовного формування дітей і молоді у педагогічних поглядах Івана Огієнка

У свідомості людей, зокрема, молоді, потрібно відродити правильне розуміння фундаментального поняття «духовність», відновити його первинний зміст. Це можна досягти, як зазначав І.І. Огієнко, завдяки спільній праці школи, родини і церкви, «озброюючись» рідною мовою, вірою в Бога та науковими ідеями, які у роботі з молоддю повинні зміцнити їх духовне життя [3, с.3-70].

Зазначимо, суспільство, держава, нація виробляють свою систему цінностей, що фіксується у матеріальній і духовній культурі народу. Духовні цінності – це основоположні, нетлінні святині, традиції, звичаї, моральні принципи і норми, заповіді, ідеї, вироблені нацією, народом, етносом упродовж свого історичного розвитку. Вони відображають світорозуміння, світогляд, риси характеру і вдачу, менталітет народу і вирізняють його з-поміж інших собі подібних, тому виховувати їх потрібно, констатував І.І. Огієнко, у відповідності з тією спадщиною, яка притаманна тому чи іншому народу, нації.

Шкільне, родинне і релігійне виховання, зазначав вчений, виконують одну важливу спільну функцію – виховують підрастаючу особистість як свідомого громадянина своєї держави, котрий вболіває за майбутнє народу, відроджує, зберігає і розвиває культуру, поважає історичне минуле, мову та відстоює інтереси своєї Батьківщини.

У сучасних умовах виникла гостра потреба в тому, щоб кожен юнак і дівчина ґрунтовно знали духовні цінності нашого народу і свідомо, цілеспрямовано та систематично формували їх у собі. Кожна молода людина повинна бути глибоко переконана в тому, що тільки на основі духовно-національних ідеалів може сформуватися міцна, цілісна особистість з сильною волею і високими, спільно значущими цілями.

За переконаннями вченого, духовно-національна система навчання та виховання повинна ґрунтуватися на засадах релігійного виховання, народної педагогіки, принципів наукової педагогіки, що ввібрала в себе кращі надбання духовно-національної виховної мудрості. Вона включає ідейне багатство народу, його морально-естетичні та етнічні цінності, трансформовані в засобах народної педагогіки, що використовує християнську спадщину, а також постійну

і систематичну виховну діяльність родини, громадських навчально-виховних закладів, організацій, установ.

Успішній реалізації змісту освіти і виховання, на думку І.І. Огієнка, сприяють такі шляхи і засоби:

- рідна мова;
- родовід;
- рідна історія;
- краєзнавство;
- природа рідного краю;
- національна міфологія;
- фольклор;
- національне мистецтво;
- народний календар;
- національна символіка;
- народні прикмети, вірування;
- релігійні виховні традиції;
- родинно-побутова культура;
- національні традиції, звичаї і обряди;
- національна творчість.

На наш погляд, зміст виховання в національній школі: повинен визначатися, як система фундаментальних знань про свій народ, особливості його національного характеру, психології, історико-культурного досвіду, а також знань про свій родовід, спосіб життя і виховання у сім'ях, про рідний край і все, пов'язане з ним. Вважаємо, що засвоєння учнями системи фундаментальних знань про рідну мову, літературу, етнографію, історію, психологію, демографію народу запобігатиме історичному безпам'ятству, бездуховності, сприятиме прилученню до світової культури через рідну культуру.

У зв'язку з цим І.І. Огієнко справедливо зазначав: «Ціле громадянство мусить добре пам'ятати, що тільки рідна школа виховує національно сильні одиниці й морально міцні характери» [6, с.2].

Період духовного оновлення, яке переживає наше суспільство, позначений особливою увагою до проблем навчання і виховання школярів. Всебічній оцінці піддаються практика навчання і виховання в школі, ліцеях, гімназіях. Їх зміст, форми і методи стають предметом критики. Все частіше чуються скарги вчителів на недосконалість тих виховних засобів, які застосовуються у роботі з дітьми. Сьогодні відчувається недостатність відвертої розмови про час і про себе, про духовність і про ті цінності, які зажди були притаманні українському народу.

З цього приводу варто прислухатись до порад І.І. Огієнка, які він давав у своїх працях «Українська церква» (Київ, 1918), «Українська культура» (Київ, 1918), «Бережимо все своє рідне!» (Холм, 1943), «Богу природі» (Холм, 1943), «Як жити на світі. Мій дарунок для молоді» (Холм, 1943) та ін. А саме використанню в національній школі народно-християнської спадщини у вихованні духовних цінностей дітей і молоді сприяють такі форми роботи:

1. Підготовка і проведення зборів, доповідей, рефератів, виховних занять на теми: «Духовність і її джерела», «Родина – це домашня церква», «Українська мова – найбільша духовна сила українця», «Духовність і буття людини», «Духовні цінності: втрати, пошуки, повернення» тощо.
2. Влаштування традиційних християнських свят з метою розв'язання завдань морального виховання учнів.

3. Поширення засобів користування духовною літературою та організації книжкових виставок і вітрин нових книжок
4. Забезпечення єдності й наступності у вивченні українських народних традицій у процесі гурткових занять. Наприклад, «Гурток плекання рідної мови», «Гурток народної творчості», «Гурток цінителів української культури».
5. Організація конкурсів та влаштування виставок творчих робіт, виготовлених руками учнів.
6. Випуск цікавих за формою й змістом журналів, газет, де б розкривались основи духовності особистості,
7. Проведення походів й екскурсій для ознайомлення дітей з історично-культурною спадщиною рідного народу.

Ці форми роботи, вважав педагог, приводять дітей до такого емоційного стану, що зумовлює їх диференціювати поняття добра і зла, вибираючи таку практичну позицію, де вихователь чітко бачить відношення кожного із них до самого себе та їх взаємовідносини між собою.

Першою ланкою у цьому перегляді повинна бути школа та її методи виховання, які застосовувались у виховному процесі. Іван Огієнко наголошував на таких методах:

1. Організація і проведення лекцій, бесід, зміст яких повинен відображати морально-етичні орієнтації особистості.
2. Переконання засобами проповідей, використовуючи приклади життя й діяльність видатних «мужів України» К. Острозького, І. Почаївського, І. Мазепи, Д. Туптало, Б. Хмельницького та ін.
3. Створення виховуючих ситуацій з метою виявлення та формування в процесі життєдіяльності системи духовно-етичних спрямувань.
4. Педагогічна вимога, за допомогою якої педагог викликає і стимулює або припиняє й гальмує ті чи інші дії дітей та виявляє у них ті чи інші якості.
5. Цілеспрямоване прогнозування виховного процесу з використанням духовної культури.
6. Заохочення особистості до свідомого засвоєння норм і правил «християнської» поведінки.
7. Диспути, які забезпечують осмислення та оцінку християнської спадщини, дозволяють активізувати розумову діяльність, розвив з ти вміння висловлювати свої думки, відстоювати свої погляди у суперечках з опонентами».
8. Аналіз моральних конфліктних ситуацій, що вимагають вибору лінії поведінки і дозволяють реалізувати знання у конкретній діяльності.
9. Створення уявних ситуацій морального вибору, спрямованих на з'ясування сутності християнського виховання на основі релігійних традицій українців.

Вихователь, на думку І. Огієнка, повинен пам'ятати, що душа дитини подібна воску, якою «зліпимо», такою вона й буде, а починати це потрібно якомога раніше. Ще Сенека говорив, що легко виправляти ті серця, які ще дуже ніжні і м'які, але дуже важко викорінювати пороки, які виросли разом із нами. З самого раннього віку, зазначав вчений, необхідно вкладати все добре в їх серця. Тому що дитина, роблячи добро спочатку, можливо, ще не зовсім усвідомлюючи, вже в зрілому віці буде свідомо продовжувати те, що робила в дитинстві за звичкою, або за бажанням бути схожим на дорослих, які її виховали.

Так, І.І. Огієнко вважає, що: «Людина завжди хоче жити суспільним життям, і завади прагне, щоб життя це було краще від того, яким воно є. У житті кожна нормальна людина впливає на своє оточення, а коли вона до того й належно здібна, то

підносить це оточення на вищий ступінь» [5, с. 1]. На думку І.І. Огієнка, «піднесення» це пройде більш ефективно завдяки духовній культурі, зокрема:

1. Літературі (церковній проповіді; старій українській ліриці; українській драмі тощо).
2. Науці (граматиці й словникам; історії; філософії; школам і бібліотекам).
3. Українській книжці.
4. Мистецтву (музиці; співу; народній пісні; народній думі; різьбарству; зовнішній оздобі) [5, с.14-24].

Українці ще з давніх часів привертали увагу як музикально-співуча нація, нація митців і новаторів, творчість яких дивує сучасників. Музично-пісенне мистецтво сприяє формуванню й організації сфери чуттєвого сприйняття людиною оточуючого середовища. Воно несе в собі емоційний досвід багатьох поколінь, сприяє розвитку чуття, за допомогою якого зростає рівень національної самосвідомості особистості, виражений через ціннісне ставлення. Розвинута чуттєвість служить необхідною основою особистісного переживання світу.

Джерелом живлення, котре несе знання про наших попередників у думках, почуттях, відношеннях, про визначні події, що відбувалися в їхньому житті, є українська народна пісня, про своєрідність якої справедливо писав І.І. Огієнко: «Наші пісні – це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за нами» (Огієнко І. Українська культура. – К. : Книгарня Е. Череповського, 1918. – С. 5.).

Емоційне тло у формуванні духовної культури дитини можуть забезпечити вдало зібрані засоби її виховання. Серед них першорядне місце, з погляду Івана Огієнка, займають фольклорні твори, епос, казки, повір'я, пережитки довших століть, в яких відзеркалюється духовність нашого народу, його світоглядність, національний менталітет. Національна обрядовість, народні свята та інші урочистості річного, весняно-літнього й осінньо-зимового циклу календаря, збагачені тисячолітнім досвідом мудрості й краси людей праці, містять у собі могутній ідейно-моральний, художньо-естетичний потенціал, комплексно впливають на духовне формування особистості, усні коментарі, лексичну роботу, що сприяє розвитковій пізнавальній діяльності дітей. Тут доречні і соковитий гумор, загадки, прислів'я, приказки, утішки, небилиці. Зрозумілими й близькими є народні пісні, танки, які передають думки, мрії і сподівання попередніх поколінь.

Великий моральний зміст, констатував вчений, містять у собі мистецтво. Саме в мистецтві представлені у всій багатозначності і багатогранності моральні конфлікти епох цивілізації, моральні еталони почуттів та моральної поведінки людей. Мистецтво існує у формі художнього образу. Кожен вид мистецтва створює одухотворений, ідеальний, поетичний піднесений моральний образ певного часу з притаманними йому рисами і, в той же час, показує анти ідеали. Власне кажучи, опоетизований образ моральності – це одна із форм існування моралі в суспільстві.

Можна стверджувати, що саме духовна культура особистості є своєрідним стрижнем цілісної характеристики духовної сутності людини.

Поетика образу моралі, створена літературою, наукою, українською книжкою, а особливо мистецтвом, дає можливість, на думку Івана Огієнка, дитині емоційно пережити моральність людей і епох, і через катарсичне потрясіння очистити свою душу, серце і розум.

Взірцем цього можуть служити християнські храми, де, спостерігаючи іконописне мистецтво, мініатюри й рукописні орнаменти, церковний спів і музику та ін., дитина одержує такий емоційний заряд, при якому диференціація понять добра і зла проходить естетично піднесено і свідомо.

Ось чому вчений наполягав на оволодінні дітьми і молоддю системою духовних знань на основі національно-християнських цінностей, організованої діяльності щодо застосування цих знань, закріплення їх у досвіді поведінки.

Вихованість особистості характеризується, стверджував Іван Огієнко, сформованістю у неї системи моральних властивостей, які відображають її ставлення до людей, колективу, суспільства, довколишньої дійсності, до самої себе.

Духовне виховання, підкреслював педагог, – двосторонній процес. Він полягає у впливі вихователів на вихованців у відповідних діях останніх, тобто у засвоєнні ними моральних понять, у переживанні свого ставлення до морального та аморального у вчинках і в усій поведінці. Але моральні поняття, підкреслював І.І. Огієнко, скеровують дії тільки тоді, коли вони не просто завчаються, а глибоко осмислюються і перетворюються у моральні переконання.

Слід підкреслити, що релігійне виховання Іван Іванович Огієнко вважав за доцільне починати з раннього віку, і якщо сім'я, через певні об'єктивні обставини, неспроможна дати дитині релігійне виховання, значить, це повинна робити школа. Він завжди звертав увагу на те, що користь у духовно-національному вихованні принесе тільки «рідна віра», тому що вона (православна віра), на його погляд, зберігає не тільки християнські цінності українського народу, але й також його культурно-історичні здобутки [4, с.4-17].

Релігія – сфера людського життя, яка досліджується, описується, транслюється різними науками та навчальними дисциплінами. На релігійних проблемах схрещувалися інтереси теології (богослов'я) та філософії, історії та етнографії, археології та антропології, філології та мистецтвознавства, педагогіки та психології. Вважаємо, встояне, вивірене століттями богослов'я потрібно застосовувати у всіх галузях, де це потрібно. Йдеться про створення відповідних умов для здійснення демократичного права людини на і вибір. Хоча б тому, що вона (релігія) історичне явище, яке сприяло придбанню в загальнолюдську скарбницю таких духовно-національних цінностей, завдяки яким вибудовуються такі складові громадянськості, як любов до Батьківщини, доброчинність, працелюбність, любов до ближнього.

Слід констатувати, що між державою і церквою було встановлено й закріплено правовими засобами певні види відносин. Але вартий уваги той факт, що історія українського народу нерозривно пов'язана із становленням національної церкви, яка впродовж багатьох століть була тим соціальним середовищем, де формувалася національна ідеологія, йшов культурний розвиток української громади. Тому згадуючи історично-культурні здобутки рідного народу, доцільно, на наш погляд, (на факультативних заняттях) ознайомлювати підростаючу молодь і з релігійною спадщиною українців, осмисленням її ролі та місця в духовному розвитку суспільства.

Широкі звернення до духовних традицій у виховній роботі є відносно новою справою. Тож педагогічна наука і практика потребують пошуку ефективних форм і методів духовного виховання учнів сучасних шкіл на основі духовно-національних цінностей українського народу.

Моральний аспект переорієнтації громадської свідомості на проблеми моралі стає нині надзвичайно важливим для докорінного переосмислення всієї діяльності особистості, що передбачає глибоке і творче усвідомлення кожним учнем значення формування в собі моральних якостей на основі використання духовних цінностей українського народу, зокрема, його традицій, православної віри, мови, історії, культури.

Отже, духовність не дається людині в готовому виді, її формування проходить у складному процесі відповідей кожною людиною на «вічні» питання

буття. При цьому проблема вибору форм та методів виховання – чи не одна з найактуальніших. Усе це наштовхує нас на пошук, детальне опрацювання й вивчення досвіду виховання минулого з тим, щоб відібрати суттєве й впроваджувати його в сучасну виховну практику.

Список використаних джерел:

1. Бех І.Д. Нравственность личности: стратегия становления / І.Д. Бех. – Ровно, 1992. – 146 с.
2. Ігнатенко П.Р. Народознавство в школі / П.Р. Ігнатенко, Ю.Д. Руденко. – К. : Знання, 1990. – 48 с.
3. Іларіон. Бог і світ. Читанка для молоді недільних і українських шкіл та родини / Іларіон. – Вінніпег, 1964. – 72 с.
4. Іларіон. Віра. Слово во врем'я люте / Іларіон. – Холм, 1944. – 19 с.
5. Іларіон. Українська культура і наша церква. Ідеологія Української православної Церкви. Життєпис / Іларіон. – Вінніпег : Накладом Товариство «Волинь», 1991. – 84 с.
6. Огієнко І.І. Наука про рідномовні обов'язки / І.І. Огієнко. – Жовква, 1936. – 72 с.

In the article the pedagogical ideas of the prominent Ukrainian scientist, teacher and theologian I. Ohienko light up on spiritual education of young people. Attention of pedagogical public is accented on importance of forming of spiritual values of children and young people in the conditions of nowadays. Importance of the personality's moral and religious forming is underlined.

Key words: Ivan Ohienko, spirituality, personality, religious education, studies, forming.

Отримано: 19.09.2015 р.

УДК 811.161.2'367. 625

О. В. Мартіна

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто теоретичні аспекти формування правильності мовлення, педагогічні та лінгвістичні умови формування мовленнєвої культури та оволодіння мовленнєвими засобами учнів початкових класів; окреслено шляхи і способи покращення їх комунікативної діяльності та удосконалення практичної підготовленості вчителя до роботи з дітьми.

Ключові слова: культура мови, культура мовлення, комунікативно-мовленнєві вміння, літературні норми, педагогічна діяльність, педагогічна майстерність, професійна діяльність, граматична правильність, мовна особистість, зв'язне мовлення

Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті, окреслюючи перспективи подальшого вдосконалення навчально-виховного процесу, наголошує на тому, що «освіта сприяє формуванню високої мовної культури та мовної компетентності громадян, поваги до державної мови». Відтак, особливої значущості набуває робота, спрямована на формування культури українського мовлення, починаючи з початкової ланки загальноосвітньої школи, оскільки набути в молодшому шкільному віці лінгвістичні знання та мовленнєві вміння стають

підґрунтям комунікативної досконалості та нормативності мовлення. «Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання...» (І. Огієнко).

Уміння говорити здавна привертало увагу людства. Про це яскраво свідчить народна педагогіка, в якій питання мови й мовної підготовки людини посіло одне з центральних місць. Ідеї народної педагогіки щодо розвитку культури усного мовлення передували багатьом науковим методичним рекомендаціям, які викладено в працях відомих педагогів і лінгвістів. Велику увагу майстерності мовлення приділяв Іван Огієнко: «Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу».

Проблема культури мовлення завжди була у центрі посиленої уваги вітчизняних лінгвістів і методистів (Н.Д. Бабич, І.К. Білодід, О.М. Біляєв, С.Я. Єрмоленко, М.А. Жовтоброух, А.П. Канищенко, А.П. Коваль, Л.І. Мацько, М.І. Пентилко, М.М. Пилинський, В.М. Русанівський та ін.). Вченими визначено питання мовної культури людини та суспільства, теорії мовної норми, комунікативні якості культури мовлення, психологічний та психолінгвістичний аспекти породження та особливостей усномовленневих висловлювань, які досліджували Л.С. Виготський, М.І. Жинкін, І.О. Зимья, О.О. Леонтъев, С.Л. Рубінштейн, І.О. Синиця та ін.

Окремі аспекти розвитку мовленнєвої культури школярів початкової ланки знаходимо, аналізуючи дослідження методичного характеру: становлення і розвитку орфоепічних норм мовлення молодших школярів (М.Л. Микитин), прийоми вироблення у дітей навичок україномовного етикету (Р.М. Миرونюк), формування орфографічних норм української мови у молодших школярів (Р.І. Черновол-Ткаченко) тощо.

Натомість пошук шляхів оптимізації мовного виховання, перш за все формування нормативного українського мовлення учнів ще не був предметом спеціального дослідження вчених.

Отже, **мета пропонованої статті** – теоретично обґрунтувати ефективність педагогічних умов формування культури мовлення молодших школярів на уроках рідної мови.

Проблема розвитку мовлення завжди була і є однією з найважливіших у системі початкового навчання. Вироблення в учнів навичок практичного володіння рідною (українською) мовою, вміння правильно будувати висловлювання в усній і письмовій формі – основне завдання, яке постає перед школою.

Метою навчання рідної мови є формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє відповідними вміннями й навичками, вільно користується засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо).

Кожен інтелігент, на думку Івана Огієнка, повинен «виховувати» в своїй родині не тільки соборну літературну мову, але й добру літературну вимову, оскільки добра літературна вимова – ознака інтелігентності людини, вона «зцементує народ у свідому націю і надає йому почуття одності, де б він не жив і до якої держави не належав би» [11].

Учений вважав, що вчитель «мусить досконало знати свою соборну літературну мову і вимову та соборний правопис». Не тільки в школі, але й поза

нею він повинен говорити «взірцевою рідною літературною мовою й вимовою, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення». Іван Огієнко, говорячи про студентство вищих шкіл, – «найкращій цвіт нації, найміцніший її ґрунт», – вважав, що кожен студент вищої школи «мусить добре знати найперше свою соборну літературну мову й вимову» [11]. Учений надзвичайно великого значення надавав слову вчителя, студента, культурі їхнього мовлення.

Мовленнєвий розвиток дитини є досить широким поняттям, яке охоплює рівень сформованості звуковимови, його відповідності загальноприйнятим орфоепічним нормам української мови, обсяг словникового запасу і граматичну організацію мовлення. Мовлення учнів розвивається, якщо вони набувають здатності розуміти лексичне і граматичне значення слова, словосполучення, речення, тобто якщо запам'ятовується матеріальна оболонка відповідного мовного знака і правильно співвідноситься з явищем позамовної реальності [8, с.50]. За умови правильних методичних підходів, належної організації і навчально-методичного процесу навчання рідної мови в початкових класах в учнів успішно формуються вміння слухати і розуміти почуте, висловлюватися, вступати в діалог і полілог [8, с.129].

Сучасна школа потребує вдосконалення методики та методичного процесу формування комунікативних умінь, оскільки сучасні програмні вимоги спрямовано на вдосконалення національної системи освіти, збереження культурної спадщини українського народу, зокрема української мови. Особливої значущості набуває своєчасно організована робота щодо формування комунікативних умінь, яка є міцним підґрунтям для подальшого успішного навчання читання і письма дітей у школі. На комунікативну спрямованість уроків рідної мови та мовлення вказують: Т. Тоцька, А. Канищенко, І. Холковська, Т. Шелехова.

Чимало наукових досліджень присвячено пошукові дидактичних шляхів розвитку мовлення, комунікативних умінь школярів різного віку в процесі вивчення психології і педагогіки (Б. Бабанський, Л. Віготський, Т. Гальперін, О. Савченко).

Навчання рідної мови в школі, як зазначає К.Д. Ушинський, передбачає триєдину мету: по-перше, розвивати в дітей ту душевну здатність, яку називають даром слова, по-друге, ввести дітей у свідоме володіння скарбами рідної мови, по-третє, допомогти дітям засвоїти логіку цієї мови, тобто граматичні її закони в їх логічній системі. Великий педагог вважав, що справжнє оволодіння мовленням школярами відбувається не інакше, як у результаті раціональної організованої мовленнєвої практики, керованої граматиною [12, с.69].

Основним завданням вивчення рідної мови є розвиток мовлення. «Розвиток мовлення – це принцип у роботі з читання, граматики і правопису. Робота над правильною вимовою, чіткістю і виразністю усного мовлення, над збагаченням словника, правильним і точним вживанням слова, над словосполученням, зв'язним (контекстним) мовленням, над орфографічно грамотним письмом має стати основою кожного уроку» [12, с.7].

Розвиток мовлення не тільки принцип, але й складова частина змісту навчального курсу української мови, а також і складова частина уроків читання і граматики.

Розвиток зв'язного мовлення на уроках української мови – це робота, що проводиться вчителем спеціально і у зв'язку із вивченням шкільного курсу для того, щоб учні оволоділи мовними нормами, а також висловлювали свої думки в усній і писемній формі, користуючись потрібними мовними засобами у відповідності до мети, змісту і умов спілкування. За умови спеціально організованого систематичного навчання молодші школярі не тільки вчать правильно розмовляти, але й самостійно розв'язувати і творити мовні завдання, правильно висловлювати думки, спостереження, залежно від мети, місця, обставин.

Виконання найрізноманітніших усних і писемних вправ у процесі вивчення мови виховує наполегливість, увагу, активність, самостійність. «Крім того, в руках педагога слово, – писав В.О. Сухомлинський, – є могутнім засобом, здатним піднести, звеличити людину в її власних очах, утвердити її патріотичну свідомість і громадську гідність» [1, с.20].

Спроби вивести методичні принципи із закономірностей природного процесу засвоєння рідної мови належить Ф.Т. Буслаєву, І.І. Срезневському, К.Д. Ушинському. Так, Ф.І. Буслаєв писав, що рідна мова дитини розвивається за законами самої природи, і навчання мови слід будувати на основі поступового розвитку природженого хисту слова. Талановитий методист пропонував учителям стежити за ходом самої природи, безумовно підпорядковуючи їй предмет, що викладається [7, с.62].

К.Д. Ушинський говорив про загальнодидактичні принципи у навчанні мови. Вказував, що робота з розвитку мовлення повинна бути по можливості самостійною, полегшеною використанням наочності, систематичною, усною і письмовою. Розпочата К.Д. Ушинським традиція була сприйнята вітчизняними методистами. У допрацьованому і систематизованому вигляді вона лягла у зміст програми з української мови.

Г.С. Демидчик зазначає, що формування комунікативно-мовленнєвих умінь – одна з основних проблем сучасної методики навчання мови, оскільки відсутність належної кореляції між теоретичними знаннями і практичними мовленнєвими вміннями позначається на кількісних і якісних характеристиках мовлення, породжує різного типу мовленнєві помилки й недоліки.

Виходячи з того, що мовлення – це діяльність, яка передбачає використання мови з метою спілкування, пізнання, впливу на інших людей, основна увага повинна приділятися мовленнєвій діяльності як в усній, так і в писемній формі; цілеспрямовано вдосконалювати граматику мовлення учнів, учити їх сприймати і розуміти чуже мовлення, а також будувати висловлювання (тексти) у відповідності з нормами мови [2, с.62]. Важливість, необхідність та роль розвитку усного мовлення під час навчання грамоти обгрунтував також у своїх працях і В.Г. Горещький: «Слухання і говоріння становить фундамент, першооснову формування письмових форм мовлення – читання, письма, писання. Увага до вдосконалення і розвитку усних видів мовлення має бути не менш важливою, ніж до вироблення письмових видів. Завдання всіляко розвивати і вдосконалювати у кожного учня вміння уважно слухати і говорити ясно, усвідомлено, по суті справа не менш значима, ніж проблема навчання елементарному читанню і письму».

Розвиток мовлення розглядається як основоположний, провідний принцип, що пронизує і об'єднує усі без винятку сторони мовленнєвої діяльності учнів. Джерелами мовленнєвого розвитку слугують: спілкування в повсякденному житті з ровесниками та дорослими, спостереження за навколишньою дійсністю, художня література та періодична преса для дітей, усна народна творчість, дитячі програми радіо та телебачення, діафільми, ігрова діяльність [4, с.20].

Навчальна мовленнєва діяльність містить роботу з удосконалення звуковимови; збагачення, уточнення й активізацію словникового запасу, формування граматичного ладу мовлення, заучування напам'ять невеличких віршів, потішок, скоромовок, дитячих пісеньок, загадок, прислів'їв; формування діалогічного та монологічного мовлення.

Складова частина програм з рідної мови з розвитку зв'язного мовлення має формувати у школярів уміння логічно і граматично правильно, з елементами виразності усно передавати почуте, побачене, пережите, прочитане. Слід

також навчати дітей використовувати в діалогічному мовленні виразні засоби: жести, міміку, інтонації запитання, відповіді, захоплення, подиву, прохання, суму, страху, задоволення тощо [2, с.77].

Важливе значення для вчителя в розвитку мовлення молодших школярів мають і посібники, що подають дидактичний матеріал з української мови для різних класів. Вони допомагають урізноманітнити систему тренувальних вправ, організувати індивідуальну й колективну роботу. У цьому аспекті слід розглядати і значення збірника вправ і завдань та методичних посібників, що вміщують і тренувальні вправи та ігри.

Таким чином, аналізуючи джерела мовленнєвого розвитку, зміст навчальної мовленнєвої діяльності та систему існуючих норм мовної культури особистості школяра слід визнати розвиток мовлення провідним принципом навчання. Одне з найголовніших завдань школи, зокрема, її початкової ланки, – навчити школярів змістовно, граматично правильно і стилістично вправно висловлювати думки в усній та писемній формах.

З розвитком мовлення тісно і органічно пов'язане насамперед питання інтелектуального розвитку особистості. Не випадково практично всі видатні психологи і педагоги приділяють велику увагу інтелектуальному розвитку дитини засобами мови. Якщо взяти таких всесвітньовідомих педагогів, як Я.А. Коменський, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський, то всіх їх об'єднує те, що вони були не тільки видатними педагогами, а й учителями рідної мови, методистами, авторами навчальних і художніх книг з рідної мови для молодших школярів.

Пізнання мови на різних її рівнях (фонетичному, словотвірному, лексичному, граматичному) є джерелом різнобічних знань, засобом розвитку мислення, мовлення, духовного збагачення людини. Йдеться про розвиток мовної, а точніше, мовленнєвої особистості. Це поняття, яке сьогодні досить часто зустрічається в наукових дослідженнях із психології, зокрема, з психолінгвістики та лінгводидактики. Мовленнєва особистість – це людина, яку розглядаємо з точки зору її готовності виконувати мовленнєві дії, той, хто привласнює мову, для кого мова є мовленням. Мовленнєва особистість характеризується не лише тим, що вона знає про мову, а й тим, як вона може її використовувати. Готовність до мовлення дуже велика, і людина психічно формується одночасно з формуванням цієї готовності.

Готовність суб'єкта використовувати мову у своїй діяльності можна назвати мовленнєвою здібністю. У сучасній психології розроблено модель мовленнєвої здібності. В ній закладено з одного боку, найважливіші складові мовної системи, а з іншого – основні види мовленнєвої діяльності – слухання і розуміння (аудіювання), говоріння, читання й письмо. Відомі такі рівні мовленнєвої здібності, які вчитель має брати до уваги у процесі професійної діяльності:

1. Рівень правильності (дотримання мовних норм, нормативність мовлення).
2. Рівень швидкості – обґрунтований розподіл мовленнєвої дії в часі.
3. Рівень насиченості – багатство словника і граматичних форм, виражальних мовних засобів, які виходять за межі мінімуму тих мовних засобів, які необхідні для досягнення звичайного рівня.
4. Рівень адекватного вибору – йдеться про вибір можливих форм на основі адекватності висловлювання програми, задуму, ситуації спілкування, зорієнтованості на слухача, його можливості у сприйнятті словесної інформації [3, с.11-14].

Маємо визначити те, що провідна мета початкової мовної освіти, яка полягає, насамперед, у мовленнєвому розвитку школярів, нерідко просто декларувалася і, залишаючись невідкріпленою на технологічному рівні, була далекою від реалізації. Це стосується, зокрема, і того специфічного завдання, яке

стоять перед початковою ланкою загальноосвітньої школи і полягає у формуванні в учнів загальнонавчальних навичок, важливою складовою яких є загальноомовленнєві уміння й навички. Це навичка аудіювання (слухання мовлення і розуміння його), власне говоріння, читання й письма. Усе це – складові навчальної мовленнєвої діяльності, вони є водночас і видами цієї діяльності.

Отже, у виконанні завдань, які стоять перед початковою мовною освітою, слід органічно поєднувати теорію мовленнєвої діяльності з традиційним підходом до розвитку мовлення школярів, який ґрунтується на знаннях і вміннях щодо основних мовних одиниць. Прикінцевою метою засвоєння рідної мови є досконале володіння мовленнєвими засобами, що передбачає граматичну правильність як ознаку високої культури мовлення і вимагає усвідомлення значень слів, їх літературних форм, а також уміння використовувати їх доречно й точно залежно від контексту мовленнєвої ситуації, з орієнтацією на слухача, учасника спілкування.

Список використаних джерел:

1. Бородич А.М. Методика развития речи детей / А.М. Бородич. – М. : Просвещение, 1981. – 255 с.
2. Варзацька Л.О. Активізація мовленнєвої діяльності учнів / Л.О. Варзацька // Початкова школа. – 1991. – №2. – С. 23-28.
3. Вашуленко М. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання / М. Вашуленко // Початкова школа. – 2001. – №1. – С. 11-14.
4. Гольберт А.М. Особливості оволодіння учнями молодших класів лексику рідної мови / А.М. Гольберт. – К., 1979.
5. Демиденко Л.П. Речевые ошибок / Л.П. Демиденко. – М. : Высшая школа, 1986. – 240 с.
6. Демидчик Г. Вживання сполучників і часток як засіб увиразнення мовлення учнів / Г. Демидчик // Початкова школа. – 1999. – №10. – С. 13.
7. Дорошенко С.І. Методика викладання української мови : навч. пос. / С.І. Дорошенко та ін. – К. : Вища школа, 1992. – 380 с.
8. Методика обучения русскому языку в начальных классах / под ред. М.Р. Львова, Т.Г. Рамзаевой, Н.Н. Светловской. – М. : Просвещение, 1987. – 415 с.
9. Наумчук М.М. Сучасний урок української мови в початковій школі (методика і технологія навчання) / М.М. Наумчук. – Тернопіль : Астон, 2001. – 215 с.
10. Програми середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. – К. : Початкова школа, 2012. – 432 с.
11. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – Вінніпег, 1949. – С. 370.
12. Синиця І.О. Психологія усного мовлення учнів / І.О. Синиця. – К. : Радянська школа, 1974. – 197 с.
13. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки. – К. : Радянська школа, 1961. – 542 с.

The theoretical aspects of formation of correct speech, linguistic and pedagogical conditions of formation of speech culture and acquirement of speech means for pupils of primary school are examined in the article; the ways and the methods of improvement their communicative activities and perfection of teacher's practical training to work with children are described.

Key words: the culture of language, communicative speech skills, literary standards, educational activities, pedagogical skills, professional activities, grammatical accuracy, linguistic identity.

Отримано: 01.10.2015 р.

А. А. Марушкевич

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОЇ ПРАЦІ В ЖИТТІ І ПОГЛЯДАХ ІВАНА ОГІЄНКА — МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

В статті обґрунтовуються підходи та розкриваються погляди Івана Огієнка щодо організації наукової праці, ідеологічності її спрямування і критичного ставлення до виконаної роботи. Звертається увага на методологію та напрями його наукових досліджень, доведення найсуттєвіших ідей до широкого загалу вчених.

Ключові слова: наукова праця, напрями, погляди, методологія, ідеологія.

Постановка проблеми. На сьогодні ставлення до наукової праці вчених та її оцінки в суспільстві не однозначне. Виникають суперечності між: змістом наукових напрацювань та їх значенням для розвитку окремих галузей науки; специфікою проведення наукових пошуків і досягнення результатів; апробацією основних положень наукових праць та визнанням ученими їх важливості для конкретної галузі наукового знання тощо. У цьому руслі постає питання про досвід успішної наукової діяльності представників українського народу, які мають великі наукові здобутки і визнання не лише у себе на батьківщині, й у інших країнах світу.

До таких постатей відносимо і Івана Огієнка, наукова спадщина якого це система, компонентами якої є його переконання, провідні ідеї, обґрунтування, погляди, викладені в опублікованих і неопублікованих працях, до яких відносимо монографії, словники, нариси, морально-етичні проповіді, поради для молоді, шкільні підручники, підручники для духовенства, посібники для батьків та організаторів недільних шкіл, шкільні молитви, посібники для учнів, учителів та самоосвіти, огляди молодіжних видань, методичні розробки, рекомендації, епістолярій, архівні документи, рецензії, спогади.

Наукова спадщина Івана Огієнка включає досить багато праць і положень праць, розрахованих на всебічний аналіз ученими, науково-педагогічними працівниками та студентами вищих навчальних закладів України і світу.

Матеріали його окремих досліджень включені до змісту хрестоматій, підручників, навчальних і методичних посібників з історії розвитку вітчизняної педагогіки, історії української літературної мови, основ культури мови, історії України, історії українського друкарства і релігієзнавства, оскільки вони містять цінну інформацію і можуть сприяти якісній підготовці майбутніх фахівців для різних галузей науки, культури, виробництва.

Наукова спадщина вченого є суттєвим внеском у вітчизняну науку. Її вивчення й аналіз уможливають якісне пізнання навколишнього світу, формування наукового світогляду, уміння вдосконалюватись й оптимально застосувати здобуті знання.

Метою публікації є висвітлення питання про організацію наукової праці Іваном Огієнком та його погляди щодо її забезпечення.

Завдання публікації полягає обґрунтуванні підходів Івана Огієнка до організації наукової праці, розкритті його поглядів на її забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на досить широкий спектр усіх досліджених аспектів наукового доробку Івана Огієнка, на нашу думку,

недостатньо вивчені його погляди з проблем формування наукової етики та методології проведення досліджень. З огляду на це ми вдалися до аналізу методологічних засад його наукової діяльності. Як відомо, поняття «методологія» грецького походження і означає «вчення про метод» або «теорія методу». В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка дається наступне визначення поняття «методологія»: «... 1. Сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці. 2. Вчення про методи пізнання та перетворення дійсності. Розрізняють а) часткову методологію – сукупність методів у кожній конкретній науці; б) загальну методологію – сукупність більш загальних методів (наприклад, методи педагогіки є одночасно її методами і загальною методологією для часткових дидактик, школознавства); в) філософську методологію – систему діалектичних методів, які є найзагальнішими і діють на всьому полі наукового пізнання, конкретизуючись і через часткову методологію» [1, с.207]. Отже, методологія – це система принципів і методів організації та здійснення теоретичної й експериментально-дослідницької наукової діяльності.

Вважаємо за необхідне зазначити, що у своїй публікації ми застосовуємо поняття «методологія» у його широкому сенсі, тобто як філософську вихідну позицію наукового пізнання. Саме таке розуміння методології вченою визначало стратегію і тактику його ефективної наукової праці, бо у Івана Огієнка була чітко усвідомлена методологічна позиція щодо проведення досліджень, їх теоретичного обґрунтування, апробації та впровадження результатів у практичне застосування фахівцями різних галузей наукового знання.

Визначаючи світоглядну основу його методологічної позиції доходимо усвідомлення того, що вона ґрунтувалася на національній ідеї і була стрижневою у науковій творчості вченого, впливала на вибір ним основних напрямів досліджень, допомагала долати перепони у найкритичніші моменти життя. На основі аналізу існуючих джерел ми визначили такі основні напрями творчої наукової діяльності Івана Огієнка, особливо у сфері освіти, навчання та виховання. До них відносимо: удосконалення педагогічної термінології, особливо тієї, яка представлена в підручниках, навчальних і навчально-методичних посібниках, дитячих та юнацьких виданнях; підготовку та видання підручників, навчальних і навчально-методичних посібників; творення педагогічної хроніки (аналіз і висвітлення подій науки та освіти в Україні тощо); наукове рецензування (аналіз змісту читанок, букварів, граматик, педагогічних видань); аналіз проблем освіти, навчання і виховання українських емігрантів; підготовку й видання рідномовних словників [2, с.52-53]. Вони засвідчують його виважений підхід до поліпшення науково-педагогічної теорії, втілення її у практику вітчизняних навчальних закладів та досвід роботи педагогів.

Іван Огієнко стверджував: «Національна наука – основа духовної культури народу, її найміцніший ґрунт» [4, с.133]. Учений обґрунтував зв'язок між науковим і духовними надбаннями українців, доводячи їх взаємозалежність. Він наголошував, що український народ ще не використав досягнень вітчизняної науки «...для впорядкування свого життя» [4, с.135]. На його думку, причини такого становища полягають у незнанні вітчизняною інтелігенцією змісту досягнень українських дослідників, або в їх недостатній інформованості з цих питань, не усвідомленні інтелігенцією важливості національної науки, основаної на національній ідеї, для забезпечення успішного розвитку всіх галузей наукового знання в країні; її не зорієнтованості на якісний склад аудиторії, яка сприймає інформацію про досягнення у тій чи іншій галузі науки; слабкій спрямованості вітчизняних періодичних видань «...не тільки на розвиток національної науки, але

й на поширення її в широкі інтелігентські маси» [4, с.134]. Митрополит Іларіон у своїх проповідях наголошував: «Такий стан вважаємо за зовсім ненормальний, більш того – за шкідливий для нашого всенародного розвитку» [4,с.133].

Маючи високорозвинене наукове мислення і здатність до глибокої аналітики він вказував на неодмінну рису дослідницької праці – її ідеологічне спрямування, яке забезпечує концептуальність, цілісність, послідовність і методичну обґрунтованість конкретного наукового процесу. Зважаючи на поєднання в особі Івана Огієнка ученого і представника духовенства виокремлюємо його позицію щодо оприлюднення наукових знань через проповідь. На його переконання кожна робота і проповідь мають бути «...ідеологічні». Ідеологічний характер наукової роботи, за Іваном Огієнком – «...це наша основа в кожній праці, порушувати її не можна» [12, с.117].

Вчений довів необхідність і важливість ідеологічного спрямування наукових досліджень. Його сучасники переконані: «Митрополит Іларіон був статтю всеукраїнського і світового масштабу, мужем епохи, був такою постаттю, яких небагато в історії українського народу» [10, с.34].

Методологічними засадами науково діяльності вченого були: обґрунтоване визначення цілей наукового дослідження; оптимальний відбір методів його проведення; вдалий добір джерел для наукового аналізу та їх об'єктивна оцінка; якісне оформлення тексту роботи, майстерне оприлюднення її основних положень і доведення необхідності застосування результатів у практичній діяльності.

Аналізуючи наукову працю Івана Огієнка доходимо усвідомлення, що провідними принципами його досліджень були об'єктивність, системність, науковість, історизм, причинність і наступність. Орієнтуючись на них при написанні наукової роботи варто застосовувати добре осмислені (здебільшого класичні) методи. Ефективними методами наукового пошуку Іван Огієнко вважав класичні методи, такі як: порівняльно-історичний, описовий, наукового цитування, символічний, психологічний, філософський.

Протягом життя він активно включався в усі сфери наукового пізнання, зокрема ті, які стосувалися розвитку національної освіти і виховання в Україні. Учений намагався донести до народу свої думки і міркування щодо поліпшення процесів здобуття знань, накопичення життєвого досвіду, формування світогляду, забезпечення професійного росту фахівців тощо. Його творча науково-педагогічна діяльність знайшла своє відображення на сторінках науково-популярних журналів «Слово істини», «Віра й культура» (Канада), щомісячниках «Рідна мова» (Польща) і «Наша культура» (Польща, Канада) в упорядкованні яких він брав активну участь.

Про підготовку нових публікацій і старанність у насиченні їх потрібною інформацією влучно висловлювався син ученого Анатоль Огієнко. Він писав про це так: «Батько мав звичку, читаючи наукову, історичну чи духовну книжку, тримати коло себе на столі купку карток – так штук 20 – розміром 10х6 см., нарізаних з паперу. Я і брат Юрко їх йому приготувляли.

Читаючи, він час від часу брав картку і записував на ній коротко або те, що було важливе з книжки, або вислів з прочитаного. Він мав колекцію тих карток, поділених на три групи, залежно від теми. Групи були спеціально впорядковані у двох-трьох шухлядах» [11, с.5].

Іван Огієнко доводив: «... наука зростає на різних теоріях і гіпотезах, які ми звичайно приймаємо в науці на віру. І хоч теорії і гіпотези звичайно недоказувальні, проте без них не було б зросту у науках, бо й через гіпотези та теорії доходимо до правди.

І треба пам'ятати, що є край нашому знанню й умінню поза який людина переступити не в силі» [6, с.87].

Наукова праця ученого, його підходи до її ведення не залишилися не поміченими сучасниками, а особливо учнями ученого. Про це свідчать їх спогади у виданні, присвяченому пам'яті визначної постаті : «Хто мав щастя і справжній привілей знати Бл.П. Митрополита Іларіона особисто, бачити Його за робочим столом, слухати його науки з професорської катедри або проповідувати нам Євангельського Слова з церковного амвону, – той знає, що Професор та Митрополит Іларіон Велетень нашого часу жив любов'ю до правди, науки та до свого народу. І не диво, що Він сам, як мотто своєї життєвої філософії, поставив нам і собі незабутній клич «Служити народові – то служити Богові!». Цьому мотто найперше був вірний він сам, поки не почали гаснути Його фізичні сили» [9, с.82].

За спогадами професора колегії св. Андрія у Вінніпезі (Канада) д-ра Юрія Мулика-Луцика, на засіданнях вченої ради богословського факультету митрополит Іларіон часто згадував молоді роки, звертаючись до свого товариша ще зі студентських часів Леоніда Білельського: «Ми з вами, Леоніде Тимофійовичу, проходили добру школу методології» [8, с.277]. Такою школою він вважав студії у відомого професора В. Перетца під час навчання у Київському університеті імені святого Володимира. Мабуть вони виробили у нього бажання працювати у якості педагога, дбати про знання тих, хто вчиться. Серед його спогадів про свою життєдіяльність знаходимо особливо значущі слова: «Увесь час я був педагогом: учителем, професором вищої школи, і педагогом бувши я любив глибоко своїх учнів, і через тих учнів я звик до того, що коли щось говориш, то говори так: по-перше, щоб тебе розуміли, а по-друге, – говори так, щоб від твого говоріння щось навчилися. І це мене змусило бути педагогом постійно. Я, професор, перейшов у духовного проповідника. Чи є якась різниця? – Жодної. Тоді я проповідував в університеті, – тепер я проповідую в церкві. Ті, що слухають мої проповіді – знають, що мої проповіді чогось навчають, що мої проповіді є закінчене ціле. Цебто – що з Митрополита виглядає прихований професор» [5, с.104].

Про поєднання якостей педагога і вченого у забезпеченні науково-популярних викладів Іван Огієнко писав так: «Я професор і педагогом остався на все своє життя. Я належу до тих людей, які що знають, хочять навчити других. Звідси мої праці стають науково-популярними. Я сильно сперечаюсь, що чиста наука не будить народ; а наука виложена популярно тягне за собою маси. І через те я так люблю популярність у науковій праці; бо можна одну і ту ж річ написати так, що ніхто не зрозуміє, і можна те ж саме подати так, що всі будуть розуміти» [5, с.106].

Ця праця приносила ученому результати і задоволення, спонукала до її продовження. «Кожна праця приносить мені щастя і я цим щастям живу» [5, с.107], – відзначав митрополит Іларіон і вказував на важливість віри у виконанні будь-якої справи. «Без віри не може бути видатних діл. Усі великі вчинки поставали тільки через велику віру їхніх виконавців. Хто вірить у плід своїх рук, той досягне того, до чого прямує» [6, с.93], – знаходимо у його відомому «Слові во врем'я луге».

У тяжкі часи випробувань українського народу Іван Огієнко акцентував увагу людей на тому, що «Віра зростається з людиною в одне неподільне ціле, охоплює її всю. Віра не потребує доказів, бо сприймає все душою і серцем, і цим схильне й розум до того ж» [6, с.84]. Він намагався доводити необхідність довіри один до одного, переконувати всіх у її впливі на якість життя. Митрополит стверджував: «Довіряймо людині! Бог створив людину за своїм образом і подобою, а Христос Своєю кров'ю обожив нас і зробив нас синами Божими. А коли так, то ми обов'язані вірити людині, бо без цього життя руйнується. Не можна належно жити, коли в кожному бачити ворога й не довіряти йому».

Довірливість конечна в житті, – без неї не може бути нормального життя. На жаль, люди тепер часто забувають про цю чесноту, а тому наша довірливість на такий випадок мусить бути розсудлива й розумна, а то для того, щоб християнської недовірливості не використовували нам на зле люди безвірні» [6, с.91].

Іван Огієнко був переконаний, що крім впливу на життя всього народу, віра впливає на працю окремих його представників – учених, які завдяки їй досягають передбачуваних результатів. «Народ, у якого більшість віруюча, є народ завжди працездатний, культурний, сильний» [6, с.98]. Методологія наукової діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона) вирізняється своєрідністю і державницьким спрямуванням.

Особливої ваги професор надавав статусу вченого в суспільстві і підкреслював: «На шкоду своїй культурі ми не створили всенародного культу пошани вчених» [4, с.135]. Іван Огієнко мав своє бачення щодо моральної підтримки людей, відданих вітчизняній науці. Істинного вченого він уявляв людиною, яка присвятила життя конкретній науковій галузі і ні за що не порушує «... найсуровішої наукової етики» [4, с.135]. Такий вчений, за І. Огієнком, є патріотом своєї справи. Він на належному рівні критикує наукові праці інших дослідників, коли відчуває переконаність у своїй справедливості, шанує авторів публікацій за їх наукові здобутки навіть тоді, коли вони перевершують його власні досягнення, не займається оприлюдненням наукових прорахунків.

Професор вважав основою духовної культури наукову службу вітчизняних учених українському народові. У зв'язку з цим він орієнтував їх на формування у собі «... наукової совісті» [7, с.9], яка, на його думку, утримує від негативних вчинків і спонукає до активної, ефективної праці над дослідженням різносторонніх педагогічних, суспільних, історичних, природничих та інших наукових явищ.

Іван Огієнко вказував на важливість для вченого знання мов, оскільки це потрібно для «... поширення ерудиції», «... читання іншої літератури». Він зазначав про необхідність особливого бережливого ставлення вченого до використання часу. «Ваш час дорогий, а тому не витрачайте його на читання малокорисне», – по-вчав учений [3, с.110]. Учений радив «багато терпіти», розважливо і критично ставитись «до всяких перепон» на шляху відкриття істини. Для нього важливим був «порядок життя і праці, а також чистота розуму, душі та серця» [3, с.111].

Цінними є погляди вченого на джерела дослідження та критику результатів наукової праці. «Література – це все написане й надруковане. А джерела – це щось не видруковане, або добре невідоме. Такий матеріал найважливіший, але нам його бракує», – знаходимо у публікації «Митрополит Іларіон і його методологія наукової праці» [3, с.112].

Щодо критики здобутків учених він мав свою позицію: «Критика може бути різна ще й тому, що вона може бути корисна або руйнуюча. Критика гіперболічна – не добра, але критика ділова й спокійна – помагає, і таку критику треба мати. Буйну критику треба оминати» [3, с.116]. Для нього найважливішим було критичне ставлення дослідника до виконаної ним роботи.

Аналіз наукових досліджень Івана Огієнка свідчить про високий рівень його ерудиції та творче володіння методологічними принципами і методами наукового дослідження, вміння ретельно добирати матеріали для вивчення, систематизації й обґрунтування, об'єктивне оцінювання необхідних джерел, критичне ставлення до якості виконаної роботи тощо. Він підкреслював, що кожна наукова праця повинна мати ідеологічний характер і виконуватися на високому рівні з дотриманням усіх вимог щодо її написання й оформлення.

Висновки. У процесі аналізу питання організації наукової праці в житті і поглядах Івана Огієнка та напрямів його творчої наукової діяльності ми усві-

домили: працям ученого притаманні особливості, які базуються на його розумінні суті наукового пошуку, шляхів з'ясування істини і доведення найсуттєвіших ідей до широкого загалу вчених.

На основі вивчення різномірних джерел нами з'ясовано зміст методології наукових досліджень Івана Огієнка, його наукової стратегії і тактики. Виходячи з цього ми дійшли висновків: світоглядна основа методологічної позиції вченого має ґрунтуватись на національній ідеї, оскільки існує тісний зв'язок між наукою і духовним життям народу. Науково-дослідницька праця має бути ідеологічно спрямованою і базуватись на вірі, а в окремих випадках від необдуманих вчинків має стримувати «наукова совість». Крім цього, науковцям варто дотримуватись порядку життя і праці, намагатись досліджувати перед усім першоджерела, критично ставитись до своєї роботи. В основі наукової праці має бути терпіння, яке сприяє досягненню результатів і подоланню перешкод на шляху пошуку наукової істини.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
2. Марушкевич А. Актуальні проблеми науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка (цикл лекцій): Навчальний посібник з педагогіки / А. Марушкевич. – П. : АСМІ, 2005. – 312 с.
3. Митрополит Іларіон і його методологія наукової праці (Нотатки С.Ярмуса) // Календар «Рідна нива» на 1973 рік. – Вінніпег ; Манітоба (Канада) : Вид. спілка «Екклезія», 1972. – С. 109-119.
4. Митрополит Іларіон. Мої проповіді / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Вид. тов. «Волинь», 1973. – 115 с.
5. Митрополит Іларіон. Моя ідеологія: «Життя – то праця, праця – то щастя і ціль нашого життя» / Митрополит Іларіон // Календар «Рідна нива» на 1973 рік. – Вінніпег ; Манітоба (Канада) : Вид. спілка «Екклезія», 1972. – С. 101-107.
6. Митрополит Іларіон. Слово во врем'я люте / Митрополит Іларіон // Календар «Рідна нива» на 1971 рік. – Вінніпег ; Манітоба (Канада) : Вид. спілка «Екклезія», 1971. – С. 84-100.
7. Митрополит Іларіон. Українська Церква за час Руїни (1657-1687) / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Віра й культура, 1956. – 564 с.
8. Мулик-Луцик Ю. До філософських методів наукової праці Митрополита Іларіона / Ю. Мулик-Луцик // Ювілейна книга на пошану митрополита Іларіона. – Вінніпег : Віра й культура, 1958. – С. 277-302.
9. На вічну пам'ять великому ієрархові: сумерк земного життя митрополита Іларіона // Календар «Рідна нива» на 1973 рік. – Вінніпег ; Манітоба (Канада) : Вид. спілка «Екклезія», 1972. – С. 77-96.
10. Онуфрійчук М. Служити народові й Богові / М. Онуфрійчук // Літопис Волині. – Вінніпег : Тов. «Волинь», 1992. – С. 28-34.
11. Тіменик З. Огієнкові афоризми і сентенції: До 115-річчя від дня народження митрополита Іларіона (Огієнка) / З. Тіменик. – Львів : ІН НАН України, 1996. – 93 с.
12. Ярмусь С. Митрополит Іларіон і його методологія наукової праці / С. Ярмусь // Календар «Рідна нива» за 1973 р. – Вінніпег : Екклезія, 1973. – С. 108-120.

Ivan Ohienko's approaches and views concerning organization of scientific work, ideology of its direction and critical attitude to performed job have been revealed in this article. Attention has been paid to methodology and directions of his scientific research, bringing of his essential ideas to the public.

Key words: scientific work, directions, views, methodology, ideology.

Отримано: 27.10.2015 р.

Л. П. Михно

Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка

ЗНАЧЕННЯ ЗАПОВІДЕЙ РІДНОМОВНОГО ОBOB'ЯЗКУ І. І. ОГІЄНКА ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ МОВНОКУЛЬТУРНОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА

Стаття присвячена осмисленню педагогічно-просвітницьких ідей І.І. Огієнка в аспекті рідномовного виховання та навчання. Схарактеризовано зміст заповідей рідномовного обов'язку як концептуальних засад педагогічної діяльності. З'ясовано їх креативний, виховний, культурологічний, гуманістичний потенціал. Обґрунтовано значущість міркувань ученого, його педагогічної концепції для формування мовнокультурної особистості вчителя української мови. Визначено і схарактеризовано складники мовнокультурної особистості вчителя-словесника на основі заповідей рідномовного обов'язку.

Ключові слова: рідномовні обов'язки, мовнокультурна особистість учителя-філолога, мовна освіта, мовно-освітній процес, компоненти мовнокультурної особистості вчителя-філолога.

Питання мовної освіти – одне із першочергових у сучасному педагогічному дискурсі. Дотичними до нього є питання мовної/ мовленнєвої культури у профільному/ професійному навчанні, питання здійснення мовної політики у суспільстві, питання формування мовної особистості взагалі та мовної особистості українського словесника у світлі вимог модернізації освіти зокрема та ін. Мова виконує державотворчу роль. Тому мовна проблема (проблема мовної політики, проблема державної мови, проблема національної мови) у певному суспільстві набуває особливої ваги. Освіта виступає тим континуумом, що багато в чому визначає місце мови в суспільстві, сприяє підвищенню її престижу, популяризує й утверджує з-поміж інших мов. Освітній простір для мови надто значущий. Одночасно зростає вага й учителя-філолога: «Сучасна соціокультурна ситуація в Українській державі потребує вчителя-словесника, який би був висококваліфікованим фахівцем, що володіє системними знаннями, навичками і вміннями з лінгвістичних, літературознавчих, психологічних, педагогічних наук, володіє ефективними сучасними методиками навчання і виховання; який би рівночасно був культурологом і державником, тобто всебічно розвиненою і культурно обізнаною людиною та провідником ідей державотворення і демократизації країни» [7, с.69]. І. Огієнко доволі чітко й конкретно вказав на роль учителя (і не тільки словесника) у розвії рідномовних традицій, рідномовної культури, рідномовної освіти, взагалі рідномовного суспільства – національної держави. Вважаємо, що міркування ученого доволі суттєві, відповідають потребам сьогодення. Узагальнення досвіду І. Огієнка, аналіз його ідей з подальшим неухильним упровадженням у практику дозволить глибоко і всебічно українізувати наш національний освітній процес. Зазначене слугує доказом актуальності обраної тематики дослідження.

Педагогічним, лінгводидактичним, просвітницьким ідеям І. Огієнка приділяли увагу такі вчені, як О. Біла, А. Білан, С. Болтівець, Я. Ганіткевич, С.Я. Єрмоленко, Л. Кудрик, І. Кучинська, Л. Ляхощка, В. Ляхощкий, С. Мартиненко, А. Марушкевич, Л. Мовчун, Л. Орехова, В. Пашенко, В. Постолий, Т. Роняк, М. Скалецький, М. Тимошик, З. Тіменник, І. Тюрменко та ін. Скажімо, засвідчено зацікавлення педагогічною спадщиною І. Огієнка в аспекті розвитку сучасної на-

ціональної школи (С. Мартиненко), висловлюваннями І. Огієнка про рідномовні обов'язки (А. Марушкевич), про рідномовні обов'язки у процесі вивчення іноземних мов (О. Ковтун (Бугайчук)) поглядами вченого на роль мови у вираженні національної психіки, душі й свідомості народу (С. Болтвінець), міркуваннями мислителя про те, як виховати гуманну особистість школяра (Г. Опанасюк) та як плекати духовні цінності дітей і молоді (І. Кучинська) та ін. Однак у розвідках цих учених не окреслено значущість заповідей рідномовного обов'язку саме вчителя української мови. Вважаємо, що думки І. Огієнка з цього приводу вимагають пильної уваги та якнайширшої популяризації. Заповіді рідномовного обов'язку повинні стати дороговказом для молоді, студентства, зокрема майбутніх учителів української словесності.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати зміст заповідей рідномовного обов'язку І. Огієнка в світлі сучасних проблем національного освітнього, культурного, державотворчого процесів, визначити їх фундаментальну роль у формуванні мовнокультурної особистості вчителя-філолога, з'ясувати креативний потенціал заповідей, що є орієнтиром педагогічної діяльності взагалі.

Основним осердям педагогічної концепції І. Огієнка була ідея впровадження в зміст освіти національного компонента як важливого складника для формування освічених і висококультурних патріотів: «Розглядаючи мову як найсуттєвіший засіб виховання дітей, учений вважав її унікальним інструментом пізнання навколишнього світу» [10, с.407]. Саме завдяки рідній школі можливе використання цього інструмента повною мірою.

І. Огієнко формує два блоки заповідей: «Найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина» та «Десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина». Сутність цих заповідей можна звести до таких основних положень:

1. Мова забезпечує існування нації. Мова становить осердя держави, державної політики. Держава визначає мовну політику у суспільстві. Рідномовна політика повинна стати складником національної політики.
2. Обов'язок кожного свідомого громадянина берегти честь рідної мови.
3. Кожен повинен спілкуватися тільки рідною мовою, навіть на чужині.
4. Кожний свідомий громадянин повинен вивчати і знати свою мову, сприяти розвитку культури рідної мови, дбати про те, щоб була одна літературна мова, вимова й правопис.
5. Кожний свідомий громадянин мусить підтримувати рідномовні видання.

Як справедливо відзначає Л. Мацько, «час зобов'язує вчителя й викладача української мови та літератури стати яскравою особистістю, інтелектуальною й інтелігентною, високоосвіченою і шляхетно вихованою, чутливою до учнів і студентів, відкритою до нових знань і вмінь» [7, с.69]. Ключовим поняттям сучасної української освітньої системи стало поняття мовної/ мовнокультурної особистості вчителя, розуміння якого пов'язуємо з діяльністю інтелектуальною характеристикою людини. У свою чергу означене поняття ґрунтується на понятті мови як найважливішого знаряддя розумового і почуттєвого освоєння світу людиною [1, с.318]. Отже, вчитель-філолог за своїм призначенням, покликанням повинен сам бути високоосвіченою мовнокультурною особистістю, і навчити цим якостям учнів.

Суттєвими та ґрунтовними у питанні формування мовнокультурної особистості є міркування І. Огієнка. На основі розвідок вченого можемо сформулювати такі головні положення, що визначають сутність мовнокультурної особистості вчителя-словесника, вказують на умови, шляхи та способи її станов-

лення. Це, зокрема, такі її складники, що їх виокремлюємо у філософії рідномовного обов'язку як структурованої системи знань, законів та настанов: мовна свідомість, мовний патріотизм, мовна компетентність, мовленнєва / комунікативна компетентність, мовленнєва поведінка, мовні здібності.

1. Формування мовної свідомості громадянина, що розуміє значущість, цінність, обов'язковість рідної мови, рідномовного спілкування, необхідність ведення рідномовної політики у суспільстві, – одне з першочергових завдань рідномовного обов'язку.
2. Рідномовний патріотизм повинен стати невід'ємним складником духовної національної життєдіяльності. Кожен зобов'язаний проїнятися любов'ю, повагою до рідної мови, кожен мусить пишатися рідною мовою, берегти і охороняти її честь: «Хто не береже честь своєї рідної мови, той підкопує основи своєї нації» [10, с.38]. Перебуваючи на чужині, кожен повинен користуватися скрізь своєю рідною мовою [10, с.39].
3. Мовна компетентність – це обов'язкове знання мовних законів, правил мови, культури мови. Насамперед – знання і послідовне використання соборної літературної мови й вимови, соборного правопису. Літературна мова є головним двигуном розвитку «духової культури народу», найміцнішою її основою [10, с.41].
4. Мовленнєва/ комунікативна компетентність полягає, за І. Огієнком, у виробленні знань, умінь і навичок до мовного спілкування, здійснюваного на основі соборної літературної мови та вимови.
5. Мовленнєва поведінка зводиться до усвідомленого використання у всіх сферах життєдіяльності рідної мови, – точніше соборної літературної мови і вимови, соборного правопису, дотримання правил культури мови. Кожен свідомий громадянин зобов'язаний дбати про розвиток культури своєї літературної мови.
6. Мовні здібності є результатом свідомої роботи над своєю мовою, результатом роботи з мовним матеріалом, показником духової зрілості окремої особи в царині мовнокультурної діяльності.

Становлення мовнокультурної особистості вчителя-філолога немислиме без усвідомлення та прийняття позиції І. Огієнка щодо рідномовної політики у суспільстві, рідномовної преси («рідномовна преса – то головний двигун розвитку рідної мови» [10, с.54]) та рідномовних видань, які повинні базуватися на літературній мові («Преса, що видається тільки говірковими мовами й місцевим правописом, сильно шкодить єдності свого народу й спиняє розвиток соборної літературної мови» [10, с.55], використання живої рідної мови у церкві («Кожна віра найміцніше зв'язана з рідною мовою народу, бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри. Рідна мова – шлях до Бога»; «Усі церковні Богослужіння мусять відправлятися тільки живою мовою свого народу, як то було й у давнину» [10, с.55]). Особливо слухними є зауваги митрополита Лларіона стосовно школи та науки і рідної мови. Школи, на думку вченого, повинні бути тільки рідномовними: «бо тільки вони виховують свідому націю» [10, с.60]. Кожна культурна нація повинна прагнути до створення вищих національних рідномовних шкіл. Кожний учений зобов'язаний знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис, а також науку про рідномовні обов'язки [10, с.73].

Для того, щоб пізнати істинні шляхи і способи формування світогляду майбутнього вчителя-філолога, треба уважно ознайомитися з розділом «Учитель і рідна мова». На думку І. Огієнка, кожен учитель мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову, соборний правопис; говорити тільки взірцевою рідною літературною мовою й вимовою; працювати для на-

укового вивчення своєї рідної мови; збирати діалектний матеріал; знати науку про рідномовні обов'язки і навчати учнів цим обов'язкам, проводити позаурочну та позашкільну роботу з рідної мови. Треба нагадати, що І. Огієнко підкреслював: «Учитель рідної мови мусить пильнувати, викликати в своїх учнів любов, пошану та зацікавлення до рідної мови, а це приведе їх до глибокого вивчення її» [10, с.62]. Майбутній педагог, особливо словесник, зобов'язаний усвідомити те, що він відповідає за розвиток рідномовного суспільства.

Значення рідномовних заповідей І. Огієнка для становлення цілісної, високоосвіченої, компетентної, національно свідомої особистості вчителя рідної мови полягає в тому, що вони:

- 1) спонукають до глибокого, вдумливого і різнобічного вивчення та застосування соборної літературної мови, вимови і правопису, до поширення науки про мову; підкреслюють значущість мовленнєвої поведінки учителя;
- 2) визначають важливість культуромовної діяльності індивіда взагалі, вчителя – зокрема;
- 3) утверджують вагу та цінність рідної мови, рідномовної політики у суспільстві;
- 4) вказують на важливість виконання рідномовних обов'язків для становлення духовної зрілості індивіда, особливо ж – учителя;
- 5) мають потужний виховний вплив: сприяють вихованню мовної свідомості, стійкої рідномовної позиції, любові до рідної мови, потяг до культуромовної, рідномовної наукової діяльності;
- 6) орієнтують здійснювати активну діяльність в утвердженні рідної мови в усіх галузях життя;
- 7) заохочують до культивування рідної мови в родині та ін. як обов'язкового чинника неофіційного спілкування; вчитель повинен стати взірцем використання рідної мови в сім'ї;
- 8) формують свідому громадянську позицію вчителя-філолога як громадянина-патріота, діяльність якого спрямована на утвердження рідномовних ідеалів у суспільному житті;
- 9) переконують у важливості, глобальності розв'язання мовних проблем для розвитку народу, самоутвердження нації і разом з тим визначають роль учителя-філолога в цьому напрямку;
- 10) спонукають особистість учителя до самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення в царині рідномовної стихії;
- 11) підкреслюють відповідальність учителя рідної мови в суспільстві як духовного провідника нації.

Отже, особистість учителя рідної мови безпосередньо пов'язана з реалізацією національної політики у державі.

У цілому рідномовні заповіді І. Огієнка – то настільні правила мовної, мовленнєвої, культуромовної поведінки вчителя-філолога, орієнтир для його діяльності, життєвої позиції. Вони охоплюють всі галузі буття, організують творчий потенціал учителя як людини, індивіда, громадянина, науковця. Фактично, заповіді засвідчують, якою повинна бути культуромовна особистість учителя-словесника. Духом самовідданої любові, поваги, шани до рідної мови пронизані ці заповіді. Їхня висока інформаційність, конкретність та лаконічність, витончена систематизованість, доступність у сприйнятті та переконливість слугують як найліпшому засвоєнню з подальшим втіленням у життя. Знання і виконання рідномовних заповідей І. Огієнка для вчителя-філолога є обов'язковим.

Список використаних джерел:

1. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд : монографія / С.Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
2. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / С.Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
3. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / уклад.: О.О. Любар ; за ред. В.Г. Кременя. – К. : Знання, 2005. – 767 с.
4. Кремень В.Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. – К. : Книга, 2005. – 528 с.
5. Лінгвістичні студії: на пошану корифею: Збірник наукових праць і вітань із нагоди 90-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Сергія Івановича Дорошенка. – Харків, 2014. – 424 с.
6. Мала філологічна енциклопедія / уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. –К. : Довіра, 2007. – 478 с.
7. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» / Л. Мацько. – К. : Вид-во імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
8. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., автор істор. біограф. нарису та прим. М.С. Тимошик. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
9. Огієнко І.І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І.І. Огієнко. – К. : Обереги, 1994. – 72 с.
10. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Рідна мова / І. Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука. – 436 с.
11. Огієнко І.І. Українська культура. коротка історія культурного життя українського народу: курс, читаний в українському народному університеті. – репринтне відтворення вид. 1918 р. / І.І. Огієнко. – К. : МП «Абрис», 1991. – 272 с.
12. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Пехота. – К. : А.С.К., 2002. – 255 с.
13. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навчальний посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005.
14. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / О. Федик. – Львів : Місіонер, 2000. – 299 с.

The article is devoted to understanding the pedagogical and educational ideas Ogienko native language in terms of education and training. Author determined content commandments native language required acting as conceptual foundations of educational activities. Found is found out their creative, educational, cultural, humanistic potential. Substantiated the importance of scientific reasoning, his pedagogical concept for the formation of the individual teacher native language Ukrainian defined and characterized components cultural language individual teacher-language and literature from the commandments native language required acting.

Key words: native language required acting, native language personality of the teacher-philologist, language education, language-learning process, components cultural language individual teacher-philologist.

Отримано: 23.02.2015 р.

М. І. Пентилюк, І. В. Гайдаєнко
Херсонський державний університет

ЕТНОПЕДАГОГІЧНИЙ ТА МОВЛЕННЕВО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ НАУКОВИХ ПОШУКІВ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті аналізується науковий доробок І.Огієнка, присвячений розвитку української мови, її ролі у націєтворенні й вихованні молодого покоління. Особлива увага авторів зосереджена на праці «Наука про рідномовні обов'язки», що активно впливає на піднесення мовленнєвої культури наших громадян, їхньої духовності й патріотизму.

Ключові слова: українська літературна мова, українська культура, рідномовні обов'язки.

Нині, в добу духовного й національного відродження, до нас повертається величезний пласт наукових надбань українців, довгий час гнаних і упосліджених більшовицьким мракобіссям, незаслужено забутих і заборонених.

Незалежність України дозволила нашому народу повернути собі інтелектуальну й духовну спадщину тих діячів науки і культури, чий імена донедавна були під суворою забороною, а праці в кращому разі – у спецфондах бібліотек, доступ до яких був обмежений. Відсутність цієї спадщини в духовному та інтелектуальному набутку наших сучасників надзвичайно збіднювала їхнє сприймання української науки та культури робила неможливим прогнозування їх подальшого розвитку. Це особливо стосується мовознавства, педагогічної науки, української літератури, зокрема культури мовлення й лінгводидактики.

Видатні постаті минулого О. Потебня, С. Русова, Г. Ващенко, І. Огієнко та інші – це ті вершини, з висоти яких виразніше проглядає безмір духовного розвитку нашого народу – творця своєї мови, культури, української педагогіки та виховання засобами рідної мови. У цьому ряду особливе місце належить професору І.І. Огієнкові.

Українська народна педагогіка розвивається, розширюється завдяки відновленню, поверненню із забуття праць визначних етнопедагогів. Серед них визначне місце належить І.І. Огієнкові (митрополиту Іларіону). Це видатний учений-мовознавець, культуролог, педагог, державний і церковний діяч. Повністю заборонений і незаслужено забутий в Україні, він повернувся до нас із набуттям Україною статусу незалежної держави.

Народився І.І. Огієнко 15.01.1882 року в м. Брусилів Житомирської області, а помер 29.03.1972 р у канадському місті Вінніпег. Своєю науковою діяльністю розпочав ще будучи студентом Київського університету, а педагогічну – професором цього ж університету. Далі короткий перелік його педагогічних посад: міністр освіти в період УНР, у цей же період ректор Кам'янець-Подільського університету, з 1924 р. викладач української мови у Львівській учительській семінарії, потім професор богословського факультету Варшавського університету. У 1944 р. переселився до Швейцарії, а згодом опинився в Канаді (м. Вінніпег), де продовжував, крім церковної діяльності, педагогічну: упорядкував вищу богословську освіту для православних канадських українців, розбудував богословський факультет Манітобського університету, перетворивши його в Колегію ім. св. апостола Андрія, що готує православних священників для українських поселень усього світу.

Мета нашої статті – показати роль І. Огієнка в розвитку вітчизняної культури, етнопедagogіки, розкрити основні ідеї праці І. Огієнка про рідномовні обов'язки й актуалізувати їх важливість для громадян Української держави.

У багатому й різноманітному доробку вченого найвагоміше місце посідають дослідження й розвідки з питань історії та розвитку української мови, культури в цілому, виховання висококультурних громадян України. Це підтверджено власними його міркуваннями: «Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ як національність. Не стане мови – не стане й національності; вона геть розпорозить-ся поміж дужим народом... Ось чому мова має таку велику вагу в національному рухові. Тому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її дощенту» [2, с.239-240].

Слова великого українця якнайкраще віддзеркалюють складний шлях боротьби за нашу мову й культуру й перегукуються з подіями в Криму і на Донбасі, де російські загарбники і зайди забороняють українську мову, культуру, закривають українськомовні засоби масової інформації, видавництва тощо.

З усвідомлення значення мови, мовленнєвої культури, її ролі у вихованні молодого покоління, необхідності повернути народу його душу, серце – рідну мову не лише у сфері побуту, а й у всіх державних установах, в світі й культурі, громадських інституціях формувалася позиція І. Огієнка щодо етнопедagogічної, мовленнєво-культурологічної, врешті державотворчої місії української мови.

Величезний масив Огієнкової наукової і навчальної літератури, що призначався для школярів й студентів, для самоосвіти дорослого населення, був створений за порівняно короткий час – у період існування УНР, але більшість мовознавчих і культурологічних праць друкувалася вже далеко за межами Батьківщини і так і не дійшла до тих, кому призначалася. І лише з часу набуття Україною незалежності повернулася до нас і слугує нам, громадянам вільної держави.

І. Огієнко – один із провідних українських мовознавців і педагогів, який успішно поєднував науково-дослідну й педагогічну діяльність, відстоював права української мови в науці, освіті й повсякденному житті українців. Коло його педагогічних інтересів надзвичайно широке – від молодшої школи до вищого навчального закладу. Він багато зробив для підготовки учительських кадрів та методичного забезпечення навчання рідної мови.

І. Огієнко – автор численних методичних розробок, підручників, посібників, словників, порадників, що тривалий час широко використовувалися в народній освіті й самоосвіті. Саме йому належить гасло «Для одного народу – одна літературна мова», що значно сприяло зближенню східноукраїнського і західноукраїнського варіантів української літературної мови.

Світову славу принесли І.І. Огієнкові його фундаментальні праці, що й нині не втратили свого значення: «Історія української літературної мови», «Українська культура», «Історія українського друкарства», «Українська церква» та ін.

Творчим подвигом його вважається переклад українською мовою Святого письма, над яким він працював багато років і повністю видав у 1962 році. Великими тиражами були видані книжки «Чистота і правильність української мови», «Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних», «Наука про рідномовні обов'язки», низка статей у журналі «Рідна мова» і зробили йому авторитет і повагу не тільки серед учительства, але й найширших кіл українського громадянства.

Осібню хочемо виділити його працю «Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний катехізис». Написана й видана в 1936 р. для українців Галичини й Волині, які перебували тоді під владою Польщі і зазнавали жорстоких соціальних і національних утисків. Їхня мова була зведена до побуту, вивчалася лише в початкових та деяких середніх школах. І.Огієнко розумів значення рідної мови для українців, для виживання їх як етносу, тому всіляко пропагував і утверджував українську мову. Він убачав у ній запоруку єдності й збереження української нації (Яка актуальна проблема для нас, українців ХХІ століття!).

Праця «Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний катехізис» І. Огієнка – своєрідний кодекс, що виражав світоглядні позиції громадян щодо рідної мови і передбачав систему правил мовленнєвої поведінки під час спілкування. Адже слово «катехізис» у перекладі з грецької означає усне повчання, настанову, тому друга частина назви книжки («Рідномовний катехізис») ніби уточнює значення першої («Наука про рідномовні обов'язки»). Названа праця оригінальна і за змістом і за структурою. Вона починається з авторської передмови і включає тридцять сім розділів. Цікаво, що друга назва книжки має досить розгорнуте тлумачення і звучить так: «Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства». Як бачимо, аудиторія, якій адресована книжка, досить широка для того часу.

У «Передмові» автор дохідливо для широкого загалу з'ясовує сутність рідної мови, роль у житті її носіїв, розкриває історію формування літературної мови. Лейтмотивом «Передмови» можна вважати слова «Рідна мова – це найважливіша основа, що на ній зростає духовно й культурно кожний народ» [с.3]¹. Автор акцентує на рідномовній політиці, що формувалася разом із формуванням народу, нації, держави.

Наголосимо, що І. Огієнко звертається до читачів – носіїв різних мов: «Курс мій не прив'язаний кочче до якоїсь окремої мови, – він може придатися кожному народові, особливо ж недержавному, що прагне стати державним [с.6]. Звичайно, він мав на увазі тогочасну Україну, але його слова пророчче звучали і в пізніший період, аж до 1991 року, коли наша держава набула статусу незалежної.

Визначаючи рідномовні обов'язки громадян, учений у центрі ставить народ і його рідну мову. Це перший розділ книжки, що є своєрідною преамбулою до всього її змісту. Чи не вперше маємо чітко сформульоване визначення поняття «рідна мова». На думку автора, «рідна мова – то мова наших батьків і мова народу, до якого належимо,... то найголовніший наріжний камінь існування народу як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу» [с.7]. Справедливість цих слів безперечна, адже проблема збереження й розвитку української мови в нашій державі і нині залишається актуальною.

Визначаючи органічний зв'язок мови з її творцем і носієм, учений водночас наголошує на обов'язку держави «всіма можливими силами дбати про якнайкращий розвиток спільної для всіх племен її народу літературної мови як найміцнішої основи для його духовного об'єднання» [с.7-8]. Він далекий від нав'язування, але переконаний, що всі громадяни мають володіти літературною мовою своєї держави, бо саме вона є основою їхньої духовної єдності. Таку функцію виконує українська мова як державна. Розвиваючи цю думку, вчений застерігає, що «мовне винародовлення завжди й кочче провадить до морального каліцтва» [с.8], і цим він продовжує думку іншого великого українця О.О. Потебні, який стверджував, що «мова...є не тільки одна із стихій народу, але й найбільш досконала його подоба»

¹ Тут і далі цитуємо за виданням: Іван Огієнко. Наука про рідномовні обов'язки. – К. : Обереги, 1994. – 73с.

[7, с. 70], а тому втрата мови, своєї національної належності призводить до «дезорганізації» суспільства, аморальності й опідлення» [с. 73].

І. Огієнко об'єктивно характеризує мовну політику Радянського Союзу, коли десятки народів, що представляли національні меншини, втратили свою рідну мову. От і маємо російськомовних свреїв, греків, поляків, сербів, які не володіють мовою свого народу. На жаль, чимало українців, хоч і не є національною меншиною, теж не користуються або ж і не володіють мовою своїх дідів і прадідів. «Тільки держава, що мало дбає про своє будуче, не дає літературним мовам своїх меншин повної змоги нормального розвитку», – резюмує І. Огієнко [с. 8].

Низку розділів книжки автор присвячує питанню місця рідної мови в різних сферах суспільства. Него, на його думку, повинні користуватися преса, письменники, вчені, церква, духовенство тощо. Особливу увагу І. Огієнко приділяє школі. Як істинний педагог, він відзначає, що «рідна школа – то найсильніше джерело вивчення й консервації своєї рідної мови взагалі, і літературної зокрема» [с. 36].

Школу він розглядає як поетапний засіб мовного виховання. Про це свідчать розділи «Молодь початкових шкіл і рідна мова», «Середньошкільна молодь і рідна мова», «Вища школа й рідна мова» та ін.

На всіх етапах мовної освіти рідна мова, твердо переконаний учений, є могутнім засобом інтелектуального й духовного розвитку особистості. Особливу увагу він звертає на вищу школу, бо саме на цьому етапі остаточно формується етнофор – громадянин і патріот. Автор підсумовує, що «завершенням перетворення етнографічного народу в культурну націю є створення вищих національних рідномовних шкіл» [с. 46], покликаних сформувати еліту, здатну творити державу і згуртовувати навколо себе народ.

Обов'язок народу й держави дбати, щоб дитина виховувалася, росла і розвивалася в рідномовному середовищі. А це насамперед родина, школа і врешті суспільство, що створюють це середовище. І. Огієнко відзначає, що тільки рідна школа виховує національно сильні й морально міцні характери. І основним засобом цього процесу є рідна мова. Особливу увагу він звертає на ті заходи, які, на його думку, забезпечать якісне засвоєння рідної мови. Це гуртки плекання рідної мови, шкільна бібліотека із зразковим добром книжок, шкільне справочинство українською мовою, свята рідної мови тощо. Здавалося б, що ж тут нового в методичних порадах ученого? Але згадаймо, що про все це він писав, коли Україна була розірвана на частини між Польщею, Румунією, Радянським Союзом і єдина держава залишалася лише в мрях наших співвітчизників.

Не обминув І. Огієнко і вчителя. Проблема «Учитель і рідна мова» залишається актуальною й сьогодні. І це не тільки досконале знання мови як системи зі складною структурою, але й практичне володіння її користування літературним мовленням, методикою навчання рідної мови, що передбачає виховання мовної особистості. «Кожний учитель – якого б фаху не був він – мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис», – пише вчений [с. 37]. Учитель як носій літературної мови має дбати про правильність і чистоту свого й учнівського мовлення, бути організатором позакласної і позашкільної роботи й виховувати в учнів любов до рідної мови.

Особливе місце у вихованні мовної особистості учня І. Огієнко відводить сім'ї. «Виховуйте своїх дітей тільки рідною мовою, бо тільки вона принесе їм найбільше духовних цінностей», – звертається він до батьків [с. 38]. Боляче звучать слова вченого, звернені до батьків, сім'ї про соромлення рідної мови як «дошкульна зрада свого народу та найбільший гріх супроти дітей і своєї нації» [с. 39].

Актуальним є міркування І. Огієнка щодо мовного виховання в сім'ях змішаних шлюбів (розділ «Рідномовні обов'язки в мішаних подружжях»). Він

виступає проти змішаних шлюбів. Але якщо вже так сталося, що сім'ю утворили представники різних націй, то дитина має знати рідну мову своїх батьків, особливо мову глави роду – батька.

У наш час, коли змішані шлюби – звичайне явище, мовна проблема вельми актуальна. Дитина в такій сім'ї, як правило, засвоює мову повсякденного користування (у нашому середовищі найчастіше російську) і втрачає рідну мову своїх батьків. «Кожний член мішаного подружжя, коли не хоче винародовитися, мусить виконувати всі рідномовні обов'язки свого народу», – пише І. Огієнко [с.61].

Учений-педагог розуміє, що важливе значення формування особистості має мовне середовище. Тому в мовній освіті молоді І. Огієнко відводить важливу роль усім державним і громадським інституціям – засобам масової інформації («Преса і рідна мова»), мистецтву («Письменник і рідна мова», «Театр і рідна мова»), церкві й духовенству («Церква і рідна мова», «Духовенство і рідна мова») та ін.

«Преса – то головний двигун рідної мови», – проголошує учений [с.28]. А отже, кожне видання мусить оформлятися зразковою літературною мовою з урахуванням орфоепічних і правописних норм. Якщо ж проаналізуємо сучасну пресу, особливо регіональну, то переконаємося, що слова І.Огієнка в багатьох випадках і досі залишаються декларацією. І за кількістю нашої пресу рідномовною ніяк не назвеш (переважають російськомовні видання).

Не обминув автор і проблеми кадрів ЗМІ: «Особа, що не знає добре своєї соборної літературної мови та своїх рідномовних обов'язків, не може бути робітником пера» [с.29]. А скільки словесних покручів ми чуємо в ефірі і зустрічаємо на шпальтах газет!

І. Огієнко визначає рідномовні обов'язки і державних службовців (теж вельми актуальна мовна проблема!). У розділі «Державна служба і рідна мова» відзначається: «Урядники на державній та громадській службі мусять добре знати свою соборну літературну мову й вимову і свій соборний правопис» [с.58]. Автор гостро критикує тих службовців, які, перебуваючи в іншій державі, забувають рідну мову, нехтують нею: «Якщо урядник служить на чужомовній службі, а в своїм приватнім житті не виконує всіх рідномовних обов'язків свого народу, то він дошкульно зраджує свою націю й уже не є її членом» [с.58-59]. Різко, але справедливо. А якщо порівняти західну і східну діаспори українців, то одразу стає зрозумілим, хто виконував і продовжує виконувати свої рідномовні обов'язки, а хто втратив рідномовний зв'язок зі своїм народом. Адже для обох діаспор середовище чужомовне і рідна мова зберігається насамперед у родині.

Апеляція вченого-педагога до різних прошарків суспільства (а не тільки до учнів, студентів та викладачів мови) не випадкова. Він переконаний, що кожний громадянин нашої держави має низку обов'язків щодо суспільства, в якому живе, і людей, з якими спілкується.

І. Огієнко чітко визначив ці обов'язки, згрупував їх та сформулював. Нам залишається лише знати їх та виконувати. Справді, кожен член суспільства, громадянин нашої держави як мовна особистість, що виховується в сім'ї, а потім у школі, зобов'язаний знати й любити рідну мову, користуватися нею і дбати про її збереження й розвиток. Це найголовніший рідномовний обов'язок, що стосується всіх українців.

Автор виділяє найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина. Серед найголовніших він називає охорону честі своєї рідної мови, підтримку її престижу, збереження в національній формі свого імені і прізвища (Білик, а не Белік, Різник, а не Рєзник, Христина, а не Крістіна тощо), навчання рідної мови і користування нею, зокрема в сім'ї, дотримання рідномовної політики

держави та ін. «Кожний свідомий член нації мусить добре знати й завжди виконувати рідномовні обов'язки свого народу», – закликає нас І. Огієнко [с.10].

Особливо цінними для сучасного покоління українців є «Десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина». У них звучить, з одного боку, тривога за рідну мову, її функціонування суспільстві, а з другого – оптимізм, віра в те, що кожен свідомий громадянин буде берегти рідну мову й розвивати її. З боєм звучать слова вченого: «Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ» [с.11]. Але він упевнений, що знання рідної мови засвідчує духовну зрілість як окремої особи, так і зрілість цілого народу. Особливого значення І. Огієнко надає літературній мові, не випадково називає її соборною.

«Літературна мова – то головний двигун розвитку духової культури народу, та найміцніша основа її» [с.12]. У наш час ці слова вченого викликають тільки схвалення. А тому й зрозуміло, чому наша середня і вища школа приділяють таку увагу культурі мовлення. Справді, обов'язок кожної освіченої, високоінтелектуальної людини «працювати на збільшення культури своєї літературної мови» [с.12], бо стан літературної мови – то рівень культурного розвитку народу, і додам, рівень внутрішньої культури кожної людини, рівень культури її мислення і мовлення.

Знання української мови як державної є обов'язком усіх громадян України, що зафіксоване в її Конституції. Але, як ми переконалися, І. Огієнко визначає рідномовні обов'язки для людей різного віку і сфер діяльності, що конкретизує обов'язки кожної людини – представника українського народу, громадянина України.

Ураховуючи, що в державному користуванні українська мова є мовою справочинства, документування, вчений виділяє десять заповідей писання, що стосується писемного мовлення. Тут він звертає увагу не тільки на грамотне оформлення тексту, що само по собі завжди актуальне, але й на зміст і стиль викладу, адресата мовлення, мовленнєву ситуацію, в якій створюється письмовий текст. «Ясний і простий стиль, – пише автор, – то найкращий стиль [с.58]. І далі він закликає писати так, щоб «нас усі розуміли; думаймо про це, починаючи писати» [с.54]. Ці слова вченого стосуються працівників друкованих ЗМІ, авторів підручників шкільних і для вищої школи, науково-популярної літератури тощо. «Кожний працівник пера мусить дбати, щоб у його писаннях запанував тільки народний спосіб думати, цебто спосіб простий і ясний, легко зрозумілий для широких мас» [с.54].

Цікаві думки висловлює вчений щодо рідномовних обов'язків емігранта і стосовно чужинців. Звертаючись до українців, що емігрували в різні країни світу, він наголошує, що «тільки рідна мова найсильніше в'яже тебе з Батьківщиною, а тому вживай цієї мови скрізь, де можливо й де того не забороняє тобі місцеве право» [с.59]. Він пропонує емігрантам зберігати рідну мову в сім'ї, у спілкуванні з земляками, у збереженні родового прізвища (Онищенко, а не Онищенков, Павлутенко, а не Павлутенков!), радить організувати рідну школу для своїх дітей і закликає пам'ятати, що «наймиліша мова в цілому світі – це твоя рідна мова» [с.60].

З боєм говорить І. Огієнко про мовне винародовлення. Його двічі повторювані слова «Мова – то серце народу: гине мова – гине народ!» [11, с.63] звучать як грізне застереження. І в цьому він не самотній. Ще на початку XIX ст. цю ж думку висловив великий німецький філософ, мандрівник і мовознавець В. фон Гумбольдт. І в наш час ця думка лягла в основу Закону про мови в Україні (1989 р.), є лейтмотивом мовної політики в державі, зафіксована в Конституції України. Кожен народ, великий чи маленький, покликаний зберігати свою мову, захищати й розвивати її. І. Огієнко в нових умовах уточнює думку нашого великого вченого-мовознавця О. Потебні, що «мовне винародо-

влення завжди провадить до морального каліцтва (в О. Потебні – до опідлення душі), а воно – найродючіший ґрунт для різних злочинів» [11, с.63].

Особливих коментарів ці слова не потребують, бо маємо можливість реально спостерігати результати винародовлення (за О. Потебнею – денационалізації).

Закінчує свою працю І. Огієнко дещо патетично, пафосно – рідномовним гімном. У рідномовному гімні, на думку автора, відображене ставлення до рідної мови, її творців і носіїв, що має виявлятися в пошануванні рідної мови, любові до неї. Таким гімном, уважає І. Огієнко, може бути вірш С. Черкасенка.

О рідна мово, скарбе мій!
В мертвотних напастях чужини
Ти – мій цілющий, мій єдиний
Душі підбитої напій...

У наш час маємо десятки чудових поезій, присвячених рідній мові, кожна з яких могла б бути рідномовним гімном.

Згадаймо хоча б вірш Д. Білоуса «Рідне слово».

Ти постаєш в ясній обнові,
як пісня, линеш, рідне слово.
Ти наше диво калинове,
кохана материнська мово!

Насамкінець можемо констатувати, що праця І. Огієнка, хоч написана ще в першій половині минулого століття, не втратила своєї актуальності. У ній порушено важливі методологічні, духовні й політичні проблеми виховання молоді, мовної освіти, формування особистісних якостей людини, її інтелектуального й естетичного розвитку.

Книга І. Огієнка покликана й сьогодні формувати національну свідомість громадянина України засобами рідної мови, його патріотизм і відданість ідеям незалежної європейської держави, ім'я якої Україна. Його позиція патріота, людини, яка щиро любить свою Батьківщину й вірно їй служити, виражена такими поетичними рядками:

Я взяв своє серце малими руками
Й віддано поклав Україні до ніг,
І юна любов розцвілася між нами
І став я орати твердий переліг.
Й нікому вже більше не дав я любові
Бо другого серця кохати не маю
І вірним зостанусь, аж дошки соснової
Єдину любов мою спинять без краю.

Наукова й педагогічна спадщина І. Огієнка залишається активним джерелом духовності й розвитку лінгвістичної та методичної наук, засобом виховання відданих, патріотично налаштованих громадян України.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко – К. : АТ «Обереги», 1994.
2. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 260 с.
3. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / за ред. М. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2009.
4. Іванишин В. Мова і нація / В.Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994.

5. Масенко Л. Мовно-культурна ситуація в Україні / Л. Масенко // Дивослово. – 2001. – №10. – С. 7-10.
6. Погрібний А. За мовою – Україна / А. Погрібний // Дивослово. – 1998. – №10. – С. 5-8.
7. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація: Статті і фрагменти / О. Потебня; упоряд. Ю. Шевельова. – Нью-Йорк, 1992. – 155 с.
8. Постовий В. На сторожі коло державної мови треба поставити закон і неухильно дотримуватися його / В. Постовий // Дивослово. – 1998. – №12. – С. 2-5.
9. Стельмахович М. Етнопедагогічні основи методики української мови / М. Стельмахович // Дивослово. – 1993. – №5-6. – С. 19-23.

The article analyses O.I. Ohienko's scientific contribution which is devoted to the development of the Ukrainian language and its role in the education of young generation. The special attention is paid to the work «Science about native speech duties» which greatly influences in the elation of language culture of our people, their cultural wealth and patriotism.

Key words: Ukrainian literary language, Ukrainian culture, native language duties.

Отримано: 27.10.2015 р.

УДК 351.085

Т. М. Сукаленко

Національний університет державної податкової служби України

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ФІНАНСИСТА

У статті розмежовано поняття «компетенція», «компетентність» розглянуто основні складові та шляхи формування комунікативної компетентності як пріоритетного напрямку у процесі викладання курсу «Українська мова (за професійним спілкуванням)».

Ключові слова: компетенція, компетентність, комунікативна компетентність.

Модернізаційні процеси в системі освіти України пов'язані з упровадженням компетентнісного підходу, який започаткований у 70-х роках минулого століття у працях американських лінгвістів та полягає в набутті та розвитку в студентів набору ключових, загальногалузевих та предметних компетенцій, які визначають їхню успішну адаптацію в суспільстві [1, с.195].

Компетентнісний підхід у процесі викладання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» є своєрідним орієнтиром, який спрямовує професійну діяльність викладача на виконання головної мети мовної освіти – виховання мовної особистості, яка володіє системою лінгвістичних знань, пізнавальних і творчих умінь, соціокультурних навичок, світоглядних переконань, що забезпечить їй високий рівень спілкування в різних життєвих ситуаціях [2, с.82]. Ще Іван Огієнко писав: «Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомої нації – нема державности, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [3, с.34].

Кожен свідомий громадянин, зокрема майбутній фахівець у сфері фінансів, має керуватися десятьма найголовнішими мовними заповідями (принципами) Івана Огієнка, які є актуальними і в наш час:

1. Мова – то серце народу: гине мова – гинеє народ.

2. Хто цурається рідної мови, той у сааме серце раниць свій народ.
3. Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її.
4. Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.
5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомию нацією.
6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.
7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови.
8. Стан літературної мови – то ступінь культурного розвитку народу.
9. Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.
10. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу [3, с.16-17].

Реалізацію основної мети навчання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»ми вбачаємо в обізнаності рідномовних обов'язків І. Огієнка та в уміннях застосовувати їх для формування комунікативної компетентності майбутнього фахівця фінансової сфери.

Поняття «компетенція» та «компетентність» виступають основними категоріями компетентнісного підходу.

Мета статті: проаналізувати поняття «компетенція», «компетентність»; розглянути основні складові та шляхи формування комунікативної компетентності як пріоритетного напрямку у процесі викладання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Питання компетентнісного навчання досліджують такі вчені: І. Акуленко, Н. Бібік, Л. Буркова, Н. Глузман, Л. Коваль, А. Кузьмінський, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Петухова, О. Пометун, О. Савченко, С. Скорцова, Є. Смірнова-Трибульська, Н. Тарасенкова, О. Тімець та ін. [4, с.20-21].

Лексему «компетенція» уперше вжито в роботах німецького мовознавця і філософа В. Гумбольдта. Проте як лінгвістичний термін в обіг її ввів Н. Хомський, який визначив компетенцію як знання мови та протиставив «використанню мови», мовній активності.

У тлумачному словнику під компетенцією прийнято розуміти «добру обізнаність із чим-небудь». В.В. Жаворонкова пропонує під компетенцією розуміти норму освітньої підготовки студента, при цьому визначаючи роль ключових компетенцій, загальних для всіх професій та спеціальностей, універсальних у різних ситуаціях [1, с.194].

На думку С.О. Скорцової, «компетенція» – об'єктивна категорія, суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень та ін. у певній сфері діяльності людини як абстрактного носія [5, с.13-14].

Здібність, необхідна для виконання певної мовленнєвої діяльності рідною мовою, прийнято називати комунікативною компетенцією [2]. Узагальнене значення комунікативної компетенції подає О. Селіванова в термінологічній енциклопедії: «здатність мобілізувати різноманітні знання мови (мовну компетенцію), паравербальних засобів, ситуації, правил і норм спілкування, соціуму, культури для ефективного виконання певних комунікативних завдань у відповідних контекстах чи ситуаціях» [6, с.233].

Компетентність, стосовно компетенції, «виступає як інтегративне поняття, що характеризує людину як суб'єкт, який реалізує в практичній діяльності компетенції, якими він володіє» [1, с.194].

Компетентність – «властивість за значенням компетентний», тобто «який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний...» [7, с.54].

Компетентність – «поняття, яке висвітлює аспекти поведінки людини, пов'язані з виконанням роботи, і визначає основну характеристику особистості, яка досягла або здатна домогтися високих результатів у діяльності; або ж сукупність повноважень, прав і обов'язків посадової особи, які вона повинна використовувати для виконання своїх функціональних завдань» [4, с.20].

На думку дослідників, «компетентність» – це «інтегрована характеристика якості особистості, результативний блок, сформований через досвід, знання, вміння, ставлення, поведінкові реакції. Компетентність побудована на комбінації взаємовідповідних пізнавальних відношень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань та вмінь, усього того, що можна мобілізувати для активної дії» [5, с.13-14].

На рівні міжнародних організацій упродовж останніх десятиліть триває пошук підходів до класифікації та добору ключових компетентностей. «Значний внесок у розробці сутності та змісту ключових компетентностей зробила Організація економічного співробітництва та розвитку, якою було започатковано міжнародний проект «Визначення та добір ключових компетентностей», відомий під назвою «DeSeCo» («Definition and Selection of Competencies»). Перелік ключових компетентностей в освітянському та економічному секторах, запропонований 12-ма країнами-учасниками проекту, засвідчив, що комунікативна компетентність усіма країнами віднесена до ключових, як така, що належить до способів роботи та життя в сучасному світі» [4, с.5].

Багатоаспектність у вивченні комунікативної компетентності і наявність різного роду тлумачень цього поняття свідчить про його складність та багатоплановість: «У психології комунікативну компетентність визначають як ситуативну адаптивність і вільне володіння вербальними і невербальними засобами соціальної поведінки; сукупність навичок і умінь, необхідних для ефективного спілкування. З погляду когнітивної лінгвістики комунікативна компетентність – це володіння стратегіями вибору оптимального мовного ресурсу (семантичного «ракурсу», лексичного наповнення, синтаксичної структури, послідовності фраз і комунікативних кроків) для передачі повідомлення; сукупність знань і умінь учасників спілкування у різноманітних умовах (ситуаціях) і з різними комунікантами, набір комунікативних стратегій разом з володінням комунікативними правилами, максимами і конвенціями спілкування. У соціології комунікативна компетентність входить до структури соціального статусу поряд з такими компонентами як спосіб життя, освітні і професійні характеристики індивіда-комуніканта; більше того, маючи достатній запас фонових знань про певне суспільство, можна визначити деякі ознаки соціального статусу індивіда за рівнем його комунікативної компетентності» [4, с.25].

До наукового обігу Д. Хаймс уводить поняття «комунікативна компетентність» в контексті теорії навчання мови й наповнює розуміння компетентності вміннями, набутими через діяльність [5, с.9-11].

У науковій літературі існують два основні підходи до визначення поняття «комунікативна компетентність». Прихильники першого підходу (О. Аршавська, М. Вятютнев, Д. Ізаренков, Д. Крістел, С. Савіньон та інші) пояснюють комунікативну компетентність через поняття «здатність» використовувати

мову в тій або тій сфері спілкування. Дослідники виокремлюють основні ознаки у тлумаченні поняття «комунікативна компетентність»: а) «віднесеність комунікативної компетентності до класу інтелектуальних здібностей індивіда; б) сфера прояву цих здібностей є діяльним процесом, необхідною ланкою якого виступає мовний компонент, так звана мовленнєва діяльність».

Другий підхід пов'язаний з іменами таких учених, як Н. Гез, О. Казарцева, О. Константинова, Ю. Федоренко, Д. Хаймс та ін., які визначають комунікативну компетентність через поняття «знання, навички й уміння». За твердженням дослідників, комунікативна компетентність – це «знання, вміння та навички, необхідні для розуміння чужих та породження власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування» [8, с.26].

Під комунікативною компетентністю також розуміють здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування, яка передбачає вміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера [1, с.194].

Відповідно комунікативна компетентність «вимагає певної сформованості знань, умінь і навичок, які здобуваються у процесі спеціального організованого навчання» [8, с.26].

Курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)» покликаний формувати мовну особистість, готову до розв'язання різноманітних комунікативних завдань у всіх сферах спілкування та передбачає зростання не тільки рівня теоретичних знань, але й вдосконалення практичних умінь і навичок, які необхідні для навчання і розвитку особистісно-професійних якостей студента-фінансиста.

На нашу думку, складовими комунікативної компетентності є:

- обізнаність у різних комунікативних ситуаціях;
- можливість взаємодіяти з навколишнім світом;
- вміння контактувати з людьми;
- засоби контролю у спілкуванні;
- знання конструктивного спілкування;
- внутрішнє багатство для побудови результативної комунікативної дії.

Комунікативна компетентність фінансиста, на нашу думку, має формуватися з мовної, культурної, прагматичної, предметної, стратегічної, ілюктивної та представницької видів компетентностей.

Під мовною компетентністю розуміємо: «знання мовного коду, в рамках якого здійснюється комунікація, володіння всіма рівнями мови, стилістикою і правилами мовної трансформації, володіння відповідним тезаурусом – запасом слів, найбільш прийнятних для комунікації у певній соціально-комунікативній ситуації на певну тему, у ширшому значенні – наявність відкритої і гнучкої системи значень, що зберігається в пам'яті індивіда».

Культурна компетентність допоможе студентам-фінансистам «орієнтування у базових елементах культури, ціннісних установках, фонових знаннях, звичаях, ритуалах, стереотипах, притаманних соціокультурному середовищу, в рамках якого ведеться комунікація; володіння навичками спільної (групової) професійної комунікативної діяльності, а також усталеними у певному соціокультурному середовищі стратегіями і тактиками комунікативної діяльності».

Прагматична компетентність є не менш важливою, оскільки вона передбачає «уміння користуватись правилами, конвенціями спілкування, законами рольової комунікації; когнітивними та інструментальними прийомами, спря-

мованими на самовдосконалення індивідуальної комунікативної діяльності; уміння проектувати ситуації комунікації та обирати ефективний інструментарій та вирішувати конфліктні ситуації».

Предметна компетентність дозволить майбутнім фахівцям в рамках лінгво-соціокультурної ситуації спілкування розуміти онтологію зовнішнього і внутрішнього світу та способів їх категоризації.

Стратегічна компетентність полягає в умінні залежно від мети і ситуації комунікації обирати ефективну стратегію і тактику комунікативних дій; вербальну та невербальну поведінку, спрямовану на певні дії, вміння пропагувати ідеї та цінності тощо.

У реалізації комунікативних намірів допоможе ілюктивна компетентність, а у володінні вербальними, невербальними, поведінковими та іншими технологіями стане в нагоді представницька комунікативна компетентність [4, с.26-27].

Таким чином, комунікативна компетентність фінансиста – це спосіб професійного бачення ним ситуації комунікації, володіння сукупністю знань і умінь, спрямованих на продуктивну інтеракцію; володіння стратегіями і тактиками комунікативної діяльності тощо.

Суть комунікативної компетентності, на нашу думку, полягає у спроможності встановити і підтримати контакти з іншими особами; також це визначена система знань, навичок, умінь, позицій, думок і поглядів, за допомогою яких здійснюється ефективне спілкування. Досвід комунікативної компетентності набувається не тільки в процесі безпосереднього спілкування, а й під час опрацювання літератури, перегляду кінофільмів тощо.

Отже, для вдосконалення комунікативної компетентності фінансиста необхідно розвивати навички управління комунікацією за допомогою моделювання ситуацій спілкування, виконання спеціальних завдань, не забуваючи при цьому про розроблення стратегії і тактики спілкування, тобто постановки мети, виділення очікуваних результатів, прогноз поведінки комунікантів тощо.

Список використаних джерел:

1. Жаворонкова В.В. Формування комунікативної компетенції в студентів філологічних факультетів / В.В. Жаворонкова // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – №2(13). – С. 194-197.
2. Вітюк В.В. Основні шляхи формування соціокультурної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів / В.В. Вітюк // Семантика мови і тексту: Матеріали XI Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 82-85.
3. Огієнко Іван (митрополит Іларіон) Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с. (Бібліотечна серія Фундації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття»). Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 8).
4. Пашко Л.А. Комунікативна компетентність керівника: навч.-метод. матеріали / Л.А. Пашко, Н.Б. Ларіна, О.М. Руденко ; упоряд. Г.І. Бондаренко. – К. : НАДУ, 2013. – 76 с.
5. Скворцова С.О. Професійно-комунікативна компетентність учителя початкових класів : монографія / С.О. Скворцова, Ю.С. Вторнікова. – Одеса : Абрикос Компани, 2013. – 290 с.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
7. Прокопова О.П. Мовленнєво-комунікативна компетентність як одна із складових професійного становлення фахівця / О.П. Прокопова // Збірник наукових

праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Сер.: Педагогічна. – 2010. – №16. – С. 54-57.

8. Баранюк В.В. Сутнісна характеристика професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи / В.В. Баранюк // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2013. – №1. – С. 24-28.

The article presents an attempt to discriminate between such concepts as «cognizance» and «competence»; it focuses the reader's attention on linguistic, discursive, social-linguistic, illocutionary, strategical, paralinguistic, linguistic-cultural and intercultural cognizance; the author considers the basic constituents and ways of forming communicative competence as a principal orientation of teaching the course «The Ukrainian language (for professional communication)».

Key words: cognizance, competence, communicative competence.

Отримано: 13.11.2015 р.

УДК 81'221:7.075

В. А. Тимкова, Т. І. Душенко

Вінницький національний аграрний університет

ДЕВІАЦІЇ НОРМ ЛІТЕРАТУРНОГО МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-АГРАРНИКІВ У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті порушено питання про побутування відхилень (девіацій) від норм літературної мови в усіх сферах суспільного життя. Доведено, що структура мовнокомунікативної професійної компетенції, як системи вимог до знань з української мови для студентів-аграрників, зумовлена структурою мовної системи, а також типологією норм літературної мови.

Ключові слова: українська літературна мова, культура мовлення, суржикізація, норми літературної мови, формування культури мови.

Постановка проблеми. Культура спілкування є складовою частиною культури людини в цілому і безпосереднім організатором структури людських стосунків. Стан моральної та психологічної культури спілкування в суспільстві відчутно впливає на рівень економічного й політичного розвитку держави, духовність її громадян, їх національну свідомість.

Ще до прийняття незалежності України (28 жовтня 1989 року, Закон «Про надання українській мові статусу державної») [1] мовою нашої держави було визнано українську – національну мову українського народу. Вершиною загальнонародної (національної) мови є літературна мова, яка у своїй усній і писемній формах обслуговує всі сфери суспільної діяльності і є обов'язковою для всіх її носіїв. Таким чином, рівень культури спілкування залежить від рівня володіння нормами усної і писемної літературної мови.

У ХХ столітті відомий український громадський діяч, мовознавець Іван Огієнко доводив думку про те, що «кожна письменна людина, кожний український громадянин мусить добре усвідомити й запам'ятати, що в культурного народу, а так само і в нас, існує дві мови: мова жива народна й мова літературна». І. Огієнко стверджував, що «живу мову кожен із тих, хто народився на селі й виріс у сільським оточенні, знає справді, і знає, може, й не зле» [2,

с.51]. Однак відомо, що мова певної нації ділиться на діалекти, які своєю чергою складаються з великого числа говорів. Таким чином, мовознавець Огієнко доводить, що знання однієї з говірок, то не є знання цілої української мови.

Однак, щоб навчитися літературної мови, не достатньо послуговуватися лише писемною формою. Першою чергою необхідне належне мовне оточення.

Ситуація, за якою до тепер набувала розвитку українська літературна мова, була вкрай непростою, позаяк протягом тривалого часу відбувалося витіснення української мови російською з побутової сфери усної комунікації.

Згадане вище, а також брак мовленнєвого середовища значно ускладнили процес оволодіння нею. Як наслідок – суцільна суржикізація, панування сленгу та жаргону.

Вважаємо, що наше сьогодні є таким, коли варто бити на сполох, адже відбувається дискримінація української мови, її засмічення. Сумнозвісною для всіх українців стала подія (2012 року), коли було припинено дію Закону, про який йшлося вище. Поки що тривають спроби щодо його відновлення і надання йому чинності.

Нині ж суржиком розмовляє більшість. Тепер ця форма відхилень (девіацій) паразитує в усіх сферах суспільного життя: у транспорті, армії, лікарні, на ринку, на пошті, а також в університетах та інших навчальних закладах, де, здавалося б, це явище має викорінюватися щонайперше. Саме студентство вишів, як стверджував І. Огієнко, є «одним з найсильніших двигунів розвою й консервації своєї соборної літературної мови» [2, с.69].

Обмежене використання української літературної мови як засобу усного спілкування позбавляє її одного з найважливіших, живих і відкритих, джерел нормування й кодифікації, тому що переважна більшість інновацій і запозичень, їх перевірка на життєздатність і адаптація або ж відторгнення відбуваються в рухливому живому, а не фіксованому писемному мовленні.

Нині процеси спонтанної й офіційної суржикізації настільки замулили живомовні народні джерела, що звертатися у справі нормування літературної мови до усно-розмовної бази, як це робили мовознавці й літератори, зокрема Б. Антоненко-Давидович, ще в 60-х роках, не кажучи вже про 20-ті, варто із великим застереженням.

Ми вбачаємо, що вихід із кризового стану усних форм побутування мови можливий завдяки відновленню колишніх традицій літературної мови, тобто орієнтуванню на лексикографічні джерела, видані до погрому українства або у вільному світі, і поширенню їх через систему вищої освіти.

Україна, як відомо, аграрна держава. Тому, очевидним є те, що саме майбутні фахівці-аграрії вишів є сприятливим тлом для означеного вище, адже більшість з них є вихідцями із села, де ще побутує територіальний діалект. Як зазначав І. Огієнко, народної мови вистачає селянинові для його вузького духовного кругозору. Зважаючи на те, що майбутні аграрії здобувають вищу освіту, тобто прагнуть досягнути рівня інтелігентної людини, то, керуючись перебігом думок І Огієнка, для них жива мова є «завузькою, бідною, невиробленою». Мовознавець закликав молодь до вивчення «соборної літературної мови й мови – найпершого обов'язку перед своїм народом» [2, с.65].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями ролі культури мовлення, побутування певних її компонентів, перспективами розвитку займалася ціла когорта лінгвістів, серед яких громадський і культурний діяч І. Огієнко, Н. Сербенська та інші. Потрібно згадати й прізвища методистів, у працях яких висвітлюються теоретичні засади розуміння поняття «мовленнєва культура», її основні риси та характеристики, прийоми і засоби формування: М. Вашуленко, Т. Ладиженська, В. Капінос, Є. Пасічник, М. Пентлюк, М. Соловейчик тощо.

На жаль, нині бракує ґрунтовних напрацювань щодо поліпшення рівня культури усного мовлення студентів-аграріїв.

Тому, актуальність дослідження визначається недостатньою опрацьованістю проблеми культури мовлення майбутніх аграріїв. У поданому доробку, ґрунтуючись на мовознавчих дослідженнях І. Огієнка, ми робимо спробу дослідити методи і прийоми, які стали у нагоді під час формування норм літературного мовлення у студентів аграрних вишів

Метою дослідження є напрацювання методичного матеріалу, необхідного для формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів-аграріїв.

На думку І. Огієнка, «вчитися своєї літературної мови треба пильно й постійно» [2, с.50], тому найважливішим має бути системний підхід у навчанні, а форми роботи зі студентами можуть бути різними. Як-от, бесіда із вихованцями про те, коли найчастіше порушуються норми літературної мови і як цьому запобігти. Зокрема, нині досить часто надживаємо конструкціями з дієсловом *складати*. Використовуємо фрази *скласти думку* (уявлення, рівняння, план, проект, доповідь), говоримо *це складає велику суму, складаються сприятливі умови, це складає частину чогось*, навіть неококовирне *складові успіху*. Щоб цьому запобігти, то варто – *план, доповідь можна написати* і сказати: *це дасть велику суму, становить частину, виробити думку* та ін.

Також маємо задіювати наочність із нормами літературної мови, яка постійно є в аудиторії і впадає у вічі студентам або ж переглядається студентами під час висвітлення згаданої теми у рамках презентації, а отже, ми задіємо зорову пам'ять:

- *ведуча організація* (треба: *провідна установа*);
- *відпала необхідність* (варто активізувати: *немає потреби*);
- *в силу закону* (на підставі закону);
- *в силу обставин* (через обставини, з огляду на обставини);
- *в строгому смислі слова* (у точному значенні слова);
- *вступати в силу* (набувати чинності);
- *завідуючий відділом* (завідувач відділу);
- *залишаємо за собою право* (застерігаємо собі право);
- *немає смислу* (немає сенсу);
- *підпис завіряю* (підпис засвідчую);
- *по крайній мірі* (принаймні, щонайменше);
- *попереджати хворобу* (запобігти хворобі);
- *рівні по величині* (однакові (рівні) за розміром (за обсягом);
- *служити підставою* (бути підставою);
- *співпадіння обставин* (збіг обставин);
- *у письмовій формі* (у писемній формі, на письмі);
- *у протилежність* (на противагу);
- *у цьому відношенні* (щодо цього, з цього погляду);
- *це не має відношення до справи* (це не стосується справи);
- *це не рахується* (це не береться до уваги);
- *явна помилка* (очевидна помилка);
- *як нами вже відзначалось* (як уже відзначено, як ми відзначили).

Безумовно, згадані нами форми роботи дієві, однак, як стверджує давне прислів'я: «Розкажи мені, і я запам'ятаю десяту частину, покажи мені, і я запам'ятаю половину, залучи мене, і я запам'ятаю все». Таким чином, найкраще засвоюється та інформація, яка набувається ціною власного досвіду. Тому, на наш погляд, потрібно чергувати форми роботи зі студентами і до активно-

го слухання викладача додавати ще й знання, здобуті ціною власних зусиль. Доречним буде створення «Гуртку плекання рідної мови» – до цього й радив вдатися у роботі з молоддю митрополит І. Огієнко [2, с.66].

У м. Вінниця (де нами провадиться дослідження), як, мабуть, і в інших містах України, рясніють помилками оголошення, поширені самими ж громадянами. Тому, коли гурткова робота провадиться в аудиторії, взявши за основу численні помилки у цих зразках ділового мовлення, можна навчатися грамотно їх правити.

У поза аудиторній роботі, на наш погляд, варто долучитися до навчання інших. Це сприятиме накопиченню позитивного досвіду, необхідного для роботи у майбутньому, а отже, розважливого ставлення до знань, які здобуваються в університеті, і поширення їх з-поміж широкого загалу. Адже «студентство вищих шкіл – то найкращий цвіт нації, то найміцніший її ґрунт, на якому вона зростає» [2, с.69].

Ймовірно, що написання грамотних оголошень тими самими юнаками і юнками просто серед широкого загалу пробудить залишки сумління у поважних громадян і змусить їх пригадати, що правила пристойності вимагають дотримання норм літературного мовлення усіма носіями мови.

Позитивною у сучасному суспільстві є тенденція, яка панує нині з-поміж молоді, як-то, читання віршів українських класиків у громадському транспорті.

У місті Вінниця з нагоди ювілею письменника-земляка М. Коцюбинського на зупинках громадського транспорту розміщено білборди з уривками творів класика української літератури, що, безумовно, підвищує культурний рівень містян, переключає увагу з матеріальних потреб на духовні. Так само студенти-гуртківці можуть долучитися і самотужки виготовити плакати, на яких можна репрезентувати норми літературної мови. І в поле зору пасажера, який чекатиме на громадський транспорт, потраплятиме не тільки літературний, а ще до того корисний напис.

З усього випливає, що на шляху до творення демократичного суспільства нам, українцям, які з діда-прадіда працювали біля землі і з неї черпали глибину красномовства, необхідно активізувати самотутні ресурси української мови, збагачувати її словниковий запас та боротися із суржилом. А також бути свідомим того, що ствердний результат не забариться лише тоді, коли мобілізується кожен містянин (зокрема, м. Вінниця) і зробить свій внесок у збереження екології мови.

Що ж до мови оголошень, то тут належить пам'ятати народну мудрість: чисто не там, де прибирають, а там, де не сміять. Звісно, чистота вулиць міста насамперед залежить від містян, а не лише роботи комунальних служб. Так само кожен свідомий українець має подбати про «чистоту» тієї інформації, яку прагне донести до широкого загалу. «Пильнуймо писати так, щоб нас усі розуміли; думаймо про це, починаючи писати» – закликав мовознавець І. Огієнко [2, с.75].

Тут потрібно не зволікати і не очікувати, що державні установи зроблять перший крок, а самому наважитися. Можливо, ініціювати молодь і розмістити на велелюдній площі білборд із заголовком: «Розмісти своє неграмотне оголошення просто тут. Усім однаково, якою мовою ти його написав, аби людина ти була гарна, чи не так?». Маємо надію, що такий підхід від супротивного матиме ліпші результати, ніж численні, впродовж багатьох років становлення української державності, заклики до спілкування чистою українською мовою, які звичай чомусь не є об'єднаною силою, а навпаки, розколюють суспільство на протилежні табори. Останнє руйнує що саму особистість, то й державу загалом.

У поданому доробку зроблено спробу розв'язати порушену проблему лише частково. І. Огієнко стверджував, що «цільний народ мусить дбати, щоб його молодь правильно й своєчасно навчалася соборної літературної мови» [2, с.66]. Очевидно,

що ця ідея має бути підтримана на державному рівні і в чинній Програмі має бути виділено більшу кількість годин на вивчення норм літературної мови, а то й введено окремий курс, який би забезпечив формування культури мови у всіх вишах України.

Список використаних джерел:

1. «Про мови» в Українській РСР. – Верховна Рада УРСР. Закон від 28.10.1989.
2. Іван Огієнко (митрополит Лларіон) Рідна мова / Іван Огієнко (митрополит Лларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
3. Щербакова О.А. Проблема формування національної еліти України крізь призму преси 90-х років / О.А. Щербакова. – К., 1999. – С. 10.
4. Україна XXI століття. Державна національна програма «Освіта». – К., 1992. – С. 16.

Deviations in Ukrainian literary language and their way of functioning are raised in the article. The structure of the occupational speech – in our case we mean agricultural students – depends upon language structure and rules.

Key words: Ukrainian literary language, mixed language, Ukrainian literary language rules, speech culture set-up

Отримано: 24.10.2015 р.

УДК 37(477.43)

Т. Й. Франчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЖИТТЄТВОРЧІСТЬ ТА НАУКОВО-ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА У ВИМІРАХ ПРІОРИТЕТІВ САМОРОЗВИТКУ СТУДЕНТА

У статті досліджуються особливості особистісно орієнтованої парадигми вивчення життя та діяльності Івана Огієнка в системі професійної підготовки студента, реалізації його потенціалу особистісного, професійного саморозвитку.

Ключові слова: особистісно орієнтована освіта, елективність, цілісний освітній простір, саморозвиток.

*«Давайте любити все рідне» – митрополит Лларіон
(Книга нашого буття на Чужині)*

Будь-яке дослідження, що стосується визначення механізмів, принципів, алгоритмів, пошуку оптимальних форм, методів, технологій переходу від концепції та програми інформаційно-репродуктивної системи освіти до компетентнісної (особистісно орієнтованої як провідної формули її реалізації) можна класифікувати як актуальне, надто коли йдеться про національно означений потенціал розвитку. Актуалізація національних здобутків минулого, непідвладних часові, в сучасному контексті освітніх процесів може забезпечити нас від деформацій, пов'язаних з формальним нав'язуванням невластивих нам стандартів, моделей, технологій, які сприймаються як втручання ззовні, що не сприяє підвищенню продуктивності системи, а радше провокує конфлікт внутрішньої суті та зовнішньої форми (провідна формула реформ вищої школи останніх десятиліть).

Принципова відмінність інформаційно-репродуктивної від компетентнісної концепції та технології вивчення історії педагогіки (як і історії загалом), ви-

датних педагогів минулого полягає не в зміні пріоритетів в аналітичних конструктах відповідно до домінуючої політичної, ідеологічної парадигми, не в адекватному «оновленні списку» персоналій, а у створенні освітньої ситуації, за якої історія, як і видатні постаті минулого, будуть вивчатися на особистісно орієнтованій основі. В такий спосіб кожним суб'єктом вивчення історії (у нашому випадку студентом) навчальна інформація буде сприйматися не як самоцінність, наприклад, необхідна умова складання іспиту), а як потужний засіб особистісного, професійного розвитку та саморозвитку. Закладається свого роду парадигма: вивчаємо надбання історії розвитку освіти, щоб з позиції усвідомлення фактів, процесів, тенденцій, проблем минулого можна було більш глибоко і системно розуміти сучасні освітні реалії, а відтак і цілеспрямовано прогнозувати перспективи розвитку (знати історію, щоб розуміти сучасне, проектувати майбутнє).

Зазначена формула особливо актуалізується стосовно видатних історичних постатей, особливо тих, що своїм життям, діяльністю демонструють еталони особистісної самореалізації, позитивне служіння своєму народові, ідеям порятунку нації, а також здатність до титанічної роботи, особистісної мобілізації задля реалізації визначеної для себе місії. Водночас, такі постаті є уособленням інтеграції потужного інтелекту, глибокої культурної самоідентифікації, жертвованого служіння духовним, національним цінностям. Персоналії такого рівня не можуть визначатися політико-ідеологічною кон'юнктурою, їх життя, діяльність представляють цінність безвідносно до актуальних її пріоритетів. Навіть якщо і ідеологічні позиції людини, яка реально присвятила своє життя служінню народові, не співпадають з сучасними провідними ідеологемами, цінність представляє сам феномен людини такого рівня. Проблема ще більше актуалізується в ситуації, коли через значний проміжок часу базові державотворчі, життєтворчі принципи такої людини отримують сучасне звучання і сприймаються як істини, вивірені часом, жорсткими історичними випробуваннями.

У цьому контексті постать Івана Огієнка викликає все більший інтерес науковців, духовенства, освітан, пересічних громадян, оскільки він своїм життям, діяльністю акумулював потужний державотворчий, богословський, історико-педагогічний, просвітницький потенціал розвитку, який може бути використаний задля інтенсифікації означених процесів в сучасних умовах кардинальних реформ як інструменту переходу до якісно вищого рівня суспільного розвитку.

Проблеми просвітницько-педагогічної діяльності Івана Огієнка були предметом активних досліджень С. Болтівця, Н. Калениченко, В. Кузя, А. Марушкевич, В. Мацька, Н. Нічкало, Г. Опанасюк, Т. Роняк, З. Тіменика, М. Тимошика, І. Тюрменко, М. Ярмаченка та ін. Результати наукових пошуків безальтернативно доводять не лише велич історичної постаті, масштабність та глобальність його звершень у провідних напрямках державотворення, а і актуальність його ідей та теоретико-практичних напрацювань у контексті сучасних проблем розвитку України, освітньої діяльності в тому числі. Так, Микола Тимошик виділяє найголовніші уроки, які може взяти для себе сучасний студент: по-перше, це урок неймовірної працьовитості та працелюбності; урок істинного, а не кон'юктурного служіння науці; урок синівського волівання за долю української мови, самовідданих зусиль задля її утвердження в усіх сферах державного, суспільного життя; глибока порядність та людяність; політична мудрість; урок безмежної любові і вірності Україні [1].

Важливо знайти форми, способи оптимального поєднання, органічної інтеграції сучасних тенденцій розвитку освіти та тих, що є надбанням власної національної історії, які пройшли випробування часом і є цінними за незмінними критеріями якості (як індикатори істинності). Виходимо з позиції, що сучасна особистісно орієнтована освіта (особливо гуманітарної спрямованості) пе-

редбає, передусім, не засвоєння кимось визначених оцінок та зафіксованих у підручниках істин, а намагання на основі існуючих підходів (часто суперечливих) сформувати свої варіанти аналізу та оцінювання фактів, процесів, персоналій, оскільки формула особистісно орієнтованої освіти реалізується як взаємодія об'єктивно заданого та власного досвіду в контексті теми, що вивчається. За таких умов студент, який вивчає життя та діяльність видатного педагога, буде осмислювати інформацію через призму власних цінностей та пріоритетів особистісного, професійного розвитку, співвідносити теорії, моделі професійної діяльності, життєздійснення, особистісної самореалізації з власними, актуальними саме на даний період навчання. Тобто цінність представляє не стільки сама інформація про життя та діяльність видатної людини, скільки процес її осмислення (так само як і інтерпретації, представлені в підручниках інформації на основі результатів наукових досліджень) через призму власних цінностей, проблем, пріоритетів розвитку. Це і є парадигма реалізації особистісно орієнтованого, життєтворчого потенціалу навчального матеріалу, пов'язаного з пріоритетами розвитку вітчизняної, регіональної історії, культури, освіти.

Що стосується організаційно-технологічної складової системи особистісно орієнтованої професійної освіти, то важливо акцентувати увагу на тому, що значуще смислове навантаження має елективна складова навчальної програми підготовки спеціаліста (не формальна, яку ми маємо сьогодні), що закономірно по мірі посилення суб'єктності позиції в системі професійної підготовки буде набувати тенденцію до посилення. В ідеалі студентом формується індивідуально означена траєкторія професійного становлення відповідно до особистісного потенціалу та пріоритетів розвитку. Тому правильний вибір студентом навчального курсу – це вибір оптимальних умов підвищення своєї професійної компетентності, розвитку в її контексті особистісних якостей, інтегрально – забезпечення майбутньої конкурентоспроможності на ринку праці.

Водночас, реальна елективність курсів буде спонукати до формування конкурентоспроможного освітнього середовища у виші, а відтак і реального підвищення якості освітньої діяльності, професіоналізму кожного викладача. В такий спосіб активуються механізми реальної конкуренції, в основі якої – якість освітніх послуг, затребуваність їх студентом як роботодавцем в принциповому сенсі, який уже сьогодні починає розуміти безперспективність «освіти задля диплома».

Виходячи з вищезазначеного, кожний навчальний курс елективної групи апіорі повинен мати чітку професійну спрямованість, орієнтацію на цілі, які для студентів відповідного рівня підготовки є найбільш пріоритетними, пов'язаними з нарощуванням власного професіоналізму.

У цьому аспекті курс «Іван Огієнко і сучасність» має потенціал, який важко переоцінити, оскільки він реально може стати значущою складовою системи професійної підготовки вчителя (і не тільки), що буде особливо актуальним для вишу, фундатором і ідейним натхненником якого стала людина, що своїм життям та духовно-професійною діяльністю демонструє зразки особистісного самотворення – аж до саможертвності як засобу служіння своєму народові, реалізації визначеної для себе життєвої місії.

Виходимо з аксіоми, що будь-яка модернізація освітнього процесу (на рівні системи чи її аспекту) має починатися з аналізу актуальної ситуації, уже наявного досвіду діяльності у цьому аспекті, який, без сумніву, має як позитивні, так і негативні характеристики. Аналіз практики читання курсу в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка дає можливість виявити протиріччя, яке правомірно віднести до рівня базових: з одного боку, студенти дуже високо оцінюють постать Івана Огієнка, наділяючи його відповід-

ними характеристиками, з другого – не бачать особливої цінності у його системному і глибокому вивченні з позиції корисності для майбутньої професійної діяльності. Так, думки студентів Кам'янець-Подільського університету практично однотипні: «на стежку служіння Богу може стати духовно і морально чиста людина». «Іван Огієнко постать багатогранна і гідна для наслідування» [2].

Питання, задане студентам III курсу «Наскільки навчальний курс «Іван Огієнко і сучасність» був цінним для вашої майбутньої професії, особистісного розвитку» дало очікувано низькі показники. ККД курсу для студентів коливається в межах від 42% до 10%. Середній показник – 16,7%. Зрозуміло, ефективність – недопустимо низька (при тому той факт, що курс читали різні викладачі, суттєвих відмінностей в оцінюванні рівня його ефективності не виявив). Аналіз окремих коментарів, оцінних суджень студентів дав можливість дійти висновку, що вивчення змісту курсу відбувалось у типовому інформаційно-репродуктивному режимі, в умовах якого студенти були поставлені перед необхідністю запам'ятати максимум інформації про життя і діяльність видатного церковного діяча, науковця, лінгвіста, педагога, просвітителя, а також інформацію про людину, яка мала безпосереднє відношення до створення університету, в якому навчається студент. Цільова спрямованість курсу для студентів, відповідно, їх мотиваційна основа більшою мірою стосувалися необхідності скласти залік, меншою – професійною доцільністю («вчителю, особливо майбутньому філологу важливо знати про персоналії такого рівня»). Практично задається формула: знати, щоб потім розповідати своїм учням (як дань історії, визнання цінності з позиції сучасності та ін.). Той факт, що життя і діяльність людини рівня Івана Огієнка, як і безцінний спадок, зафіксований в літературних джерелах різного рівня та спрямування, може реально стати потужним суб'єктом професійного, особистісного самотворення, для студента не є очевидним, вони доводять подібного висновку лише після осмислення проблеми за відповідними, запропонованими викладачем, логічними посланнями. Приблизно так оцінюється для переважної більшості студентів значущість навчального предмета: отримувати професійно цінну інформацію і методичні «інструктажі» як її опрацювати з учнями. Наприклад, за цією ж логікою студенти більш професійно мотивовані, опрацьовуючи курс «Педагогіка», який має вищий прикладний рівень, відчутно менше – курс «Історія педагогіки».

Саме тому блок навчальних дисциплін, який має опосередковане відношення до майбутньої професії, як от: філософія, соціологія, педагогіка, психологія та ін., тобто дисциплін, зміст яких не складає безпосередньо зміст майбутньої професійної діяльності (ці дисципліни не мають аналогів у комплексі навчальних предметів школи, тому навчальна інформація з цих дисциплін не транслюється учням), має мати дещо іншу концепцію вивчення відповідно до функцій, які реалізує це знання в структурі майбутньої професії.

Слід зазначити, що традиційні лозунги щодо забезпечення професійної орієнтованості навчальних предметів більшою мірою сприймаються викладачами як збільшення питомої ваги навчальної інформації, пов'язаної з майбутньою професійною діяльністю, прикладів використання отриманих знань у її контексті. Не нівелюючи значення цих підходів, вважаємо, що переорієнтація цих дисциплін має бути не аспектна, а сутнісна, що реалізується через їх зміну цільової спрямованості, а відтак і освітньої парадигми, алгоритмів та технологій роботи з навчальною інформацією.

Наприклад, вивчення філософії має бути сфокусоване на тому, щоб формувати вчителя-філософа, здатного комплексно та глибоко через призму розуміння глобальних основ сутнісної природи людини, її взаємовідносини зі сві-

том, образу світу і місця людини в ньому осмислити сутність життєвої, освітньої ситуації, проблеми, тенденції. Загальна філософська компетентність майбутнього учителя трансформується у розуміння філософських основ освітнього процесу, зокрема, слугує «логічним механізмом покликаним з'єднати загальні філософські ідеї за допомогою ланцюга конкретизації з освітніми рішеннями, проектами та програмами реформ, практикою навчання і виховання» [3].

Означені позиції можна трансформувати на концепцію, зміст, програму, методику вивчення будь-якого навчального курсу гуманітарного спрямування, курсу «Іван Огієнко і сучасність» зокрема. Змоделюємо варіант вивчення курсу з орієнтацією на актуалізацію такої мотиваційної складової як можливість професійного, особистісного саморозвитку та обґрунтуємо умови, за яких вивчення життя і творчості Івана Огієнка, як і інших історичних персоналій (особливо регіонального рівня), буде відбуватися на особистісно орієнтованій основі.

На початку курсу неодмінно треба поставити інтегровану ціль, пов'язану з проекцією кінцевого результату опрацювання курсу, в якому вивчення відповідного обсягу навчального матеріалу буде трактуватися не як ціль, а як засіб реалізації цілі вищого для студента порядку, типу: удосконалення процесу особистісного та професійного саморозвитку (його смислової, цільової, змістової, технологічної, діагностичної складових) на основі вивчення творчості педагогів, які досягли найвищих успіхів. Відповідно, критеріями оцінювання (самооцінювання!) будуть реальні надбання щодо власного процесу професійного становлення. В такий спосіб забезпечується принципово інша концепція, технологія вивчення навчальної інформації. Інші цілі задають кардинально інший стандарт та формулу освітньої діяльності, а значить і принципи, технології, методи організації діяльності студентів. Все, що стосується знань про життя та творчість педагога (інформаційно-репродуктивна освіта) буде використовуватися не як самоцінність (самоціль курсу), а як засіб роботи над власною концепцією, змістом та технологією професійного, особистісного розвитку.

Реалізація означених цілей можлива лише в контексті стандартів особистісно орієнтованої освіти, змістово-технологічна основа яких стосується наступних позицій:

1. Не слід сприймати видатного педагога як ідола, про якого треба просто знати, як недосягну вершину, про яку навіть не варто мріяти. Навчальну інформацію стосовно життя і діяльності видатної людини можна трактувати як модель успіху, якого можна досягти в рамках своїх можливостей за відповідних умов (звісно, нічого не повторюючи і не копіюючи).
2. Важливо не боятися ставити амбітні плани, програмувати оптимальні для себе висоти, вірячи у можливості людини взагалі, власний потенціал розвитку, зокрема.
3. Впродовж роботи в рамках навчального курсу можна виділяти пріоритетні проблеми, що стосуються власної життєтворчості і мають опосередковане відношення до майбутньої професії, для поглибленого вивчення (використовуючи технологію занурення). Наприклад, в такий спосіб можна отримати компетентність з проблеми: як формувати ідеологію власного життя, наповнювати його духовними смислами.
4. Наближеність у просторі видатних педагогів (що працювали в регіоні, а то навіть і в навчальному закладі) додають не лише патріотизму, а і реальності високих досягнень навіть безвідносно до наявності сприятливих для цього умов (частіше всупереч ним як у Івана Огієнка, Софії Русової та ін.).
5. Існує висока ймовірність продуктивної дослідницької роботи студента з проблеми, яка виділена як пріоритетна для власного професійного станов-

лення в процесі роботи над курсом, використовуючи краєзнавчі, архівні матеріали. Наприклад: як вдалося Івану Огієнку досягти висот лекторської майстерності, стати неперевершеним оратором в аудиторії самих звичайних (непідготовлених) людей, які збиралися в будинку культури слухати лекцію з проблем української мови.

Тобто, в основі курсу можуть бути:

- з одного боку, проблеми осмислення логіки, об'єктивних та суб'єктивних умов професійної, особистісної, духовної самореалізації людини; чинники, що обумовлюють найвищий рівень досягнень людини у будь-якій сфері діяльності, її життєздійснення; секрети успіху видатних людей (українців);
- з іншого – проблеми особистісного самотворення у контексті професійного; потенціал та пріоритетні напрямки особистісного розвитку, самодіагностики, самоусвідомлення за критеріями успішної самодостатньої людини.

Отож, йдеться про особистісно орієнтовану освіту, яка реалізується через механізми взаємодії об'єктивного досвіду, представленого через навчальну інформацію, і суб'єктивного, визначеного особливостями власного життєздійснення, професійного становлення. Базовими умовами трансформації отриманих знань у власний досвід навчально-професійної діяльності є:

- а) глибоке осмислення матеріалу як з позиції теоретичних основ освітнього процесу, так і власного досвіду освітньої діяльності (у якості учня, студента, практиканта та ін.);
- б) співвіднесення моделей діяльності (позицій, ставлень, методів, технологій, принципів та ін.) з власними уявленнями (або і досвідом) про продуктивний освітній процес. Виявлення позицій, які є результатом порівняльного аналізу.

Водночас, вважаємо, що, в умовах автономізації вишів, кожний конкретний заклад може моделювати та апробувати свої варіанти елективної складової системи професійної освіти спеціаліста, використовуючи потенціал, напрацювання, досвід та дослідницькі пріоритети конкретних викладачів. Наприклад, у ВНЗ може бути оголошений конкурс на розробку концепцій та програм елективних курсів, до якого можуть долучатися кафедри, групи викладачів за науковими інтересами, пропонуючи колективні варіанти розробки навчальних курсів, або і окремі викладачі. Головними суб'єктами оцінювання якості курсів будуть самі студенти, формуючи елективну складову навчальної програми, а відтак і вмотивовано вибираючи ті з них, які найбільшою мірою відповідають їх потребам та запитам. І тут важливою буде не стільки зовнішня «реклама» на курс, скільки необхідність презентації сутності курсу, його цілей, моделі кінцевого результату вивчення. При тому традиційні заохочувальні лозунги, коли ми бажане вдаємо за реальне, себе швидко дискредитують, якщо оцінка студентів, що опрацювали цей курс (як реальних рекламних агентів) не буде співпадати з рекламними проєктами.

Конкурентність основи такого виду діяльності буде мати не лише стимулюючий вплив на підвищення професіоналізму викладача, формування конкурентоспроможного освітнього середовища вишу загалом, а і на інтенсифікацію реальної наукової діяльності (не лише задля друкованої продукції), і що головне – інтеграції освітньої та наукової діяльності у ВНЗ як найбільш мобільного засобу його перманентного саморозвитку, підвищення якості, конкурентоспроможності функціонування освітньої системи в цілому.

Проблема стає ще більш актуальною в ситуації, коли ім'я видатного педагога пов'язане з титульною назвою освітнього закладу як от: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Закономірно, що подолати формалізм у цьому аспекті може лише позиція стосовно того, що зовнішній антураж

(портрети, святкування) має поступатися внутрішній сутності, діяльнісній складовій, тобто використанню потужних напрацювань видатного педагога задля оптимізації діяльності ВНЗ, а також об'єднання всіх суб'єктів освітньої системи навколо спільного наукового, професійного пошуку у зазначеному аспекті.

До прикладу, предметом спільного наукового пошуку всіх членів колективу можуть стати проблеми: високої майстерності Івана Огієнка як викладача, якому «аудиторія аплодувала з небувалим ентузіазмом», за спогадами його студентів. «Поza сумнівом, з усіх доцентських лекцій, виголошених у ті часи в університеті, це була найблискучіша. Вона стала для мене наочним доказом того, як ретельний учений дотиком чарівної палички з дрібної теми здатний створити казковий палац, шліфуючи, обернути камінець у блискучий діамант бездоганної ерудиції» [4]. Високий об'єднаний потенціал мають проблеми культури мовлення як складової професійної компетентності викладача за концепцією Огієнка; формування позиції студента в структурі його професійного становлення в контексті діяльності першого українського університету; інтеграція духовної, життєтворчої складової в контексті професійної діяльності Огієнка та інших.

У цьому аспекті цінність представляє можливість об'єднання зусиль усіх членів колективу як суб'єктів спільної освітньої діяльності, модернізації та оптимізації освітньої системи ВНЗ. Особливо це стосується філософів, психологів, педагогів, соціологів, культурологів, істориків, лінгвістів, методистів, для яких освітній процес є в тому числі безпосереднім або опосередкованим предметом наукового інтересу.

Колективне дослідження неодмінно обумовить потребу викладачів шукати не формальні (наприклад, коли кожен повідомляє свої наукові доробки, не викликаючи потреби у спільній комунікативній взаємодії), а адекватні форми науково-професійного спілкування, спільного пошуку відповіді на складні проблеми теорії і практики сучасної освіти, які безпосередньо стосуються професійної діяльності кожного викладача безвідносно до фаху.

Це є реальна інтеграція освіти і науки, що, з одного боку, формує свого роду інтелектуальне поле як основу цілісного освітнього простору ВНЗ, з другого – забезпечує оптимальне використання потужного спадку людини, іменем якої названий навчальний заклад, задля розвитку освітньої системив цілому, збагачення досвіду освітньої, наукової, професійної діяльності кожного її суб'єкта, зокрема.

Список використаних джерел:

1. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка / М. Тимошик. – К. : Заповіт, 1997. – 229 с.
2. Пиріг І. Постать Івана Огієнка в погляді сучасного студентства [Електронний ресурс] / І. Пиріг. – Режим доступу: <http://kphistory.com.ua/postat-ivana-ohijenka-v-pohlyadi-suchasnoho-studentstva/>
3. Розов М.С. Філософія освіти: статус, проблеми, перспективи [Електронний ресурс] / М.С. Розов. – Режим доступу: <http://all-filosof.ru/filosofija-osviti/17/181-filosofiya-osviti-status-problemi-perspektivi>
4. Домонтович В. Університетські роки / В. Домонтович // З іменем святого Володимира : у 2 т. – К., 1994. – Т. 2. – С. 389.

The article examines the peculiarities of personal directed study paradigm of Ivan Ogienko's life and work in the student's professional training system, realization of his personal, professional self-development potential.

Key words: personal directed education, electiveness, holistic educational environment, self-development.

Отримано: 29.10.2015 р.

В. П. Атаманчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЛІНГВІСТИЧНА ПРАЦЯ ІВАНА ОГІЄНКА У ЖУРНАЛІ «SLAVIA»

«Slavia» – провідний чеський журнал слов'янської філології, що виходить з 1922 (з перервою у 1941-46 рр.) у Празі як видання Слов'янського інституту. У журналі була розміщена розвідка Івана Огієнка «Дві найстарші молдавські кирилівські грамоти 1388 року» (Slavia, XIII, 4, 1934-35).

Іван Огієнко робить огляд наукового дослідження молдавських кирилівських грамот, визначає важливу проблему відсутності структурованих наукових викладів з питання, які би базувалися на роботі із першотворами (оригіналами), а не з фотокопіями.

Виділяє 2 грамоти 1388 року на пергамені, які на момент написання статті знаходилися у Варшаві в «Головному Архіві» (але відзначає історію їх переміщень з Варшави до Петербургу, і, зрештою, повернення до Варшави).

Ці грамоти зацікавили науковця з лінгвістичного погляду, оскільки написані старою українською, або, за його висловом, «руською» мовою, у якій відображено динаміку її розвитку. Іван Огієнко перераховує найстарші молдавські грамоти, робить реконструкцію однієї грамоти, подає її латиною.

Він аналізує форму літер, розділові знаки, мову, навіть вигляд пергаменту. Дослідник зробив висновок про те, що обидві аналізовані грамоти були написані однією людиною, писарем молдавського воєводи Петра 27 січня і 10 липня 1388 року.

Іван Огієнко доводить, що старіші видання молдавських грамот зроблені з фотокопій і не становлять наукової цінності.

У праці подається опис мови двох найстаріших молдавських кирилівських грамот. Через історичні обставини в молдавську мову проникли певні характерні ознаки мови української, тому ці грамоти цікаві як матеріал для дослідження української мови з погляду фонетичних, морфологічних, граматичних особливостей. Підсумовуючи, Іван Огієнко наголошує на необхідності врахування історичних, територіальних і культурних обставин, що впливають на функціонування мови.

SLAVIA

CASOPIS PRO SLOVANSKOU
FILOLOGII

S podporou
ministerstva školství a národní osvěty
vydávají

O. HUJER a M. MURKO.

24021

Ročník XIII. č. 4.

TISKEM A NÁKLADEM
ČESKOSLOVENSKÉ GRAFICKÉ UNIE A. S. V PRAZE

1934-1935

Дві найстарші молдавські кирилівські грамоти 1388 року.

I.

Палеографічно-лінгвістичний нарис.

Молдавські кирилівські грамоти здавна вже притягали до себе пильну увагу вчених, на жаль тільки, монографічного вивчення чи то під оглядом лінгвістичним, чи під оглядом дипломатично-палеографічним вони ще й досі не дочекалися. Про молдавські грамоти існує велика література, багато раз їх видавано, але мусимо ствердити, що вчені працювали в цій ділянці найчастіш не над оригіналами, а над їх друкованою формою, яка все була далека від первотвору¹⁾. Як показує практика, навіть фотографічні знімки не завжди можуть вповні замінити оригінал, і часто приводять дослідника до найрізніших помилок, коли тільки видання робиться виключно з них.

Старші видання молдавських грамот були зроблені методами зовсім ненауковими, а тому втратили тепер усяку вартість; на жаль, і новіші видання цих грамот не далеко пішли вперед, бо видаються в найкращім разі хіба з фотографій²⁾.

У Варшаві, в Головнім Архіві, серед інших молдавських грамот, переховуються дві цікаві грамоти з 1388 р., обидві пергаменові (картон 15, № Zam. 2 sec. 1 З); колись вони знаходилися в Короннім Архіві в Кракові, але в 1765 р. їх перевезено до Варшави, звідки вони в 1794 р., коли Суворов узяв Варшаву, помандрували до Петербургу, а пізніше до Москви, де були в Головнім Архіві Міністерства Закордонних Справ; накінець, в 1924 р. ці грамоти вернулися на своє старе місце, до Варшави.

Молдавські грамоти — а їх збереглося до нашого часу дуже багато — надзвичайно цікаві й цінні з погляду лінгві-

¹⁾ Див. мою статтю: «Як видавати молдавські грамоти» в «Archiv» т. 38 кн. 2—4 ст. 518—542.

²⁾ Недавно вийшла оце праця М. Costăchescu: Documentele moldo-venești înainte de Ștefan cel Mare, том I, 1931 р.; порівняння частини виданих тут грамот з їх оригіналами показало мені, що й це видання має багато найрізніших недокладностей, як показую те в окремій рецензії в «Archiv» т. 38 кн. 2—4 ст. 518—542.

стичного, бо їх писано старою українською («руською») мовою, що в цих грамотах часом має багато живих народніх рис ¹⁾, тому зрозуміла та глибока цікавість, яку виявляють до них українці; на жаль тільки, звичайно в цих випадках користаються старими виданнями, а вони, як побачимо далі, подають для лінгвістів зовсім безламутний матеріал.

Дуже цікаві ці грамоти також із погляду дипломатично-палеографічного, бо дають силу цінного матеріялу; дотеперішні видання, на жаль, цією стороною грамот цікавилися зовсім мало, і коли б не фотографічні знімки хоч малої частини їх, ми не мали б правдивого уявлення про зовнішній бік цих важливих актів ²⁾.

Найстаршими молдавськими грамотами звичайно вважаються грамоти: князя Берладського Іванка Ростиславовича 1174 р. та Юрга Коріятовича 1374 р. Оригінал грамоти 1174 р. зовсім нам незнаний, і більшість учених не визнає цієї грамоти за правдиву ³⁾. Друга грамота — воєводи молдавського Юрга Коріятовича, видана в Берладі 1374 (6882) р. 3 червня. Першим видав цю грамоту Hasdeu в 1860 р., додавши, що оригінал її знаходиться в Києві в бібліотеці Свідзинського; далші досліді показали, що оригінал затратився. На жаль, Hasdeu опублікував цю цінну грамоту тільки латинкою ⁴⁾; докладний ана-

¹⁾ Автор цієї статті готує окрему монографію про мову молдавських грамот XIV—XVII віків.

²⁾ На жаль, і останнє видання М. Costăchescu 1931 р. дуже мало цікавиться дипломатично-палеографічними рисами молдавських актів.

³⁾ Історію цієї грамоти добре висловив Іван Богдан у праці: «Diploma Barladena din 1134», див. «Analele» том XI, 1889 р. Богдан подає такий текст цієї грамоти: У мѣх мѣта : і сѣа . . . азъ : ианко ростиславовичъ : мѣ стола : ганч-кого : кнѣзъ : берладскѣмъ : сѣдѣиѣ : сѣнцимъ : . . . брѣскакъ . . . да не памѣтъ : мѣтъ : сѣ градѣ : нансѣмъ : [сѣ ма]ломъ сѣ ганч : на бѣлад : разѣтъ : сѣ берлад : і сѣ текѣомъ : і сѣ радѣтъ : нансѣмъ : а на ісѣомъ : розѣнимъ : толѣомъ : тѣтонимъ : і сѣтрѣскимъ : и рѣскимъ : і часѣскимъ] а то да памѣтъ : икоимъ : разѣтъ : сѣ мѣомъ : сѣ ганч : а каѣтъ : кокода : а на томъ : мѣтъ : [азъ азъ] мѣ рѣжѣтъ гѣа : тѣсѣрѣ : і сѣ : тѣдѣтъ : чѣтъ : азъ : мѣ : ѣ : дѣ. Правоме цієї грамоти дуже підозрілий, можливий хіба для XV-го віку, але в жодному разі не для віку XII-го.

⁴⁾ Подаю тут свою спробу кирилівської реконструкції цієї грамоти:

Мѣтъмъ сѣбѣмъ мѣмъ кнѣзѣмъ анѣомъскѣмъ мѣгъ корѣтовичъ воєводи господарѣмъ землѣмъ молдавскѣмъ не сѣти корѣоме господарѣмъ ми сѣдѣоме чинимъ не сѣмъ анѣомъ нансѣмъ вѣсѣомъ дѣромъ на на кѣрѣоме нан его азъсѣомѣмъ чѣтъмъ ожѣ тогѣ истин сѣтъмъ нанъ кѣрѣомъ нанъ мѣмъ анѣомъ нанѣстѣнѣмъ сѣберладскѣмъ сѣрѣжѣмъ нанъ прѣомъ и

кѣрѣомъ . тѣмъ мѣмъ кѣрѣоме прѣомъ и кѣрѣомъ сѣрѣжѣмъ его до насъ а нанѣти чѣрѣомъ (?) подѣки не татарѣмъ сѣмъ сѣомъ воєвомъ вѣдѣти на дѣвѣтъ . жѣломъ сѣмъ тогѣ

не'ного сѣтъмъ нанѣмъ кнѣомъскѣмъ не сѣдо ѣ нансѣмъ сѣмъ на нѣмъ дѣрѣомъ сѣ . . . на тогѣ насъ кѣрѣ гѣа ми и сѣомъ молдавскѣмъ а на воєвомъ тѣрѣдѣтъ сѣмъ анѣтъ на

Дві найстарші молдавські кирилицькі грамоти 1388 року. 69

Форма літер. Буква *a* звичайної уставної форми, цебто його ліва лінія не опускається додолу за рядок; у *z* верхня лінія виходить трохи і вліво від стовпчика; *e* майже у всіх позиціях однакове, — кругленьке, трохи похилене вліво, рідко воно ширше, ніби *e*, але ніякої різниці між *e* та *e* тут не проводиться; у *я* обидві його частини так вигнуті вліво, що воно нагадує *a*; *o* не все округлої форми, часом наближається до трикутника; у *p* верхня головка трикутнікова; у *mac* форму *ц*, його права ніжна відкинена вправо, а верхня частина як у *ц*; у *ю* з'єднуюча лінія посередині; *а* на взір триніжка, без середньої поперечної лінії, а до головки додається поперечка вліво; і тут три рази перекреслене: зверху, посередині й долі, верхні лінійки маленькі, а середина більша¹⁾. Цікаво, що на цілу грамоту маємо тут тільки одне *ъ*, — на кінці слова *връдъ* в 20 рядку; але крім цього випадку знаємо тут форму *ъ* з *ъ*, що складається з нормального уставного *ъ*, а права частина — маленьке *и*; отже це *ъ* тут зовсім не походить на *o*. Буква *ч* або однобока, або ніжка його повернута вліво, тоді воно нагадує *у*; або це *ч*. В письмі цієї грамоти не мало чисто уставних букв, напр. *в, е, д, ъ, т* і др.; у *и* з'єднуюча лінія просто посередині; у *ж* ліва й права вигнуті частини не торкаються до серединного стовпчика.

Ніяких надрядкових значків у грамоті нема. Із знаків розділових уживаються тільки крапки серединної, часом верхньої або долішньої²⁾. Титло довге, без гачків, — це або проста лінія, або частіше трохи вигнута догори. Кінцева приголосна слова часом виносяться над рядок, але не часто; ці винесені літери покриті титлом, навіть *х*, що в інших грамотах звичайно не покривається.

В 1388 р. Великдень був 29 березня, а понеділок перед «русками (цебто православними, українськими) масоячтми» — то 27 січня; м'ясопусна неділя в 1388 р. припадала на 2 лютого. Ще в «Акты Западной России» 1846 р. т. I (див. ст. 22 і примітки ст. 5 № 7) правильно датовано цю грамоту.

Що до змісту цього листа, то дальша грамота з 10 лютого 1388 р., писана в Сочаві, вяснює, що воевода молдавський

¹⁾ У цій виданні таке і складено і.

²⁾ У нашій виданні, з технічних причин, не вдалося передати докладно крапок серединних (крапка на висоті середини букви). — Їх складено тут, як крапки горішні, бо тут середина крапка ближча до горішньої.

Петро виплату позички зачав у Луцьку, а кінчив у себе в Со-
чаві, але позичив не 4000, а тільки 3000 рублів. Трохи пізніше,
як читаємо про те в листі Івашки, сина воеводи Петра, з 9
грудня 1400 р., цей наслідник зрікся випозичених грошей;
зречення було неправне, і ще в 1411 р. в своїм листі до
вєводи молдавського Олександра король Володислав обов'я-
зується виплатити 1000 рублів боргу за два роки.

В. Уляницький у своїх «Матеріалах» 1887 р. не видрукував
цієї грамоти з невідомих нам причин, може не вважаючи її за
грамоту молдавську. В. Розов подає цю грамоту в своїй праці:
«Українські грамоти», 1928 р. т. I № 19 ст. 36—37, і таким
чином також не вважає її за молдавську. З таким поглядом
я зовсім не погоджуюся, і вважаю саме цю грамоту з 27 січня
1388 р. за найпершу молдавську кириліцьку грамоту, най-
першу, звичайно, з тих, що реально доховалися до нашого часу.
В кінці 1387 і на початку 1388 р. в Луцьку відбувалася нарада
східних правителів, тому побував у Луцьку й молдавський вє-
вода Петро; звичаєм інших правителів, також і він мав при
собі свого власного писаря, що й написав цю грамоту, а ко-
рель Володислав тільки печатку свою привісив.

А що це дійсно було так, про те свідчать ось ці доводи.
1. Форма букв ув обох листах зовсім однакова; для нас най-
важливіше, що букви особливої форми зовсім однакові, напр.
і три рази перекреслене, у з хвостом трохи вправо на взір *ц*,
ы з маленькою другою частиною, р з трикутною головкою, л
з вигнутою лівою частиною, з уставної форми з хвостом до-
делу і трохи вліво; так само в обох грамотах однакової форми
і всі інші літери. Така докладна подібність письма не може бути
випадковою, — обидві грамоті писала одна особа: молдавський
писар. 2. Правопис обох грамот зовсім однаковий. 3. Україн-
ські грамоти не знають такої послідовної заміни кінцевих *ь*
на *о* («хомонія»), як у нашій грамоті, тому й ця риса долучує її до
грамот молдавських, де вона була поширена через церковну
мову. Сочавська грамота Ю лютого 1388 р. так само послі-
довно проводить цю рису й зовсім не знає букви *ь*. Обидві
грамоті писані півуставним письмом, тільки Сочавська грамота
має письмо трохи тонше й дрібніше. 5. Мала різниця в часі
між обома грамотами — лише два тижні — так само підтри-
мують нашу думку про одного писаря. 6. Про одного писаря
свідчать і дрібніші подібності: в обох грамотах однаковий

дача громадянки «Актив» на кирилицю в Головацького так само тільки додала нових помилок. Таким чином видання Головацького вийшло гіршим від видання «Актив». Так само невдале й видання нашої грамоти в «Собрание актовъ, относящихся къ исторіи Галиціи», № 89 ст. 117.

В. Розов у своїй праці: «Українські грамоти» 1928 р. видав цю грамоту під № 19 ст. 36—37. Це перше наукове видання нашої грамоти; на жаль тільки, В. Розов працював не над оригіналами, а тільки над фотографічними знімками з них, а звідси й повстали недокладності цілої праці Розова: докладного дипломатично-палеографічного опису він не подає й не рідко друкує помилкове читання: фотографія ж бо ніколи не замінить оригіналу при наукових працях!¹⁾ В нашій грамоті в виданні В. Розова означає таке. Розпочинається грамота малим *в*, а не великим, як подає Розов; кінцеве *о* слова *вѣтрѣ* в 3-м рядку ще знати в оригіналі, Розов не подає *и*. Кінець рядка 9 в оригіналі *останѣть*, а не *останѣтъ*, як у Розова. В кінці 5-го рядка було *иѣ* або *ѣ*, тепер тільки *ѣ*, але місце вказує, що написаного було більше, тільки стерлося. По слові *доклма* в оригіналі одна крапка, а не дві, як у Розова (див. далі примітки до тексту). В рядку 5-м не видно в оригіналі цих літер: *лѣ[та а] мѣ*; так само в 6-м рядку не видно вже: *тѣ[хѣ]*. В 1-м рядку Розов читає тільки *мате*, але в оригіналі від кінцевого *о* знати ризику квіво, цебто, що можна читати й *матю*. До пояснень можна додати, що тепер маємо в грамоті два задеми, а не один. Про печатку Розов відсилав читача до «Акты З. Р.» I. 23, а там тільки й маємо: «Къ грамотѣ привѣшенъ на пергаментной же тесмѣ, желтоватосковой круглый ковчегъ, внутри котораго вытиснута печать на красной массѣ».

По цім опису подаю тепер цілу грамоту, яку я списав з самого оригіналу.

† *кѣдѣсѣа* · *кѣиѣ* · *матю* · *крѣль* · *пѣльски* · *антоѣскѣи* · *рѣскии*
дѣдичѣ (2:) и *ниѣ* · *многы* · *зѣмѣлѣ* · *господѣрѣ* · *чинимѣ* · *то* · *скѣдо*.

¹⁾ Часті недокладності в виданні грамот проф. В. Розова 1928 р. покажу в окремій рецензії. Див. іще мою працю: «Загублена українська грамота половини XV-го віку», палеографічно-лінгвістичний нарис, («Записки Наукового Товариства», Львів, 1935 р., ст. 1—10).

Дві найстарші молдавські кирилицькі грамоти 1388 року. 673

оуѣма которыи на то (3:) листе посмотрите · еже илие пятре ко-
 нке молдавы · зать и приаткль нашъ · (4:) пожичило на д̄ ти-
 сачк̄ рбелан̄ фразьского сарыка · іх̄о жи ждати имаятъ · (5:) на
 ма · ѿ тых̄о ма нѣсто за г̄ лѣ[та]мъ салкоуемо нм̄у · при на-
 шни к̄ри · и н[го] (6:) крату роману · и нго д̄кти · т̄к̄[х̄о] д̄ ти-
 сачк̄ рбелан̄ · коротити исполна (7:) г̄ того лѣта на масеуѣсте ·
 пакли к̄ых̄о іме ни коротилъ · на іде ако ту на(8:)писано · тогда
 гредо на гланч̄ · не тоу колестноу · што к нм̄у прислушавъ (9:)
 тому нсному и конко · и нго крату роману · и д̄ктем̄о іх̄о или ко-
 торы іх̄о жике остли(10:)тъ · оу тых̄о д̄ тисачуо застави
 имаятъ · а они имаютъ держати · так (11:) долго докола · нме
 тых̄о д̄ тисачи рбелан̄ исполна не ѿдм̄ы · а тижь коли (12:) кы ·
 которыи неприаткль своєю силою околго · тото нсныи г̄о гланч̄ ·
 то(13:)гда тото нсныи конкода · и к̄ри нго · и д̄кти іх̄ · или ко-
 торы на нх̄о жи — (14:) остлиять · имаютъ не прком̄ к̄рою и со-
 оуѣмо своєю силою к̄во асти · то(15:)го нсного горада · коронити
 а нма оу ть чысты к̄сты двати · што к̄ух̄ом̄о (16:) пособали ·
 пак ли кы тото нсныи · гредо силою оузато · а м̄ы оужды нма (17:)
 ть нсныи д̄ тисачи рбелан̄ нма коротити · исполна · а на к̄рпесть
 того (18:) наша печать · к сему листу евакан · нсми прик̄сити ·
 оу лѣте бежяго · (19:) рожаств̄а а чнон̄ т̄ и п̄ и н̄ писано листе
 оу лѣцкоу оу по (sic!) (20:) оу пенедѣлико · прад̄а рѣским̄и ма-
 сонѣсты

Примітки. І: Початкове *в* слова *владика* трошечки (більше від інших букв, як узагалі початкові *в* слові, проте це не прописне *В*. І: В слові *ежею* кінцеве *ю* на 0,4 ст від *е*. І: *мату*, на початку *ю* стовпчика зовсім нема, але від *е* вліво ще знати рисочку, що вказує, що слово може кінчитися на *ю*; схоже й

на лігатуру від τ до ϕ . 1: В слові дѣдѣчѣ буква ѣ перероблена з іншої, чи не з ϕ . 2: В слові ѣмаѣ кінцеве ѣ не має долішньої головки, як у інших, а тому можна його приймати й за ϕ ; пор. ѣ у 13 рядку. 3: Кінцеве ϕ в слові петрѣ , приклавши вирізаний кусок пергамену (вирізане як раз розпочинається від цього ϕ), ще трохи знати. 3: Початкове ϕ в ѣжѣ трошки ширше від звичайного. 5: Поміж ма та вѣстѣ відступ на $0,5 \text{ ст.}$ 5: за г лѣ[та а] мѣ , що в дужках, того вже зовсім не знати; «Акты З. Р.» т. I ст. 22 подають: «за 3 лѣта; а мѣ; те саме читання, за «Актами» подас й В. Розов в «Укр. грамоти» ст. 37. 5: сѣуѣуѣмѣ , тут ϕ та ψ зв'язані, лігатура. 5: На самім кінці рядка стоїть яснє й виразнє тільки ϕ , а 6-й рядок розпочинається рівно, цебто слово вѣ , яке тут мусить бути з контексту, мусило кінчитися в 5-м рядкові; здається, було ϕ , бо для повного вѣ забракло б місця для кінцевого ϕ ; зносіні літери в кінці рядка тут не рідкі. 6: Початкове нѣ в нѣѣ не має серединної з'єднуючої лінії, і ѣ від ϕ стоїть на $0,4 \text{ ст.}$ 6: Візьте в [] зовсім не знати, витерлось, а д знати слабесенько. 9: В кінці рядка в ѣстѣ над нѣ ще видно ϕ . 11: По декалѣ одна горішня крапка, але с ѣ перед нею крапка серединна, тільки іншим чорнилом або просто від якогось засмічення; Розов в «Укр. грамоти» ст. 37 подас неправильно дві крапки. 13: В слові ѣ кінцеве ѣ перероблене з якоїсь іншої букви, здається з ѣ ; але кінцева літера походить долом своїм і на ϕ , тоді було б звичайнє тут ѣѣ . 15: чѣмѣ , кінцеве ѣ тут власнє ѣ . 16: В слові ѣзѣтѣ по ѣ було друге ѣ , але писар затер його. 19: число тисяч ѣ має ще справа риску від головки, яка зо спинкою ѣ творить ніби ѣ ; значка тисяч 'спереди нема. 19: лѣцѣѣ , в кінці лігатура між ϕ та ψ . 19: В слові пѣвѣдѣликѣ кінцева буква зовсім не читка; було перше ψ , але писар переробив його на ѣ чи на два ϕ ; в грамоті Сочавській з 10 лютого тут масмо яснє пѣвѣдѣликѣ . 19: В кінці грамоти ніякого знака нема.

III.

Лист посводи молдавського Петра до короля польського Володислава про ті самі 4000 рублів, 10 лютого 1388 р.

Грамота на пергамені середньої якості, шореткім, але збереженім трохи ліпше від пергамену I грамоти. В 5-м рядку справа дві малесеньких дірочки (при зложенні грамоти дірочка одна); долі праворуч на кінці залому дірка в пергамені на 3 ст

Дві найстарші молдавські кирилицькі грамоти 1388 року. 675

довга, була підшита, про що свідчать сліди від голки чи шила. Попередній гарний білий кольор пергамену добре зберігся під заломом. Пергамен трохи зжовк, забруджений, особливо сильно на звороті. Розмір пергамену: широкий на 34 *см*, високий на 12,1 *см*. Долі один залім на 4,3 *см*, який закривав останній рядок письма.

На звороті (*in dorso*) пергамен сильно забруджений; тут подано рукою XVIII ст. латинський зміст грамоти, під ним тією ж такою рукою написано рік 1388, № 4, R 1730. Тут же синя печатка: «МОСК. ГЛ. АРХИВЪ М. И. Д.» Ніяких давніх написів *in dorso* нема.

Складається грамота, як то звичайним було при малих кавалках пергамену, 1 x 3, цебто три рази тільки ширину.

Долі, посередині пергамену, привішена була мала восківська печатка, від якої тепер нічого не лишилося. Печатка привішена була на подвійній пергаменовій поворозці, на 17 *см* довгій, зверху на 1,0 *см* широкий; на поворозці тим самим чорнилом і тією рукою написано шість великих Б, подібних до ініціалу грамоти. Поворозку просунуто через три поземі прорізи на 1 *см* довгі, — два в златі, а один долі, де залім розпочинається.

Розмір тексту грамоти 25,2 x 6 *см*, всього 10 рядків; при рядках ліворуч їх нема крапок, що звичайні в пізніших грамотах. Маргінеси: верхній 2 *см*, лівий 4,5 *см*, правий 4,0 *см*. Ясно знати, особливо *in dorso*, що перед написанням грамоти вилінували раму, цебто означили маргінеси, чому рядки тут навіть вправо кінчаться більш-менш рівно. Розліновки для рядків не знати, — здається, її не було тут зовсім.

Писано грамоту півуставним письмом, дрібненьким, на 1,4 *мм* високим. Розпочинається грамота маленьким хрестоном на 0,8 x 0,8 *см* і малим ініціалом в на 1,1 *см* високим; хрест та ініціал дуже прості. Чорнило зблідло, жовтаве, в деяких місцях дуже витерлось, чому там читається тяжко.

Форма літер цілком така сама, як і в попередній грамоті з 27 січня. Розділовий знак — тільки крапка серединна, рідше горішня. Титло — довга доверху вигнута лінія. Букви з нема тут ані одного разу, — скрізь замінено П через о. Буква о пишеться часто в два рази, часом скидається на а, часом верх у неї недописаний. Так само, як і в першій грамоті, маємо тут і пережреслене три рази: зверху, всередині й долі; ось а без

верхньої головки, особливо в 6 р. в слові *тисячи*, в 7 рядку в *акс* він триніжний. В 8 рядку в слові *квас* початкове *к* має широку довшню основу. Ніякої різниці між *с* та *я* тут не проводиться, — як і в першій грамоті, воно скрізь кругленьке. Ніяких діакритичних значків і в цій грамоті нема. Буква *ч*, як і в першій грамоті, скоріш *т*, але чаша не кругла, а ніжка маленька.

Великдень у 1388 р. був 29 березня, а понеділок першої неділі поста припадає на 10 лютого, що й є день написання нашої грамоти.

І цю грамоту вперше видано в «Акты, относящиеся къ исторіи Западной Россіи» 1846 р. т. I № 8 ст. 23. Видано надзвичайно але. Крім звичайної в цім виданні недотриманости оригінала (титла розкрито, винесені літери знесено до рядка, поставлено свої знаки розділові, видруковано гражданкою і т. ін.), знаходимо тут речі й недопустимі. Так, оригінал цієї грамоти не знає ані однієї букви *ъ*, а в виданні їх повно, бо видавець (протоісрей Іоан Григорович) не тільки поставив *ъ* по знесених до рядка приголосних, але й скрізь замість кінцевого *о* видрукував також сучасне *ъ*. Замість *і* (тричі перекресленого) в оригіналі видруковано *й*, чого оригінал зовсім не знає. Де в оригіналі *оу*, там поставлено *у*.

А ось помилки цього видання (в дужках подаю текст оригіналу): Божею (*бъво*), милостію (*мѣтнѣ*), королю (*кѣрѣк*), земль (*зѣмль*), усесердечное (*усѣсѣрдчѣ*), поклоняніє (*поклѣнѣннѣ*), оть (*ѡ*), воеводи (*воѣво*), чинимъ (*чнннѣ*, пор. нижче *чнннѣ*), истинному (*истннѣму*), Варшавському (*варшѣвскѣскому*), тымъ (*тѣмѣ*), у Луцку (*лѣ лѣцкѣ*), на семь (*на семѣ*), Фряжского (*фрѣжско*), на листу (*лѣсто*), просимъ (*просѣмѣ*), подъ кролевою жъ (*подѣ кролевоу жѣ*), печатью (*печатнѣ*), вашъ (*вашѣ*), понедѣльникъ (*понѣдѣлнѣкѣ*), Божьего (*бжѣво*) і др.

Дуже цікаві й показні ще ось ці дві помилки, — не одинокі в нашій літературі. В оригіналі в двох місцях маємо трохи витерті слова, тяжкі до читання, а саме: 1) *о чѣтири тѣсѣчи ѣк насѣ*, це неясне *ѣк насѣ* (*оу насѣ*) в «Актах» видруковано... «сумою» (*сіе!*); 2) *што писѣно ѣк ѣбѣкѣ*, неясне *ѣк ѣбѣкѣ* Григорович подав «но не на 4!» З поданого бачимо, що при сучаснім стані науки подібні видання цілком непридатні ані до жодного на-

Дві найстарші молдавські кирилическі грамоти 1388 року. 677

укового вжитку. А яке баламутство вони приносять, нехай покажуть хоча б загально відомі «Матеріали для словаря древнерусского языка» І. І. Срезневського, який використав цілу цю грамоту (так само і всі інші!) не з оригіналу, але з «Актив»; і отож у III томі цих матеріалів під словом «сума» знаходимо велику виписку на це слово з цієї грамоти вєводи Петра, — а в ній (в оригіналі) і самого слова «сума» нема! Цікаво, що Срезневський подас тільки одну цю виписку, бо в інших матеріалах слова сума він не знайшов. Таким чином через неправильну виписку з других рук вноситься баламутство до науки, ніби давня руська мова XIV в. знала слово сума.

Ще приклад. Лінгвіст хотів би користати з «Матеріялів» І. Срезневського чи з «Історичного словника українського язика» Є. Тимченка, як із джерела цілком наукового. Виявляється, що дуже часто роботи того не можемо. Так, у Словнику Є. Тимченка на ст. 205 під словом «велебний» масмо виписку і з нашої грамоти, але Тимченко цитує її з «Актив»: «Чинимъ свѣдомо велебной твоей милости», а в оригіналі чини і чинимъ, а чинимъ нема, як нема й D¹ «велебной твоей», а єсть «явлкней твоєй». Як бачимо, в «Актах» затерті власне українські риси, і цієї посполваної форми вживас Є. Тимченко.

Другим видрукував нашу грамоту Яків Головацький у своїй праці: «Памятники дипломатического и судебно-дѣлового языка русского въ древнемъ галицко-володимирскомъ княжествѣ». Львів, 1867 р. № 9. Головацький, як і першу грамоту, просто передрукував з «Акты», але передрукував кирилицею, тільки букви ъ, ѳ, ѱ, Ѵ, і подав не згідно з оригіналом, але по своєму бажанню; крім цього, додав іще й свої помилки, через що вийшло видання ще гірше, як у «Актах».

Третім видав нашу грамоту в 1887 р. В. А. Уляницький у відомій своїй праці: «Матеріали для історіи взаимнихъ отношеній Россіи, Польши, Молдавіи, Валахіи и Турціи въ XIV—XVI вѣ.» № 3 ст. 3. Своім звичасм, Уляницький титла порозкривав, знаки розділові й великі літери дав по сучасному, а винесені літери позносив до рядка та ще й додав до них ъ, що було рішуче проти оригіналу, бо він, як ми бачили, зовсім не знає цієї букви; крім цього, Уляницький знищив таку оригінальну рису цієї пам'ятки, як ѳ в кінці слів по приголосних, позамінявши його на ъ. А простих помилок у виданні Уляницького так

само багато, хоч і списував він з оригінал; напр. (у дужках читання оригіналу): поклоянше (воклаянше), Варшавському (Варшофському), давали (додали), Фряжкого (Фражко), просимъ (просимо), Кроловою жь (Кроловою жь), печатью (печатим), поль (воде), Божь (свою), Божьего (своєго) і др.; затер Уляницький і давній спосіб рахування, передавши оригінальне а н г и н, цебто 1000 і 388 просто через 1388. Двох вищезазначених темних слів не відчитав і Уляницький і так само зробив з оу насє — «сумаю» (sic!), а з оу ащєи — «но не на 4!» Звичайно, і це гадання з нашого погляду зовсім не наукове, і напр., для лінгвістичних цілей користатися ним рішуче не можливо²⁾. А це неіснуюче в оригіналі сумю (з аканнєм!) таке проречисте!

В виданні С. Калужияцького в «Documentes» Hirmuzaki цієї грамоти, з невідомих нам причин, зовсім не подано.

Передрукову ю цю важливу молдавську грамоту 1388 р., докладно списавши її з самого оригіналу.

† Блудьскѣ свою матиу кролю польскому антовскому дѣднѣи и рѣчкѣи и инѣ (2:) многы хѣмь господарю еуро-свѣдѣ воклаянше ѿ вѣтра своєю молдавского чини (3:) свѣдомо владетелю твоей матиу жо осми дѣи тому истинному пану еур-шескому. Г тиса. (4:) чѣ фражкого сарсера чѣмо хѣмо што осми вѣдан дѣвати оу ащєи а додали осми оу сочєтѣ оу (5:) свѣтѣ стѣти на сомо аистѣ Г тисачи рѣблѣи фражко сарсера за жь чинило сѣх аистѣ о Г (6:) тисачи а блѣни мати стѣти аистѣ о четирѣ тисачи оу насє просимо блѣни мати што (7:) блѣнѣи рѣчєи аистѣ аки и тѣо што писано оу ащєи а на Г тисачи водо кролово (8:) жо жь печатимъ кѣо к насє приносѣть аписо на Г тисачѣ тому жь дѣиу еуро аистѣ (9:) што

²⁾ В числі джерел історичного словника українського явища Київської Академії Наук, т. I, 1930 р. читася в виданні В. Уляницького; уважаю це за методичну недочоту. Науковий академічний видання повинно базувати на аналізі оригіналу, а не злих передруків. Докладно про це розповідав у своїй рецензії в 2-й частині тому XV збірника «Biologičesko» ст. 241—264.

Дві найстарші молдавські кирилицькі грамоти 1388 року. 679

писано на $\bar{д}$ тисячи. . . $\bar{д}$ писано аисто $\bar{оу}$ городк^а сочакк^а $\bar{оу}$ пенн-
дѣанко $\bar{в}$ редо^а (Ю:) $\bar{в}$ дѣан поста $\bar{в}$ одо $\bar{в}$ ашею печатъю $\bar{оу}$ $\bar{л}$ к
то $\bar{с}$ квого рожества $\bar{д}$ и $\bar{т}$ и $\bar{и}$.

Примітки. 1: початкове $\bar{в}$ а на 0,35 *ст* відірване від за-
кінчення, так $\bar{с}$ во в $\bar{м}$ атно кінцеве $\bar{ю}$ на 0,35 *ст* віддалене від
свого слова; такі самі відділення буков від свого слова помітні
й далі. 2: У слові $\bar{д}$ ѣднѣ буква $\bar{ѣ}$ ніби перероблена з якоїсь
іншої ($\bar{с}$?), як то і в грамоті Луцькій. 4: В слові $\bar{в}$ кѣ $\bar{м}$ о середнє
 $\bar{о}$ написано згорі праворуч $\bar{с}$. 5: В слові $\bar{с}$ ою перше $\bar{о}$ зверху
недописане, як і в інших місцях. По слові $\bar{с}$ арава в пергамені
мала дірочка, теж і по наступному слові. 6: Слово $\bar{оу}$ $\bar{в}$ асо трохи
зле читається; «Акты» та Уляницькій подають $\bar{с}$ умаюю, чого нема;
в кінці слова ясно $\bar{в}$ асо, слово з 6 буков. 7: писано $\bar{оу}$ $\bar{л}$ уцки,
вираз $\bar{оу}$ $\bar{л}$ уцки ($\bar{л}$ уцки:) читається зле, але кінцеве $\bar{ц}$ ки можна
ясно відчитати; Акты та Уляницькій читали це місце: писано
на $\bar{д}$ тисячи, чого в оригіналі зовсім нема. 8: В слові $\bar{к}$ то буква
 $\bar{о}$ перероблена з першої $\bar{в}$, так само в $\bar{в}$ инесець із попереднього
 $\bar{в}$ зроблено $\bar{и}$. 10: Число тисяч $\bar{д}$ написано так само, як і в першій
грамоті, з рискою від головки вправо. 5. $\bar{ф}$ ракоо. — перше $\bar{о}$
може й лігатура $\bar{оу}$, але сумнівна.

IV.

Спинюся тепер хоч коротко на опису мови двох найстар-
ших молдавських грамот.

З правописних рис обох грамот зазначу найважливіші. Літер
 $\bar{в}$ та $\bar{с}$ тут не розрізняється, — пишеться одне кругленьке $\bar{в}$
у всіх позиціях; два рази $\bar{в}$ асмо $\bar{ю}$ на початку, але без серед-
ньої з'єднуючої лінії, — це $\bar{в}$ аго ряд, 6 поруч $\bar{в}$ аго 13¹⁾. На по-
чатку слів і в звучинковій постійно $\bar{оу}$, в середині слів $\bar{у}$, але:
 $\bar{с}$ ачуцълю 5, $\bar{оу}$ $\bar{л}$ уцкоу 19. Кінцева зриголосна слова чи складу
може виноситися над рядок, але цих винесень ще небагато:
чинило II. 5 — чини II. 2, $\bar{в}$ оєвода 13 — \bar{N} ¹ $\bar{к}$ онко 3 — \bar{G} ¹ $\bar{к}$ онко
II. 2 — \bar{D} ¹ $\bar{к}$ онко 9, \bar{A} ¹ $\bar{т}$ ото 12 — $\bar{т}$ о 2, $\bar{м}$ асоєсто 7 — $\bar{м}$ апуєсто

¹⁾ Цитати з першої грамоти зазначаються просто цифрою (рядок),
а при цитатах із другої грамоти ставлю II.

5, D² дѣтмо 9 — дѣт^а б і т. ін. По я перед приголосною не ставиться ъ: оу понадѣляико 20. II. 9, але перед ск ставиться ъ: польски 1, польскому II. 1. Букви ѝ нема тут зобсім. р 8 БЛ

Дуже цікавою спільною рисою обох грамот є вживання о на кінці слів замість ѡ, напр.: P¹ кѣмо II. 4, грѣдо 8. 16, D² дѣтмо 9, A¹ записо II. 8, D² імо 7, імо II. 17, G² іхо 9 bis, A² іхо листо 4, A¹ масопусто 7, G² малусто 5, D² імо 5. 15. II. 8, оу пасо II. 6, N¹ околго 12, N¹ пано 3, N¹ писано 19. II. 8, пожи чило 4, оу понадѣляико 20. II. 9, посмотрич 3, на сомо II. 5, N¹ тото 13. 16, A¹ тото 12. II. 7, P¹ тѣмо II. 4, G² тѣхо 5. 10. 11, L¹ оу тисчаго 10, D² оустѣмо 2. Цю рису проведено в обох грамотах надзвичайно послідовно (тільки в I грамоті маємо один приклад з ѡ, це провадъ 20), і вже ця послідовність в'їже обидві грамоти до одного спільного циклу грамот і до одного писаря. Серед українських грамот не знаємо другої подібної, де б заміна кінцевого ѡ на о була проведена так послідовно; нема подібних грамот і серед молдавських, але спорадичне вживання о зам. ѡ на кінці слів трапляється в них не рідко¹⁾.

Через цю послідовність заміни кінцевого ѡ на о не можна певно твердити, що в формах: кязо листи 14, подо ишню II. 10, подо кролоко II. 7, со оусю 14, петро 3 не маємо тієї самої заміни.

Цікаво, що ѡ ніколи не замінюється тут на о, в словах перед -ск- з давньої традиції ще утримується ѡ напр.: каршкескому II. 3, литовському II. 1, польському II. 1, польски 1, молдавського II. 2, фражяського 4.

Що ж це за звичка заміняти ѡ на о? Від найдавнішого часу існував у православній церкві т. зв. «хомовий» спів чи «хомонія». Давні ѡ, ѡ, хоч і зникли в живій мові в «слабих» складах, проте жили ще довго в церковних співах, — спів був традиційним і з нього нелегко було повикидати зниклі давні ѡ, ѡ. Радити собі стали тим, що замість цих ѡ, ѡ співано (а в нотних книгах писано) голосні о, е. Напр. співано й писано (текст 1515 р.): сегрѣхнѣмо и кызаконнохѣмо, на оправдѣмо пери-

¹⁾ В болгарській грамоті (до 1277 р.) Костянтина Асія дуже часто зам. ѡ пишеться о, цебо ѡ замінюється на о; одиничні випадки цього ої зам. ѡ відомі і в Савиній книзі XI в. та в збірнику князя Святослава 1073 р., див. Г. Ильинскій: Грамоты болгарскихъ царей, М. 1901 р. ст. 38—40.

Дві найстарші молдавські кирилівські грамоті 1388 року. 681

до того, ни себлюдоуемо, ни соткорюемо, иже започѣдѣ на
мо, но ни предѣй же насѣ до конца отеческыи Божѣ¹⁾. Таке
читання безумовно позосталося традиційно від найдавніших
часів, і являється одним із доказів, що давні ъ, ѣ справді були
звуками голосними, близькими до о, е.

Дві найстарші молдавські грамоті 1388 р. юдають дуже
цікаве світло на історію т. зв. хомоніі. Безумовно, в молдав-
ській церкві в XIV віці існував ще хомоний спів, що зайшов
сюди головно від південих слов'ян. Наші грамоти свідчать,
що існувало й хомове читання, що занесене було навіть до
урядових канцелярій; не виключена можливість, звичайно, що
писарем грамот 1388 р. була якась особа духовна, звикла до
цього хомового читання.

Хомонія — надзвичайно цікаве явище, ще дуже мало в нас
висвітлене; спеціальна праця про це E. Kuschnier'a (Przyczynki
do zagadnienia chomonji w hirnosach gosyjskich, Вільня, 1932)
не вяснить значення хомоніі для церковнослов'янської фонет-
тики. Хомонічні написи я знаходив у рукописах майже всіх
слов'янських народів, що вживали кирилицю, а тому в'язати хо-
монію до одного якогось краю не маємо підстав; але юнулось
мені в вічі, що в молдавських кирилівських пам'ятках хомонія
чи не частіша, як у пам'ятках інших народів. Ось через це Д-р
Іл. Свєнцицький, що хоче в хомоніі бачити ознаку білоруську,
жодних підстав для того не має (див. його «Опис рукописів,
I. Кириличні пергаїни XII—XV вв.», Львів, 1933 р. ст. 5).

Як знаємо, молдавська церква в XIV віці якийсь час за-
лежала від митрополита Галицького, а це на цілу культуру
Молдавії наложило певні українські ознаки. І пізніше, в XV—
XVII віках культура Молдавії знаходилась під великим впли-
вом українського народу, що помічало на всіх ділянках куль-
турного життя її. Через цей вплив молдавські канцелярії були
організовані на зразок українських («русских»), а офіційною
мовою Молдавії стала мова українська. В мові молдавських
грамот XIV—XV віків бачимо дуже багато ознак живої укра-
їнської мови, а це дає змогу твердити, що в молдавських канце-
ляріях працювали й українці не тільки свої, але й з Галичини.
Знання старої церковно-слов'янської мови було в Молдавії не

¹⁾ С. Булич, див. «Энциклопедич. Словарь Брокгауза, 1899 р.,
півтом 55 ст. 661. Від цього частого «хому» повстала й назва «хомоний-
спів чи «хомоніє».

великим, бо ж це бу: а мова їм зовсім чужа, а тому в грамотах молдавських так сильно пробивалася жива мова писарів, пробивалася часом значно сильніше, ніж у грамотах українських, де літературна церковно-слов'янська мова все була здержуючим чинником. Дійсно, навіть аналіз двох наших грамот показує, що мова їх — то мова старо-українська («русська»), а церковно-слов'янського елементу в них дуже мало.

При сполученнях плавних з ірраціональними голосний постійно перед плавною: *двѣжати* 10, *первоѣ* II. 9, *долго* II, *исполна* 6. II. 17, *молдавы* 3, *молдавського* II. 2; це цікава вказівка: при кінці XIV-го ст. в Молдавії ще не пишуть Тирновським (патр. Євфимія) правописом.

Панують повноголосні форми: *веронити* 15, *веротити* 6. 17, *веротили* 7, *герода* 15, *оу геродѣ* II. 9, *сверсара* 4. II. 4 5; тільки раз масмо *предѣ* 20; про полонізми — далі.

Заміна *ѣ* на *оу* часта в наших грамотах: *оу геродѣ* II. 9, *оу луцкоу* 19, *оу лѣчки* II. 4. 7, *оу лѣтѣ* 18. II. 10, *оу масѣ* II. 6, *оу понедѣльникѣ* 20. II. 9, *оу сочакѣ* II. 4, *оу ты часы* 15, *оужды* 16, *оужато* 16. 10, *оусю* 14, *оустѣхо* II. 4—5, *оустѣмо* 2, *оусрад ч ѣ* II. 2 *оу тисачахо* 10.

Пошлутання *ѣ* з *и*: *при вѣри* 5, *Г^ѣ нѣк^ѣ* 2. II. 1. В dualis: *Г. Д тисачѣ* 4. II. 3—4. 8 і *тисачи* 6. II. 17. II. 5. 6. 7. 9. По *р* масмо *с: предѣ* 20. Але *с ѣ* пошлутання *ѣ* з *с*: *приатѣвъ* 3 і *и-приатѣвъ* 12; *Г^ѣ зѣмѣ* II. 2 і *зѣмѣ* 2.

Зміна *с* на *о*: *четири* II. 6. Тут тільки форма *тисача*, відома часто і в давніших пам'ятках і звичайна в пам'ятках українських.

Приголосні *ж*, *ч*, *ш* палатальні: *тижѣ* II, *зажѣ* II. 5, *двѣжати* 10, *галичѣ* 8. 12, *дѣдичѣ* 1, *дѣдичю* II. 1, *кани* II. 8, *нашѣ* 3, але: *наши* 17, *печатѣ* 17, *почаю* II. 4, *оу сочакѣ* II. 4. 9; пор. іще *ѣ* сучасну палатальність цих звуків у говорах буковинських та гуцульських. По *г*, *к* може бути *ѣ* и, напр.: *многѣ* 2. II. 2, але: *польски* 1, *антольски* 1, *руски* 1, *оу луцки* II. 4. 7. Цікаві ще фонетичні живі форми: *рождѣства* 19. II. 10, *што* 8. 15. II. 4. 7. 9, *штоѣ* II. 6—7, *не правѣю* 14, *не тою* 8.

Група *спн* губить *т*: *испни* 12, *испнѣ* 17, *исного* 15, *иснодѣ* 8.

Д^ѣ іменників чол. роду тільки на *-у*, на *-ови* нема: *кратѣ* *романѣ* 6. 9, *панѣ* II. 3. *Р* *келестнию* 8, *матнию* II. 1, *печатнию* II. 8

886

Іван Огієнко:

 \hat{a}
а (аа-); 7.

кнзо асти 14.

кѡжево G¹ 18 — кѡжево; 10 —I¹ кѡжѡ I — кѡжѡ; 1.

коронити того ксного города 15.

кратъ I³, D³ крату 6. 9.кыхо коротниа 7, кыхома посо-
кааи 15.каршоцьскому D¹; 3.кашь A¹; 8 — G¹ кашви; 6.клавено D¹; 3.

квалкан осми 18.

кводисла I, D¹ кводиславу; 1.коввода 13, N ковоо 3 — G¹ ко-
воо; 2 — D¹ ковоо 9.колостню I¹ 8.

коротити 6, 17, кыхо коротниа 7.

кѡри L¹ 5.кѡс мо I¹; 4.кѡсгь A¹ 15.клинць N¹ A¹ 8. 12.города G¹ 15 — оу городѣ; 9.

господарь 2.

гроде N¹ 8. 16, гро 12.

двѣати 15; 4 — даагы; 8 — осми

дааи 3.

двѣжати 10.

додааи осми 4.

докоа 11.

доаго 11.

дѣдичь I — D¹ дѣдичю. 1.дѣти N² 13, D³ дѣтѣ 6, D³ дѣ-
тѣмо 9.яго, яго G¹ 13, G¹ яго 6.

осми дааи; 3 — додааи осми: 4 —

осми почали; 4 — квалкан осми

18 — есте оучиниан; 7.

ждати: іго жи ждати 4.

же; 3.

жи N¹ 13.записо A¹; 8, чол. роду.

застѣнти: оу тыхо д тисацяхо

застѣнти нмавмъ 10.

за жь (за тежь); 5.

зѣмак G² 2 — G² зѣмаь; 2.

затъ 3.

нан 9. 13.

нмавмо 16, ждати нмавь 4,

нмавь 14, нмавь двѣжати

10, нмавь коронити 14 — 15,

застѣнти нмавмъ 10.

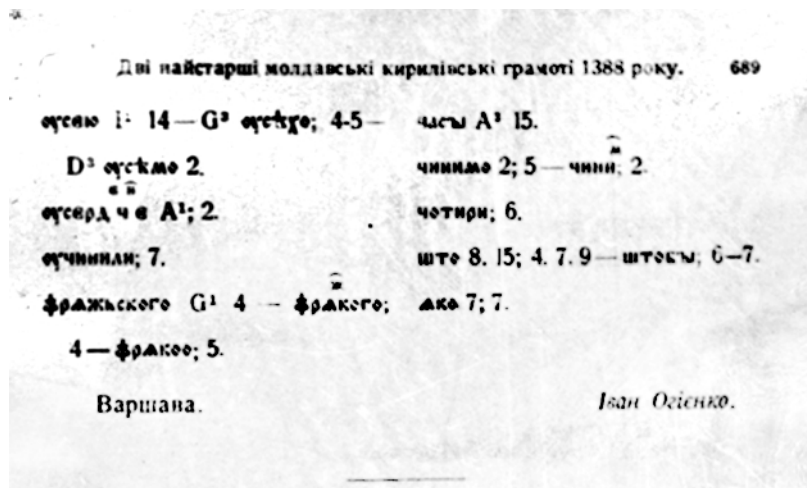
нмо D³ 11. 17.нигы A¹; 7 — G² ниѣ 2; 1.

не яраю 14, не тоу 8.

Дві найстарші молдавські кирилическі грамоти 1388 року. 687

исныи N ¹ 13, 16, G ¹ исного 15.	моддкы G ¹ 3.
D ¹ исному 8, A ¹ исныи 12, A ²	моддальского G ¹ ; 2.
исныи 17.	массоусто A ¹ 7, G ¹ маусто 5.
испади 6, 11, 17.	I ¹ массоусты 20.
истиному D ¹ ; 3.	мамо D ¹ 5, 15; 8 — и маму 8.
иго. — иго G ¹ 13, G ¹ иго 6.	машело 7—8.
іго G ¹ A ¹ 4, 9 bis, G ² іго 13, D ¹	мас): оу масо. 6.
імо 7.	машь 3, маша 17, при машей 5—
коди 11.	I ¹ машою; 10.
которыи N ¹ 2, 12, N ¹ которыи іго	мадѣли G ¹ ; 10.
9, N ¹ которыи из иго 13.	мапримать 12, мапримѣль 3.
кредою I ¹ ; 7.	о: сись листо о г тисачи; 5 —
кродь 1—D ¹ кродю; 1.	листо о чотирн тисачи 6.
крѣпость 17.	оделого N ¹ 12.
кто; 8.	ожи 3.
(льсть): биво асти 14.	они 10.
листо N ¹ 19; 6, 9 — D ¹ листу 18—	останять 14, остан ть 9—10.
A ¹ листе 3; 5, 7, 8 — L ¹ на	ѡдданы 11.
листу 5.	пак ли 7, 16.
литовскіи N ¹ 1—D ¹ литовско-	пано N ¹ 3—D ¹ пану; 3.
му; 1.	верей G ¹ ; 9.
(луцк): L ¹ оу луцкоу 19 — оу	петро N ¹ 3—G ¹ петра; 2.
луцки (оу луцки ²) 4, 7.	печать A ¹ 17 — I ¹ печатню;
лѣта G ¹ 7—оу лѣто 18; 10.	8 — поде нашим печатню; 10.
мати G ¹ ; 6 bis — D ¹ мати; 3 —	писано N ¹ 19; 8 — A ¹ писано; 7, 9.
I ¹ матю 1—I ¹ матню; 1.	поде кредою; 7—поде нашим;
многы G ² 2; 2.	10.

ска	Іван Огічко:
пожичило 4.	оґ сочакѣ; 4. 9.
покланяниє А ¹ ; 2.	стоить; 6 — стоить на само ан-
польски N ¹ 1 — D ¹ польскому; 1.	стѹ; 5.
почаи и сми; 4.	так 10.
оґ понидканико 20; 9.	твои D ¹ ; 3.
несмотрито 3.	тихъ 11.
несолади 16.	г̃ тисачѣ А ¹ ; 3-4. 8 — А ² г̃ ти-
пота D ¹ ; 10.	сачи; 6. 7 — N ² г̃ тисачи; 5 —
прядѣ 20.	А ² д̃ тисачи 6. 11. 17; 6. 9 —
прикѣснѹти 18.	L ¹ оґ тисачого 10 — А ² д̃ ти-
принисеть; 8.	сачѣ 4.
прислушеть: гляньк ис тою ко-	тогда 8. 12—13.
дестью што к нему прислуш-	тото N ¹ 13. 16 — G ¹ того 15.
ить 8.	17 — D ¹ тому 8; 3. 8 — А ¹ тѹ
примѣлъ 3, непримѣлъ 12.	2 — А ¹ тото 12; 7 — L ¹ тѹ-
просише вани мати; 6.	ме; 4 — G ² тѹго 5. 10. 11 —
рождество G ¹ 19; 10.	А ² тѹ 17 — А ² тѣ[го] 6
романѹ D ¹ 6. 9.	г̃ того (= третого) G ¹ 7.
руками G ² 4. 6. 11. 17; 5.	тѹ Аѹ; 7.
рускии N ¹ — D ¹ рускому; 1 — L ¹	оґ городѣ; 9 — оґ арцкоу 19 —
рускии 20.	оґ арци; 4. 7 — оґ акте 18;
сѣдѣ 2 — сѣдѣме; 3.	10 — оґ нѣго; 6 — оґ понидка-
сиркира G ¹ 4; 4. 5.	нико 20; 9 — оґ сочакѣ; 4 — оґ
сись А ¹ ; 5 — D ¹ сисѹ 18 — L ¹ на	тѹ часѹ 15.
само; 5.	оґ ждѹ 16.
сапуоґеґе 5.	оґ вѣто 16.
се оґснѹ 14.	

Отже, у праці Івана Огієнка представлені важливі наукові спостереження щодо мовних особливостей молдавських кирилівських грамот 1388 року.

Отримано: 19.11.2015 р.

УДК [930.253:394.92](477.51)

В. В. Галатир, В. Г. Байдич

Державний архів Хмельницької області

ОСОБОВА СПРАВА ІВАНА ОГІЄНКА В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Особова справа посідає основне місце у системі персонального обліку працівників. На підставі документів, що групуються в ній проводиться вивчення діяльності особистості. Цікавими для дослідників є документи що зберігаються в особовій справі Івана Івановича Огієнка.

Діяльності вченого висвітлювалася у працях В. Лозового [1], Є. Сохацької [2], В. Качкана [3], М. Тимошика [4], В. Мацька [5], та ін. Значний внесок у дослідження діяльності І. Огієнка у 1918-1920 рр. на Поділлі зробив О. Завальнюк [6]. Проте тема наповненості особової справи І. Огієнка в фонді Держархіву Хмельницької області не була предметом окремого дослідження.

Загалом особова справа формується упродовж всього часу роботи працівника в установі, організації будь-якої форми власності: від прийняття його на роботу до звільнення. Після звільнення працівника з роботи його особова справа передається до архіву установи для наступного зберігання.

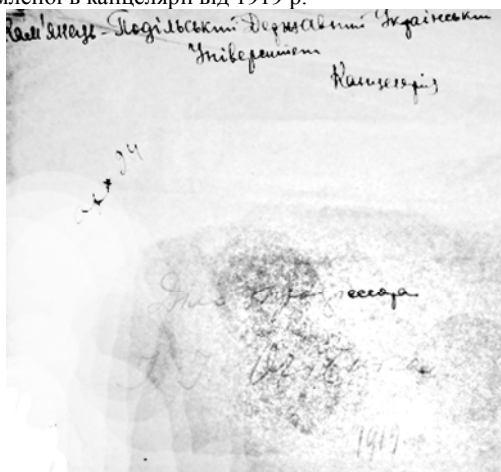
Особова справа працівника – це сукупність оригіналів і копій документів, у яких містяться відомості про освіту, військову службу, сімейний стан, місце проживання, трудову діяльність працівника до прийняття на підприємство, а також найповніші відомості, що підтверджують його трудову діяльність на підприємстві.

Сьогодні за нормативно-правовими актами, що регламентують порядок формування особових справ на підприємствах документи групуються в хро-

2. Першоджерела

нологічному порядку в міру їх поповнення у такій послідовності: внутрішній опис документів справи; заява про прийняття на роботу (контракт); направлення або подання; особовий листок з обліку кадрів; автобіографія; документи про освіту (копії); витяги з розпорядчих документів (наказів, розпоряджень) про призначення, переведення на посаду, звільнення працівника; доповнення до особового листка з обліку кадрів; довідки та інші документи [7].

В добу Української революції принцип формування канцелярсько особових справ був схожим. В фонді Р-582 Державного архіву Хмельницької області особові справи викладачів університету досить різні по наповненості. Припускаємо, що причиною є втручання та розформування справ найбільш активних учасників революційних подій відповідними радянськими силовими структурами. Тому під 177 одиницею зберігання опису 2 зашифрована особова справа професора І. Огієнка дійшла до нас невеликою за наповненістю. Вона складається із документів: титулки оформленої в канцелярії від 1919 р.

звернення декана історико-філологічного факультету університету з проханням надіслати доповідь про наукову діяльність професора А. Кримського [8],

М. Н. О.
Державно-Український
Університет
Д Е Я Н
Історико-філологічного
факультету —
1919 р.
І. Кримський-Пол.

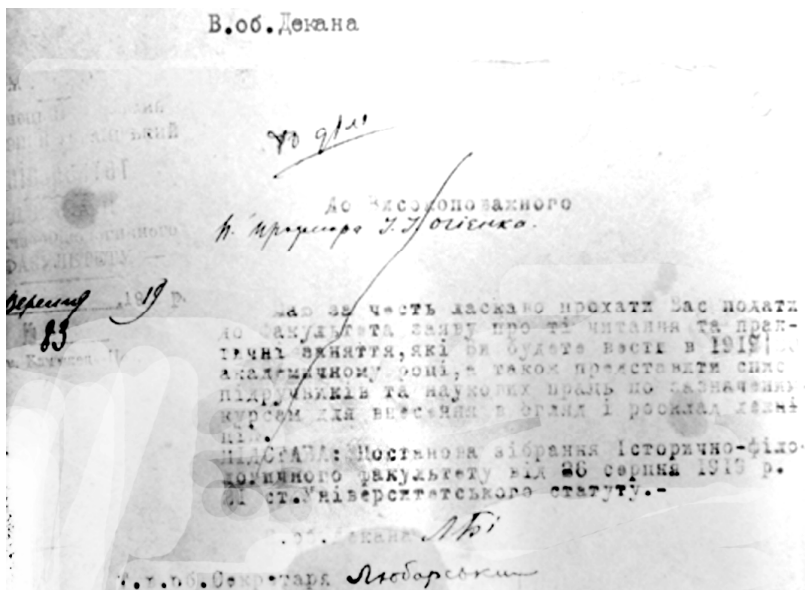
До п. професора Івана Огієнка.

Прошу надіслати доклада про наукову діяльність
професора Агафангела Кримського.

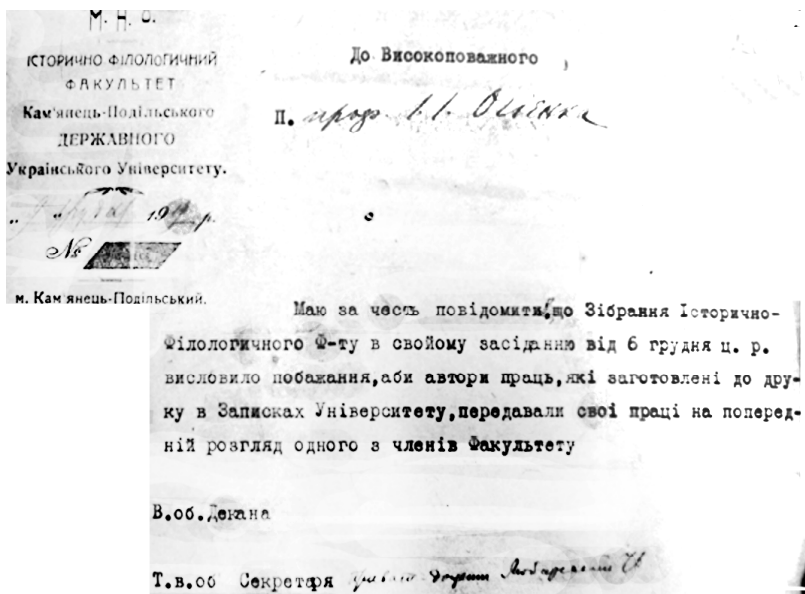
Декан

Секретар

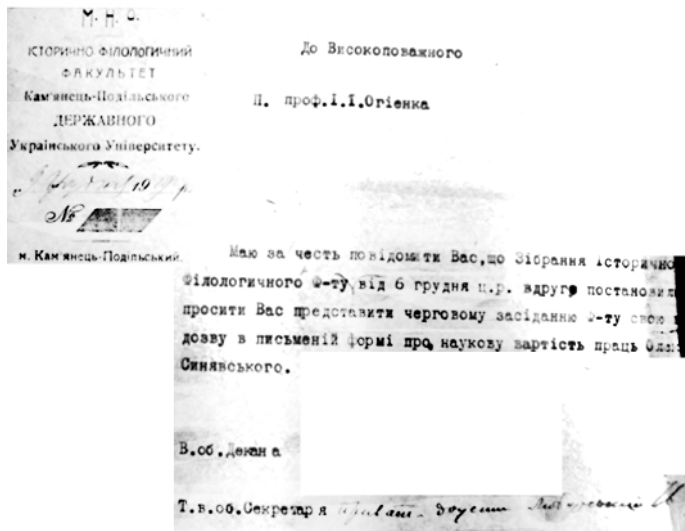
поданням заяви з переліком практичних занять та лекцій які І. Огієнко мав читати в 1919-1920 навчальному році [9],

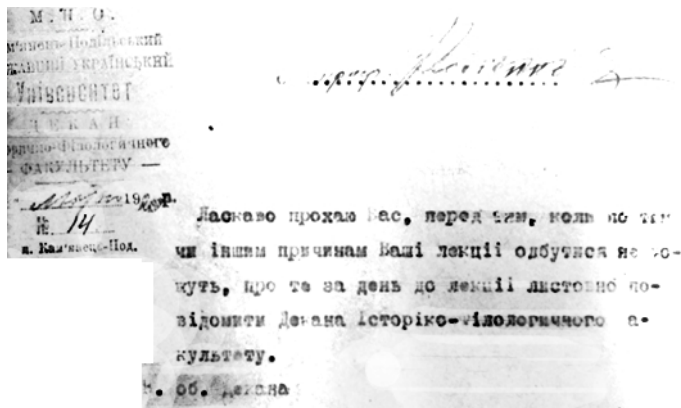
поданням праць до друку в «Записках університету» [10],

проханням оцінити наукову вартість доробку О. Синявського [11],

завчасно повідомляти про відміну лекцій [12].

Таким чином, хоча документів розміщених в особовій справі й небагато, проте вони є корисними для дослідників та висвітлюють цікаві, мало відомі факти та події із життя І. Огієнка. Загалом потрібно пам'ятати, що документи, утворені в процесі життя та діяльності особистостей стають доступними широкому загалу в результаті повсякденної та копійки праці архівістів.

Список використаних джерел:

1. Лозовий В. Іван Огієнко / В. Лозовий // Подолянин. – 1993. – 11 і 17 березня. – С. 3.
2. Сохацька Є. І. Огієнко і Г.О. Костюк / Є. Сохацька // Культура Поділля: історія і сучасність. – Хмельницький, 1993. – С. 233-236.

3. Качкан В. Етнокультурний пласт Івана Огієнка / В. Качкан // Українське народознавство в іменах. — К., 1994. — Ч. 1. — С. 281-295.
4. Тимошик М. Невтомний сівач на українознавчій ниві Огієнко І.І. / М. Тимошик // Історія українського друкарства. — К., 1994. — С. 7-33.
5. Мацько В. Творчий подвиг вченого / В. Мацько // Злотонить. — Кам'янець-Подільський, 1994. — С. 81-102.
6. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920) / О.М. Завальнюк // Наукові праці історичного факультету. — Кам'янець-Подільський, 1996. — Т. 2. — С. 90-103; Завальнюк О.М. Волинянин Іван Огієнко — будівничий і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини : збірник наукових праць. — Житомир, 1999. — Ч. I. — С.163-170; Завальнюк О.М. Іван Огієнко — творець національної освіти в Україні, фундатор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія історична та філологічна / [відп. ред. Є.І. Сохацька]. — Кам'янець-Подільський, 2008. — Вип. V. — С. 297-321; Завальнюк О.М. Іван Огієнко і Кам'янець-Подільська гімназія для дорослих (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник: серія історична та філологічна / [відп. ред. Є.І. Сохацька]. — Кам'янець-Подільський, 2007. — Вип. IV. — С. 148-155; Завальнюк О.М. І.І.Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Наукові праці історичного факультету. — Кам'янець-Подільський, 1996. — Т. 2. — С. 90-103; Завальнюк О.М. І.І. Огієнко і національно-культурне відродження на Поділлі (1918 р.) / О.М. Завальнюк // Матеріали X Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам'янець-Подільський, 2000. — С. 342-356; Завальнюк О. І.І. Огієнко і підготовка богословів у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918-1920 рр.) / О. Завальнюк // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона Огієнка : зб. доповідей та матеріалів / упоряд.: архієп. Димитрій (Рудюк), В. Ляхощкий. — К. : Київ. правосл. академія УПЦ КП, 2007. — С. 67-75; Завальнюк О.М. І.І. Огієнко — організатор, ректор і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1918 р.) / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. — Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. — Т. 5. — С.109-145.
7. Гаранін О. Звільнили, але не забули... / О. Гаранін // Довідник кадровика. — 2014. — №3. — С. 74.
8. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.2, спр.177, арк.1.
9. Там само, арк.2.
10. Там само, арк.3.
11. Там само, арк.4.
12. Там само, арк.5.

Отримано: 11.11.2015 р.

З РЕДАКЦІЙНОЇ ПОШТИ

В. О. Жадько

Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова

МІЖ ДАТОЮ СВІТЛОЮ І ДАТОЮ ЧОРНОЮ (виступ на врученні премії імені Івана Огієнка 20 березня 2007 року в Житомирі)

Сьогоднішне вручення престижної премії імені Івана Івановича Огієнка – це слушна нагода згадати, що українська література та її серце – українська мова, попри всебічні проблеми, все ще існує. Попри економічні та політичні катаклізми, виіснує й не здається український народ зі своєю мовною материзною, яка проникла в кожну клітиночку душі та серця свідомого українця і спонукає кожного літератора осмислити своє місце у творчому процесі і шукати виходу із безчасся.

Мабуть, я нічого не розумію в державній політиці... Після прийняття нібито державності, після кампанійських свят рідної мови обчухрується вона і збіднюється навалюю чужомовних слів, висловлень, визначень. Не знати, чого раптом мовний простір, дитячі голівки заповнили чужорідні слова – мери, спікери, фазенди й офіси, спонсори й менталітет, імпічмент та рейтинг. Ожили раптом й переповзли в українську літературу цинічні лайки, матюки, Сердюччини «прибамбаси», ніяк не властиві українській мові і занесені в неї теж від «общепонятного».

Про що ж ми тоді кричимо, дискутуємо на сторінках «Літературної України»? В якій державі ми живемо? Може, в повальному шельмуванні нашої класики? В ревізії Довженка, Тичини, Гончара? В замахах на Тараса Шевченка, на якого новітні бузиноські ревізіоністи підняли руку?

Сьогодні є вже наміри будь-що дискредитувати літературу, затиснути в смертних обіймах українське слово, влаштувати над ним суд ніяк не зважаючи, що руйнація і є руйнація, що без попередників без материзни народу – мови! – без поважливого ставлення до неї ніякого нового слова не добудеш, нової літератури на порожньому місці не буде. Не закликаю поклонятись чи молитись на українську мову, але ж руйнувати?!

Це все вже було. Скільки разів проголошувалась «смерть українській мові та літературі», скільки разів справлялися по них «поминки»? Але ж продовжувала чарувати вдячного читача своєю мелодійністю та глибинним змістом, продовжувалась на ґрунті попередньої – латиненої, споляченої, зросійшеної...

Так, мова – основа нашого буття, наш духовний стержень. Пониження мовного рівня призведе до автоматичної деградації особистості, пониження її духовного рівня. Неспроста мова реагує на всі національні, соціальні та політичні деформації, нею спекулюють духовно обмежені політики, не усвідом-

люючи трагізм своїх вчинків та наслідків од такого безглуздя. Деякі з них забувають, що мова й мстива: будь-яка наруга над нею, приниження та заборона призводить до душевної ущербності. «Хто не береже честі своєї мови, – переконливо стверджував Іван Огієнко, – той підкопує основи своєї нації».

В усі часи, нелегкі роки переслідувань та політичного розбрату українські письменники й освітяни залишалися носіями рідного слова, його оборонцями, його захисниками. І саме вони вели до прийняття Закону про державність української мови, до Народного руху України, до створення Товариства української мови імені Т.Г. Шевченка і, врешті, до проголошення Незалежності.

І от тепер, коли, здавалось би, все позаду, українська мова і література – знову в агонії, морально й матеріально – уже на хресті. Уже знову розпинають мою українську мову нехристи, знову піднято руку на Огієнкове слово! Тоді, мабуть, я нічого не розумію в державній політиці... Чому ж це для українського слова та раптом не вистачає паперу, коштів, сучасної поліграфії, а іншим – аж через горло?! Чому українське письменство кинуте в такі жебрацькі умови? Мабуть, я таки не розумію сучасної, неукраїнської державної політики до українського слова та книгодрукування...

Одним із творів, поцінованих поважним Комітетом з присудження премії імені І.Огієнка, є і мій роман-пошук «Грек із душою українця» про Миколу Миколайовича Аркаса, мізерним для неосяжної України тиражем. А хто достеменно, скажімо, в Донбасі чи в Сумах, Івано-Франківську чи Дніпропетровську знає нележку, але таку патріотичну долю цього ушлавеного історика, поета, громадського діяча і освітянина? Хоч би сучасні студенти прочитали «Історію України-Русі»? Хто знає про долю Аркасових дітей – хоча б Оксани та Миколи? Синові Миколи Миколайовича, теж Миколі Миколайовичу, випало заснувати український театр на Закарпатті, брати участь у створенні Закарпатської України, – в її столиці, Хусті, він і похований. А онук історика й композитора, теж Микола Миколайович, переклав «Слово о полку Ігореві», та все життя – в еміграції...

Звідки з'явилось це «українофільське заняття» в адміральського нащадка? Звісно, це й уплив сільської вулиці в маєтках миколайівських сіл Богданівка і Христофорівка, де, до речі, Микола Аркас відкрив школу з українською мовою навчання й написав для дітей «Букварика»: це й народна пісня, почута від матері – Софії Богданович, спадкоємниці козацького роду Богдановичів, та з уст народу; це й гімназійне та університетське оточення в Одесі з навчителами: істориком Леонтієм Смоленським, композитором й перекладачем із Гомера – Петром Ніщинським та драматургом і актором Марком Кропивницьким.

Українське слово для сина адмірала, який мав за дружину-однодумця, дочку капітана другого рангу Ольгу Іванівну Шишкіну ніколи не було меншовартісним, порівняно з російською, панівною, мовою південного, Потьомкінського краю... Микола Аркас розмовляв по-простому, так само листувався, виступав і писав... поезії. У його віршах виринають образи коханої України, її геніальних світочів та героїчних постатей, насамперед, нескорених українських гетьманів Івана Мазепи й Пилипа Орлика, незламного офіцера Петра Шмідта.

Кілька років тому, до 145-ї річниці з дня народження М.М. Аркаса, я вперше почув увертюру до його славнозвісної, та зовсім невідомої не тільки загалу, опери «Катерина» в колишньому Миколаївському театрі Я. Шеффера – нині Російському художньому драматичному театрі. Музика, вперше почута, приголомшила своєю неповторною силою та красою. Неспроста знаменитий тенор Іван Козловський, який неодноразово співав у опері партію Андрія, писав: «Аркасова опера «Катерина» безсмертна своїм змістом, своїм лаконізмом,

як усі неперепутні цінності. Немає печальнішої, ніж «Катерина». Перед автором треба зняти шапку і вклонитися. Думка висловлена високо поетично і дуже доступно. В цьому велич і Шевченка, і Аркаса».

Сто років тому виходила в Києві газета «Рада», в ній сам уславлений український композитор Микола Віталійович Лисенко писав схвильовані слова, адресовані Миколі Миколайовичу Аркасу (крім того, був і особистий лист до нього), підкреслюючи його «патріотизм український», запрошував до Києва та виявляв щирю зацікавленість творчими пошуками автора вже відомої опери «Катерина». Не випадково, саме до М.М. Аркаса звернувся в 1903 році редактор журналу «Киевская старина» з проханням написати статтю про Миколу Віталійовича, українського музичного класика Лисенка. Не будь-хто, а сам Євген Чикаленко писав Миколі Аракасу!

Огієнко і Аркас... У біографії цих уславлених українців березень завжди був місяцем тріумфів, але й місяцем їхньої смерті. Ми – люди смертні, тому для нас дорога до вічності не чорна дата, за якою починається небуття і забуття або безсмертя, а день народження. І Огієнка, і Аркаса цей місяць осяяний віфлємською зіркою Різдва, месіанською таємничістю. А трагічний березневий день, коли перестало битися серце великого мовознавця, педагога, просвітителя, ученого-теолога та видатного композитора, історика, засновника миколаївської «Просвіти», особистості – котрих у всі епохи – одиниці, березень став точкою відліку: Огієнкового життя по смерті, Аркасового воскресіння після літ і забуття, тотального замовчування, потойбічного існування їхньої просвітянської та історичної й музичної праці.

Між дагою світлою і дагою чорною – таке неповторне, таке многотрудне їхнє життя, про яке більшість і не підозрює та й, шкода, не знає.

...Я щасливий уже тим, що маю можливість читати твори Івана Огієнка, слухати Аркасову музику, звиряти свій життєвий шлях з їхніми творами і діяльністю й схилиюся в поклони вдячності за зроблене – талановито й вікопомно.

Отримано: 27.09.2015 р.

Є. В. Концевич

м. Житомир

ПРОМОВА НА ВРУЧЕННІ ПРЕМІЇ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА 1999 р.

Поважне товариство!

Вельмишановні пані та панове!

Так скоїлося, що 29 березня в день пам'яті Івана Огієнка, коли традиційно на Брусилівській землі вручають лауреатам знаки його премії, Україна трагічно печалилась по несподіваній смерті В'ячеслава Чорновола, не змовляючись, Валерій Шевчук з Києва, а я з Житомира не змогли тоді прийти до Брусилова на врочистості: наш з Валерієм біль тим більше важкий, що прощалися ми того дня не лише з видатним політичним діячем України чи невмирущим символом її боротьби за волю й незалежність, ми прощалися з дуже близькою і дорогою нам людиною.

Тому-то зараз ми маємо зробити те, що треба було вчинити 29 березня в Брусиліві, отут, в моєму обійсті, де, до речі, В'ячеслав Чорновіл не раз бував світлим і бажаним гостем.

А якщо мені пощастить колись побувати на батьківщині Огієнка – про що я мрію – то, найперше, я низько вклонюся землі Брусилівській, звідки вий-

шов і прийшов до нас Великий Лицар Духу Українського – Іван Огієнко, ясно-чолоа Людина, позначена Богом для нашої сили і чистоти нашої...

Стати під його, Івана Огієнка, ім'я – велика честь і така ж велика відповідальність.

Я радісно вітаю всіх, удостоєних цієї честі й вірю, що ми, віднині побратими Огієнківського духу, далі вже з його допомогою виплекаємо в собі відповідальність найвищої проби...

Я сердечно вдячний Брусилівському осередку Всеукраїнського Огієнківського товариства та редколегії київського часопису «Слово і час», що разом з теоретиками літератури виокремили і так високо поцінували в сучасному літературному процесі Житомирську прозову школу, а в ній, поряд з Валерієм Шевчуком і Володимиром Даниленком, мою творчість.

Не зайве, як на мене, буде нагадати тут, що над Житомирською прозовою школою благодатно витає благословення двох великих Українців – духовних пастирів Української автокефальної церкви, з самого початку – протоієрея Миколи Хомичевського, нашого житомирського Гомера – Бориса Тена, який дуже уважно стежив за творчістю Валерія Шевчука, творчістю, яка стала підмурком Житомирської прозової школи, а також усіх творчих чи, як Борис Тен жартував, – «пишущих» житомирян; а тепер, з нинішнього року, маємо благословіння Митрополита Іларіона, в миру – Івана Огієнка.

Сьогодні критики та літературознавці утверджуються в тому, що ознаки цього феномену – Житомирської прозової школи – існують реально, дієво й переконливо.

Це і кількісно досить поважний – не тільки дванадцять персон, що зійшлися на вечерю в премійованому збірнику, – потужний загін митців, які впевнено володіють сучасною літературною технологією; хоча слід відзначити, я певен, що, пишучи свої твори, ніхто з тих, кого відносять тепер до Житомирської школи, суб'єктивно не визначав, свідомо не ставив себе в якісь теоретичні рамки чи інструкції наперед накреслених директив; виявилось то вже само собою – об'єднало цих письменників, дало напрям їхнім філософським, світоглядним, моральним, етичним і навіть естетичним засадам – не стільки географія, скільки щире синівське відчуття болю землі нашої – України, тривога за її Слово, за її життя, за її щастя, і за щастя та долю людини в ній...

Фахівці-аналітики щодалі проникатимуть глибше й конкретніше в ознаки й відмінності Житомирської прозової школи від інших, але вже й тепер, побіжного погляду досить, щоб уяснити собі, що ця мистецька школа виникла з болю й любові, з драматичної, а точніше – трагічної напруги зламу наших совкових десятиліть, чорнобильського століття і попереду, – Бог вість, якого тисячоліття...

Цей рокований злам – наш час, наше життя багато хто вважає безнадійно безпросвітним, але ж, згадаймо, по Україні перейшли-перегукотіли важчі, значно страшніші часи, це тоді, коли проти зла нічого не можна було вдіяти, не можна було робити щось добре, хоч і тоді знаходилися жертвовні подвижники української ідеї.

Так, тепер важко, дуже важко й тривожно, але ж, поміркуємо, це не лише наша біда, скажімо, російському чи югославському державнику сьогодні значно тривожніше, ніж українському, та й чи тишить кого і самих росіян, така розшарпана держава, як є Росія нині... Україна ж стабільна й миролюбна, потрібна вже світові, жаль тільки, що більше, ніж багатьом українцям в Україні.

Час, як і людина, визначається не стільки тривогами своїми, скільки можливістю долати їх і діяти; той, хто, не склавши лапки, тепер хоч по мікрону, хоч по міліметру щиро щось робить, щоб Україна наша була, відроджувалася,

жила й процвітала, обов'язково здолає безпросвітність нашого часу й глобальні та власні тривоги й болі...

А діяти в наш час таки можна – і це найголовніша і найдорожча його ознака – було б тільки бажання.

Інша річ, що ми ще не прокинулися як слід, ще не дзьобнуло нас належно, в цей кризовий час ми ще п'ємо не менше, ніж в милі багатом брежневські роки, а закушуємо ж все одно салом і, слава Богу, хлібом своїм, не привозним, як за того ж Брежнева.

Свої доморошені «плачущіє большевики» ридма голосять за вчорашнім днем і шукають його нам на нашу ж голову, щоб було гірше – тоді буде краще, і щоб не позирали на ситі америки й європи...

Але якщо європейці спалювали себе за свободу, незалежність і заможність своїх народів – і мають це сьогодні реально, то ми, українці, ще анахронічно спалюємо себе за нікчемну власну зарплату раба, та й тієї катма.

Проте я не належу до тих саморобних прокурорів і суддів свого народу, що з втіхою самоїдців доводять, які ми, українці, недолугий, важкомисельний, нещасливий, історично заторможений народ; мене по-справжньому дивує в моєму народі інше – де він бере сили, щоб після такої – не десятилітньої, навіть не столітньої, віками диявольської суспільної селекції, коли все щире, мудре, добре, шляхетне, свідоме гідності й обов'язку перед своїм народом – методично вилучалося, відстрілювалося, винищувалося чи підступно підкуплювалося чинами й теплими містечками... мене дивує, де мій народ бере сили, щоб за таких умов знову й знову народжувати в собі таких Іванів – як Огієнка, як Світличний, як Дзюба, Євгенів – як Сверстюк, таких Василів – як Стус...

Це гідне подиву диво мною для себе не розгадане і незбагненне, а водночас – сила мого оптимізму й надії моєї на щасливу долю України.

А закінчити цю промову хочу знову подякою.

Дотепники жартують: нині багато лауреатів, а мало шедеврів, звичайно, лауреати думати так не бажають, у всякому разі, кожний про себе...

Однак, як воно там не є, а я маю подвійну причину красно дякувати Комітетові у справах премії імені Івана Огієнка і його голові пану Василю Плющу.

По-перше, за те, що присудили мені цю престижну премію, а по-друге і, можливо, це важливіше, ніж по-перше, що встигли присудити мені цю премію вчасно, не посмертно, як то водиться в інших комітетах...

А вам, усім присутнім, дякую за увагу і терпіння.

Отримано: 11.10.2015 р.

В. Ф. Сташук

м. Брусилів

МИ – З ПОБРАТИМСТВА ІВАНА ОГІЄНКА

З моїм давнім знайомим Іваном Степановичем часто доводиться дискутувати, як ми жили, куди прийшли і що нам далі робити? І він завжди безпорадно махав руками: мовляв, ми – маленькі люди. Що скажуть зверху, те і буде. На жаль, такі, м'яко кажучи, сентенції – не поодинокі.

І напрошується не зовсім втішна думка: невже наш народ, як писав Ш. Бодлер «закоханий у панівний батіг?» Невже під все всевельможе «собе чи гаття!» – нас

вічно будуть гнати, образно кажучи, до водопою? А як же тоді помаранчеві події, Євромайдан? А заради чого проливається кров сьогодні? І, напевне, буде доречно згадати Франкове «горе нашої нації, коли велика доба застане нас малими і неприготованими», а ми сьогодні і справді живемо в епоху великих перемін, коли національна ідея підносить дух і звिताгу українців, коли від кожного з нас кожне місто, кожне село, кожна вулиця стане bastіоном української честі і гідності.

Та про яку честь і гідність ми будемо говорити, коли сучасні фарисеї виглядають з своїх «умебльованих штотель» і лицемірно пропонують програму нових кочівників – після нас, хоч потоп: потоптом збиткуються над своїми національними героями.

Вже не перший місяць на нашому обійсті святкує національний прапор України, – з гордістю розповідає жителька Брусилова Мирослава, яка завжди відстоює українську державність, – а сусід місця собі не знаходить і нахабно заявляє «Де ви подінетесь зі своїм бандерівським прапором, коли сюди прийде Путін».

Слухаючи жінку, мимоволі пригадуються зболені слова Лесі Українки:

Народ мій, мов дитя сліпее зроду,
Ніколи сонця правди не видав.
За ворогів іде в огонь і воду,
Катам своїм поводитирів віддав.

Вслухаймося у пророчі слова Лесі Українки. Вслухаймося і задумаймося. Згадаймо лишень, як шельмували і шельмуються поводитирі української нації Тарас Шевченко, Іван Франко, Степан Бандера, Василь Стус... Повторюся словами Павла Тичини: «За всіх скажу, за всіх переболію». А хіба можна не сказати про Великого Українця, видатного вченого і церковного діяча Івана Огієнка, якого небеса благословили у далеку й нелегку дорогу, ім'я котрій – українська державність. На цій благословенній Господом дорозі довелося Огієнкові віддати всього себе: знання, здоров'я, вміння, політичний і громадський хист. І досі у Брусилові п'ють з джерельця бетонованої криниці біля обійстя відомого на Брусилівщині краєзнавця Якова Галайчука, що змурував І. Огієнко. Такі ж колодязі і досі стоять на Кручі й Забашті. Бетоновані колодязі – то була первина у Брусилові, започаткована І. Огієнком.

З його доброї руки і чесного слова у селищі проживала родина Хмаруків, яку він врятував від німецької неволі у Польщі, де звела його доля з земляками. Важко навіть уявити, але так було, – у хаосі воєнного лихоліття Іван Іванович зумів аж у Польщі, де брусилівські бранці у таборі приречених чекали тифозної смерті, Огієнко знайшов своїх земляків і допоміг вирватися з неволі. А ще, як розповідають родичі, Іван Іванович неодноразово намагався у важкі роки повоєнного голодомору допомогти коштами, продуктами, але під тиском гауляйдерів радянської влади, земляки відмовлялися.

Сьогодні у Брусилові, на місці, де стояла церква, у якій був охрещений Огієнко, будується український храм. Меценати – патріоти України, небайдужі люди нашого селища. І невдовзі величальні церковні дзвони знову покличуть всіх спраглих до правди, до Божого слова, що все своє життя сповідував І. Огієнко.

Гідно несуть прапор, піднятий Огієнком, наші земляки, сподвижники Огієнкового побратимства. Це – Михайло Козар, Василь Присяжнюк, Василь Оліксієнко, Степан Харченко... Вони разом із студентами вийшли на передові позиції Євромайдану. Часто виступають у різних містах України, нагадують Огієнкове: «Український народ – це той казковий велетень, що коли його рубали надвоє, то й сила все росла й росла, все на ворогів з боєм йшла». Ці слова написані десь понад сто років, а неначе про сьогоднішній день сказано. Нас рубають на Сході нашої держави, а сили наші ростуть і ростуть.

Ми сьогодні переживаємо героїчні і трагічні події. Український народ засвідчив, що ми сильні духом таких духовних велетнів як Іван Іванович Огієнко. Згадаймо лишень Святе Письмо, геніально перекладене українською мовою І. Огієнком: «Хто має калитку, нехай візьме так само й торбу; хто ж не має, хай продасть свою одіжку й купить меч».

Нехай купить меч як не собі, то кіборгам української незалежності.

Отримано: 13.11.2015 р.

УДК 930.2+172.15+165.173+001.895

З. І. Тіменник

Національний університет «Львівська політехніка»

ІННОВАЦІЙНЕ РОЗУМІННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО У ФІЛОСОФОРЕЛІГІЙНИХ ІДЕЯХ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ОГІЄНКА)

Елементи названого розуміння виявляє Владика Іларіон у різножанрових працях – монографіях, картинах, статтях, проповідях, посланнях. Особливості вияву виниклих процесів обумовлені також жанровими різновидами (зокрема, коли осмислювати тексти історико-канонічних, історико-релігійних монографій [див.: 4; 5]). Таке розмаїття підтверджувало послідовне застосування комплексного методу стосовно ситуацій, коли з'являється необхідність осмислення процесів інноваційно. Прагнення згармонізувати свідчення з різних галузей знань непрямо засвідчувало максимальні можливості темпоритміки¹ філософорелігійних ідей, розмисли про які виражені переважно через супровідність, дотичність, сегментність, ситуативну доцільність. Виникла різнометричність стає природним, закономірним явищем, хоча постійно вступає у суперечливий процес, з огляду на те, що філософсько-богословські контактні стани формують складні параметри вияву аналізованих ідей.

Розв'язку з ускладнених ситуацій Митрополит Іларіон (Огієнко) вбачав у тім, щоби у міру доцільності застосовувати структурно-функціональний метод, під час використання якого урештять дві дії: розкриваються внутрішні стани аналізованих ідей і водночас забезпечується можливість осмислити вияви названих станів у (між)релігійних² комунікаціях та у міждисциплінарній просторі. Передусім, коли мовити про інноваційність історико-культурного з погляду пошуку й обґрунтування першоджерел під час формування та розвитку відповідної філософорелігійної ідеї (у цьому разі – ідеї Бога в структурі людини і світобудови).

¹ Уведення поняття «темпоритміка» обґрунтуємо кількома причинами. Передусім мовиться про низку процесів, під час яких ритмом пронизуються міждисциплінарний простір: від утвердження цілісності, гармонії – до елементів синтезу у Божому й людському світах. Опісля створюється можливість осмислювати різномірну динаміку філософорелігійних ідей щодо певного явища чи факту. Звідси впливає, що за формою вираження темпоритміка – неоднозначна, багатоваріантна. З історико-культурного погляду є сенс твердити про ретротемпоритміку.

² Префікс «між» у «(між) релігійних комунікаціях» узято в дужки, бо тут необхідно зважати на специфіку семантичних значень, адже «(між) релігійне» та «конкретно релігійне» перебувають в інтенсивних, позмінних і переважно одночасних взаємозумовленостях.

«Природа, – підкреслював дослідник, – найкраще навчає про велич Бога, найкраще виявляє Божу істоту. Ось тому жити з природою – це жити ближче до Бога. Пізнаваймо ж природу Бога <...>!» [3, с. 60]. У прихованій формі тут проглядається намір обґрунтувати першовитоки названої ідеї через універсальні (міжрелігійні) можливості відношення «Бог–людина–Бог». Особливо, коли мовиться про прагнення непрямо уконтекстувати у процес формування цієї ідеї культ природи – культ, який є спільним і для язичництва, і для християнства; інша річ, що форма його віровизнавчого вияву – різна.

Водночас тут відсутній будь-який натяк на біду чи неясну релігійну світоглядність язичників – наших предків. Навпаки: стверджується синхронізоване синтезування фактично трьох процесів – початкового споглядально-зовнішнього пізнання Божих Сил (через безпосереднє сприйняття докільня), навчально-осмислювального (через системне персоніфікаційне одухотворення природи) і, врешті, – безпосереднє пізнання Бога (Божества). Три процеси – по суті безперервні, бо, щоразу, діючи за своїми внутрішньо-об’єктивними законами, асоціативно спричинюють духовні видозміни у релігійному бутті сучасних українців – передусім у сфері звичаєво-обрядовій (опосередковано – у догматично-канонічній).

Отож структурно-функціональний метод забезпечує гармонізацію аналізованої ідеї, а також – ідеї істинності й повноти (між)релігійних комунікацій. Особливо там, де автор дотримувався позиції, коли стає доцільним «виявити реальніше стару українську віру¹ в цілості» [5, с.50]. Правда, дослідник не мав на увазі спеціально обґрунтовувати саму методіку названого вияву чи виявляти приховану сегментність язичницько-християнського буття з погляду ідеї істинності й повноти (між)релігійних комунікацій, – хоча заторкнути названу ситуацію для дослідника було фактом очевидним. На нашу думку, реальним чинником має стати тут фольклоризація релігійного світогляду (прото)українців з одночасним реконструюванням й самого язичницького вчення. Очевидно, – за умови належного опрацювання нових принципів аналізу та систематизації.

Контекст Іларіонових розмислів спонукує до низки запитань. Як поєднати принципове несприйняття будь-якого догматизму в науці чи як поєднати усвідомлення непорушності догм Христової віри з одночасним визнанням історичної пам’яті двоєвір’я – об’єктивного язичницько-християнського феномену, котрий безперервно продовжує виявлятися у функціональних можливостях філософської концепції часу? Як поєднати християнську догматику з окремими елементами догматичної системи язичництва?

Митрополит Іларіон поділяв таку позицію, коли будь-яке олюднення будь-чого з боку наших предків – не «просто метафора, як це сприймаємо тепер, а [...] релігійна правда²». [2, с.14], яка контекстуально ототожнювалася з релігійною істиною, про що свого часу стверджувалось і у Велесовій Книзі: «Маємо істинну віру [...]. Греки всяко наговорюють на нас, що приносимо в жертву людей. А то брехлива річ, бо не відповідає істині» [1, с.23]. Між тим ототожнення релігійної правди з релігійною істиною маємо і в християнстві, коли мовити про Божу правду-істину. І це стає ще одним спільним методологічним чинником, коли можна розмірковувати про тривалість, безперервність, нескінченність самого охристиянізаційного процесу.

Супровідно важливим є також вияви моделі «розум-душа-серце» [див.: 5, с.6], через складні темпоритмічні вияви якої уреальнюється релігійний світо-

¹ Тобто – язичництво

² Розрядка Митрополита Іларіона.

гляд, що володіє темпоритмічною всюдисущністю і за певних історичних обставин спроможний по-новому моделюватись, адаптуватись. Тоді світоглядне поняття «рідного» стає своєрідним синтезом язичницько-християнської духовності сучасних українців.

Отже, інноваційність історико-культурного володіє усталеною темпоритмікою (остання синхронізується із темпоритмікою філософорелігійних ідей). Незважаючи на складні процеси у (між)релігійних комунікаціях, міждисциплінарному просторі комплекс різних темпоритмік у спадщині Митрополита Іларіона (Огієнка) гармонізується на підставі низки спільних загальноєвропейських і культурологічних засад. Осмислені процеси сприяють уперспетивненню даної теми – досліджувати інноваційні підходи поглиблено.

Список використаних джерел:

1. Велесова Книга: ритм / перкл. укр. мовою, дослідження та рецензії Б. Яценка; рос. мовою В. Яценка. – К. : Велес, 2004. – 256 с.: іл.
2. [Іларіон Митр.]. Смирений Іларіон, з Божої ласки Архієпископ Холмський і Підляський, до всіх Боголюбивих вірних нашої Єпархії. Як жити за Христом у світі: [Послання від 9 травня 1943 р.] / Митрополит Іларіон; Перекл. Високопреосвященного Іларіона, Архієпископа Холмського і Підляського // Український православний молитовник. – 6-е вид. – Холм : Свята Данилова Гора, 1943. – С. 45-61.
3. Іларіон Митрополит. Живімо правдою!: [Проповідь] / Митрополит Іларіон. – Холм : Свята Данилова Гора, 1944. – 12 с.
4. Іларіон Митрополит. Поділ Єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її : історично-канонічна монографія / Іларіон Митрополит // Виклади на Богословському відділі Колегії св. Андрія в Вінніпегу. – Вінніпег : Видання УГПЦеркви в Канаді, 1952. – 382 с.
5. Іларіон Митр. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія / Митр. Іларіон. – К. : АТ «Обереги», 1992. – 424 с. – (Факсимільне видання 1965 р., Вінніпег).

Отримано: 25.10.2015 р.

Л. М. Марчук

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНОГО РЕЧЕННЯ

[Личук М.І. Фразеологізовані речення в системі простого речення : монографія / М.І. Личук. – К. : Видавництво Дмитра Бураго, 2015. – 210 с.]

До кінця ХХ ст. в лінгвоукраїністиці превалювали дослідження нечленованих побудов, окреслені тільки словами-реченнями. Вагомі напрацювання у вивченні структурної організації простого речення дають підстави звернутися і до периферійних синтаксичних побудов, які раніше не були об'єктом прискіпливої уваги лінгвістів.

Монографія М.І. Личук – це комплексне дослідження нового типу синтаксично нечленованих речень – фразеологізованих речень. Актуальність їхнього дослідження зумовлена високою продуктивністю фразеологізованих речень в усному розмовному мовленні, що займає помітне місце в комунікативній діяльності будь-якої людини. Тому усвідомлене і ситуаційно адекватне використання фразеологізованих речень, розуміння їхньої природи, сутності, функціональних і стилістичних особливостей є особливо значущим в синтаксисі українського усного розмовного мовлення.

Перший розділ «Теоретичні засади дослідження фразеологізованих речень в сучасній лінгвістиці» присвячений розгляду теоретичних основ учення про синтаксичну нечленованість, проблем вивчення фразеологізованих речень. Автор рецензованої праці запропонувала власні визначення аналізованих понять: синтаксичної зв'язаності, синтаксичної нечленованості, процесу фразеологізації і фразеологізованого речення.

М.І. Личук схарактеризувала еволюцію поглядів на проблему граматичної цілісності, з'ясувала природу лексичної та синтаксичної фразеологізації. Позитивне враження справляє детальний опис термінів-синонімів у середовищі фразеологізованого речення, коментар сильних і слабких позицій в номінаціях фразеологізованих речень. Схвальним є те, що М.І. Личук покроково описала етапи синтаксичної фразеологізації, розкривши специфіку мовленнєвої актуалізації, синтаксичної фразеологізації та синтаксичної ідіоматизації.

Дослідження синтаксичної нечленованості запропоновано через призму категорії граматичної цілісності та підкатегорії синтаксичної зв'язаності, що, безперечно, заслуговує на схвалення.

У другому розділі «Типологія фразеологізованих речень» репрезентовано типи фразеологізованих речень: фразеологізованих речень закритої структури,

напівфразеологізованих і частково фразеологізованих речень. Виокремлено і схарактеризовано категорійні та диференційні ознаки, основні кваліфікаційні ознаки фразеологізованих речень. Ґрунтовність дослідження статусу фразеологізованих речень підтверджується порівняльною характеристикою фразеологізованих речень і формально-граматичних речень, фразеологізованих речень і слів-речень. Виокремлені набори спільних і відмінних ознак цих синтаксичних одиниць. Керуючись логічністю, послідовністю й акуратністю в аргументуванні, М.І. Личук доказує, що фразеологізовані речення – це цілісні комунікативні одиниці, окремий структурний тип в системі простого речення.

Типологічний опис речень фразеологізованої структури здійснено з опертям на три ступені фразеологізації: високий, частковий і низький. У межах типів фразеологізованих речень М.І. Личук розглядає формально-структурні підтипи та різновиди, супроводжуючи аналізом структурних і семантичних особливостей таких нечленованих побудов.

Автор рецензованої праці запропонувала виразний, ретельно дібраний фактичний матеріал з художніх текстів класичної та новітньої української літератури і зі зразків усного розмовного мовлення.

Неспростовна наукова новизна монографії, оскільки вперше в лінгвоукраїністиці усебічно обґрунтовано статус фразеологізованих речень, уточнено й уніфіковано термінологічний апарат для номінації фразеологізованих речень, визначено їхнє місце в системі простого речення.

Монографія Личук М.І. є завершеним самостійним науковим дослідженням, результати якого мають як теоретичне, так і практичне значення.

Отримано: 02.10.2015 р.

Л. М. Марчук

СЕМАНТИЧНІ ТА ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІМЕННИКІВ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

[Федорів М.І. Семантика і прагматика похідних іменників з латинськими суфіксами німецької та української мов : монографія / М.І. Федорів. – Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д.Г., 2015. – 168 с.]

Сучасна теорія номінації у її взаємозв'язках з когнітивною та комунікативною лінгвістикою зорієнтована на розкриття тих механізмів творення нових слів, які сприятимуть покращенню комунікативних відношень носіїв різних мов та культур. Одним із таких механізмів є творення нових слів за допомогою іншомовних та інтернаціональних компонентів, що запозичені переважно з класичних мов, зокрема з латини, і є асоціативно зрозумілими у складі лексем різних європейських мов.

Європейська цивілізація використовує давньогрецьку і латинську лексику в термінологіях різних галузей науки і техніки, головним чином у вигляді терміноелементів (коренів, афіксів, афіксоїдів). Доцільним є звернення до класичних лексико-словотвірних джерел при утворенні не лише термінологічної лексики, але й такої, що зустрічається у різних сферах буття і представлена різними мовними категоріями.

Актуальність монографічного дослідження Миколи Івановича Федорова полягає у трьохвимірному вивченні категорії особи, репрезентованої у похід-

них іменниках німецької та української мов із формантами саме латинського походження у структурно-семантичному, словотвірному та прагматичному ракурсах із своєрідними закономірностями та відмінностями, що характерні для німецької та української мов.

Наукова новизна рецензованої праці не викликає сумніву, оскільки у монографії здійснено комплексне дослідження похідних слів німецької та української мов на семантичному, словотвірному і прагматичному рівнях і проілюстровано похідними іменниками на позначення особи, структурними компонентами яких є словотворчі форманти латинського походження, з точки зору їх структурно-семантичних, лексико-словотвірних та прагматичних властивостей.

Монографія «Семантика і прагматика похідних іменників з латинськими суфіксами німецької та української мов», обсягом 6,5 друкованих аркуші основного тексту, складається із чотирьох розділів.

У першому розділі монографії Микола Іванович критично аналізує наукові праці з витлумачення поняття афіксації у системі словотвору різних мов, виділяючи з-поміж іншого іменникові суфікси, запозичені з латини; простежує еволюційний розвиток словотворчих формантів латинського походження у німецькій та українській мовах, а також їх структурно-семантичні характеристики як безпосередньо у латині, так і у мовах-реципієнтах; встановлює специфіку твірних основ похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення особи у німецькій та українській мовах на основі морфологічного, дериваційного та лексико-семантичного принципів. На основі цих спостережень Федорів М.І. реконструює форми виділених формантів у безпосередньо латинській мові, а також у мовах-посередниках, визначає шляхи (безпосередньо або за посередництвом інших європейських мов) та часові рамки запозичення цих формантів у досліджувані мови.

Особливе місце відведено встановленню дериваційної бази похідних лексем із компонентами латинського походження. Проведення аналізу твірних основ похідних іменників відбувалось із урахуванням трьох критеріїв: встановлення морфологічної приналежності твірних основ, а саме іменників, прикметників та дієслів, їх дериваційного статусу, тобто визначення їх словотвірної простоти чи складності, та семантичного навантаження, де виділено як спільні (абстрактні, суб'єктні, локальні, функціонально-цільові, типологічні, процесуальні), так і відмінні (такі, що наявні лише у німецькій мові із позначенням назв тварин та споруд) семантичні типи твірних основ у обох мовах.

Другий розділ присвячений вивченню лексичної семантики похідних слів, результатом чого є виділення лексико-семантичних груп цих одиниць. На основі аналізу фактичного матеріалу Микола Іванович виявив дві спільні («назви осіб за родом заняття», «назви осіб за територіальною ознакою») та дві частково відмінні («назви осіб за якостями та властивостями», «назви осіб за світоглядом») лексико-семантичні групи похідних у німецькій та українській мовах, а також одну лексико-семантичну групу («назви осіб за стосунками у суспільстві») лише у німецькій мові. Як показує фактичний матеріал, кожна ЛІСГ характеризує особу із якогось конкретного боку – чи то за видом діяльності, чи за внутрішніми переконаннями і т.д., що детальніше аспектуалізується і конкретизується у підгрупах (напр. предмет заняття, непрофесійне заняття; особистісне чи релігійне переконання і т.п.).

Третій розділ монографічної праці присвячений вивченню словотвірної семантики похідних слів, де автор розкриває і уточнює поняття словотвірного значення, словотвірного типу і словотвірної моделі. У результаті такого аналізу виділено три словотвірні моделі похідних іменників із зазначеними форман-

тами, що входять в рамки суфіксального словотвірного типу і безпосередньо співвідносяться із частиномовною приналежністю мотивуючих слів досліджених іменників, а саме: десубстантиви, девербативи та dead'ективи, які, в свою чергу, поділяються на низку мікромоделей.

У четвертому розділі здійснено лінгвопрагматичну процедуру аналізу похідних слів. Прагматичне значення похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення особи представлено автором як компонент семантичної структури цих одиниць і полягає у взаємовідношенні прагматичного навантаження твірної основи і словотворчого форманта (у цьому випадку суфікса латинського походження). Наявність такого компонента у семантиці похідних лексем регулює їх адекватне вживання у мовленні. У результаті автором виділено три типи таких взаємовідношень, що полягають у відповідності/невідповідності прагматичного значення у похідних та твірних лексемах.

Важливим також є визначення дослідником двох типів прагматичного значення – концептуального і okazіонального, а також їх вираження у аналізованих похідних іменниках, що репрезентуються у семантичній структурі останніх через семантичний та оцінний компоненти семантичними групами, автор демонструє ту палітру значень похідних іменників із латинськими формантами, межі якої є більш ширшими та абстрактними (зокрема виділення підгруп «назви осіб за непрофесійною, тимчасовою або аматорською діяльністю», «назви осіб за особистісними переконаннями» і т. п.), що ще раз підтверджує актуальність проведеного дослідження і дозволяє зробити висновки про те, що вплив та релікти латинської мови у системах сучасних європейських мов важко переоцінити.

Монографія кандидата філологічних наук Федорова М.І. «Семантика і прагматика похідних іменників з латинськими суфіксами німецької та української мов» є творчим самостійним, цілком завершеним дослідженням. Матеріали, викладені у роботі, можуть бути використані у вищих навчальних закладах для підготовки фахівців у сфері мовознавства.

Отримано: 02.10.2015 р.

ДО ІСТОРІЇ ОГІЄНКІВСЬКОГО РУХУ

В. П. Атаманчук

ПРИСУДЖЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРЕМІЇ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА ЗА 2015 РІК

У Брусиліві 22 квітня відбулися урочистості з нагоди вручення премії імені Івана Огієнка. Відзначити кращих діячів літератури, освіти, науки, мистецтва та громадської, політичної і духовної діяльності завітали і представники влади – голова обласної ради Віталій Француз та заступник голови облдержадміністрації Ярослав Лагута.

Учасники заходу висадили біля музею Івана Огієнка дерева, поклали квіти до пам'ятника славетного земляка та вшанували його під час панахиди.

Так, цього року премію імені Івана Огієнка вручали вже двадцятье, а її лауреатами стали:

у галузі літератури – Цимбалюк Григорій Миколайович (письменник, редактор і упорядник антологій «Житомирський феномен», «Житомирський прорив», член Національної спілки письменників України, учасник АТО);

у галузі науки – Єршов Володимир Олегович (викладач Житомирського державного університету імені Івана Франка, заслужений діяч польської культури, професор, доктор філологічних наук, завідувач кафедри теорії та історії світової літератури Інституту філології та журналістики ЖДУ імені Івана Франка);

у галузі освіти – Панченко Олександр Іванович (доктор права, приват-доцент Українського Вільного Університету (Мюнхен, ФРН), член Національної спілки журналістів України та Національної спілки краєзнавців України, дослідник, письменник).

Вознюк Володимир Оксентійович (поет, літературознавець, культуролог, культурно-громадський діяч, член Національної спілки письменників України, Національної спілки кінематографістів України, редколегії журналу «Дзвін», топонімічної комісії міста Чернівці, Заслужений працівник культури України);

у галузі мистецтва – Радецький Валерій Олександрович (художник-живописець, викладач живопису Житомирського коледжу культури і мистецтва ім. Івана Огієнка, член національної спілки художників України, член Всеукраїнського мистецького об'єднання АРТанія);

у галузі громадської, політичної та духовної діяльності – Войцехівський Борис Михайлович (економіст, правознавець, державний радник юстиції 3 класу, громадський діяч);

Масловська Марія Володимирівна (викладач народознавства, етнографії і журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка, заступник директора з виховної роботи Інституту філології та журналістики,

відмінник освіти України, заслужений працівник ЖДУ імені І. Франка, член Товариства імені Олени Теліги).

За матеріалами сайту oda.zt.gov.ua

Отримано: 10.10.2015 р.

В. П. Атаманчук

СТВОРЕННЯ АЛЕЇ НА ЧЕШЬ ІВАНА ОГІЄНКА

19 листопада 2015 року відбулася знаменна подія на пошану і увічнення пам'яті про великого українця Івана Івановича Огієнка.

Ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, професор Копилов С.А. заклад Алею на честь фундатора і першого ректора університету. Вздовж спортивної бази університету по вулиці Івана Огієнка було висаджено 12 дубків.

Активну участь у створенні Алеї взяли проректор з науково-педагогічної роботи Кобильник В.В., проректор з наукової роботи Конет І.М., декан фізико-математичного факультету Щирба В.С., декан природничого факультету Матвеев М.Д., заступник декана з наукової роботи природничого факультету Тарасенко М.О., завідувач кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі Атаманчук П.С., завідувач кафедри біології та методики її викладання Любінська Л.Г., завідувач кафедри екології Любінський О.І., завідувач кафедри легкої атлетики з методикою викладання Гурман Л.Д. та студенти природничого факультету та факультету фізичної культури.

Отримано: 20.11.2015 р.

С. І. Карась

**ПУТІВНИК ПО БРУСИЛІВСЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ
МУЗЕЮ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

*Я взяв своє серце малими руками
Й віддано поклав Україні до ніг,
І юна любов розцвілася між нами,
І став я орати твердий переліг.*

*Й нікому вже більше не дав я любові,
Бо другого серця кохати не маю,
І вірним зостанусь, аж дошки соснові
Єдину любов мою спинять без краю...*

Іван Огієнко. Вікові наші рани.

Брусилівський районний історичний музей на громадських засадах був заснований у 1960 році. Ініціаторами і організаторами його створення стали місцеві краєзнавці Я.Я. Галайчук, В.С. Ткаченко, Л.В. Мельниченко.

У 2009 році громадський музей став відділом Житомирського обласного краєзнавчого музею і йому було присвоєне ім'я уродженця Брусилова Івана Івановича Огієнка (Митрополита Іларіона) (1882-1972) – визначного вченого – історика, мовознавця і літературознавця, поета і прозаїка, редактора та видавця, політолога і теоретика канонічного права, громадсько-політичного і церковного діяча, перекладача Біблії на українську мову. Його ім'я з історії та пам'яті українців було викреслено радянською владою і тільки на початку 1990-х років повернулося на рідну Україну.

Але музей ще 5 років був закритий для відвідувачів.

21 серпня 2010 року на святкуваннях, присвячених 20-річчю відновлення Брусилівського району, біля будівлі музею був відкритий перший в Україні пам'ятник Івану Івановичу Огієнку роботи скульптора Анатолія Бурдейного. Ініціатором та меценатом встановлення пам'ятника став голова Вінницького обласного літературно – мистецького об'єднання імені Василя Стуса, лауреат премії ім. І. Огієнка Василь Кобець.

24 серпня 2014 року у Брусилівському історичному музеї імені Івана Огієнка була урочисто відкрита нова експозиція, яка складається з двох відділів – присвяченого життю та діяльності Івана Огієнка, та історії Брусилівського краю.

Народився І.І. Огієнко 15 січня 1882 року у Брусиліві в селянській родині Івана та Єфросинії Огієнків, був шостою дитиною в сім'ї. Хрестили його у Вознесенській церкві, про що свідчить запис у метричній книзі, копія якого представлена в експозиції.

Коли йому виповнилось 2 роки, загинув батько і родина бідувала. Маленький Іван разом з матір'ю змалку змушений був заробляти на бурякових та хмельових плантаціях. Але на все життя в нього залишились світлі спогади про своє дитинство, про батьківську оселю, яку він часто згадував в еміграції.

В експозиції відтворений інтер'єр селянської хати, типовий для осель Київської губернії кінця XIX – початку XX ст.

У 1896 році Іван Огієнко закінчив початкову школу і вступив до чотирирічної військово-фельдшерської школи у Києві, по закінченню якої працював у Київському військовому шпиталі.

В київський період свого життя, ще будучи учнем військово-фельдшерської школи, Огієнко займався самоосвітою, читав багато книг з історичної тематики, відвідував лекції з історії, філології, літературознавства, почав писати вірші. У 15-річному віці (липень 1897 р.) вийшла його перша друкована праця – стаття «Містечко Брусилів. Как живут крестьяне» – в петербурзькому часописі «Сельский вестник».

но відвідує лекції провідних учених історико-філологічного факультету.

Згодом переводиться на історико-філологічний факультет, де займається на філологічному семінарі професора Володимира Перетца – дослідника східнослов'янських мов. Починається його активна наукова та громадська робота, зокрема, співробітництво в київських виданнях «Громадська думка», «Рада», участь у діяльності «Просвіти» та Українському науковому товаристві у Києві. Він стає одним з провідних співробітників редакції «Записок УНТК», членом історичного товариства Нестора-літописця. Не забуває він і рідний край, вивчає його історію, підсумком його дослідження став, надрукований у 1913 році, історичний нарис «Містечко Брусилів та його околиці».

Данилівна отримала у придане.

Студентські роки були для Огієнка важкими і в матеріальному, і в моральному плані: після першого курсу через несплату за навчання його виключено з університету, потім поновленої з отриманням Кирило-Мефодіївської стипендії. Огієнко змушений підробляти уроками, аби допомогати своїй сім'ї і

У 1903 році І. Огієнко складає іспити в Острозькій гімназії, що дає йому право вступу до Університету св. Володимира на медичний факультет, адже тільки на медичному факультеті йому могли зарахувати не відпрацьовані після фельдшерської школи три роки у шпиталі. Там він опановує грецьку і латинську мови, які згодом знадобилися при перекладі Біблії, одночасно

У 1907 році Огієнко одружився з учителькою з Брусиліва Домінікою Литвинчук. Музей володіє цінною реліквією з родини Огієнків – шафою, яка була придбана у племінниці Домініки Огієнко – Лесі Опари (Литвинчук) за фінансової допомоги брусилівського мецената Володимира Габенця. За сімейними переказами цю шафу Домініка

бездомній матері (у 1897 р. повністю згоріло в Брусиліві їхнє обійстя), яка померла в листопаді 1908 р., так і не дочекавшись відчутної синовій допомоги). А у липні 1910 року помер його первісток – півторарічний син Євген.

У 1909 році І.І. Огієнко з відзнакою закінчив повний курс навчання в університеті і його затвердили на кафедрі російської мови та літератури професорським стипендіатом. В цей період він активно займався українознавчою проблематикою.

Після складання магістерських іспитів у 1915 році І.І. Огієнку присвоюють звання приват-доцента цієї кафедри і він починає читати свої перші самостійні лекції.

Іван Іванович входить до елітарного кола національної інтелігенції, співпрацює з М. Грушевським, Д. Дорошенком, В. Прокоповичем, С. Масловим, М. Василенком.

Збереглися документи і фотографії Київського періоду його життя, копії яких представлені в експозиції – заяви на ім'я ректора, екзаменаційні листи, візитка студента Огієнка.

Під час української демократичної революції (1917-1920 рр.) займається громадською діяльністю, працює на ниві національного відродження і одним з перших викладачів Київського університету переходить на викладання українською мовою і розпочинає читати новий курс «Історія української мови».

З утворенням Центральної Ради в Києві, Огієнка обирають членом ради Міністерства освіти. Він виступає з ініціативою про заснування Українського народного університету, який був відкритий у жовтні 1917 року, а в серпні 1918 року перетворений на Український державний університет.

До урочистого відкриття цього навчального закладу професор І.І. Огієнко розробляє новий курс лекцій «Українська нова культура», на основі яких, у 1918 році в Києві опублікована його відома праця «Українська культура».

У серпні 1918 року урядом гетьмана П. Скоропадського І. Огієнка призначають ректором щойно утвореного Кам'янець-Подільського державного українського університету, який був урочисто відкритий 22 жовтня 1918 року. До викладацької праці були запрошені професори різних політичних переконань. В експозиції представлені фото викладачів університету Д.І. Дорошенка, Д.О. Драй-Хмари, Ю.Й. Сіцинського.

Свою політичну кар'єру Іван Огієнко завершує 30 вересня 1922 року у статусі міністра ісповідань УНР в екзилі.

4 січня 1919 року в уряді Директорії Огієнко приступає до виконання обов'язків міністра освіти УНР з одночасним залишенням на посаді ректора, 15 вересня його призначають міністром ісповідань. На цій посаді він робить багато зусиль для відродження національної української церкви – впроваджує в богослужіння українську мову, створює комісію з перекладу українською мовою Біблії, налагоджує випуск «Вісника міністерства ісповідань УНР».

3 15 листопада 1919 року по листопад 1920 року він обіймав посаду Головноуповноваженого уряду УНР, який в той час перебував у місті Кам'янець-Подільському. Потім емігрував до Польщі. Спочатку жив у м. Тарнові, пізніше – у Винниках, біля Львова.

В експозиції представлені багаточисельні документи того періоду – листи, накази, розпорядження, які дають уявлення про напружену і віддану працю Івана Огієнка, як урядовця.

У 1922-1926 роках він викладає українську мову і літературу в учительській семінарії у Львові. В 1926 році був запрошений до Православного Богословського відділу при Варшавському Університеті. У Варшаві заснував і редагував журнали «Рідна мова» (1933-39) і «Наша культура» (1935-37), які видавались в уніатській друкарні в Жовкві.

У 1937 році його спіткало особисте горе – померла дружина Домініка Данилівна. Після важкої втрати він присвячує своє життя церковній діяльності.

9 жовтня 1940 року І. Огієнко прийняв чернечий постриг у Яблочинському монастирі, діставши ім'я Іларіон. 19 жовтня він був висвячений на архієпископа Холмського і Підляського, у вересні 1944 року – на митрополита.

Влітку 1944 року митрополит Іларіон емігрував до Словаччини, потім до Австрії, пізніше – до Швейцарії, де мешкав у шпиталі-притулку «Бетань» у Лозанні. Там відновив діяльність свого видавництва «Наша культура» і ра-

зом зі своїм спільником із Парижа Павлом Сомчинським налагодив друк і поширення по Європі й Америці україномовних книжок. З маркою «Нашої культури» вийшло друком вісім книг. Експонуються фотографія видавця П. Сомчинського з родиною і книги, видані в Швейцарії.

На запрошення православної громади собору св. Покрови у Вінніпезі Огієнко 16 вересня 1947 року переїздить до Канади, де починає служити священиком при цій парафії. У 1951 році Іларіона обирають митрополитом Вінніпегу і всієї Канади. Він залишався на цьому посту до кінця життя.

Представлені фотографії канадського періоду та портрет митрополита Іларіона у рамці під склом з його будинку у Вінніпезі.

Митрополит Іларіон доклав чимало зусиль для організації та розбудови українського національно-культурного та релігійного життя в Канаді. Заснував Теологічне Товариство (тепер Теологічне товариство митрополита Іларіона), здійснив реорганізацію богословського факультету Манітобського університету, перетворивши його в Колегію імені св. Апостола Андрія, очолював Науково-Богословське Товариство, розгорнув велику науково-дослідницьку та видавничу діяльність. За Іларіона було проголошено Акт об'єднання трьох українських автокефалій за кордоном. Зберіглися фотографії тієї важливої події.

У 60-х роках справу видання колосальної Огієнкової спадщини перебирає на себе Товариство «Волинь» та Інститут дослідів Волині. Експонуються праці митрополита Іларіона з історії України, історії української церкви, історії української мови, які були видані в Канаді у 1950-70-х роках: «Православна віра. Послання східних патріархів», «Преподобний Іов Почаївський. Хресне знамення. Богословсько-історична студія», «Навчаємо дітей своєї української мови», «Українська церква за Богдана Хмельницького. 1647-1657» та інші. Ці книги і брошури були привезені з Канади і передані музею професором М.С. Тимошиком.

12 червня 1962 року у Лондонській друкарні вийшов повний канонічний переклад українською мовою Біблії. Це був результат понад 40-річної праці українського вченого.

Безпосередня робота над перекладом тривала з 1917 по 1940 рік. Виносячи на суд громадськості давно омріяну ідею нового перекладу Святого Письма українською мовою, Іван Огієнко зазначав: «...Ми надзвичайно потребуємо такого перекладу Біблії, що був би зроблений сучасною літературною всеукраїнською мовою. Перекласти цілу Біблію – а в першу чергу Новий Заповіт треба такою літературною мовою,

що стала б зразковою бодай на перші 50 літ. Мусимо мати переклад, що став би найкращим підручником вивчення української мови. Без цього нормальний розвій нашої літературної мови не матиме так їй потрібного «камня наріжного», бо треба, щоб і селянські маси – головний читач св. Письма – призвичаювалися до доброї літературної мови. Такий переклад треба видати з зазначенням наголо-сів, – щоб кожний міг читати його справді по-літературному».

Саме тому, приступаючи до цієї надзвичайно складної роботи, Огієнко поставив перед собою два найголовніші завдання: по-перше, найточніше передати зміст оригіналу, дбаючи передусім про змістову точність цілого ряду багатозначних слів, і, по-друге, забезпечити переклад милозвучною, сучасною літературною мовою. Робота пожвавилася після того, як Британське і Закордонне Біблійне товариство уклало з перекладачем угоду у 1936 році про видання книги.

Перший, незначний наклад перекладених Огієнком чотирьох Євангелій (від Матвія, Марка, Луки, Іоана) побачив світ у 1937 році у Львові. А у 1939 році у Варшаві видано ще й «Псалтир». Переклад усієї Біблії завершено 11 липня 1940 року, через два роки друга частина Біблії – «Новий Заповіт. Псалтир» була надрукована у Фінляндії.

У 1955 році, Біблійне товариство, прийняло рішення готувати до друку Огієнків повний переклад Біблії. Але цю роботу було закінчено аж через сім років. І лише у 1962 році в Лондоні побачив світ солідний том – на 1529 сторінок – з відтисненим позолотою українським заголовком – Біблія. Відтоді саме цей переклад Огієнка стане взірцем для декількох пізніших перевидань, зокрема і в Москві у 1988 році, коли Московський патріархат прийняв рішення про видання Біблії українською мовою на відзнаку 1000-ліття Хрещення Русі.

Музей пишається тим, що експонує Біблію, яку митрополит Іларіон подарував дочці Лесі з власноручним дарчим написом.

Помер митрополит Іларіон 29 березня 1972 року, похований на православної частині цвинтаря Глен Іден біля Вінніпега.

Його наукові праці були тривалий час невідомі в Україні, бо видавались за кордоном, а ті, що видані у 20-х роках, були заборонені свого часу радянським режимом і перебували у спецховищах.

Лише у 2003 році в Києві було створено Фундацію імені митрополита Іларіона та відновлено видавництво «Наша культура і наука», яке втілює в життя унікальний канадсько-український видавничий проект «Запізніле вороття». Голова фундації і директор видавництва професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка М.С. Тимошик упорядкував і вперше видав в Україні найголовніші фундаментальні твори Івана Огієнка.

Право на видання цих творів професор М.С. Тимошик отримав від канадської сторони у 2000 році під час презентації у десяти найбільших містах Канади його нової книги «Лишусь наввіки з чужиною: Іван Огієнко (митрополит Іларіон) і українське відродження». Книга обсягом понад півтисячі сторінок була написана на основі опрацювання автором колосального архіву митрополита Іларіона у Вінніпезі.

У своїх заповідях, яких Огієнко написав три, він зазначив: «Коли я помру, то передайте архів до бібліотеки в Україну! Але за умови – коли Україна буде вільною і коли буде вільна Церква». Канадська сторона вважала, що ще рано передавати архіви в Україну, але дійшла компромісного рішення: дала Миколі Тимошику на руки копії всіх праць Огієнка та уклала з ним угоду про те, щоб він забезпечив видання і поширення цих текстів в Україні. Таким чином і постав проект «Запізніле вороття».

У першій серії побачили світ такі твори митрополита Лларіона: «Українське монашество», «Тарас Шевченко», «Розп'ятий Мазепа», «Богдан Хмельницький», «Рятування України».

Твори другої серії, що вже видані в Україні: «Історія української літературної мови», «Українська культура», «Свята Почаївська лавра», «Слово про Ігорів похід», «Українська церква за час Руїни», «Історія українського друкарства».

Книги видавничого проекту «Запізніле вороття» завершують експозицію, присвячену І.І. Огієнку.

У 1995 році в Україні заснована Всеукраїнська премія імені Івана Огієнка, якою відзначають найкращих діячів у сфері розвитку духовності, культури, міжнародної та міжконфесійної злагоди. Вона присуджується у галузі літератури, мистецтва, освіти, науки, громадської, політичної і духовної діяльності.

Друга частина експозиції розповідає про історію Брусилівського району і містечка Брусилів.

Ще з часів доби неоліту (VI-III тис. до н.е.) на цій території селились люди. Тут знаходяться чисельні археологічні пам'ятки: стоянки, поселення, городища, могильники, кургани, Змієві вали, селища, фортеці, які належать до різних історичних епох.

Цей період ілюструють карти, плани, фотографії пам'яток, кам'яні сокири VI-IV тис. до н.е.

За часів Київської Русі територія належала до найбільш густанаселених та економічно розвинутих регіонів. Експонуються залізні ножі та наконечник списа того періоду.

Колишня назва Брусилова – Здвиженськ, який згадується в Іпатіївському літописі 1097 р. і 1150 р. У 1241 році Здвиженськ, як і більшість південних міст Київської Русі, був зруйнований монголо-татарами.

В XIV ст. землі сучасного Брусилівського району перебували у складі Великого князівства Литовського. Після Люблінської унії (1569 р.) вони підпали під владу Польщі. Вперше назва Брусилів з'являється у 1543 році за часів Литовсько-Руської держави.

Для захисту від нападів кримських татар у 70-х роках XVI ст. власник Брусилова Яцько Бутович побудовав замок. У 1585 році Брусилу надано Магдебурзьке право, згідно якого дозволялося влаштовувати на рік чотири ярмарки та щотижневі торги. Це сприяло розвитку ремесел і торгівлі.

Наприкінці XVI ст. у Брусиліві під проводом місцевих шляхтичів створюються козацькі загани та спалахують козацькі повстання, як протест проти соціально-економічного гніту Польщі. Мешканці Брусилова та прилеглих сіл бились у повстанських загонах К. Косинського (1591-1593) і С. Наливайка (1594-1596).

Під час визвольної війни 1648-1657 років Брусилів був сотенним містечком Білоцерківського полку, до складу якого ще входили Водотіївська, Ходорківська, Рожівська, Бишівська сотні. За Андрусівським перемир'ям 1667 р., Брусилів залишився під владою Польщі. З початку 1690-х рр., після ліквідації Білоцерковського полку, на його теренах виник Фастівський полк на чолі з Семеном Палієм, який у 1702 році проголосив повстання проти Польщі.

Під час Коліївщини – гайдамацького повстання під проводом Максима Залізняка та Івана Гонти у 1768 році Брусилів став центром боротьби на Київському Поліссі.

Експонуються фотопортрети Гетьманів України, ватажків козацько-селянських повстань та артефакти того періоду – козацька гармата, порохівниці, сокири, бойова коса, козацькі люльки, скарб монет солідів XVI-XVIII ст.

Одним з володарів Брусилова у середині XVII ст. був воєвода Київський Адам Кисіль. У 1756 році господарем Брусилівського клоча став Фелікс Щенський Чацький. За часів його володіння був збудований костел Зішестя Святого Духа (1780 р.) і капucinський монастир, при якому існувала школа. Після його смерті у 1790 році власником брусилівських володінь став його син, відомий учений, громадський діяч і меценат Тадеуш Чацький (1765-1813). Експонуються фотографії володарів містечка та залишків монастиря.

У Брусиліві було дві церкви – Воскресенська (1738) і Вознесенська (1709). При Воскресенській церкві діяло Брусилівське Староміське церковне братство, яке відкрило шпиталь і школу. При Вознесенській церкві – Брусилівське Вознесенське братство, воно було переважно цеховим. Відразу після відкриття церкви у 1767 році цех шевців пожертвував у нову церкву Тріюдіон 1757 року, який представлено в експозиції разом з іншими церковними книгами.

Після другого поділу Польщі (1793 р.) Брусилів увійшов до складу Російської імперії і в 1797 році став волосним центром Радомишльського повіту Київської губернії.

Історія Брусилова пов'язана і з декабристським рухом. У 1825 р. тут стояв Кременчуцький піхотний полк, офіцери якого підтримували зв'язки з керівниками повстання Чернігівського полку Бестужевим-Рюїніним та Муравйовим-Апостолом, фотографії яких представлені в експозиції.

З 30-40 рр. XIX ст. відбулося промислове і торгівельне піднесення Брусилова – стали до ладу шкіряний, винокурний, цегельний і пивоварний заводи, два рази в місяць проводились ярмарки. Але основним заняттям жителів залишалось хліборобство. Після скасування кріпосного права у 1861 році власниками земельних наділів у Брусиліві став 771 селянин, яким належало 2070 десятин землі. В музеї зберігається карта земельних наділів містечка за 1870 рік.

Представлені інструменти та вироби брусилівських ремісників – інструмент столяра, начиння шевця, вироби з лози, колесо для воза; предмети побуту, характерні для цього періоду – праски, ваги, прядка, маслобойка, посуд; сільськогосподарські знаряддя праці – ярмо для пари волів, ціп для обмолоту зернових; копії фотографій, документів, зокрема анкета першого загального перепису населення 1895 р.

Окрасою експозиції є українські традиційні чоловічий та жіночі костюми.

Восени 1846 року Брусилів відвідав Тарас Шевченко, який здійснював подорож Південно-Західним краєм.

З 1870 по 1917 рік Брусилівом володіли дійсний статський радник генерал-майор В.В. Синельников та його племінник генерал-лейтенант О.М. Синельников. Панський маєток Синельникових, який є архітектурною пам'яткою, зберігся до нашого часу.

На початку XX ст. у Брусиліві нараховувалось близько 14 тис. мешканців. З часом Брусилів почав занепадати і з містечка перетворився на село.

Після Лютневої революції 1917 р. населення Брусилівщини потерпало від частих змін урядів, які супроводжувались бойовими діями. Центральна Рада, Гетьманат і Директорія не змогли утримати владу в Україні, до влади прийшли більшовики, які почали примусово створювати колективні сільські гос-

подарства. У 1924 році в Брусиліві працювало 5 колективних господарств – «Прогрес», «Незаможник», «Червоний шлях», «Поступ», «Спільна праця». У 1931 р. у Брусиліві відкрили машинно-тракторну станцію. Колгоспи Брусиліва брали участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці у Москві у 1939 році і були занесені до Книги Пошани виставки.

Під час Голодомору 1932-33 років Брусилівський район за зрив хлібозаготівель був занесений на так звану «Чорну дошку». Проводились розкуркулення селян. Лише у Брусиліві від голоду померло 200 осіб.

У 1923 році. був створений Брусилівський район, який увійшов до складу Житомирської області під час проведення адміністративно-територіальної реформи у 1937 році. Представлені фотографії очільників українських урядів, гроші того періоду, копії наказів, документів; документи і фотографії перших комунарів і колгоспників, копії урядових документів 20-30 рр. ХХ ст.

З початком окупації України нацистською Німеччиною (1941-1944) було мобілізовано 2756 жителів району. В січні 1942 року П.С. Макаренком, Т.А. Любашенком та К.К. Микитенком була створена підпільна організація «Радянські патріоти», через декілька місяців в районі налічувалось вже 12 підпільних груп.

3 листопада 1943 року на території області протягом 1,5 місяця точилися жорстокі бої. Діорама зі зброєю часів Другої світової війни відтворює події тих днів.

Брусилівський район був звільнений під час Житомирсько-Бердичівської операції 25 грудня 1943 року. За героїзм, виявлений під час визволення Брусилівщини звання Героя Радянського Союзу отримали майор А.В. Косарев, підполковник І.М. Шуміліхін, сержант І. Пореченков. Героєм Радянського Союзу став і уродженець с. Осівці Г.М. Москальчук. Експонуються документи, фотографії і нагороди брусилівчан, учасників Другої світової війни – Я.Н. Конончука, О.В.Бронницького, І.Л. Охріменка, С.Я. Тюрменка, І.Т. Холявенка, Н.Г. Богатирчук. Ю.О. Дієва. Р.Т. Петренка.

За роки війни загинуло і пропало без вісті 3332 жителів району, нанесено збитків на 439 млн. карбованців.

По війні почалося відновлення народного господарства. У 1962 році 4 брусилівські колгоспи були об'єднані в один ім. Паризької комуни. Створені «Міжколгоспбуд», «Сільгосптехніка» та цех залізобетонних конструкцій.

У зв'язку з адміністративно-територіальною реформою 1957-1962 років, в грудні 1962 року населені пункти Брусилівського району передані до реорганізованого Коростишівського району.

Після Чорнобильської аварії (1986 р.) у Брусиліві почали будувати житло для переселенців з Народницького району. Збільшилась кількість населення і у червні 1990 року Брусилівський район був відновлений як самостійна адміністративно-територіальна одиниця у складі Житомирської області.

Всі ці події відображають копії урядових наказів, документів, фотографії працівників різних підприємств Брусилівського району.

Брусилівщина – батьківщина багатьох видатних людей. Тут народились С.І. Червонюк (1924 -1982) – оперний співак, Народний артист СРСР; М.М. Крилов (1878-1955) – математик, фізик, дійсний член Академії наук УРСР та СРСР; О.Є. Опанасюк (1936-2011) – письменник, голова Житомирської обласної організації Спілки письменників;

О.Д.Макаренко (1936-2005) – художник, лауреат премії ім. І. Огієнка; М.В. Оніщук – міністр юстиції України (2007-2010); О.О. Омельченко – Герой України, голова Київської міської державної адміністрації (1996-2006).

Уродженець Брусилова, вчений та підприємець В.Г. Святненко, продовжуючи традиції І.І. Огієнка, провів ґрунтовне дослідження історії краю та видав книгу «Рідний край над Здвижень-рікою».

Представлені фотографії, книги, документи цих відомих людей.

У музеї проводяться засідання жіночого клубу «Огієнкова світлиця», який вивчає і пропагандує праці І. Огієнка, доносить до громадськості інформацію про визначного вченого, державного та церковного діяча, залучає громадськість до формування фонду музею. Наукові співробітники проводять екскурсії, музейні уроки, зустрічі з цікавими людьми та інші освітні заходи.

Брусилівський історичний музей імені І.І. Огієнка

Житомирська обл., смт. Брусилів, майдан Івана Огієнка, 1

тел. 8 (0262) 3 01 42

Вихідні – неділя, понеділок

Час роботи: з 09-00 до 18-00

Отримано: 05.11.2015 р.

Н. О. Мірошніченко

ХУДОЖНИК ВАЛЕРІЙ РАДЕЦЬКИЙ – ЛАУРЕАТ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРЕМІЇ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА 2015 РОКУ

Валерій Радецький, член Національної Спілки художників України, учасник багатьох вітчизняних та міжнародних виставок і пленерів, належить до тих митців, чия молодість (нар. 1958) виявляється у невтомній працездатності, а зрілість – у власному погляді на світ. Художник не тільки за професією, а й за духовним покликанням.

Він живе мистецтвом і перетворює на нього все, що його оточує, залишається в пам'яті, лягає на серце. Тоді починають бриніти дзвіночками фарб сподади про бабусину хату («Чекання»), сяють райдужним мереживом білі вишивані рушники («Рушники»), зливаються в обіймах стрімкого танцю вівчар з гірською полониною («Карпатські ритми»), струменіє сопілковою мелодією тонке стебло макової квітки («Червоний мак літа»). І годі буде відшукувати першоджерела: вони у розсіпах натурних олівцевих начерків, олійних етюдів, акварельних аркушів, що утворюють живописні цикли, складаються у кольорові симфонії. Акварелі Валерія сприймаються артистичними імпровізаціями на сяючій клавіатурі фарб, сповнені пружного ритму, колористичної терпкості, вібрацій барвистих акордів. Насичені світлом і тінню, вони виткали химерні лаштунки видимого світу, за якими передчуваються ірреальні обрії мрій і поривань. Колір стає виміром всієї творчості. Він полум'яне, виблискує, дзвенить, світиться, він творить форму, бавиться нею, розпорошує на безліч складових, з яких викладає мозаїку землі і неба. Несподівано, всупереч змінним і нетривким суцвіттям відтінків народжується відчуття злагоди і гармонії. І починаєш усвідомлювати провідну думку митця – апріорність краси. Приміта особливого хисту Валерія – робити кожний твір зародком прекрасного. Наче недбало, пригорщами, розсипана живописна розкіш по аркушах і полотнах. Вона обертає натурні штудії на довільні арабески жіночої принади, портретні ескізи на елегантні силуети, де лінія стає носієм думки про неповторність кожної особистості. Культ краси трансформує пленерні етюди у нескінченні варіації на тему «Я відчуваю», замість зображального «Я бачу», всі творчі спроби зводить до єдиного – відчут-

тя краси. Навіть незручно сьогодні згадувати таку естетичну банальність – навкруги стільки бридкого, мізерного, з усіх боків стискають нудні справи, дрібні бажання, а над усім панують і зависають темною хмаркою думки про «хліб насущний». Та у майстерні художника твориться чистий живопис, що матеріалізує чисте почуття. Наприкінці минулого століття відомий художник писав наречений: «Хочу відрадного. Буду писати тільки відрадне». Йому вторував його сучасник: «Краса – ось наша релігія». Ці слова згадуєш у майстерні В. Радецького, коли розглядаєш сповнені скорботи аркуші і полотна «Реквієму». Присвячені тій миті вічності, що між народженням і смертю, тому проміжку часу, який ми звемо життям, вони викликають питання: «Чи може народжувати красу страждання, біль, горе? Чи може зачарувати жертвна покора, що силоміць схилиє голову перед невгамовною долею?». І розумієш, що у Валерія – може. «Реквієм» співає магічними синіми сполученнями, проливається у душу повільними мелодіями спадних ліній, проникає у серце тривогою скупченої «хорової» композиції. Хто ж він, Валерій Радецький? Аранжувальник фарб і тонів чи художник звуків? І що маємо зробити ми, відвідувачі не частих вернісажей, щоб увійти в його всесвіт? Гадаю, нам лишається небагато: навчитися «слухати» живопис і «бачити» музику кольорів. Тоді ми будемо здатні зрозуміти, що сенс творчості Валерія у ствердженні краси, як вічного прояву стихії буття, а душевне покликання – «нести в життя яскравий колір радості».

Отримано: 01.11.2015 р.

Н. О. Хом'як

ІВАН ОГІЄНКО В КОНТЕКСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЖИТОМИРСЬКОГО КОЛЕДЖУ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

На перехресті тисячоліть ми усвідомили, що настав час збирати духовні зерна, бо «силою духу вимірюється достоїнство нації, енергією тих світлих постатей, яким судилося стати світочами часу і епохи» [1]. Вигнанці, мученики, сподвижники, талановиті керманічі, духовно-інтелектуальні донори, боговибрані пастори, звияжці, геніальні особистості є живодайними джерелами, духовними оберегами нації. Ставленням до них вимірюється моральний ресурс і життєздатність нації «Скільки золотого цвіту української інтелігенції було винищено і сплюндровано. Бо не корилися системі, бо не навчилися жити зі зламаними хребтами і знівельованими лицами, бо мали найвищу мужність залишатися собою і творити». Творчі особистості, зневірені у більшовицьких ідеалах, були змушені жити на чужині – подалі від репресій та геноциду. В еміграційному списку – ім'я митрополита Іларіона, у мирському житті професора Івана Огієнка. Проживши другу частину свого життя за межами України, він залишив неоцінений духовний скарб. «Доля судила мені немало працювати в таких умовах і на таких посадах, коли моя діяльність не належала тільки мені, – я працював для цілого українського народу. Як я працював, – судити не мені...» [2, с.7].

Житомирський коледж культури і мистецтв – вищий навчальний заклад I рівня акредитації, який з 27 березня 2000 р. носить ім'я Івана Огієнка. «Сам Бог благословив мистецтво», – писав видатний Брусилівець. «Обличчя нації визначають передусім її художники, поети, філософи, вчені», за словами Ліни Костенко, тому духовним орієнтиром навчально-виховного процесу сьогодні має стати «культиву-

вання молодих поколінь української інтелігенції» [3]. Ця мета реалізується в численних мистецьких починаннях: проведенні художніх виставок, концертів, популяризації праць Івана Огієнка, дослідницькій діяльності студентів та викладачів, використанні матеріалів Музейної зали Івана Огієнка у навчально-виховній роботі коледжу. Нині докладімо усіх зусиль для того, щоб наш навчальний заклад став осередком огієнкознавства, вивчення спадщини великого мислителя.

Роками колектив відстоював це ім'я і воно спонукає викладацький склад та студентство поринути у світ вивчення тих проблем, які пов'язані з життям та діяльністю, формуванням свідомості молодого покоління. Саме І. Огієнко, як людина високої культури, прагнув створити систему освіти національну за суттю та наукову – з організаційних питань. Він розглядав навчальний заклад не тільки як осередок знань і лабораторію передової загальнолюдської наукової думки, а прагнув усю справу виховання свідомої української інтелігенції поставити на наукову основу.

Виховання молоді у коледжі відбувається у площині національної свідомості. Огієнко закликає молодь бути по-християнськи набожною, дисциплінованою й національною. Взірєць високої моральності, апостол правди і науки Іван Огієнко звертається до молоді: «Молодь кохана, завжди пам'ятай, що тисячі видатних людей світу за всяких ділянок культури: письменники, вчені, винахідники, музики, політики, дипломати виходили з найбідніших родин, своїми власними силами прокладали собі дорогу в житті і таки доходили до слави. ... ніколи не звертай з дороги, яку ти обрав. Ціль вибрана буде світити ясною зорею тобі, – дивись на неї й невпинно прямуй до цієї своєї мети» [4].

«Головною домінантою національно-патріотичного виховання молоді є формування у особистості цілісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральною, за змістом, життєвої позиції» – зазначено в сучасній Концепції національно-патріотичного виховання молоді [5]. Навчально-виховна робота у коледжі спрямовується на виховання національно свідомої особистості шляхом вивчення таких праць Івана Огієнка, як: «Моє життя», «Книга нашого буття на чужині. (Бережимо все своє рідне: Ідеологічно-історичні нариси)», «Українська культура», «Богдан Хмельницький», «Дохристиянські вірування українського народу» та інші.

Виховання кращими здобутками культури і шедеврами мистецтв, вірою, шанування батьківської землі, традицій і звичаїв – один із постулатів Митрополита Іларіона. Саме через свідоме ставлення до церкви у молодого покоління формується власне бачення суті віри [6]. Сповідування православної віри підноситься не як «данина моді», а внутрішня потреба. За висловом митрополита, людина стає «повновартісним громадянином», коли остаточно переконана у справедливості своєї віри [7].

Музейну залу Житомирського коледжу культури і мистецтв ім. Івана Огієнка прикрашають роботи студентів спеціальностей «Образотворче мистецтво» та «Декоративно-прикладне мистецтво» за працею Івана Огієнка «Дохристиянські вірування українського народу» та виставка ікон. Кожного відвідувача захоплюють портрети Митрополита Іларіона та професора Івана Огієнка заслуженого художника України, лауреата премії імені Івана Огієнка Радецького В.О., викладача коледжу.

Експонатом Музейної зали Івана Огієнка став і подарунок скульптора Василя Фещенка, лауреата премії ім. Івана Огієнка – макет пам'ятника Івану Огієнку, який, ніби свіча, стоїть із книжкою в руці в задумі й тривозі за майбутнє України.

Директор коледжу М.П. Покропивний, лауреат премії ім. Івана Огієнка, ініціює встановлення пам'ятника І.І. Огієнку навпроти ошатного будинку Житомирського коледжу культури і мистецтв ім. Івана Огієнка.

«Бережімо все своє рідне!» – пристрасно закликав наш видатний співвітчизник і земляк. Виховання культу поваги і збереження історичної пам'яті на зразках видатних історичних подій (перемог і поразок), історико-культурних пам'яток, на звичаях і традиціях народу, на думку Івана Огієнка, поглиблює духовність студента, розвиває мовно-національну свідомість, патріотизм – без цих факторів неможливо сформувати націю, а, отже, і державність. У цьому руслі працює колектив коледжу, зокрема, проводяться заходи: науково-практичні конференції з теми: «Запізніле вогоття на Батьківщину: філософська, духовна, культурна спадщина Івана Огієнка»; відбуваються зустрічі з професором Миколою Тимошиком, очільником Фундації імені Митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вогоття»; круглі столи «Іван Огієнко в контексті життя сучасного студента (уроки І.Огієнка)»; створена радіогазета «Іван Огієнко і Житомирщина»; видана літературна газета «Кожному рідна своя сторона», організовано лекторій для студентів «Іван Огієнко – знакова постать у духовному житті України». Дані заходи прикрашає виступ академічного жіночого хору коледжу, в репертуарі якого народні та класичні твори, в тому числі і за мотивами Івана Огієнка.

До рівня філософського узагальнення підніс Огієнко і проблему рідної мови, як духовного скарбу того чи іншого народу. Великий сподвижник закликає виховувати молоде покоління мовою: «Без добре виробленої рідної мови немає свідомості, без такої свідомості немає нації, а без свідомої нації – немає державності...» [8, с.6]. Навчально-виховний процес перейнятий вихованням любові до мови і бажанням послугуватися рідним словом у всіх сферах життєдіяльності. Комісії гуманітарних і соціально-економічних, бібліотечних, культурологічних дисциплін спрямовують свою роботу на вивчення основних положень праць І. Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки», «Вчимося рідної мови», «Історія української літературної мови», «Рідна мова» тощо. Викладачами режисерських дисциплін проводяться студентські конкурси читців поезій Івана Огієнка «Денник наболілої душі».

Отже, мова – це наша пам'ять, наше духовне життя, наш розум, це вірування, ставлення один до одного, опора у виробленні етичних норм міжнародного спілкування.

Іван Огієнко – яскравий представник покоління видатних вчених, які усвідомлювали величезне першочергове значення формування загальнодоступних бібліотек: «Я ніколи не міняв своєї постійної думки, що тільки книжка принесе волю українському народові, і що ця воля прийде до нас тільки після довгої і впертої культурної праці» [9, с.335]. Викладачі спеціальності «Бібліотечна справа» перебудовують навчальний процес, спрямовуючи його на вивчення Івана Огієнка як бібліографа, організатора бібліотечної справи, книгознавця. Саме проблема виховання грамотного і закоханого в книгу покоління завжди хвилювала Огієнка. У модернізації бібліотекознавства займають почесне місце вивчення праць митрополита-просвітника, проведення оженківських читань, літературних віталень, проведення книжкової гостини «Сонячне слово».

Щороку всі книголюби з нетерпінням очікують на одну із головних літературних подій України – форум видавців у Львові. Цей масштабний захід дає можливість не лише видавцям представити свої книги, а й відкрити читачам нові імена. Але більшість із нас спостерігають за подією з екранів телевізорів та комп'ютерних моніторів.

На щастя, вже другий рік поспіль місту Житомиру вдається компенсувати книголюбам емоційні втрати. За ініціативи директора Житомирського коледжу культури і мистецтв імені Івана Огієнка Миколи Покропивного, письменни-

ка Мирослава Дочинця, викладача коледжу Ігоря Шурпана Житомир став серйозним претендентом на звання літературного центру держави завдяки проведенню книжкової гостини «Сонячне слово». За своїми масштаби житомирський форум поступається львівському, але його статус від цього не втрачає своєї ваги.

29 жовтня 2015 р. у Житомирському коледжі культури і мистецтв відбулася дводенна II книжкова гостиня «Сонячне слово». У рамках заходу відбувся книжковий ярмарок та зустрічі з письменниками. Читачі найбільше чекали відкриття форуму, в якому взяли участь літературні титани письменник Мирослав Дочинець, поет і творець видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» Іван Малкович, житомирська дитяча письменниця Марія Пономаренко, письменниця Валентина Бернацька. На книжковому ярмарку були представлені книги таких відомих українських видавництв: «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», «Видавництво Старого Лева», «Апріорі», «Час майстрів», «Карпатська вежа», «Грані-Т». Приємно, що видавці приділяють значну увагу не лише художнім книгам, а й дитячій літературі, а також пізнавальним виданням. Окрім цього, всі бажаючі могли придбати оригінальні українські листівки, які приємно радували і вражали, адже на них зображені роботи як українських, так і зарубіжних художників, кошти від реалізації яких йдуть на благодійні потреби.

Комісія фундаментальних та професійно-орієнтованих дисциплін досліджує звичаєвість народу, систематизує етнографічний і мистецтвознавчий доробок вченого у лекційних курсах і практично-семінарських заняттях, у різних формах позаурочної роботи: колядки, щедрівки, народні гуляння.

Народнопоетична творчість матеріалізується крізь призму практики народнописаного мистецтва, через виконання огієнківських творів, зокрема, «Не питай, чого в мене заплакані очі...», пісні-романсу, що став народним, читання лірики, академічний та народний спів тощо.

Важливим свідченням повернення Івана Огієнка в Україну є започаткування премії імені Івана Огієнка, засновниками якої у 1994 році виступили Спілка письменників України, Житомирська обласна рада, Всеукраїнське товариство Івана Огієнка, Фонд сприяння розвитку мистецтв України; з 2005 року – Національна Спілка письменників України, Національна Спілка художників України, Житомирська обласна державна адміністрація та Житомирська обласна рада, Всеукраїнське товариство Івана Огієнка, Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Т.Г. Шевченка. Перше присудження та вручення відзнак лауреатів відбулося у 1995 р.

Ця відзнака присуджується щорічно за заслуги в п'яти номінаціях: в галузі літератури, в галузі мистецтва, в галузі освіти, в галузі науки, в галузі громадської, політичної та духовної діяльності, спрямованої на утвердження державності України, миру і злагоди в ній.

З 2007р. засідання Комітету у справах премії імені Івана Огієнка відбувається у Музейній залі Житомирського коледжу культури і мистецтв ім. Івана Огієнка.

Переможцям вручається диплом лауреата премії за відповідний рік, пам'ятний нагрудний знак з викарбуваним зображенням Івана Огієнка та написом «Лауреат премії імені Івана Огієнка», грошова винагорода. З 1995 по 2015р. лауреатами стали більше 130 видатних діячів української культури.

Лауреатами премії ім. Івана Огієнка в різні роки стали наші земляки: Михайло Клименко, Богдан Бойко (Отець Богдан), Олексій Макаренко, Олександр Вацек, Олексій Опанасюк, Людмила Бондарчук, Микола Нечипоренко, Євген Концевич, Володимир Савченко, Михайло Соломченко, Валерій Шевчук, Анатолій О. Шевчук, Михайло і Тетяна Гузуни, Людмила Єршова, Юрій Kamiшний, Ірина та Володимир Шинкаруки, Борис Остапенко, Петро Саух, Василь Сташук, Василь

Фещенко, Микола Ярмолюк, Микола Костриця, Михайло Пасічник, Рафаїл Малиновський, Микола Покропивний, Сергій Стельникович, Марія Павленко, Валерій Радецький.

«Служити народові – то служити Богові!» [1, с.7]. Відповідно до цього глибоко релігійного та філософського кредо жив наш митрополит Іларіон. Ми щасливі, що маємо змогу належно вшанувати славного, заслуженого сина України – професора, ученого, мецената культури, талановитого й невтомного організатора, поета, письменника. Кажуть, що про Івана Огієнка ходять легенди, а легенди творяться на основі якихось правдивих деталей [11, с.23].

І, насамкінець, наведемо ще одну важливу думку із книги Івана Огієнка «Митрополит Іларіон. Слово подяки», у якій варто шукати першооснову всього сущого – «Праця – то щастя наше. Правдиве щастя – у праці. І що більше я працюю, то щасливішим стаю. А вже праця для Бога та для народу – це найвище щастя людини. Працюй самовіддано в родині, в громаді, в державі і матимеш щастя повне!» [12; 13].

Список використаних джерел:

1. Якубовська М. У дзеркалі слова: Есеї про сучасну українську літературу / М. Якубовська ; вступ. слово В. Лизанчука ; худож. оформл. М. Шутурми. – Львів : Каменяр, 2005. – 751 с.
2. Огієнко І. Моє життя / І. Огієнко. – Житомир : Полісся, 2000. – 120 с.
3. Дзюба І. З криниці літ: тритомовик / І. Дзюба. – К. : Обереги: Гелікон, 2001. – (Сер. «Укр. модерна л-ра»). – Т. II. – 848 с.: іл.
4. Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності : монографія / М.С. Тимошик ; передмова М.Г. Жулинського. – К. : Заповіт, 1997. – 231 с.: іл.
5. Концепція національно-патріотичного виховання молоді. – К., 2009.
6. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу / Митрополит Іларіон. – К. : Обереги, 1992. – 424 с.
7. Марушкевич А. І. Огієнко про засоби подолання почуття «меншовартості» в української молоді / А. Марушкевич // Мандрівець. – 1999. – №2.
8. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – К. : Ярослав Вал, 2014. – 56 с.
9. Ляхоцький В. Тільки книжка принесе волю українському народові...Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В. Ляхоцький. – К. : Видавництво ім. Олени Теліги, 2000. – 664 с.
10. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.
11. Опанасюк О.С. Чи затишно пані провінції в Житомирі?: З буднів письменницького голови / О.С. Опанасюк ; упор. Г. Мокрицький. – Житомир : Волинь, 2000. – 320 с.: іл.
12. Ярмусь С.О. «Та не однаково мені...»: Україна очима канадського українця / С.О. Ярмусь ; упорядкування і передмова М.С. Тимошика. – К. ; Вінніпег : Наша культура і наука, 2001. – 112 с.: іл.
13. Ярмусь С. Феномен Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) / С. Ярмусь. – К. : Вінніпег, 1998. – 26 с., іл.

Отримано: 06.11.2015 р.

Г. М. Цимбалюк

**З НЕВИГОЛОШЕНОЇ ПРОМОВИ НА ВРУЧЕННІ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРЕМІЇ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
22 КВІТНЯ 2015 РОКУ, м. БРУСИЛІВ**

Вельмишановне товариство!

Звісно ж, сьогодні я мав би вести мову про ті літературні здобутки, за які цю дорогу мені й престижну для загалу нагороду отримав, а ні, то можна було б зайнятися пошуком знаків і символів у тому, що вручення премії відбувається саме в Брусилові, на землі поза всяким сумнівом, освітлений високим духом митрополита Іларіона, а тому й благодатній та увіч не випадково обраній з-поміж усіх інших наших теренів. Затим, чого доброго, міг би збитися на естетичні рефлексії і повністю вихолостити сакральний зміст нинішнього духовного дійства...

Таки багато краще благоговійно торкнутися серцем цього великого осідку нашого світоча і найперше відчутти свою безмірну відповідальність перед пам'яттю цього великого мужа, і зайвий раз звірити власні совісні голоси з його високим регістром...

Чи не за звичкою, бува, ми невтомно запевняємо себе й інших, що є смиренними християнами і сповнені всіляких чеснот, притаманних істинним вірянам. Щоправда, дещо втішаємо знову ж таки самих себе, що нібито живемо в якийсь особливий час, адже «нас із металу виклепав модерн» (Ліна Костенко), тому віками вивірені уклади вочевидячки застаріли, і нам конче необхідні нові смисли та поняття. І зовсім чомусь забуваємо пророчі слова Івана Огієнка: «Служити народові – то служити Богові». Без найменшої знижки на обставини й епохи, від себе додамо. Хай люди скороминучі, хай жорстокий час іноді диктує свої легковажні умови, але ж горні настанови непохитні, але ж євангельські цінності вічні, а саме на них і спирався митрополит Іларіон.

– Де ж тоді справжні слуги народу, а не придепутачені патякалі? Де звиятязці, що зі зброею в руках, а не на словах свою землю боронять од супостата? Тобто – служать. Чому в найкритичніші часи буття Батьківщини, коли на фронтах її доля вирішувалася, увіч щопта від всенього загалу на смертний бій з агресором стала?..

Безліч питань, важких і незручних водночас навіть у таку урочисту годину стоїть перед нами. Але ж без відповіді на них дарма світлі овиди вглядіти. Тому так важливо у цю сувору пору абсолютно чесними найперше перед самими собою бути. Інакше не варте життя заходу.

Тепер уже цілком очевидно, що нинішню цивілізаційну війну ми виграли. На жаль, без втрат не обійшлося. Але то неправда (вірніше, не вся правда), що найкращі гинуть. Просто милосердний Бог дарує гіршим зайву нагоду для спокути.

Тож у всіх нас ще є час прислухатися до світлоносного нашого Митрополита:

«Служба народові, як і кожна праця, – це ціль нашого життя для спасіння».

Не лише власного спасіння, наголошуємо, але й держави.

Хвала долі скоро я знову в зону бойових дій відбудуваю. Господь дав мені можливість прислужитися і народові, і країні.

Слава Україні!

Отримано: 10.10.2015 р.

ХУДОЖНЯ ОГІЄНкіАНА

М. І. Красуцький

«СЛУЖИТИ ХОЧУ Я НАРОДУ...»

У статті проаналізовано роботу автора по написанню історичної повісті «Грона калини червоні» про Івана Огієнка під час його перебування у Кам'янці-Подільському, його діяльність по створенню першого українського університету, розбудові української держави (1918-1920рр.)

Ключові слова: Кам'янець на Поділлі, Огієнко, УНР, університет, подвижництво та ін.

Про Івана Огієнка – відомого українського вченого-мовознавця з європейським та світовим ім'ям, визначного політичного та державного діяча, фундатора і першого ректора Кам'янець-Подільського Українського університету написано чимало в Україні і за її межами.

Історики, науковці, письменники й поети присвятили цій колоритній, непересічній особистості десятки монографій, наукових досліджень, прозових та поетичних творів.

Вагомий внесок у розвиток і пропаганду творчого доробку Івана Огієнка, огієнкознавства зроблено у працях відомих на Поділлі і в Україні науковців О. Завальнюка, В. Прокопчука, Є. Сохацької, О. Комарницького (Кам'янець-Подільський), Ю. Телячого, В. Адамського (м. Хмельницький) та інших.

Важливе місце особистості Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) відводиться і в художній літературі, зокрема, у наших земляків-подолян. Таких, як поет і прозаїк, член Національної спілки письменників України Петро Карась, доктор філологічних наук, член НСПУ Віталій Мацько, автор цієї публікації. Тут Іван Іванович Огієнко постає як визначний вчений, організатор освіти в Україні, державотворець, політичний і релігійний діяч, самовідданий і невтомний борець за нову, демократичну державу, її мову – мову І. Котляревського і Т. Шевченка, П. Мирного і І. Нечуя-Левицького, Лесі Українки і П. Грабовського.

Особлива заслуга І. Огієнка – його місце і роль у створенні першого в Україні (не тільки в Україні – в усій Російській імперії) Українського університету у Кам'янці на Поділлі, в організації у ньому навчального процесу як очільника, редактора вишу, а також його титанічні зусилля на високих державних посадах Міністра освіти і науки, Міністра віросповідань УНР та Головноуповноваженого уряду УНР у чи не найвідповідальніший, найскладніший і найтрагічніший час революційних бур 1918-1920 років. Саме про це, про ті бурхливі події і йдеться у моїй історичній повісті «Грона калини чер-

воні», що з'явилась друком у 2012 році у друкарні (видавництві) М. Мошака в м. Кам'янець-Подільський, фрагменти з якої друкувалися у наукових збірниках Кам'янець-Подільського національного університету імені І.Огієнка, на сторінках обласної газети «Подільські вісті», звучали у передачах Українського радіо (радіоканал «Культура»).

Вважаю за слушне зупинитися на витоках з'яви твору у моєму творчому доробку, який становить шість романів, дванадцять повістей і низку з близько ста двадцяти оповідань, новел та документально-художніх нарисів. До речі, про це мене запитували і запитують читачі та дослідники-огієнкознавці.

Невдовзі після присвоєння та вручення мені премії імені Івана Огієнка 15 квітня 2011 року, урочистостей, які відбулися з цієї нагоди у рідному місті І. Огієнка – Брусиліві, що на Житомирщині, зусиллями та за ініціативою бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету було проведено наукову конференцію, присвячену ювілейній даті – черговій річниці від дня народження Огієнка (Митрополита Іларіона). На конференції було заслухано ряд виступів, повідомлень, серед них – і мій виступ.

Власне, то був не виступ, а фрагмент з повісті про Івана Огієнка і бурхливій події тієї тривожно-неспокоїної доби, роботу над якою я щойно розпочав.

Аудиторія (студенти-філологи, журналісти, викладачі) схвально зустріла прочитану главу з нової книги, прохала прискорити її написання. Що й було зроблено. У закінченому варіанті повість «Грона калини червоні» з'явилась за кілька місяців, про що інформувала читацький загал газета Національної спілки письменників України «Літературна Україна».

Працюючи над книгою, я використовував чимало кількість першоджерел – зокрема спогади самого Огієнка, його соратників, подвижників та ініціаторів створення першого українського вишу на Поділлі Олімпіади Пашенко, Віктора Приходька, Василя Біднова, Леоніда Білецького, Софії Русової, чимало інших документальних матеріалів того часу. Основою послугували нотатки Івана Огієнка «Моє життя», де він детально, у хронологічному порядку простежував свій нелегкий шлях – шлях невтомних пошуків і дерзавь, боротьби за українську державність, українську мову як єдину мову в Україні.

У повісті я намагався показати професора Огієнка як неординарну особистість, визначного вченого, відомого політика, релігійного і культурного діяча, великого патріота України.

Завдяки його енергії, неабияким організаторським здібностям у досить короткий термін на території розореної, сплюндрованої війнами і революціями країни Російської імперії, наче гордий Фенікс, виріс університет, де одержали право і можливість здобувати знання, при тому рідною мовою, і прості українці – робітники, селяни, ремісники.

Поруч з першим ректором, шлях до визнання, наміченої мети прокладали ті ж В. Біднов, Л. Білецький, С. Русова, Ю. Сіцинський, І. Любарський, Є. Тимченко, М. Драй-Хмара...

Вони спільними зусиллями робили велику справу, вкладали у неї усі свої сили, знання, досвід. А ще – любов до України, високий патріотизм, вірність своєму народові.

У книзі певне місце відведено показу сімейних взаємин Івана Івановича і його коханої дружини та вірного друга Домнікії Данилівни, синів Юрка і Анатолія, доньки Лесі. Жили Огієнки у дружбі, любові і повазі одне до одного. Сім'я для них – святе, оберіг щастя і доброти. Її потрібно берегти і плакати завжди і будь-що.

Чимало місця відведено відтворенню драматичних подій національно-визвольної революції початку 20-х років ХХ століття в Україні і на Кам'яничині, успіхах і невдачах, які мали місце, прорахунках її лідерів, котрі у складних, суворих умовах того часу не зуміли віднайти оптимальних рішень, не змогли відстояти волю і незалежність.

Іван Іванович Огієнко постає перед нами справжнім борцем, патріотом, до кінця відданим справі, яку обрав для себе ще малим хлоп'ям у рідному Брусиліві. Він вірить у торжество високих ідеалів, у перемогу Добра і доклав усіх сил заради їх реалізації.

У цьому йому сприятимуть його колеги по університету, по науковій діяльності. Це відомі уже В. Біднов, Л. Білецький, Ю. Сіцинський, С. Русова, М. Драй-Хмара.

Пліч-о-пліч з І. Огієнком гірку чашу розчарувань і потрясінь вип'ють десятки патріотів-державників, серед яких – Юрій Липа, ім'я якого добре відоме і широко знане нині в українському соціумі.

Вони були щирими друзями, поборниками однієї ідеї, якій не судилося здійснитися із-за збігу певних подій і обставин.

Вірними їй вони залишились до кінця свого життя.

Про все це – у повісті «Грона калини червоні». Книга ця – лише скромні штрихи до історії, відображення тих далеких уже подій які дали могутній поштовх подальшій боротьбі за незалежну, демократичну Україну, утвердження нового суспільного ладу, задля кращого життя українського народу, для його щастя.

Боротьба ця продовжуватиметься і триватиме допоки Україна не встане з колін, не стане багатою, квітучою державою. Задля цього боролися і вмирили батьки і прадіди, за це готові боротися і перемагати їх нащадки – покоління нинішні і прийдешні.

Отримано: 24.09.2015 р.

М. І. Красуцький

КАМ'ЯНЕЦЬКА СОНАТА НА ТЛІ ОСІНЬОГО ПАДОЛИСТУ

Повість

Про героїчні і трагічні сторінки історії, події національно-визвольної боротьби українського народу за свою незалежність, подвижницьку працю, революційну і просвітницьку діяльність талановитого педагога й організатора освіти, палкого патріота України Софії Русової у Кам'янці-Подільському у буремні 1918-1920 рр. розповідається у повісті відомого українського письменника Мар'яна Красуцького «Кам'янецька соната на тлі осіннього падолисту».

-1-

Ранок видався погідним, не по-осінньому теплим і прозорим. Велетенська жовтогаряча куля сонця поволі здіймалася над тихими хвилями річки, віддзеркалюючись усіма спектрами райдуги у сіро-зеленій воді. Смотрич неспіхом котив свої води поміж високих, скелястих берегів, на одному з яких відспівували тривожно-неспокійну пісню ранньої осені молоді, окоренкуваті дубчачки, клени та струнки каштани, не так давно висаджені з ініціативи і при безпосередній участі Місцевої громади Кам'янця на Поділлі, на іншому, протилеж-

ному – височіли кам'яні мури оборонних валів і фортечних споруд, розбудованих тут ще у позаминулому столітті, міська Ратуша, Кафедральний костел, а ген далі – скільки оком сягнеш, будинки містян-торгівців, ремісників тощо.

Старе місто!..Ти – древнє і вічно юне серце губернського Кам'яця, його натруджений, велелюдний, сповнений постійних турбот і життєвих клопотів, звияг і негарздів, центр земного притяжіння, де акумулюються, знаходять свій подальший розвиток, своє конкретне втілення у реальність усі, або майже усі, проекти і задуми міської влади, Кам'янецької громади.

У різні роки, у різні століття Старе місто було і залишалося, незважаючи на те, яке буревії з грозами якими, які смертельні урагани проносилися над ним, над його вузькими, на кшталт західноєвропейських, вулицями і площами. Хто лишень не намагався заволодіти, підкорити, зробити своєю вотчиною це славне місто над Смотрич-річкою, у царстві чудової природи й казково прекрасних ландшафтних утворень, названих згодом Подільськими Товтрами, знаними не лише в Україні, а й у Європі. Кам'янець, перлина на камені, як нарік це надзвичайне місто ще на зорі його народження всесвітньовідомий Геродот, не скорився, не став на коліна перед завойовниками – ні перед турками, ні перед польськими шляхтичами, ні перед... Ні перед ким! Не скорився і не скориться. Ні-ко-ли!..

Софія Русова прошкувала до Старого міста. Мала там цілу купу справ. Яких саме? Та різних. Потрібно було і завітати, поцікавитися, як там і що, зустрітися з ректором, інспекторами, передати три чи й чотири (здається, таки три, не рахуючи останнього) циркуляри з Міністерства освіти, відтак – оглянути приміщення, у яких у зв'язку з переїздом до Кам'яця урядових інституцій УНР мають розташуватися деякі структури та службові підрозділи влади. Ворожі війська щойно оволоділи Вінницею, ще раніше – Києвом. Тож потрібно все зробити, аби Уряд Української Народної Республіки мав можливість працювати чітко і безперерійно навіть у цих надзвичайно складних, екстремальних умовах. Про це їй говорили і в Міністерстві, і в департаменті. Мовляв, маєте виконати відповідальну місію негайно і на належному рівні. Особливо наголошував на те пан Міністр. «Знаєте, велмиповажна пані Софія, як то є важливо? – перепитував, пильно дивлячись у вічі. – Ми сподіваємось, усе буде гаразд. Зичимо успішної поїздки до Кам'яця... – і додав, насамкінець: – Коли щось не виходитиме, чи якась поміч буде потрібна – звертайтеся до тамтешньої влади, а ще ліпше – до пана Огієнка, ректора університету, котрий ось-ось відкриється. Пан Огієнко допоможе...»

Івана Івановича Огієнка, не так давно призначеного ректором Українського університету в Кам'янці-Подільському. Софія Русова знала ще дещо раніше його університетського очільництва. Чула про нього як про неординарну особистість, відомого вченого-мовознавця, палкого патріота України, її незалежності. Навіть читала деякі його статті у періодичних виданнях, передовсім ті, що стосувалися української мови, її якнайширшого запровадження на теренах України, популяризації серед місцевого населення.

«Мова – то душа народу», – підкреслював автор. І робив висновок: «Без мови немає і не може бути нації».

Ця та інші подібні тези знайшли схвальний відгук серед українства, а також у неї, Софії Русової. У своїй державі має бути і своя мова – мова нації, народу. Інакше і бути не повинно. Так думала, звісно, не лише Софія. Так вважали сотні, тисячі, мільйони справжніх українців, які готові були зробити усе можливе, усе від них залежне для розбудови своєї, української, держави, своєї рідної мови.

Та найперша зустріч запам'яталася надовго. Назавжди. Іван Іванович виявився досить приємною людиною, гарним співрозмовником. Спілкувався з

відвідувачкою просто, невимушено і з почуттям власної гідності. Однак не вказував бодай чимось свого становища, високого посадового рангу. Підвісяк, як і належало інтелігентному мужчині, справжньому джентльмену, із-за стола, зробив кілька кроків назустріч. Невисокий, з худорлявим, трохи блідим од перевтоми (праця по підготовці до відкриття університету, напруга останніх днів далася взнаки) обличчям, густо обрамленим акуратно підстриженими темними вусами і такою ж темно русою борідкою. Доброзичлива, приємна посмішка, пильний, допитливий погляд трішки примружених карих очей.

– Радий бачити вас, поважна пані, – мовив, вказуючи на стілець напроти стільця, за яким шойно сидів сам. – Сідайте, будьте ласкаві.

Софія чемно прийняла запрошення. Подякувала. Затим неквапом присіла на краєчок оббитого темнокоричневою шкірою стільця.

– Я до вас, пане ректоре, аби не лише засвідчити мою глибоку повагу, а й вирішити окремі питання подальшої співпраці.

Огієнко уважно слухав. Майже непомітно робив якісь позначки у записнику. До кімнати, де проходила розмова, заходили якісь люди – чи то співробітники, викладачі майбутнього вишу, чи фахівці, котрі працювали на спорудженні, добудові університетських об'єктів.

Ректор защораз просив вибачити його за певні незручності, спричинені непередбачуваними обставинами, але справа, мовляв, нагальна і конче необхідне його втручання. Давав короткі розпорядження, вказівки, відтак знову повертався до перерваної розмови.

Бесіда (саме швидше бесіда, аніж просто ділова, на якусь конкретну тему розмови) тривала недовго, десь близько півгодини. Софія зірким оком завважила, що Огієнко позирає на годинник, – вочевидь, поспішає. Тож зробила спробу завершити таку, без перебільшення, цікаву і коротку для неї розмову. Навіть підвелася зі стільця, та ректор порухом руки посадив її на місце:

– Даруйте, пані Софія, але ми з вами ще не все обміркували. Будьте люб'язні, ще кілька хвилин...

Прощаючись, Огієнко подякував за одвідини, за корисну для обох і, головне, задля спільної справи, розмову, висловив упевненість, що вони зустрічатимуться ще неоднораз – попереду спільна праця, попереду стільки роботи і стільки зусиль належить прикласти, аби здійснити намічене.

– Мета вартує того, – мовив тихим, але рішучим, вольовим голосом. І повторив: – Так, мета того вартує...

Дорога до Старого міста пролягала через величний Новопланівський міст – справжнє диво, що з'єднувало обидва береги Смотрича на висоті понад півста метрів. Софія зупинилася десь напівдорозі, зіперлася обома руками на металеву огорожу. Стояла і довго дивилася вниз, на сіро-зелені хвилі річки, що переливалися, міняли свій колір під скупими променями вранішнього сонця і здавалися справді якимись незвичайними, навіть казковими. Казковими видавалися і маленькі, наче іграшкові будиночки у каньйоні. Онде вони – один, другий, десятий... Хто у них живе, що за люд? Напевно, не з багатих, адже оселі ті виглядають досить скромно, хоч і вельми ошатно. На подвір'ї однієї з будівель під самісіньким мостом, величезний чорно-білий пес на ланцюгу гарцює. Бігає від дерев'яної будки до такого ж дерев'яного сарайчика (тут, на Поділлі кажуть «хлівця»), звідти – назад. І гавкає щосили: «Гав-гав!.. Гав-гав!..»

А це вже либонь, хазяїн цього обійстя вийшов з оселі. Й одразу ну-мо пса, Рябка (не інакше, як саме таке наймення має рябий песюра), заспокоювати, аби замовк, капосний. Пес не чує, править своє. І чого йому не сидиться в дощатій будці, чого бракує?

Дядько-господар врешті-решт сердито тупнув ногою, ухопився обома руками за довжелезний ланцюг, потяг до себе. Рябко заскавчав і враз замовк, відтак, підібгавши хвоста, поплентався у кінець подвір'я.

«Так і люди, – чомусь подумалось Софії. – Не всім стаєє сміливості боротися, відстоювати своє...»

Ще раз глянула униз каньйону, на тихе плесо річки, старі будиночки по обидва боки Смотрича, і попрошувала далі.

Справи ж бо, справи...

Кам'янцем, розореним, сплюндрованим війнами і революцією Подільським краєм, Україною котилася рання осінь року одна тисяча двя'ятсот вісімнадцятого – року великих надій і сміливих, райдужних сподівань, омріяних перемог і прикрих поразок...

-2-

На Ринковій площі, не зважаючи на те, що було ще досить рано, панувало неабияке пожвавлення: повсюди снували люди, перегукувались, зазивали покупців та клієнтів, прикажчики, перукарі, продавці різного мотлоху. Місто жило своїм звичним розміреним життям. І здавалося, що йому, місту, усім цим людям немає ніякого стосунку до воєн і революцій, до усього, що діялось і діється нині на теренах України, за межею їхнього розуміння, сприйняття.

Насправді ж було зовсім не так. Достоту не так. Швидше навпаки. В усьому, насамперед поведінці містян, відчувався якийсь тривожний стан, неспокій і ще щось таке, що змушувало насторожуватись, немовби очікуючи чогось невідомого, незнаного досі, а відтак породжувало і страх, і надію. Надію! О так, надію укупі з вірою. Допоможи, Господи!..

Неподалік Кафедрального костелу розташувалася рота вояків на чолі з молоденьким, ще зовсім юним командиром. Про щось голосно розмовляють, жартують. Куди вони, ці звідки? Може, на фронт? Бої ідуть зовсім близько. Червоні намагаються оволодіти територією, яка ще знаходиться у руках військ УНР. Київ, як не прикро, уже їхній, та й Вінниця, Житомир... Недарма український уряд до Кам'янця переїхав. Небезпека чатує скрізь і повсюди. Тож слід бути насторожі і кам'янчанам, будь наготові дати відсіч. Про це йшлося на недавньому зібранні у міському театрі за участі очільників губернської влади, військовиків. Софії добре запам'яталося сказане одним з ораторів: «У нас немає вибору – свобода або смерть, перемога або підневільне животіння, рабство! Краще загинути, ніж здатись на милість окупанту». Що правда, то правда. За волю, щасливе життя на своїй землі, у своїй, Українській державі треба боротися. Боротися, не шкодуючи власного життя, здоров'я власного. Мета варта того.

Згадалася недавня зустріч з Іваном Огієнком. Це він мовив: «Мета вартує того». Так, професоре, вартує. Ще як вартує...

На майдані біля Ратуші – велелюдний натовп – жінки, чоловіки, де-інде промайне військовий мундир. З'явиться і шезне, розчиниться у юрбі. А оце трійця юнаків у формі підійшли, зупинилися. Либонь, гімназисти. Енергійно жестикулюють, схоже сперечаються. Один з трійці – той, що без картуза з світло-русою чуприною схожий на невеличку продовгувату тикву голові, достоту енергійний, задерикуватий, так і стріляє очима доокруж, так і стріляє. Враз притьма побіг у самісінський епіцентр юрби, його супутники – за ним. Що вони там зобачили, що привернуло їхню увагу?

Софія спочатку не збиралася того робити, одначе передумала. Пришвидшила кроки, наблизилася до чималого гурту. Ну ж бо, що тут дієть-

ся? Одразу й не зрозуміла ніц. У центрі оточеного людом кола стояв сивий дід у чорному бувалому в бувальцях, ношеному-переношеному смокінгу, білій сорочці з галстуком і... грав на скрипці. Справді грав на скрипці!

Його рука зі смичком то злітала над непокритою головою, то різко падала вниз, залишаючи чарівні звуки, чудову мелодію. Так тривало довго – хвилини, десятки хвилини. Мелодія зачаровувала, хвилювала, викликаючи спалах емоцій, будоражила серце і душу.

Скрипаль грав, а натовп зачудовано слухав. Мовчки, у незвичній для майдану тиші. Відчувалося: подібно, або бодай схожого на нинішнє, дійства тут давно не бачили, не чули. Звісна річ: війна, розруха, не до музики. Але ж – ні! Он як слухають скрипалю. Не розходяться, до тих, що стоять уже більше години-двох, додаються нові поціновувачі музики. Підходять, сторожко, аби не завадити маестрові, зупиняються, слухають. А скрипаль грає, немов крила злітають над сивочолим майстром, руки зі смичком і чудо-скрипкою, народжуючи прекрасну, хвилюючу мелодію.

«Хто він, цей невідомий скрипаль? Як опинився тут?» спроквола поповзло серед людського натовпу. Одні запитували, інші понижували плечима: мовляв, хто його знає. Зайшлий якийсь, звідкись прибився. Може з окупованого Києва, з консерваторії. Може, ще звідкись. Хіба це так важливо? Зате, грає як!..

Софія стояла посеред майдану, за декілька кроків від маестро. Слухала чарівний голос скрипки і не могла відірватися бодай на мить. Вона спостерігала за скрипалем, його руками, його очима. За кожним порухом його рук, його серця. І – серця також. Бо тільки за покликом серця, зовом душі може народитися велика мелодія, що по-справжньому хвилює, окрилює. Додає сили й снаги.

Уже залишивши майдан, Софія ще і ще озиралася туди, де щойно слухала, – ні, не просто слухала, а насолоджувалася віртуозною грою скрипалю, його мистецтвом дарувати людям радість – радість і щастя від спілкування з прекрасним. Хто ж він, той маестро? Звідкіля прибився сюди, у це майже прифронтове місто? Хоча... хіба лиш Кам'янець, нині у такому становищі перебуває? Геть уся Україна у розруці, неспокої. Коли ж настане кінець тривогам, нестабільності? І чи ж настане...

Вона вкотре озиралася на звуки, що продовжували долинати з майдану, упіймала себе на тому, що зовсім не має бажання опинитися у тісному міністерському, чи якомусь іншому кабінеті, де панують задушлива атмосфера очікування чогось, підсиджування одних чиновників-посадовців іншими, постійні намагання посісти більш привабливі місця у хай і обмеженій чотима стінами і вузькими коридорами службової ієрархії. Так було, так є, либонь, так буде завжди. Незважаючи на війни і революції, плин часу і позитив у зміні в свідомості пересічного індивідуума. Адже кар'єризм, заздрість, прагнення бодай якомь виділитися серед загалу, маси були і будуть допоки існує світ і ми у ньому.

Софії подібна перспектива не смакувала, ніколи. Її стихією були воля, розкутість, свободне спілкування і одвічне прагнення своєю працею приносити користь людям, Україні. Жадала цього завжди й в усюму. Про себе дбала найменше. Аби справа, якій присвячувала себе, віддала найкращі роки життя, не згнула, не вмерла, як у тій пісні співається. Щоби ми, простий нарід, запанував у рідній країні, на своїй землі. І так буде! Не може бути по-іншому. Бо за це вони боролися і борються, гинули і гинуть. Вона – одна з таких. Не потрібні їй слава, чини, високі посади. Її доля – доля України, української державності. Щоби вони процвітали, щоби люду українському жилося щасливо, можливо. Іншого їй не треба, ні престижних посад, ані почесей.

Софія крокувала вузькими вуличками Старого міста, зірко вдивлялася у його незвичайну, своєрідну красу, милувалася історичними пам'ятками, за

кількістю і значимістю яких Кам'янець на Поділлі поступався хіба що Києву і Львову. Так, лише їм. А які чудові тут краєвиди – очі розбігаються. Стоїш на Ринковій площі чи на вулиці Зарванській – а перед тобою геть усеньке місто з його щедротами: великі і неповторні собори, рідкісні архітектурні споруди – свідки давно відгомонілих епох, парки і сквери... Краса і велич! Дух переходить, серце гордістю переповнюється...

Кам'янець справив на Софію незабутнє враження. Чим саме? Як сказати... Либонь, своєю незвичайністю, неповторністю. Якоюсь дивною, європейською, самоідентичністю. Їй тут подобалося геть усе – і розкішна зелень парків і скверів, і тихий Смотрич, що суворо і велично котив свої сіро-зелені хвилі у безвісті віків, і розкішний каньйон у його річищі, і старовинні замки й фортеця з пропахлим порохом її жорстоких битв бійницями...

Вона, щойно приїхавши місто, одразу подарувала йому свою незрадливу любов, яку зберегла крізь роки і відстані.

Вона по-справжньому закохалася у Кам'янець-Подільський, що одержав тоді статус і визнання як третя (після Києва і Вінниці) столиця УНР і, працюючи на відповідальних посадах в урядових інституціях, доклала максимум зусиль задля розвитку освіти і просвітництва на Поділлі, ініціювала цілу низку заходів для допомоги школам, іншим навчальним закладам краю у налагодженні навчально-виховного процесу, забезпечення їх найбільш необхідним.

Очолюючи департамент Міністерства освіти в уряді УНР, Софія постійно у русі, в дії – жодного дня у кабінетах, за роботою з паперами. Поїздки у віддалені міста і села губернії, знайомство зі ситуацією, з станом освіти й освітніх закладів, їх навчальною і матеріально-технічною базою, котра, на привеликий жаль, була дуже слабкою і, звісно, не могла не турбувати як місцеву владу, так і міністерських чиновників.

Софія усе робила, аби допомогти освітянам поправити стан справ, стукала, і досить наполегливо, у двері різних, зокрема й високих кабінетів. Пояснювала, вимагала, доводила.

Справедливості ради, варто зізнатися: не все їй вдавалося, не завжди її зусилля приносили бажаний результат. Та все ж наслідки, хоч і незначні, були.

Дещо поліпшилися справи із забезпеченням навчальних закладів підручниками, шкільним приладдям, програмами. Більше уваги стали відляти підготовці кадрів кваліфікованих вчителів, якості навчання. І хоч проблеми, про які йшлося, не належали цілковито і повністю до компетенції очолюваного Софією департаменту, вона дбала про їх вирішення завжди і повсякчас, вважала своїм безпосереднім обов'язком, не випускала з поля зору.

«Освіта починається зі шкільної лави, – повторювала Софія Русова, – Тож кінче необхідно піклуватися про те, щоб школи мали все для забезпечення якісного навчання школярів, виховувати почуття справжнього патріотизму, любові до України».

Проминуть роки, десятиліття, Україна стане незалежною. Але і сьогодні першочерговим завданням школи, освіти взагалі є і залишиться не тільки навчання школярів, підростаючого покоління основам наук, а й, що особливо важливо, виховання їх справжніми патріотами, прищеплення їм любові до Вітчизни, до рідної землі, до краю, де ти народився і живеш. До землі, краю твоєї батьків і дідів. І як тут не згадувати – знову і знову – Софію Русову, визначного педагога, подвижницю освітянської ниви, мудрого навчителя, державного діяча. У суворі роки революційних бур і потрясінь вона зробила все, що могла, що було у її силах і можливостях, щоб Україна стала демократичною,

незалежною державою, щоб мова українська одержала статус державної, рідної для всіх українців. Щоби всі українці мали право і можливості навчатися в своїх, українських школах і вишах, одержувати якісну, повноцінну освіту за власним вибором і уподобаннями. Вона за це боролася. Вона цим жила, віддаючи усю себе без останку. Велика їй за те наша дяка і шана глибока, незмірна.

-3-

Осінь у Кам'янці... Тогоріч вона прийшла несподівано рано. Літня спека тривала впродовж липня і половини серпня, відтак зарядили затяжні дощі, які, здавалося, не закінчаться ніколи, а за ними... «Все, по теплу» – прогнозували місцеві старожили. І додавали: «Видать, рання сьогоріч осінь буде. Встигнути б упоратись з усім до перших заморозків і снігу». «Впоратись з усім» – означало зібрати вирощене на ланах і хлібороських садибах, у господарствах селян. А ще – встигнути підготуватись до холодів, забезпечити паливом, теплом міські установи, навчальні заклади, оселі мстян. Зробити усе це було нелегко, особливо якщо враховувати ситуацію в губернії, в країні.

Початок вересня порадував теплом, гарними сонячними днями. Однак осіння прохолода відчувалася дедалі помітніше. Каштани і клени у скверах, по обочинах вулиць незвично рано вкрилися позолотою, одяглися у жовто-черлені шати. Особливо помітно ходу ранньої осені було у центральному парку... місці постійного відпочинку кам'ячан. Тут проходили різноманітні міські заходи, свята, гуляння. Люду збиралося чимало. Масові дійства, як правило, супроводжувалися військовим духовим оркестром.

Тепер у парку було незвично тихо, безлюдно. З розлапистих окоренкуватих каштанів гулко вистукуючи, падали на мокрий опісля дощу асфальт, темно-коричневі плоди: гуп-гуп, гуп-гуп... Поривчастий вітер зривав з гілля обважніле листя і, покружелявши ним у прозорому, що дихало осінньою прохолодою, повітрі, поволі опускав додолу.

Осінній падолист...

Софія ішла на черговий масовий захід, котрий повинен відбутися у міському театрі, який ще називали Шевченківським будинком. Може, тому, що тут у Кам'янці, подорожуючи Подільським краєм, 1846-го року побував Кобзар. Порівнявшись з парком, вірніше з його територією, пані Софія вирішила зайти туди. Часу до початку зібрання було достатньо, тож мала на меті скористатися нагодою і бодай якихось півгодини помилуватися красою цього оазису природи, подихати свіжим повітрям.

Парк, як і місто, жив своїм життям. Спокійним, розміреним. Двірники, чоловіки у специфічних «робах» прибирали територію, згрібали опале листя і відвозили його спеціальними візками геть подалі. Літній службовець у форменому картузі ретельно стежив за тим, щоб прибирання здійснювалося на належному рівні, акуратно, якісно. Він невдоволено покрикував на робітників, навіть одному з них пригрозив кулаком: мовляв, хіба так потрібно робити? Той, схоже, ніяк не відреагував на зауваження начальства, бо як стояв біля чималої купи мокрого листя, то так і продовжував стояти, намагаючись при цьому завернути самокрутку. Врешті-решт, таки завернув, поніс до рота. І... посміхнувся чомусь. Чому? Либонь, згадав щось смішне чи приємне. А, може, то була його відповідь службовцеві на гнівні окрики й погрози.

Софія зупинилася, відтак, перестрибуючи калюжі (видать, дощило тут добряче, що й досі води стільки), зробила кілька кроків вузькою стежиною, що в'юнилася поміж дерев.

Пані, вам щось потрібно? – Літній чоловік у форменім картузі покvapпливо простував їй назустріч. Софія хитнула головою: – Ні, нічого. Я просто так. Милююся вашим парком, Сподіваюся, це не заборонено?

Службовець знітився.

– Ну що ви, що ви?.. Я тут, за старшого, цікавлюся. А ви... будьте ласкаві, гуляйте собі, дивіться. У нас тут є на що подивитися. Парк один з найстаріших в губернії, чимало рідкісних дерев. Ось хоча б цей...

Софія подякувала і, пославшись на брак часу, поспішила до виходу. Чиновник розчаровано низав плечима: мовляв, я хотів яккраще...

Парк справді був чудовий. Дерева, покриті легким багрянцем осені, стояли, немов солдати на параді, стрункі і могутні, похитуючи кронами у такт розміреним подихам вітру. Деся зовсім поруч, заховавшись між гіллям, монотонно вистукував, виконуючи свою одвічну роботу, трудяга дятел.

«А таки гарно тут, наче у казці, – мовила стиха Софія. – Таку красу конче необхідно берегти, не дозволяти нищити, плондрувати. Навіть у такі, як нішні, далеко не найкращі часи. Бо що тоді залишиться нащадкам?..»

Зібрання тривало недовго. Звучали патетичні виступи із закличками, котрі нікого ні до чого не зобов'язували, одні оратори спростовували сказане іншими, ті, у свою чергу, також не залишалися у боргу.

Софія спересердя грюкнула дверима – не дочекавшись закінчення, виїшла із зали. До речі, винила так не лише вона. Один за одним приміщення покидали й інші учасники зборів. Якийсь сивочолий чолов'яга з акуратно підстриженою борідкою «аля Троцький», порівнявши з Софією, своє невдоволення висловив досить оригінально, досить лаконічно: «Дурня якась!»

До свого місцеперебування поверталася через парк. Надибавши напіврозтрощену кимось (і кому таке прийшло до голови) дерев'яну лавицю, присіла. Слухала тихий шеліт дерев, вистукування дятлів(тепер їх, вочевидь, уже було два чи й три, бо стуків доносився з різних боків), спостерігала за тим, як з покритих осінньою позолотою дерев, трохи покружлявши у повітрі, падав на мокру од недавніх дощів землю багряно-жовтий лист. Падав і падав, падав і падав... Осінь... Рання осінь...

До помешкання потрапила, коли за вікном уже стемніло. На місто насувалася ніч. Ще одна. Тривожна, неспокійна. Скільки їх уже було у її бурхливо-му, хоч і не вельми довгому житті і скільки буде іще?..

Перекусивши похапцем чим Бог послав, засіла за папери. Зібрала геть усе, що нагромадилося за цілий тиждень, розіклала перед собою. Циркуляри, розпорядження, листи... Читала, деякі перечитувала по декілька разів. Вона так звикла – вникати в саму суть, в подробиці. Адже кожен документ вимагає реагування, дії. Тож треба детально ознайомитись, усе зважити, проаналізувати. А то і на місце виїхати, вивчити проблему. Як же інакше?

За роботою засиділась допізна. Настінний годинник пробив дванадцять разів. Північ. «Довго ж ти засиділася, пані Софія, – проказала, сама до себе звертаючись. – Усі порядні люди давно вже сплять, а ти ще зі своїми паперами розібратися не можеш».

Підвелася з-за столу, підійшла до єдиного у цій кімнаті вікна, розсунула фіранки. Білі, ретельно вигладжені. Сама їх прасувала і вішала сама. Вона любила прибирати у помешканні, щоби чисто було, акуратно, усе на своєму місці. Так було завжди. Ось і на цей раз... Щойно приїхала, розпакувала валізу – і нумо лад у кімнаті наводити. І таки дещо зробила. Незатишне, з обдертими стінами, помешкання набуло більш привабливого вигляду, стало комфортнішим.

Надто після того, як на вікні зявилося симпатичні фіранки. Їх Софія возила з собою всюди. Це був обов'язковий атрибут її побуту, її неспокійного життя.

Стояла і довго дивилася у фіолетово-чорну безодню ночі, що висіла над містом, над Україною, палахкотіла блідо-оранжевими мірадами далеких зір у такому ж чорно-фіолетовому небі. Ніч тихо пливла над розмореним, натомленим повсякденними турботами, тривогами і боріннями Кам'янцем. Місто спало, очікуючи світанку, нового дня. Яким він буде? Що принесе цим знедоленим, згорьованим людям?..

Софія відійшла од вікна. Хвильку повагалася, а тоді знову сіла за стіл з паперами. Потрібно працювати далі...

Автор розпочав роботу над повістю, перші розділи якої подав для друку у збірнику.

Отримано: 29.09.2015 р.

Б. М. Негода

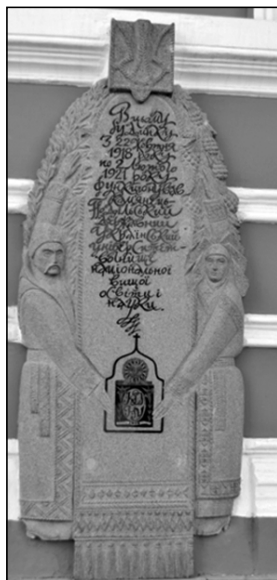
СКУЛЬПТУРНЕ ВТІЛЕННЯ ОБРАЗУ ІВАНА ОГІЄНКА

Меморіал на будівлі центрального корпусу Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка ми створювали разом з В.І. Лашком впродовж трьох місяців. 2003 року тодішній ректор Олександр Михайлович Завальнюк попросив нас зробити портрет Івана Огієнка. Коли закріплювали цей меморіал, я подумав, що тут є хороше місце для ще одного. Доклали чимало зусиль і 2005 року створили другий меморіал – два місяці працювали над удосконаленням шрифту для нього.

Робота над погруддям Івана Огієнка була надзвичайно цікавою. Ми робили його із великої плити граніту – вирізали спочатку грубо, а потім ідеально, аж до деталей.

Нашим завданням було передати духовну велич, силу та енергію митрополита, зобразити його так, щоби нащадки відчули його внутрішнє горіння, відданість своєму покликанню. В образі Івана Огієнка головну увагу сконцентровано на монументальності і монолітності постаті великого українця.

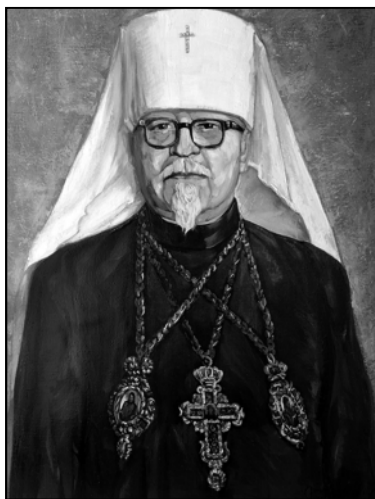
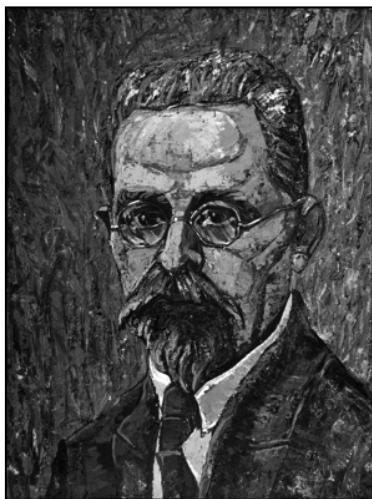

Отримано: 04.11.2015 р.

В. О. Радецький

ІВАН ОГІЄНКО

Отримано: 01.11.2015 р.

В. О. Радецький

СНИ СТАРОГО КАМ'ЯНЦЯ

Червоний костел

Сонце над Кам'янцем

Вірменська церква

Отримано: 01.11.2015 р.

В. Ф. Сташук

ТРИПТИХ БЕЗСМЕРТЯ

... «Петлюрівський Міністр», «Варшавський утриманець Пілсудський»...

*Це – епітети, якими «поцінував» Івана
Огієнка радянський літературознавець
О. Мазуркевич.*

... Постаць Івана Огієнка вже реабілітована історією. Але вона ще не пізнана, глибинно не поцінована в Україні.

*З книги професора Миколи Тимошика
«Лишусь навіки з чужиною»...*

I

За баштою – світанки калинові,
Весніють хвилі древнього Здвижа.
І світ встає з Великої любові
У чистих мужніх помислах, у слові,
Що світиться у полисках ножа.
Через віки гудуть тривожні кроки,
Пророчать благу вість довкруг яса.
Тут, на Забашті, босий слід Пророка,
Що славсь до Бога, в гридницю Високих, –
Благословляли сиві небеса.
На хресний бій за вільну Україну
Перо здіймало мужньо палаша.
У щасну мить і в люту хуртовину
Скресала і молилася дитинно
Безсмертна Огієнкова душа.
За баштою – одвічні Тихі верби, –
Повідують нащадкам у віках,
Як веслував у пісні білий лебідь,
І прихилила в душу отче небо
Благословенна Господом рука.

II

Зійшла зоря, немов душа, над світом –
Благословенні праведні уста.
Злоба ще буде довго сатаніти,
Але ніколи не остудить вітер
Святої крові хресника Христа.
Прошу, молю: врятуйте від безвір'я,
Даруйте милість з Божої руки.
Прийміть і нас в своє Високогір'я,
Де хресні рани світять крізь віки.
О, як гірчить людська душа полинно!

Та вже гряде Провісниця – зоря...
В далеку путь столітньої години
Встає з колін сплюндрована Україна,
Немов псалом досвітній – з віттаря.
Деся в піднебесі – віку передзвони,
Що розпинають посвисти хлиста.
І хай Господь від лиха нас боронить,
Бо ми йдемо в нові столітні гони,
Обмиті кров'ю хресників Христа.
Прошу, молю: врятуйте від безвір'я,
Даруйте милість з Божої руки.
Прийміть і нас в своє Високогір'я,
Де хресні рани світять крізь віки.

III

Хтось вас назвав зневажливо Петлюрою ,
Що ви не так, і не туди ішли,
І слались хмари крепом і зажурую
На паперті крамоли і хули.
А Ви ішли на вічний гвалт безоднею,
На бій святий, на вічну свою прю.
А Вас лякали ненаситно Коднею,
Коли несли у світ свою зорю.
Ви у житті і в пісні не лукавили,
Шукали квіти навіть у багні.
А отчий край, як вдячний син, прославили,
А недругам сказали мужне: «Ні!».
Ні! – не заманять нас уже конурою
У грішо-засмальцований едем.
Якщо мене не звать, як Вас , Петлюро,
То, значить, ми віки переживем.

Отримано: 13.11.2015 р.

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор (м. Хмельницький), викладач кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Авраменко Валентина (м. Умань), кандидат наук, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Агаманчук Вікторія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри історії української літератури та компаративістики, керівник науково-дослідного центру огієнкознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Байдич Володимир (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області

Беценко Тетяна (м. Суми), доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Білоусова Тетяна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Білецький Павло (м. Хмельницький), Департамент спеціалізованої підготовки та кінологічного забезпечення Державної фіскальної служби України

Біляцька Валентина (м. Дніпропетровськ), доцент кафедри української літератури Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Видайчук Тетяна (м. Київ), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка

Вітюк Валентина (м. Луцьк), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти педагогічного інституту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Вознюк Володимир (м. Чернівці), завідувачий Чернівецьким літературно-меморіальним музеєм Ольги Кобилянської, заслужений працівник культури України, автор 19 поетичних, прозових, літературознавчих, культурологічних книг, лауреат 9 літературних премій, серед них – премії імені Івана Огієнка

Вонсович Геннадій (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри політології і соціології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Воропасва Тетяна (м. Київ), кандидат психологічних наук, доцент, керівник наукової групи «Етнологія», старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гайдаєнко Ірина (м. Херсон), кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри мовознавства Херсонського державного університету

Галатир Віталій (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Державного архіву Хмельницької області, член НСКУ

Галайбіда Оксана (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Головатюк Юлія (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Гринів Олег (м. Львів), доктор філософських наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Гудима Наталя (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Гурська Дарія (м. Кам'янець-Подільський), аспірант Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Давидюк Руслана (м. Рівне), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету

Данильчук Віталіна (м. Рівне), кандидат історичних наук, доцент кафедри методики та змісту освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Дворницька Наталя (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Дяконович Інна (м. Кам'янець-Подільський), старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Домилівська Людмила (м. Київ), кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дущенко Тетяна (м. Вінниця), викладач кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету

Жацько Віктор (м. Київ), доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Завальнюк Олександр (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Задорожна Олександра (м. Тернопіль), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету.

Іваночко Костянтин (м. Дрогобич), кандидат філологічних наук, докторант кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка,

Калита Оксана (м. Київ), кандидат філологічних наук, доцент кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Карась Світлана (м. Брусилів), завідувача Брусилівським історичним музеєм імені Івана Огієнка

Коваленко Борис (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Коваленко Наталя (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Ковальчук Геннадій (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки дошкільної, початкової, середньої і вищої освіти та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Колібаба Лариса (м. Київ), кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики Інституту української мови НАН України

Козак Раїса (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Концевич Євген (м. Житомир), український письменник, «шістдесятник», член Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих, почесний громадянин м. Житомира, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Корнійчук Тетяна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, викладач української мови та літератури Кам'янець-Подільського індустріального коледжу

Красуцький Мар'ян (м. Кам'янець-Подільський), письменник, почесний професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, лауреат Всеукраїнської літературної премії імені Івана Огієнка

Брук Аліна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кульбабська Олена (м. Чернівці), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Кучинська Ірина (м. Кам'янець-Подільський), доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки дошкільної, початкової, середньої і вищої освіти та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Ладиняк Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Литвинюк Оксана (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Маркітантов Юрій (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови, декан факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мартіна Олеся (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Марушкевич Алла (м. Київ), доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Марченко Ніна (м. Київ), кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Марчук Людмила (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Михно Людмила (м. Суми), магістр Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Мірошніченко Наталя (м. Санкт-Петербург), мистецтвознавець

Мозолок Оксана (м. Кам'янець-Подільський), старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Монастирська Римма (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Негода Борис (м. Кам'янець-Подільський), професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, заслужений художник України, член Спілки художників України, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Оверчук Оксана (м. Київ), кандидат філологічних наук, асистент кафедри фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Олексенко Володимир (м. Херсон), доктор філологічних наук, професор кафедри соціальних комунікацій, декан факультету філології та журналістики Херсонського державного університету

Пентиліук Марія (м. Херсон), доктор педагогічних наук, професор кафедри мовознавства Херсонського державного університету

Поворознюк Світлана (м. Київ), кандидат філологічних наук, доцент кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Поліщук Володимир (м. Черкаси), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Поплавська Людмила (м. Кам'янець-Подільський), асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Попович Анжеліка (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Преловська Ірина (м. Київ), доктор церковно-історичних наук, професор Київської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу джерелознавства новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського Національної академії наук України

Присакар Володимир (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки дошкільної, початкової, середньої і вищої освіти та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Прокопчук Віктор (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор

Радецький Валерій (м. Житомир), художник-живописець, заслужений художник України, член Національної спілки художників України, член Всеукраїнського мистецького об'єднання АРТанія, викладач живопису Житомирського коледжу культури і мистецтв імені Івана Огієнка, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Роспопа Тетяна (м. Луцьк), аспірант кафедри української літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Святненко Володимир (м. Брусилів), краєзнавець, письменник

Святненко Святослав (м. Київ), магістр соціальних наук, Маастрихтський університет (Нідерланди)

Солецький Олександр (м. Коломия), кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української літератури ДВЗН «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника»

Сташук Василь (м. Брусилів), письменник, голова Брусилівської районної організації Всеукраїнського товариства імені Івана Огієнка, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Степаненко Микола (м. Полтава), доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Сукаленко Тетяна (м. Київ), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української словесності та культури Національного університету державної податкової служби України

Тимкова Валентина (м. Вінниця), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету

Тіменик Зиновій (м. Львів), кандидат філософських наук, доцент кафедри історії України та етнокомунікації Національного університету «Львівська політехніка»

Трачук Тетяна (м. Київ), кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Трембіцький Анатолій (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри комерційного та трудового права Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

Третяк Наталя (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Федькова Інга (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Франчук Тетяна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної, початкової, загальної, вищої школи та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Хом'як Наталія (м. Житомир), заступник директора з навчальної роботи Житомирського коледжу культури і мистецтв імені Івана Огієнка, голова Житомирського осередку Всеукраїнського товариства імені Івана Огієнка

Цимбалюк Григорій (м. Житомир), письменник, член Національної спілки письменників України, головний редактор журналу «Світло спілкування», учасник АТО, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Чопик Ярослав (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шевчук Зореслава (м. Кам'янець-Подільський), аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шеремета Наталя (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шуляк Світлана (м. Умань), кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Яценко Ніна (м. Київ), старший науковий співробітник відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України, кандидат філологічних наук

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	5
---------------------	---

1. ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНА ГУМАНІТАРНА НАУКА

СЕКЦІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

Адамський В. Р. Кам'янець-Подільський державний український університет у літописі його сучасників	6
Атаманчук В. П. Духовний ідеал у містерії Івана Огієнка «До Щастя!»	16
Беценко Т. П. Огієнкознавство як новий напрям наукових студій: мета, завдання, проблематика	20
Білецький П. М. Участь іноземних підприємців у насіннево-селекційних дослідях на Поділлі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.	25
Біляцька В. П. Іван Сірко як код національного героя (на матеріалі поеми І. Огієнка та історичних романів у віршах)	29
Видайчук Т. Л. Антропоцентризм та український персоналізм лінгвістичної концепції Івана Огієнка	36
Вознюк В. А. Живімо за заповітами Івана Огієнка	41
Вонсович Г. Б. Концепт «державна» у політичній думці ОУН	47
Воропаєва Т. С. Семантика назви «Україна» у контексті ідей Івана Огієнка	54
Галайбіда О. В., Задорожна О. М. Синтаксичні особливості праці Івана Огієнка «Українська церква»	62
Головатюк Ю. С. Лексика на позначення агентів млинарства у західноподільських говірках	66
Гринів О. І. Київське християнство проти московського царств'я: обґрунтування Івана Огієнка в контексті вітчизняних і закордонних досліджень	70
Гудима Н. В. Процес семантичної адаптації запозичених лексем у концепціях Івана Огієнка та сучасних українських мовознавців	77
Гурська Д. В. Біблійні паремії у мовотворчості Мирослава Дочинця як когнітивний засіб осмислення мовної картини світу	83
Давидюк Р. П. Участь Івана Огієнка у допомозі українського населення Західної Волині емігрантам УНР	87
Данильчук В. Р. «Батьківщина – наше наймиліше...» (І. Огієнко) посвячення українських примусових робітників в умовах третього рейху (на прикладі вивезених з території Рівненської області)	94
Дворницька Н. І. Аналіз деяких запозичених лексем в світлі ідей Івана Огієнка про самодостатність української мови	101
Діяконович І. М. Декоративне мовне плетиво	105
Домилівська Л. В. Парадигма мовознавчих пошуків Івана Огієнка	109
Завальнюк О. М. Іван Огієнко і керівники української держави у 1917-1920 рр.: співпраця на ниві національного відродження	114
Іваночко К. М. Адаптація німецькомовних вербативів на означення процесів переміщення в південно-західних говорах української мови	124
Калита О. М. Синтаксичні структури з експресивним компонентом у науковому тексті Івана Огієнка	133

Коваленко Б. О. Лексика подільського говору в «Словарі російсько-українському» М. Уманця і А. Спілки	139
Коваленко Н. Д. Дієслово збирати в південно-західних говорах	144
Козак Р. В. Експресивний синтаксис у тексті наукового дискурсу «Українська культура» Івана Огієнка	150
Колібаба Л. М. Подвійні відмінкові форми іменників у лінгвістичній концепції Івана Огієнка	155
Корнійчук Т. В. Ейдос дороги в «Енеїді» І. Котляревського.....	162
Крук А. А. Концепт долі як філософсько-художня категорія	166
Кульбаська О. В. Синтаксична спадщина Івана Огієнка крізь призму сучасних наукових парадигм	172
Ладиняк Н. Б. Проблеми формування національної термінології в працях Івана Огієнка.....	178
Литвинюк О. М. Авторська інтерпретація євангельського та легендарно-міфологічного матеріалу в романі В. Голдінга «Шпиль».....	184
Маркітантов Ю. О. Поетичне мовлення в концепції Івана Огієнка та в інтерпретаціях сучасних дослідників	190
Марченко Н. В. Відображення ролі Тараса Шевченка в історії України в поезіях-присвятах Івана Огієнка	196
Марчук Л. М. Мовна особистість Івана Пулюя (на матеріалі епістолярію).....	204
Мозолюк О. М. Просторові словосполучення зі значенням місця в поетичній збірці «Легенди світу» Івана Огієнка.....	208
Монастирська Р. І. Із наукової спадщини Івана Огієнка: правнича гілка етимологічно-семантичного словника української мови.....	213
Оверчук О. Л. Фольклористичний дискурс Івана Огієнка	218
Олексенко В. П. Роль Івана Огієнка у становленні українського правопису.....	223
Поворознюк С. І. Семантико-стилістичні особливості інтерпретації образу Богдана Хмельницького в історичному дискурсі Івана Огієнка	231
Поліщук В. Т. Про взаємини Михайла Старицького та Бориса Грінченка (до історії одного конфлікту).....	238
Попович А. С. Стилістичні аспекти у праці Івана Огієнка «Наша літературна мова»	249
Преловська І. М. Документальні джерела про діяльність Івана Огієнка у Кам'янці-Подільському в 1918-1922 рр.	254
Прокопчук В. С. Село Миньківці в дослідженнях Г. Д. Гавінчука	267
Роспопа Т. В. Феномен Тараса Шевченка в літературно-критичній рецепції Івана Огієнка.....	275
Святненко В. Г., Святненко С. В. Концепт національної ідеї Івана Огієнка	283
Солецький О. М. Дохристиянські емблематичні формули у інтерпретаціях Івана Огієнка	291
Степаненко М. І. Конструкції «в Україні», «на Україні», «в Україну», «на Україну» на тлі питомих ознак української мови: власне лінгвістичний і соціолінгвістичний виміри	297
Трачук Т. А. Утвердження образу Івана Огієнка, вивчення та поширення його наукової і творчої спадщини у м. Хмельницькому	307
Трембіцький А. М. «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура»	313

Третяк Н. В. Публіцистичне мовлення як певний естетичний стереотип ...	320
Федькова І. А. Назви танців українського походження в складі хореографічної лексики сучасної української мови	326
Чопик Я. М., Поплавська Л. В. Мовотворча індивідуальність Івана Огієнка як етнонаціональний феномен	332
Шевчук З. С. Лінгвальні засоби вираження мовної особистості Івана Огієнка у публіцистичному дискурсі	337
Шеремета Н. П. Українознавча синергетика наукового набутку Олександра Потебні й Івана Огієнка	342
Шуляк С. А. Лексика українських народних замовлянь (на основі мовної спадщини Івана Огієнка)	347
Яценко Н. О. Іван Огієнко як мовознавець і просвітитель	353

СЕКЦІЯ «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ І ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ»

Авраменко В. І. Навчальна роль терміна в культурно-освітній концепції Івана Огієнка	359
Білоусова Т. П. Ораторська майстерність Івана Огієнка та риторична освіта в університеті	364
Вітюк В. В. Підручники та посібники І. Огієнка з української мови для початкової школи	370
Ковальчук Г. П., Присакар В. В. Іван Огієнко про духовний розвиток особистості школяра	377
Кучинська І. О. Духовна ідея виховної дії у педагогічній спадщині Івана Огієнка	383
Мартіна О. В. Педагогічні умови формування мовної культури молодших школярів	389
Марушкевич А. А. Організація наукової праці в житті і поглядах Івана Огієнка – Митрополита Іларіона	395
Михно Л. П. Значення заповідей рідномовного обов'язку І. І. Огієнка для становлення мовнокультурної особистості вчителя-філолога	401
Пентиліок М. І., Гайдаснко І. В. Етнопедагогічний та мовленнєво- культурологічний аспекти наукових пошуків Івана Огієнка	406
Сукаленко Т. М. Комунікативна компетентність фінансиста	413
Тимкова В. А., Дущенко Т. І. Девіації норм літературного мовлення студентів-аграрників у контексті досліджень Івана Огієнка	418
Франчук Т. Й. Життєтворчість та науково-професійна діяльність Івана Огієнка у вимірах пріоритетів саморозвитку студента	422

2. ПЕРШОДЖЕРЕЛА

Атаманчук В. П. Лінгвістична праця Івана Огієнка у журналі «Slavia»	429
Галатир В. В., Байдич В. Г. Особова справа Івана Огієнка в Державному архіві Хмельницької області	450

3. З РЕДАКЦІЙНОЇ ПОШТИ

Жадько В. О. Між датою світлою і датою чорною (виступ на врученні премії імені Івана Огієнка 20 березня 2007 року в Житомирі)	455
---	-----

Концевич С. В. Промова на врученні премії імені Івана Огієнка 1999 р.	457
Сташук В. Ф. Ми – з побратимства Івана Огієнка	459
Тіменик З. І. Інноваційне розуміння історико-культурного у філософорелігійних ідеях Митрополита Іларіона (Огієнка)	461

4. РЕЦЕНЗІЇ

Марчук Л. М. Дискусійні питання дослідження фразеологізованого речення.....	464
Марчук Л. М. Семантичні та прагматичні аспекти дослідження іменників в німецькій та українській мові.....	465

5. ДО ІСТОРІЇ ОГІЄНКІВСЬКОГО РУХУ

Атаманчук В. П. Присудження Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка за 2015 рік	468
Атаманчук В. П. Створення Алеї на честь Івана Огієнка	469
Карась С. І. Путівник по Брусилівському історичному музею імені Івана Огієнка.....	470
Мірошниченко Н. О. Художник Валерій Радецький – лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка 2015 року.....	480
Хом'як Н. О. Іван Огієнко в контексті навчального процесу Житомирського коледжу культури і мистецтв імені Івана Огієнка.....	481
Цимбалюк Г. М. З невіголошеної промови на врученні Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка 22 квітня 2015 року, м. Брусилів	486

6. ХУДОЖНЯ ОГІЄНКІАНА

Красуцький М. І. «Служити хочу я народу...»	487
Красуцький М. І. Кам'янецька соната на тлі осіннього падолисту	489
Негода Б. М. Скульптурне втілення образу Івана Огієнка.....	497
Радецький В. О. Іван Огієнко.....	498
Радецький В. О. Сни старого Кам'янця	499
Сташук В. Ф. Триптих безсмертя	501
НАШІ АВТОРИ	503

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Науково-дослідний центр огієнкознавства

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Випуск XII

Статті подані в авторській редакції. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела та інших відомостей. Передрукування матеріалів, опублікованих у збірнику, дозволяється тільки за згодою авторів.

Підписано до друку 24.12.2015 р. Гарнітура «Таймс».
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 29,9. Обл.-вид. арк. 42,9.
Тираж 100. Зам. № 723.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.